

พระสุตตันตปิฎก

สังยุตตนิกาย สคาถวรรค

เล่มที่ ๑

ขอนอบน้อมแด่พระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธพระองค์นั้น

เทวตาสังยุต

นพวรรคที่ ๑

๑. โอมตรณสูตร

ว่าด้วยการข้ามโอมะ

[๑] ข้าพเจ้าได้สดับมาแล้วอย่างนี้ :-

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับ อยู่ ณ พระวิหารเชตวัน อาราม
ของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี กรุงสาวัตถี ครั้งนั้นแล เมื่อปฐมยามล่วงไปแล้ว
เทวดาองค์หนึ่ง มีวรรณะงาม ยังพระวิหารเชตวันทั้งสิ้นให้สว่าง เข้าไปเฝ้า
พระผู้มีพระภาคเจ้าถึงที่ประทับ ครั้นแล้วถวายอภิวัตพระผู้มีพระภาคเจ้า
แล้วได้ยืนอยู่ ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง.

[๒] เทวดานั้น ยืนอยู่ ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่งแล้ว ได้กราบทูลคำนี้
กะพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่พระองค์ผู้ไม่มีทุกข์ ข้าพระองค์ขอลุกลาม
พระองค์ข้ามโอมะได้อย่างไร.

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสตอบว่า ท่านผู้มีอายุ เราไม่พักอยู่ ไม่เพียรอยู่
ข้ามโอฆะได้แล้ว.

ท. ข้าแต่พระองค์ผู้ไม่มีทุกข์ ก็พระองค์ไม่พักไม่เพียร ข้ามโอฆะ
ได้อย่างไรเล่า.

พ. ท่านผู้มีอายุ เมื่อใด เรายังพักอยู่ เมื่อนั้น เรายังจมอยู่โดยแท้
เมื่อใดเรายังเพียรอยู่ เมื่อนั้น เรายังลอยอยู่โดยแท้ ท่านผู้มีอายุ เราไม่พัก
เราไม่เพียร ข้ามโอฆะได้แล้วอย่างนี้แล.

เทวดานั้นกล่าวคานี้ว่า

นานหนอ ข้าพเจ้าจึงจะเห็นฉินาสว

พรหมณ์ผู้ดับรอบแล้ว ไม่พัก ไม่เพียรอยู่

ข้ามค้นหาเป็นเครื่องเกาะเกี่ยวในโลก.

[๓] เทวดานั้น กล่าวคานี้แล้ว พระศาสดาทรงอนุโมทนา ครั้งนั้นแล
เทวดานั้นดำริว่า พระศาสดาทรงอนุโมทนาคำของเรา จึงถวายอภิวัตพระผู้มี
พระภาคเจ้า ทำประทักษิณแล้วก็หายไป ณ ที่นั้นแล.

สารัตถปกาสินี อรรถกถาสังยุตตนิกาย

อรรถกถาสังยุตตนิกายสวรรค

อารัมภกถา

ข้าพเจ้าพระพุทธรโฆษาจารย์ ขอ
น้อมนมัสการด้วยเศียรเกล้า ซึ่งพระ-
สุตเจ้าผู้หลุดพ้นแล้วจากคติ ผู้มีพระทัย
เยือกเย็นสนิทด้วยพระมหากรุณาธิคุณ ผู้
มีความเมตตาโอบอ้อมอันแสงสว่างแห่งปัญญา
ขจัดแล้ว ผู้เป็นครูของชาวโลกทั้งหลาย
พร้อมทั้งมนุษย์และเทวดา.

พระพุทธรเจ้าทรงทำให้แจ้งพระ-
สัพพัญญุตญาณ ทรงเข้าถึงพระธรรมใด
อันมีมลทินไปปราศแล้ว ข้าพเจ้าขอ
น้อมนมัสการพระธรรมอันเยี่ยมนั้นด้วย
เศียรเกล้า.

ข้าพเจ้าขอน้อมนมัสการด้วยเศียร-
เกล้า ซึ่งพระอริยสงฆ์เจ้าอยู่เป็นหมู่แห่ง
พระอริยบุคคลแม่ทั้งแปดพวก ผู้เป็นบุตร
อันเกิดแต่พระอุระของพระสุตเจ้า ผู้ย้าย
เสียได้ซึ่งมารและเสนามาร.

บุญใด สำเร็จแล้วด้วยการกราบไหว้พระรัตนตรัยของข้าพเจ้าผู้มีจิต
เลื่อมใสแล้ว ด้วยประการฉะนี้ ด้วยอนุภาพแห่งบุญนั้น ข้าพเจ้าเป็นผู้มี
อันตรายอันขจัดดีแล้ว อรรถกถาใด อันพระปิณาสพ ๕๐๐ องค์ ผู้ชำนาญ
แตกฉานในปฏิสัมภิทาช่วยกันรื้อกรอง แล้วตั้งแต่ปฐมสังคายนา ต่อมามีการ
รื้อกรองอีกสองครั้ง คือในทุติย-ตติยสังคายนา เพื่อประกาศเนื้อความของ
ปกรณ์สังยุตตนิกายอันประเสริฐ ซึ่งประดับด้วยวรรคแห่งสังยุตอันจำแนก
ญาณต่าง ๆ ที่พระพุทธรและสาวกของพระพุทธรพรรณนาไว้ดีแล้ว ก็อรรถกถา
นั้นแหละ อันพระมหินทเถระผู้ชำนาญจากประเทศอินเดียนำมายังเกาะสิงหล
(ประเทศศรีลังกา) ต่อมาได้ประดิษฐานไว้ด้วยภาษาสิงหล เพื่อประโยชน์
แก่หมู่ชนชาวเกาะ ข้าพเจ้านำอรรถกถาภาษาสิงหลออกแปลเป็นภาษามคธซึ่ง
เป็นภาษาที่น่านิยม ถูกต้องตามระเบียบพระบาลีไม่มีภาษาอื่นปะปน ไม่
ขัดแย้งทฤษฎีของพระเถระทั้งหลาย ผู้อยู่ในมหาวิหาร ผู้เป็นดังประทีปของ
เถระวงศ์ ผู้วินิจฉัยอธิกรณ์ละเอียดรอบคอบ จักตัดข้อความที่ซ้ำ ๆ ออกแล้ว
จักประกาศเนื้อความอรรถกถาสังยุตตนิกายนี้ เพื่อความชื่นชมยินดีของสาธุชน
และเพื่อดำรงอยู่สืบกาลนานแห่งพระธรรม.

การพรรณนาอันใด ที่กระทำไว้ในพระนครทั้งหลาย อันสืบเนื่อง
มาจากพระนครสาวัตถี ภายหลังได้รื้อกรองอีกสองครั้งนั้น ได้ยินว่า เรื่อง
ทั้งหลาย และพุทธพจน์ที่กล่าวไว้ในพระนครนั้นเป็นไปโดยพิสดาร ข้าพเจ้า
จักกล่าวอรรถกถานั้นในที่นี้จักไม่กล่าวให้พิสดารเกินไป ส่วนอรรถกถาแห่ง
พระสูตรเหล่าใดเว้นจากเรื่องย่อไม่แจ่มแจ้ง เพื่อความแจ่มแจ้งแห่งพระสูตร
นั้น ข้าพเจ้าก็จักแสดงเรื่องเหล่านั้น.

พุทธพจน์เหล่านั้น คือ สีลกถา ชุคคธรรม พระกรรมฐานทั้งปวง
ความพิสดารของฉานและสมาบัติ ทั้งประกอบด้วยจริยะและวิธีการ อภิญา

ทั้งหมด คำวินิจฉัยอันผนวกด้วยปัญญา ชันธ ชาติ อายตนะ อินทรีย์
อริยสัจ ๔ ปฏิจสมุปบาทเทศนาซึ่งไม่นอกแนวพระบาลีมีนัยอันละเอียด
รอบคอบ และวิปัสสนาภาวนา คำที่กล่าวมานี้ทั้งหมดข้าพเจ้ากล่าวไว้ใน
วิสุทธิมรรคแล้วอย่างบริสุทธิดี เพราะฉะนั้น ในที่นี้ จักไม่วิจารณ์เรื่องทั้งหมด
นั้นอีก ก็เพราะคัมภีร์วิสุทธิมรรคที่ข้าพเจ้ารจนาไว้ด้วยประการดังกล่าวมานี้
แหละ ดำรงอยู่ท่ามกลางแห่งนิกายทั้ง ๔ จักประกาศข้อความตามที่กล่าวไว้ใน
นิกายทั้ง ๔ เหล่านั้น ฉะนั้น ขอสาธุชนทั้งหลายจงถือเอาคัมภีร์วิสุทธิมรรคนั้น
กับอรรถกถานี้ แล้วจักทราบข้อความที่อิงอาศัยคัมภีร์สังยุตตนิกายนั้นได้.

ในพระคัมภีร์เหล่านั้น คัมภีร์ชื่อว่า สังยุตตนิกาย มี ๕ วรรค คือ
สคาถวรรค นิทานวรรค ชันธวรรค (บาลีเป็นชันธวารวรรค) สพายตนวรรค
มหาวรรค เมื่อว่าโดยสูตรมี ๗,๗๖๒ สูตร นี้ชื่อว่า สังยุตตสังคหะ. เมื่อว่า
โดยภาณวารมี ๑๐๐ ภาณวาร. ในวรรคแห่งสังยุตนั้นมีสาคาถวรรคเป็นเบื้องต้น.
ในสูตรทั้งหลาย มีโอฆตรณสูตร เป็นเบื้องต้น. คำพระสูตรว่า เอวมเม สุต
เป็นต้น ที่ท่านพระอานนทเถระกล่าวไว้ในเวลาทำปฐมมหาสังคีตินั้น มีนิทาน
เป็นเบื้องต้น. ก็ปฐมมหาสังคีตินั้น ท่านพระอรรถกถาจารย์ให้พิสดารไว้ใน
เบื้องต้น ของอรรถกถาที่มนิกายสุมังคลวิลาสินี เพราะฉะนั้น บัณฑิตพึงทราบ
ปฐมมหาสังคีตินั้น โดยนัยอันพิสดารในที่นั้นเถิด.

จบอารัมภกถา

เทวตาสังยุตตวรรค

นพวรรคที่ ๑

อรรถกถาโอฆตรณสูตร

พึงทราบวินิจฉัยในโอฆตรณสูตรที่ ๑ แห่งนพวรรค ดังนี้ :-

บทว่า เอวมุเม สุตํ เป็นต้นนี้ เป็นนิทาน. ในบทเหล่านั้น คำว่า
เอวํ เป็นศัพท์นิบาต. บทว่า เม เป็นต้น เป็นบทนาม. คำว่า วิ ในบทว่า
สาวตุลลียํ วิหริติ นี้เป็นศัพท์อุปสรรค. บทว่า หริติ เป็นบทอาขยาต พึง
ทราบการจำแนกบทโดยนัยนี้ก่อน.

ว่าด้วย เอวํ ศัพท์

แต่เมื่อว่าโดยอรรถ เอวํ ศัพท์จำแนกเนื้อความได้หลายอย่างเป็นต้นว่า
คำเปรียบเทียบ คำแนะนำ คำยกย่อง คำติเตียน การรับคำ อากาละ คำชี้แจง
คำกำหนดแน่นอน จริงอย่างนั้น เอวํ ศัพท์นี้ที่มาในคำอุปมาในประโยคมี
เอวํ ศัพท์ เป็นเบื้องต้นว่า เอวํ ชาเตน มจฺเจน กตฺตพฺพํ กุสลํ พหุ
แปลว่า สัตว์ผู้มีอันจะพึงตายเป็นธรรมดา เกิดมาแล้วพึงสร้างกุศลให้มาก
นั้นนั้น.

เอวํ ศัพท์ที่มาในคำแนะนำ เช่นในประโยคมีคำเป็นต้นว่า เอวมนฺเต
อภิกฺกมิตพฺพํ เอวํ ปฏิกฺกมิตพฺพํ แปลว่า เธอพึงก้าวไปอย่างนี้ พึงถอย
กลับอย่างนี้.

เอวํ ศัพท์ที่มากำยย่อ่ง เช่นในประโยคที่มีคำเป็นต้นว่า เอวเมตฺ
ภควา เอวเมตฺ สุกตํ ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า ข้อนี้ อย่างนั้น ข้าแต่พระ-
สุกตเจ้า ข้อนี้ อย่างนั้น.

เอวํ ศัพท์ที่มากำติเตียน เช่นในประโยคที่มีคำเป็นต้นว่า เอวเมว
ปนายํ วสลิ ยสุมี วา ตสุมี วา ตสุส มุณฺหฺทกฺสุส สมณฺทกฺสุส วณฺณํ
ภาสติ แปลว่า ก็หญิงถ้อยนี้ย่อมกล่าวสรรเสริญสมณะโสนั้น อย่างนี้ อย่างนี้
ไม่ว่าที่ใดที่หนึ่ง.

เอวํ ศัพท์ที่มากำรับคำ เช่นในประโยคที่มีคำเป็นต้นว่า เอวํ
ภนฺเตติ โข เต ภิกฺขุ ภควโต ปจฺจุสฺโสสุ แปลว่า ภิกษุเหล่านั้น ได้
พากันรับพระดำรัสของพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า อย่างนั้น พระเจ้าข้า.

เอวํ ศัพท์ที่มากำอาการ เช่นในประโยคที่มีคำเป็นต้นว่า เอวํ
พฺยาโห อหิ ภนฺเต ภควตา ฆมฺมํ เทสิตํ อาชานามิ แปลว่า ข้าพระ-
พุทธเจ้ากล่าวอย่างนั้นจริง พระเจ้าข้า ข้าพระพุทธเจ้า ย่อมทราบทั่วถึงธรรมที่
พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงไว้แล้ว.

เอวํ ศัพท์ที่มากำชี้แจง เช่นในประโยคที่มีคำเป็นต้นว่า เอหิ
คฺวุ มาณวก ๗เปฯ เอวณฺจ วเทหิ สาธุ กิร ภวํ อานนฺโท เยน สุกฺสุส
มาณวสุส โตเทยฺยุปฺตุตฺตสุส นิเวสนํ เตนฺอุปสงฺกมฺตุ อนฺนํ อูปาทาย
แปลว่า มานี้แน่ะ พ่อมาณพน้อย เจ้าจงเข้าไปหาพระสมณะชื่อว่า อานนท
แล้วเรียนถามถึงความมีอาหารน้อย ความลำบากน้อย ความคล่องแคล่ว ความ
มีกำลัง ความอยู่สำราญ ด้วยคำของเราว่า ท่านสุกมาณพโตเทยบุตร เรียน

ถามท่านพระอานนถึงควมมีอาพาทน้อย ความลำบากน้อย ความคล่องแคล่ว ความอยู่สำราญ และจงกล่าวอย่างนี้ว่า ขอประทานโอกาส ขอท่านพระอานนที่จงอนุเคราะห์เข้าไปยังนิเวศน์ของสุภมาณพโตเทยบุตรเถิด.

เอว สัพพที่มาในอวชารณะคือ คำกำหนดที่แน่นอน เช่นในประโยค ที่มีคำเป็นต้นว่า ตํ กัมมญลล กาลามา ฯเปฯ เอว โน เหตุถ โหติ แปลว่า ก่อนชาวกาลามะทั้งหลาย ท่านจะสำคัญความข้อนั้นเป็นไฉน ธรรมเหล่านี้ เป็นกุศลหรืออกุศล เป็นอกุศล พระเจ้าข้า มิโทษหรือไม่มิโทษ มิโทษ พระเจ้าข้า ผู้รู้ดีเตียนหรือสรรเสริญ ผู้รู้ดีเตียน พระเจ้าข้า ธรรมนี้บุคคลสมาทานให้บริบูรณ์แล้วยอมเป็นไปเพื่อความไม่เป็นประโยชน์เกื้อกูล เพื่อทุกข์หรือไม่ว หรือใครเห็นเป็นอย่างไรวในข้อนี้ ธรรมเหล่านี้ บุคคลสมาทานให้บริบูรณ์แล้วยอมเป็นไปเพื่อความไม่เกื้อกูล เพื่อทุกข์ในข้อนี้ พวกข้าพระองค์เห็นอย่างนี้ พระเจ้าข้า.

เอว สัพพที่นั่น ในที่นี้บัณฑิตพึงเห็นว่าใช้ในอรรถ ๓ อย่าง คือในอาการะ นิสสณะ อวชารณะ.

บรรดาอรรถ ๓ อย่างนั้น ท่านพระอานนท ย่อมแสดงเนื้อความนี้ด้วย เอว สัพพที่อันมีอาการเป็นอรรถว่า พระดำรัสของพระผู้มีพระภาคเจ้านั้นละเอียดโดยนัยต่าง ๆ ตั้งขึ้นด้วยอชยาศัยมิใช่น้อย สมบูรณ์ด้วยอรรถและพยัญชนะ มีปาฏิหาริย์ต่าง ๆ ลึกซึ้งโดย ธรรม อรรถ เทศนาและปฏิเวธ มาสู่ทดลองแห่งสัตตครั้งแรกควรแก่การศึกษาโดยภาษาของตน ๆ แห่งสัตว์ทั้งหมด ใครเล่าจะสามารถเข้าใจได้โดยประการทั้งปวง แม้จะให้เกิดความประสงคเพื่อจะสดับด้วยกำลังทั้งปวงว่า ข้าพเจ้าสดับมาอย่างนี้ คือ แม้ข้าพเจ้าสดับมาแล้วโดยอาการอย่างหนึ่ง.

พระอานนท์ เมื่อจะเปลื้องตนว่า ข้าพเจ้ามิใช่สยัมภู พระสูตรนี้
ข้าพเจ้ามิได้กระทำให้แจ้ง จึงแสดงพระสูตรทั้งสิ้นอันสมควรกล่าวในกาลบัดนี้
ว่า **เอวมุเม สุตฺ** คือว่า แม้ข้าพเจ้าก็สดับมาแล้วอย่างนี้ด้วย **เอวํ ศัพท์**
อันมีนิตัสสนะเป็นอรรถ.

พระอานนท์ เมื่อแสดงกำลังคือความทรงจำของตน อันสมควรแก่
ภาวะที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสสรรเสริญไว้ อย่างนี้ว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย
อานนท์นี้เป็นเลิศกว่าภิกษุทั้งหลาย ผู้เป็นสาวกของเราผู้เป็นพหูสูต มีคติ
มีสติ มีความทรงจำ เป็นอุปัฏฐาก และท่านพระธรรมเสนาบดีกล่าวไว้ว่า
ว่า ท่านพระอานนท์ฉลาดในอรรถ ฉลาดในธรรม ฉลาดในพยัญชนะ ฉลาด
ในนิรุตติ ฉลาดในคำเบื้องต้นและเบื้องปลาย ดังนี้ จึงให้ความประสงค์เพื่อ
จะสดับของสัตว์ทั้งหลายเกิดขึ้น จึงกล่าวว่า **เอวมุเม สุตฺ** แปลว่า ข้าพเจ้า
สดับมาแล้วอย่างนี้ คำนั้นแล ไม่หย่อนไม่ยิ่งโดยอรรถหรือว่าโดยพยัญชนะ
อย่างนี้เท่านั้น ไม่ควรเห็นเป็นอย่างอื่น ด้วยศัพท์ว่า **เอวํ** อันมีอวธารณะเป็น
อรรถนี้.

ว่าด้วย เม ศัพท์

เม ศัพท์ปรากฏในอรรถ ๓ อย่าง. จริงอย่างนั้น **เม** ศัพท์ มีอรรถ
ว่า **มยา** เช่นในประโยคที่มีคำเป็นต้นว่า **คาถาภิกขิตมเม อโภขุเนยฺย**
แปลว่า โภชนะที่ได้มาเพราะการขบร้อง เราไม่ควรบริโภค. **เม** ศัพท์มี
อรรถว่า **มยฺหิ** เช่นในประโยคที่มีคำเป็นต้นว่า **สาธุ เม ภนฺเต ภควา**
สงฺฆิตฺเตน ฐมฺมํ เทเสตุ แปลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ขอประทานพระวโรกาส
ขอพระผู้มีพระภาคเจ้าจงแสดงธรรมโดยย่อแก่ข้าพระองค์เถิด **เม** ศัพท์มี
อรรถว่า **มม** เช่นในประโยคว่า **ฐมฺมทายาทา เม ภิกฺขเว ภวถ** เป็นต้น

แปลว่า คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย พวกเธอจึงเป็นธรรมทายาทของเรา แต่ในที่นี้
ควรใช้ในอรรถ ๒ อย่างคือ **มยา สุต** แปลว่า ข้าพเจ้าสดับแล้ว และ
มม สุต แปลว่า การสดับของข้าพเจ้า.

ว่าด้วย สุต ศัพท์

สุต ศัพท์ ในบทว่า **สุต** นี้เป็นทั้งศัพท์มีอุปสรรคและไม่มีอุปสรรค
จำแนกอรรถได้มีใช้น้อย เช่นอรรถว่า การไป ว่าปรากฏแล้ว ว่ากำหนด ว่า
สั่งสม ว่าชวนชวาย ว่าสัททารมณฺ์ ที่รู้ได้ด้วยโสต และรู้ตามแนวแห่งโสต
ทวารเป็นต้น. จริงอย่างนั้น **สุต ศัพท์** นี้มีอรรถว่าไป ในประโยคว่า **เสนา**
ปสุโต เป็นต้น แปลว่า เสนาเคลื่อนไป **สุตศัพท์** มีอรรถว่ามีธรรมอันปรากฏ
แล้ว ในประโยคว่า **สุตฺตมฺมสุต ปสุโต** เป็นต้น แปลว่ามีธรรมอันสดับ
แล้ว เห็นอยู่. **สุตศัพท์** มีอรรถว่า เปียกชุ่มด้วยราคะและไม่เปียกชุ่มด้วยราคะ
เช่นในประโยคว่า **อวสุตฺตา อวสุตฺตสุต** เป็นต้น แปลว่า ภิกษุณีกำหนด
ยินดีแล้วต่อบุคคลผู้ไม่กำหนดยินดีแล้ว. **สุตศัพท์** มีอรรถว่าสั่งสม ในประโยคว่า
ตุมฺหิ ปุณฺณํ ปสุติ อนุปฺปิก เป็นต้น แปลว่า บุญมีใช้น้อย อันท่านทั้งหลาย
สั่งสมแล้ว. **สุตศัพท์** มีอรรถว่า ชวนชวายคือการประกอบเนื่องๆ ในฉาน เช่น
ประโยคว่า **เย ฉานปสุตา ธีรา** เป็นต้น แปลว่า นักปราชญ์ทั้งหลายเหล่าใด
ชวนชวายแล้วในฉาน. **สุตศัพท์** มีอรรถว่า สัททารมณฺ์ อันบุคคลพึงรู้ด้วยโสต
เช่น ในประโยคว่า **ทิฏฺฐิ สุต มุต** เป็นต้น แปลว่า รูปอันเราเห็นแล้ว
เสียงอันเราฟังแล้ว หมวดสามแห่งธรรมอันเราทราบแล้ว.

สุต ศัพท์ นี้ มีอรรถว่ารู้ตามแนวแห่งโสตทวาร และทรงจำตามที่ตน
รู้แล้ว ดังในประโยคว่า **สุตฺตโร สุตฺตฺตนิจโย** เป็นต้น แปลว่า ทรงไว้
ซึ่งสุตตะ สั่งสมไว้ซึ่งสุตตะ แต่ในที่นี้มีอรรถว่าเข้าไปทรงไว้แล้ว หรือว่า การ

เข้าไปทรงไว้ โดยกระแสแห่งโสตทวาร. ก็เมื่ออรธแห่ง เม ศัพท์ ว่า มยา ก็จะประกอบเนื้อความได้ว่า ข้าพเจ้าได้สดับมาแล้ว เข้าไปทรงไว้แล้วตามแนวแห่งโสตทวาร เมื่อเมศัพท์เท่ากับ มม ก็จะประกอบเนื้อความได้ว่า การสดับ คือ การเข้าไปทรงไว้โดยกระแสแห่งโสตทวารของเรา ดังนี้.

บรรดาบททั้ง ๓ เหล่านี้ ด้วยประการดังกล่าวมานี้ บทว่า เอว เป็น บทแสดงกิจ ของวิญญาณ โสตวิญญาณเป็นต้น. บทว่า เม เป็นบทแสดงถึง บุคคลผู้มีความพร้อมเพรียง ด้วยวิญญาณอันคนสดับมาแล้ว. บทว่า สุตฺ เป็น บทแสดงถึงการรับไว้โดยไม่หยาบไม่แข็งและไม่วิปริต โดยความเป็นผู้ไม่ปฏิเสธ ต่อการไม่ได้ฟังมา. อนึ่ง บทว่า เอว เป็นบทประกาศภาวะที่วิญญาณนั้น เป็นไปโดยกระแสแห่งโสตทวารเป็นธรรมชาติเป็นไปในอารมณ์โดยประการ ต่าง ๆ. บทว่า เม เป็นบทประกาศตน. บทว่า สุตฺ เป็นบทประกาศธรรม. ก็ในพระบาลีนี้ มีความสังเขปดังนี้ว่า ข้าพเจ้า มิได้กระทำการอื่น นอกจาก สิ่งนี้ คือ ว่าข้าพเจ้าสดับธรรมนี้มา ด้วยวิญญาณวิธีอันเป็นไปในอารมณ์มี ประการต่าง ๆ. อนึ่ง บทว่า เอว เป็นบทประกาศธรรมที่ควรชี้แจง. บทว่า เม เป็นบทประกาศบุคคล. บทว่า สุตฺ เป็นบทประกาศกิจ คือ หน้าที่ของ บุคคล. สุตะ บทนี้ มีอรรถาธิบายว่า ข้าพเจ้าจักแสดงซึ่งสูตรอันใด สูตร อันนั้นข้าพเจ้าสดับมาแล้วอย่างนี้. อนึ่ง บทว่า เอว นี้เป็นบทชี้แจงโดย อาการต่าง ๆ แห่งจิตตสันดานซึ่งเป็นตัวถือเอาอรรถะ และพยัญชนะต่าง ๆ โดยลักษณะที่เป็นไปด้วยอาการต่าง ๆ เพราะเอว บทนี้เป็นศัพท์แสดงถึงบัญญัติ ของอาการ. บทว่า เม เป็นบทแสดงถึงผู้กระทำ. บทว่า สุตฺ เป็นบทแสดง ถึงอารมณ์. ก็ด้วยคำเพียงเท่านี้ ย่อมเป็นภาวะที่จิตตสันดานเป็นไปโดยอาการ ต่างๆกัน กระทำการสันนิษฐานในการรับอารมณ์ของผู้กระทำพร้อมเพรียง กันในจิตตสันดานนั้น. อีกอย่างหนึ่ง บทว่า เอว แสดงหน้าที่ของบุคคล.

บพว่า สุตฺตฺ แสดงหน้าที่ของวิญญาณ. บพว่า เม แสดงถึงบุคคลซึ่งประกอบ
หน้าที่ทั้งสอง. ก็ในพระบาลีนี้ มีเนื้อความย่อว่า ข้าพเจ้าผู้เป็นบุคคล พร้อม
ด้วยวิญญาณอันมีการสดับมาเป็นกิจ (หน้าที่) ได้สดับมาแล้วโดยโวหารว่า
สวนกิจ อันได้มาแล้วเนื่องด้วยวิญญาณ ดังนี้. บรรดาบททั้ง ๓ นั้น บพว่า
เอวฺ และ เม เป็นอวิชชมานบัญญัติ ด้วยอำนาจแห่งสังกัถิตถะ และปรมัตถ-
สังกะ. อันที่จริง ในพระบาลีนี้ มีข้อที่ควรจะชี้แจงว่า เอวฺ ก็ดี เม ก็ดี
ว่าโดยปรมัตถฺ มีอยู่อย่างไร. บพว่า สุตฺตฺ เป็นวิชชมานบัญญัติ เพราะอารมณ์
ที่ได้ทางโสตนในที่นั้น มีอยู่โดยปรมัตถฺ. อีกอย่างหนึ่ง บพว่า เอวฺ และ
เม เป็นอุปาทาบัญญัติ เพราะเป็นถ้อยคำอันบุคคลพึงกล่าว อาศัยเอาสิ่งนั้น ๆ.
บพว่า สุตฺตฺ เป็นอุปนิชานบัญญัติ เพราะเป็นถ้อยคำอันบุคคลพึงกล่าว เทียบ
เคียงซึ่งอารมณ์ทั้งหลายมีทิวฐารมณฺ์เป็นต้น.

ก็ในพระบาลีนั้น ท่านพระอานนทฺ์ ย่อมแสดงความไม่ลุ่มหลงไว้
ด้วยคำว่า เอวฺ เพราะผู้หลงแล้วย่อมไม่สามารถแทงตลอดได้โดยประการต่างๆ
และย่อมแสดงความไม่พินเพื่อนแห่งถ้อยคำที่ท่านได้สดับมาไว้ด้วยคำว่า สุตฺตฺ
เพราะว่า ถ้าบุคคลมีถ้อยคำที่ได้สดับฟังมาหลงลุ่มไปย่อมจะไม่ทราบชัดว่า คำ
นี้ ข้าพเจ้าได้สดับฟังมาแล้ว โดยระหว่างกาล ด้วยอาการอย่างนี้ พระอานนทฺ์
นี้ จึงชื่อว่า มีความสำเร็จทางปัญญาเพราะความไม่ลุ่มหลงและมีความสำเร็จ
ทางสติเพราะความไม่พินเพื่อน.

ในความสำเร็จ ๒ อย่างนั้น ถ้าสติมีปัญญาเป็นประธาน ก็สามารถทำ
การกำหนดได้แน่นอนในพหุญชนะ. ถ้าปัญญามีสติเป็นประธาน ก็สามารถแทง
ตลอดในอรรถะ ก็เพราะประกอบด้วยความสามารถแห่งธรรมทั้งสองนั้น
ท่านพระอานนทฺ์ จึงได้นามว่า ธรรมกัณฑาคาริก (ขุนคลังแห่งพระธรรม)
เพราะสามารถที่จะอนุรักษ์คลังพระธรรมให้สมบูรณ์ ด้วยอรรถะ และพหุญชนะ.

อีกนัยหนึ่ง ท่านพระอานนท์แสดงโยนิโสมนสิการไว้ด้วยคำว่า เอว เพราะผู้ไม่มีโยนิโสมนสิการ ย่อมไม่สามารถแทงตลอดได้โดยประการต่าง ๆ. ย่อมแสดงความเป็นผู้มีจิตไม่ฟุ้งซ่าน ด้วยคำว่า สุตํ นี้ เพราะจิตที่ฟุ้งซ่าน มีการฟุ้งไม่ได้ จริงอย่างนั้น บุคคลมีจิตฟุ้งซ่านแม้ผู้อื่นพูดให้สมบูรณ์ทุกอย่าง ก็ยังกล่าวว่ ข้าพเจ้าไม่ได้ยิน ของงพูดอีก.

ก็บรรดาคุณธรรม ๒ อย่างนั้น เมื่อว่าโดยโยนิโสมนสิการ พระอานนท์ย่อมให้สำเร็จซึ่งอัตตสัมมาปณิธิ และบุพเพกตบุญญา เพราะบุคคลผู้มีได้ตั้งตนไว้ชอบและมีได้ทำบุญไว้ในกาลก่อนแล้ว จะมีโยนิโสมนสิการไม่ได้ว่าโดยความไม่ฟุ้งซ่าน ท่านพระอานนท์ย่อมให้สำเร็จซึ่งสัทธัมมัสสวนะและสัพปริสุปัสสยะ เพราะผู้มีจิตฟุ้งซ่าน ย่อมไม่อาจเพื่อสดับฟัง และผู้ไม่มีอุปนิสัยก็ไม่มีการคบหากับสัตบุรุษ.

อีกนัยหนึ่ง ข้าพเจ้าได้กล่าวไว้แล้วว่า เพราะบทว่า เอว ย่อมแสดงไปถึงอาการต่าง ๆ แห่งจิตสันดาน ซึ่งเป็นตัวรับเอาอรรถและพยัญชนะต่าง ๆ ให้เป็นไปด้วยอาการต่าง ๆ กัน ก็ลักษณะอาการอันเจริญอย่างนี้ นั้น ย่อมไม่มีแก่บุคคลผู้ไม่ตั้งตนไว้ชอบ หรือมิได้ทำบุญไว้ในปางก่อน ฉะนั้น ท่านพระอานนท์ จึงแสดงสมบัติ คือ จักร ๒ ข้อ เบื้องปลายของท่าน ด้วยอาการอันเจริญ ด้วยคำว่า เอว นี้. ย่อมแสดงสมบัติ คือ จักร ๒ ข้อเบื้องต้น โดยการประกอบการสดับฟังด้วยคำว่า สุตํ นี้. จริงอยู่ เมื่อบุคคลอยู่ในถิ่นฐานอันมิใช่ปฏิรูปเทศ หรือเว้นจากการคบสัตบุรุษ ย่อมไม่มีการสดับฟัง. โดยนัยนี้ อาสยสุทธิ (คือความสำเร็จแห่งอชยาศัย) ย่อมเป็นอันสำเร็จแก่ท่านเพราะความสำเร็จแห่งจักร ๒ ข้อ เบื้องปลาย. ปโยคสุทธิ (คือความสำเร็จแห่งปโยคะ) ย่อมเป็นอันสำเร็จเพราะจักร ๒ ข้อ เบื้องต้น. ก็ด้วยความบริสุทธิ์แห่งอาสยนั้น ท่านจึงเป็นผู้เฉลิยวฉลาดเฉียบแหลมในการบรรลุมรรคผล.

เพราะความบริสุทธิ์แห่งปโยคนั้น ท่านจึงเป็นผู้เฉลียวฉลาดยิ่งในพระปริยัติ. ด้วยเหตุนี้ ถ้อยคำของท่านพระอานนท์ผู้มีปโยคะและอาสยะบริสุทธิ์แล้ว ผู้สมบูรณ์แล้วด้วยการบรรลุมรรคผล ย่อมสมควรเพื่อเป็นถ้อยคำเบื้องต้นสำหรับรองรับพระดำรัสของพระผู้มีพระภาคเจ้า เปรียบเหมือนการขึ้นไปแห่งอรุณ เป็นเบื้องต้น แห่งพระอาทิตย์กำลังอุทัยอยู่ และเปรียบเทียบ โยนิโสมนสิการ เป็นเบื้องต้นแห่งกุศลกรรมฉะนั้น เหตุดังนั้น ท่านพระอานนท์ เมื่อจะเริ่มต้นคำอันเป็นนิทานในฐานะอันควร จึงกล่าว บทว่า **เอวมเม สุต** เป็นต้น.

อีกนัยหนึ่ง ท่านพระอานนท์ ย่อมแสดงภาวะสมบัติ คือ อรรถ ปฏิสัมภิตา และปฏิภาณปฏิสัมภิตาของตนด้วยคำอันแสดงถึงการแทงตลอดได้ โดยประการต่างๆ ว่า **เอว** นี้. ท่านย่อมแสดงภาวะสมบัติ คือ ธรรมปฏิสัมภิตา และนิรุตติปฏิสัมภิตา ด้วยคำอันแสดงถึงการแทงตลอดประเภทแห่งธรรมอันบุคคลพึงสดับฟังว่า **สุต** นี้.

อนึ่ง ท่านพระอานนท์ เมื่อจะกล่าวถ้อยคำอันแสดงถึงโยนิโสมนสิการ ด้วย **เอว** นี้. จึงแสดงว่า ธรรมเหล่านี้ ข้าพเจ้าฟังด้วยใจ ข้าพเจ้าแทงตลอดดีแล้วด้วยทิฐฐิ ดังนี้. เมื่อกล่าวถ้อยคำอันแสดงถึงการประกอบการฟังด้วย **สุต** นี้. จึงแสดงว่า ธรรมเป็นอันมาก ข้าพเจ้าได้ฟังมาแล้ว ทรงจำไว้แล้ว สัมผัสไว้แล้วด้วยปัญญา ดังนี้. เมื่อท่านจะแสดงอรรถและพยัญชนะให้บริบูรณ์ ด้วยคำแม่ทั้ง ๒ นั้น ย่อมให้การเอื้อเพื่อการที่จะให้การฟังเกิดขึ้น เพราะว่า เมื่อบุคคลไม่ฟังธรรมอันบริบูรณ์ด้วยอรรถและพยัญชนะโดยเอื้อเพื่อการย่อมเป็นผู้เห็นห่างจากประโยชน์เกื้อกูลอันใหญ่ เพราะเหตุนี้ บุคคลพึงให้ความเอื้อเพื่อการฟังธรรมให้เกิดขึ้นเกิด.

อนึ่ง ด้วยคำทั้งสิ้นว่า **เอวมเม สุต** นี้ ท่านพระอานนท์ เมื่อไม่ตั้ง ธรรมอันพระตถาคตประกาศแล้วไว้สำหรับตน จึงชื่อว่า ย่อมก้าวล่วงภูมิของ

อัสตบุรุษ เมื่อปฎิญาณความเป็นสาวก ชื่อว่า ย่อมก้าวลงสู่ภูมิแห่งอัสตบุรุษ.
ท่านพระอานนท์ ย่อมยังจิตของท่านให้หลีกออกจากอัสถรรวม และให้จิต
ของท่านดำรงไว้ในพระสัทธรรม โดยท่านองนั้นเหมือนกัน เมื่อท่านแสดงว่า
ก็พระดำรัสของพระผู้มีพระภาคเจ้า พระองค์นั้นนั่นแหละ ข้าพเจ้าได้ฟังมา
อย่างเดิวนั่น ดั่งนี้ ชื่อว่า ย่อมเปลื้องตนออก ย่อมแสดงอ้างพระศาสนา
ย่อมยังพระดำรัสของพระชินเจ้าให้แนบสนิท ย่อมยังธรรมเนติให้ดำรงอยู่.

อีกอย่างหนึ่ง พระอานนท์ เมื่อไม่ปฎิญาณ (ไม่รับรอง) ซึ่งความที่
พระดำรัสของพระผู้มีพระภาคเจ้าว่าเป็นธรรมอันตนให้เกิดขึ้นได้เอง เปิดเผย
การได้ฟังมาตั้งแต่เบื้องต้น ด้วยบทว่า เอวมมุเม สุตฺติ ดั่งนี้ ชื่อว่า ย่อมยัง
ความไม่มีศรัทธาให้พินาศ ย่อมยังศรัทธาสมบัติในธรรมนี้ให้เกิดขึ้นแก่เทวดา
และมนุษย์ทั้งปวงว่า พระดำรัสนี้ ข้าพเจ้าได้รับมาเฉพาะต่อพระพักตร์ของ
พระผู้มีพระภาคเจ้า ผู้แก้ลี้กแก้ด้วยเวสารัชญาณ ๔ ผู้ทรงไว้ซึ่งทศพลญาณ
ผู้ดำรงอยู่ในอาสภฐาน (ฐานะอันประเสริฐ) ผู้บันลือลีลนาท ผู้สูงสุดกว่า
สรรพสัตว์ ผู้เป็นใหญ่ในธรรม ผู้เป็นธรรมราชา ผู้เป็นธรรมาธิบดี ผู้มีธรรม
ดังประทีป ผู้มีธรรมเป็นสรณะ ผู้ยังจักรอันประเสริฐคือพระธรรมให้เป็นที่ไปทั่ว
ผู้เป็นพระสัมมาสัมพุทธะพระองค์นั้น ในพระดำรัสนี้ใคร ๆ ไม่ควรทำความ
สงสัย หรือเคลือบแคลงในอรรถในธรรม ในบทหรือในพยัญชนะ ดั่งนี้
ด้วยเหตุนี้ นั่น ท่านพระอรรถกถาจารย์จึงประพันธ์คำอันเป็นคาถาไว้ว่า

วินาสยติ อสุสทฺธํ   สทฺธํ วฑฺฒติ สาสเน

เอวมมุเม สุตฺติจฺเจตฺ   วทํ โคตมสาวโก.

ท่านพระอานนท์ผู้เป็นสาวกของ

พระสมณโคตม กล่าวอย่างนี้ว่า ข้าพเจ้า

ได้ฟังมาแล้วอย่างนี้ นี้ชื่อว่า ย่อมยังความ
เป็นผู้ไม่มีศรัทธาให้พินาศ ย่อมยังศรัทธา
สมบัติให้เจริญในพระพุทธศาสนา ดังนี้.

ว่าด้วย เอก์ สมัย

บทว่า เอก์ แสดงการกำหนดจำนวน. บทว่า สมัย แสดงสมัย
(คือ เวลา) ที่กำหนดไว้แล้ว. บทว่า เอก์ สมัย แสดงสมัยอันกำหนดไว้ไม่
แน่นอน.

สมยศัพท์ ในบทว่า สมัย นี้ ข้าพเจ้าเห็นใช้ในอรรถว่า ความ
พร้อมเพรียงกัน ในอรรถว่าขณะ ในอรรถว่ากาลเวลา ในอรรถว่าประชุม ใน
อรรถว่าเหตุและทิวะ ในอรรถว่าได้เฉพาะ ในอรรถว่าละ ในอรรถว่า
แทงตลอด

จริงอย่างนั้น สมยศัพท์นี้ มีอรรถว่าพร้อมเพรียงกัน เช่นในประโยค
ว่าอุปเปว นาม เสวปี อุปสงกเมยยาม กาลญจ สมยญจ อุปาทาย
ดังนี้ เป็นต้น แปลว่า หากว่าพวกเราอาศัยกาลเวลา และความพร้อมเพรียงกัน
ได้แล้ว ก็พึงเข้าไปในวันพรุ่งนี้.

สมยศัพท์ มีอรรถว่าขณะ เช่นในประโยคว่า เอโก จ โข ภิกขเว
จโณ จ สมโย จ พุรุหมจริวาสาย เป็นต้น แปลว่า คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย
ก็ขณะหนึ่ง สมัยหนึ่ง มีอยู่เพื่อการอยู่ประพฤติพรหมจรรย์.

สมยศัพท์ มีอรรถว่า กาลเวลา เช่นในประโยคว่า อุนุหสมโย
ปริพาหสมโย เป็นต้น แปลว่า เวลาร้อน เวลากระวนกระวาย.

สมยศัพท์ มีอรรถว่าประชุม เช่นในประโยคว่า มหาสมโย ปวนสุมี
เป็นต้น แปลว่า ประชุมใหญ่ในป่าใหญ่.

สมยศัพท์ มีอรรถว่าเหตุ เช่นในประโยคว่า สมโยปี โข เต...

อปปฏิวิทุโธ อโหสิ เป็นต้น แปลว่า คุณก่อนภัททาทิ แม้เหตุนี้แล ได้เป็น
สมัยที่เธอยังมิได้แทงตลอดว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับ ณ กรุงสาวัตถี แม้
พระผู้มีพระภาคเจ้าจักทรงทราบเราว่า ภิกษุชื่อ ภัททาทิ เป็นผู้ไม่กระทำให้
บริบูรณ์ในสิกขาในศาสนาของพระศาสดา ดังนี้ คุณก่อนภัททาทิ เหตุเมื่อนี้แล
ได้เป็นสมัยอันเธอไม่แทงตลอดแล้ว.

สมยศัพท์ มีอรรถว่าทิลุฐิ เช่นในประโยคว่า เตน โข ปน สมเยน...

อาราม ปฏิวสติ เป็นต้น แปลว่า ก็สมัยนั้นแล ปริพาชก ชื่อ อุกคาหมานะ
เป็นบุตรนางสมณมุณฑิกา อยู่อาศัยในอารามของนางมัลลิกา อันมีศาลา
หลังเดียวมีต้นมะพลับเรียงรายอยู่รอบเป็นที่สนทนากันถึงเรื่องทิลุฐิ.

สมยศัพท์ มีอรรถว่าได้เฉพาะ เช่นในคำประพันธ์เป็นกาลว่า

ทิลุฐเ ชมเม จ โย อตุโธ โย จตุโธ สมุปรายิกโก
อตุถาภิสมยา ธีโร ปญฺธิโตติ ปวฺจจติ

ผู้มีปัญญาเป็นเครื่องทรงจำ เรา

กล่าวว่าเป็นบัณฑิต เพราะการได้เฉพาะ

ซึ่งประโยชน์ในทิลุฐิธรรมและประโยชน์ที่

เป็นไปในสัมปรายิกภพ.

สมย ศัพท์ มีอรรถว่าละ เช่นในประโยคว่า สมุมา มานาภิสมยา
อนุตมกาสิ ทุกฺขสุต เป็นต้น แปลว่า ได้กระทำซึ่งที่สุดแห่งทุกข์แล้ว
เพราะละมานานุสัยได้โดยชอบ.

สมย ศัพท์ มีอรรถว่าแทงตลอด เช่นในประโยคว่า ทุกฺขสุต
ปีพนฺธุโร...อภิสมยฺภูโร เป็นต้น แปลว่า ทุกข์มีอรรถว่าบีบคั้น มีอรรถ

ว่าถูกปัจจัยปรุงแต่ง มีอรรถว่าเร่าร้อน มีอรรถว่าแปรปรวน มีอรรถว่าพึง
แทงตลอด.

แต่ในปกรณ์นี้ สมย ศัพท์ มีอรรถว่ากาลเวลา ด้วยเหตุนี้ ท่าน
พระอานนท์จึงแสดงว่า สมัยหนึ่ง บรรดาสมัยทั้งหลาย อันเป็นประเภท
แห่งกาลเวลา มี ปี ฤดู เดือน กึ่งเดือน กลางคืน กลางวัน เช้า เย็น
เย็น ปฐมยาม มัชฌิมยาม ปัจฉิมยาม และครุหนึ่ง เป็นต้น.

ในคำว่า สมัยหนึ่ง นั้นในบรรดาสมัยทั้งหลายมีปีเป็นต้นเหล่านี้
พระสูตรใด ๆ ที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ในปี ในฤดู ในเดือน ในปักษ์
ในเวลาอันเป็นส่วนกลางคืน ในเวลาอันเป็นส่วนกลางวัน ใด ๆ พระสูตรนั้น
ทั้งหมด ท่านพระอานนท์ทราบดีแล้ว กำหนดดีแล้วด้วยปัญญา แม้ก็จริง
ถึงอย่างนั้น ก็เพราะเมื่อพระเถระจะกล่าวอย่างนี้ว่า ข้าพเจ้าได้ฟังมาแล้ว
อย่างนี้ ในปีโน้น ในฤดูโน้น ในเดือนโน้น ในปักษ์โน้น ในกาลอันเป็น
ส่วนแห่งราตรีโน้น หรือว่าในกาลอันเป็นส่วนแห่งทิวาโน้น อย่างนี้ ใคร ๆ
ก็ไม่อาจเพื่อทรงจำไว้ได้หรือแสดงได้ หรือว่าให้ผู้อื่นแสดงได้โดยง่ายเลย
ทั้งจะต้องเป็นถ้อยคำที่ท่านต้องกล่าวมาก ฉะนั้น ท่านพระเถระจึงประมวล
ข้อความดังกล่าวแล้วนั้นไว้เพียงบทเดียวเท่านั้น ว่า สมัยหนึ่ง ดังนี้.

อีกอย่างหนึ่ง ท่านพระอานนท์ ย่อมแสดงถึงสมัยทั้งหลายของพระ-
ผู้มีพระภาคเจ้า ซึ่งมีประเภทแห่งกาลไว้มิใช่น้อย ตามที่ปรากฏแจ่มแจ้งใน
หมู่เทพยดาและมนุษย์ทั้งหลาย มีอาทิอย่างนี้ คือ

สมัยที่พระองค์เสด็จก้าวลงสู่พระครรรภ์

สมัยที่พระองค์ประสูติ

สมัยที่พระองค์ทรงสดพระเหตุภัย

สมัยที่พระองค์เสด็จออกผนวช

สมัยที่พระองค์ทรงชนะพญามาร

สมัยที่พระองค์ตรัสรู้

สมัยที่พระองค์ประทับเป็นสุขในทิณฐุธรรม

สมัยที่พระองค์ตรัสเทศนา*

สมัยที่พระองค์เสด็จดับขันธปรินิพพาน

บรรดาสมาชิกเหล่านั้น สมัยหนึ่ง กล่าวคือ สมัยที่ตรัสเทศนาไว้.

อนึ่ง บรรดาสมาชิกแห่งญาณกิจและกรุณากิจ สมัยแห่งพระกรุณากิจ นี้ไฉ ในบรรดาสมาชิกที่ทรงปฏิบัติเพื่อประโยชน์เกื้อกูลแก่พระองค์และเพื่อแก่บุคคลอื่น สมัยแห่งการปฏิบัติเพื่อประโยชน์เกื้อกูลแก่บุคคลอื่นนี้ไฉ ในสมัยแห่งพระกรณียกิจทั้งสอง แก่ผู้ประชุม สมัยแห่งการทรงแสดงธรรมิกถานี้ไฉ ในบรรดาสมาชิกแห่งเทศนาและปฏิบัติสมัยแห่งเทศนา นี้ไฉ ท่านพระอานนท์ กล่าวว่า "สมัยหนึ่ง" ดังนี้ หมายถึงใดสมัยหนึ่งในบรรดาสมาชิกเหล่านั้น.

ถามว่า ก็ในพระสูตรนี้ ท่านทำคำชี้แจงไว้ ด้วยเหตุยวิภัตติ ว่า เอก์ สมัย ไม่เหมือนในพระอภิธรรมซึ่งทำไว้ ด้วยสัตตมวิภัตติว่า ยสุมี สมเย กามาวจร และบทแห่งสูตรอื่นนอกจากพระอภิธรรมนี้ ก็ทำนิเทศไว้ ด้วยกัมมวจนะว่า ยสุมี สมเย ภิกขเว วิวิจฺเจว กามเหิ แปลว่า คู่ก่อนภิกขุทั้งหลาย ในสมัยใด ภิกขุสังคแล้วจากกามทั้งหลาย ส่วนในพระวินัย ท่านทำนิเทศไว้ ด้วย ตติยวิภัตติ ว่า เตน สมเยน พุทฺโธ ภควา ดังนี้ เพราะเหตุไร.

ตอบว่า เพราะในพระอภิธรรม และพระวินัยมีอรรถเป็นเช่นนั้น แต่พระสูตรนี้มีอรรถเป็นอย่างอื่น.

* บางแห่งแสดง สมัยที่ปลงพระชนมายุสังขารด้วย

จริงอยู่ ในบรรดา ๓ ปีฎกนั้น ในพระอภิธรรมปิฎก และบทแห่ง
สูตรอื่นแต่อภิธรรมนี้ สมย ศัพท์ย่อมสำเร็จเนื้อความ มีอรรถแห่งอริกณะ
และมีการกำหนดซึ่งภาวะ (สภาวะธรรม) ด้วยภาวะเป็นอรรถ เพราะอริกณะ
มีอรรถเท่ากับสมยศัพท์ ซึ่งมีการเป็นอรรถ มีสมุหะเป็นอรรถ. สภาวะแห่ง
ธรรมทั้งหลายมีผัสสะเป็นต้น ที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ในพระอภิธรรมและ
บทแห่งสูตรอื่นแต่อภิธรรมนี้ ท่านกำหนดไว้ด้วยภาวะแห่งสมยะ กล่าวคือ
ขณะ สมวาเย (การประชุม) และเหตุ เพราะฉะนั้น เพื่อส่องอรรถนั้น
ท่านจึงทำนิเทศไว้ในที่นี้ ด้วยภุมมวจนะ

แต่ในพระวินัย สมย ศัพท์ ย่อมให้สำเร็จกิจ มีเหตุเป็นอรรถ
และมีกณะเป็นอรรถ

จริงอยู่ สมัยใด เป็นสมัยพระองค์ทรงบัญญัติสิกขาบท (พระวินัย)
สมัยนั้น แม้พระสาวกทั้งหลายมีพระสาวริบุตรเป็นต้น ก็พึงรู้ได้โดยยาก เพราะ
พระผู้มีพระภาคเจ้า เมื่อจะทรงบัญญัติสิกขาบททั้งหลาย โดยสมัยอันเป็นกาละ
เป็นเหตุและเป็นกณะนั้น ทรงพิจารณาอยู่ซึ่งเหตุแห่งการบัญญัติสิกขาบท
ได้เสด็จประทับ อยู่ในที่นั้น ๆ เพราะฉะนั้น เพื่อส่องอรรถนั้น ท่านจึงทำ
นิเทศสมยศัพท์ไว้ ด้วยภุมมวจนะ ในพระวินัยนั้น.

ส่วนในพระสุตตันตปิฎก และในสูตรอื่นที่มีเรื่องเกิดขึ้นอย่างนี้ สมย
ศัพท์ ย่อมสำเร็จอรรถแห่งอัจฉินตสังโยคะ ทุคยาวิภัตติ.

จริงอยู่ พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงแสดงพระสูตรนี้ หรือพระสูตรอื่น
ตลอดสมัยใด ได้เสด็จประทับอยู่ด้วยธรรมเป็นเครื่องอยู่ คือ พระกรณาล่วง
ส่วนตลอดสมัยนั้นทีเดียว เพราะฉะนั้น เพื่อส่องความข้อนั้น ท่านจึงทำ
นิเทศไว้ ด้วยอุปโยควจนะ ทุคยาวิภัตติ ในพระสูตรนี้ ด้วยเหตุนี้
ท่านจึงประพันธ์คำเป็นคาถาไว้ว่า

ตนตํ อตุลลเวกขิตฺวา ภูมฺเมน กรณฺณ จ

อตุลลตฺร สมโย วุตฺโต อุโปยเคน โส อิธ

ท่านพิจารณาเนื้อความนั้น ๆ แล้ว

จึงกล่าวสมยศัพท์ในที่อื่น ๆ คือ ในพระ-

อภิธรรมด้วยกฺมมวจนะ (สัตตมีวิภัตติ) ใน

พระวินัยด้วยกรณวจนะ (ตติยาวิภัตติ) แต่

ในพระสุตตันตนี้ ท่านกล่าวสมยศัพท์

ด้วยอุปโยควจนะ (ทุตติยาวิภัตติ) ดังนี้

ส่วนพระโบราณณาจารย์ทั้งหลาย พรรณนาไว้ว่า สมยศัพท์นี้ต่างกัน
แต่เพียงโวหารว่า ตสฺมี สมเย หรือว่า เตน สมเยน หรือว่า ตํ สมยํ
เท่านั้น ในปิฎกทั้งสามนั้น สมย ศัพท์ มีอรรถเป็นกฺมมวจนะอย่างเดียว
เท่านั้น เพราะเหตุนี้ แม้จะกล่าวว่ เอ สมยํ ก็พึงทราบว่ มีอรรถ
เท่ากับ เอกตฺมี สมเย ดังนี้.

ว่าด้วยบท ภควา

บทว่า ภควา ได้แก่ ครู. เพราะ บัณฑิตในโลกเรียกครูว่า ภควา
จริงอยู่ พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงเป็นครูของสรรพสัตว์ทั้งหลาย เพราะความ
ที่พระองค์เป็นผู้วิเศษสุดโดยคุณทั้งปวง เพราะฉะนั้น บัณฑิตพึงทราบคำว่า
ภควา ดังนี้. แม้พระโบราณณาจารย์ทั้งหลายก็กล่าวว่

ภควาติ วจนํ เสฏฺฐํ ภควาติ วจนมุตฺตมํ

คุรุคารวยุตฺโต โส ภควา เตน วุจฺจติ

คำว่า ภควา เป็นคำประเสริฐสุด

คำว่า ภควา เป็นคำสูงสุด พระผู้มีพระ-

ภาคเจ้าพระองค์นั้นควรแก่การเคารพโดย
ฐานครู เพราะเหตุนั้น พระองค์จึงทรง
พระนามว่า ภควา ดังนี้.

อีกอย่างหนึ่ง บัณฑิตพึงทราบอรรถแห่งบทนั้นโดยพิสดาร ด้วย
อำนาจแห่งคานานี้ว่า

ภคฺยว ฤคฺยว ยุตฺโต ภคฺเคหิ จ วิภตฺตว
ภตฺตว วนฺตคฺมโน ภเวสุ ภควา ตโต.

พระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้น ทรง
มีโชค ทรงหักกิเลสได้แล้ว ทรงประกอบ
ด้วยภคธรรม ทรงจำแนกธรรม ทรงคบ
ธรรม ทรงคายการไปในภพทั้งหลายแล้ว
เหตุนี้ พระองค์ จึงทรงพระนามว่า ภควา
ดังนี้.

ก็อรรถแห่งภควานั้น ข้าพเจ้ากล่าวไว้แล้ว ในนิเทศแห่งพุทธานุสสติ
ในปรกณวิเศษ ชื่อว่า วิสุทฺธิมรรคํ นั้นเทียว.

ก็โดยลำดับแห่งถ้อยคำเพียงเท่านั้น พระอานนท์เมื่อแสดงธรรมตามที่ได้
ได้สดับมา ชื่อว่า ย่อมทำกรรมกายของพระผู้มีพระภาคเจ้าให้ประจักษ์ไว้
ด้วยคำว่า เอวมฺเม สุตฺติ ในพระสูตรนี้ ด้วยคํานั้นแหละ ท่านพระอานนท์
ชื่อว่าให้ประชาชนผู้กระวนกระวายเพราะไม่เห็นพระบรมศาสดาให้เบาใจว่า
ปาพจน์ (คือพระธรรมวินัย) นี้มีพระบรมศาสดาล่วงไปแล้วหาไม่ได้ พระธรรม
วินัยนี้ เป็นพระบรมศาสดาของท่านทั้งหลายดังนี้.

ด้วยคำว่า เอกิ สมฺย ภควา ท่านพระอานนท์ เมื่อแสดงซึ่งความ
ที่พระผู้มีพระภาคเจ้ามิได้ทรงมีอยู่ในสมัยนั้น ชื่อว่า ย่อมประกาศการปริ-
นิพพานของรูปกาย ด้วยคํานั้นแหละ ท่านพระอานนท์ ชื่อว่า ยังประชาชน

ผู้มัวเมาในชีวิตให้เกิดการสลดใจ ทั้งให้ความอดสาหะในพระสัทธรรมเกิดขึ้น
แก่ประชาชนว่า แม้พระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้นซึ่งมีพระวรกายเสมอด้วย
แท่งเพชร ผู้ทรงกำลังสิบ ผู้แสดงอริยธรรมชื่ออย่างนี้ ๆ ยังเสด็จดับขันธปริ-
นิพพานได้ คนอื่นใครเล่าจะพึงมีความหวังในชีวิต ดังนี้.

อนึ่ง พระอานนท์ เมื่อกล่าวคำว่า เอว ชื่อว่า ย่อมแสดงถึงเทศนา
สมบัติ เมื่อกล่าวว่า เม สุต ชื่อว่า ย่อมแสดงถึงสาวกสมบัติ เมื่อกล่าวว่า
เอก สมัย ชื่อว่า ย่อมแสดงถึงกาลสมบัติ เมื่อกล่าวคำว่า ภควา ชื่อว่า
ย่อมแสดงเทศกสมบัติ ดังนี้. บทว่า สวตถุณฺย ได้แก่ ในพระนครอันมีชื่อ
อย่างนี้. ก็คำว่า สวตถุณฺย นี้เป็นสัตตมวิวิภคติ ลงในอรรถว่า ไกล. บทว่า
วิหริติ เป็นคำแสดงถึงความพร้อมเพรียงด้วยวิหารธรรมอย่างใดอย่างหนึ่งใน
บรรดาอิริยาบถวิหาร ทิพยวิหาร พรหมวิหาร และอริยวิหาร โดยไม่แปลกกัน
แต่ในที่นี้ คำว่า วิหริติ นี้เป็นคำแสดงถึงการประกอบด้วยอิริยาบถอย่างใด
อย่างหนึ่ง ในบรรดาอิริยาบถทั้งหลาย ชนิดต่าง ๆ มีการยืน การเดิน การนั่ง
และการนอน. ด้วยเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้า ประทับยืนก็ดี เสด็จดำเนินไป
ก็ดี ประทับนั่งก็ดี บรรทมก็ดี บัณฑิต พึงทราบว่า ย่อมประทับอยู่นั้นแหละ.

จริงอยู่ พระองค์ทรงบำบัดความลำบากแห่งอิริยาบถอย่างหนึ่ง ด้วย
อิริยาบถอย่างหนึ่ง ทรงนำอัทธภาพไป คือ ให้เป็นไปมิให้ทรุดโทรม เพราะ
เหตุนี้ ท่านพระอานนท์จึงกล่าวว่า ย่อมประทับอยู่ ดังนี้.

บทว่า เขตวเน ได้แก่ ในอุทยานของพระราชกุมาร ทรงพระนาม
ว่า เขต. จริงอยู่ พระราชอุทยานนั้น พระราชกุมารพระองค์นั้นทรงสร้างให้
เจริญดีแล้ว ด้วยเหตุนี้ พระราชอุทยานนี้ จึงชื่อว่า เขตวัน ฉะนั้น พระ
อานนท์ จึงกล่าวว่า ฌ พระเขตวันนั้น ดังนี้. บทว่า อนาถปิณฑิกสุส
อารามเม ความว่า ในพระอารามอันถึงการนับว่า เป็นของอนาถปิณฑิกคหบดี
เพราะคหบดี ชื่อว่า อนาถปิณฑิกะมอบลวายแก่พระภิกษุสงฆ์ มีพระพุทธเจ้า

เป็นประมุข ด้วยการบริจาคเงินมีประมาณ ๕๔ โกฎิ. ความสังเขปในพระสูตรนี้มีเพียงเท่านี้. ส่วนเนื้อความพิสดารพระอรธกถาจารย์พรรณนาไว้ในสัพพาสวสุตตวรรณาในอรรถกถามัชฌิมนิกาย ชื่อ ปปัญจสุทนี.

ในข้อนี้ หากมีผู้ท้วงขึ้นว่า ถ้าว้า พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ที่เมืองสาวัตถีก่อน พระเถระก็ไม่ควรจะพูดว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ที่พระเชตวัน ถ้าประทับอยู่ที่พระเชตวันก่อน ก็ไม่น่าจะพูดว่า ประทับอยู่ที่พระนครสาวัตถี ดังนี้ เพราะว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าไม่สามารถประทับอยู่ในสถานที่สองแห่งพร้อม ๆ กัน ในเวลาเดียวกัน.

ตอบว่า ข้อนั้น ไม่พียงเห็นอย่างนั้น เพราะข้าพเจ้าได้กล่าวไว้แล้ว มิใช่หรือว่า คำว่า **สาวตฺถึ** เป็นสัตตมวิภักติ ลงในอรรถว่าใกล้ ฉะนั้นในที่แม่นี้ เพราะเชตวันนีไค อยู่ใกล้พระนครสาวัตถี พระผู้มีพระภาคเจ้าเมื่อประทับอยู่ในที่นั้น ท่านพระอนนท์ จึงกล่าวว่า **สาวตฺถึ** **วิหติ** **เชตวน** ซึ่งแปลว่า ประทับอยู่ ณ พระวิหารเชตวันใกล้พระนครสาวัตถี เปรียบเหมือนฝูงโคทั้งหลายเที่ยวไปใกล้แม่น้ำคงคาและแม่น้ำยมุนาเป็นต้น ชาวโลกย่อมเรียกว่า เที่ยวไปใกล้แม่น้ำคงคา เที่ยวไปใกล้แม่น้ำยมุนา ฉะนั้น.

จริงอยู่ คำว่า **สาวตฺถึ** ท่านพระเถระกล่าวไว้เพื่อแสดงถึงโคจรคามของพระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้น คำที่เหลือ ท่านกล่าวเพื่อแสดงถึงสถานที่อยู่อาศัยอันสมควรแก่บรรพชิต.

บทว่า **อญฺญตฺรา เทวตา** ได้แก่ เทพยดาองค์หนึ่ง ซึ่งมีชื่อและโคตรมิได้ปรากฏ. ก็ในคำว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ พระผู้มีพระภาคเจ้า ย่อมทรงทราบยิ่ง ซึ่งการบูชาของข้าพระองค์ พระองค์ได้ตรัสถึงวิมุตติอันเป็นธรรมสิ้นไปแห่งตัณหาแก่ยักษ์ผู้มีศักดาใหญ่คนหนึ่ง ด้วยธรรมอันสังเขป ดังนี้ แม้ท้าวสักกเทวราช ผู้ปรากฏแล้วท่านก็กล่าวว่า **อญฺญตโร** หมายถึงองค์หนึ่ง.

อนึ่ง คำว่า เทวดา นี้เป็นคำทั่วไปแก่เทวดาทั้งหลาย แม้แต่เทพธิดา
ทั้งหลาย แต่ในที่นี้ ท่านประสงค์เอาเทพบุตร. ก็เทพบุตรนั้นแล องค์ใด
องค์หนึ่งในบรรดาชั้นรูปาวจรภูมิ.

ว่าด้วยอภิกันตศัพท์

อภิกันตศัพท์ ในบทว่า อภิกกนุตย รตติยา นี้ ปรากฏใน
อรรถว่า ความสิ้นไป ดี งาม ยินดี ยิ่งเป็นต้น.

ในบรรดาคำเหล่านั้น อภิกันตศัพท์ ปรากฏในอรรถว่า สิ้นไป
เช่นในประโยคมีอาทิอย่างนี้ว่า อภิกกนุตา ภนฺเต รตฺติ นิคุขฺนุโต ปจฺโม
ยาโม จิโร นิสฺสิโน ภิคุขุสฺส โฆ อุตฺทิสฺสุ ภนฺเต ภควา ภิคุขุณฺ ปาฏิโมกฺข
แปลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ราตรีสิ้นไปแล้ว ปฐมยามล่วงไปแล้ว พระ
ภิกษุสงฆ์นั่งแล้วสิ้นกาลนาน ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ขอพระผู้มีพระภาคเจ้า
จงแสดงปาฏิโมกข์แก่ภิกษุทั้งหลายเถิด.

อภิกันตศัพท์ ในอรรถว่า ดี เช่นในประโยคที่มีอาทิอย่างนี้ว่า อัย
อิมสฺส จตฺตุนฺนํ ปุคฺคฺลนฺนํ อภิกกนุตโร ปณฺธิตโร จ แปลว่า บุคคลนี้ดีกว่า
ประณีตกว่าบุคคลทั้ง ๔ เหล่านี้.

โก เม วนฺทติ ปาทานิ อิทฺธิยา ยสุธา ชลํ
อภิกกนุเตน วนฺณเณน สพฺพา โธภาสยํ ทิสฺวา
ไครหนอ รุ่งเรืองด้วยฤทธิ์ด้วยยศ
มีวรรณงดงาม ยังทิศทั้งปวงให้สว่างไสว
อยู่ มาให้หัวเท้าของเรา.

อภิกกัณตศัพท ในอรรถว่า ยินดียิ่ง เช่นในประโยคมีอาทิอย่างนี้ว่า
อภิกกณุต โภ โคตม อภิกกณุต โภ โคตม แปลว่า ข้าแต่พระโคตม
ผู้เจริญนำยินดียิ่ง ข้าแต่พระโคตม ผู้เจริญนำยินดียิ่ง.

แต่ในที่นี้ อภิกกัณตศัพท ใช้ในอรรถว่า สิ้นไป ด้วยคำนั้น ท่าน
จึงกล่าวว่า เมื่อราตรีสิ้นไปแล้ว สิ้นไปรอบแล้ว. ในข้อนั้น ฟังทราบ
เทวบุตรนี้มาแล้วในเวลาใกล้ที่สุดแห่งมัชฌิมยามที่เดียว.

ได้ยินว่า เทวดาทั้งหลาย เมื่อมาสู่ที่บำรุงของพระพุทธเจ้า หรือสาวก
ของพระพุทธเจ้า ย่อมมาในเวลามัชฌิมยาม เท่านั้น นี้เป็นนิยามของเทวดา
ทั้งหลาย. อภิกกัณตศัพท ในคำว่า อภิกกณุตวณฺณ นี้ ใช้ในอรรถว่า
วรรณะงาม.

ว่าด้วยวัณณศัพท

ที่วัณณศัพท ปรากฏในอรรถได้หลายอย่าง เช่น ในอรรถว่า ผิว
คุณความดี กุลวัคคะ (ชาติ) เหตุ ทรวดทรง ขนาด รูปร่างตนะ เป็นต้น.

ในบรรดาอรรถเหล่านั้น วัณณศัพท ใช้ในอรรถว่า ผิว เช่นใน
ประโยคมีอาทิอย่างนี้ว่า สุวณฺณวณฺโณ ภควา แปลว่า พระผู้มีพระภาคเจ้า
มีผิว เพียงดังวรรณะแห่งทองคำ.

วัณณศัพท ในอรรถว่า คุณความดี (ฤดี) เช่นในประโยคมีอาทิ
อย่างนี้ว่า กทา สพฺพญฺหา ปน เต คหปติ สมณฺสฺส โคตมฺสฺส วณฺณา
แปลว่า คุณก่อนคหบดี ท่านประมวลคุณความดีของพระสมณโคตมมาไว้แต่
เมื่อไร.

วัณณศัพท์ ในอรรถว่า ชาติ (กุลวคฺค) เช่นในประโยคที่มีอาทิ
อย่างนี้ว่า จตฺตาริ เม โภ โคตโม วรฺณา แปลว่า ข้าแต่พระโคตมผู้เจริญ
ชาติ ตระกูล สี่เหล่านี้.

วัณณศัพท์ ในอรรถว่า เหตุ (การณ) เช่นในประโยคมีอาทิอย่าง
นี้ว่า ในสังยุตตนิกายวนสังยุตว่า

อถ เกน นุ วณฺเณน คนฺชตฺเถ-
โนติ วุจฺจติ แปลว่า เมื่อเป็นเช่นนี้ เหตุไร
เล่า ท่านจึงกล่าวว่า ขโมยกลิ้น.

วัณณศัพท์ ในอรรถว่า ทรวดทรง (สณฺฐาน) เช่นในประโยคมี
อาทิอย่างนี้ว่า มหนฺตํ หตฺถิราชวณฺณํ อภินิมฺมินิตฺวา แปลว่า นฤมิต-
ทรวดทรงเป็นพระยาช้างใหญ่.

วัณณศัพท์ ในอรรถว่า ขนาด (ปมาณ) เช่นในประโยคมีอาทิ
อย่างนี้ว่า ตโยปตฺตลฺลส วณฺณา แปลว่า ขนาด แห่งบาตร ๓ อย่าง.

วัณณศัพท์ ในอรรถว่า รูปร่าง เช่นในประโยคมีอาทิอย่างนี้ว่า
วณฺโณ คนฺโฐ รโส โอชา แปลว่า สี กลิ่น รส โอชะ.

ในที่นี้ วัณณศัพท์นั้น ท่านใช้ในอรรถว่า ผิว ด้วยคำนั้นแหละ ท่าน
อธิบายว่า มีวรรณะงาม คือ ผิวงาม มีวรรณะน่าใคร่ มีวรรณะที่ชอบใจ.

จริงอยู่ เทวดาทั้งหลาย เมื่อมาสู่มนุษย์โลก ละวรรณะที่มีอยู่ตามปกติ
และฤทธิ์ตามปกติแล้วทำอัทภาพให้หายบ ทำวรรณะได้มากอย่าง ทั้งทำฤทธิ์ก็
ได้หลายอย่าง เมื่อจะไปสู่สถานที่ทั้งหลายมีสถานที่เป็นที่แสดงมหรสพ เป็นต้น
ย่อมมาด้วยกายอันตกแต่งแล้ว. เทวดาทั้งหลายชั้นกามาวจร แม้มีกาย
อันตนมิได้ตกแต่งแล้วก็สามารถที่จะมาในที่นั้นได้ ส่วนเทวดาชั้นรูปาวจร
ไม่สามารถ อัทภาพของเทวดาเหล่านั้นแม้ทั้งหมดเป็นกายละเอียดยิ่ง การ

สำเร็จกิจด้วยอิริยาบถโดยอัตภาพนั้นมีอยู่. ด้วยเหตุดังนั้น เทวบุตรนี้ จึงมา ด้วยการอันตนตกแต่งแล้วทีเดียว. เพราะฉะนั้น ท่านจึงกล่าวไว้ว่า อภิกษุทวณฺณา มีวรรณะงาม.

ว่าด้วยเกวลศัพท์

เกวลศัพท์ ในคำว่า เกวลกปฺปี นี้ มีอรรถเป็นอนเอก เช่นใน อรรถว่า โดยไม่มีส่วนเหลือ โดยมาก ทั้งหมด ความมีไม่มาก มั่นคง การ แยกออกจากกัน เป็นต้น.

จริงอย่างนั้น เกวลศัพท์ มีความหมายถึง ความไม่มีส่วนเหลือ เช่น ในประโยคมีคำว่า เกวลปริบุญฺณํ ปริสุทฺธิํ พุรฺหมจฺริยํ เป็นต้น จง ประกาศพรหมจรรย์ให้บริสุทธิ์บริบูรณ์โดยสิ้นเชิง.

เกวลศัพท์ มีความหมายว่า โดยมาก เช่นในประโยคมีคำว่า เกวลา อญฺคมคฺชา ปฺหุตฺติํ ขาทนียํ โภชนียํ อาทาย อฺปสฺงกมิตฺตํ เป็นต้น แปลว่า ถือเอาขาทนียะ และโภชนียะจากแคว้นอังคะและมคธโดยมาก เพียง พอแล้วจักเข้าไป.

เกวลศัพท์ มีความหมายถึงทั้งหมด เช่นในประโยคที่มีคำว่า เกวลสุตฺตํ ทฺถขกฺขนุสฺสํ สมฺมทโย โหติ เป็นต้น แปลว่า สมุทัย ช่อมมีแก่กอง ทุกข์ทั้งหมด.

เกวลศัพท์ มีความหมายถึง ความมีไม่มาก เช่นในประโยคที่มีคำว่า เกวลํ สทฺฐามตฺตํ นนฺ อยฺมายสุมา เป็นต้น แปลว่า ท่านผู้มีอายุ ให้ ธรรมสักว่า ศรัทธามีประมาณไม่มากเป็นไปมิใช่หรือ.

เกวลศัพท์ มีความหมายถึง ความต้องการอย่างมั่นคง เช่นในประโยค ที่มีคำว่า อายฺสมโต อนฺนุทฺตํ พาทิโก นาม สทฺฐิวินฺทริโก เกวลํ

ถ้า **ขมทาย จิโต** เป็นต้น แปลว่า ท่านพระอนุรุทธะ มีสัทธาวิหาริก ชื่อว่า พาหิกะ ตั้งอยู่มั่นคงในการทำลายสงฆ์.

แถวศัพท์ มีความหมายถึง การแยกจากหมู่ เช่นในประโยคที่มีคำว่า **แถวดี วุฒิสุวา อุตตมปุริโส วุจฺจติ** แปลว่า อยู่แยกกัน ท่านกล่าวว่า เป็นอุตตมบุรุษ. แต่ในที่นี้ ท่านประสงค์เอาแถวศัพท์ที่ใช้ในความหมายถึง ความไม่มีส่วนเหลือ.

ว่าด้วยกัปปศัพท์

กัปปศัพท์นี้มีอรรถเป็นอนึ่ง เช่นในอรรถว่า **เธอมนั หรือวางใจได้ ในอรรถว่า โวหาร ในอรรถว่า กาล ในอรรถว่า บัญญัติ ในอรรถว่า การตัดหรือโกน ในอรรถว่า วิกัปปะ (ประมาณหรือควร) ในอรรถว่า เลส (เลสณัย หรือข้ออ้างเล็ก ๆ น้อย ๆ) ในอรรถว่า โดยรอบ เป็นต้น.**

จริงอย่างนั้น กัปปศัพท์ที่ใช้ในอรรถว่า **เชื่อมั่น เช่นในประโยคที่มีอาทิอย่างนี้ว่า โอกปฺปณียเมตฺ โภโต โคตมสุส ยถาคํ อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺทส** แปลว่า **ข้อนั้น ควรวางใจได้ว่า ท่านพระโคตมผู้เจริญ เป็นพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า**

กัปปศัพท์ ที่ใช้ในอรรถว่า **โวหาร (คำชี้แจง) เช่นในประโยคที่มีอาทิอย่างนี้ว่า อนุชานามิ ภิกฺขเว ปญฺจหิ สมณกปฺเปหิ ผลํ ปรีกฺขชิตฺถํ** แปลว่า **ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตเพื่อการบริโภคผลโดยทำกัปปะของสมณะ ๕^๐ อย่าง.**

๑. กัปปะ ๕ ในพระวินัยเรียกว่าทำกัปปิยะคือ **อกุคิปริจิจฺฉิ ผลที่ทนไฟ ๒ สตุถฺปริจิจฺฉิ ผลที่เจาะ**

ด้วยศาสตรา ๓ นขปริจิจฺฉิ ผลที่เจาะด้วยเล็บ ๔ อพีชํ ผลที่ไม่เป็นพีช ๕ นิพฺพญฺพชํ ผลที่เอาเม็ดออกแล้ว

กัปศัพท์ ที่ใช้ในอรรถว่า กาล เช่นในประโยคที่มีอาทิอย่างนี้ว่า
เยน สุกฺกั นิจฺจกปฺปํ วิหฺรามิ แปลว่า ทราบว่า เราจะอยู่ตลอดกาลเป็น
นิตย์.

กัปศัพท์ ที่ใช้ในอรรถว่า บัญญัติ^๑ เช่นในประโยคที่มีอาทิอย่าง
นี้ว่า อิจฺจายสุมา กปฺโป แปลว่า ด้วยเหตุนี้ ท่านผู้มีอายุ จึงมีชื่อว่า กัปปะ.

กัปศัพท์ ที่ใช้ในอรรถว่า โคนตัด เช่นในประโยคที่มีอาทิอย่างนี้ว่า
อลงฺกตา กปฺปิตกสฺมสฺสุ แปลว่า โคนผมและหนวดเสร็จแล้ว.

กัปศัพท์ ที่ใช้ในอรรถว่า วิกัปปะ (ประมาณและควร) เช่นใน
ประโยคที่มีอาทิอย่างนี้ว่า กปฺปติ ทฺวํจฺจกฺกกปฺโป แปลว่า ประมาณพระ-
อาทิศย์คัลล้อย ๒ องคฺลิตี ก็ควร.

กัปศัพท์ ที่ใช้ในอรรถว่า เลส (เหตุเล็กน้อย) เช่นในประโยคที่มี
อาทิอย่างนี้ว่า อตุลฺลิตี กปฺโป นิปฺพชฺชิตฺตุํ แปลว่า เหตุเล็กน้อย เพื่อจะ
เอนกายมีอยู่.

กัปศัพท์ ที่ใช้ในอรรถว่า โดยรอบ เช่นในประโยคที่มีอาทิอย่างนี้ว่า
กเวลกปฺปํ เวทฺทวนํ โสภาเสตฺวา แปลว่า ยังพระเชตวันโดยรอบทั้งสี่
ให้สว่างไสวแล้ว.

แต่กัปศัพท์ ในที่นี้ท่านประสงค์เอาในอรรถว่า โดยรอบ เพราะ
ฉะนั้น ในคำว่า กเวลกปฺปํ เชตวนํ บัณฑิตพึงเห็นอย่างนี้ว่า ยังพระ-
วิหารเชตวันโดยรอบทั้งสี่ ดังนี้.

บทว่า โสภาเสตฺวา ได้แก่ แผ่ไปซึ่งรัศมีอันเกิดขึ้นจากผ้า เครื่อง
ประดับและสร้อย กระทำให้มีรัศมีเดียวกัน ให้มีโอภาสเดียวกัน อุจฺจพฺรจันฺทรํ
และพระอาทิศย์.

๑. หมายถึงนามบัญญัติ คือการตั้งชื่อ

บพว่า เยน ในชื่อว่า เยน ภควา เตนุปลสงฺกมิ นี้ เป็นตติยาวิภัตติ
ลงในอรรถแห่งสัตตวิภัตติ ฉะนั้น พึงทราบเนื้อความในที่นี้ว่า พระผู้มี-
พระภาคเจ้าประทับ อยู่ ณ ที่ใด เทวบุตรนั้นก็เข้าไปเฝ้า ณ ที่นั้น ดังนี้.

อีกอย่างหนึ่ง พึงเห็นเนื้อความในที่นี้ อย่างนี้ว่า พระผู้มีพระภาคเจ้า
อันเทวดาและมนุษย์ทั้งหลายพึงเข้าไปเฝ้า ด้วยเหตุใด เทวบุตรนั้น ก็เข้าไป
เฝ้าแล้ว ด้วยเหตุนั้น ดังนี้.

ถามว่า เพราะเหตุไร พระผู้มีพระภาคเจ้าอันเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย
พึงเข้าไปเฝ้า. ตอบว่า เพราะท่านเหล่านั้นมีความประสงค์เพื่อจะบรรลุลุณ
วิเศษมีประการต่าง ๆ เปรียบเหมือนต้นไม้ให้ที่ผลิตผลตลอดฤดูกาล อัน
ฝูงนกทั้งหลายพากันไปยังต้นไม้ นั้น ด้วยประสงค์จะจักกินซึ่งผลมีรสอร่อย
ฉะนั้น.

อนึ่ง บพว่า อุปสงฺกมิ มีคำอธิบายว่า ไปแล้ว. บพว่า อุปสง-
กมิตุวา นี้เป็นบทแสดงถึงเวลาที่สิ้นสุดลงของเวลาเข้าเฝ้า. อีกอย่างหนึ่ง ข้อนี้มี
คำอธิบายว่า เทวบุตรนั้นไปแล้วอย่างนี้ คือไปสู่สถานที่จะไกลกว่านั้น
กล่าวคือ ที่ไกลพระผู้มีพระภาคเจ้า ดังนี้ก็มี.

บัดนี้ เทวบุตรนั้น มาสู่ที่บำรุงแห่งบุคคลผู้เลิศในโลก ด้วยประโยชน์
อันใด เป็นผู้ใคร่เพื่อทูลถามถึงประโยชน์อันนั้น จึงทำอัญชลีกรรมอันรุ่งเรือง
แล้วด้วยอันประชุมแห่งเล็บทั้งสิบ นมัสการประดิษฐานไว้เหนือศีรษะแล้ว
ได้ยืนอยู่ ณ ที่สมควรส่วนข้างหนึ่ง. ศัพท์ว่า เอกมณฺตุ เป็นศัพท์แสดง
ภวานุปสงฺกสิงค์ คุจในคำทั้งหลาย มีคำว่า พระจันทร์และพระอาทิตย์หมุนเวียน
ไป มิได้สม่าเสมอกัน เป็นต้น. เพราะฉะนั้น บัณฑิตพึงทราบเนื้อความใน
ที่นี้ว่า เทวบุตรนั้น ได้ยืนอยู่แล้วโดยกิริยาที่ยืนอยู่แล้วนั้น ชื่อว่า ยืนอยู่แล้ว

ณ ที่สมควรส่วนข้างหนึ่ง. อีกนัยหนึ่ง คำว่า เอกมนต์ นี้ เป็นพุทธานุสสติ ใช้ในอรรถแห่งสัตตมิมิวัดติ. บทว่า อฏฐาติ ได้แก่ข้อมสำเร็จซึ่งอิริยาบถยืน.

จริงอยู่ เทวดาและมนุษย์ทั้งหลายผู้เป็นบัณฑิต เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าผู้ควรเคารพในฐานะครู ข้อมยืนอยู่ ณ ที่สมควรส่วนข้างหนึ่ง เพราะความที่คนเป็นผู้ฉลาดในการนั้น. ก็เทวดานี้เป็นองค์ใดองค์หนึ่ง ในบรรดาผู้เป็นบัณฑิตเหล่านั้น เพราะฉะนั้น จึงได้ยืนอยู่ ณ ที่สมควรส่วนข้างหนึ่ง ดังนี้. ถามว่า ก็ยืนอยู่อย่างไร จึงชื่อว่า ยืนอยู่ ณ ที่สมควรส่วนข้างหนึ่ง. ตอบว่า เว้นโทษของการยืน ๖ อย่าง คือ

ยืนไกลเกินไป

ยืนใกล้เกินไป

ยืนเหนือลม

ยืนในที่สูง

ยืนตรงหน้าเกินไป

ยืนข้างหลังเกินไป

จริงอยู่ บุคคลผู้ยืนไกลเกินไปถ้าประสพจะพูด ก็จะต้องพูดเสียงดัง ถ้ายืนใกล้เกินไปข้อมจะเบียดเสียดกัน ถ้ายืนเหนือลมข้อมเดือดร้อนด้วยกลิ่นตัว ถ้ายืนในที่สูงข้อมประกาศถึงความไม่เคารพ ยืนตรงหน้าเกินไปถ้าประสพจะมองก็ต้องจ้องตากัน ยืนข้างหลังเกินไป ถ้าใครจะเห็นหน้าก็ต้องชะเง้อคอดู เพราะฉะนั้น แม้เทวบุตรนี้ ก็ยืนเว้นโทษ ๖ เหล่านี้ ด้วยเหตุนี้ ท่านจึงกล่าวไว้ว่า เอกมนต์ อฏฐาติ แปลว่า ได้ยืนอยู่แล้ว ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง.

บทว่า เอตทโวจ แยกบทเป็น เอต อโวจ แปลว่า ได้กราบทูลคำนี้. บทว่า กถิ นุ เป็นการณัจฉา.

จริงอยู่ ความที่พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงข้ามโอฆะได้แล้ว ปรากฏแก่
หมื่นโลกธาตุ ด้วยเหตุนี้ ความสงสัยของเทวดานี้ ในที่นี้ว่า ก็พระผู้มี
พระภาคเจ้าทรงข้ามโอฆะได้แล้วด้วยเหตุนี้ จะไม่ทรงทราบอะไร ๆ ย่อมไม่มี
ด้วยเหตุนี้ เทวดานี้ เมื่อจะทูลถามถึงเหตุที่ทรงข้ามโอฆะนั้น จึงกราบทูล
อย่างนี้.

บทว่า **มาริส** นี้เป็นคำร้องเรียกด้วยถ้อยคำอันไพเราะ. อธิบายว่า
ผู้ไม่มีทุกข์ ดังนี้ หมายความว่าเมื่อความเป็นอย่างนั้นมีอยู่ เมื่อใด บุคคลถูก
เสียบแทงหัวใจด้วยหลาว หรือเมื่อเราหม้อยู่ในนรกสักพันปี ดังนี้ คำว่า
มาริส นี้ย่อมคลาดเคลื่อนไป เพราะว่าสัตว์นรกที่ชื่อว่า ผู้ไม่มีทุกข์หาไม่มี
สัตว์นรกเป็นผู้ไม่ปราศจากทุกข์ แม้ก็จริง ถึงอย่างนั้น ท่านก็เรียกว่า
มาริส (ท่านผู้ไม่มีทุกข์) ด้วยเสียงของผู้เจริญแล้ว ได้ยินว่า ในกาลก่อน
โฆหารว่า **มาริส** นี้เป็นของมนุษย์ต้นกัลป์ ผู้ไม่มีทุกข์ ผู้สมบูรณ์ด้วยความ
ความสุข ต่อมาภายหลัง ความทุกข์จะมีหรือไม่ก็ตาม ท่านก็ยังเรียกคำนี้
ด้วยเสียงของผู้เจริญแล้วนั้นแหละ เหมือนสระบัวทั้งหลาย ที่ไม่มีดอกบัวก็ดี
ไม่มีน้ำก็ดี ท่านก็เรียกว่า สระบัวฉะนั้น.

โอฆะ ๔ ในพระบาลีว่า **โฆมมตริ** นี้คือ กาโมฆะ ภโวฆะ ทิฏฐโฆมะ
และอวิชโฆมะ. ในโอฆะเหล่านั้น ความยินดีพอใจ ในกามคุณ ๕ ชื่อว่า
กาโมฆะ. ความยินดีพอใจในรูปารูปภพและความใคร่ในฉาน ชื่อว่า ภโวฆะ.
ทิฏฐิ ๖๒ ชื่อว่า ทิฏฐโฆมะ. ความไม่รู้ในสัจจะ ๔ ชื่อว่า อวิชโฆมะ.

ในบรรดาโอฆะ ๔ เหล่านั้น กาโมฆะ ย่อมเกิดขึ้นในจิตอุปบาทอัน
สหระคด้วยโลภะ ๘ ดวง. ภโวฆะ ย่อมเกิดขึ้นในจิตอุปบาทอันสหระคด้วย

โลกทัญญิกตวิปยุต ๔ ดวง. ทัญญิมะ ย่อมเกิดขึ้นในจิตตูปบาทอันสัมปยุต
ด้วยทัญญิกตะ ๔ ดวง. อวิชโฆมะ. ย่อมเกิดขึ้นในอกุศลทั้งปวง.

ก็ธรรมทั้งหมดนี้ ชื่อว่า โอฆะ เพราะอรรถว่าเป็นเหตุนำสัตว์ไป
และเพราะอรรถว่าเป็นหมู่มหา. คำว่า เพราะอรรถว่าเป็นเหตุนำสัตว์ไป
อธิบายว่า เป็นเหตุให้ตกไปในเบื้องต่ำ. จริงอยู่ โอฆะนี้ย่อมยังสัตว์ทั้งหลาย
ที่อยู่ใต้น้ำของคนที่ตกไปในเบื้องต่ำ คือ ให้เกิดในทุคติต่าง ๆ มีนรก
เป็นต้น อีกอย่างหนึ่ง เมื่อไม่ให้ไปในเบื้องบน คือ พระนิพพาน ย่อมให้
ไปในเบื้องต่ำ คือ ในภพ ๓ กำเนิด ๔ คติ ๕ วิญญาณฐิติ ๗ และสัตตาวาส ๘
ดังนี้บ้าง. คำว่า เพราะอรรถว่าเป็นหมู่มหา อธิบายว่า เพราะหมู่มหาภิเลส
นี้ใหญ่แผ่กระจายอำนาจไปตั้งแต่เวจิมหานรกจนถึงภวัคคภูมิ หมู่มหาภิเลสคือ
โอฆะนี้ใด ชื่อว่า มีความยินดีพอใจในกามคุณ ๕ แม้ในโอฆะที่เหลือก็ยังมี
นี้แหละ. บัณฑิตพึงทราบภิเลสชื่อว่า โอฆะ เพราะอรรถว่าเป็นหมู่มหา
ด้วยประการฉะนี้. บทว่า อตริ อธิบายว่า เทวบุตรนั้น ทูลถามว่า ข้าแต่
พระองค์ผู้บริบูรณ์ พระองค์ข้ามโอฆะแม้ทั้ง ๔ นี้ด้วย อย่างไรหนอ ดังนี้.
ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้า เมื่อจะทรงวิสัชนาปัญหาของเทวดานั้น จึง
ตรัสคำ เป็นต้นว่า อปฺปติฏฺฐิ ขฺวหาหิ แปลว่า เราไม่พักอยู่เป็นต้น. บรรดา
บทเหล่านั้น บทว่า อปฺปติฏฺฐิ แก่เป็น อปฺปติฏฺฐิหนฺโต แปลว่า
ไม่พักอยู่. บทว่า อนายุหิ แก่เป็น อนายุหนฺโต แปลว่า ไม่เพียรอยู่
คือ ไม่พยายามอยู่. พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสปัญหากระทำให้เป็นคำอันลึกลับ
ปิดบังแล้ว ด้วยประการฉะนี้.

แม้เทวดาก็ฟังคำอันเป็นภายนอกก่อน ธรรมดาว่า บุคคลผู้ข้ามโอฆะ
ต้องยืนอยู่ที่อันตนควรยืน ต้องพยายามในที่อันตนพึงข้ามจึงข้ามไปได้ แต่
พระองค์ตรัสว่า เราไม่พักอยู่ ไม่เพียรอยู่ ข้ามได้แล้วซึ่งกองภิเลส คือภิเลส

เพียงดังโอมะ (ห้วงน้ำวน) อันแผ่ควบคุมไปตั้งแต่เวเงินรกจนถึงภวักคภูมิ
ดังนี้ จิตของเขาก็จะแล่นไปสู่ความสงสัยว่า นั่นอะไรหนอ จึงชื่อว่า ไม่ทราบ
ซึ่งอรธแห่งปัญหา. ถามว่า ก็พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงบำเพ็ญพระบารมี
ทั้งหลายแล้วแทงตลอดสัพพัญญุตญาณ เพื่อต้องการจะตรัสสิ่งที่สัตว์ยังมีไม่รู้
มิใช่หรือ. ตอบว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าแทงตลอดสัพพัญญุตญาณ เพื่อทรง
พระประสงค์จะตรัสคำเพียงเท่านั้นหามีได้. ก็เทศนาของพระผู้มีพระภาคเจ้า
มี ๒ อย่าง คือ แสดงโดยนิกคหุมชะ และอนุคคหุมชะ. ในบรรดา ๒
อย่างนั้น บุคคลเหล่าใดมีความถือตัวว่าเป็นบัณฑิต ย่อมสำคัญในสิ่งที่ตนยัง
ไม่รู้ว่ามีแล้ว ดูพราหมณ์ ๕๐๐ ที่บวชเป็นบรรพชิต เพื่อข่มมานะของ
พราหมณ์และบรรพชิตเหล่านั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงทรงแสดงธรรมเช่นกับ
พระสูตรทั้งหลายมีมูลปริยายสูตรเป็นต้น นี้ชื่อว่า นิกคหุมชะเทศนา.
พระดำรัสนี้ สมดังที่ตรัสไว้ว่า คุณก่อนอานนท์ เราจักกล่าวข่มบุคคลผู้ควรข่ม
เราจักยกย่องบุคคลผู้ควรยกย่อง ภิกษุใดมีธรรมเป็นสาระ ภิกษุนั้นจักดำรงอยู่
ดังนี้.

ส่วนชนเหล่าใด เป็นผู้ตรง ใครต่อการศึกษา พระผู้มีพระภาคเจ้า
ย่อมแสดงธรรมแก่ชนเหล่านั้นกระทำให้เป็นผู้รู้ได้ง่าย เช่นในสูตรทั้งหลายมี
อากังเขยสูตรเป็นต้น ทั้งยังชนเหล่านั้นให้ปลอดโปร่งใจ เช่นในคำว่า
คุณก่อนตีสสะผู้ยินดียิ่ง คุณก่อนตีสสะผู้ยินดียิ่ง ... ด้วยโอวาทอันเรากล่าวแล้ว
ด้วยการศึกษาอันเรากล่าวแล้ว ด้วยอนุศาสนีอันเรากล่าวแล้ว ดังนี้ นี้ชื่อว่า
อนุคคหุมชะเทศนา.

ก็เทวบุตรนี้มีมานะกระด้าง (มีความกระด้างด้วยการถือตัว) สำคัญ
ตนว่าเป็นบัณฑิต. ได้ยินว่า เทวบุตรนั้น ได้มีความคิดอย่างนี้ว่า เราข่อมรู้
โอมะ ข่อมรู้ซึ่งความที่พระตถาคตเจ้า ทรงข้ามโอมะได้แล้ว แต่ว่าเราข่อมไม่รู้

เหตุเพียงเท่านี้ว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงข้ามโอฆะ ด้วยเหตุนี้ได้อย่างไร
ดังนี้ เราจักรู้หรือรณอันพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงทราบนั้นแหละ คำใดน้อยหรือ
มากที่เรายังไม่รู้ เราจักรู้คำนั้นอันพระผู้มีพระภาคตรัสบอกแล้วทีเดียว เพราะ
ว่าคำที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสอย่างไรนั้นเรายังไม่ทราบ ดังนี้.

ลำดับนั้น พระบรมศาสดา จึงตรัสปัญหาทำให้เป็นปัญหาซ่อนเร้น
(คือเข้าใจยาก) ด้วยพระดำริว่า เทวบุตรนี้ยังไม่ละมานะนี้ ก็ไม่ควรเพื่อจะ
รับธรรมเทศนา เปรียบเหมือนผ้าที่ยังเศร้าหมอง (ยังไม่ซักให้สะอาด) ไม่
ควรจะข้อมสี เราจักข่มมานะของเทวบุตรนี้ก่อน แล้วจักประกาศเนื้อความนั้นอีก
แก่เธอโดยไม่มีจิตต่ำเช่นนี้ถามอยู่ ดังนี้.

แม้เทวบุตรนั้นก็ได้เป็นผู้มีมานะอันพระองค์นำออกแล้ว และเทศนานั้น
ฟังทราบโดยคำถามปัญหาให้ยิ่งขึ้นไป เพราะความที่เธอเป็นผู้มีมานะอันพระองค์
นำออกแล้วนั้นแหละ ทั้งเนื้อความนี้ก็ให้เป็นประโยชน์แก่บุคคลผู้ถามปัญหา

เทวบุตรทูลถามว่า ข้าแต่พระองค์ผู้บริบูรณ์ ก็พระองค์ไม่พักไม่เพียร
ข้ามโอฆะได้อย่างไรเล่า ข้าพระองค์จะทราบได้โดยประการใด ขอพระองค์จึง
ตรัสบอกแก่ข้าพระองค์โดยประการนั้นเถิด ดังนี้.

ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้า เมื่อจะตรัสตอบปัญหาแก่เทวบุตรนั้น
จึงตรัสว่า ยทา สุวาทิ เป็นต้น. บรรดาบทเหล่านั้น บทว่ายทา สุวาทิ
แก่เป็น ยสฺมี กาล อหิ (แปลว่าในกาลใดเรา). สุอักขร เป็นเพียงนิบาต.
ก็สุอักขรในที่นี้ฉันทิ ในบททั้งปวงก็ฉันทินั้น. บทว่า สติ สิทามิ ความว่า เมื่อ
เราไม่ข้ามก็จมอยู่ในที่นั้นนั้นแหละ. บทว่า นิพฺพยุหามิ ความว่า เมื่อเราไม่
อาจเพื่อดำรงอยู่ ก็ข้อมเป็นไปล่วงปัญหาแม้พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสแล้ว อย่างนี้
ว่า เราไม่พักไม่เพียรข้ามโอฆะได้แล้ว ดังนี้ แม้จะเป็นปัญหาอันเทวดาทราบแล้ว
แต่ก็ไม่แจ่มแจ้ง เพราะเห็นโทษคือความไม่เข้าใจในเพราะการหยุดอยู่และใน

ความพยายามเพื่อกระทำอรรถนั้นให้ปรากฏ ท่านจึงแสดงธรรมอันเป็นหมวด
ทุกะ ๗ หมวด.

จริงอยู่ ว่าด้วยอำนาจกิเลส เมื่อบุคคลพักอยู่ ชื่อว่า ย่อมจม.
ว่าด้วยอำนาจอภิสังขาร เมื่อบุคคลเพียร ชื่อว่า ย่อมลอย. อีกอย่างหนึ่ง
ว่าด้วยตัณหาและทฐิ เมื่อบุคคลพักอยู่ ชื่อว่า ย่อมจม. ว่าด้วยอำนาจแห่ง
กิเลสที่เหลือและอภิสังขารทั้งหลาย เมื่อบุคคลเพียร ชื่อว่า ย่อมลอย.
อีกอย่างหนึ่ง ว่าด้วยอำนาจแห่งตัณหา เมื่อบุคคลพักอยู่ ชื่อว่า ย่อมจม.
ว่าด้วยอำนาจแห่งทฐิ เมื่อบุคคลเพียร ชื่อว่า ย่อมลอย. อีกอย่างหนึ่ง
ว่าด้วยสัสสตทฐิ เมื่อบุคคลพักอยู่ ชื่อว่า ย่อมจม. ว่าด้วยอุจเฉททฐิ
เมื่อบุคคลเพียรชื่อว่า ย่อมลอย เพราะว่าภวทฐิ ยึดมั่นในมานะอันเนื่องหา
แต่ภวทฐิยึดมั่นในการเล่นเลยไป. อีกอย่างหนึ่ง ว่าด้วยอำนาจการติด
(ลินะ) เมื่อพักอยู่ ชื่อว่า ย่อมจม. ว่าด้วยอำนาจอุทริจจะ เมื่อเพียร ชื่อว่า
ย่อมลอย.

อนึ่ง ว่าด้วยกามสุขัลลิกานุโยค เมื่อบุคคลพักอยู่ ชื่อว่า ย่อมจม.
ว่าด้วยอหัตถกิลมถานุโยค เมื่อเพียรชื่อว่า ย่อมลอย. ว่าด้วยอำนาจแห่ง
อกุสลาภิสังขารทั้งหมด เมื่อบุคคลพักอยู่ ชื่อว่า ย่อมจม. ว่าด้วยอำนาจแห่ง
กุสลาภิสังขารอันเป็นโลกีย์ทั้งหมด เมื่อบุคคลเพียร ชื่อว่า ย่อมลอย. ข้อนี้
สมจริงดังที่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ว่า

เสยฺยถาปี จุนฺหฺย เยเกจิ อกุสลา ฆมฺมา สพฺเพ เต อโธ ภาคํ
คมนียา เยเกจิ กุสลา ฆมฺมา สพฺเพ เต อุปริ ภาคํ คมนียา ดังนี้
แปลว่า คู่ก่อนจุนทะ อกุศลธรรมเหล่าใดเหล่าหนึ่งมีอยู่ อกุศลธรรมทั้งหมด

เหล่านั้น ฟังส่งไปในเบื้องต่ำ กุศลกรรมเหล่าใดเหล่าหนึ่งมีอยู่ กุศลกรรม
ทั้งหมดเหล่านั้น ฟังส่งไปในเบื้องบน.

เทวดาฟังวิสหนาปัญหานี้แล้วดำรงอยู่ในโศคาปัดติผล เป็นผู้ยินดี
แล้ว เลื่อมใสแล้ว ประกาศอยู่ซึ่งความยินดีและความเลื่อมใสของตนแล้ว จึง
กล่าวคำเป็นคาถาว่า จิรสติ วัต เป็นต้น แปลว่า นานหนอ ข้าพเจ้าจึงจะ
เห็นจิณาสวพรหมณ์ ผู้ดับรอบแล้ว ไม่พักไม่เพียรอยู่ ข้ามค้นหาเป็นเครื่อง
เกาะเกี่ยวในโลก. บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า จิรสติ ความว่า โดยกาลอัน
ล่วงไปแห่งกาลนาน.

ได้ยินว่า เทวดานี้เห็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้าพระนามว่า กัสสปะ
จำเดิมแต่พระองค์ปรินิพพานแล้ว ยังไม่เคยเห็นพระพุทธเจ้าพระองค์อื่นใน
ระหว่างกาลอันยาวนานนี้ เพราะฉะนั้น ครั้นเห็นพระผู้มีพระภาคเจ้าในวันนี้
จึงได้กราบทูลอย่างนี้. ถามว่า ก็ในกาลก่อนแต่กาลนี้ เทวดาองค์นี้ ไม่เคย
เห็นพระบรมศาสดา หรือ. ตอบว่า เห็นหรือไม่เห็น จงยกไว้ เพราะอาศัย
ทัสสนะ (คือบรรลुโศคาปัดติมรรค) ก็สมควรจะกล่าวอย่างนี้.

บทว่า พุราหุณฺณ ได้แก่ จิณาสวพรหมณ์ ผู้มีบาปอันปิดกั้นแล้ว.
บทว่า ปรีนิพพุตฺต ได้แก่ ผู้ดับรอบแล้ว ด้วยการดับซึ่งกิเลส. บทว่า
โลก ได้แก่ ในสัตว์โลก. ในบทว่า วิสตุติกฺก นี้ ค้นหา ท่านเรียกว่า
เครื่องเกาะเกี่ยว เพราะเหตุที่มีการพัวพันและความอยากในอารมณ์ทั้งหลาย มี
รูปารมณ์ เป็นต้น อธิบายว่าเทวดากราบทูลว่า นานหนอ ข้าพระองค์จึงจะเห็น
จิณาสวพรหมณ์ ผู้ไม่พักไม่เพียรอยู่ ผู้ข้ามได้แล้ว ผ่านพ้นไปแล้ว คือ
รื้อถอนออกแล้วซึ่งตัณหาอันเป็นเครื่องเกาะเกี่ยวนั้น ดังนี้. บทว่า สมฺมูญ-

โธ สตฺถา อโหสิ ความว่า พระศาสดาทรงชื่นชมถ้อยคำของเทวดาผู้มี
อัจฉริยอันแน่วแน่ ด้วยพระทัยเท่านั้น. บทว่า อนุตฺตราชฺย ความว่า เทวดา
นั้นละกายอันตนตกแต่งแล้วดำรงอยู่ในกาย อันเป็นอุปาทินนกะตามปกติของตน
เพราะมีความหวังอันสำเร็จแล้ว มีที่พึ่งอันได้แล้ว ได้บูชาพระทศพล ด้วย
ของหอมทั้งหลาย และพวงดอกไม้ทั้งหลาย แล้วกลับไปสู่พิภพของตน ดังนี้แล.

จบบรรณกาโฆมตรณสูตรที่ ๑

๒. นิโมกขสูตร

[๔] ข้าพเจ้าได้สดับมาแล้วอย่างนี้ :-

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระวิหารเชตวัน อารามของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี กรุงสาวัตถี ครั้งนั้นแล เมื่อปฐมยามล่วงไปแล้ว เทวดาองค์หนึ่ง มีวรรณะงาม ยังพระวิหารเชตวันทั้งสิ้นให้สว่างเข้าไปเฝ้า พระผู้มีพระภาคเจ้า ครั้นแล้วจึงถวายอภิวัตพระผู้มีพระภาคเจ้า แล้วได้ยืนอยู่ ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง.

[๕] เทวดานั้น ครั้นยืนอยู่ ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่งแล้วแล ได้กราบทูล คำนึ่กะพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่พระองค์ผู้ไม่มีทุกข์ พระองค์ย่อมทรงทราบมรรคเป็นทางหลีกพ้น ผลเป็นความหลุดพ้น นิพพานเป็นที่สงัด ของสัตว์ทั้งหลายหรือหนอ.

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสตอบว่า ท่านผู้มีอายุ เราจักมรรคเป็นทาง หลีกพ้นผลเป็นความหลุดพ้น นิพพานเป็นที่สงัด ของสัตว์ทั้งหลายโดยแท้จริง.

ท. ข้าแต่พระองค์ผู้ไม่มีทุกข์ ก็พระองค์ย่อมทรงทราบมรรคเป็นทาง หลีกพ้นผลเป็นความหลุดพ้น นิพพานเป็นที่สงัด ของสัตว์ทั้งหลายอย่างไรเล่า.

[๖] พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงวิสัชนาโดยคานานี้ ว่า

ท่านผู้มีอายุ เพราะความสิ้นภอันมี

ความเพิลิตเพลินเป็นมุต เพราะความสิ้น

แห่งสัญญาและวิญญาณ เพราะความดับ
เพราะความสงบแห่งเวทนาทั้งหลาย เรา
ย่อมรู้จักมรรคเป็นทางหลีกพ้น ผลเป็น
ความหลุดพ้น นิพพานเป็นที่สงบ ของ
สัตว์ทั้งหลายอย่างนี้.

อรรถกถานิโมกขสูตร

บัดนี้ ตั้งแต่สูตรที่ ๒ เป็นต้นไป ข้าพเจ้าจะข้อความที่มาแล้วในสูตร
ที่ ๑ และข้อความที่ง่ายแล้วจักพรรณานี้ข้อความที่ยังไม่ได้พรรณานี้ และเนื้อ
ความที่ยังไม่แจ่มแจ้งเท่านั้น.

บทว่า ชานาติ โน ท่านแก้เป็น ชานาติ นุ แปลว่า ย่อมทรง
ทราบ หรือหนอ. บทว่า นิโมกข์ เป็นต้น เป็นชื่อของธรรมทั้งหลาย
มีมรรคเป็นต้น. จริงอยู่ สัตว์ทั้งหลาย ย่อมหลีกพ้นจากเครื่องผูก คือกิเลส
ได้ด้วยมรรค เพราะฉะนั้น ท่านจึงกล่าวว่า มรรคเป็นทางหลีกพ้น ของสัตว์
ทั้งหลาย ดังนี้. ส่วนในขณะแห่งผล สัตว์ทั้งหลายเหล่านั้นหลุดพ้นแล้วจาก
เครื่องผูก คือ กิเลส เพราะฉะนั้น ท่านจึงกล่าวว่า ผลเป็นความหลุดพ้น
ของสัตว์ทั้งหลาย ดังนี้. ทุกข์ทั้งปวงของสัตว์ทั้งหลายย่อมสงบ ระวังไปเพราะ
บรรลुพระนิพพาน ฉะนั้น จึงกล่าวว่า พระนิพพานเป็นที่สงบ ดังนี้.

อีกอย่างหนึ่ง ธรรมทั้งหมดเหล่านี้ (มรรค ผล) เป็นชื่อของพระ-
นิพพานนั่นแหละ เพราะว่าสัตว์ทั้งหลาย ย่อมพ้น ย่อมหลุดพ้น ย่อมสงบ

ระงับจากทุกข์ทั้งหมดเพราะบรรลुพระนิพพาน เพราะฉะนั้น นิพพานนั้นแล
ท่านจึงกล่าวว่า นิโมกุโข หลีกพ้น ปโมกุโข หลุดพ้น วิเวโก ที่สังค
คังนี้ ทีเดีย. บทว่า ชานามิ ขวาคี แปลว่า เราย่อมรู้จักโดยแท้จริง.
โโข อักษร ใช้ในความหมายว่า แท้จริง อธิบายว่า เราย่อมรู้ได้โดยแท้จริง.
จริงอยู่ เรา (พระตถาคต) ยังบารมี ๓๐ ทศ ให้เต็มแล้วแทงตลอดสัพพัญญู-
ตญาณ เพื่อรู้ธรรมอันเป็นทางหลีกพ้นของสัตว์ทั้งหลายเป็นต้น นั้นแหละ
ด้วยเหตุนี้ เราจึงบันลือสีหนาท. ได้ยินว่า สุตฺรนี้ ชื่อว่า พุทฺธสีหนาท. บทว่า
นหฺนทิภวปริกฺขยา อธิบายว่า เพราะความสิ้นไปรอบแห่งกัมมภอันมีความ
เพลิดเพลินเป็นมูล แม้จะกล่าวว่ เพราะความสิ้นไปแห่งความเพลิดเพลิน
และภพ ดังนี้ก็ควร. ในปฐมนัยนั้น บัณฑิตพึงทราบว่ สังขารขันธ อัน
กัมมภถือเอาแล้ว ด้วยอำนาจแห่งอภิสังขารคือกรรม ๓ อย่าง. ขันธ ๒
(เวทนาและสัญญาขันธ) อันสัมปยุตด้วยธรรม (สังขารขันธ) นั้น อันสัญญา
และวิญญาณขันธถือเอาแล้ว. แต่เวทนาอันสัมปยุตด้วยขันธ ๓ (สัญญาสังขาร
วิญญาณขันธ) เหล่านั้น ท่านถือเอาแล้ว ด้วยการถือเอานามธรรมเหล่านั้น
เพราะฉะนั้น นิพพาน ซึ่งดับกิเลสยังมีชีวิตอยู่ (สอุปาทิเสสนิพพาน) อัน
พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสแล้วด้วยสามารถแห่งความไม่มีต่อไป (คือเป็นที่สังค)
แห่งนามขันธ ๔ อันเป็นอนุปาทินนกะ ดังนี้. ในบทว่า เวทนานัน
นิโรธาอุปสมา ได้แก่ เพราะความดับ และเพราะความสงบแห่งเวทนา
อันเป็นอนุปาทินนกะ. ในพระบาลีนั้น ขันธ ๓ อันสัมปยุตด้วยเวทนานั้น เป็น
ธรรมอันท่านถือเอาแล้ว โดยการถือเอาเวทนาเทียว. แม้รูปขันธ ท่านก็ถือ
เอาด้วยสามารถแห่งวัตถุและอารมณ์ของนามขันธเหล่านั้น. ด้วยเหตุนี้ นิพพาน

อันไม่มีกัมมชรูปและวิบากขันธเหลืออยู่ (อนุปาติเสสนิพพาน) จึงตรัสไว้
ด้วยสามารถแห่งความไม่มีต่อไป (คือเป็นที่สงัด) แห่งขันธ ๕ อันเป็นอนุ-
ปาตินนกะ ดังนี้ ด้วยประการฉะนี้.

แต่ในนัยที่ ๒ สังขารขันธ ท่านถือเอาโดยการถือเอานันทิ คือความ
เพติดเพลิน. รูปขันธกล่าวคือ อุปปีตติภพ ท่านถือเอาโดยการถือเอาภพ.
เมื่อว่าโดยย่อ ขันธ ๓ เป็นธรรมอันท่านถือเอาแล้ว ด้วยสัญญาขันธเป็นต้น
ทีเดียว. บัณฑิตพึงทราบว่ พระนิพพาน อันพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสแล้ว
ด้วยอำนาจแห่งความไม่มีต่อไป (คือเป็นที่สงัด) แห่งขันธ ๕ เหล่านี้ ดัง
พรรณนามาฉะนี้. พระเถระผู้เรียนคัมภีร์นิกาย ๔ ชอบใจนัยนี้ทีเดียว.

พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงยังเทศนาให้จบลงแล้วด้วยสามารถแห่งพระ
นิพพาน ด้วยประการฉะนี้ แล.

จบอรรถกถานิโมกขสูตรที่ ๒

๓. อุปนยยสูตร

[๗] เทวดานั้น ครั้นยืนอยู่ ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่งแล้วแล ได้กล่าว
คาถานี้ในสำนักพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า

ชีวิตคืออายุมีประมาณน้อย ถูกต้อง
เข้าไปเรื่อย เมื่อบุคคลถูกราต้อนเข้าไป
แล้ว ย่อมไม่มีผู้ป้องกัน บุคคลเมื่อเห็น
ภัยนี้ในมรณะ พึงทำบุญทั้งหลายที่นำ
ความสุขมาให้.

[๘] พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า

ชีวิตคืออายุมีประมาณน้อย ถูกต้อง
เข้าไปเรื่อย เมื่อบุคคลถูกราต้อนเข้าไป
แล้ว ย่อมไม่มีผู้ป้องกัน บุคคลเมื่อเห็น
ภัยนี้ในมรณะ พึงละอาภิสในโลกเสีย มุ่ง
สันติเถิด.

อรรถกถาอุปเนยยสูตร

พึงทราบวินิจฉัยในอุปเนยยสูตรที่ ๓ ต่อไป :-

บทว่า **อุปเนยติ** ได้แก่ ย่อมสิ้นไปโดยรอบ ย่อมดับ หรือว่า ย่อมมาถึง คือ ย่อมเข้าถึงมรรณะโดยลำดับ. อีกอย่างหนึ่ง อธิบายว่า ผูกโศก อันนายโศบาลย่อมต้อนไป ฉันทิ ชีวิตนี้ ก็ฉันทินั้น อันชราย่อมต้อนไปสู่สำนักแห่งความตาย. บทว่า **ชีวิต** ได้แก่ ชีวิตินทรีย์. บทว่า **อปปี** แปลว่า เล็กน้อย คือ นิดหน่อย.

บัณฑิต พึงทราบ ความที่ชีวิตคือ อายุนั้นเป็นของน้อย โดยอาการ ๒ อย่าง คือชื่อว่าน้อย เพราะความที่ชีวิตนั้นเป็นไปกับด้วยรส คือ ความเสื่อมสิ้นไป และเพราะความที่ชีวิตนั้นประกอบด้วยขณะ คือครู่เดียว.

จริงอยู่ เพราะพระบาลีว่า โย ภิกขเว จิร ชีวิต โส วสุสสตี **อปปี** वा भियो แปลว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย บุคคลใดเป็นอยู่นาน บุคคลนั้นก็พึงเป็นอยู่ร้อยปี ต่ำกว่าบ้าง เกินกว่าบ้าง ดังนี้ จึงชื่อว่า น้อย เพราะความที่ชีวิตนั้นเป็นไปกับด้วยรส คือความเสื่อมสิ้นไป.

ก็เมื่อว่าโดยปรมัตถ์ ขณะแห่งชีวิตของสัตว์ทั้งหลายน้อยมาก (เกินเปรียบ) คือสักว่าเป็นไปเพียงจิตดวงเดียวเท่านั้น (ว่าโดยปรมัตถ์ ขณะมี ๓ คือ อุปาทขณะ จิตขณะ กังคขณะ) จึงชื่อว่า น้อย เพราะความที่ชีวิตนาม นั้นเป็นของเป็นไปกับด้วยขณะ. อุปมาด้วยล้อแห่งรถ แม้เมื่อหมุนไป ย่อมหมุนไปโดยส่วนแห่งกงรถหนึ่งเท่านั้น แม้เมื่อหยุดอยู่ ก็ย่อมหยุดโดยส่วนแห่งกงรถหนึ่งนั่นแหละ ฉันทิ ชีวิตของสัตว์ทั้งหลายย่อมเป็นไปในขณะแห่งจิต

ดวงหนึ่ง ก็ฉนั้นเหมือนกัน ครั้นเมื่อจิตดวงนั้นสักว่าแตกดับแล้ว ท่านก็
เรียกว่า สัตว์ตายแล้ว เหมือนคำที่ท่านกล่าวไว้ว่า

อดีต จิตตกฺขณ ชีวิตฺถ

น ชีวติ น ชีวิสฺสตี

อนาคเต จิตตกฺขณ

น ชีวิตฺถ น ชีวติ ชีวิสฺสตี.

ปจฺจุปฺปนฺเน จิตตกฺขณ

น ชีวิตฺถ ชีวติ น ชีวิสฺสตี.

ในขณะที่แห่งจิตอันเป็นอดีต บุคคล
ชื่อว่า เป็นอยู่แล้วมิใช่กำลังเป็นอยู่ มิใช่
จักเป็นอยู่ ในขณะที่แห่งจิตอันเป็นอนาคต
บุคคล ชื่อว่า จักเป็นอยู่ มิใช่เป็นอยู่
แล้ว มิใช่กำลังเป็นอยู่ ในขณะที่แห่งจิตอัน
เป็นปัจจุบัน บุคคลชื่อว่ากำลังเป็นอยู่ มิ
ใช่เป็นอยู่แล้ว มิใช่จักเป็นอยู่.

ชีวิตํ อตฺตภาโว จ สุขทุกฺขา จ เกวลา

เอกจิตตสมายุตฺตา ลหุโส วตฺตเต ขโณ.

ชีวิต อตฺตภาพ สุขและทุกข์ทั้งหมด
ประกอบด้วยจิตดวงเดียว ขณะของจิตนั้น
ย่อมเป็นไปเร็วพลัน.

เย นีรุตฺธา มรณตฺสฺส ติฏฺฐมานตฺสฺส วา อิธ

สพฺเพปิ สทิสฺสา ขนฺธา คตา อปฺปฏิสฺสฺสฺสฺสฺสฺสฺสฺสฺสฺสฺส.

จิตเหล่านี้ ของสัตว์ที่กำลังดำรงอยู่
หรือกำลังตาย แยกดับไปแล้วในประวัติ-
กาลนี้ จิตเหล่านั้นทั้งหมด หาได้กลับมา
เกิดอีกไม่ แม้ชั้นทั้งหลายก็เช่นเดียวกัน.
อนิพพุตเตน น ชาโต ปจฺจุปฺปนฺเนน ชีวิติ
จิตฺตภฺงคฺมโต โลโก ปญฺญตฺติ ปรมตฺติยา.
เพราะจิตไม่เกิด สัตว์โลกก็ชื่อว่า
ไม่เกิด เพราะจิตเกิดขึ้นเฉพาะหน้า สัตว์
โลกก็ชื่อว่า เป็นอยู่ เพราะความแตกดับ
แห่งจิต สัตว์โลก จึงชื่อว่า ตายแล้ว นี้
เป็นบัญญัติเนื่องด้วยปรมาตต.

บทว่า ชรูปนตสฺส อธิบายว่า เมื่อบุคคลเข้าถึงชราแล้ว หรือว่า
เมื่อบุคคลถูกชราด้อนเข้าไปสู่สำนักแห่งความตาย. บทว่า น สนฺติ ตาณา
อธิบายว่า ใคร ๆ ชื่อว่าสามารถเพื่อจะให้ความป้องกัน คือ ให้ความปลอดภัย
ให้เป็นที่พึ่งอาศัยได้ ย่อมไม่มี. บทว่า เอตํ ภยํ ความว่า ภยนี้มี ๓ อย่าง
คือ การเข้าถึงความตายแห่งชีวิตินทรีย์ ความที่ชีวิตินทรีย์มีอายุเล็กน้อย และ
ความที่ไม่มีเครื่องต้านทานของบุคคลผู้อันชราด้อนไปแล้ว อธิบายว่าเป็นที่ตั้ง
แห่งภย (ภยวตุ) คือ เป็นเหตุแห่งภย (ภยการณ). บทว่า ปุญฺญานิ กยิราถ
สุขาวหานิ ได้แก่ วิญญูชนพึงทำบุญทั้งหลายอัน นำความสุขมาให้ ก็อัน
ให้ซึ่งความสุข. ด้วยเหตุนี้ นั้น เทวดาหมายเอารูปาวจรฌาน จึงถือเอาบุพ-
เจตนา มุญจนเจตนา และอปรเจตนาแล้วกล่าวถึงบุญทั้งหลาย ด้วยสามารถ

แห่งคำพหูพจน์. และถือเอาความชอบใจในฉาน ความใคร่ในฉาน และความ
สุขในฉานแล้ว จึงกล่าวว่า บุญทั้งหลายนำความสุขมาให้ดังนี้.

ได้ยินว่า เทวดานั้น ได้มีความคิดว่า โอหนอ สัตว์ทั้งหลายเจริญ
ฉานแล้ว มีฉานยังไม่เสื่อม กระทำกาละแล้ว พึงดำรงอยู่ในพรหมโลกตลอด
เวลาอันยาวนาน คือประมาณ ๑ กัปบ้าง ๔ กัปบ้าง ๘ กัปบ้าง ๑๖ กัปบ้าง ๓๒
กัปบ้าง ๖๔ กัปบ้าง ดังนี้ เพราะตนเองเกิดในพรหมโลกที่มีอายุยาวนานจึง
เห็นสัตว์ทั้งหลาย ผู้กำลังตาย กำลังเกิดที่มีอายุน้อยในเทวดาชั้นกามาวจรเบื้อง
ต่ำ เช่นกับการตกลงแห่งเมล็ดฝนพอลูกกระทบก็แตกไป เพราะฉะนั้น จึง
กล่าวแล้วอย่างนี้.

ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงดำริว่า ก็เทวดานี้ ย่อมกล่าววิภูฏกถา
(ถ้อยคำอันเป็นไปในวิภูฏะ) อันไม่เหมาะสม เมื่อจะทรงแสดงวิภูฏกถาแก่
เทวดานั้น จึงตรัสพระคาถาที่ ๒.

บรรดาบทแห่งคาถาที่ ๒ เหล่านั้น บทว่า โลกามิส ได้แก่โลกามิส
๒ อย่าง คือปริยายโลกามิส (โลกามิสที่เป็นเหตุ) นิปปริยายโลกามิส (โลกามิส
ที่ไม่เป็นเหตุ) วิภูฏะอันเป็นไปในภูมิ ๓ เรียกว่า ปริยายโลกามิส. ปัจจัยคือ
เครื่องอาศัย ๔ อย่าง เรียกว่า นิปปริยายโลกามิส. ในที่นี้ ท่านประสงค์เอา
ปริยายโลกามิส อันที่แท้ แม้นิปปริยายโลกามิสก็ควรในที่นี้เหมือนกัน.

บทว่า สนฺติเปกฺโข อธิบายว่ามุ่งอยู่ ต้องการอยู่ ปรรณนาอยู่ซึ่ง
สันติอันยังยืนกล่าวคือพระนิพพาน.

จบอรรถกถาอุปกเนยยสูตรที่ ๓

๔. อัจเจนติสูตร

[๙] เทวดานั้น ครั้นยืนอยู่ ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่งแล้วแล ได้กล่าว
คาถานี้ในสำนักพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า

กาลทั้งหลายย่อมล่วงไป ราตรี
ทั้งหลายย่อมผ่านไป ชั้นแห่งวัยย่อมละ
ลำดับไป บุคคลเมื่อเห็นภัยนี้ในมรณะ
พึงทำบุญทั้งหลายที่นำความสุขมาให้.

[๑๐] พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า

กาลทั้งหลายย่อมล่วงไป ราตรี
ทั้งหลายย่อมผ่านไป ชั้นแห่งวัยย่อมละ
ลำดับไป บุคคลเมื่อเห็นภัยนี้ในมรณะ
พึงละอามิสในโลกเสีย มุ่งสันติเถิด.

อรรถกถาอังเงินติสูตร

พึงทราบวินิจฉัยในสูตรที่ ๔ ต่อไป :-

บทว่า **อจนฺตฺติ** แปลว่า ย่อมล่วงไป. บทว่า **กาลา** ได้แก่ กาลมี
ปุเรกตกาลเป็นต้น. บทว่า **ตฺรยฺนฺตฺติ รตฺตฺติโย** ได้แก่ เมื่อราตรีทั้งหลาย
ก้าวล่วงไป ย่อมผ่านคือ ย่อมให้บุคคลที่จะตายไปใกล้ต่อความตายโดยรวดเร็ว.
บทว่า **วโยคฺคณา** ได้แก่ คุณ คือ กอง (ชั้น) แห่งปฐมวัย มัชฌิมวัย และ
ปัจฉิมวัย.

จริงอยู่ อรรถแห่งคุณศัพท์ใช้ในอรรถหลายอย่าง เช่นในความหมาย
ถึงชั้นแผ่นผ้า ดังพระบาลีว่า **อนุชานามิ ภิกฺขเว อหตฺตานิ วตฺถานํ**
ทิกฺคณํ **ธํ ฆาณฺตี** แปลว่า ลูกก่อนภิกษุทั้งหลาย เราข่อมอนุญาตผ้าสังฆาฏิทำให้
เป็น ๒ ชั้น ที่ทำด้วยผ้าใหม่ ดังนี้. มีอรรถว่า อานิสงส์ในบทนี้ว่า **สตคฺคณา**
ทิกฺคณิณา ปาฏิกงฺขิตฺตพฺพา แปลว่า พึงหวังทักษิณาร้อยเท่า. อรรถแห่ง
คุณศัพท์ ที่มีความหมายถึงโกฏฐาสเช่นในคำว่า **อนฺตํ อนฺตคฺคณํ** แปลว่า
ไล่ใหญ่ไล่ย่อย. ที่มีความหมายถึงเครื่องผูก เช่นในคำว่า **ปญฺจ กามคฺคณา**
แปลว่า เครื่องผูกคือกาม ๕ อย่าง ดังนี้.

แต่ในที่นี้ อรรถแห่งคุณศัพท์ ใช้ในอรรถว่า **ราสี** ซึ่งแปลว่า กอง
หรือคณะ เพราะฉะนั้น บัณฑิตพึงทราบ บทว่า **วโยคฺคณา** นี้ว่า เป็นกอง
แห่งวัย ดังนี้. บทว่า **อนุปฺพุทฺโธ ชนฺนฺตฺติ** อธิบายว่า วัยทั้งหลายย่อมละทิ้ง
บุคคลไปโดยลำดับ. จริงอยู่ ปฐมวัยย่อมละทิ้งบุคคลผู้ตั้งอยู่ในมัชฌิมวัย

พระสุตตันตปิฎก สังยุตตนิกาย สคาถวรรค เล่ม ๑ ภาค ๑ - หน้าที่ 51

ปฐมวัย และมัชฌิมวัยทั้งสอง ย่อมละทิ้งบุคคลผู้ตั้งอยู่ในปัจฉิมวัย แต่ว่า ใน
ขณะแห่งความตาย แม้วัยทั้ง ๓ ก็ต้องละทิ้งบุคคลไป. บทว่า เอตํ ภย
ความว่า ภย ๓ อย่างนี้ คือ การก้าวลงไปในกาลทั้งหลาย ความที่ราตรี
และทิวาล่วงไปโดยเร็ว และความที่กองแห่งวัยทั้งหลายต้องทอดทิ้งบุคคลไป.
คำที่เหลือเช่นกับนัยก่อนนั้นแหละ.

จบอรรถกถาอรรถนิสูตร ที่ ๔

๕. กตินันทิสูต

[๑๑] เทวดานั้น ครั้นยืนอยู่ ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่งแล้วแล ได้
กราบทูลถามพระผู้มีพระภาคเจ้าด้วยคานี้ว่า

บุคคลควรตัดเท่าไร ควรละเท่าไร
ควรบำเพ็ญคุณอันยิ่งเท่าไร ภิกษุล่วง
กรรมเครื่องข้องเท่าไร พระองค์จึงตรัสว่า
เป็นผู้ข้ามโอฆะแล้ว.

[๑๒] พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า

บุคคลควรตัดสังโยชน์เป็นส่วนเบื้อง
ต่ำ ๕ อย่าง ควรละสังโยชน์เป็นส่วน
เบื้องบน ๕ อย่าง ควรบำเพ็ญอินทรีย์อัน
ยิ่ง ๕ อย่าง ภิกษุล่วงกรรมเป็นเครื่องข้อง
๕ อย่าง เรากล่าวว่าเป็นผู้ข้ามโอฆะแล้ว.

อรรถกถาคตินิหิตสูตร

พึงทราบวินิจฉัยในสูตรที่ ๕ ต่อไป :-

บทว่า กติ ฉินฺเต ได้แก่ บุคคลเมื่อตัดควรตัดเท่าไร. แม้ในบท
ที่เหลือนั้นนี้. ก็ในบทว่า ฉินฺเต ขเห นี้ว่าโดยอรรถเป็นอย่างเดียวกัน.
เทวดานี้เมื่อเว้นถ้อยคำที่ซ้ำ ๆ ก็เพื่อเป็นประโยชน์แก่การประพันธ์คาถา จึง
ได้กล่าวแล้วอย่างนี้. บทว่า กติ สงฺคาติโต แปลว่า ภิกษูก้าวล่วงธรรม
อันเป็นเครื่องข้องเท่าไร. พระบาลีว่า สงฺคาติโต บ้าง. มีเนื้อความอย่างนี้
เหมือนกัน. บทว่า ปญฺจ ฉินฺเต ได้แก่ เมื่อตัดควรตัดโอรัมภากิยสังโยชน์
๕ อย่าง. บทว่า ปญฺจ ขเห ได้แก่ เมื่อละควรละอุทัมภากิยสังโยชน์
๕ อย่าง การตัดและการละแม้ในที่นี้ เมื่อว่าโดยอรรถก็เป็นอย่างเดียวกัน
แต่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสอย่างนี้ก็เพราะให้เหมาะสมกับถ้อยคำอันเทวดา
อ้างมา.

อีกอย่างหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าย่อมตรัสว่า โอรัมภากิยสังโยชน์
๕ เป็นเครื่องผูกคร่า ให้ตกไปในเบื้องต่ำ เหมือนกับก้อนหินที่เขาผูกเอาไว้
จะพึงตัดสังโยชน์นั้นได้ด้วยพระอนาคามีมรรค ดังนี้ และตรัสว่า อุทัมภากิย
สังโยชน์ ๕ ซึ่งผูกคร่าไว้เบื้องบน เหมือนกับกิ่งไม้ที่บุคคลใช้มือจับไว้
จะพึงละสังโยชน์นั้นได้ด้วยพระอรหัตมรรค ดังนี้. บทว่า ปญฺจ จุตฺตริ-
ภาวเย ความว่า เมื่อเจริญคุณวิเศษให้ยิ่ง คือให้มากกว่า เพื่อต้องการตัด
และเพื่อต้องการละสังโยชน์เหล่านั้น ควรเจริญอินทรีย์ทั้งหลายมีศรัทธาเป็นที่ ๕.

บพว่า ปญจสงฺคาติโต ความว่า ก้าวล่วงแล้วซึ่งธรรมเป็นเครื่องข้อง
๕ เหล่านี้ คือ เครื่องข้องคือราคะ เครื่องข้องคือโทสะ เครื่องข้องคือโมหะ
เครื่องข้องคือมานะ เครื่องข้องคือทิฏฐิ. บพว่า โอมติณฺโณติ วุจฺจติ เขา
กล่าวว่า ข้ามโอมะทั้ง ๕ ได้แล้ว แต่ในพระคาถานี้ กล่าวถึงอินทรีย์ ๕ ซึ่ง
เป็นทั้งโลกิยะ และโลกุตตระ ดังนี้แล.

จบอรรถกถากติณินทิสฺสูตร ที่ ๕

๖. ชาครสูตร

[๑๓] เทวดานั้น ครั้นยืนอยู่ ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่งแล้วแล ได้กล่าว
คาถานี้ในสำนักพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า

เมื่อธรรมทั้งหลายตั้งอยู่ ธรรมประ-
เภทไหนนับว่าหลับ เมื่อธรรมทั้งหลายหลับ
ธรรมประเภไหนนับว่าตื่น บุคคลหมัก-
หมมฐลีเพราะธรรมประเภไหน บุคคล
บริสุทธิเพราะธรรมประเภไหน.

[๑๔] พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า

เมื่อสัทธินทรีย์ ๕ อย่างตั้งอยู่ กาม
ฉันทาทินิวรณ์ ๕ อย่าง นับว่าหลับ เมื่อ
กามฉันทาทินิวรณ์ ๕ อย่างหลับ สัทธา-
ทินทรีย์ ๕ อย่าง นับว่าตื่น บุคคลหมัก-
หมมฐลีเพราะนิวรณ์ ๕ อย่าง บุคคล
บริสุทธิเพราะอินทรีย์ ๖ อย่าง.

อรรถกถาชาครสูตร

ฟังทราบวินิจฉัยสูตรที่ ๖ ต่อไป:-

บทว่า ชาครตี แปลว่า ตื่นอยู่. บทว่า ปญจ ชาครตี อธิบายว่า ก็เมื่อว่าโดยกาลาที่วิสาขนา เมื่ออินทรีย์ ๕ มีศรัทธาเป็นต้นตื่นอยู่ นivrณ ๕ ก็ชื่อว่า หลับ เพราะเหตุไร. เพราะว่าบุคคลผู้พรั่งพร้อมด้วยนivrณ ๕ นั้น นิ่งก็ดี ยืนก็ดี แม้นอนจนอรุณขึ้นก็ดี ในที่ใดที่หนึ่ง ย่อมเป็นผู้ชื่อว่า หลับแล้ว เพราะความประมาท คือเพราะความเป็นผู้พรั่งพร้อมด้วย อกุศล เมื่อนivrณ ๕ นี้หลับแล้วอย่างนี้ อินทรีย์ ๕ จึงชื่อว่า ตื่นอยู่ เพราะเหตุไร. เพราะว่าบุคคลผู้พรั่งพร้อมด้วยอินทรีย์ ๕ มีศรัทธาเป็นต้นนั้น แม้นอนหลับในที่ใดที่หนึ่ง ก็ชื่อว่าเป็นผู้ตื่นอยู่ เพราะความไม่ประมาท คือ เพราะเป็นผู้พรั่งพร้อมด้วยกุศล. บุคคลย่อมถือเอา ย่อมถือ ย่อมถือมั่นซึ่งฐิติ คือกิเลสด้วยนivrณ ๕ นั้นแหละ.

ฟังทราบเนื้อความนี้ว่า นivrณทั้งหลายมีกามฉันทะเป็นต้นที่เกิดก่อน ย่อมเป็นปัจจัยแก่กามฉันทะเป็นต้นซึ่งเกิดขึ้นทีหลัง ดังนี้เป็นต้น จึงชื่อว่า บุคคลย่อมบริสุทธิ ด้วยอินทรีย์ ๕ ดังนี้. แม้ในที่นี้ ท่านกล่าวอินทรีย์ ๕ ทั้งที่เป็นโลกิยะและโลกุตตระ ดังนี้แล.

จบอรรถกถาชาครสูตรที่ ๖

๗. อปฺปวิทิตฺตสูตร

[๑๕] เทวดานั้น ครั้นยืนอยู่ ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่งแล้วแล ได้กล่าว
คาถานี้ในสำนักพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า

ธรรมทั้งหลายอันชนพวกใดยังไม่
แทงตลอดแล้ว ชนพวกนั้นย่อมถูกงูไป
ในวาทะของชนพวกอื่น ชนพวกนั้นชื่อว่า
ยังหลับไม่ตื่น (กาลนี้) เป็นกาลสมควร
เพื่อจะตื่นของชนพวกนั้น.

[๑๖] พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า

ธรรมทั้งหลาย อันชนพวกใดแทง
ตลอดดีแล้ว ชนพวกนั้นย่อมไม่ถูกงูไป
ในวาทะของชนพวกอื่น บุคคลผู้รู้ดีทั้ง
หลายรู้ทั่วถึงโดยชอบแล้ว ย่อมประพฤติ
เสมอในหมู่อัตว์ผู้ประพฤติไม่เสมอ.

อรรถกถาอัปปฏิวัฑฐสูตร

ฟังทราบวินิจฉัยในสูตรที่ ๗ ต่อไป :-

บทว่า **ธมฺมา** ได้แก่ สัจธรรม ๔.

บทว่า **อปฺปฏิวัฑฐิตา** ได้แก่ ยังมีได้แทงตลอดด้วยญาณ.

บทว่า **ปรวาทesu** ได้แก่ ในวาทะอัน ประกอบด้วยทิวฏฐิ ๖๒ จริงอยู่ วาทะเหล่านั้น ชื่อว่า วาทะของชนพวกอื่น เพราะเป็นวาทะของพวกเดียรถีย์อื่น นอกจากวาทะในศาสนา.

บทว่า **นียเร** ได้แก่ ย่อมเคลื่อนไปตามธรรมดาของคนบ้าง บุคคลอื่นย่อมจูง (นำ) ไปบ้าง ในบทเหล่านั้น เมื่อถือเอาวาทะว่าเที่ยง เป็นต้นเอง ชื่อว่า ย่อมเคลื่อนไป. เมื่อถือเอาวาทะว่าเที่ยงนั้น ตามถ้อยคำของผู้อื่น ชื่อว่า ถูกผู้อื่นจูงไป. บทว่า **กาโลเตสํ ปพฺพุณฺณิตุํ** อธิบายว่า กาลนี้ เป็นกาลสมควรเพื่อจะตื่นของบุคคลเหล่านั้น. จริงอยู่ พระพุทธเจ้าทรงอุบัติขึ้นในโลก พระธรรมอันพระองค์ย่อมทรงแสดง พระสงฆ์เป็นผู้ปฏิบัติดีแล้ว ทั้งปฏิบัติทาก็เจริญ เทวดาจึงกล่าวว่่า ก็มหาชนเหล่านี้หลับแล้วในวิภูฏะ ยังไม่ตื่น ดังนี้.

ในบทว่า **สมฺพุทฺธา** ได้แก่ ผู้ตรัสรู้แล้วโดยชอบ ด้วยเหตุ ด้วยการณ. จริงอยู่ ผู้ตรัสรู้ ๔ จำพวก คือ **พระสัพพัญญูพุทธะ** **ปัจเจกพุทธะ** **จตุตัจจุพุทธะ** และ **สุตพุทธะ**. ในพุทธะเหล่านั้น ผู้บำเพ็ญบารมี ๓๐ ทศ แล้วบรรลุพระสัมมาสัมโพธิ ชื่อว่า พระสัพพัญญูพุทธะ. ผู้บำเพ็ญบารมีสิ้น ๒ อสงไขยยิ่งด้วยแสนกัป จึงบรรลุด้วยตนเอง ชื่อว่า

พระปัจเจกพุทธะ. พระจินาสพผู้สิ้นอาสวะโดยไม่เหลือ ชื่อว่า จตุสัจจพุทธะ.
ผู้เป็นพหูสูต ชื่อว่า สุตพุทธะ. พุทธะมีมาก่อนแม่ทั้ง ๓ ย่อมสมควรใน
อรรถนี้.

บทว่า สมมตญฺเอย ได้แก่ รู้ด้วยเหตุด้วยการณฺ์. บทว่า จรฺนฺติ
วิสมํ สมํ อธิบายว่า ย่อมประพศติเสมอในโลกสันนิวาสนํไม่เสมอ หรือ
ในหมู่มสัตว์อื่นไม่เสมอ หรือว่ากิเลสชาติอื่นไม่เสมอดังนี้แล.

จบอรรถกถาอัปปริวิตตสูตรที่ ๗

๘. สุตัมมฏฐสูตร

[๑๗] เทวดานั้น ครั้นยืนอยู่ ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่งแล้วได้กล่าว
คาถานี้ในสำนักพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า

ธรรมทั้งหลายอันชนพวกใดลี้มเลือน
แล้ว ชนพวกนั้น ย่อมถูกจงไปในวาทะ
ของชนพวกอื่น ชนพวกนั้นชื่อว่ายังหลับ
ไม่ตื่น(กาลนี้) เป็นกาลควรเพื่อจะตื่นของ
ชนพวกนั้น.

[๑๘] พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า

ธรรมทั้งหลาย อันชนพวกใดไม่ลี้ม
เลือนแล้ว ชนพวกนั้นย่อมไม่ถูกจงไปใน
วาทะของชนพวกอื่น บุคคลผู้รู้ดีทั้งหลาย
รู้ทั่วถึงโดยชอบแล้ว ย่อมประพฤติเสมอ
ในหมู่มสัตว์ผู้ประพฤติไม่เสมอ.

อรรถกถาสัมมฏฐสูตร

พึงทราบวินิจฉัยในสูตรที่ ๘ ต่อไป:-

บทว่า **สุตมมฏฐา** ได้แก่ เป็นผู้หลงลืมแล้ว โดยความเป็นผู้ไม่
แทงตลอดด้วยปัญญา เหมือนอย่างว่า ชาวนาไถนา ๒ แปลง ก็พึงใส่ข้าวมาก
เมื่อหมายถึงข้าวที่ไม่ได้ จากนาที่ตนไม่ได้หว่าน กล่าวว่ ข้าวของเราเป็น
อันมาก เสียหายแล้ว ย่อมกล่าวถึงข้าวที่ไม่ได้นั้นเองว่า เสียหายแล้ว ฉันใด
แม้ในที่นี้ ก็ฉันนั้น ชื่อว่า หลงลืมแล้ว เพราะความที่ตนแทงไม่ตลอด.
บทว่า **อสมมฏฐา** ได้แก่ ชื่อว่า ไม่หลงลืมแล้ว เพราะความที่ตนแทง
ไม่ตลอดด้วยปัญญา คำที่เหลือ เช่นกับนัยก่อน ดังนี้แล.

จบ อรรถกถาสัมมฏฐสูตรที่ ๘

๕. มานกามสูตร

[๑๙] เทวดานั้น ครั้นยืนอยู่ ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่งแล้วแล ได้กล่าว
คาถานี้ในสำนักพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า

ทมะย่อมไม่มีแก่บุคคลที่ปรารถนา
มานะ ความรู้ย่อมไม่มีแก่บุคคลที่มีจิต
ไม่ตั้งมั่น บุคคลผู้เดียว เมื่ออยู่ในป่า
ประมาทแล้ว ไม่พึงข้ามฝั่งแห่งเตภูมิ-
กวัฏอันเป็นที่ตั้งแห่งมัจจุได้.

[๒๐] พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า

บุคคลละมานะแล้ว มีจิตตั้งมั่น
ดีแล้ว มีจิตดี พ้นในธรรมทั้งปวงแล้ว
เป็นผู้เดียว เมื่ออยู่ในป่า ไม่ประมาทแล้ว
บุคคลนั้นพึงข้ามฝั่งแห่งเตภูมิกวัฏเป็นที่-
ตั้งแห่งมัจจุได้.

อรรถกถาฆานกามสูตร

พึงทราบวินิจฉัยในสูตรที่ ๕ ต่อไป :-

บทว่า **ฆานกามสูตร** ได้แก่ บุคคลผู้ใคร่อยู่ คือปรารถนาอยู่ซึ่ง
ฆานะ. บทว่า **ทโม** อธิบายว่า เทวดาย่อมกล่าวว่า ทมะอันเป็นไปในฝ่ายสมาธิ
ย่อมไม่มีแก่บุคคลผู้เห็นปานนี้. ก็ในบทว่า **สจฺเจน ทนฺโต ทมฺสา อุเปโต**
เวทนต์ถุ วิสิตพฺรหฺมจฺริโย แปลว่า บุคคลผู้ฝึกฝนแล้วด้วยสัจจะผู้เข้าถึง
แล้วด้วยทมะ ผู้ถึงที่สุดแห่งเวท ผู้อยู่จบพรหมจรรย์ ดังนี้ ท่านเรียกอินทริย์
ว่า **ทมะ**. ในบทว่า **ยถิ สจฺจา ทมา จาคา ขนฺตยา ภฺยโยธ วิชฺชติ**
แปลว่า ฆิว่า จะมีธรรมอื่นยิ่งกว่า สัจจะ ทมะ จาคะ จันติ ในโลกนี้
ดังนี้ ท่านเรียกปัญญาว่า **ทมะ**. ในคำนี้ว่า **ทาเนน ทเมน ตํ ยเมน**
สจฺจวาเทน อตฺถิ ปุณฺณํ อตฺถิ ปุณฺณสฺส อากโม แปลว่า บุญมีอยู่
การมาถึงแห่งบุญย่อมมี ด้วยทาน ด้วยทมะ. ด้วยสังยมะ ด้วยสัจจวาจา ดังนี้
ท่านเรียก **อุโบสถกรรม** ว่า **ทมะ**.

ในคำว่า **สภฺขิสฺสฺสฺส โข ตฺวํ ปุณฺณ อมิณา ทมฺปสฺสเมน**
สมนฺหาคโต สฺนาปรนฺตสฺมี ขนฺปเท วิหฺริตุํ แปลว่า คู่ก่อนปุณณะ
เธอเป็นผู้ประกอบด้วยความอดทนด้วยความสงบนี้แล้ว จักอาจเพื่อ อยู่ใน
ชนบทสุนาปรีนตะดังนี้ ท่านเรียก **อิทฺวาสนจันติ** ว่า **ทมะ**

แต่คำว่า **ทมะ** ในพระสูตรนี้ เป็นชื่อของธรรมอันเป็นฝ่ายสมาธิ
เพราะเหตุนี้ เทวดาจึงกล่าวว่า **น โมนมตฺถิ อสฺมาหิตสฺส** แปลว่า
ความรู้ย่อมไม่มีแก่ผู้มีจิตไม่ตั้งมั่น. ในบทเหล่านั้น บทว่า **โมนํ** ได้แก่

ญาณในมรรค ๔. จริงอยู่ ญาณในมรรค ๔ นั้น ญาณใด ช่อมรู้ เหตุนั้น ญาณนั้น จึงชื่อว่า โมนะ อธิบายว่า ช่อมรู้สังขารม ๔. บทว่า มัจจุเชยยสุส ได้แก่ วัฏฏะอันเป็นไปในภุมิ ๓ จริงอยู่ วัฏฏะอันเป็นไปในภุมิ ๓ นั้น ท่านเรียกว่า มัจจุเชยยะ เพราะอรรถว่า เป็นที่ตั้งแห่งความตาย.

บทว่า ปารี ได้แก่ ฝั่ง (นิพพาน) คือที่ตั้งแห่งเตภูมิกวภูนั้นแล. บทว่า ตเรยยะ ได้แก่ ฝั่งแห่งตลอด หรือฝั่งถึง. คำนี้ ท่านกล่าวไว้ว่า บุคคลผู้เดียวเมื่ออยู่ในป่าประมาณแล้ว ไม่ฝั่งข้ามฝั่ง ไม่ฝั่งแห่งตลอด ไม่ฝั่งถึงฝั่งแห่งเตภูมิกวภูอันเป็นที่ตั้งแห่งมัจจุได้. ในบทว่า มานํ ปหาย ได้แก่ ละมานะ ๘ อย่าง ด้วยพระอรหัตมรรค. บทว่า สุตมาหิตตุโต ได้แก่ มีจิตตั้งมั่นดีแล้วด้วยอุچارสมาธิ และอัปนาสมาธิ. บทว่า สุเจตโส ได้แก่ จิตที่ดีสัมปยุตแล้วด้วยญาณ อธิบายว่า จริงอยู่ ท่านไม่เรียกว่า ผู้มีจิตดี โดยปราศจากญาณ เพราะฉะนั้น ผู้นั้น จึงชื่อว่า มีจิตดี เพราะประกอบ ด้วยญาณ. บทว่า สัพพธิ วิปฺปมุตฺโต ความว่า พ้นไปแล้วในธรรม ทั้งปวง มีขันธ และอายตนะเป็นต้น.

ในคำว่า ตเรยยะ นี้ ท่านกล่าวว่า เมื่อก้าวล่วงเตภูมิกวภู แห่งตลอด ถึงพระนิพพานข้ามไป ดังนี้ จึงชื่อว่า การข้ามพ้นด้วยการแห่งตลอด. เพราะเหตุนี้ สิกขา ๓ เป็นอันท่านกล่าวแล้วด้วยคานานี้. อย่างไร คือ ขึ้นชื่อว่า มานะ นี้ เป็นเครื่องทำลายศีล เพราะฉะนั้น ท่านจึงกล่าวถึงอริศีลสิกขา ด้วยคำว่า มานํ ปหาย แปลว่า ละมานะแล้ว. ท่านกล่าวอริจิตตสิกขา ด้วยคำว่า สุตมาหิตตุโต แปลว่า มีจิตตั้งมั่นดีแล้ว. ท่านแสดงปัญญาไว้ ด้วยจิตตศัพท์ ในคำว่า สุเจตโส นี้ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า แสดงอริ- ปัญญาสิกขา ด้วยคำว่า สุเจตโส นี้.

เมื่อศีลมี ก็ชื่อว่ามโหริศีล เมื่อจิตมีก็ชื่อว่ามโหริจิต เมื่อปัญญามีก็ชื่อว่ามโหริปัญญา เพราะฉะนั้น ศีล ๕ ก็ดี ศีล ๑๐ ก็ดี จึงชื่อว่าศีล ในที่นี้. ปาฏิโมกขสังวร พึงทราบที่ชื่อว่า อริศีล. สมาบัติ ๘ ชื่อว่า จิต. ฌานอันเป็นบาทแห่งวิปัสสนา ชื่อว่า อริจิต. กัมมัตถกตญาณ ชื่อว่า ปัญญา. วิปัสสนาชื่อว่า อริปัญญา.

จริงอยู่ ศีลที่เป็นไปในเวลาที่พระพุทธเจ้ายังไม่เกิด ฉะนั้น ศีล ๕ ศีล ๑๐ ชื่อว่า ศีลเท่านั้น. ปาฏิโมกขสังวรศีลย่อมเป็นไปในเวลาที่พุทธเจ้าทรงอุบัติขึ้น ฉะนั้น จึงชื่อว่า อริศีล. แม้ในจิตและปัญญา ก็นัยนี้เหมือนกัน.

อีกอย่างหนึ่ง แม้ศีล ๕ ศีล ๑๐ อันผู้ปรารถนาพระนิพพาน สมาทานแล้วก็ชื่อว่า อริศีลเหมือนกัน. แม้สมาบัติ ๘ ที่เข้าถึงแล้ว ก็ชื่อว่า อริจิตเหมือนกัน.

หรือว่า โลกียศีลทั้งหมด ชื่อว่า ศีล เหมือนกัน โลกุตระศีลชื่อว่า อริศีล. แม้ในจิตและปัญญา ก็นัยนี้เหมือนกัน. ท่านประมวลสิกขา ๓ มากล่าวศาสนธรรมทั้งสิ้นไว้ ด้วยพระคาถานี้ ด้วยประการฉะนี้แล.

จบอรรถกถามานกามสูตรที่ ๕

๑๐. อรัญญสูตร

[๒๑] เทวดานั้น ครั้นยืนอยู่ ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่งแล้วแล ได้
ทูลถามพระผู้มีพระภาคเจ้าด้วยคาถาว่า

วรรณะของภิกษุทั้งหลายผู้อยู่ในป่า
ฉันทอยู่คนเดียว เป็นสัตบุรุษผู้ประพฤติ
ธรรมอันประเสริฐ ย่อมมองใสด้วยเหตุ
อะไร.

[๒๒] พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสตอบว่า

ภิกษุทั้งหลายไม่เศร้าโศกถึงปัจจัยที่
ล่วงแล้ว ไม่ปรารถนาปัจจัยที่ยังมาไม่ถึง
เลียงตนด้วยปัจจัยที่เกิดขึ้นเฉพาะหน้า
วรรณะ(ของภิกษุทั้งหลายนั้น) ย่อมมองใส
ด้วยเหตุนี้ เพราะความปรารถนาถึง
ปัจจัยที่ยังไม่มาถึง และความโศกถึงปัจจัย
ที่ล่วงแล้ว พวกพาลภิกษุจึงชুবชืด
เหมือนต้นอ้อสดที่ถูกถอนเสียแล้ว ฉะนั้น

จบ นพวรรค ที่ ๑

อรรถกถาอัญญสูตร

พึงทราบวินิจฉัยในคาถาที่ ๑๐ ต่อไป :-

บทว่า **สนฺทาน** ได้แก่ผู้มีกิเลสอันสงบระงับแล้ว อีกอย่างหนึ่ง ได้แก่บัณฑิต. แม้บัณฑิตท่านก็เรียกว่า สัตบุรุษ เช่นในคำมีอาทิว่า **สนฺโต ทเว สพฺภิ ปเวทยนฺติ ทฺูเร สนฺโต ปกาเสนฺติ** ดังนี้ก็มี. บทว่า **พฺุรหมจฺจริณ** แปลว่า ผู้พระพุดิธรรมอันประเสริฐ คือ ผู้อยู่ประพฤติมรรคพรหมจรรย์. หลายบทว่า **เกน วณฺโณ ปสฺสิตฺติ** ความว่า เทวดาทูลถามว่า ผิวพรรณของภิกษุผู้อยู่ป่า ย่อมส่องไส ด้วยเหตุอะไร. ถามว่า ก็เพราะเหตุไร เทวดานี้จึงทูลถามอย่างนี้. ตอบว่า ได้ยินว่า เทวดานี้เป็นกุมมเทวดาศักย์อยู่ในไพรสมณฑลเห็นภิกษุทั้งหลาย ผู้อยู่ป่ากลับจากบิณฑบาตหลังภัตแล้วเข้าไปสู่ป่า ถือเอาลักษณะกรรมฐาน (กรรมฐานตามปกติวิปัสสนา) ในที่เป็นที่พักในเวลากลางคืน และที่เป็นที่พักในเวลากลางวันเหล่านั้นนั่งลงแล้ว. ก็เมื่อภิกษุเหล่านั้นนั่งด้วยกรรมฐานอย่างนี้แล้ว เอกกคตาคิตซึ่งเป็นเครื่องชำระของท่านก็เกิดขึ้น. ลำดับนั้น ความสืบต่อแห่งวิสภาคะก็เข้าไปสงบระงับ. ความสืบต่อแห่งสภาคะหยังลงแล้ว จิตย่อมส่องไส เมื่อจิตส่องไสแล้ว โลหิตก็ส่องไส. อุปาทารูปทั้งหลาย ซึ่งมีจิตเป็นสมุฏฐาน ย่อมบริสุทธ. วรรณะแห่งหน้า ย่อมเป็นราวกะสีแห่งผลตาลสุกที่หลุดจากขั้วฉะนั้น.

เทวดานั้น ครั้นเห็นภิกษุเหล่านั้นแล้ว จึงดำริว่า ธรรมดาว่า สรีระวรรณะ (ผิวพรรณแห่งร่างกาย) นี้ ย่อมส่องไสแก่บุคคลผู้ได้อยู่ซึ่งโภชนะทั้งหลายอันสมบูรณ์มีรสอันประณีต ผู้มีที่อยู่อาศัยเครื่องปกปิด ที่นั่งที่นอนมี

สัมผัสอันสบาย ผู้ได้ปราสาทต่าง ๆ มีปราสาท ๗ ชั้นเป็นต้น อันให้ความสุข
ทุกฤดูกาล และแก่ผู้ได้วัตถุทั้งหลาย มีระเบียบดอกไม้ของหอม และเครื่อง
ลูบไล้เป็นต้น แต่ภิกษุเหล่านี้เที่ยววิฆเนตฉันทกันปะปนกัน ย่อมสำเร็จ
การนอนบนเตียงน้อยทำด้วยใบไม้ต่าง ๆ หรือนอนบนแผ่นกระดาน หรือนอน
ศิลา ย่อมอยู่ในที่ทั้งหลายมีโคนไม้เป็นต้น หรือว่าที่กลางแจ้ง วรรณะของ
ภิกษุเหล่านี้ ย่อมฟ้องใส เพราะเหตุอะไรหนอแล ดังนี้ เพราะฉะนั้น จึงได้
ทูลถามข้อความนั้นกะพระบรมศาสดา.

ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้า เมื่อจะตรัสถึงเหตุที่นั่นแก่เทวดา จึง
ตรัสพระคาถาที่ ๒. บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **อดีต** ความว่า พระเจ้า-
ธรรมิกราช พระนามโน้น ได้มีในกาลล่วงแล้ว. พระราชาพระองค์นั้นได้
ถวายปัจจัยทั้งหลายอันประณีต ๆ แก่พวกเรา. อุปัชฌาย์อาจารย์ของเราเป็นผู้
มีลาภมาก ครั้งนั้น พวกเราจกอาหารเห็นปานนี้ ห่มจีวรเห็นปานนี้ ภิกษุ
เหล่านี้ ย่อมไม่ตามเสรำโศก ถึงปัจจัยที่ล่วงมาแล้ว เหมือนภิกษุผู้มีปัจจัย
มากบางพวก อย่างนี้ด้วยประการฉะนี้.

สองบทว่า **นปฺปชฺชปฺปนฺติ นาคตํ** อธิบายว่า พระเจ้าธรรมิกราช
จักมีในอนาคต ชนบททั้งหลายจักแผ่ไป วัตถุทั้งหลายมีเนยใสเนยข้นเป็นต้น
จักเกิดขึ้นมากมาย ผู้บอกกล่าวจักมีในที่นั้น ๆ ว่า ขอท่านทั้งหลายจงเคี้ยวกิน
จงบริโภคนั้นเป็นต้น ในกาลนั้น พวกเราจกอาหารเห็นปานนี้ จักห่มจีวร
เห็นปานนี้ ภิกษุทั้งหลายเหล่านี้ ย่อมไม่ปรารถนาปัจจัยที่ยังมาไม่ถึงอย่างนี้
ด้วยประการฉะนี้. บทว่า **ปจฺจุปฺปนฺเนน** ความว่า ย่อมเลี้ยงตนเองด้วยปัจจัย
อย่างใดอย่างหนึ่งที่ได้ในขณะนั้น. บทว่า **เตน** ได้แก่ ด้วยเหตุแม่ ๑ อย่างนั้น.
พระผู้มีพระภาคเจ้า ครั้นแสดงการถึงพร้อมแห่งวรรณะอย่างนี้แล้ว บัดนี้

เมื่อจะแสดงความพินาศแห่งวรรณะนั้นนั่นแหละ จึงตรัสพระคาถาในลำดับนั้น.
บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **อนาคตปุชฺชปาย** แปลว่า เพราะปรารถนา
ปัจจัยที่ยังไม่มาถึง. บทว่า **เอเตน** ได้แก่ ด้วยเหตุทั้ง ๒ นี้. บทว่า **นโพร**
หริโต ลูโต อธิบายว่า พวกพาลภิกษุจักชুবชืด เหมือนต้นอ้อสดที่บุคคล
ถอนทิ้งที่แผ่นดินอันร้อน จักเหี่ยวแห้ง ฉะนั้นแล.

จบอรรถกถาอรัญญสูตร ที่ ๑๐

จบนพวรรคที่ ๑

รวมพระสูตรในนพวรรคที่ ๑

๑. โอมตรณสูตร ๒. นิโมกขสูตร ๓. อุปเนยยสูตร ๔. อัจเจนตีสสูตร
๕. กตฉินทิสสูตร ๖. ชาครสูตร ๗. อัมปปฏิวิทิตสูตร ๘. สุตัมมัญญสูตร
๙. มานกามสูตร ๑๐. อรัญญสูตร พร้อมทั้งอรรถกถา

นันทวรรคที่ ๒

๑. นันทสูตร

ว่าด้วยคำของพระอรหันต์

[๒๓] สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระวิหารเชตวัน อารามของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี กรุงสาวัตถี ณ ที่นั่นแล พระผู้มีพระภาคเจ้า ตรัสเรียกภิกษุทั้งหลายว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุเหล่านั้นทูลรับพระดำรัส ของพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้ว.

[๒๔] พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสพระพุทฺธพจน์นี้ว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เรื่องเคยมีมาแล้ว พวกเทวดาชั้นดาวดึงส์องค์หนึ่งแวดล้อมด้วยหมูนาง อัสพร อัมเอบพรั่งพร้อมด้วยเบญจกามคุณอันเป็นทิพย์ พวกนางอัสพรบำเรอ อยู่ในสวนนันทวัน ได้กล่าวกาลานี้ในเวลานั้นว่า

เทวดาเหล่าใดไม่เห็นนันทวัน อัน
เป็นที่อยู่ของหมู่นรเทพ สามสิบลี ผู้มียศ
เทวดาเหล่านั้นย่อมไม่รู้จักความสุข.

[๒๕] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เมื่อเทวดานั้นกล่าวอย่างนี้แล้ว เทวดาองค์ หนึ่งได้ยื่นกล่าวกะเทวดานั้นด้วยกาลาว่า

ดูก่อนท่านผู้เขลา ท่านย่อมไม่รู้จัก
คำของพระอรหันต์ทั้งหลายว่า สังขารทั้ง
ปวงไม่เที่ยง มีความเกิดขึ้นและเสื่อมไป
เป็นธรรมดา เกิดขึ้นแล้วก็ดับไป ความ
สงบระงับสังขารเหล่านั้นเสียได้เป็นสุข.

อรรถกถานันทนสูตร

ฟังทราบวินิจฉัยในสูตรที่ ๑ แห่ง นันทนวรรคต่อไป:-

บทว่า ตตร แปลว่า ในพระอารามนั้น . ศัพท์ว่า โจ สักว่าเป็น
นิบาตอันสามารถทำพยัญชนะให้สละสลวย. บทว่า ภิกขุ อามนุเตสิ ได้แก่
ยอมให้ภิกษุทั้งหลายซึ่งเป็นบริษัทผู้เลศทราบ. บทว่า ภิกขโว เป็นบทแสดง
ถึงอาการที่เรียกภิกษุเหล่านั้นมา. บทว่า ภทนต์ เป็นคำทูลรับพระดำรัส.
บทว่า เต ภิกขุ ความว่า ภิกษุเหล่าใด เป็นผู้มีหน้าเฉพาะซึ่งจะรับพระธรรม-
เทศนา คือ ภิกษุเหล่านั้น. บทว่า ภควโต ปจฺจุสฺสสุ ความว่า ภิกษุ
เหล่านั้นฟังพระดำรัสของพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้ว เป็นผู้มีหน้าเฉพาะ คือ ฟัง
แล้วทูลรับพระดำรัสของพระผู้มีพระภาคเจ้า. บทว่า เอตทโวจ ความว่า
บัดนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสคำเป็นอาทิว่า เรื่องนี้ได้เคยมีมาแล้ว ดังนี้.
บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ดาวตีสถายิกา ได้แก่ เกิดในหมู่ของ
เทวดาชั้นดาวดึงส์ท่านเรียกเทวโลกชั้นที่สองว่า ดาวดึงสกายะ (แปลว่ามีพวก
๓๓ หรือหมู่บรรพต ๓๓)

อาจารย์ทั้งหลายกล่าวว่า ได้ยินว่า บัญญัติชื่อว่า ดาวดึงสกายะ นี้
เกิดขึ้นในเทวโลกนั้น เพราะอาศัยเทวบุตร ๓๓ องค์ อุบัติขึ้นในที่นั้น เพราะ
ทำกาละของตน ๓๓ กับมฆมาณพในบ้านจลคาม ดังนี้. ก็เพราะเทวโลก-
กามาจร ๖ ชั้น มีอยู่แม้ในจักรวาลที่เหลือ ตามที่ได้ตรัสไว้ว่า มีท้าวจาตุม-
มหाराชาหนึ่งพันองค์ มีพิภพดาวดึงส์หนึ่งพัน ดังนี้เป็นต้น ฉะนั้น ฟังทราบ
นามบัญญัตินี้ของเทวโลกนั้น ดังนี้. จริงอยู่ โดยเหตุนี้ นั่น บทว่า ดาวตีสถาย
จึงไม่ผิดไป.

ฟังทราบวิเคราะห์ในบทว่า **นหุททวเน** นี้ว่า ป่านั้น ย่อมยังบุคคลทั้งหลายผู้เข้าไปแล้วๆ ให้เพลิดเพลิด ย่อมให้ยินดี เพราะเหตุที่นั่น ป่านั้น จึงชื่อว่า นันทนะ แปลว่ายังบุคคลผู้เข้าไปแล้วให้ยินดี. จริงอยู่ ครั้นเมื่อมรณนิมิต ๕ อย่างเกิดขึ้นแล้ว พวกเทวดาทั้งหลายย่อมคร่ำครวญอยู่ว่า พวกเราจักต้องละทิ้งสมบัติจตุติไป ดังนี้.

ท้าวสักกะจอมเทพ จะให้โอวาทว่า ท่านทั้งหลายอย่ารำไให้เลย ขึ้นชื่อว่าสังขารทั้งหลายมีอันไม่แตกดับไปหาไม่มี ดังนี้ แล้วจึงให้เทวดานั้นเข้าไปสู่สวนนันทวันนั้น ความเศร้าโศกเพราะมรณะของเทวดานั้นแม้จะถูกเทวดาอื่นประคองแขนไป ก็ย่อมสงบระงับได้ เพราะเห็นสมบัติแห่งสวนนันทวันนั้น. ความปริดาปราโมทย์เท่านั้น ย่อมเกิดขึ้น. ที่นั่น เมื่อเทวดาทั้งหลายกำลังเล่นอยู่ในสวนนันทวันนั้นนั้นแหละ (ร่างกาย) ย่อมละลายไปดุจก้อนหิมะที่ถูกเผาด้วยความร้อน และย่อมถูกขจัดไป ดุจเปลวประทีปถูกลมพัดดับไป ฉะนั้น.

อีกอย่างหนึ่ง ที่ใดที่หนึ่ง ย่อมยังเทวดาผู้เข้าไปในภายในแล้ว ให้เพลิดเพลิดให้ยินดีนั้นแหละ เพราะเหตุที่นั่น ที่นั่นจึงชื่อว่า นันทนะ. ในที่นี้ได้แก่ ในสวนนันทวันนั้น. บทว่า **อจฺจรา** ในบทว่า **อจฺจราสงฺฆปริวฺตา** นี้เป็นชื่อ เทวธิดา ผู้แวดล้อมในหมู่ของนางอัปสรนั้น. บทว่า **ทิพฺเพหิ** ได้แก่ ผู้เกิดในเทวโลก. บทว่า **ปญฺจหิ กามคฺเชหิ** ได้แก่ ด้วยเครื่องผูก คือ กาม หรือส่วนแห่งกาม ๕ กล่าวคือ รูป เสียง กลิ่น รส และ โสภณัฐัพพะ อันเป็นที่รักที่ชอบใจ. บทว่า **สมบุปิตา** คือเข้าถึงแล้ว. คำว่า พรั่งพร้อมนอกนี้ก็เป็นไวยากรณ์ของการเข้าถึงแล้วนั้นแหละ. บทว่า **ปริจฺจายิมาณา** ได้แก่เทวดาทั้งหลายรื่นรมย์อยู่ คือ ยังอินทรีย์ให้รื่นเริงในกามคุณ มีรูปเป็นต้นเหล่านั้น. บทว่า **ตายิ เวลายิ** ได้แก่ ในเวลาที่บำเรอนั้น.

ก็กาลนั้น บัณฑิตพึงทราบว่ ไม่นานเทวบุตรนั้นก็อุบัติขึ้น. จริงอยู่
อัฐภาพของเทวดาที่อุบัติขึ้นนั้นมีประมาณ ๓ คาพูด รุ่งโรจน์อยู่ ราวกะแห่ง
ทองสีแดง เทวบุตรนั้นนุ่งห่มผ้าทิพย์ประดับตกแต่งด้วยเครื่องประดับอันเป็น
ทิพย์ ทัดทรงด้วยดอกไม้ทิพย์ อันนางอัปสรลูบไล้อยู่ด้วยจันทน์และจุกทั้งหลาย
อันเป็นทิพย์ ถูกปกคลุมแล้ว บคขี้แล้ว ห่มห่อแล้วด้วยกามคุณ ๕ อันเป็น
ทิพย์ ถูกความโลภครอบงำ ไม่เห็นอยู่ซึ่งพระนิพพานอันเป็นที่สลัดออกจาก
โลก เมื่อกล่าวคานี้ว่า **น เต สุขุ ปชานุนติ** เป็นต้น ด้วยเสียงอันดัง
แล้วก็เที่ยวไปในสวนนั้นวัน เป็นเหมือนบุคลคลกล่าววาจาหยาบคาย (อันมี
ใช่เป็นวาจาของสัตว์บุรุษ) ด้วยเหตุนี้ เทวบุตรนั้น จึงได้กล่าวคานี้ใน
เวลานั้น.

บทว่า **เย น ปสุสนฺติ นนฺทนํ** ได้แก่ เทวดาเหล่าใดซึ่งอยู่ในที่นี้
ย่อมไม่เห็นนั้นวันด้วยสามารถแห่งการเสวยเบญจกามคุณ. บทว่า **นรเทวานํ**
ได้แก่ นระผู้เป็นเทพ. คือบุรุษผู้เป็นเทพ. บทว่า **ติทธานํ** แปลว่า สามสิบ
(ไตรทศ). บทว่า **ยสฺสุสินํ** แปลว่า ถึงพร้อมด้วยยศ คือบริวาร (บริวารยศ).

สองบทว่า **อญฺญตฺรา เทวตา** ได้แก่ เทวดาผู้เป็นพระอริยสาวิกา
องค์หนึ่ง. บทว่า **ปจฺจภาติ** อธิบายว่า เทวดาผู้โง่เขลา นี้ ย่อมสำคัญสมบัติ
(ของตน) นี้ว่าเป็นของมั่งคั่งเป็นของไม่หวั่นไหว ย่อมไม่ทราบถึงความที่
สมบัตินั้น มีการแตกสลายเป็นธรรมดา ด้วยเหตุนี้ เทวดาผู้พระอริยสาวิกา
ผู้ไม่ละความตั้งใจแสดงสภาวะ จึงได้ย่อนกล่าวด้วยคานี้ว่า **น ตฺวํ พาเล**
แปลว่า คุณก่อนท่านผู้เขลา. บทว่า **ยถา อรหตํ วโจ** อธิบายว่า เมื่อ
คัดค้านความต้องการของเทวดาผู้โง่เขลาอย่างนี้ว่า ท่านย่อมไม่รู้ค่าของ
พระอรหันต์ทั้งหลายโดยแท้จริงดังนี้แล้ว บัดนี้ เมื่อจะแสดงค่าของพระอรหันต์
ทั้งหลายจึงกล่าวคำว่า **อนิจฺจา** เป็นต้น.

บรรดาคำเหล่านั้น คำว่า อนิจจา สัพเพ สงขารา อธิบายว่า
สังขารอันเป็นไปในภูมิ ๓ ทั้งหมด ชื่อว่า ไม่เที่ยง เพราะอรรถว่า มีแล้วหายไป
ไม่ (เกิดแล้วก็ดับไป). คำว่า อุปุปาทวยธมฺมิโน ได้แก่ สภาวะที่เกิดขึ้น
และเสื่อมไป (มีความเกิดขึ้นและมีความเสื่อมไปเป็นธรรมดา). คำว่า อุปุปช-
ชิตฺวา นิรุชฺฌนฺติ นี้ เป็นไวพจน์ของคำก่อน (คือ อุปุปาทวย). อีก
อย่างหนึ่ง แปลว่า เพราะเกิดขึ้นแล้วย่อมดับไป ฉะนั้น ท่านจึงกล่าวว่า มี
ความเกิดขึ้นและเสื่อมไปเป็นธรรมดา. ก็ในที่นี้ ท่านถือเอาฐานะในลำดับนั้น
นั้นแหละด้วยศัพท์อุปุปาทะและวยะ. คำว่า เตสํ วุปสโม สุโข อธิบายว่า
พระนิพพาน กล่าวคือ ความเข้าไปสงบระงับแห่งสังขารทั้งหลายเหล่านั้น เป็น
สุข. นี้เป็นคำของพระอรหันต์ทั้งหลาย ดังนี้แล.

จบอรรถกถานันทนสูตรที่ ๑

๒. นันทิสุต

ว่าด้วยผู้ไม่มีความยินดี

[๒๖] เทวดานั้น ครั้นยืนอยู่ ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่งแล้วแล
ได้กล่าวคาถานี้ในสำนักพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า

คนมีบุตรย่อมยินดีเพราะบุตรทั้ง-
หลาย คนมีโคย่อมยินดีเพราะโคทั้งหลาย
เหมือนกันฉะนั้น เพราะอุปธิเป็นความดี
ของคน บุคคลใดไม่มีอุปธิ บุคคลนั้นไม่มี
ยินดีเลย.

[๒๗] พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า

บุคคลมีบุตร ย่อมเศร้าโศกเพราะ
บุตรทั้งหลาย บุคคลมีโค ย่อมเศร้าโศก
เพราะโคทั้งหลายเหมือนกันฉะนั้น เพราะ
อุปธิเป็นความเศร้าโศกของคน บุคคลใด
ไม่มีอุปธิ บุคคลนั้นไม่เศร้าโศกเลย.

อรรถกถานันทิสุต

พึงทราบวินิจฉัยในสูตรที่ ๒ ต่อไป :-

บทว่า **นหฺนุติ** แปลว่า ย่อมยินดี คือ ย่อมมีใจเป็นของ ๆ คน.

บทว่า **ปุตุติมา** ได้แก่ มีบุตรมาก. จริงอยู่ บุตรบางพวกทำกรรมแล้ว
ย่อมยังผู้ชั่วพลือกให้เต็ม บางพวกทำการค้าแล้วย่อมนำเงินและทองคำ
บางพวกบำรุงพระราชา (รับราชการ) ย่อมได้วัตถุทั้งหลายมียาน พาหนะ
ความ นิคม เป็นต้น. มารดาหรือบิดาเมื่อเสวยสิริอันเกิดขึ้นด้วยอานุภาพแห่งบุตร
เหล่านั้น ย่อมยินดี. อีกอย่างหนึ่ง มารดาหรือบิดาเห็นบุตรทั้งหลาย ผู้อันบุคคล
ตกแต่งประดับประดา ทำให้เกิดความยินดี เสวยอยู่ซึ่งสมบัติในวันรุ่ง
เป็นต้น ย่อมยินดี. ด้วยเหตุนี้ เทวดาหมายเอาความเป็นไปนั้น จึงกล่าวว่า
นหฺนุติ ปุตุเทหิ ปุตุติมา แปลว่า คนมีบุตรย่อมยินดีเพราะบุตรทั้งหลาย
ดังนี้. บทว่า **โคหิ ตเถว** ความว่า คนมีบุตรย่อมยินดีเพราะบุตร ฉนั้นใด
แม้คนมีโค ก็ฉนั้น คนมีโคเห็นมณฑลแห่งโค (สนามโค) สมบูรณ์แล้ว
เพราะอาศัยโคทั้งหลาย เสวยสมบัติ คือ เบญจโครส จึงชื่อว่า ย่อมยินดี
เพราะโคทั้งหลาย. บทว่า **อุปฺธิ** ในบทว่า **อุปฺธิหิ นรุตฺต นหฺนุตา**
นี้ได้แก่ อุปฺธิ ๔ อย่าง คือ กามูปฺธิ (อุปฺธิคือกาม) ชันฐอุปฺธิ (อุปฺธิคือชันฐ)
กิเลสอุปฺธิ (อุปฺธิคือกิเลส) และอกิสังขารอุปฺธิ (อุปฺธิคืออกิสังขาร).

จริงอยู่ แมื่กามทั้งหลาย พระผู้มีพระภาคเจ้าที่ตรัสเรียกว่า อุปฺธิ
เพราะจันตฉะนี้ว่า ความสุขที่บุคคลเข้าไปตั้งไว้ในกามคุณนี้ ก็เพราะความที่
กามเหล่านี้เป็นที่อาศัยอยู่แห่งความสุขดังที่ตรัสไว้ อย่างนี้ว่า ความสุข ความ

โสมนัส อันใด อาศัยกามคุณ ๕ เกิดขึ้น นี้ชื่อว่า ความพอใจในกามทั้งหลาย
ดังนี้.

แม้ขันธทั้งหลาย ก็ตรัสเรียกว่า อุปธิ เพราะความที่ขันธเหล่านั้น
เป็นที่อาศัยอยู่ แห่งทุกข์ซึ่งมีขันธเป็นมูล. แม้กิเลสทั้งหลาย ก็ตรัสเรียกว่า
อุปธิ เพราะความที่กิเลสเหล่านั้นเป็นที่อาศัยอยู่แห่งทุกข์ในอบาย. แม้อภิสังขาร
ทั้งหลายก็ตรัสเรียกว่า อุปธิ เพราะความที่อภิสังขารเหล่านั้นเป็นที่อาศัยอยู่
แห่งทุกข์ในภพ.

แต่ในที่นี้ ท่านประสงค์เอา กามุปธิ เพราะกามคุณ ๕ อัน
บุคคลบำรุงบำเรอด้วยอำนาจแห่งวัตถุทั้งหลาย มีการอยู่ในปราสาท ๓ ฤดู
เป็นต้น มีที่นั่งที่นอนอาภรณ์เสื้อผ้าอันโอฬาร มีบริวารคอยบำเรอด้วยการ
พ้อนรำเป็นต้น เป็นเหตุนำมาซึ่งปีติโสมนัส ย่อมยังนระให้อินคืออยู่ ฉะนั้น
บุตรทั้งหลายและโคทั้งหลาย จันใด ฟังทราบว่ แม้อุปธิเหล่านี้ก็ฉันทัน
เพราะเป็นที่ยินดีของนระ.

บาทแห่งคาถาว่า น หิ โส นนุทติ โย นิรูปฺธิ ความว่า
บุคคลใด ไม่มีอุปธิ คือ เว้นจากการถึงพร้อมด้วยกามคุณ เป็นผู้ขัดสน มี
อาหารและเครื่องนุ่งห่มหาได้โดยยาก บุคคลนั้นแลย่อมยินดีไม่ได้.

ถามว่า มนุษย์เพียงดังเปรต มนุษย์เพียงดังสัตว์นรก เห็นปานนี้
จักยินดีอย่างไร.

ตอบว่า ข้อนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้า ตรัสวิสัชนาไว้แล้ว (ในคาถา
ที่ ๒๗)

พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงสดับคำ (อันเทวดากล่าว) นี้แล้ว ทรงพระ
ดำริว่า เทวดานี้ ย่อมทำเรื่องแห่งความเศร้าโศกนั้นแหละ ให้เป็นเรื่องน่ายินดี
เราจักแสดงความที่สิ่งเหล่านั้นเป็นเรื่องแห่งความเศร้าโศกแก่เธอ ดังนี้ เมื่อจะ

ทำลายวาตะของเทวดานั้น ด้วยอุปมานั้นนั่นเอง เหมือนบุคคลยังถ้อยคำอัน
เป็นเหตุผลให้ตกไปด้วยเหตุผล จึงทรงเปลี่ยนพระคาถานั้นนั่นแหละ แล้วตรัส
ว่า โสจติ เป็นอาทิ.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า โสจติ ปุตฺเตหิ ความว่า เมื่อบุตร
ทั้งหลายสูญหายไปก็ดี เสื่อมเสียไปก็ดี ด้วยอำนาจแห่งการเดินทางไปต่างประเทศ
แม้มีความสงสัยในบัดนี้ว่า จักสูญเสียไป มารดาและบิดาย่อมเศร้าโศก.

อนึ่ง เมื่อบุตรตายแล้วก็ดี กำลังจะตายก็ดี หรือถูกราชบุรุษหรือโจร
เป็นต้นจับตัวไป หรือว่าเข้าไปสู่เงื้อมมือของข้าศึกทั้งหลาย มารดาหรือบิดา
เป็นผู้มีความสงสัยว่าตายแล้วก็ดี ย่อมเศร้าโศก. เมื่อบุตรพลัดตกจากต้นไม้
หรือจากภูเขาเป็นต้น มีมือและเท้าหักก็ดี บอบช้ำก็ดี มีความสงสัยว่าแตกหัก
แล้วก็ดี มารดาหรือบิดาย่อมเศร้าโศก. บุคคลมีบุตรย่อมเศร้าโศกเพราะบุตร
ทั้งหลาย จันใด แม้คนมีโคก็จันนั้น ย่อมเศร้าโศกเพราะโคทั้งหลาย โดย
อาการ ๕ อย่าง.

บาทพระคาถาว่า อุปธิ หิ นรุตฺต โสจนา ความว่า เหมือนอย่างว่า
บุตรและโคทั้งหลาย จันใด แม้อุปธิคือ กามคุณ ๕ ก็จันนั้น ย่อมยังนระ
ให้เศร้าโศก โดยนัยที่ตรัสไว้ว่า

ตฺตฺส เจ กามยมานตฺตฺส ฉนฺทชาตตฺส ชนฺตุโน

เต กามา ปรีหายนฺติ สลฺลวิทฺโธว รูปฺปติ

หากว่าสัตว์นั้นมีความรักใคร่มีความ

พอใจเกิดแล้ว กามเหล่านั้นย่อมยังเขาให้

ย่อยยับไป เหมือนบุคคลถูกลูกศรแทงแล้ว

ย่อมพินาศ ฉะนั้น.

เพราะฉะนั้น บัณฑิตพึงทราบว่ ความเศร้าโศกของนระ ก็คือเรื่อง
ความเศร้าโศกนั้นแหละ. บทว่า น หิ โส โสจติ โย นิรูปติ ความว่า
พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสอธิบายไว้ว่า อุปธิ ๔ เหล่านี้ ไม่มีแก่ผู้ใด ผู้นั้นยอม
ไม่มีอุปธิ คือความเศร้าโศก คู่ก่อนเทวดา เพราะเหตุนี้แหละ พระมหา
จินาสพจักเศร้าโศก หรือกำลังเศร้าโศกมีหรือ ดังนี้แล.

อรรถกถานันทิสูตฺรที่ ๒

๓. นัตถิปุตตสมสูตร

ว่าด้วยสิ่งที่ไม่มีอะไรเปรียบ

[๒๘] เทวดานั้น ครั้นยืนอยู่ ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่งแล้วแล ได้
กล่าวคาถานี้ในสำนักพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า

ความรักเสมอด้วยบุตรไม่มี ทรัพย์
เสมอด้วยโคยอมไม่มี แสงสว่างเสมอ
ด้วยดวงอาทิตย์ยอมไม่มี สระทั้งหลาย
มีทะเลเป็นอย่างยิ่ง.

[๒๙] พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า

ความรักเสมอด้วยตนไม่มี ทรัพย์
เสมอด้วยข้าวเปลือกยอมไม่มี แสงสว่าง
เสมอด้วยปัญญายอมไม่มี ฝนต่างหากเป็น
สระยอดเยี่ยม,

อรรถกถาขันติปุตตสมสูตร

พึงทราบวินิจฉัยในสูตรที่ ๓ ต่อไป :-

บาทภาคว่า **นตฺถิ ปุตฺตสมํ เปมํ** ความว่า บุตรทั้งหลาย
ของคนแม่พิการ มารดาหรือบิดาก็ยังสำคัญคุณแต่งทองคำ มีการกรทำการ
หยอกล้อที่ศีรษะเป็นต้น รวากะว่าพวกดอกไม้ บุตรเหล่านั้นแม่อันมารดาบิดา
ชำระร่างกายแล้วก็นำมาหอมไว้แล้วก็เกิดโสมนัส เหมือนบุคคลห้อยเครื่อง
หอมและเครื่องลูบไล้ฉะนั้น ด้วยเหตุนี้แหละ เทวดาจึงกล่าวว่า **นตฺถิ
ปุตฺตสมํ เปมํ** ความรักเสมอด้วยบุตรย่อมไม่มี คือ ขึ้นชื่อว่า ความรัก
อื่นเสมอด้วยความรักบุตรหาไม่มี ดังนี้.

บทว่า **โคสมิกิ** แปลว่า เสมอด้วยโคทั้งหลาย เทวดากราบทูลว่า
ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า ธรรมดาว่าทรัพย์อื่นเช่นกับโคย่อมไม่มี ดังนี้. บทว่า
สุริยสมา อภา นี้ เทวดากราบทูลว่า ชื่อว่า แสงสว่างอื่นที่เสมอด้วยแสง
พระอาทิตย์ย่อมไม่มี ดังนี้. บทว่า **สมุทฺทปฺรมา** ความว่า ชื่อว่า สระ
ทั้งหลายเหล่านี้โดยใดอย่างหนึ่ง สระทั้งหมดเหล่านั้นมีสมุทร (ทะเล) เป็น
อย่างยิ่ง คือสมุทรประเสริฐกว่าสระทั้งหมดเหล่านั้น เทวดาทูลว่า ข้าแต่
พระผู้มีพระภาคเจ้า ชื่อว่า ที่เป็นที่เกิดแหล่งน้ำอื่นเช่นกับด้วยสมุทร หาไม่มี
ดังนี้.

ก็ที่ชื่อว่า ความรักเสมอด้วยคนไม่มีนั้น มีอธิบายว่าสัตว์ทั้งหลาย
ละทิ้งปิยชนทั้งหลายมีมารดาบิดาเป็นต้นก็มี ละทิ้งบุตรธิดาเป็นต้นให้พำนัก
อยู่ยอมหาเลี้ยงชีวิตตนนั้นแหละก็มี. ก็ชื่อว่าทรัพย์เสมอด้วยข้าวเปลือก
ย่อมไม่มี อธิบายว่า คนทั้งหลายยอมไปสู่สำนักของเจ้าของทรัพย์ แล้วจึงถือ

เอาวัตถุทั้งหลายมีเงินและทองเป็นต้นบ้าง และถือเอาโคและกระบือเป็นต้นบ้าง ก็เพื่อถือเอาข้าวเปลือกนั้นแหละ. ชื่อว่าแสงสว่างเสมอด้วยปัญญาย่อมไม่มี ถึงแม้จะเป็นดวงอาทิตย์เป็นต้น ก็ย่อมส่องแสงเพียงอย่างเดียวเท่านั้น คือ ย่อมกำจัดความมืดอันเป็นปัจจุบันเท่านั้น. ส่วนปัญญาย่อมสามารถเพื่อทำโลกธาตุตั้งหมื่นให้เป็นแสงสว่าง อันประเสริฐ หาสิ่งอื่นเสมอมิได้ ทั้งย่อมกำจัดความมืดอันปกปิดในกาลอันเป็นส่วนแห่งอดีตเป็นต้นได้ด้วย. ชื่อว่า สรรเสมอด้วยเมฆฝนย่อมไม่มี. แม้แม่น้ำ หรือหนองน้ำ หรือทะเลสาบเป็นต้นก็ตาม ที่ขึ้นชื่อว่าสระแล้ว ก็จะเสมอด้วยฝนย่อมไม่มี เพราะเมื่อเมฆฝนตัดขาดแล้ว น้ำแม้เพียงสักว่าช่อองคฺคฺหนึ่งให้เปียกในมหาสมุทรย่อมไม่มี. แต่เมื่อฝนตกแล้วเป็นไปอยู่ น้ำเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน ย่อมมีถึงพิภพแห่งพรหมชั้น อากัสสรา เพราะเหตุนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้า เมื่อจะตรัสตอบถ้อยคำของ เทวดา จึงตรัสพระคาถาว่า

นตฺถิ อตฺตสมํ เปมํ   นตฺถิ ฌลฺลสมํ ฐนํ

นตฺถิ ปญฺญาสมํ อาภา   วุญฺจิ เว ปรมมา สรา

ความรักเสมอด้วยตนไม่มี ทรัพย์

เสมอด้วยข้าวเปลือกไม่มี แสงสว่าง

เสมอด้วยปัญญาไม่มี ฝนเท่านั้นเป็นสระ

อันยอดเยี่ยม ดังนี้.

จบอรรถกถานัตถิปุคตสมสูตร ที่ ๓

๔. ขัตติยสูตร

ว่าด้วยผู้ประเสริฐสุด

[๑๐] เทวดานั้น ครั้นยืนอยู่ ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่งแล้วแล ได้
กล่าวคาถานี้ในสำนักพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า

กษัตริย์ประเสริฐสุดกว่าสัตว์ ๒ เท้า

โคมีกำลังประเสริฐสุดกว่าสัตว์ ๔ เท้า

ภรรยาที่เป็นนางกุมารีประเสริฐสุดกว่า

ภรรยาทั้งหลาย บุตรใดเป็นผู้เกิดก่อน

บุตรนั้นประเสริฐสุดกว่าบุตรทั้งหลาย.

[๑๑] พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า

พระสัมพุทธเจ้าประเสริฐสุดกว่าสัตว์

๒ เท้า สัตว์อาชาไนยประเสริฐสุดกว่าสัตว์

๔ เท้า ภรรยาที่ปรนนิบัติดี ประเสริฐสุด

กว่าภรรยาทั้งหลาย บุตรใดเป็นผู้เชื่อฟัง

บุตรนั้น ประเสริฐสุดกว่าบุตรทั้งหลาย.

อรรถกถาชาตคิยสูตร

ฟังทราบวินิจฉัยในชาตคิยสูตรที่ ๔ ต่อไป :-

บทว่า **ขตุติโย ทิปท** แปลว่า พระราชาประเสริฐสุดกว่าสัตว์ ๒ เท้า. บทว่า **โกมารี** ความว่า เทวดากล่าวว่า ภรรยาที่เป็นกุมารี ประเสริฐสุดกว่าภรรยาทั้งหลาย เพราะถือเอาในเวลาที่เป็นกุมารี (หญิงสาว). บทว่า **ปุพฺพุโ** ความว่า บุตรคนใดเกิดก่อนเป็นคนบอดข้างเดียวก็ตาม หรือบุตรที่เป็นง่อยเป็นตั้นก็ตาม คนใดเกิดก่อน คนนี้แหละ ชื่อว่าประเสริฐสุด ในวาทะของเทวดานี้ ก็เพราะสัตว์ ๒ เท้าทั้งหลายมีพระพุทธเจ้าเป็นต้นนี้ พระพุทธเจ้าเป็นผู้ประเสริฐสุดกว่าสัตว์ ๒ เท้าทั้งหมด ฉะนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสพระคาถาตอบ.

ฟังทราบวินิจฉัยในคาถาที่ ๒ ว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าประเสริฐสุดกว่าสัตว์ทั้งหมด ทั้งสัตว์มีเท้าและไม่มีเท้า แม้ก็จริง ถึงอย่างนั้นพระองค์เมื่อจะทรงอุบัติยอมทรงอุบัติในสัตว์ ๒ เท้าเท่านั้น. เพราะฉะนั้น จึงตรัสว่า **สมฺมาสมฺพุทฺโ** **ทิปท เสฏฺโ** แปลว่า พระสัมมาสัมพุทธเจ้าประเสริฐกว่าสัตว์ ๒ เท้า ดังนี้. ความที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงอุบัติขึ้นเป็นผู้ประเสริฐสุดกว่าสัตว์ ๒ เท้าทั้งหมดนั้น ไม่คลาดเคลื่อนแล้ว.

บทว่า **อาชานีโย** อธิบายว่า ช้างหรือสัตว์ทั้งหลายมีม้าเป็นต้นก็ ตามที่ สัตว์ตัวใดตัวหนึ่งยอมรู้ซึ่งเหตุ สัตว์อาชานีโยนี้จัดเป็นสัตว์ประเสริฐสุดกว่าสัตว์ ๔ เท้า เหมือนม้าชื่อว่า กุพวรรณของพระราชาพระนามว่า กุฎกกรรม.

ได้ยินว่า พระราชาเสด็จออกทางทวารด้านปราจีน ทรงดำริว่า เราจักไปเจตียบรรพต พอเสด็จมาถึงฝั่งแม่น้ำกลัมพะ. ม้าหยุดอยู่ที่ฝั่ง ไม่ปรารถนา

เพื่อจะข้ามน้ำไป. พระราชาตรัสเรียกนายอัสสาจารย์มาแล้วตรัสว่า โอหนอ
ม้าอันท่านฝึกดีแล้ว ไม่ปรารถนาจะข้ามน้ำ ดังนี้. นายอัสสาจารย์กราบทูลว่า
ข้าแต่พระองค์ผู้สมมติเทพ ม้าอันข้าพระองค์ฝึกดีแล้ว ก็เพราะม้านั้น คิดว่า
ถ้าเราจักข้ามน้ำไป ขนหางจักเปียก เมื่อขนหางเปียกแล้ว ก็พึงทำน้ำให้ตกไป
ที่พระราชา ดังนี้ จึงไม่ข้ามไป เพราะกลัวน้ำจะตกไปที่ศีรษะของพระองค์ด้วย
อาการอย่างนี้ ขอพระองค์จงให้ราชบุรุษถือขนหางม้าเถิด. พระราชาได้ให้
กระทำแล้วอย่างนั้น ม้าจึงข้ามไปโดยเร็วจนถึงฝั่งแล้วแล.

บทว่า สุตสูตา ความว่า เชื่อฟังด้วยดี อธิบายว่า ภรรยาที่ถือเอา
แม้ในเวลาที่เป็นกุมารี หรือภายหลังมีรูปงาม หรือไม่งามจงยกไว้ ภรรยาใด
เชื่อฟังสามี ย่อมบำเรอ (รับใช้) ย่อมให้สามีชอบใจ ภรรยาที่ประเสริฐสุด
กว่าภรรยาทั้งหลาย. บทว่า อสุสโว แปลว่า เชื่อฟัง อธิบายว่า บุตรคนใด
ที่ก็ตาม นื่องก็ตาม คนใดยอมฟัง ย่อมรับคำของมารดาบิดา เป็นผู้สนอง
ตามโอวาท บุตรนี้ประเสริฐกว่าบุตรทั้งหลาย คู่ก่อนเทวดา ประโยชน์อะไรเล่า
ด้วยบุตรอื่นที่เป็นโจรมีการกระทำตัดช่องเบาเป็นต้น ดังนี้แล.

จบอรรถกถาขัตติสูตร ที่ ๔

๕. สกมานสูตร

ว่าด้วยเหตุเดียวแต่ความรู้สึกต่างกัน

[๑๒] เทวดากล่าวว่า

เมื่อนกทั้งหลายพักร้อน ในเวลา
ตะวันเที่ยง ป่าใหญ่ประหนึ่งว่าครวญคราง
ความครวญครางของป่านั้นเป็นภัยปรากฏ
แก่ข้าพเจ้า.

[๑๓] พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า

เมื่อนกทั้งหลายพักร้อน ในเวลา
ตะวันเที่ยง ป่าใหญ่ประหนึ่งว่าครวญคราง
นั้นเป็นความยินดีปรากฏแก่เรา.

อรรกถาสกมานสูตร

วินิจฉัยในสกมานสูตรที่ ๕ ต่อไป :-

บทว่า จิต มชฺฌนฺติเก แปลว่า ในเวลาเที่ยงวัน บทว่า สนฺนิสินฺนุสฺส ได้แก่ อาศัยพักอยู่ในที่อันไม่เสมอกันเพราะเข้าไปสู่ที่ตามความสบายอย่างไร. อธิบายว่า ชื่อว่า เวลาเที่ยงวันนี้เป็นเวลาทุรพลแห่งอิริยาบถของสรรพสัตว์ทั้งหลาย. แต่ในที่นี้ ท่านแสดงความทุรพลแห่งอิริยาบถของนกทั้งหลายเท่านั้น. บทว่า ปลาเทว ได้แก่ คูดเสียงคราวญคราง คูดการเปล่งเสียงร้องใหญ่. ก็ในที่นี้ท่านกล่าวเอาเสียงที่รบกวนเท่านั้น เสียงนี้แหละเปรียบดังเสียงคราวญคราง. จริงอยู่ ในฤดูร้อนเวลาเที่ยงวัน พวกสัตว์ ๔ เท้า และพวกปีกมีทั้งหลายมาประชุมกัน (พักเที่ยง) เสียงใหญ่ คือเสียงแห่งโพรงต้นไม้ อันลมเป่าแล้วด้วย แห่งปล้องไม้ไผ่ที่เป็นรูอันลมเป่าแล้วด้วย แห่งต้นไม้ ซึ่งต้นกับต้นเบียดสีกันและกิ่งกับกิ่งเบียดสีกันด้วย ย่อมเกิดขึ้นในท่ามกลางป่า เสียงคราวญครางนั้นท่านกล่าวหมายเอาเสียงใหญ่นี้.

บทว่า ตํ ภยํ ปฏิภาติ มํ ความว่า ในกาลเห็นปานนั้น เสียงเช่นนั้น ย่อมปรากฏเป็นภัยแก่ข้าพเจ้า. ได้ยินว่า เทวดานั้นมีปัญญาอ่อนเมื่อไม่ได้ความสุข ๒ อย่าง คือ ความผาสุกในการนั่ง ความผาสุกในการพูดของตนในขณะนั้น จึงกล่าวแล้วอย่างนี้. ก็เพราะในกาลเช่นนั้นเป็นเวลาสงบของภิกษุผู้กลับจากบิณฑบาต แล้วนั่งถือเอากรรมฐานในป่าช้า แล้วความสุขมีประมาณมิใช่น้อยย่อมเกิดขึ้น. พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสหมายเอาคำอันใดว่า

สุณฺณการํ ปวิภูจฺจสฺส สนฺตจิตฺตสฺส ภิกฺขุโน
อมานุส รติ โหติ สมฺมา ฌมฺมํ วิปฺสฺสโตติ จ
ปุโรโต ปจฺจโต วาปี อปโร เจ น วิชฺชติ
อตีว ฆาสุ ภวติ เอกสฺส วสโต วเนติ จ.

เมื่อภิกษุเข้าไปสู่สุณฺณการ (เรือน-
ว่าง) มีจิตสงบแล้ว ยินดีอยู่ในสิ่งที่มิใช่
ของมนุษย์ จึงเห็นธรรมโดยชอบ ดังนี้
และคาถาว่า บุคคลอื่น ข้างหน้าหรือ
ข้างหลัง ย่อมไม่ปรากฏ เมื่อเป็นผู้เดียว
อยู่ในป่า ความผาสุกย่อมเกิดได้โดยเร็ว
ดังนี้.

เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสพระคาถาที่ ๒.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า สว รติ ปฏฺฐาติ มํ อธิบายว่า
ในเวลาเห็นปานนี้ ชื่อว่า การนั่งของบุคคลผู้เดียวอันใด นั้นเป็นความยินดี
ย่อมปรากฏแก่เรา. คำที่เหลือ เช่นกับนัยก่อนนั้นแหละ.

จบอรรถกถาสกฺขมานสูตรที่ ๕

๖. นิพาทันทีสูตร

ว่าด้วยมรรคปรากฏและไม่ปรากฏ

[๑๔] เทวดากล่าวว่า

อริยมรรคไม่ปรากฏแก่สัตว์ทั้งหลาย
ในโลกนี้ เพราะความหลับ เกียจคร้าน
ความบิดกาย ความไม่ยินดี และความ
มีนเมาเพราะภัก.

[๑๕] พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า

เพราะจับไล่ความหลับ ความเกียจ
คร้าน ความบิดกาย ความไม่ยินดี และ
ความมีนเมาเพราะภัก ด้วยความเพียร
อริยมรรคย่อมบริสุทธิได้.

อรรถกถานิพาทันทีสูตร

พึงทราบวินิจฉัยในนิพาทันทีสูตรที่ ๖ ต่อไป :-

บทว่า นิพทา อธิบายว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า ลูกก่อนอัคคี-
เวสณะ เราย่อมทราบ ในเดือนท้าย ฤดูแล้ง (ฤดูร้อน) เราก้าวลงสู่
ความหลับ ดังนี้ เพราะความหลับอันเป็นอภัยกตเห็นปานนี้ ถิ่นมิทระจึง
เกิดขึ้นในอกุศลจิตอันเป็นสสังขาริกของพระเสขะและปุณฺณทั้งหลาย ทั้งในส่วน
เบื้องต้นและเบื้องปลาย. บทว่า ตนฺที ได้แก่ ความโง่งงอันจรมาเกิดขึ้น
ในเวลาหิวจัดและเย็นจัดเป็นต้น. คำนี้ สมจริง ดังที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัส
ไว้ว่า กตมา ตนฺที... บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ตนฺที เป็นโง่ง
ความง่วงงุน กิริยาที่ง่วงงุน สภาพจิตที่ง่วงงุน ความเกียจคร้าน กิริยาที่
เกียจคร้าน สภาพจิตที่เกียจคร้าน อันใด นี้เรากล่าวว่า ทนฺที ดังนี้. บทว่า
วิมฺหิตา แปลว่า ความบิดกาย. บทว่า อรติ ได้แก่ ความไม่พอใจใน
ธรรมฝ่ายกุศล. บทว่า ภตฺตสมฺมโท แปลว่า ความมีนเมาเพราะอาหาร
ความอืดอาดเพราะอาหาร. ก็ความพิสดารแห่งคำเหล่านี้มาแล้วในพระอภิธรรม
โดยนัยเป็นต้นว่า ตตฺถ กตมา วิมฺหิตา ยา กายสุส วิมฺหนา แปลว่า
บรรดาคำเหล่านั้น คำว่า ความบิดกายเป็นโง่ง ความเหยียดแห่งกาย... อัน
ใด. บทว่า เอเตน ความว่า ความเศร้าหมองด้วยอุปกิเลสมีความหลับ
เป็นต้นนี้ เป็นปรากฏการณ์ที่ห้ามได้. บทว่า นปฺปกาสติ ได้แก่ ไม่ส่อง
แสง คือ ไม่ปรากฏ. บทว่า อริยมคฺโช ได้แก่ โลกุตระมรรค. บทว่า

อิธ แปลว่า ในโลกนี้. บทว่า ปาณินฺ แปลว่า แก่สัตว์ทั้งหลาย. บทว่า
วิรเยน ได้แก่ ความเพียรซึ่งเกิดพร้อมกั้มรรค. บทว่า นํ ปณเมตฺวา
นี้ได้แก่ นำกิเลสออกแล้ว. บทว่า อริยมคฺโค ได้แก่ โลกิยะและโลกุตระ-
มรรค. เพราะเหตุนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่ามรรคย่อมบริสุทธ์เพราะ
นำอุปกิเลสออกแล้วด้วยมรรคนั้นแหละ ดังนี้แล.

จบบรรณกถานิททาตันทีสุตฺรที่ ๖

๗. ทุกกรสูตร

ว่าด้วยธรรมที่ทำได้ยาก

[๓๖] เทวดากล่าวว่า

ธรรมของสมณะ คนไม่ฉลาด ทำ
ได้ยาก ทนได้ยาก เพราะธรรมของสมณะ
นั้นมีความลำบากมาก เป็นที่ติดขัดของ
คนพาล.

[๓๗] พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า

คนพาล ประพฤติธรรมของสมณะ
สิ้นวันเท่าใด หากไม่ห้ามจิต เขาตกอยู่
ในอำนาจของความดำริทั้งหลาย พึงติด
ขัดอยู่ทุก ๆ อารมณ์ ภิกษุยังวิตกในใจไว้
ได้ เหมือนเต่าหดอวัยวะทั้งหลายไว้ใน
กระดองของตน อันตัณหาวิสัยและทิฐิวิ-
สัยไม่พัวพันแล้ว ไม่เบียดเบียนสัตว์อื่น
ปรินิพพานแล้ว ไม่พึงติเตียนใคร.

อรรถกถาทุทธรสูตร

พึงทราบวินิจฉัยในทุทธรสูตรที่ ๗ ต่อไป :-

บทว่า **ทุทติติกขิ** ได้แก่ ทนได้ยาก คือ ออกกลิ่นได้โดยยาก. บทว่า **อพยตุเตน** แปลว่า คนพาล. บทว่า **สามณญ์** แปลว่า ธรรมของสมณะ อธิบายว่า เทวดาย่อมแสดงคำนี้ว่า กุลบุตรผู้ฉลาด ฝึกสมณธรรมอันใด ๑๐ ปีบ้าง ๒๐ ปีบ้าง ๖๐ ปีบ้าง แม้ถือการฝึกอย่างยิ่งคือ กตเพดานด้วยลิ้นบ้าง ข่มจิตด้วยจิตบ้าง เสพอยู่ซึ่งอาสนะเดียว ซึ่งกำหนดเดียว ประพฤติพรหมจรรย์ ตลอดชีวิต กระทำอยู่ซึ่งธรรมของสมณะ ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า คนพาล ผู้ไม่ฉลาดย่อมไม่อาจเพื่อกระทำซึ่งธรรมของสมณะนั้นได้ ดังนี้. บทว่า **พหู หิ ตตุถ สมุพาทา** ความว่า เทวดาย่อมแสดงว่า ความลำบากมากของคน พาลผู้ปฏิบัติ เพื่อบรรลุมรรคในอริยมรรคกล่าวคือธรรมของสมณะนั้นเพราะ ในส่วนเบื้องต้นย่อมมีอันตรายมาก ดังนี้. บทว่า **จิตฺติ เจ น นิวารเย** อธิบายว่า หากว่าไม่พึงห้ามจิตอันเกิดขึ้นโดยอุบายอันไม่แยบคายไซ้ริ้ ก็พึง ประพฤติธรรมของสมณะได้สิ้นวันเล็กน้อย คือ พึงประพฤติได้วันหนึ่งบ้าง เพราะว่า บุคคลผู้ตกอยู่ในอำนาจจิตย่อมไม่อาจเพื่อกระทำธรรมของสมณะได้. บทว่า **ปเท ปเท** ได้แก่ ทุก ๆ อารมณ์ จริงอยู่ ในที่นี้ ปทศัพทํ ท่าน หมายถึงอารมณ์ เพราะว่า อารมณ์ใด ๆ ที่กิเลสเกิด คนพาลย่อมจมอยู่ (ข่อมติดขัด) ในอารมณ์นั้น ๆ ปทศัพทํ จะหมายถึงอิริยาบถด้วยก็สมควร เพราะว่า กิเลสย่อมเกิดขึ้นในอิริยาบถใด ๆ มีการเดินเป็นต้น คนพาลนั้น ชื่อว่า ย่อมจมลง ในอิริยาบถนั้น ๆ นั้นแหละ. บทว่า **สกุปฺปานิ** แปลว่า มีกามวิตกเป็นต้น. บทว่า **กมุโมว** แปลว่า เหมือนเต่า. บทว่า **องฺคานิ**

ได้แก่อวัยวะทั้งหลายมีคอเป็นที่ครบห้า. บทว่า สโมทหฺ แปลว่า หดอยู่ หรือว่า หดแล้ว. บทว่า มโนวิตกฺเก แปลว่า วิตกอันเกิดขึ้นในใจ.

พระผู้มีภาคเจ้าทรงแสดงคำนี้ไว้ด้วยคำเพียงเท่านั้นว่า เต่าหดอวัยวะทั้งหลายมีคอเป็นที่ ๕ ไว้ในกระดองของตน ไม่ให้ช่องแก่สุนัขจิ้งจอก เพราะการหดตนจึงพ้นจากอันตรายแม้ฉันทใด ภิกษุก็ฉันทนั้นแหละ ยั้งวิตกที่เกิดขึ้นในใจในการรักษาอารมณ์ของตน ย่อมไม่ให้ช่องแก่มาร แม้เพราะการยั้งนั้น เธอจึงถึงความไม่มีภัย ดังนี้. บทว่า อนิสฺสิตฺโต แปลว่า เป็นผู้อันค้นหานิสัย และทิสฺสนิสฺสไม่อาศัยแล้ว. บทว่า อหฺรมาโน แปลว่า ไม่เบียดเบียนอยู่. บทว่า ปฺริณิพฺพุโต แปลว่า ปรีณิพพานแล้ว ด้วยกิเลสนิพพาน (ด้วยการดับสนิทแห่งกิเลส). บทว่า นฺุปรวเทฺยฺย กณฺุจฺจิ อธิบายว่า เป็นผู้ใคร่เพื่อกระทำให้เกื้อด้วยสิ่งใดสิ่งหนึ่งมีความวิบัติแห่งอาจารย์เป็นต้น ไม่พึงกล่าวกะบุคคลใดๆ อื่น ก็ภิกษุเข้าไปตั้งไว้ซึ่งธรรม ๕ อย่าง มีคำว่า เราจักกล่าวโดยกาลอันสมควร จักไม่กล่าวโดยกาลอันไม่สมควรเป็นต้น ไว้ในภายในแล้วอาศัยความเป็นผู้กรุณา พึงกล่าวด้วยจิตอันดำรงไว้ในสภาพแห่งความอนุเคราะห์ ดังนี้แล.

จบอรรถกถาทุกกรสูตรที่ ๗

๘. หิริสูตร

ว่าด้วยเกียดกันอกุศลด้วยหิริ

[๓๘] เทวดากล่าวว่า

บุรุษที่เกียดกันอกุศลธรรมด้วยหิริ
ได้มีอยู่น้อยคนในโลก ภิกษุใดบรรเทา
ความหลับเหมือนม้าดีหลบแซ่ ภิกษุนั้นมี
อยู่น้อยรูปในโลก.

[๓๙] พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า

ชีณาสวภิกษุพวกใด เป็นผู้เกียดกัน
อกุศลธรรมด้วยหิริ มีสติประพฤติกอยู่ใน
กาลทั้งปวง ชีณาสวภิกษุพวกนั้น บรรลุ
นิพพานเป็นส่วนสุดแห่งทุกข์แล้ว ย่อม
ประพฤติเรียบร้อย ในบุคคลผู้ไม่เรียบร้อย.

อรรถกถาหิริสูตร

พึงทราบวินิจฉัยในหิริสูตรที่ ๘ ต่อไป :-

ชนใดย่อมเกียดกันอกุศลธรรมทั้งหลายด้วยหิริ เพราะเหตุนั้น ชนนั้น จึงชื่อว่าผู้เกียดกันอกุศลธรรมด้วยหิริ. บทว่า โกจิ โลกสุมี วิชชติ นี้ เทวาทูลถามว่า ใครๆ เห็นปานนี้ยังมีอยู่หรือ. บทว่า โย นินทํ อปโโพเชติ แปลว่า บุคคลใดเมื่อนำความครหา (ความชั่ว) ออกข่อมรู้.

บทว่า อสุโต ภโฑร กสามิว อธิบายว่า ม้าอาชาไนยตัวเจริญ เมื่อสารถินาแซ่ออกข่อมรู้ ข่อมไม่ให้แซ่ตกไปในตน เพราะเห็นเงาแห่งปฏัก เป็นราวกะแพงอยู่ ฉันทิ ภิขุติ เมื่อไม่ให้อีกโกสนวตฺถุ (เรื่องคำ) อันเป็นจริงตกไปในตน ชื่อนำความนินทาออก เมื่อนำออกข่อมรู้ เทวาทูลถามว่า พระจินาสพเห็นปานนี้ สักองค์หนึ่งมีอยู่หรือ. แต่ว่า บุคคลผู้ชื่อว่า พ้นจากการดำด้วยถ้อยคำอันไม่เป็นจริง ข่อมไม่มี. บทว่า ตนุยา แปลว่า น้อย อธิบายว่า ชื่อว่า พระจินาสพทั้งหลายเกียดกันอกุศลธรรมทั้งหลายด้วย หิริเที่ยวไปอยู่ มีน้อย. บทว่า สทา สตา ได้แก่ ผู้ประกอบด้วยความ ไพบูลย์แห่งสติตลอดกาลเป็นนิตย์. บทว่า อนุตํ ทุกฺขสุส ปปฺปยุย ได้แก่ บรรลุพระนิพพานอันเป็นธรรมที่สิ้นสุดของวัฏทุกข์. คำที่เหลือ มีนัยตามที่ กล่าวแล้วนั้นแหละ.

จบอรรถกถาหิริสูตรที่ ๘

๘. กุฎิกาสูตร

ว่าด้วยมารดาเหมือนกระท่อมเป็นต้น

[๔๐] เทวดากล่าวว่า

กระท่อมของท่านไม่มีหรือ รั้งของ
ท่านไม่มีหรือ เครื่องสืบท่อของท่านไม่มี
หรือ ท่านเป็นผู้พ้นแล้วจากเครื่องผูกหรือ.

[๔๑] พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า

แน่ละ กระท่อมของเราไม่มี แน่ละ
รั้งของเราไม่มี แน่ละ เครื่องสืบท่อของ
เราไม่มี แน่ละ เราเป็นผู้พ้นแล้วจาก
เครื่องผูก.

[๔๒] เทวดากล่าวว่า

ข้าพเจ้ากล่าวแก่ท่านว่า อะไรเป็น
กระท่อม ข้าพเจ้ากล่าวแก่ท่านว่าอะไร
เป็นรั้ง ข้าพเจ้ากล่าวแก่ท่านว่าอะไรเป็น
เครื่องสืบท่อ ข้าพเจ้ากล่าวแก่ท่านว่า
อะไรเป็นเครื่องผูก.

[๔๓] พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า

ท่านกล่าวมารดาว่าเป็นกระท่อม
ท่านกล่าวภรรยาว่าเป็นรั้ง ท่านกล่าวบุตร
ว่าเป็นเครื่องสืบท่อ ท่านกล่าวตัณหาว่า
เป็นเครื่องผูกแก่เรา.

เทวดาฟังพระดำรัสแล้วชื่นชมอนุโมทนาว่า

ดีจริง กระต้อมของท่านไม่มี ดีจริง

รังของท่านไม่มี ดีจริง เครื่องสืบท่อของ

ท่านไม่มี ดีจริง ท่านเป็นผู้พ้นแล้วจาก

เครื่องผูก...

อรรถกถาฎีกาสูต

วินิจฉัยในฎีกาสูตที่ ๕ ต่อไป :-

บทว่า กจฺจึ เต กุฎฺฐิกา เป็นต้น อธิบายว่า เทวดานี้ประมวลปัญหา เหล่านี้มาผูกเป็นคาถาโดยกระทำให้เป็นดังกระต้อม เพราะหมายเอาการ อยู่ในท้อง ๑๐ เดือน กระทำภรรยาให้เป็นดังรัง (รังนก) ด้วยอำนาจแห่งความ อาลัย เหมือนพวกนกที่เฝ้าหาอาหารตลอดวันแล้วก็มาเกาะอยู่ในรังในเวลารাত্রี ฉนั้นใด สัตว์ทั้งหลาย ก็ฉนั้นเหมือนกัน แม้จะไปในที่นั้น ๆ แล้วก็ยอมมา สู่สำนักแห่งมาตุคาม กระทำบุตรทั้งหลายให้เป็นดังเครื่องสืบท่อ เพราะหมาย เอาการสืบท่อตระกูลและประเพณี แล้วจึงทูลถามกะพระผู้มีพระภาคเจ้า. แม้ พระผู้มีพระภาคเจ้าเมื่อจะทรงวิสัชนาปัญหาแก่เทวดานั้น จึงตรัสคำว่า **ตคฺชม** เป็นต้น แปลว่า แน่ละ กระต้อมของเราไม่มี แน่ละ รังของเราไม่มี แน่ละ เครื่องสืบท่อของเราไม่มี แน่ละ เราเป็นผู้พ้นแล้วจากเครื่องผูก.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ตคฺชม** เป็นนิบาต ในคำโดยส่วนเดียว.

บทว่า **นตฺถึ** ได้แก่ ละได้แล้ว เพราะความที่เราเป็นบรรพชิต อีกอย่างหนึ่ง ชื่อว่า ไม่มี เพราะไม่มีการอยู่ในท้องของมารดาในวิภวภูตอีก ไม่มีการเลี้ยงดู

ภรรยา ไม่มีการเกิดขึ้นแห่งบุตร. เทวดาคำริว่า ปัญหาอันไม่เปิดเผยที่เราผูก
คุณมัดไว้แล้วทุกถาม และสมณะนี้ ก็วิสัยหาปัญหาสักว่าอัน เราถามแล้วทีเดียว
พระองค์จะทรงทราบอยู่ซึ่งอริยาศัยของเราหรือไม่หนอ จึงตรัสแก้แล้ว หรือว่า
พระองค์ไม่ทรงทราบค้ำอย่างใดอย่างหนึ่ง ตรัสแล้วเพียงคล่องปาก ดังนี้ จึง
กล่าวคำว่า **กีนุตาคหิ** เป็นต้นอีก. บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **กีนุตาคหิ**
แก้เป็น **กิ เต อหิ** แปลว่า ข้าพเจ้ากะท่านว่าอะไร.

ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้า เมื่อจะตรัสบอกแก้เทวดานั้น จึงตรัส
คำว่า **มาตริ** เป็นต้น แปลว่า ท่านกล่าวมารดาว่าเป็นกระท่อม ท่านกล่าว
ภรรยาว่าเป็นรัง ท่านกล่าวบุตรว่าเป็นเครื่องสืบต่อ ท่านกล่าวตมหาว่าเป็น
เครื่องผูกแก่เรา. เทวดาฟังพระดำรัสนั้นแล้วยินดีชื่นชมอนุโมทนาด้วยคาถาว่า
สาหุ เต เป็นต้น แปลว่า ดิจริง กระท่อมของท่านไม่มี ดิจริง รังของท่านไม่มี
ดิจริง เครื่องสืบต่อของท่านไม่มี ดิจริง ท่านเป็นผู้พ้นแล้วจากเครื่องผูก ดังนี้
รำเรงยินดีแล้วบูชาพระผู้มีพระภาคเจ้าด้วยของหอมและดอกไม้ทั้งหลายแล้วไป
สู่เทวสถาน ดังนี้แล.

จบอรรถกถาสุตฺตที่ ๕

๑๐. สมิทธิสูตร

ว่าด้วยการละกาม

[๔๔] ข้าพเจ้าได้สดับมาแล้วอย่างนี้ :-

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ที่ตโปทาราม กรุงราชคฤห์ ครั้งนั้นแล พระสมิทธิเถระผู้มีอายุ ตื่นขึ้นในเวลาใกล้รุ่งแห่งราตรี เข้าไปที่ลำน้ำตโปทาเพื่อจะล้างตัว ครั้นล้างตัวแล้ว จึงกลับขึ้นยืนมีจิวรฝืนเคียวรอให้ตัวแห้ง.

[๔๕] ครั้งนั้นแล เมื่อราตรีใกล้สว่าง เทวดาองค์หนึ่ง มีวรรณงาม ยังลำน้ำตโปทาทั้งสิ้นให้สว่างทั่ว เข้าไปหาพระสมิทธิเถระผู้มีอายุ ครั้นแล้ว จึงลอยอยู่ในอากาศ ได้กล่าวกะพระสมิทธิเถระผู้มีอายุด้วยคาถาว่า

ภิกษุ ท่านไม่บริโภคน้ำแล้ว ยังขอยอยู่
ท่านบริโภคน้ำแล้ว ก็ไม่ต้องขอยเลย ภิกษุ
ท่านบริโภคน้ำแล้ว จงขอเถิด กาลอย่าล่วง
ท่านไปเสียเลย.

[๔๖] พระสมิทธิเถระกล่าวว่า

เรายังไม่รู้กาล กาลยังลับ มิได้
ปรากฏ เพราะเหตุนั้น เราไม่บริโภคน้ำแล้ว
จึงยังขอยอยู่ กาลอย่าล่วงเราไปเสียเลย.

[๔๗] ครั้งนั้นแล เทวดานั้นลงมายืนที่พื้นดินแล้ว กล่าวกะพระสมิทธิเถระว่า ภิกษุ ท่านเป็นบรรพชิตยังหนุ่มแน่น มีผมดำประกอบด้วยปฐมวัยจำเริญรุณ จะเป็นผู้ไม่เพลิดเพลินในกามทั้งหลายเสียแล้ว ภิกษุ ท่าน

จงบริโภคน้ำทั้งหลายเป็นของมนุษย์ อย่าละกามที่เห็นประจักษ์เสีย วิ่งไปหา
ทิพยกามอันมีโดยกาลเลย.

[๔๘] ส. ท่านผู้มีอายุ เราหาได้ละกามที่เห็นประจักษ์ วิ่งเข้าไปหา
ทิพยกามอันมีโดยกาลไม่ ท่านผู้มีอายุ เราละกามอันมีโดยกาลแล้ว วิ่งเข้าไปหา
โลกุตรธรรมที่เห็นประจักษ์ ท่านผู้มีอายุ ด้วยว่ากามทั้งหลายอันมีโดยกาล
(เป็นของชั่วคราว) พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า มีทุกข์มาก มีความคับแค้นมาก
ในกามทั้งหลายนั้นมีโทษยิ่ง โลกุตรธรรมนี้ อันบุคคลพึงเห็นเอง ให้ผล
ไม่มีกาล ควรเรียกร้องผู้อื่นว่า ท่านจงมาดูเถิด ควรน้อมเข้ามาในตน อัน
วิญญูชนทั้งหลายพึงทราบเฉพาะตน.

[๔๙] ท. ภิกษุ ก็กามทั้งหลายอันมีโดยกาล พระผู้มีพระภาคเจ้า
ตรัสว่า มีทุกข์มาก มีความคับแค้นมาก มีโทษมาก เป็นอย่างไร โลกุตร-
ธรรมนี้ อันบุคคลพึงเห็นเอง ให้ผลไม่มีกาล ควรเรียกร้องผู้อื่นว่า ท่านจง
มาดูเถิด ควรน้อมเข้ามาในตน อันวิญญูชนทั้งหลาย พึงทราบเฉพาะตน
เป็นอย่างไร.

[๕๐] ส. ท่านผู้มีอายุ เราเป็นผู้ใหม่ บวชไม่นาน เพิ่งมาสู่ธรรม-
วินัยนี้ เราไม่อาจบอกท่านได้พิสดาร พระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้น เป็น
พระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า เสด็จประทับที่ตโปทาราม กรุงราชคฤห์ ท่าน
เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้นแล้ว ทูลถามเรื่องนี้เถิด พระผู้มี-
พระภาคเจ้าทรงพยากรณ์แก่ท่านอย่างใด ท่านพึงทรงจำเรื่องนั้น ไว้อย่างนั้นเถิด.

ท. พระผู้มีพระภาคเจ้านั้น อันพวกเทวดามีบริวารมากจำพวกอื่น
แวดล้อมแล้ว ข้าพเจ้าจะเข้าไปเฝ้าไม่ได้ง่ายเลย ภิกษุ ถ้าท่านเข้าไปเฝ้า
พระผู้มีพระภาคเจ้านั้นแล้วพึงทูลถามเรื่องนี้ แม้ข้าพเจ้าพึงมาเพื่อฟังธรรม.

พระสมิทธิเถระผู้มีอายุรับต่อเทวดานั้นว่า ท่านผู้มีอายุ เราจะทูลถาม
อย่างนี้ แล้วจึงเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า ครั้นเข้าไปแล้ว จึงทูลขอภิกษา
พระผู้มีพระภาคเจ้า แล้วนั่งอยู่ ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง.

[๕๑] พระสมิทธิเถระผู้มีอายุ ครั้นนั่งอยู่ ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง
แล้ว ได้ทูลคำนี้กะพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าพระองค์ขอประทานโอกาสกราบทูล
ข้าพระองค์ตื่นขึ้นในเวลาใกล้รุ่งแห่งราตรี เข้าไปที่ลำน้ำตโปทาเพื่อล้างตัว
ครั้นล้างตัวแล้วกลับขึ้นยืน มีจิวรผืนเดียวรอกให้ตัวแห้ง ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ
ครั้งนั้นแล เมื่อราตรีใกล้สว่าง เทวดาองค์หนึ่ง มีวรรณะงาม ยังลำน้ำตโปทา
ทั้งสิ้นให้สว่างทั่ว เข้าไปหาข้าพระองค์ ครั้นแล้วจึงลอยอยู่ในอากาศ ได้กล่าว
ด้วยคาถานี้ว่า

ภิกษุ ท่านไม่บริโภคน้ำแล้ว ยังขอยอยู่
ท่านบริโภคน้ำแล้ว ก็ไม่ต้องขอยเลย ภิกษุ
ท่านบริโภคน้ำแล้ว จงขอเถิด กาลอย่าล่วง
ท่านไปเสียเลย.

ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ เมื่อเทวดากล่าวอย่างนี้แล้ว ข้าพระองค์ได้กล่าว
กะเทวดานั้นด้วยคาถาว่า

เรายังไม่รู้กาล กาลยังลับ มิได้
ปรากฏ เพราะเหตุนั้น เราไม่บริโภคน้ำแล้ว
จึงยังขอยอยู่ กาลอย่าล่วงเราไปเสียเลย.

ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ครั้งนั้นแล เทวดานั้นลงมายืนที่พื้นดินแล้ว
กล่าวคำนี้กะข้าพระองค์ว่า ภิกษุ ท่านเป็นบรรพชิตยังหนุ่มแน่น มีผมดำ
ประกอบด้วยปฐมวัยจำเริญรุ่น จะเป็นผู้ไม่เปล็ดเพลนในกามทั้งหลายเสียแล้ว

ภิกษุท่านจงบริโภคน้ำทั้งหลายเป็นของมนุษย์ อย่าละกามที่เห็นประจักษ์ วิ่งเข้าไปหาทิพยกามอันมีโดยกาลเลย ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ เมื่อเทวดานั้นกล่าวอย่างนี้แล้ว ข้าพระองค์ได้กล่าวคำนี้กะเทวดานั้นว่า ท่านผู้มีอายุ เราหาได้ละกามที่เห็นประจักษ์ วิ่งเข้าไปหาทิพยกามอันมีโดยกาลไม่ ท่านผู้มีอายุ เราละกามอันมีโดยกาลแล้ว วิ่งเข้าไปหาโลกุตรธรรมที่เห็นประจักษ์ ท่านผู้มีอายุ ด้วยว่ากามทั้งหลายอันมีโดยกาล พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า มีทุกข์มาก มีความคับแค้นมาก ในกามทั้งหลายนั้นมีโทษยิ่ง โลกุตรธรรมนี้ อันบุคคลพึงเห็นเอง ให้ผลไม่มีกาล ควรร้องเรียกผู้อื่นว่า ท่านจงมาดูเถิด ควรน้อมเข้ามาในตน อันวิญญูชนทั้งหลายพึงทราบเฉพาะตน ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ เมื่อข้าพระองค์กล่าวอย่างนี้แล้ว เทวดานั้นได้กล่าวคำนี้กะข้าพระองค์ว่า ภิกษุ ก็กามทั้งหลายอันมีโดยกาล พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า มีทุกข์มาก มีความคับแค้นมาก มีโทษมากเป็นอย่างไร โลกุตรธรรมนี้ อันบุคคลพึงเห็นเอง ให้ผลไม่มีกาล ควรร้องเรียกผู้อื่นว่า ท่านจงมาดูเถิด ควรน้อมเข้ามาในตน อันวิญญูชนทั้งหลายพึงทราบเฉพาะตน เป็นอย่างไร ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ เมื่อเทวดานั้นกล่าวอย่างนี้แล้ว ข้าพระองค์ได้กล่าวคำนี้กะเทวดานั้นว่า ท่านผู้มีอายุ เราเป็นผู้บวชใหม่ เพิ่งมาสู่ธรรมวินัยนี้ เราไม่อาจบอกท่านได้พิสดาร พระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้น เป็นพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า เสด็จประทับอยู่ที่ตโปทาราม กรุงราชคฤห์ ท่านเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้นแล้ว ทูลถามเรื่องนี้เถิด พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงพยากรณ์แก่ท่านอย่างไร ท่านพึงทรงจำเรื่องนั้นไว้อย่างนั้นเถิด ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ เมื่อข้าพระองค์กล่าวอย่างนี้แล้ว เทวดานั้นได้กล่าวคำนี้ กะข้าพระองค์ว่า ภิกษุ พระผู้มีพระภาคเจ้านั้น อันพวกเทวดามีบริวารมากจำพวกอื่นแวดล้อมแล้ว ข้าพเจ้าจะเข้าไปเฝ้าไม่ได้ง่ายเลย ภิกษุ ถ้าท่านเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้านั้นแล้ว

ฟังทูลถามเรื่องนี้ แม้ข้าพเจ้าฟังมาเพื่อฟังธรรม ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ถ้า คำของเทวดานั้นเป็นคำจริง เทวดานั้นฟังมาในที่ใกล้วิหารนี้แน่.

เมื่อพระสมิทธิเถระทูลอย่างนี้แล้ว เทวดานั้นได้กล่าวคำนี้กะพระ-
สมิทธิเถระผู้มีอายุว่า ทูลถามเถิด ภิกษุ ทูลถามเถิด ภิกษุ ข้าพเจ้าตามมา
ถึงแล้ว.

[๕๒] ครั้งนั้นแล พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสกะเทวดานั้นด้วยคาถา
ทั้งหลายว่า

สัตว์ทั้งหลายมีความสำคัญในข้อที่
ได้รับบอก ติดอยู่ในข้อที่ได้รับบอก ไม่
กำหนดรู้ข้อที่ได้รับบอก ย่อมมาสู่อำนาจ
แห่งมัจจุ ส่วนชีณาสวภิกษุกำหนดรู้ข้อที่
ได้รับบอก ย่อมไม่สำคัญข้อที่ได้รับบอก
แล้ว เพราะข้อที่ได้รับบอกนั้น ย่อมไม่มี
แก่ชีณาสวภิกษุนั้น ฉะนั้น เหตุที่จะฟัง
พูดถึงข้อที่ได้รับบอก จึงมิได้มีแก่ชีณาสว
ภิกษุนั้น ดูก่อนเทวดา ถ้าท่านเข้าใจ ก็
จงพูดเถิด.

เทวดานั้นทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ข้าพระองค์ไม่ทราบเนื้อความ
แห่งธรรมนี้ ที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสโดยย่อให้ได้รับความโดยพิสดารได้ ข้าแต่
พระองค์ผู้เจริญ ข้าพระองค์ขอพระโอกาส ข้าพระองค์ฟังทราบเนื้อความแห่ง
ธรรมนี้ ที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสโดยย่อให้ได้รับความโดยพิสดารได้อย่างไร
พระผู้มีพระภาคเจ้าโปรดตรัสแก่ข้าพระองค์อย่างนั้นเถิด.

[๕๓] พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสต่อไปด้วยพระคาถาว่า

บุคคลได้สำคัญว่าเราเสมอเขา ว่า
เราดีกว่าเขา ว่าเราเลวกว่าเขา บุคคลนั้น
พึงวิวาทกับเขา จีณาสวภิกษุเป็นผู้ไม่
หวั่นไหวอยู่ในมานะ ๓ อย่าง มานะว่า
เราเสมอเขา ว่าเราดีกว่าเขา ว่าเราเลว
กว่าเขา ย่อมไม่มีแก่จีณาสวภิกษุนั้น
ดูก่อนเทวดา ถ้าท่านเข้าใจก็จงพูดเถิด.

เทวดานั้นทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ข้าพระองค์ไม่ทราบเนื้อความ
แห่งธรรมนี้ ที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสโดยย่อให้ได้ความโดยพิสดารได้ ข้าแต่
พระองค์ผู้เจริญ ข้าพระองค์ขอประทานพระโอกาส ข้าพระองค์พึงทราบ
เนื้อความแห่งธรรมนี้ที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสโดยย่อให้ได้ความโดยพิสดารได้
อย่างไร ขอพระผู้มีพระภาคเจ้าโปรดตรัสแก่ข้าพระองค์อย่างนั้นเถิด.

[๕๔] พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสต่อไปด้วยพระคาถาว่า

จีณาสวภิกษุละบัญญัติเสียแล้ว บรร-
ลุธรรมที่ปราศจากมานะแล้ว ได้ตัดตัณหา
ในนามรูปนี้เสียแล้ว พวกเทวดา พวก
มนุษย์ ในโลกนี้ก็ดี ในโลกอื่นก็ดี ใน
สวรรค์ทั้งหลายก็ดี ในสถานที่อาศัยของ
สัตว์ทั้งปวงก็ดี เทียวค้นหาก็ไม่พบจีณา-
สวภิกษุนั้น ผู้มีเครื่องผูกอันตัดเสียแล้ว
ไม่มีทุกข์ ไม่มีตัณหา ดูก่อนเทวดา
ถ้าท่านเข้าใจก็จงพูดเถิด.

[๕๕] เทวดานั้นทูลว่า ข้าแต่พระองค์ ข้าพระองค์ทราบเนื้อความ
แห่งธรรมนี้ ที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสโดยย่อให้ได้ความโดยพิสดารอย่างนี้ว่า

ไม่ควรทำบาปด้วยวาจา ด้วยใจ
และด้วยกาย อย่างไหน ๆ ในโลกทั้งปวง
ควรละกามทั้งหลายเสียแล้ว มีสติ มี
สัมปชัญญะ ไม่ควรเสพทุกขอันประกอบ
ด้วยโทษ ไม่เป็นประโยชน์.

จบฉันทวรรคที่ ๒

อรรถกถาสมิทธิสูตร

พึงทราบวินิจฉัยสมิทธิสูตรที่ ๑๐ ต่อไป :-

บทว่า ตโปทาราม คือพระอารามที่มีชื่ออันได้แล้วอย่างนี้เพราะ
ห้วงน้ำลึกมีน้ำอันร้อน ชื่อว่า ตโปทา.

ได้ยินว่า ภูพของนาคตั้งอยู่ที่แผ่นดินใต้ภูเขาเวภารบรรพต มีปริ-
มณฑลประมาณ ๕๐๐ โยชน์ เช่นกับเทวโลก ซึ่งมีพื้นที่อันสำเร็จแล้วด้วยแก้ว
มณี และประกอบด้วยอุทยาน อันเป็นที่รื่นรมย์ ในที่นั้น มีห้วงน้ำใหญ่สำหรับ
เป็นที่เล่นของพวกนาค. ถ้าแม่น้ำชื่อตโปทานี้ เป็นน้ำร้อนเดือดพล่านไหลมา
จากห้วงน้ำใหญ่นั้น.

ถามว่า ก็เพราะเหตุไร จึงเป็นเช่นนี้. ตอบว่า ได้ยินว่า โลก (หมาย
โอกาสโลกคือที่อยู่อาศัย) ของเปรตจำนวนมากแวดล้อมเมืองราชคฤห์. ในที่

นั้น แม่น้ำตโปทานี้ย่อมมาในระหว่างแห่งนรกชื่อว่า มหาโลหภูมิทั้ง ๒ เพราะฉะนั้น แม่น้ำตโปทานี้จึงเดือดพล่าน ไหลมาอยู่.

สมจริง ดังที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ในที่ใด แม่น้ำตโปทานี้ไหลอยู่ ที่นั้นย่อมเป็นหนองน้ำ (ทะเลสาบ) มีน้ำไหลสะอาด เป็นน้ำที่น่ายินดี เป็นน้ำเย็น เป็นน้ำสีขาว เป็นน้ำตั้งอยู่ดีแล้ว เป็นที่รื่นรมย์ มีปลาและเต่ามาก และมีดอกปทุมประมาณเท่าจักรบานสพรั่งอยู่อีกอย่างหนึ่ง แม่น้ำตโปทาของมหานรกทั้งสองนี้ย่อมไหลมาโดยไม่ขาดสาย ด้วยเหตุนี้ ลำแม่น้ำตโปทานี้ จึงเดือดพล่านไหลอยู่ ดังนี้. ก็ในที่ข้างหน้าของพระอารามนี้มีห้วงน้ำใหญ่เกิดขึ้นแต่แม่น้ำตโปทานั้น วิหารนี้ ท่านจึงเรียกว่า ตโปทาราม เพราะลำแม่น้ำนั้น. บทว่า **สมิทธิ** ความว่า ได้ยินว่า อติภาพของพระเถระสำเร็จแล้ว (ด้วยผลกรรม) มีรูปงาม น่าเลื่อมใส เพราะฉะนั้น จึงปรากฏนามบัญญัติว่า สมิทธิ นันแหละ. คำว่า **เพื่อจะล้างตัว** ความว่า พระเถระผู้บำเพ็ญเพียรนั้นลุกขึ้นในเวลาใกล้รุ่งได้ให้บุคคลถือเอาเสนาสนะออกมาภายนอกแล้วเดิน (จงกรม) ไป ๆ มา ๆ ในที่จงกรมใหญ่ประมาณ ๖๐ สอก มีความสำคัญว่า เสนาสนะอันเราวรโกอยู่ด้วยตัวอันชุ่มด้วยเหงื่อจกเสร้าหมองจึงเข้าไปที่ลำน้ำตโปทาเพื่อจะล้างตัว. คำว่า **ยืนอยู่** **มีจิวรผืนเดียว** คือ นุ่งผ้าสบงผูกประคดเอาไว้แล้วถือเอาจิวรขึ้นอยู่. คำว่า **รอให้ตัวแห้ง** ได้แก่ กระทำให้ตัวมีน้ำออกแล้วเช่นกับครั้งก่อน ๆ เพราะว่ามีจิวรอันตนห่มในเวลาทีตัวเปียกจกเสร้าหมอง จะมีกลิ่นเหม็น. ก็ข้อที่กล่าวนี้มีใช่เป็นวัตรในการอาบ แต่เพราะท่านเป็นผู้ถึงพร้อมแล้วด้วยวัตร ฉะนั้นท่านจึงชื่อว่า เป็นผู้ตั้งอยู่ในวัตร คือ กิจที่ควรทำนั้นแหละ คือว่า ครั้นท่านอาบเสร็จแล้วก็ทำกิจที่ควรทำแล้ว กลับขึ้นมาขึ้นอยู่. ในข้อนี้นั้นพึงทราบวัตรในการอาบนี้ ดังนี้.

อันภิกษุผู้ประสงค์จะอาบน้ำไปสู่ท่าน้ำแล้วพึงวางจิวรทั้งหลายในที่ใดที่หนึ่งแล้วแล้วยืนอยู่ก่อน ไม่ควรรีบลงไปโดยเร็ว พึงเหลียวแลดูทุก ๆ ทิศเที่ยว ครั้นทราบความเป็นผู้สังัดแล้วก็กำหนดวัตถุทั้งหลายมีดอกไม้ พุ่มไม้ และเถาวัลย์เป็นต้น แล้วย่อกายลงกระแอมขึ้น ๓ ครั้ง แล้วพืงน้ำฝ้าอุตราสงค์ออกผึ่ง แล้วแก้ประคตเอาวางทับจิวรนั้นแหละ ถ้าฝ้าสำหรับอาบน้ำไม่มี ก็จิ้งนั้งกระหย่งที่ริมน้ำแล้วเปลื้องฝ้านุ่งออก ถ้ามีที่สำหรับนั้งพืงฝั้งฝ้านุ่ง ถ้าไม่มี ม้วนแล้วก็วางไว้ แล้วค่อย ๆ ก้าวลงน้ำ ครั้นก้าวลงไปประมาณนาทิจ (สะดือ) แล้วจึงอาบโดยไม่ทำให้ลูกคลื่นเกิดขึ้น ครั้นจะกลับ ก็พืงค้ำลงโดยมุ่งหน้าต่อทิศที่ตนมา ด้วยอาการอย่างนี้ จิวรชื่อว่าอันตนรักษาแล้ว. แม่เมื่อจะโผล่ขึ้นก็ไม่ทำให้เกิดเสียงค่อย ๆ โผล่ขึ้น ในเวลาสิ้นสุดลงแห่งการอาบ พืงนั้งกระโหย่งที่ริมน้ำแล้วเอาฝ้ามาปกปิดตนไว้เมื่อลุกขึ้นยืนแล้วจึงนุ่งให้เรียบร้อยเป็นปริมณฑล เสร็จแล้วผูกประคตเอา ไม่รับห่มจิวรพืงยืนอยู่ ดังนี้.

แม่พระเถระก็อาบแล้วเหมือนอย่างนั้น เสร็จแล้วก็กลับขึ้นมาขึ้นแลดูกายซึ่งมีน้ำยังไม่แห้ง. แม่โดยปกติกายของพระเถระก็ผ่องใส เมื่อน้อมกายนำมาโดยชอบ ก็อาบน้ำอุ่นสีแห่งหน้าจิ้งรุ่งโรจน์เกินเปรียบ เป็นผู้สมบุรณ์ด้วยรัศมี ราวกะผลตาลที่หลุดจากขั้ว ราวกะพระจันทร์เต็มดวง ในขณะนั้นหน้าของท่านก็เป็นไปกับด้วยสิริ คุจดอกปทุม ค้ำลึงแยมแม่ผิวพรรณแห่งสิริระก็ผ่องใส.

สมัยนั้น ภูมมเทวดาผู้สิงสถิตอยู่ที่ป่าช้ฎแลดูภิกษุสมุทธิผู้นำเลื่อมใสแล้ว ไม่อาจข่มใจไว้ได้ เป็นผู้น้อมไปในกามถูกความโลภครอบงำแล้ว คิดว่า เราจักเล่าโลมพระเถระ จงประดับอศภาพด้วยเครื่องประดับอันโอฬารแล้วทำพระอารามทั้งสี่ให้สว่างทั่ว (ให้มีแสงสว่างเป็นอันเดียวกัน) ราวกะประทีปโคมไฟมิไส้ตั้งพัน คุจเอาดวงจันทร์มาตั้งไว้ ครั้นแล้วก็เข้าไปหา

พระเถระ มิได้ไหว้ ยืนอยู่ในเวหา (ลอยอยู่ในอากาศ) แล้วกล่าวคาถา.
คาถานั้นอันท่านพระอนนทเถระนำมากล่าวแล้วว่า **อด โข อญฺญตรา เทวตา**
ฯ เป ฯ อชฺฌภาสิ แปลว่า ครั้งนั้นแล เมื่อราตรีใกล้สว่าง เทวดาองค์หนึ่ง
มีวรรณะงาม เป็นต้น. คำว่า **ไม่บริโภคนแล้ว** คือ ไม่บริโภคนกามคุณ ๕.
คำว่า **ยังขอยู่** ได้แก่ การเที่ยวไปบิณฑบาต. เวลาที่ยังเป็นหนุ่มแน่น
สมควรเสพกามคุณ ๕ ชื่อว่า กาล ในชื่อว่า กาลอย่าล่วงท่านไปเสียเลย นี้.
เพราะว่าบุคคลแก่คร่ำคร่าเพราะชรา มีกายโน้มลงแล้ว มีไม้เท้ายันไปข้างหน้า
ลั่นอยู่ เป็นผู้อันโรคไอและโรคหืดครอบงำแล้ว ไม่อาจเพื่อบริโภคนกามได้
เพราะเหตุนั้น เทวดาหมายเอากาล นี้ จึงกล่าวคำว่า **มา ต่ กาลอ อชฺชฎาภา**
แปลว่า กาลอย่าล่วงท่านไปเสียเลย ดังนี้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **มา อชฺชฎาภา** แปลว่า อย่าก้าวล่วง
แล้ว. ศัพท์ว่า **โว** ในบทว่า **กาลอ โวหํ น ชานามิ** นี้เป็นนินบาต. คำว่า
เรายังไม่รู้กาล ท่านกล่าวหมายเอามรณกาล. อธิบายว่า ธรรม ๕ เหล่านี้
คือ ชีวิต พยาธิ กาล ที่เป็นที่ทอดทิ้งร่างกายหรือที่ตาย (เทหนักเขปนนะ)
และ คติ (ที่เกิดต่าง ๆ มี ๕)* ของสัตว์ทั้งหลาย ไม่มีนิमित ใคร ๆ ไม่พึง
รู้ในโลกแห่งสัตว์ที่เป็นไปอยู่.

ในบรรดาธรรม ๕ เหล่านั้น ชีวิตก่อน ชื่อว่า ไม่มีนิमित เพราะ
กำหนดไม่ได้ว่า ชีวิตนี้ มีจำนวนเท่านี้ทีเดียว ไม่เกินจากนี้ไป ดังนี้ จจริง
อยู่ แม้ในกาลที่เริ่มแรกคือ เป็นรูปกลดละ สัตว์ทั้งหลายก็ย่อมตาย ในเวลาที่
เป็นอัพพุทะ (คือรูปที่เกิดมาได้ ๒ อาทิตย์) เป็นเปสิ (คือรูปที่เป็นชิ้นเล็ก ๆ)
เป็นฉนะ (คือรูปที่เป็นก้อนหนา) รูปที่เกิดมาได้ ๑ เดือน ๒ เดือน ๓ เดือน
๑. คติ ๕ คือ นiryคคิ เปตคคิ คิริจจณคคิ มนุสสคคิ เทวตาคคิ

๔ เดือน ๑๐ เดือน ก็ดี ในระหว่างที่ออกจากครรภ์ก็ดี แต่นี้ไปภายในร้อยปี
ก็ดี มากกว่าร้อยปีก็ดี ย่อมตายนั้นแหละ.

แม่พยาธิ ก็ชื่อว่า ไม่มีนิमित เพราะไม่มีการกำหนดแน่ว่า สัตว์ทั้งหลาย
ย่อมตายด้วยพยาธินี้เท่านั้น ไม่ตายด้วยพยาธิอื่น ๆ ดังนี้ เพราะว่าสัตว์
ทั้งหลายย่อมตายด้วยโรคตาก็มี ด้วยโรคอื่น ๆ มีโรคหูเป็นต้นก็มี.

แม่กาล ก็ชื่อว่า ไม่มีนิमित เพราะไม่มีกำหนดแน่อย่างนี้ว่า ในกาล
นี้เท่านั้นสัตว์พึงตาย ในกาลอื่น ๆ สัตว์ไม่ตาย เพราะว่าสัตว์ทั้งหลายย่อมตาย
ในเวลาเช้าก็มี ในเวลาอื่น ๆ คือเวลาเที่ยงเป็นต้นก็มี.

แม่สถานที่เป็นที่ตอดทิ้งร่างกาย ก็ชื่อว่า ไม่มีนิमित เพราะไม่มี
การกำหนดได้อย่างนี้ว่า ร่างกายของสัตว์ผู้จะตายนี้พึงตกไป (พึงตาย) ในที่
นี้เท่านั้น ที่อื่น ๆ ไม่ตกไป จริงอยู่เมื่อสัตว์ทั้งหลายเกิดภายในบ้าน อัดภาพ
ของสัตว์เหล่านั้นย่อมตกไปภายนอกบ้านก็ได้ สัตว์ที่เกิดแต่ภายนอกบ้าน อัดภาพ
ย่อมตกไปภายในบ้านก็ได้ สัตว์ที่เกิดบนบก บนถนนเป็นต้น ก็เหมือนกัน
บัณฑิตพึงให้พิสดารโดยประการมิใช่น้อย.

แม่คติ ก็ชื่อว่า ไม่มีนิमित เพราะไม่มีการกำหนดได้อย่างนี้ว่า สัตว์
จุติจากที่นี้แล้วพึงเกิดขึ้นในที่นี้ ดังนี้ เพราะว่าสัตว์ทั้งหลายจุติจากเทวโลกแล้ว
เกิดขึ้นในมนุษยโลกก็มี จุติจากมนุษยโลกแล้วเกิดในที่ใดที่หนึ่งแห่งโลก
ทั้งหลายมีเทวโลกเป็นต้นก็มี สัตว์โลกมีคติ ๕ ย่อมเปลี่ยนแปลงไป คุจโคยนต์
(โคที่ประกอบด้วยเครื่องยนต์) อย่างนี้ ด้วยประการฉะนี้ เพราะการเปลี่ยนไป
แห่งคตินั้นนั้นแหละ ด้วยเหตุนี้ พระเถระจึงกล่าวกะเทวดาว่า เรายังไม่รู้กาล
คือ ไม่รู้การตายนี้ว่า การตายจักมีในกาลชื่อนี้ ดังนี้ คำว่า กาลยังลับ
มิได้ปรากฏ ได้แก่ กาลนี้ปกปิดแล้ว ไม่แจ่มแจ้งและ ยังไม่ปรากฏแก่เรา.

คำว่า เพราะเหตุ นั้น อธิบายว่า กาลอันปกปิดนี้ ย่อมไม่ปรากฏ เหตุใด เพราะเหตุ นั้น เราจึงไม่บริโภคมคุณ ๕ แล้วจึงขอยู่. ในคำว่า กาลอย่าล่วง เราไปเสียเลย นี้ พระเถระกล่าวว่า กาล ดังนี้ โดยหมายเอากาลกระทำสมณ-
ธรรม.

จริงอยู่ ธรรมคาวา สมณธรรมนี้ อันบุคคลผู้ก้าวล่วงวัยทั้ง ๓ ในวัย สุดท้ายเป็นผู้มีกายอันหักลงแล้ว มิใช่ทำเป็นที่ยืนไปในเบื้องหน้า สันอยู่ ผู้ อันโรคโง่และหืดครอบงำแล้ว ไม่อาจเพื่อกระทำได้ (ปฏิบัติได้) เพราะว่า ในกาลนั้น บุคคลเช่นนั้น ไม่อาจเพื่อเรียนพุทธพจน์ตามที่ปรารถนาตามที่ ต้องการ หรือว่าไม่อาจเพื่อรักษาซึ่งรูดงค์ หรือว่าไม่อาจเพื่อ จะอยู่ป่า หรือว่าไม่อาจเพื่อเข้าสมาบัติได้ตามที่ปรารถนา หรือว่าไม่อาจเพื่อ กระทำกรรมกถาและอนุโมทนาด้วยสรภัญญวิธีเป็นต้น. ส่วนในกาลที่ยังเป็น หนุ่มแน่นอาจเพื่อกระทำกิจทั้งปวง เพราะฉะนั้น พระเถระจึงกล่าวว่า กาล เป็นที่กระทำสมณธรรมนี้ อย่าก้าวล่วงเราไปเสียเลย คือว่าเราจักไม่บริโภคม ทั้งหลาย จักกระทำสมณธรรมครบเท่าที่กาลยังไม่ก้าวล่วงเราไป.

คำว่า มายืนที่พื้นดิน ความว่า ได้ยืนว่า เทวดานั้นคิดว่า ภิกษุนี้ ย่อมกล่าวชื่อซึ่งกาลแห่งการทำสมณธรรม ไม่กล่าวซึ่งอกาล ย่อมกล่าวธรรม อันเป็นไปกับด้วยเหตุ เป็นไปกับด้วยอานิสงส์ ดังนี้ ด้วยคำเพียงเท่านี้ จึง เกิดความละอายในพระเถระ ลำคัญพระเถระนั้นคัจฉาพหุพรม ดูกองไฟ เป็นผู้อ่อนน้อมเกิดขึ้นแล้ว จึงลงจากอากาศมายืนที่พื้นดิน. คำว่า ยืนที่พื้น ดิน นั้น ท่านกล่าวหมายเอาคำที่กล่าวแล้วนี้.

ก็เทวดานั้น มายืนอยู่ที่พื้นดินแล้วแม้ก็จริง ถึงอย่างนั้น เธอมาแล้ว ด้วยความต้องการอันใด ก็ถือเอาประโยชน์อันนั้นนั่นแหละอีก จึงกล่าวคำว่า

ททโร **ตฺว** เป็นต้น. บรรดาคำเหล่านั้น คำว่า **ยังหนุ่ม** คือมีอายุยังน้อย.
คำว่า **มีผมดำ** ได้แก่ เป็นหนุ่มมีผมดำสนิท. คำว่า **จำเรียว** คือสง่างาม.

จริงอยู่ บางคนแม้เป็นหนุ่มมีตาบอดข้างหนึ่ง หรือว่าในคนพิการ
ทั้งหลายมีคนกระจอกเป็นต้นเหล่านั้น คนใดคนหนึ่งถึงเป็นหนุ่มก็ไม่ประกอบ
ไปด้วยความเป็นหนุ่มที่สง่างาม. ส่วนบุคคลใด มีรูปร่าง น่าดู น่าเลื่อมใส
ถึงพร้อมด้วยสมบัติทั้งปวง ปรารถนาจะใช้เครื่องประดับใด ๆ ย่อมประดับ
ด้วยเครื่องอสังการนั้น ๆ เทียบไปเหมือนเทพบุตร บุคคลเช่นนี้ ย่อมชื่อว่า
ผู้ประกอบด้วยความเป็นหนุ่มที่สง่างาม. ก็พระเถระถึงพร้อมแล้วด้วยรูปสมบัติ
อันอุดม ด้วยเหตุนี้ เทวดาจึงกล่าวกะท่านอย่างนี้.

คำว่า **เป็นผู้ไม่ผลิตเพลินในกามทั้งหลายเสียแล้ว** ได้แก่ การ
ไม่ผลิตเพลิน ไม่บริโภคนกามทั้งหลาย คือ ไม่มีความใคร่. คำว่า **อย่าละกาม**
ที่เห็นประจักษ์เสีย อธิบายว่า ก็เทวดาโดยมากไม่เห็นสัจจะ ยังมีราคะ
ไม่รู้จิตของผู้อื่น เห็นภิกษุทั้งหลายประพฤติพรหมจรรย์อันบริสุทธิ์ไม่ขาด
ตลอด ๑๐ ปีบ้าง ๒๐ ปีบ้าง ฯลฯ ๖๐ ปีบ้าง จึงเกิดความสำคัญว่า ภิกษุเหล่านี้
ละกามคุณ ๕ อันเป็นของมนุษย์ ปรารถนากามทั้งหลายอันเป็นทิพย์ จึงกระทำ
สมณธรรม ดังนี้ แม้เทวดานี้ก็คิดเหมือนอย่างนั้นนั่นแหละ เพราะฉะนั้น
เธोजึงกล่าวถึงกามทั้งหลายอันเป็นของมนุษย์ กระทำให้เป็นกามที่เห็นประจักษ์
และกล่าวกามอันเป็นทิพย์กระทำให้เป็นกามอันมีโดยกาล พระเถระกล่าวคำ
ว่า **ขฺวหา อวฺุโส** เป็นต้น ความว่า ท่านผู้มีอายุ เราละกามอันเห็น
ประจักษ์แล้ว ไม่วิ่งเข้าไปหากามอันเป็นทิพย์ซึ่งมีโดยกาลเลย เราไม่ปรารถนา
กระห่อมทิพย์ซึ่งเป็นไปตามเวลาที่กำหนดแล้ว วิ่งเข้าไปหาโลกุตรธรรมอัน
ประจักษ์. พระเถระได้กระทำกามทั้ง ๕ แม้เป็นของทิพย์ แม้เป็นของมนุษย์
ให้เป็นเวลาที่เป็นไปตามกำหนด เพราะความที่กามเหล่านั้นอันบุคคลไม่พึงได้

ในลำดับแห่งจิต และกระทำโลกุตรธรรมให้เป็นธรรมอันเห็นประจักษ์ เพราะความที่โลกุตรธรรมนั้น เป็นธรรมอันบุคคลพึงได้ในลำดับแห่งจิต ด้วยประการฉะนี้.

ก็ถึงแม้มากุณ ๕ ประชุมกันแล้ว การเสวยอารมณ์ตามที่ปรารถนา ตามที่ต้องการของกาม บุคคลแม้มีกามอันถึงพร้อมแล้ว ก็ไม่สำเร็จ (ไม่ได้) ในลำดับแห่งจิต (อนันตรจิต). จริงอยู่ อันบุคคลผู้ใคร่จะเสวยอิฏฐารมณ์ ทางจักขุทวาร (ทางตา) จึงเรียกช่างทั้งหลาย มีช่างเขียน ช่างทำหนังสือ และ ช่างรูปเป็นต้นมาแล้ว พึงกล่าวว่า พวกท่านจงตกแต่งสิ่งชื่อนี้ ดังนี้ จิตทั้งหลาย ในที่นี้มีประมาณพัน โภกมิใช่น้อยเกิดขึ้นแล้วก็ดับไป โดยความแตกต่างกัน ในลำดับนั้นมา จิตจึงบรรลุถึงอารมณ์นั้น (คืออิฏฐารมณ์) ในภายหลัง แม้ ในทวารที่เหลือ ก็นัยนี้แหละ.

ส่วนโศดาปัตติผลย่อมเกิดขึ้นในระหว่าง (ลำดับ) แห่งโศดาปัตติมรรค เท่านั้น วาระของจิตอื่นในระหว่างหาไม่มี. แม้ในผล ๓ ที่เหลือก็เหมือนกัน. พระเถระถือเอาอรอดเหล่านั้นนั่นแหละแล้วกล่าวว่า กาลิกา หิ อาวุโส เป็นต้น.

ในบรรดาบทเหล่านั้น บทว่า กาลิกา ได้แก่ สิ่งอันเขาถึงพร้อม ด้วยประโยชน์เกื้อกูลอันดี ไม่พึงบรรลุได้แม้ในระหว่างแห่งกาล โดยนัยที่ กล่าวแล้ว. คำว่า มีทุกข์มาก ได้แก่ ชื่อว่า มีทุกข์มาก เพราะความที่ทุกข์ นั้นอันตนอาศัยกามทั้งหลายเป็นไปมีมาก. ชื่อว่า มีความคับแค้นมาก เพราะ ความคับแค้นอันเป็นไปกับด้วยวัตถุแห่งกามนั้นนั่นเองมีมาก. คำว่า อย่างยิ่ง ในชื่อว่า ในกามทั้งหลายมีโทษอย่างยิ่ง ความว่า โทษเท่านั้น ชื่อว่า อย่างยิ่ง เพราะความสุขอันตนอาศัยกาม ๕ แล้วจึงได้ อธิบายว่า ทุกข์เท่านั้น

มีมากกว่า. บทว่า **สนฺทิฏฺฐิโก อโย ชมฺโหม** อธิบายว่า โลกุตรธรรมนี้
อันบุคคลใด ๆ เข้าถึงแล้ว บุคคลนั้น ๆ พึงเห็นเองด้วยปัจเจกขณญาณซึ่งถือ
เอาโลกุตรธรรมนั้น อันตนอาศัยบุคคลอื่นแล้วพึงถึง เพราะเหตุนี้
โลกุตรธรรมนั้น จึงชื่อว่า **สนฺทิฏฺฐิโก** แปลว่า อันบุคคลพึงเห็นเอง.
ธรรมที่ชื่อว่า อกาล เพราะอรรถว่า กาลของธรรมนั้นเกี่ยวข้องกับการให้ผล
ของตนไม่มี. ธรรมที่เป็นอกาลนั้นแหละ ชื่อว่า **อกาลิโก** แปลว่า ไม่
ประกอบด้วยกาล. อธิบายว่า ในโลกุตรธรรมนี้ ธรรมคืออริยมรรคนี้
ย่อมให้ผลใกล้ที่สุดในการเป็นไปของตน.

คำว่า **ควรเรียกร้องผู้อื่นว่า ท่านจงมาดูเถิด** อธิบายว่า ธรรมที่
ชื่อว่า **เอหิ ปสฺสสิโก** เพราะอรรถว่า ควรซึ่ง เอหิปัสสวิธี อันเป็นไปแล้ว
อย่างนี้ ดังนี้. ธรรมที่ชื่อว่า **โอบนยิโก** เพราะอรรถว่า ควรน้อมเข้ามา
ในจิตของตน แม้จะถูกไฟไหม้ผ้า หรือศีรษะก็ไม่เปลี่ยนแปลง.

ในชื่อว่า **ปจฺจตุตฺถ เวทิตพฺโพ วิญญูหิ** นี้ มีความสังเขปว่า อัน
วิญญูชนแม้ทั้งปวงมีอุฆคกฤตัญญบุคคลเป็นต้น พึงรู้ได้ในตนว่า มรรคอันเรา
เจริญแล้ว ผลอันเราบรรลุแล้ว นิโรธอันเรากระทำให้แจ้งแล้ว ดังนี้ ส่วน
ความพิสดาร ข้าพเจ้ากล่าวไว้แล้วในปกรณ์พิเศษชื่อวิสุทธิมรรคตอนที่พรรณนา
ธัมมานุสสติ.

บัดนี้ เทวดานั้น ราวกะเป็นผู้บอด ไม่ทราบอยู่ซึ่งอรรถอันมีรูป
(เหตุ) แปลกกันแห่งถ้อยคำอันพระเถระกล่าวแล้ว จึงกล่าวคำว่า **กถญจ
ภิกฺขุ** เป็นต้น แปลว่า คุณก่อนภิกษุ ก็ถามทั้งหลายอันมีโดยกาล พระผู้มี-
พระภาคเจ้าตรัสว่ามีทุกข์มาก...เป็นอย่างไร.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **กถญจ** ความว่า เทวดากล่าวว่า คุณก่อน
ภิกษุ ถามทั้งหลายอันมีโดยกาล อันพระผู้มีพระภาคเจ้า ตรัสว่าอย่างไร ถาม

ทั้งหลาย พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า มิทุกข์มากอย่างไร กามทั้งหลาย พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า มีความคับแค้นมากอย่างไร บัณฑิตพึงทราบ ความเกี่ยวข้องกับด้วยบททั้งปวงอย่างนี้ ด้วยประการฉะนี้.

คำว่า ผู้ใหม่ ได้แก่ ภิกษุผู้มีพรรษาไม่เต็ม ๕ ชื่อว่า ผู้ใหม่ ตั้ง แต่พรรษา ๕ ไป ชื่อว่า มัชฌิมะ ตั้งแต่พรรษา ๑๐ ไป ชื่อว่า เถระ. อีกนัย หนึ่ง ผู้มีพรรษา ๑๐ ยังไม่บริบูรณ์ ชื่อว่า ผู้ใหม่ ตั้งแต่พรรษา ๑๐ ไป ชื่อว่า มัชฌิมะ ตั้งแต่พรรษา ๒๐ ไป ชื่อว่า เถระ. ในที่นั้น พระเถระ กล่าวว่ เราเป็นผู้ใหม่ ดังนี้. แม้บางคนบวชในเวลาที่ดินมีอายุ ๗ ขวบ เมื่อก้าวล่วง ๑๐ พรรษา โดยที่ยังเป็นสามเณรนั้นแหละ ผู้นี้ ก็ชื่อว่า ผู้ใหม่ บวชไม่นาน ในที่นั้น พระเถระกล่าวว่า ก็เราเป็นผู้บวชไม่นาน ดังนี้. คำว่า ธรรมวินัยนี้ ความว่า ธรรมและวินัยแม้ทั้ง ๒ นี้ เป็นชื่อศาสนาเท่านั้น. จริงอยู่ ว่าโดยธรรมในข้อนี้ ท่านกล่าวว่าเป็น ๒ ปีฎก (สุตตันตและ อภิธรรม) ว่าโดยวินัยท่านกล่าวว่าเป็นวินัยปีฎก ด้วยเหตุนี้ นั้น พระเถระจึง กล่าวว่ เราเพิ่งเป็นผู้มาสู่การปฏิบัติ ที่พระผู้มีพระภาคเจ้าประกาศแล้ว ด้วย ปีฎกทั้งสาม ดังนี้. คำว่า มีศักดิ์ใหญ่ ท่านแก้เป็น มีบริวารมาก. เพราะ ว่า เทวราชองค์หนึ่ง ๆ มีบริวารตั้งร้อยโกฏิก็มี ตั้งพันโกฏิก็มี. เหตุนี้ นั้น เทวดานั้น จึงชี้แจงว่า เทวดาเหล่านั้น ดำรงตนอยู่ในที่อันใหญ่ ย่อมสรร เสริญพระตถาคตในที่นั้น พวกเทวดาผู้มีศักดิ์น้อยเช่นกับข้าพเจ้า ซึ่งเกิดใน บ้านแห่งมารดา จักมีโอกาสแต่ที่ไหน.

คำว่า แม้ข้าพเจ้าเพิ่งมาเพื่อฟังธรรม ความว่า เทวดาทราบแล้วว่า แม้ถ้าเทวดาผู้เป็นบริษัทนังแล้ว ย่อมยังจักรวาลนี้ให้เต็ม ถ้ากระไร เราเพิ่ง ได้เพื่ออันไปสู่สำนักแห่งพระพุทธเจ้าด้วยพุทธวิถิอันใหญ่ ดังนี้.

เทวดากล่าวกับพระสมิทธิว่า **ปุจฉ ภิกขุ ปุจฉ ภิกขุ แปลว่า ทูล**
ถามเถิด ภิกขุ ทูลถามเถิด ภิกขุ นี่เป็นคำพูดซ้ำ เพื่อทำให้มั่นคง.

ในคำว่า **มีความสำคัญในข้อที่รับบอก** นี้ ความว่า ชั้นที่ ๕ พระ-
ผู้มีพระภาคเจ้าตรัสเรียกว่า ข้อที่ได้รับบอก เพราะความที่ชั้นที่ ๕ นั้นเป็นวัตถุ
แห่งการบอกทั้งปวง แห่งกถาทั้งปวง โดยการบอก โดยนัยเป็นต้นว่า คนนั้น
เป็นเทวดา เป็นมนุษย์ เป็นกฤหस्थ्य เป็นบรรพชิต เป็นสัตว์ เป็นคน
ชื่อติสสะ ชื่อปุตตะ เป็นต้น. และมีความสำคัญจำได้เช่นนี้ว่า นั้นเป็น
สัตว์ เป็นนระ เป็นสัตว์เลี้ยง เป็นบุคคล เป็นผู้หญิง เป็นผู้ชาย ดังนี้
มีอยู่แก่ชั้นเหล่านั้น เพราะเหตุนั้น ชั้นเหล่านั้น จึงชื่อว่า มีความสำคัญ.
ความสำคัญด้วย ข้อที่รับบอกด้วย ชื่อว่า ความสำคัญในข้อที่ได้รับบอก.
อธิบายว่า มีความสำคัญในชั้นที่ ๕ ว่า เป็นสัตว์ เป็นบุคคล เป็นต้น.

คำว่า **ติดอยู่ในข้อที่รับบอก** ได้แก่ การยึดมั่นในชั้นที่ ๕ โดย
อาการ ๘ อย่าง. จริงอยู่ บุคคลผู้อันราคะข้อมแล้ว ข้อมติดอยู่ (ยึดมั่น)
ด้วยอำนาจแห่งราคะ ผู้อันโทษประทุษร้ายแล้ว ข้อมติดอยู่ด้วยอำนาจแห่งโทษะ
ผู้หลงแล้ว ข้อมติดอยู่ด้วยอำนาจแห่งโมหะ ผู้ยึดถือผิด ข้อมติดอยู่ด้วยอำนาจแห่ง
ทิล्ली ผู้มีกิเลสมีกำลัง ข้อมติดอยู่ด้วยอำนาจแห่งอนุสัย ผู้มีเครื่องผูกพันไว้ ข้อม
ติดอยู่ด้วยอำนาจแห่งมานะ ผู้ไม่พอใจ ข้อมติดอยู่ด้วยอำนาจแห่งวิจิกิจจา ผู้มี
จิตฟุ้งซ่านแล้ว ข้อมติดอยู่ด้วยอำนาจแห่งอุทธัจจะ ดังนี้.

คำว่า **ไม่กำหนดรู้ข้อที่ได้รับบอก** คือ ไม่กำหนดรู้ชั้นที่ ๕ ด้วย
ปริญาญา ๓. คำว่า **ย่อมมาสู่อำนาจแห่งมัจจุ** อธิบายว่า สัตว์ทั้งหลายย่อม
มาสู่กิเลสเป็นเครื่องประกอบ การกระทำของกิเลส การชำดไป การเข้าไปสู่
ภายในแห่งมัจจุ คือมาสู่อำนาจแห่งมัจจุ. พระผู้มีพระภาคเจ้า ตรัสกามทั้งหลาย
อันเนื่องด้วยกาย ด้วยคาถา นี้ ด้วยประการฉะนี้. คำว่า กำหนดรู้ ได้แก่

การกำหนดรู้ด้วยปริญา ๓ เหล่านี้ คือ ญาตปริญา ติรณปริญา ปหานปริญา. ในบรรดาปริญาเหล่านี้ ญาตปริญา เป็นไฉน บุคคลย่อมกำหนดรู้ชั้น ๕ ว่า นี้รูปชั้น นี้วิญญาณชั้น ธรรมเหล่านี้ มีลักษณะ รัส ปัจจุบันฐาน และปทัฏฐาน เป็นต้น ของชั้นเหล่านี้ นี้ชื่อว่า ญาตปริญา.

ติรณปริญา เป็นไฉน บุคคลย่อมพิจารณาชั้น ๕ กระทำให้เป็นสิ่งที่อันตนรู้แล้วอย่างนี้ ด้วยอาการ ๔๒ โดยความเป็นของไม่เที่ยง โดยความเป็นทุกข์ โดยความเป็นดังโรค นี้ชื่อว่า ติรณปริญา.

ปหานปริญา เป็นไฉน บุคคลครั้นพิจารณาอย่างนี้แล้ว ย่อมละกามฉันทะในชั้น ๕ ด้วยมรรคอันเลิศ นี้ชื่อว่า ปหานปริญา.

คำว่า **ย่อมไม่สำคัญข้อที่ได้รับบอกแล้ว** อธิบายว่า จีณาสวกิษุ กำหนดรู้ชั้น ๕ ด้วยปริญา ๓ อย่างนี้แล้ว ย่อมไม่สำคัญถึงบุคคลผู้บอก. คำว่า **ข้อที่ได้รับบอกแล้ว** ได้แก่ พระจีณาสพ ฟังรู้ถึงผู้กระทำโดยอำนาจแห่งกรรม อธิบายว่า พระจีณาสพ ย่อมไม่สำคัญ คือ ไม่เห็นข้อที่ได้รับบอกแล้ว ข้อที่เขากล่าวแล้วว่า เป็นบุคคล ดังนี้. ถามว่า ข้อที่บอกแล้วเป็นอย่างไร. ตอบว่า ผู้นี้ ติสสะ หรือ ปุสสะ ที่บุคคลประกาศโดยชื่อหรือโดยโคตร อย่างใดอย่างหนึ่ง. คำว่า **เพราะข้อที่ได้รับบอกนั้นย่อมไม่มีแก่จีณาสวกิษุนั้น** คือ ข้อที่ได้รับบอกว่า ผู้นี้ชื่อ ติสสะ หรือปุสสะนั้น ย่อมไม่มีแก่พระจีณาสพนั้น. คำว่า **เหตุที่จะฟังพูดถึงข้อที่ได้รับบอกจึงมิได้มีแก่จีณาสวกิษุนั้น** อธิบายว่า ใคร ๆ ฟังกล่าวถึงข้อที่รับบอกนั้นว่า ผู้นี้กำหนดแล้วด้วยราคะใด หรือผู้นี้ถูกประทุษร้ายแล้ว ด้วยโทสะใด หรือว่าผู้นี้หลงแล้วโดยโมหะใด ดังนี้ เหตุเหล่านั้นแหละ ย่อมไม่มีแก่พระจีณาสพนั้น. บทว่า โย มลฺลติ แปลว่า บุคคลใดย่อมสำคัญ อธิบายว่า บุคคลใดย่อมสำคัญตนว่าเราเป็นผู้เสมอเขา หรือดีกว่าเขา หรือว่าเลวกว่า

เขา. ด้วยคำนี้ ทรงถือเอามานะ ๓ ซึ่งมีคำว่า เราดีกว่าเขา เป็นต้น. เมื่อมานะ ๓ เหล่านี้อันพระองค์ทรงถือเอาแล้ว ก็ย่อมชื่อว่า ทรงถือเอามานะ ๕ ที่เดียว.

คำว่า บุคคลนั้น พึงวิวาทกับเขา คือว่า บุคคลนั้นพึงพูดด้วยมานะนั้นนั้นแหละกับคนใดคนหนึ่ง อย่างนี้ว่า ท่านดีเสมอเรา ด้วยเหตุอะไร ย่อมเสมอเราโดยชาติหรือ หรือว่าโดยโคตร หรือบางส่วนแห่งตระกูล หรือว่า โดยความเป็นผู้มีผิวพรรณผ่องใส หรือโดยเป็นพหูสูต หรือว่าโดยคุณแห่งบุคคล ดังนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้า ตรัสถามทั้งหลาย อันเป็นไปกับด้วยเวลาเล็กน้อย ด้วยคาถาถึงหนึ่งแม้นี้ ด้วยประการฉะนี้. บทว่า ติสฺสู วิชาสู แปลว่า มานะ ๓. จริงอยู่ พระผู้มีพระภาคเจ้า ตรัสโกฏิฐาส ว่าเป็น วิชะ เช่น ในบทว่า เอกวิเช รูปสงฺกฺโข เป็นต้น แปลว่า สงเคราะห์รูปไว้ โดยส่วนหนึ่ง. ตรัสเรียกอาการ (ลักษณะ) ว่าเป็น วิชะ เช่นในบทว่า กถํ วิชํ สํ ลวฺนุตํ วทฺนฺติ กถํ วิชํ ปญฺลวฺนุตํ วทฺนฺติ เป็นต้น แปลว่า ย่อมกล่าวอาการ อย่างไรว่าเป็นผู้มีศีล ย่อมกล่าวอาการอย่างไรว่า เป็นคนมีปัญญา เป็นต้น. ในพระบาลีนี้ว่า ติสฺสู อิมฺมา ภิกฺขเว วิชา กตฺมา ติสฺสู เสยฺโยหฺมสมฺมิตฺติ วิชา หิโนหฺมสมฺมิตฺติ วิชา แปลว่า คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย มานะ ๓ เหล่านี้เป็นไฉน มานะ ๓ เหล่านี้ คือ มานะว่าเราดีกว่าเขา เราเสมอเขา เราเร็วกว่าเขา ดังนี้ ข้อนี้ตรัสมานะว่าเป็น วิชะ. แม้ในปรกณนี้ ก็ตรัสมานะนั้นแหละด้วยคำว่า วิชะ ด้วยเหตุนี้ จึงตรัสว่า ติสฺสู วิชาสู แปลว่า มานะ ๓ ดังนี้.

คำว่า ผู้ไม่หวั่นไหวอยู่ อธิบายว่า บุคคลใดย่อมไม่หวั่นไหว ไม่เคลื่อนไปในมานะ ๓ โดยย่อ ในมานะ ๕ โดยพิสดาร. คำว่า มานะว่า เราเสมอเขา ดีกว่าเขา เรเร็วกว่าเขา นี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดง

มานะ ๓ เหล่านี้ว่า ไม่มีแก่พระจิณาสพ ผู้มีมานะอันละได้แล้วนั้น. บทสุดท้าย
แห่งพระคาถานี้มีนัยตามที่ข้าพเจ้ากล่าวไว้แล้ว. ด้วยพระคาถากึ่งหนึ่งแม่นี้
พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสโลกุตรธรรม ๘ อย่างอันบุคคลพึงเห็นได้เอง ด้วยประการ
ดังนี้. บทว่า **ปหาสิ สงฺขํ** แปลว่า จิณาสพภิกษุละบัญญัติเสียแล้ว
อธิบายว่า ปัญญา ชื่อว่า สังขา อันมีมาในบาลีว่า **ปฏิสังขา โยนิโส**
เป็นต้น แปลว่า พิจารณาโดยอุบายอันแยบคาย. สังขามีอรรถเท่ากับคณา
การคำนวณหรือการนับ เช่นในพระบาลีว่า **อตฺถิ ปน โกจิ คณโก วา**
มฺหุทธิโก วา สงฺขายิกो วา โย ปโหติ คญฺคาย วาลิกํ คณตฺถํ
แปลว่า ก็ใคร ๆ เป็นโหระก็ตาม เป็นผู้สุขุมก็ตาม เป็นผู้นับก็ตาม
สามารถเพื่อจะคำนวณเม็ดทรายในแม่น้ำคงคา ดังนี้. สังขามีอรรถเท่ากับ
โกฏฐาส คือ ส่วนหรือภาค เช่นในบทว่า **สญฺญานิทานา हि ปฺปญฺจสงฺขา**
เป็นต้น แปลว่า จริงอยู่ ธรรมที่เป็นส่วนแห่งความเนิ่นช้าเป็นเหตุแห่งสัญญา.
และบัญญัติมาในคำว่า **สังขา** เช่นบทว่า **ยา เตสํ ฐมฺมานํ สงฺขา สมญฺญา**
นี้แปลว่า บัญญัติ คือ ชื่อแห่งธรรมเหล่านั้น. แม้ในที่นี้ ท่านก็ประสงค์
เอาบัญญัติเท่านั้น.

จริงอยู่ เนื้อความแห่งบทว่า **ปหาสิ สงฺขํ** นี้ อธิบายว่า พระ-
จิณาสพละและ ทอดทิ้งแล้ว สละคืนแล้ว ซึ่งบัญญัตินี้ว่า บุคคลผู้อันราคะ
ย่อมแล้ว ผู้อันโทษประทุษร้ายแล้ว ผู้หลงแล้ว. บทว่า **น วิมานมคคา** แปลว่า
บรรลुธรรมที่ปราศจากมานะแล้ว คือ ไม่เข้าถึงมานะ ๓ อย่าง ซึ่งมีประเภท ๘.
อีกอย่างหนึ่ง ท้องแห่งมารดา ท่านเรียกว่า วิมานะ เพราะอรรถว่าเป็น
ที่อาศัย พระจิณาสพยอมไม่เข้าไปสู่ที่อาศัย (คือท้องแห่งมารดา) นั้นต่อไป
ด้วยอำนาจแห่งปฏิสนธิ. บทว่า **วิมานมคคา** นี้เป็นถ้อยคำกล่าวถึงอดีต แต่

ใช้ในความหมายแห่งอนาคต. บทว่า **อจุเฉชฺช** แปลว่า ตัดแล้ว. บทว่า **จินฺนคฺคณฺถ** แปลว่า ตัดเครื่องผูก ๔ (คันถะ ๔) แล้วอยู่. บทว่า **อนินฺน** แปลว่า ไม่คับแค้นใจ คือ ไม่มีทุกข์. บทว่า **ปรีเยสมานา** แปลว่า เกี่ยวค้นหา คือ ตรวจสอบอยู่. บทว่า **นาชฺชณฺคณฺ** แปลว่า ไม่พบ คือ ไม่ถึง ไม่ประสบ ไม่เห็น. ข้อนี้มีอรรถแห่งอดีตแต่มีความหมายถึงปัจจุบัน. บทว่า **อิธ วา หุริ วา** แปลว่า ในโลกนี้ หรือในโลกหน้า. บทว่า **สพฺพนิเวสเนสฺสุ** แปลว่า ในสถานที่อยู่ของสัตว์ทั้งปวง ได้แก่ ในภพ ๓ กำเนิด ๔ คติ ๕ วิญญานฐิติ ๗ สัตตवास ๘ อธิบายว่า ย่อมไม่เห็นพระจีณาสพฺพผู้เห็นปานนี้ คือ ผู้มีเครื่องผูกอันตัดเสียแล้ว ซึ่งกำลังเกิด หรือเกิดขึ้นแล้ว เพราะการแตกแห่งกายทำลายชั้นในสถานที่อยู่ของสัตว์ แม้ทั้งปวงเหล่านี้ ด้วยประการฉะนี้. ด้วยพระคทานี้ นั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสโลกุตรธรรมอันบุคคลพึงเห็นได้นั้นแหละ.

เทวดาเมื่อนั้น ครั้นฟังพระคทานี้แล้ว จึงกำหนดเนื้อความได้ ด้วยเหตุที่นั่นแหละ จึงกราบทูลว่า **อิมฺสฺส ขฺวาทิ ภนฺเต** เป็นต้น แปลว่า ข้าแต่พระผู้มีพระภาค ข้าพระองค์ทราบเนื้อความแห่งธรรมที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสโดยย่อให้พิสดาร อย่างนี้. บทว่า **ปาปี น กยิรา** แปลว่า ไม่ควรทำบาปนั้น สมควรที่จะกล่าวแม้ด้วยสามารถแห่งกุศลกรรมบถ ๑๐ แม้ด้วยสามารถแห่งมรรคประกอบด้วยองค์ ๘. ว่าโดยกุศลกรรมบถ ๑๐ ก่อน คือในบรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **วจฺสา** แปลว่า ด้วยวาจา ได้แก่ วจีสัจจ ๔ อย่าง. บทว่า **มนฺสา** แปลว่า ด้วยใจ ได้แก่ มโนสัจจ ๓ อย่าง. บทว่า **กาเยน วา กิณฺณจฺนํ** **สพฺพโลก** แปลว่า ด้วยกายอย่างไร ๆ ในโลกทั้งปวง ได้แก่ กายสัจจ ๓ อย่าง. กุศลกรรมบถ ๑๐ เหล่านี้ ย่อมมีก่อนด้วยประการฉะนี้.

ว่าด้วยมรรคประกอบด้วยองค์ ๘ ก็ด้วยบทว่า กาม ปหาย แปลว่า
ละกามทั้งหลายเสียแล้ว ได้แก่ ห้ามกามสุขัลลิกานุโยค. ด้วยบทว่า สติมา
สมุปชาโน (มีสติ มีสัมปชัญญะ) นี้ ได้แก่ ถือเอาสติและสัมปชัญญะ
เป็นผู้ทำกุศลกรรมบถ ๑๐. ด้วยบทว่า ทุกขํ น เสเวถ อนตฺถสฺสทฺหิตํ
แปลว่า ไม่ควรเสพทุกข์อันประกอบด้วยโทษนี้ ได้แก่ ปฏิเสธอรรถกิลมถานุโยค.
เทวดาเว้นทางที่สุดทั้ง ๒ นี้ได้แล้ว จึงกราบทูลว่า ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า
ข้าพระองค์ทราบกุศลกรรมบถ ๑๐ กับด้วยสติสัมปชัญญะซึ่งเป็นผู้กระทำที่
พระองค์ตรัสแล้ว ด้วยอาการอย่างนี้ ก็บัดนี้แหละว่าด้วยอำนาจแห่งมรรค
ประกอบด้วยองค์ ๘. ได้ยินว่า พระธรรมเทศนามีประโยชน์ใหญ่ได้มีแล้วใน
ที่นั่นแล.

ในเวลาจบเทศนา เทวดานั้นกำลังยืนอยู่อย่างไรนั่นแหละ ส่งญาณ
ไปตามกระแสแห่งเทศนา เห็นอยู่ซึ่งมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ ที่ตนบรรลุ
แล้ว เพราะความตั้งมั่นในโศคาปัตติผล จึงกราบทูลความนั้นแก่พระผู้มีพระ-
ภาคเจ้า

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า วจสา ได้แก่ สัมมาวาจา. แต่มน
ไม่ใช่องค์มรรค เพราะฉะนั้น จิตที่สัมปยุตด้วยมรรค จึงได้แก่ มโนสุจริต ๓.
บทว่า กายน วา กิณฺจณฺํ ได้แก่ สัมมากัมมันตะ. ส่วนสัมมาอาชีวะ
ท่านถือเอาสัมมาวาจาและสัมมากัมมันตะรวมกันนั่นแหละ. ด้วยบทว่า สติมา
ได้แก่ สัมมาวายามะ สัมมาสติ และสัมมาสมาธิ. ด้วยบทว่า สมุปชาโน
ได้แก่ สัมมาทิฐิ และสัมมาสังกัปปะ. การเว้นส่วนสุดทั้ง ๒ ท่านถือเอาด้วย
บททั้ง ๒ คือ กาม ปหาย และ ทุกขํ น เสเวถ ดังนี้.

เทวดานั้น ครั้นกราบทูลว่า ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า ข้าพระองค์
ข่อมทราบมัชฌิมาปฏิบัติอันไม่อาศัยส่วนสุด ๒ เหล่านี้ ตามที่พระองค์ตรัสแล้ว
ด้วยประการฉะนี้ ดังนี้ แล้วทำการบูชาพระตถาคตเจ้าด้วยเครื่องสักการะ
ทั้งหลาย มีของหอมและดอกไม้เป็นต้น กระทำประทักษิณเสร็จแล้วก็หลีกไป
ดังนี้แล.

จบอรรถกถาสมิทธิสูตรที่ ๑๐

จบนันทนวรรคที่ ๒

รวมพระสูตรในนันทนวรรคที่ ๒

นันทนสูตร นันทิสูตร นัตถิปุตตสมสูตร ขัตติยสูตร สกมานสูตร
นิททานิทธิสูตร ทุกกรสูตร หิริสูตร ญญิกาสสูตร สมิทธิสูตร พร้อมทั้ง
อรรถกถา

สัตติวรรคที่ ๓

๑. สัตติสูตร

ผู้ปฏิบัติควรทำตัวเหมือนอุกหอก

[๕๖] เทวดานั้น ครั่งยืนอยู่ ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่งแล้ว ได้กล่าว
คาถานี้ ในสำนักพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า

ภิกษุพึงมีสติ เว้นรอบเพื่อการละกาม
ราคะ เหมือนบุรุษที่ถูกประหารด้วยหอก
มุ่งถอนเสียด และเหมือนบุรุษที่ถูกไฟไหม้
บนศีรษะ มุ่งดับไฟ ฉะนั้น.

[๕๗] พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสพระคาถาว่า

ภิกษุพึงมีสติ เว้นรอบเพื่ออันละ-
สักกายทิฏฐิ เหมือนบุรุษถูกประหารด้วย
หอก และเหมือนบุรุษที่ถูกไฟไหม้บน
ศีรษะ.

อรรถกถาสัตติสูตร

พึงทราบวินิจฉัยในสัตติสูตรที่ ๑ แห่งสัตติวรรคที่ ๓ ต่อไป :-

บทว่า สติติยา นี้เป็นหัวข้อแห่งเทศนา. อธิบายว่า ด้วยศัสตรา
มีคมข้างเดียวเป็นต้น. บทว่า โอมฏุโธ แปลว่า ถูกประหารแล้ว. จริงอยู่
เครื่องประหารนี้มี ๔ อย่าง คือชื่อว่า โอมฏุโธ อุมฏุโธ มฏุโธ และวิมฏุโธ
ในบรรดาเครื่องประหาร ๔ เหล่านั้น เครื่องประหารที่เขาวางไว้ข้างบนให้มี
หน้าลงเบื้องต่ำ ชื่อว่า โอมฏุโธ. เครื่องประหารที่เขาวางไว้เบื้องต่ำให้มี
หน้าขึ้นข้างบน ชื่อว่า อุมฏุโธ. เครื่องประหารที่เขาใช้แทงทะลุไปราวกะว่า
ลิ้มกลอนประตู่. ชื่อว่า มฏุโธ. เครื่องประหารแม่ทั้งหมดที่เหลือชื่อว่า วิมฏุโธ.
ก็ในที่นี้ ท่านมุ่งเอาเครื่องประหารที่ชื่อว่า โอมฏุโธ เพราะเครื่องประหาร
ชนิดนี้ทารุณกว่าเครื่องประหารทั้งหมด จูถูกหอกที่มีคมไม่ดีแทงแล้ว เขียว
ยาลำบาก มีโทษภายใน คือมีน้ำเหลืองและเลือดคั่งอยู่ที่ปากแผล ไม่มีน้ำเหลือง
และเลือดไหลออกจึงทำให้สังสมอยู่ภายใน. ผู้ต้องการจะนำบุพโพโลหิตออกต้อง
ผูกผู้ป่วยไว้กับเตียงแล้วทำให้ศีรษะห้อยลง. เขาย่อมถึงการตาย หรือทุบข้าง
ตาย.

คำว่า ปริพพุช แก่เป็น วิหเรยฺย แปลว่า พึงอยู่. ถามว่า
ในกาลานี้ เทวดากล่าวอย่างไร. ตอบว่า เทวดากล่าวว่า บุรุษถูกแทงด้วย
หอกรีบพยายามทำความเพียรมุ่งมั่นเพื่อจะรักษาแผลโดยการดึงหอกออก และ
บุรุษที่ถูกไฟไหม้ที่ศีรษะ รีบพยายามทำความเพียรมุ่งเพื่อดับไฟ ฉนั้นใด
ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า ภิกษุทั้งหลายนั้นนั้นแหละ พึงมีสติไม่ประมาทอยู่เพื่อ
ละกามราคะ ดังนี้.

ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงดำริว่า คาถาที่เทวดานี้นำมาตั้งไว้ ทำอุปมาไว้มั่นคง แต่ถือเอาประโยชน์ได้นิดหน่อย แม้จะกล่าวซ้ำซาก เพราะเขากล่าวถึงการละ โดยการข่มกามราคะอย่างเดียว ก็กามราคะอันมรรคยังไม่ถอนขึ้น ตราบใด ตราบนั้น ก็ยังมีการตามผูกพันเรื่อยไป เพราะฉะนั้น เมื่อจะทรงถือเอาอุปมานั้น นั้นแหละแล้ว ทรงเปลี่ยนแสดงด้วยสามารถแห่งมรรค จึงตรัสพระคาถาที่ ๒ (ข้อที่ ๕๗). เนื้อความแห่งคาถานั้น พึงทราบ โดยทำนองที่กล่าวแล้วนั้นแหละ.

จบอรรถกถาสัตติสูตรที่ ๑

๒. ผุสติสูตร

ว่าด้วยวิบากของกรรม

[๕๘] เทวคาทูลว่า

วิบากย่อมไม่ถูกบุคคลผู้ไม่ถูกกรรม
วิบากพึงถูกบุคคลผู้ถูกกรรมโดยแท้ เพราะ
ฉะนั้น วิบากย่อมถูกบุคคลผู้ถูกกรรม ผู้
ประทุษร้าย นรชนผู้ไม่ประทุษร้าย.

[๕๙] พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า

บุคคลได้ย่อมประทุษร้ายแก่นรชน
ผู้ไม่ประทุษร้าย เป็นผู้บริสุทธิ์ ปราศจาก
กิเลส บำป๋ยอมกลับมาถึงบุคคลนั้น ผู้เป็น
พาลแท้ ประดุจธูลีอันละเอียดที่ซัดไป
ทวนลม ฉะนั้น.

อรรถกถาสุตติสูตร

พึงทราบวินิจฉัยในสุตติสูตรที่ ๒ ต่อไป :-

บทว่า นามุสนหฺตํ สุตฺติ ความว่า วิบากย่อมไม่ถูกบุคคลผู้ไม่ถูกกรรม (คือผู้ไม่ทำกรรม) อีกอย่างหนึ่ง กรรมย่อมไม่ถูกบุคคลผู้ไม่ถูกกรรม นั้นแหละ. เพราะว่า กรรมย่อมไม่กระทำแก่บุคคลผู้ไม่กระทำ. บทว่า มุสนฺตญจฺจ ตโต สุเส ความว่า วิบากย่อมถูกบุคคลผู้ถูกกรรม อีกอย่างหนึ่ง กรรมนั้นแหละ ย่อมถูกบุคคลผู้ถูกกรรม. เพราะว่า กรรมย่อมกระทำบุคคลผู้กระทำ. บทว่า ตสฺมา มุสนฺตํ สุตฺติ อปฺปทฺตฺวา อธิบายว่า เพราะวิบากย่อมไม่ถูกบุคคล ผู้ไม่ถูกกรรม ย่อมถูกบุคคลผู้ถูกกรรม ข้อนี้เป็นธรรมดาของกรรมวิบากทั้งหลาย ฉะนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้า จึงตรัสว่า บุคคลใด ย่อมประทุษร้ายต่อบุคคลผู้ไม่ประทุษร้ายตอบ ผู้บริสุทธิ์ ผู้ไม่มีกิเลสเพียงดั่งเนิน บุคคลผู้ประทุษร้ายต่อบุคคลผู้ไม่ประทุษร้าย พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้อย่างนี้. อีกอย่างหนึ่ง กรรมหรือวิบาก ย่อมถูกต้องบุคคลนั้น ย่อมถูกต้องบุคคลผู้ถูกกรรมนั้นแหละ เพราะว่าบุคคลนั้น ย่อมอาจเพื่อทำการฆ่าบุคคลอื่นหรือไม่ก็ตาม แต่อดีตา ชื่อว่า ตั้งอยู่แล้วในอบาย ๔ ด้วยกรรมนั้น ด้วยเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้า จึงตรัสว่า

บาปย่อมกลับมาถึงบุคคลผู้เป็น

พาล ประดุจธูติ อันละเอียดที่พัดไป

ทวนลม ฉะนั้น.

จบอรรถกถาสุตติสูตรที่ ๒

๓. ขงฐตร

ว่าด้วยกรถงชฎกัอกิลล

[๖๐] เทวดกรรบทลว่า

ห่มลั้ตว์รททงภยใน รททงภย
นอท ถุรทชฎห่มห่อแล้ว ช้แต่พระ
โคดม เพราะละนั้ ช้พระองค้ขอถม
พระองค้ว่า โครพงถงรทชฎนั้ได้.

[๖๑] พระผู้มีพระภคเจ้าตรัสว่า

นรชนผู้มีปัญญอ ตังม่นแล้วในลล
อบรมจลและปัญญอให้เจรญอยู่ เป็นผู้มี
ควมเพयर มปัญญอรักษตนรอดภคญ
นั้พงถงรทชฎนั้ได้ รคกัดี โทลลกัดี
อवलชกัดี บุคคลเหล้าดอ ก้จ้ดเสยแล้ว
บุคคลเหล้านั้ เป็นผู้มีอสวะล้นแล้ว
เป็นผูโกลจกิลล ตัณหเป็นเครื่องยง
อันบุคคลเหล้านั้สางเสยแล้ว นามกัดี
รูปกัดี และรูปลัญญกัดี ย่อมดบหมดใน
ท้ดอ ตัณหเป็นเครื่องยงนั้ ย่อมขาด
ไปนท้นั้.

อรรถกถาภาษาสูตร

พึงทราบวินิจฉัยในภาษาสูตรที่ ๓ ต่อไป :-

บัณฑิต พึงทราบเนื้อความแห่งคาถาว่า **อนโตชญา** ดังต่อไปนี้.

บทว่า **ชญา** เป็นชื่อของคัมภีรเพียงดั่งข่าย. จริงอยู่ คัมภีรนั้นชื่อว่า ชญา เพราะอรรถว่าเป็นคัจฉัญญ์ กล่าวคือข่ายแห่งกิ่งไม้ทั้งหลาย มีกิ่งไม้ไผ่เป็นต้น ด้วยอรรถว่าเกี่ยวประสานกันไว้ เพราะเกิดขึ้นซ้ำ ๆ ซาก ๆ ในอารมณฺ์ทั้งหลายมีรูปารมณฺ์เป็นต้น ด้วยสามารถแห่งอารมณฺ์ทั้งต่ำและสูง.

ก็คัมภีรนั้น เทพบุตรเรียกว่า ชัญญ์ (แปลว่ารอก) ทั้งภายใน ชัญญ์ ทั้งภายนอก เพราะเกิดขึ้นในบริจารของตน และบริจารของผู้อื่น ทั้งใน อັถภาพของตน และอັถภาพของผู้อื่น ทั้งในอายตนะภายในและอายตนะภายนอก. หมู่สัตว์ ยุงเหยิงแล้วด้วยชัญญ์ คือ คัมภีรนั้นอันเกิดขึ้นอย่างนี้. อธิบายว่า ดันไม้ทั้งหลายมีไม้ไผ่เป็นต้น ยุงเหยิงแล้วด้วยชัญญ์คือกิ่งของไม้ทั้งหลายมีไม้ไผ่เป็นต้น ฉนฺใด ปชา คือ หมู่สัตว์แม่มทั้งหมคนึ่ก็ยุงเหยิงแล้วด้วยชัญญ์คือคัมภีร ถูกคัมภีรนั้นผูกพันแล้ว ฉนฺนั้น. ก็เพราะหมู่สัตว์ถูกคัมภีรผูกพันแล้วอย่างนี้ ฉะนั้น ข้าพระองค์จึงขอลุลถามพระองค์ว่า **ติ ตํ โคตม ปุจฺฉามิ** ดังนี้ แปลว่า ข้าแต่พระโคตม ข้าพระองค์ขอลุลถามพระองค์. บทว่า **โคตม** คือ เทวดา ย่อมเรียกพระผู้มีพระภาคเจ้า โดยพระโคตร. บทว่า **โก อิมํ วิชฺชเยช ชญฺญํ** แปลว่า ใครพึงถางชัญญ์นี้ ความว่า เทพบุตรนั้น ลุลถามว่า ใครพึงถาง คือ ใครสามารถเพื่อจะถางชัญญ์ (คัมภีร) อันรกรู้งซึ่งตั้งอยู่ในโลกธาตุทั้ง ๓ นี้ได้.

ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้า เมื่อจะทรงวิชันนาเนื้อความนี้แก่
เทพบุตรนั้น จงตรัสว่า

สีเล ปติฏฐาย นโร สปลุโล จิตฺตํ ปญฺญนฺจ ภาวํ

อาตปิ นิปกิ กิกฺขุ โส อิมํ วิชฺฌเย ชฺหํ

นรชนผู้มีปัญญา ตั้งมั่นแล้วในศีล

อบรมจิตและปัญญาให้เจริญอยู่ เป็นผู้มี

ความเพียร มีปัญญารักษาตนรอด กิกฺขุ

นั้นพึงดำรง (ตัณหา) นี้ได้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **สีเล ปติฏฐาย** ได้แก่ ตั้งอยู่ในจุดปาริ
สุทธีศีล. ก็ในบทนี้พึงทราบว่าเป็นพระผู้มีพระภาคเจ้า ผู้อันเทวดาทูลถามถึงชฺห
คือ ตัณหาที่ผูกพันระไว้ พระองค์จึงเริ่มคำว่า **สีล** มิได้ทูลถามอย่างอื่น ก็มี
ได้ตรัสอย่างอื่น. เพราะว่าพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสถึงศีลในที่นี้ก็เพื่อทรงแสดง
ถึงที่พึงของนระผู้ดำรงชฺห คือ ตัณหาที่ผูกพันไว้. บทว่า **นโร** ได้แก่ สัตว์.
บทว่า **สปลุโล** ได้แก่ ผู้มีปัญญา โดยปฏิสนธิมาด้วยปัญญาอันเป็นไตรเหตุ
อันเกิดแต่กรรม. บทว่า **จิตฺตํ ปญฺญนฺจ ภาวํ** ได้แก่ ยังสมาธิและ
ปัญญาให้เจริญอยู่. จริงอยู่ ข้อนี้พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัส สมบัติ ๘ ไว้ด้วย
หัวข้อแห่งจิต ตรัสวิปัสสนาไว้โดยชื่อว่า ปัญญา. บทว่า **อาตปิ** แปลว่า
มีความเพียร. จริงอยู่ ความเพียร ตรัสเรียกว่า อาตปิ เพราะอรรถว่าเป็น
เครื่องเผากิเลสทั้งหลายให้เร่าร้อน. ความเพียรเป็นเครื่องเผากิเลสของนระนั้น
มีอยู่ เหตุฉะนั้น นระผู้มีความเพียรนั้นจึงชื่อว่า อาตปิ แปลว่า ผู้มีความเพียร
เป็นเครื่องเผากิเลสให้เร่าร้อน. ในบทว่า **นิปกิ** นี้ ตรัสเรียกปัญญาว่า เนปกะ.
อธิบายว่า นระผู้ประกอบด้วยปัญญา ชื่อว่า เนปกะนั้น. ทรงแสดงปาริหาริ-
ปัญญา ด้วยบทว่า **นิปกิ** นี้. อธิบายว่า ปัญญาอันเป็นเหตุที่บุคคลพึงบริหาร

ให้สำเร็จกิจทั้งปวง โดยนัยว่า นี่เป็นกาลสมควรเพื่อเรียน (อุเทศ) นี่เป็นกาลสมควรเพื่อสอบถาม (ปริปัญญา) เป็นต้น ชื่อว่า ปาริหาริยปัญหา.

ในปัญหาพยากรณ์นี้ ปัญญา ๓ วาระ. ในปัญญาเหล่านั้น ปัญญาที่หนึ่ง ชื่อว่า สชาติปัญหา (ปัญญามีมาพร้อมกับการเกิด) ปัญญาที่สอง ชื่อว่า วิปัสสนาปัญหา. ปัญญาที่สาม ชื่อว่า ปาริหาริยปัญหา อันเป็นเครื่องนำไปในกิจทั้งปวง. บทว่า ภิกขุ มีวิเคราะห์ว่า ผู้โดยย่อเห็นภัยในสงสาร เหตุอันผู้หนึ่งจึงชื่อว่า ภิกขุ.^๑ บทว่า โส อิม วิชฺฐเย ชฺฌ ความว่า ภิกขุนั้นพึงดวงชฺฌนี้ได้ ได้แก่ ภิกขุนั้นเป็นผู้ประกอบด้วยคุณทั้งหลายมีศีลาทีคุณ เป็นต้นเหล่านี้^๒ อธิบายว่า ภิกขุอาศัยแผ่นดินคือศีล แล้วยกศาสตราคือ วิปัสสนาปัญญานั่นดับแล้วด้วยศีลาคือสมาธิ ด้วยมือคือปาริหาริยปัญญา อันกำลังคือความเพียร ประดับประคองแล้ว พึงดวง พึงตัด พึงทำลายซึ่งชฺฌคือค้นหาอันประจำอยู่ในสันดานแห่งตนนั้นแม้ทั้งหมด. เปรียบเหมือนบุรุษผู้ยืนบนแผ่นดินยกศาสตราอันดับแล้ว พึงดวงกอไผ่ใหญ่ ฉะนั้น. พระผู้มีพระภาคเจ้า ครั้นตรัสเสกขภูมิด้วยคำมีประมาณเท่านั้นแล้ว บัดนี้ เมื่อจะทรงแสดงถึงพระมหาภิณาสพผู้กลางชฺฌ (ค้นหา) แล้วดำรงอยู่ จึงตรัสคำว่า

เยถฺ ราโถ จ โทโส จ อวิชฺชา จ วิชาชิตา

ภิณาสวา อรหนโต เตถฺ วิชฺชิตา ชฺฌา.

ราคะกฺติ โทสะกฺติ อวิชชา กฺติ อณ

บุคคลเหล่าใดกำจัดได้แล้ว บุคคลเหล่า

นั้นมีอาสวะสิ้นแล้ว เป็นผู้ไกลจากกิเลส

ค้นหาเป็นเครื่องยังอันบุคคลเหล่านั้นสง

ได้แล้ว.

๑. คำว่า ภิกขุ ในที่นี้ท่านไม่ได้อธิบายไว้ (อรรถกถาบาลีหน้า ๖๒)

๒. ผู้ประกอบด้วยคุณธรรม ๖ คือ ศีล สมาธิ ปัญญา ๓ อย่าง และวิริยะ

พระผู้มีพระภาคเจ้า ครั้นทรงแสดงพระจินาสพผู้ถางซึ่งชฎคือตัดมหา
อย่างนี้แล้วดำรงอยู่ เมื่อจะทรงแสดงโอกาสเป็นเครื่องถางชฎอีก จึงตรัสคำว่า

ยตุถ นามนฺจ รูปนฺจ อเสถ อปรุหฺมติ

ปฏิมรูปสญฺญา จ เหตุถ สทา นิชฺชเต ชฎา.

นามกัถิ รูปกัถิ ปฏิมสญฺญาและรูป

สญฺญากัถิ ย่อมดับไม่เหลือในที่ใด ตัณหา

เป็นเครื่องยั้งนั้น ย่อมขาดไปในที่นั้น.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า นาม ได้แก่ อรูปชั้นที่ ๔. ในบทว่า
ปฏิมรูปสญฺญา นี้ ท่านถือเอาภาพด้วยอำนาจแห่งปฏิมสญฺญา ถือเอารูป
ภาพด้วยอำนาจแห่งรูปสญฺญา. เมื่อภาพทั้ง ๒ เหล่านี้ทรงถือเอาแล้ว อรูปภาพ
ก็เป็นอันถือเอาแล้วโดยสังเขปแห่งภพนั้นแหละ.

ในบทว่า เหตุถ สทา นิชฺชเต ชฎา นี้ แปลว่า ตัณหาเป็นเครื่องยั้ง
ย่อมขาดไปในที่นั้น คือว่าตัณหาอันเป็นเครื่องยั้งเหิงนี้ ย่อมขาดไปในที่เป็น
ที่สิ้นสุดลงแห่งวัฏฏะอันเป็นไปในภูมิ ๓ คือว่าอาศัยพระนิพพานแล้วย่อมขาด
ย่อมดับไป ดังนี้ นี่เป็นอรรถอันพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงไว้แล้ว ดังนี้แล.

จบอรรถกถาชาฎาสูตร ที่ ๓

๔. มโนนิวารณสูตร

[๖๒] เทวคาทูลว่า

บุคคลพึงห้ามใจแต่อารมณ์ใด ๆ
ทุกข์ย่อมไม่มาถึงบุคคลนั้น เพราะอารมณ์
นั้น ๆ บุคคลนั้นพึงห้ามใจแต่อารมณ์
ทั้งปวง บุคคลนั้นย่อมพ้นจากทุกข์เพราะ
อารมณ์ทั้งปวง.

[๖๓] พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า

บุคคลไม่ควรห้ามใจแต่อารมณ์
ทั้งปวง ที่เป็นเหตุให้ใจถึงความตำรวม
บาปย่อมเกิดขึ้นแต่อารมณ์ใด ๆ บุคคลพึง
ห้ามใจแต่อารมณ์นั้น ๆ.

อรรถกถามโนนิวารณสูตร

พึงทราบวินิจฉัยในมโนนิวารณสูตรที่ ๔ ต่อไป :-

บทว่า ยโต ยโต ได้แก่ แต่อารมณ์ที่เป็นบาป หรือว่าเป็นบุญ.

ได้ยินว่า เทวคานี้มีความเห็นอย่างนี้ว่า อารมณ์อย่างใดอย่างหนึ่ง ที่
เป็นโลกีย์ หรือที่เป็นโลกุตระโดยประการต่าง ๆ มีอารมณ์ที่เป็นกุศลเป็นต้น
บุคคลพึงห้ามใจเท่านั้น คือไม่พึงให้อารมณ์นั้นเกิดขึ้น ดังนี้. คำว่า ๘ สพุพ-

โต แก่เป็น โส สพุพโต แปลว่า บุคคลนั้น...แต่อารมณ์ทั้งปวง. ที่นั่น
พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงดำริว่า เทวดานี้ ย่อมกล่าวถ้อยคำอันเป็นอนิยานิกะ
(คำไม่นำสัตว์ออกไปจากทุกข์) ธรรมดาว่า ใจ เป็นภาวะที่ควรห้ามก็มี ควร
เจริญก็มี เราจักจำแนกความซื่อนั้นแสดงแก่เธอ ดังนี้ จึงตรัสพระคาถาที่ ๒ ว่า

น สพุพโต มโน นิวารเย มโน ยตตุตมมคต
ยโต ยโต จ ปาปกิ ตโต ตโต มโน นิวารเย.

บุคคลไม่ควรห้ามใจแต่อารมณ์ทั้งปวง
ที่เป็นเหตุให้ใจถึงความสำรวม บาบ
ย่อมเกิดขึ้นแต่อารมณ์ใด ๆ บุคคลพึงห้าม
ใจแต่อารมณ์นั้น ๆ.

บรรดาคำเหล่านั้น คำที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า มโน ยตตุต-
มมคต ได้แก่ ไม่พึงห้ามใจโดยประการทั้งปวง คือว่า ธรรมอะไรๆที่กล่าว
แล้ว ไม่ควรห้ามใจไปเสียทั้งหมด เพราะว่าธรรมที่เป็นเหตุให้ใจมาสู่ความ
สำรวมอันใด ที่เกิดขึ้นโดยนัยว่า เราจักให้ทาน จักรักษาศีล อันเป็นเหตุนำมา
ซึ่งความสำรวมใจเป็นต้นนี้ บุคคลไม่พึงห้าม ด้วยว่า ซื่อนี้เป็นความพอกพูน
เป็นความเจริญโดยแท้. คำว่า ยโต ยโต จ ปาปกิ ได้แก่ อกุศลย่อมเกิด
แต่ธรรมอะไร ๆ บุคคลพึงห้ามใจเฉพาะธรรมนั้น ๆ ดังนี้แล.

จบอรรถกถา มโนนิวารณสูตรที่ ๔

๕. อรหันตสูตร

[๖๔] ท. ภิกษุใดเป็นผู้ไกลจากกิเลส มี
กิจทำเสร็จแล้ว มีอาสวะสิ้นแล้ว เป็นผู้
ทรงไว้ซึ่งร่างกายอันมีในที่สุด ภิกษุนั้น
พึงกล่าวว่เราพูดดังนี้บ้าง บุคคลทั้งหลาย
อื่นพูดกะเราดังนี้บ้าง.

[๖๕] ภ. ภิกษุใดเป็นผู้ไกลจากกิเลส มี
กิจทำเสร็จแล้ว มีอาสวะสิ้นแล้ว เป็นผู้
ทรงไว้ซึ่งร่างกายอันมีในที่สุด ภิกษุนั้น
พึงกล่าวว่เราพูดดังนี้บ้าง บุคคลทั้งหลาย
อื่นพูดกะเราดังนี้บ้าง ภิกษุนั้นฉลาด
ทราบคำพูดในโลก พึงกล่าวตามสมมติ
ที่พูดกัน.

[๖๖] ท. ภิกษุใดเป็นพระอรหันต์ มีกิจ
ทำเสร็จแล้ว มีอาสวะสิ้นแล้ว เป็นผู้ทรง
ไว้ซึ่งร่างกายอันมีในที่สุด ภิกษุนั้นยังคิด
มานะหรือหนอ จึงกล่าวว่ เราพูดดังนี้
บ้าง บุคคลทั้งหลายอื่นพูดกะเรา ดังนี้
บ้าง.

[๖๗] ภ. กิเลสเป็นเครื่องผูกทั้งหลาย มิได้
มีแก่ภิกษุที่ละมานะเสียแล้ว มานะและ

กันตะทั้งปวง อันภิกษุนั้นกำจัดเสียแล้ว
ภิกษุเป็นผู้มีปัญญาดี ล่วงเสียแล้วซึ่งความ
สำคัญ ภิกษุนั้นพึงกล่าวว่า เราพูดดังนี้
บ้าง บุคคลทั้งหลายอื่นพูดกะเราดังนี้บ้าง
ภิกษุนั้นฉลาด ทราบคำพูดในโลก พึง
กล่าวตามที่พูดกัน.

อรรถกถาอรหันตสูตร

พึงทราบวินิจฉัยในอรหันตสูตรที่ ๕ ต่อไป :-

บทว่า กตาวี แปลว่า มีกิจทำเสร็จแล้ว คือ มีกิจอันมรรค ๔
ทำแล้ว. บทว่า อหิ วทามิ ความว่า เทวดาผู้อยู่ในไพโรสถ์นี้นั้น พึง
โวหารของพวกภิกษุอยู่ป่าพูดกันว่า เราฉันอาหาร เรานั่ง บาตรของเรา จีวร
ของเรา เป็นต้น จึงคิดว่า เราสำคัญว่าภิกษุเหล่านี้ เป็นพระจีณาสพ ก็แต่
ถ้อยคำอิงอาศัยความเห็นว่าเป็นคนเป็นสัตว์ชื่อเห็นปานนี้ของพระจีณาสพ
ทั้งหลาย มีอยู่หรือไม่หนอ ดังนี้ เพื่อจะทราบความเป็นไปนั้น จึงได้กราบทูล
ถามแล้วอย่างนี้. พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสตอบว่า ภิกษุใด เป็นผู้ไกลจากกิเลส
มีกิจทำเสร็จแล้ว มีอาสวะสิ้นแล้ว เป็นผู้ทรงไว้ซึ่งร่างกายอันมีในที่สุด ภิกษุ
นั้นพึงกล่าวว่า เราพูดดังนี้บ้าง บุคคลอื่น ๆ พูดกะเราดังนี้บ้าง ภิกษุนั้น
ฉลาด ทราบคำพูดในโลก พึงกล่าวตามสมมติที่พูดกัน. บทว่า สมญญัม
แปลว่า คำพูด ถือเป็นภาษาของชาวโลก เป็นโวหารของชาวโลก. บทว่า

กุสโล แปลว่า ฉลาด คือ ฉลาดในธรรมมีขันธเป็นต้น. บทว่า โวหาร-
มตุเตน แปลว่า กล่าวตามสมมติที่พูดกัน 'ได้แก่' เมื่อละเว้น ถ้อยคำอัน-
อิงอาศัยความเห็นเป็นคนเป็นสัตว์แล้ว ไม่นำคำที่พูดให้แตกต่างกัน จึงสมควร
ที่จะกล่าวว่า เรา ของเรา ดังนี้ จริงอยู่ เมื่อเขากล่าวว่า ขันธทั้งหลาย
ย่อมบริโภคนั้น ขันธทั้งหลายย่อมบัง บาตรของขันธทั้งหลาย จีวรของขันธ
ทั้งหลาย ดังนี้ ความแตกต่างกันแห่งคำพูดมีอยู่ แต่ใคร ๆ ก็ทราบไม่ได้
เพราะฉะนั้น พระจินาสพ จึงไม่พูดเช่นนั้น ย่อมพูดไปตามโวหารของชาว
โลกนั้นแหละ.

ลำดับนั้น เทวดาจึงคิดว่า ถ้าภิกษุนี้ไม่พูดด้วยทิฐิ ก็ต้องพูดด้วย
อำนาจแห่งมานะแน่ จึงทูลถามอีกว่า โย โหติ เป็นต้น แปลว่า ภิกษุใด
เป็นพระอรหันต์ มีกิจทำเสร็จแล้ว มีอาสวะสิ้นแล้ว เป็นผู้ทรงไว้ซึ่งร่างกาย
อันมีในที่สุด ภิกษุนั้นยังคิดมานะหรือหนอ จึงกล่าวว่า เราพูดดังนี้บ้าง
คนอื่น ๆ พูดคะเรดังนี้บ้าง. บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ยังคิดมานะหรือ
หนอ ได้แก่ ภิกษุนั้น ยังคิดมานะ ฟังกล่าวด้วยสามารถแห่งมานะ หรือหนอ.

ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงดำริว่า เทวดานี้ย่อมทำพระ-
จินาสพเหมือนบุคคลมีมานะ ดังนี้ เมื่อจะทรงแสดงว่า มานะแม้ทั้ง ๕ อย่าง
พระจินาสพจะได้หมดแล้ว จึงตรัสพระคาถาตอบว่า

กิเลสเป็นเครื่องผูกทั้งหลาย มิได้มี
แก่ภิกษุที่ละมานะเสียแล้ว มานะและ
กัณเฑาะว์ทั้งปวงอันภิกษุนั้นกำจัดเสียแล้ว
ภิกษุเป็นผู้มีปัญญาดีล่วงเสียแล้วซึ่งความ
สำคัญตน ภิกษุนั้นพึงกล่าวว่า เราพูด

ดังนี้บ้าง บุคคลทั้งหลายอื่นพูดกะเราดังนี้

บ้าง ภิกษุฉันฉลาด ทราบคำพูดในโลก

ฟังกล่าวความสมมติที่พูดกัน.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า วิรูปิตา แปลว่า กำจัดเสียแล้ว. บทว่า
มานคนฺนุสฺส แปลว่า มานะและคันถะ...อันภิกษุฉันนั้น. คำว่า สมมฺมณฺญ์
หมายถึง คำพูดที่สำคัญตน. อธิบายว่า พระจีณาสพนั้นเป็นผู้ครอบงำได้แล้ว
คือ ก้าวล่วงแล้วซึ่งความสำคัญตนในตัณหา ทิฏฐิ และมานะ. คำที่เหลือมี
เนื้อความง่ายทั้งนั้นแล.

จบอรรถกถาอรหันตสูตรที่ ๕

๖. ปัชโชตสูตร

[๖๘] เทวดากล่าวว่า

โลกย่อมรุ่งเรืองเพราะแสงสว่าง
ทั้งหลายใด แสงสว่างทั้งหลายนั้นย่อมมีอยู่
เท่าไรในโลก ข้าพระองค์ทั้งหลายมาเพื่อ
จะทูลถามพระผู้มีพระภาคเจ้า ไฉนจะรู้จัก
แสงสว่างที่ทูลถามนั้น.

[๖๙] พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า

แสงสว่างทั้งหลายในโลกมีอยู่ ๔
อย่าง แสงสว่างที่ ๕ มิได้มีในโลกนี้
ดวงอาทิตย์สว่างในกลางวัน ดวงจันทร์
สว่างในกลางคืน อนึ่ง ไฟย่อมรุ่งเรืองใน
กลางวันและกลางคืนทุกหนแห่ง พระ-
สัมพุทธเจ้าประเสริฐกว่าแสงสว่างทั้งหลาย
แสงสว่างของพระสัมพุทธเจ้า เป็นแสง-
สว่างอย่างเยี่ยม.

อรรถกถาปชโชตสูตร

พึงทราบวินิจฉัยในปชโชตสูตรที่ ๖ ต่อไป :-

บทว่า ปุฏฺฐิ์ แก่เป็น ปุจฺฉิตฺติ์ แปลว่า เพื่อจะทูลถาม. บทว่า
กถิ์ ชานนฺมุ แก่เป็น กถิ์ ชานนฺยุยาม แปลว่า ไฉนข้าพระองค์จักทราบ.
พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสตอบว่า

แสงสว่างทั้งหลายในโลกมีอยู่ ๔
อย่าง แสงสว่างที่ ๕ มิได้มีในโลกนี้ ดวง-
อาทิตย์สว่างในกลางวัน ดวงจันทร์สว่าง
ในกลางคืน อนึ่ง ไฟย่อมรุ่งเรืองใน
กลางวันและกลางคืนทุกหนแห่ง พระสัม-
มาสัมพุทธเจ้าประเสริฐกว่าแสงสว่างทั้ง-
หลาย แสงสว่างของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า
เป็นแสงสว่างอย่างเยี่ยม.

บทว่า ทิวารตฺติ์ แปลว่า ในกลางวันและกลางคืน. บทว่า ตตฺถ
ตตฺถ แปลว่า ทุกหนแห่ง คือ สว่างไสวในที่นั้น ๆ นั้นแหละ. บทว่า
เอสา อภา แปลว่า แสงสว่างของพระพุทธรูปนี้. ถามว่า แสงสว่างของ
พระพุทธรูปนี้ เป็นไฉน. ตอบว่า แสงสว่างแม้ทั้งปวงเหล่านี้ คือ แสงสว่าง
คือฉานก็ตาม แสงสว่างคือปิตีก็ตาม แสงสว่างคือปสาทะก็ตาม แสงสว่างคือ
ธรรมกถาก็ตาม จงยกไว้ แสงสว่างอันเกิดขึ้นเพราะความปรากฏแห่งพระ-
พุทธเจ้าทั้งหลายชื่อว่า แสงสว่างแห่งพระพุทธรูป แสงสว่างนี้เท่านั้นยอดเยี่ยม
ประเสริฐสูงสุดกว่าแสงสว่างทั้งหมด ไม่มีแสงสว่างอื่นเทียบได้ ดังนี้แล.

จบอรรถกถาปชโชตสูตรที่ ๖

๗. สรสูตร

[๗๐] เทวดากล่าวว่า

สงสารทั้งหลายย่อมกลับแต่ที่ไหน
วิญญะย่อมไม่เป็นไปในที่ไหน นามกิติ
รูปกิติ ย่อมดับหมดในที่ไหน.

[๗๑] พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า

น้ำ ดิน ไฟ ลม ย่อมไม่ตั้ง
อยู่ในที่ใด สงสารทั้งหลายย่อมกลับแต่ที่นี้
วิญญะย่อมไม่เป็นไปในที่นี้ นามกิติ รูปกิติ
ย่อมดับหมดในที่นี้.

อรรถกถาสรสูตร

พึงทราบวินิจฉัยในสรสูตรที่ ๗ ต่อไป :-

บทว่า กุโธ สรา นิวตุนฺติ ได้แก่ ความท่องเที่ยวไปในสงสารนี้
ย่อมสิ้นสุดลงแต่ที่ไหน. อธิบายว่า เทวดาย่อมทูลถามว่า สงสารทั้งหลาย
อาศัยอะไร จึงไม่เป็นไป ดังนี้. พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสตอบว่า

ดินน้ำไฟลม ย่อมไม่ตั้งอยู่ในที่ใด
สงสารทั้งหลายย่อมสิ้นสุดลงแต่ที่นี้ วิญญะ

พระสุตตันตปิฎก สังยุตตนิกาย สคาถวรรค เล่ม ๑ ภาค ๑ - หน้าที่ 142

ย่อมไม่เป็นไปในที่นี้ นามก็ดี รูปก็ดี

ย่อมดับหมดในที่นี่.

บทว่า น คาสติ แปลว่า ไม่ต้องอยู่. บทว่า อโต แปลว่า
แต่ที่นี้ คือ แต่พระนิพพาน. คำที่เหลือง่ายทั้งสิ้น ดังนี้แล.

จบอรรถกถาสุตตที่ ๗

๘. มหัทธนสูตร

[๗๒] เทวดากล่าวว่า

กษัตริย์ทั้งหลายมีทรัพย์มาก มีสมบัติ
มาก ทั้งมีแว่นแคว้น ไม่รู้จักพอใน
กามทั้งหลาย ย่อมแข็งขันซึ่งกันและกัน
เมื่อกษัตริย์ทั้งหลายนั้นมัวชวนชวายเป็น
ไปตามกระแสแห่งภพ บุคคลพวกไหน
ไม่มีความชวนชวายเป็น ละความโกรธและ
ความทะเยอทะยานเสียแล้วในโลก.

[๗๓] พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า

บุคคลทั้งหลาย ละเรื่อน ละบุตร
ละปลุสสัตว์ที่รัก บวชแล้ว กำจัดราคะ
โทสะ และอวิชชาเสียแล้ว เป็นผู้มัวอาสวะ
สิ้นแล้ว เป็นผู้ไกลจากกิเลส บุคคล
พวกนั้นเป็นผู้ไม่ชวนชวายเป็นในโลก.

อรรถกถาหัทธนสูตร

พึงทราบวินิจฉัยในมัทธนสูตรที่ ๘ ต่อไป :-

บุคคลชื่อว่า มีทรัพย์มาก เพราะอรรถว่า ทรัพย์ของเขาอันเป็น
สารจะมีแก้วมุกดาเป็นต้นมีมาก. บุคคลมีโรคะมาก (สมบัติมาก) เพราะอรรถว่า
เขามีมหาโรคะอันเป็นภษณะที่ทำได้ด้วยทองและเงินเป็นต้นมาก. บทว่า
อญญมญญาภิชุณฺหติ แปลว่า ย่อมต้องการ ของกันและกัน คือย่อม
ปรารถนา ย่อมริษยาของกันและกัน. บทว่า อนลฺกตา แปลว่า ไม่รู้จักพอ
คือไม่รู้จักอิ่ม เกิดความอยากไม่สิ้นสุด บทว่า อุตฺตฤกฺขาเตสุ แปลว่า
มีความขวนขวาย คือพยายามเพื่อต้องการสิ่งทีชอบใจทั้งหลายอันมีรูปเป็นต้น
ที่ยังไม่เกิดขึ้น ให้เกิดขึ้นในบรรดาสิ่งทีชอบใจซึ่งมีลักษณะต่าง ๆ เพื่อต้องการ
เสวยสิ่งทีเกิดขึ้น.

บทว่า ภวโสทานุสฺสริสุ แปลว่า ลอยไปตามกระแสแห่งภพ ได้แก่
เล่นไป ตามกระแสแห่งวิภูฏะ. บทว่า อนุสฺสูกา แปลว่า ไม่มีความ
ขวนขวาย ได้แก่ เพราะไม่มีสิ่งเบียดเบียน. ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า

บุคคลทั้งหลายละเรื่อน ละบุตร
ละปศุสัตว์ทีรัก บวชแล้วกำจัดราคะโทสะ
และอวิชาเสียแล้ว เป็นผู้มีอาสวะสิ้นแล้ว
เป็นผู้ไกลจากกิเลส บุคคลพวกนั้น เป็น
ผู้ไม่ขวนขวายในโลก.

บทว่า อการํ แปลว่า เรื่อน ได้แก่ บ้านพร้อมทั้งมาตุคาม.
บทว่า วิราชียา แปลว่า กำจัดแล้ว ได้แก่ ทำลายแล้ว. คำทีเหลือง่ายทั้งนั้น.

จบอรรถกถาหัทธนสูตรที่ ๘

๕. จตุจกฺกสูตร

[๗๔] เทวดากล่าวว่า

ข้าแต่พระองค์ผู้มีความเพียรมาก
สรีระมีจักร ๔ มีทวาร ๕ เต็มด้วยของไม่
สะอาด ประกอบด้วยโลหะ ย่อมเป็นดั่งว่า
เปือกตม ความออกไป (จากทุกข์) จักมี
ได้อย่างไร.

[๗๕] พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า

ตัดความผูกโกรธด้วย กิเลสเป็น
เครื่องร้อยรัดด้วย ความปรารถนาและ
ความโลภอันลามกด้วย ถอนตัณหาอันมี
อวิชาเป็นมูลเสียแล้วอย่างนี้ ความออก-
ไป (จากทุกข์) จึงจักมีได้.

อรรถกถาจตุจกสูตร

พึงทราบวินิจฉัยในจตุจกสูตรที่ ๘ ต่อไป :-

บทว่า จตุจกัม แปลว่า มีจักร ๔ ได้แก่ อิริยาบถ ๔ เพราะในที่นี้
อิริยาบถท่านเรียกว่าจักร. บทว่า นวทวาริ แปลว่า ทวาร ๘ ได้แก่ ทวาร
๘ ซึ่งมีปากแผล ๘ แห่ง. บทว่า ปุณฺณิ แปลว่า มีอสุจิเต็มแล้ว คือ เต็ม
ไปด้วยของไม่สะอาด. บทว่า โลเภณ ตั ยุตฺตํ แปลว่า ประกอบด้วยโลหะ
คือว่า สัมปยุตด้วยตัณหา. บทว่า กถิ ยาตุรา ภวิสฺสติ นี้เทวดาย่อม
ทูลถามว่า การออกไป (จากทุกข์) แห่งสรีระนี้ เห็นปานนี้ จักมีได้อย่างไร
คือว่า ความพ้น ความพ้นรอบ ความก้าวล่วง อย่างดี จักมีได้อย่างไร ดังนี้.

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสตอบว่า

เฉตุวา นทฺธิ วรรตฺตณฺจ อิจฺฉาโลภณฺจ ปาปกํ
สมฺมุติ ตณฺหิ อพฺพยุหฺ เหว ยาตุรา ภวิสฺสติ
ตัดความผูกโกรธด้วย กิเลสเป็น
เครื่องร้อยรัดด้วย ความปรารถนาและ
ความโลภอันลามกด้วย ถอนตัณหาอันมี
อวิชาเป็นมูลเสียแล้วอย่างนี้ ความออก-
ไป (จากทุกข์) จึงมีได้.

บทว่า นทฺธิ แปลว่า ความผูกโกรธ อธิบายว่า ความโกรธมีก่อน
ภายหลัง ความโกรธมีกำลังเป็นไปแล้วอย่างนี้ จึงชื่อว่า ความผูกโกรธ. บทว่า
วรรตฺตํ แปลว่า กิเลสเป็นเครื่องร้อยรัด ได้แก่ ตัดความผูกโกรธ และ
เครื่องร้อยรัด. ชื่อความเกี่ยวข้องกันแห่งตัณหาและทิวฐิ ท่านกล่าวไว้ใน

กาลว่า สหุธานี สหุภุมม์ แต่ในที่นี้ ยกเว้นกิเลสที่ท่านอธิบายไว้ใน
พระบาลีแล้ว กิเลสที่เหลือ ฟังทราบว่าเป็นเครื่องร้อยรัด เพราะฉะนั้น
จึงตรัสว่า ตัดกิเลสเป็นเครื่องร้อยรัด ดังนี้. บทว่า อิจฺฉาโลกํ นี้พระผู้มี-
พระภาคเจ้าตรัสไว้ว่า ธรรมอันหนึ่งนี้แหละ ชื่อว่าโลกะ เพราะอรรถว่า
ปรารถนา เพราะอรรถว่าความอยากและความต้องการ. อีกอย่างหนึ่ง ความอยาก
มีกำลังทรมานเกิดขึ้นครั้งแรก ความโลกมีกำลังเกิดขึ้นในเวลาต่อมา. อีก
อย่างหนึ่ง ความปรารถนาในวัตถุอันตนยังไม่ได้ ชื่อว่า ความอยาก ความ
ยินดีในวัตถุอันตนได้แล้ว ชื่อว่า ความโลก. บทว่า สมฺมุตฺตํ ตณฺหํ ได้แก่
ค้นหาอันมีมูล โดยมีวิชาเป็นมูล. บทว่า อพฺภุญฺห ได้แก่ อันมรรค
ถอนขึ้นแล้ว. คำที่เหลือง่ายทั้งนั้นแล.

จบจตุจกฺกสูตรที่ ๕

๑๐. เณรชังฆสูตร

[๗๖] เทวดากล่าวว่า

พวกข้าพระองค์เข้ามาเฝ้าแล้ว ขอ
ทูลถามพระองค์ผู้มีความเพียร ชูบผอม
มีแข้งดั่งเนื้อทราย มีอาหารน้อย ไม่มี
ความโลภ เป็นเหมือนราชสีห์และช้างเที่ยว
ไปโดดเดี่ยว ไม่มีห่วงใยในกามทั้งหลาย
บุคคลจะพ้นจากทุกข์ได้อย่างไร.

[๗๗] พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า

กามคุณ ๕ มีใจเป็นที่ ๖ บัณฑิต
ประกาศแล้วในโลก บุคคลเลิกความ
พอใจในนามรูปมิได้แล้ว ก็พ้นจากทุกข์
ได้ดังนี้.

จบเณรชังฆสูตรที่ ๑๐

จบสัจติวรรค ที่ ๓

อรรถกถาเอมิขังมสูตร

พึงทราบวินิจฉัยในเอมิขังมสูตรที่ ๑๐ ต่อไป :-

บทว่า **เอมิขงฺม** แปลว่า มีพระขงม (แข็ง) กลมเรียวยเรียบ ดัง
แข็งเนื้อทราย. บทว่า **กิลฺล** ได้แก่ มีพระสรีระสม่าเสมอ ไม่อ้วน. อีก
อย่างหนึ่ง อธิบายว่า มีพระตจะ (หนึ่ง) มิได้เหี่ยวแห้ง คือ มีพระสรีระงาม
โดยมิต้องพอกพูนด้วยกลิ่นดอกไม้ และเครื่องลูบไล้ทั้งหลาย. บทว่า **วีริ**
แปลว่า มีความเพียร.

บทว่า **อปฺปาหาร** ได้แก่ มีอาหารน้อย เพราะความเป็นผู้รู้จัก
ประมาณในการเสวยพระกระยาหาร. อีกอย่างหนึ่ง ชื่อว่า มีอาหารน้อย เพราะ
มิได้เสวยในเวลาวิกาล. บทว่า **อโลลูปฺปี** แปลว่า ไม่มีความโลภ ได้แก่
ทรงปราศจากความอยากในปัจจัย ๔. อีกอย่างหนึ่ง ความไม่มีความโลภนี้ คือ
มิได้มีรสตัณหา. บทว่า **สีหํ เวกฺขริ นาค** ได้แก่ เป็นเหมือนราชสีห์ และช้าง
ตัวประเสริฐเที่ยวไปโดดเดียว. เพราะว่าบุคคลผู้อยู่เป็นหมู่ ย่อมเป็นผู้ประมาท
ผู้เที่ยวไปแต่ผู้เดียว ย่อมเป็นผู้ไม่ประมาท. เพราะฉะนั้น ความเป็นผู้ไม่
ประมาท ท่านจึงถือเอาว่า ผู้เที่ยวไปผู้เดียวนั้นแหละ.

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสตอบว่า

ปลฺลจ กามคฺฌา โลก มโนจฺฐา ปเวทิตา

เอตฺถ ฉนฺทํ วิราชิตฺวา เอวํ ทุกฺขา ปมฺจุจติ.

กามคฺฌ ๕ มีใจเป็นที่ ๖ บัณฑิต

ประกาศแล้วในโลก บุคคลเลิกความพอใจ

ในนามรูปนี้ได้แล้ว ก็พ้นจากทุกข์ได้

อย่างนี้.

บพว่า ปเวทิตา แปลว่า ประกาศแล้ว คือ บอกแล้ว. บพว่า เขตต
แปลว่า ในนามรูปนี้. จริงอยู่ รูปท่านถือเอาด้วยสามารถแห่งกามคุณ ๕ ส่วน
นามท่านถือเอาใจ. ก็แล บัณฑิตควรถือเอานามและรูปทั้งสองโดยไม่แยก
จากกัน แล้วพึงประกอบพื้นฐานในนามและรูปนี้ ด้วยสามารถแห่งธรรมมีชั้น ๕
เป็นต้นเกิด.

จบอรรถกถาเอณิสังขมสูตร ที่ ๑๐

จบอรรถกถาสัตติวรรค ที่ ๓

รวมพระสูตรที่กล่าวในสัตติวรรคนั้นมี สัตติสูตร มุสดีสูตร ชญาสูตร
มโนนิวารณสูตร อรหันตสูตร ปัชโชตสูตร สรสูตร มหัทธนสูตร จตุจกฺกสูตร
และเอณิสังขมสูตร ครบ ๑๐ สูตร พร้อมทั้งอรรถกถา.

สตูลปกายิกวรรคที่ ๔

๑. สัพภิสูต

ว่าด้วยสัตบุรุษ

[๗๘] ข้าพเจ้าได้สดับมาแล้วอย่างนี้ :-

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระวิหารเชตวัน อาราม
ของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี กรุงสาวัตถี ครั้งนั้นแล เมื่อปฐมยามล่วงไปแล้ว
พวกเทวดาสตูลปกายิกา มากด้วยกัน มีวรรณะงาม ยังพระวิหารเชตวันให้
สว่างทั่ว เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า ครั้นแล้วจึงถวายอภิวัตพระผู้มี
พระภาคเจ้า แล้วจึงยืนอยู่ ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง.

[๗๙] เทวดองค์หนึ่ง ครั้นยืนอยู่ ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่งแล้ว
ได้กล่าวคาถานี้ในสำนักพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า

บุคคลควรนั่งร่วมกับพวกสัตบุรุษ

ควรทำความสนิทกับพวกสัตบุรุษ บุคคล

ทราบสัทธรรมของพวกสัตบุรุษแล้ว มิแต่

คุณอันประเสริฐ ไม่มีโทษอันลามกเลย.

[๘๐] ลำดับนั้น เทวดาอื่นอีกได้กล่าวคาถานี้ในสำนักพระผู้มีพระ-
ภาคเจ้าว่า

บุคคลควรนั่งร่วมกับพวกสัตบุรุษ

ควรทำความสนิทกับพวกสัตบุรุษ บุคคล

ทราบสัทธรรมของพวกสัตบุรุษแล้ว ย่อม

ได้ปัญญา หาได้ปัญญาแต่คนอันธพาล
อื่นไม่.

[๘๑] ลำดับนั้นแล เทวดาอื่นอีกได้กล่าวคาถานี้ในสำนักพระผู้มี
พระภาคเจ้าว่า

บุคคลควรนั่งร่วมกับพวกสัตบุรุษ
ควรทำความสนิทกับพวกสัตบุรุษ บุคคล
ทราบสัทธรรมของพวกสัตบุรุษแล้ว ย่อม
ไม่เศร้าโศก ในท่ามกลางแห่งเรื่องเป็นที่
ตั้งแต่งความเศร้าโศก.

[๘๒] ลำดับนั้นแล เทวดาอื่นอีกได้กล่าวคาถานี้ในสำนักพระผู้มี
พระภาคเจ้าว่า

บุคคลควรนั่งร่วมกับพวกสัตบุรุษ
ควรทำความสนิทกับพวกสัตบุรุษ บุคคล
ทราบสัทธรรมของพวกสัตบุรุษแล้ว ย่อม
ไฟโรจน์ในท่ามกลางแห่งญาติ.

[๘๓] ลำดับนั้นแล เทวดาอื่นอีกได้กล่าวคาถานี้ในสำนักพระผู้มี
พระภาคเจ้าว่า

บุคคลควรนั่งร่วมกับพวกสัตบุรุษ
ควรทำความสนิทกับพวกสัตบุรุษ สัตว์
ทั้งหลายทราบสัทธรรมของพวกสัตบุรุษ
แล้ว ย่อมไปสู่สุคติ.

[๘๔] ในลำดับนั้นแล เทวดาอื่นอีกได้กล่าวคาถานี้ในสำนักพระผู้มี
พระภาคเจ้าว่า

บุคคลควรนั่งร่วมกับพวกสัตบุรุษ

ควรทำความสนิทกับพวกสัตบุรุษ สัตว์

ทั้งหลายทราบสังฆกรรมของพวกสัตบุรุษ

แล้ว ย่อมดำรงอยู่สบายเนื่อง ๆ.

ในลำดับนั้นแล เทวดาอื่นอีกได้กราบทูลค่านี้อะพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า
ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า คำของใครหนอแลเป็นสุภาษิต.

[๘๕] พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสบอกว่า คำของพวกท่านทั้งหมดเป็น
สุภาษิตโดยปริยาย ก็แต่พวกท่านจงฟังคำของเราบ้าง

บุคคลควรนั่งร่วมกับพวกสัตบุรุษ

ควรทำความสนิทกับพวกสัตบุรุษ บุคคล

ทราบสังฆกรรมของพวกสัตบุรุษแล้ว ย่อม

พ้นจากทุกข์ทั้งปวง.

อรรถกถาสักกิสสูตร

ฟังทราบวินัจฉัยในสักกิสสูตรที่ ๑ แห่งสตูลลปกายิกวรรคที่ ๔ ต่อไป :-

บทว่า สตูลลปกายิกา มีวิเคราะห์ว่า เทวดาทั้งหลาย ที่ชื่อว่า

สตูลลปกายิกา เพราะยกย่องด้วยอำนาจแห่งการสมาทานธรรมของสัตบุรุษ
แล้วบังเกิดขึ้นในสวรรค์. ในข้อนั้น มีเรื่องดังต่อไปนี้

เรื่องผู้เทิดทูนธรรมสัตบุรุษ

ได้ยินว่า ชนจำนวนมากด้วยกันได้ทำการค้าทางทะเล ใช้เรือแล่น
ไปสู่ทะเล. เมื่อเรือแห่งชนเหล่านั้นไปอยู่โดยเร็วปานลูกธนูอันบุคคลชดไปแล้ว
ในวันที่ ๗ จึงเกิดเหตุร้ายใหญ่ในท่ามกลางทะเล คือ คลื่นใหญ่ตั้งขึ้นแล้ว

ก็ยิ่งเรือให้เต็มไปด้วยน้ำ. เมื่อเรือกำลังจะจมลง มหาชนจึงนึกถึงชื่อเทวดาของตน ๆ แล้วกระทำกัจมีการอันวอนเป็นต้น คร่ำครวญแล้ว.

ในท่ามกลางแห่งชนเหล่านั้น บุรุษคนหนึ่งนึกว่า เราต้องประสบภัยร้ายเห็นปานนี้แน่ จึงนึกถึงธรรมของตน เห็นแล้วซึ่งสละทิ้งหลาย และคิดทั้งหลายก็บริสุทธิแล้ว จึงนั่งขัดสมาธิ คุกพระโยคี. พวกชนทั้งหลายจึงถามท่านถึงเหตุอันไม่กล้วนั้น. บุรุษผู้เป็นบัณฑิตนั้นจึงกล่าวว่า คุณก่อนท่านผู้เจริญทั้งหลาย ไซ้แล้ว เราไม่กล้วภัยเห็นปานนี้ เพราะเราถวายทานแก่หมู่แห่งภิกษุในวันที่ขึ้นเรือ เราได้รับสละทิ้งหลาย และคิดทั้งหลาย ด้วยเหตุนี้ เราจึงไม่กล้ว ดังนี้. ชนเหล่านั้น จึงกล่าวว่า ข้าแต่ นาย ก็สละและคิดเหล่านี้สมควรแก่ชนพวกอื่นบ้างหรือไม่. บัณฑิตนั้นตอบว่า ไซ้แล้ว ธรรมเหล่านี้ย่อมสมควรแม้แก่พวกท่าน. ชนเหล่านั้น จึงกล่าวว่า ถ้าอย่างนั้น ขอท่านบัณฑิตจงให้แก่พวกเราบ้าง.

ชนผู้เป็นบัณฑิตนั้น จึงจัดทำพวกมนุษย์เหล่านั้นให้เป็นพวกละรู้้อยู่คน รวมเป็น ๗ พวกด้วยกัน. ต่อจากนั้นก็ให้ศีล ๕. ในบรรดาชน ๗ พวกนั้น ชนจำนวนร้อยคนพวกแรกตั้งอยู่ในน้ำมีข้อเท้าเป็นประมาณ จึงได้รับศีล. พวกที่ ๒ ตั้งอยู่ในน้ำมีเข่าเป็นประมาณ... พวกที่ ๓ ตั้งอยู่ในน้ำมีสะเอวเป็นประมาณ... พวกที่ ๔ ตั้งอยู่ในน้ำมีสะดือเป็นประมาณ... ชนพวกที่ ๕ ตั้งอยู่ในน้ำมีนมเป็นประมาณ... พวกที่ ๖ ตั้งอยู่ในน้ำมีคอเป็นประมาณ... พวกที่ ๗ น้ำทะเลกำลังจะไหลเข้าปาก จึงได้รับศีล ๕ แล้ว.

ชนผู้เป็นบัณฑิตนั้น ครั้นให้ศีล ๕ แก่ชนเหล่านั้นแล้ว จึงประกาศเสียงกึกก้องว่า สิ่งอื่นเป็นที่พึงเฉพาะของพวกท่านไม่มี พวกท่านจงรักษาศีลเท่านั้น ดังนี้.

ชนทั้ง ๑๐๐ เหล่านั้น ทำกาละในทะเลนั้นแล้ว ไปบังเกิดขึ้นในภพ
ดาวดึงส์ เพราะอาศัยศีลอันตนรับเอาในเวลาใกล้ตาย. วิมานทั้งหลายของ
เทวดาเหล่านั้นก็เกิดขึ้นเป็นหมู่เดียวกัน. วิมานทองของอาจารย์มีประมาณ
ร้อยโยชน์เกิดในท่ามกลางแห่งวิมานทั้งหมด. เทพที่เหลือเป็นบริวารของเทพ
ที่เป็นอาจารย์นั้น วิมานที่ต่ำกว่าวิมานทั้งหมดนั้น ก็ยังมีประมาณถึง ๑๒ โยชน์.

เทพเหล่านั้น ได้พิจารณาผลกรรมในขณะที่ตนเกิดแล้ว ทราบแล้ว
ซึ่งการได้สมบัตินั้น เพราะอาศัยอาจารย์ จึงกล่าวกันว่า พวกเราจักไป พวก
เราจักกล่าวสรรเสริญคุณแห่งอาจารย์ของพวกเราในสำนักแห่งพระทศพล ดังนี้
แล้ว เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าในเวลาระหว่างมัชฌิมยาม.

ในบรรดาเทวดาเหล่านั้น เทวดา ๖ องค์ ได้กล่าวคาถาองค์ละหนึ่ง
คาถา เพื่อพรรณนาคุณอาจารย์ของตนด้วยคำว่า

สพฺุภิเรว สฺมาเสถ

สพฺุภิ กุพฺุเพถ สฺนถวํ

สฺติ สพฺุชฺมมฺณฺญา

เสยฺโย โหติ น ปาปิโย.

บุคคลควรนั่งร่วมกับพวกสัตบุรุษ

ควรทำความสนิทกับพวกสัตบุรุษ บุคคล

ทราบสัทธรรมของพวกสัตบุรุษแล้ว มีแต่

คุณอันประเสริฐ ไม่มีโทษลามกเลย.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **สพฺุภิ** แปลว่า พวกบัณฑิต คือ พวก
สัตบุรุษ. ระอักษรทำหน้าที่สนธิ. บทว่า **สฺมาเสถ** แปลว่า ควรนั่งร่วม
ก็คำว่า **สฺมาเสถ** นี้ เป็นหัวข้อแห่งเทศนาเท่านั้น. อธิบายว่า ฟังสำเร็จ
อิริยาบถทั้งปวง ร่วมกับสัตบุรุษทั้งหลายทีเดียว. บทว่า **กุพฺุเพถ** แปลว่า
ควรทำ. บทว่า **สฺนถวํ** แปลว่า ความสนิท ได้แก่ ความสนิทด้วยไมตรี

แต่ความสนิด้วยคัมหาอันใคร ๆ ไม่ควรกระทำ. ข้อนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้า
ตรัสหมายเอาคำว่า บุคคลพึงทำความสนิทไมตรีกับพระสัมมาสัมพุทธเจ้า พระ-
ปัจเจกพุทธะ และพระสาวกทั้งหลาย ดังนี้. บทว่า สติ แปลว่า ของพวก
สัตบุรุษ. บทว่า สทฺธมฺมํ ได้แก่ สัทธรรมต่างๆ มีศีล ๕ ศีล ๑๐ และ
สติปฏิฐาน ๔ เป็นต้น. แต่ในสูตรนี้ ท่านประสงค์เอาศีล ๕. บทว่า เสโยย
โหติ แปลว่า มีแต่คุณอันประเสริฐ คือ มีแต่ความเจริญ. บทว่า น ปาปิโย
ได้แก่ ความลามก (ความต่ำช้า) อะไร ๆ ย่อมไม่มี.

ลำดับนั้น เทวดาอื่นอีกได้กล่าวคาถานี้ในสำนักพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า
บุคคล ควรนั่งร่วมกับพวกสัตบุรุษ ฯลฯ ย่อมได้ปัญญา หาได้ปัญญาแต่คนอื่น
(คนพาล) ไม่ ดังนี้. บทว่า นาญญโต แปลว่า หาได้แต่คนอื่นไม่ คือ
ชื่อว่า ปัญญา อันบุคคลย่อมไม่ได้แต่คนอื่นผู้เป็นพาล คุณน้ำมันงาเป็น
ต้น อันบุคคลไม่พึงได้ด้วย กรวด ทราย เป็นต้น. ก็บุคคลทราบธรรมของ
สัตบุรุษทั้งหลายแล้ว เสพอยู่คบอยู่ซึ่งบัณฑิตเท่านั้นจึงได้ปัญญา คุณน้ำมันทั้ง
หลาย มีน้ำมันงาเป็นต้น อันบุคคลย่อมได้ด้วยเมตตาเป็นต้น.

ลำดับนั้นแล เทวดาอื่นอีกได้กล่าวคาถานี้ในสำนักพระผู้มีพระภาคเจ้า
ว่า บุคคลควรนั่งร่วมกับพวกสัตบุรุษ ฯลฯ ย่อมไม่เศร้าโศกในท่ามกลางแห่ง
เรื่องอันเป็นที่ตั้งแห่งความเศร้าโศก ดังนี้. บทว่า โสภมฺชฺเณ อธิบายว่า
บุคคลผู้ไปแล้วในท่ามกลางแห่งเรื่องอันเป็นที่ตั้งแห่งความเศร้าโศก หรือว่า
ไปแล้วในท่ามกลางแห่งสัตว์ทั้งหลายผู้มีความเศร้าโศก เหมือนอุบาสิกา
(มัลลิกา) ของพันธุลเสนาบตี และเหมือนสังกัจจามณเณรผู้เป็นสัททวิหาริก
ของพระธรรมเสนาบตี ผู้ไปในท่ามกลางแห่งโจร ๕๐๐ ย่อมไม่เศร้าโศก.

ลำดับนั้นแล เทวดาอื่นอีกได้กล่าวคาถานี้ในสำนักพระผู้มีพระภาคเจ้า
ว่า บุคคลควรนั่งร่วมกับพวกสัตบุรุษ ฯลฯ ย่อมไฟโรจน์ในท่ามกลางแห่งญาติ
ดังนี้. บทว่า ฌาติมฺชฺเณ วิโรจติ แปลว่า ย่อมไฟโรจน์ ในท่ามกลางแห่งหมู่

ญาติ คือว่า ย่อมงามคุดสามเณร ชื่อว่า อธิมุตตะกะ ผู้เป็นสัทธาวิหาริกของ
พระสังกัจจเอระ

เรื่อง อธิมุตตะกะสามเณร

ได้ยินว่า สามเณรนั้นเป็นหลานของพระสังกัจจเอระนั้น. ในกาลครั้ง
นั้น พระเถระกล่าวกะสามเณรว่า คุณก่อนสามเณร เธอเป็นผู้ใหญ่แล้ว เธอจง
ไปถามถึงอายุของเธอแล้วจงมา เราจักอุปสมบทให้ ดังนี้ สามเณรรับคำ
ดีแล้วขอรับ ไหว้พระเถระแล้วถือบาตรและจีวรไปบ้านน้องหญิง ซึ่งตั้งอยู่
ใกล้คงอันเป็นที่อาศัยอยู่ของพวกโจร แล้วก็เที่ยวไปบิณฑบาต. น้องหญิง
เห็นท่านแล้วไหว้แล้ว จึงนิมนต์ให้ไปนั่งในบ้านให้ฉันภัตตาหารแล้ว. สามเณร
ทำภัตกิจเสร็จแล้ว จึงถามถึงอายุของตน. นางตอบว่า ดิฉันไม่ทราบ แม่
ย่อมทราบ. สามเณรกล่าวว่า ท่านจงอยู่ที่นี้ เราจักไปบ้านโยมมารดา แล้วก็
ก้าวเข้าไปสู่คง. บุรุษผู้เป็นโจรเห็นสามเณรแต่ไกล จึงส่งสัญญาณแก่พวกโจร.
พวกโจรให้สัญญาณด้วยคำว่า ได้ยินว่า สามเณรองค์หนึ่ง หยั่งลงสู่คง พวก
เธอจงไปนำสามเณรนั้นมา ดังนี้. โจรบางพวกกล่าวว่า เราจักฆ่า บางพวก
กล่าวว่า เราจักปล่อย. แม้สามเณรก็คิดว่าเราเป็นพระเสกขะ มีกิจที่ควรทำ
แก่ตนอยู่ เราปรินิพพานกับพวกโจรเหล่านี้แล้ว จักทำความสวัสดิ์เป็นประมาณ
จึงเรียกหัวหน้าโจรมา กล่าวว่า คุณก่อนท่านผู้มีอายุ เราจักทำความอุปมา
(ความเปรียบเทียบ) แก่ท่าน ดังนี้ แล้วได้กล่าวคาถาเหล่านี้ว่า

ในอดีตกาลอันยาวนาน ที่หมู่ไม้ใน
ดงใหญ่ เสือดาวตัวหนึ่งเที่ยวดักเหยื่อตาม
ทางโค้ง ในกาลนั้น มันได้ฆ่าจัมปกะเสีย
แล้ว เนื้อและนกทั้งหลายเห็นจัมปกะตาย
แล้ว ตกใจกลัว พากันหลบหลีกไปใน

เวลารাত্রี จึงไม่เกิดประโยชน์แก่นัน ฉันท
ใด ท่านฆ่าสมณะชื่อ อธิมุตกะ ผู้ไม่มี
กิเลสเป็นเครื่องกังวลใจก็เหมือนกันนั่น
แหละ คนทั้งหลายผู้เดินทางจักไม่มา
พวกท่านก็จักขาดทรัพย์ สมณะชื่อว่า
อธิมุตกะ ผู้ไม่มีกิเลสเครื่องกังวลใจ
กล่าวคำจริงแท้ คนทั้งหลายผู้เดินทางจัก
ไม่มา ความเสื่อมแห่งทรัพย์จักมี.

นายโจรกล่าวว่า

ถ้าท่านเห็นคนเดินทางสวนมาแล้ว
จักไม่บอกแก่ใคร ๆ ข้าแต่ท่านผู้เจริญเมื่อ
ท่านตามรักษาจะนี้ได้ ก็จงไปตามสบาย
เถิด.

สามเณรนั้น ผู้อันพวกโจรเหล่านั้นปล่อยอยู่ ไปอยู่ แม้เห็นญาติทั้ง
หลายก็ได้บอก ที่นั่นเมื่อญาติของสามเณรนั้นมาถึงแล้ว พวกโจรก็ช่วยกัน
จับแล้วทรมานอยู่ พวกโจรได้กล่าวกะมารดาของสามเณรซึ่งนางกำลังเสียใจ
ประหารออกคร่ำครวญอยู่ว่า

อธิมุตกะ จักถามท่านว่า อธิมุตกะ
บัดนี้มีโอกาสฝนเท่าไร แม่กระผมถามแล้ว
ของงบอก พวกเราจักสู้ได้อย่างไร.

มารดาของอธิมุตกะกล่าวกะพวกโจรว่า

เรานี้แหละเป็นมารดาของอธิมุตกะ
ผู้นี้แหละเป็นบิดา ผู้นี้เป็นน้องหญิง ผู้นี้

เป็นที่ขายน้องชาย คนทั้งหมดในที่นี้
เป็นญาติของอหิมุตตะกะ. อหิมุตตะกะมีปกติ
ทำกิจอันไม่สมควรเลย เห็นญาติคนใดมา
แล้วก็ไม่ห้าม ข้อนี้เป็นวัตรปฏิบัติของ
สมณะทั้งหลายผู้เป็นพระอรียะ ผู้มีธรรม
เป็นชีวิตหรือหนอ.

นายโจรกล่าวว่า

อหิมุตตะกะมีปกติกล่าวคำจริง เห็น
ญาติคนใดแล้วก็ไม่ห้าม เพราะความ
ประพฤติกวามดีของอหิมุตตะกะ ผู้เป็นภิกษุ
ผู้มีปกติกล่าวคำจริง. คนทั้งหมดผู้เป็น
ญาติของอหิมุตตะกะปลอดภัยแล้ว ของ
ไปสู่ความสวัสดิเถิด.

ญาติเหล่านั้น ผู้อันโจรทั้งหลายปล่อยตัวแล้วด้วยอาการอย่างนี้ ไป
แล้วกล่าวกะอหิมุตตะกะว่า

พ่อชนทั้งหมดปลอดภัยแล้ว กลับมาสู่ความสวัสดิ เพราะความประพฤ
ดีของท่านผู้เป็นภิกษุ ผู้กล่าววาจาสัตย์.

พวกโจรทั้งห้าร้อยล้อมใส่แล้ว จึงขอบวชในสำนักของสามเณรชื่อ
อหิมุตตะกะ. สามเณรจึงพาศิษย์เหล่านั้นไปสู่สำนักพระอุปัชฌาย์ แล้วตนก็
อุปสมบทก่อน ภายหลังจึงทำการอุปสมบทให้อันเตวาสิกของตน มีประมาณ
ห้าร้อยเหล่านั้น. อันเตวาสิกทั้งหมดเหล่านั้น ตั้งอยู่ในโอวาทของ อหิมุตตะ
เถระแล้วก็บรรลุซึ่งพระอรหัตผลอันเลิศ ดังนี้.

เทวดา ถือเอาความขื่อนี้แล้วกราบทูลพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า **สตัดุชฺชมมมณฺเวยย ฌาติมชฺเชม วิโรจติ** แปลว่า บุคคล รู้สัจธรรมของพวกสัตบุรุษแล้ว ย่อมไพโรจน์ ในท่ามกลางแห่งญาติ ดังนี้.

ในลำดับนั้นแล เทวดาอื่นอีก ได้กล่าวคำถือนี้ในสำนักพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า บุคคลควรนั่งร่วมกับพวกสัตบุรุษ ฯลฯ ย่อมดำรงอยู่สบายเนื่อง ๆ. คำว่า **สตัดุ** นี้ แปลว่า เนื่อง ๆ คือ เทวดาย่อมกล่าวว่า ชนทั้งหลาย ย่อมดำรงอยู่สบายเนื่อง ๆ หรือว่า มีความสุขอันยั่งยืน.

ลำดับนั้นแล เทวดาอื่นอีกได้กล่าวคำถือนี้ในสำนักพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่พระผู้มีพระภาค คำของใครหนอเป็นสุภายิต.

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า คำของพวกท่านทั้งหมดเป็นสุภายิตโดยปริยาย ก็แต่พวกท่านจงฟังคำของเราบ้างว่า

บุคคล ควรนั่งร่วมกับพวกสัตบุรุษ

ควรทำความสนิทกับพวกสัตบุรุษ บุคคล

ทราบสัจธรรมของพวกสัตบุรุษแล้ว ย่อม

พ้นจากทุกข์ทั้งปวง.

บทว่า **สพฺพชาติ โว** แปลว่า ของพวกท่านทั้งหมด. บทว่า **ปริยาเยน** ได้แก่ โดยภาระ. บทว่า **สพฺพทุกฺขา ปมฺมุจฺจติ** แปลว่า ย่อมพ้นจากทุกข์ทั้งปวง อธิบายว่า ไม่ใช่มีเหตุแต่คุณอันประเสริฐแต่อย่างเดียวเท่านั้น ย่อมไม่ได้ปัญญาเพียงอย่างเดียว ย่อมไม่เสรำโศกในท่ามกลางแห่งเรื่องเป็นที่ตั้งแห่งความโศกเพียงอย่างเดียว ย่อมไพโรจน์ในท่ามกลางแห่งญาติ... ย่อมเกิดในสุคติ... ย่อมดำรงอยู่สบายสิ้นกาลนานเพียงอย่างเดียว ก็บุคคลนั้นแล ย่อมพ้นแม้จากวิภูทุกข์ทั้งสิ้น ดังนี้แล.

จบอรรถกถาสัพทสุตฺตที่ ๑

๒. มัจฉริสูตร

ว่าด้วยเหตุที่ให้ทานไม่ได้

[๘๖] สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับ อยู่ ณ พระวิหารเชตวัน อารามของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี กรุงสาวัตถี ครั้งนั้นแล เมื่อปฐมยาม ล่วงไปแล้ว พวกเทวดาสตลลปกายิกามากด้วยกัน มีวรรณะงาม ยังพระวิหารเชตวันทั้งสิ้นไปสว่าง เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า ครั้นแล้วจึงถวายอภิวัต พระผู้มีพระภาคเจ้า แล้วยืนอยู่ ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง.

[๘๗] เทวดาคงคหนึ่ง ครั้นยืนอยู่ ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่งแล้ว ได้กล่าวคาถาในสำนักพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า

เพราะความตระหนี่ และความประ-
มาทอย่างนี้ บุคคลจึงให้ทานไม่ได้ บุคคล
ผู้หวังบุญ รู้แจ้งอยู่ พึงให้ทานได้.

[๘๘] ในลำดับนั้นแล เทวดาอื่นอีก ได้กล่าวคาถาทั้งหลายนี้ใน
สำนักพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า

คนตระหนี่กลัวภัยโดยยอมให้ทานไม่-
ได้ ภัยนั้นนั่นแลยอมมีแก่คนตระหนี่ผู้ไม่
ให้ทาน คนตระหนี่ยอมกลัวความหิวและ
ความกระหายได้ ความหิวและความกระ-
หายนั้นยอมถูกต้องคนตระหนี่นั้นนั่นแลผู้
เป็นพาลทั้งในโลกนี้ และในโลกหน้า ฉะนั้น

บุคคลควรกำจัดความตระหนี่อันเป็น
สนิมในใจ ให้ท่านเถิด เพราะบุญทั้งหลาย
ย่อมเป็นที่พึงของสัตว์ทั้งหลายในโลกหน้า.

[๘๙] ในลำดับนั้นแล เทวดาอื่นอีก ได้กล่าวคาถาทั้งหลายนี้ใน
สำนักพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า

ชนทั้งหลายเหล่าใด เมื่อของมีน้อย
ก็แบ่งให้ เหมือนพวกเดินทางไกลก็แบ่ง
ของให้แก่พวกที่เดินทางร่วมกัน ชนทั้ง-
หลายเหล่านั้น เมื่อบุคคลทั้งหลายเหล่านั้น
ตายแล้ว ก็ชื่อว่าย่อมไม่ตาย ธรรมนี้เป็น
ของบัณฑิตแต่ปางก่อน ชนพวกหนึ่งเมื่อ
ของมีน้อยก็แบ่งให้ ชนพวกหนึ่งมีของมาก
ก็ไม่ให้ ทักษณาที่ให้แต่ของน้อย นับเสมอ
ด้วยพัน.

[๙๐] ในลำดับนั้นแล เทวดาอื่นอีก ได้กล่าวคาถาทั้งหลายนี้ในสำนัก
พระผู้มีพระภาคเจ้าว่า

ท่าน พวกพาลชนเมื่อให้ ให้ได้ยาก
กุศลธรรม พวกพาลชนเมื่อทำ ทำได้ยาก
พวกอสัตบุรุษย่อมไม่ทำตาม ธรรมของ
สัตบุรุษ อันพวกอสัตบุรุษดำเนินตามได้
แสนยาก เพราะฉะนั้น การไปจากโลกนี้
ของพวกอสัตบุรุษและของพวกอสัตบุรุษจึง
ต่างกัน พวกอสัตบุรุษย่อมไปสู่นรก พวก
สัตบุรุษย่อมเป็นผู้ดำเนินไปสู่สวรรค์.

ในลำดับนั้นแล เทวดาอื่นอีก ได้กราบทูลคำนี้กะพระผู้มีพระภาคเจ้า ว่า ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า คำของใครหนอแลเป็นสุภาษิต.

[๕๑] พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า คำของพวกท่านทั้งหมดเป็นสุภาษิต โดยปริยาย ก็แต่พวกท่านจงฟังคำของเราบ้าง

บุคคลแม่ใด ฟังประพตติธรรม

ประพตติสะอาด เป็นผู้เลี้ยงภริยา และ
เมื่อของมีน้อยก็ให้ได้ เมื่อบุรุษแสนหนึ่ง
บุษากิษุพันธ์หนึ่ง หรือบริจาตทรัพย์พัน-
กหาปณะ การบูชาของบุคคลเหล่านั้น
ย่อมไม่ถึงส่วนร้อย ของบุคคลอย่างนั้น.

[๕๒] ในลำดับนั้นแล เทวดาอื่นอีก ได้กล่าวกะพระผู้มีพระภาคเจ้า ด้วยคาถาว่า

การบูชาอันไพบุลย์ใหญ่โตนี้ ย่อม

ไม่เท่าถึงส่วนแห่งทานที่บุคคลให้ด้วย
ความประพตติธรรม เพราะเหตุอะไร เมื่อ
บุรุษแสนหนึ่งบุษากิษุพันธ์หนึ่ง หรือบริ-
จาตทรัพย์พันกหาปณะ การบูชาของบุรุษ
เหล่านั้นย่อมไม่ถึงส่วนร้อยของบุคคล
อย่างนั้น.

[๕๓] ในลำดับนั้นแล พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสกะเทวดานั้นด้วย พระคาถาว่า

บุคคลเหล่านี้ ตั้งอยู่ในกรรม

ปราศจากความสงบ (ปราศจากกรรม)

โบายเขา หม่าเขา ทำให้เขาเศร้าโศกแล้ว
ให้ทาน ทานนั้นจัดว่าทานมีหน้าองด้วย
น้ำตา จัดว่าทานเป็นไปกับด้วยอาชญา
จึงยอมไม่เท่าถึงส่วนแห่งทานที่ให้ด้วย
ความสงบ (ประพตติธรรม) เมื่อบุรุษ
แสนหนึ่งบุษากิกษุพันธ์หนึ่ง หรือบริจาต
ทรัพย์พันกหาปณะ การบูชาของบุรุษ
เหล่านั้น ย่อมไม่ถึงส่วนร้อยของบุคคล
อย่างนั้น โดยนัยอย่างนี้.

อรรถกถามัจฉริสูตร

พึงทราบวินิจฉัยในมัจฉริสูตรที่ ๒ ต่อไป :-

บทว่า มจฺเจรา จ ปมาทา จ แปลว่า เพราะความตระหนี่และ
ความประมาท ได้แก่ เพราะความตระหนี่ อันมีการปกปิดซึ่งสมบัติของตนไว้
เป็นลักษณะ และเพราะความประมาท อันมีการอยู่ปราศจากสติเป็นลักษณะ.
จริงอยู่ บางคน คิดว่า เมื่อเราให้สิ่งนี้ สิ่งนี้ก็จกหมดไป วัตถุของเรา หรือ
วัตถุอันเป็นของมีอยู่ในบ้านก็จกไม่มี ดังนี้ ชื่อว่า ไม่ให้ทานเพราะความ
ตระหนี่. บางคน แม้จะเพียงยังจิตให้เกิดขึ้นว่า เราควรให้ทาน ดังนี้ ก็ไม่มี
เพราะความที่ตนเป็นผู้ขวนขวายในการเล่นเป็นต้น นี้ชื่อว่า ไม่ให้ทานเพราะ
ความประมาท.

ชื่อว่า เอวํ ทานํ น ทียติ แปลว่า อย่างนี้ บุคคลจึงให้ทาน
ไม่ได้ อธิบายว่า ธรรมดาว่า ทานนี้อันเป็นเหตุนำมาให้ซึ่งยศ ให้ซึ่งสิริ

ให้ซึ่งสมบัติ เห็นปานนี้ บุคคลก็ยังไม่ให้ไม่ได้ เพราะฉะนั้น ท่านจึงกล่าวถึง เหตุแห่งการไม่ให้เพราะความตระหนี่เป็นต้น. บทว่า **ปุลฺลํ อากงฺขมาเนน** แปลว่า บุคคลผู้หวังบุญ คือ ผู้ปรารถนาบุญอันต่างด้วยเจตนามีบุญเจตนา เป็นต้น. ในคำว่า **เทยฺย โหติ วิชานตา** แปลว่า รู้แจ้งอยู่ จึงให้ท่านนั้น เทวดากล่าวว่าบุคคลรู้แจ้งว่า ผลของท่านมีอยู่ ดังนี้ จึงให้ท่าน.

ลำดับนั้น เทวดาอื่นอีก ได้กล่าวกาลาทั้งหลายในสำนักพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า

คนตระหนี่กลัวภัยโดยย่อไม่ให้ท่าน
ภัยนั้นนั้นแลย่อมมีแก่คนตระหนี่ผู้ไม่ให้
ท่าน คนตระหนี่กลัวความหิว และความ
กระหายใจ ความหิวและความกระหายนั้น
ย่อมถูกต้อง คนตระหนี่นั้นนั้นแหละผู้เป็น
พาลทั้งในโลกนี้และโลกหน้า ฉะนั้น
บุคคลควรกำจัดความตระหนี่อันเป็นสนิม-
ในใจ (มลทิน) ให้ท่านเถิด เพราะบุญ
ทั้งหลายย่อมเป็นที่พึงของสัตว์ทั้งหลายใน
โลกหน้า.

บทว่า **ตเมว พลํ ผุสฺสตี** อธิบายว่า ความหิวและความกระหาย ย่อมถูกต้อง คือย่อมติดตาม ย่อมไม่ละบุคคลผู้เป็นพาลนั้นนั้นแหละทั้งในโลกนี้และโลกหน้า. บทว่า **ตสุมา** ได้แก่ ก็เพราะความหิวและความกระหาย ย่อมถูกต้องบุคคลผู้เป็นพาลนั้นนั้นแหละ. บทว่า **วิเนยฺย มจฺเจรํ** แปลว่า บุคคลควรกำจัดความตระหนี่ ได้แก่ นำความตระหนี่อันเป็นมลทินออก. บทว่า **ทชฺชา ทานํ มลาภิฏฺฐ** อธิบายว่า บุคคลผู้กำจัดมลทิน ครั้นกำจัดมลทิน คือ ความตระหนี่นั้นแล้ว จึงให้ท่านได้.

ในลำดับนั้นแล เทวดาอื่นอีก ได้กล่าวคาถาทั้งหลายในสำนักพระผู้มี
พระภาคเจ้าว่า

ชนเหล่าใด เมื่อของมีน้อยก็แบ่งให้
เหมือนพวกเดินทางไกลแบ่งของให้แก่
พวกที่เดินทางร่วมกัน ชนเหล่านั้น เมื่อ
บุคคลเหล่าอื่นตายแล้ว เชื่อว่าย่อมไม่ตาย
ธรรมนี้เป็นของบัณฑิตแต่ปางก่อน ชน
พวกหนึ่ง เมื่อของมีน้อยก็แบ่งให้ ชน
พวกหนึ่งแม้ของมีมากก็ไม่ให้ ทักษิณา
(ของทำบุญ) ที่ให้แก่ของน้อยนับเสมอ
ด้วยพัน.

บทว่า เต มเตสุ น มียุญฺหติ ความว่า บุคคลเหล่านั้น เมื่อบุคคล
อื่นตายแล้ว เชื่อว่า ย่อมไม่ตาย เพราะความตายคือความเป็นผู้มีปกติไม่ให้ทาน
เหมือนอย่างว่า บุคคลผู้ตายแล้ว เมื่อบุคคลอื่นนำสิ่งของทั้งหลายมีข้าวและน้ำ
เป็นต้นแม้มาก มาวางแวดล้อมแล้วบอกว่า สิ่งนี้จึงเป็นของผู้นี้ สิ่งนี้จึงเป็น
ของผู้นี้ ดังนี้ บุคคลผู้ตายแล้วเหล่านั้นก็ไม่สามารถลุกขึ้นมารับการแจกจ่ายได้
ฉนใด แม้บุคคลผู้ไม่ให้ทานก็เหมือนกัน เพราะฉะนั้น โภคะทั้งหลายของ
ผู้ตายแล้ว และของผู้มีปกติไม่ให้ทานจึงชื่อว่าเสมอ ๆ กัน ด้วยเหตุนี้แหละ
บุคคลผู้มีปกติให้ทาน เมื่อชนทั้งหลายเห็นปานนี้ตายแล้ว เชื่อว่า ย่อมไม่ตาย.

บทว่า อทฺธานํ ว สหาวชฺช อปฺปสุตฺตี เย ปเวจฺจนฺติ อธิบายว่า
คนทั้งหลายผู้เดินทางไกลกันดารร่วมกันเมื่อเสบียงมีน้อย บุคคลผู้เดินทาง
ร่วมกันก็แบ่ง คือยอมให้ทานนั้นแหละแก่บุคคลผู้เดินทางร่วมกัน ฉนใด ข้อนี้
ก็ฉนนั้นแล คนเหล่าใด เดินทางร่วมกัน ไปสู่ทางกันดาร คือสงสารอันมีเบื้องต้น

และที่สุดที่บุคคลรู้ไม่ได้ ครั้นเมื่อวัตถุที่พึงให้แม้น้อย ก็แบ่งของให้ได้
ชนเหล่านั้น ครั้นเมื่อชนอื่นตายแล้ว จึงชื่อว่า ย่อมไม่ตาย. บทว่า **เอส
ธมฺโม สนนฺโต** อธิบายว่า ธรรมนี้เป็นของโบราณ อีกอย่างหนึ่ง ธรรม
นี้เป็นของบัณฑิตเก่า. บทว่า **อปฺปสฺสเมเก** แปลว่า ชนพวกหนึ่งเมื่อของ
มีน้อย. บทว่า **ปเวจฺจนฺนฺติ** แก่เป็น **ททฺนฺติ** แปลว่า ย่อมให้. บทว่า
พหุเนเก น ทิจฺจเร แปลว่า ชนพวกหนึ่งมีของมากก็ไม่ให้ คือว่า ชน
บางพวกแม้มีโภคะมากมาย ก็ย่อมไม่ให้. บทว่า **สทฺสฺสเน สมนฺ มิตา** แปลว่า
นับเสมอด้วยพัน คือ ย่อมเป็นเช่นกับทานพันหนึ่ง.

ในลำดับนั้นแล เทวดาอื่นอีก ได้กล่าวคาถาทั้งหลายในสำนักพระผู้มี
พระภาคเจ้าว่า

ทาน พวกวาลชนเมื่อให้ ให้ได้ยาก
กุศลธรรม พวกวาลชนเมื่อทำ ทำได้ยาก
พวกอสัตบุรุษย่อมไม่ทำตาม ธรรมของ
สัตบุรุษอันพวกอสัตบุรุษดำเนินตามได้ยาก
เพราะฉะนั้น การไปจากโลกนี้ของพวก
สัตบุรุษและพวกอสัตบุรุษ จึงต่างกัน
พวกอสัตบุรุษย่อมไปสู่ันรก พวกสัตบุรุษ
ย่อมเป็นผู้ดำเนินไปสู่สวรรค์.

บทว่า **ทฺหรนฺวโย** แปลว่า ดำเนินตามได้ยาก คือ เข้าถึงได้โดยยาก
อธิบายว่า ให้เต็มได้ยาก. ในลำดับนั้นแล เทวดาอื่นอีก ได้กราบทูลกะพระ-
ผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า คำของใครหนอแลเป็นสุภาษิต
ดังนี้. พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า คำของพวกท่านทั้งหมดเป็นสุภาษิตโดยปริยาย
ก็แต่พวกท่านจงฟังคำของเราบ้างว่า

**บุคคลแม่ใด ย่อมประพฤติธรรม
ประพฤติสะอาด เป็นผู้เลี้ยงภรรยา และ
เมื่อของมีน้อยก็ให้ได้ เมื่อบุรุษแสนหนึ่ง
บุชาภิกษุพันหนึ่ง หรือบริจาทรทรัพย์
พันกหาปณะ การบูชาของบุคคลเหล่านั้น
ย่อมไม่ถึงส่วนร้อยของบุคคลอย่างนั้น.**

บทว่า **ธมฺมํ จเร** ได้แก่ ย่อมประพฤติธรรม คือ กุศลกรรมบถ ๑๐
บทว่า **โยปี สมฺมชฺชํ จเร** แปลว่า บุคคลแม่ใด ย่อมประพฤติสะอาด
ได้แก่ พระพฤติให้สะอาดด้วยสามารถแห่งการชำระล้างความชั่วทั่ว ๆ ไปตั้ง
แต่ต้น และด้วยสามารถแห่งการยำยิ่ คุจการนวดฟางข้าวเป็นต้น. บทว่า
ทาริ จ โปถํ แก่เป็น **ทาริ จ โปเสนฺโต** แปลว่า เลี้ยงดูภรรยา. บทว่า
ททํ อปฺปอกฺขมฺมि แปลว่า เมื่อของมีน้อยก็ให้ได้ ได้แก่ บุคคลใด แม้สัก
ว่ามีใบไม้และผักเป็นต้น มีน้อยก็ทำการแบ่งให้ได้นั้นแหละ บุคคลนั้น ชื่อว่า
ย่อมประพฤติธรรม. บทว่า **สตสฺสทฺสฺสานํ** แปลว่า เมื่อบุรุษแสนหนึ่ง คือ
บุรุษที่ทานแบ่งออกเป็นพวกละพัน ๆ นับได้เป็นร้อย จึงชื่อว่า บุรุษแสนหนึ่ง.

บทว่า **สทฺสฺสยาคินิ** แปลว่า บุชาภิกษุพันหนึ่ง มีวิเคราะห์ว่า
ชื่อว่า การบูชาพันหนึ่ง เพราะอรรถว่า การบูชาภิกษุพันหนึ่ง หรือว่าการ
บูชาอันเกิดแต่การบริจาทรทรัพย์พันกหาปณะ. การบูชาพันหนึ่งนั้น มีอยู่แก่
ภิกษุนั้น เหตุนี้ ภิกษุนั้น จึงชื่อว่ามีการบูชาพันหนึ่ง. ด้วยบทว่า บุรุษ
แสนหนึ่งบุชาภิกษุพันหนึ่งนั้น ย่อมเป็นอันแสดงถึง บิณฑบาตสิบโกฏิ*
หรือว่าสิบโกฏิแห่งกหาปณะ ตรัสว่า บุคคลเหล่าใด ย่อมให้ของมีประมาณ
เท่านี้ บุคคลเหล่านั้นย่อมไม่ถึงค่าแม้ส่วนร้อย ของบุคคลอย่างนั้น. บุคคลนี้
๑. คำว่า สิบโกฏินี้ หมายถึงส่วนที่ให้ผลเป็นพันส่วน แล้วคูณด้วยบุรุษแสนหนึ่ง.

ใดเมื่อพระพุทธิธรรม ย่อมประพาศระอาค เลี้ยงดูภรรยา แม่ของมีน้อย ก็ยังให้ได้ การบูชาภิกษุพินหนึ่งนั้น ย่อมไม่ถึงค่าแม่ส่วนร้อยของบุคคลผู้ ประพาศธรรมนั้น.

อีกอย่างหนึ่ง ทานอันใด สักวาของผู้ขึ้นเคยกันเพียงคนหนึ่งก็ดี สัก ว่าเป็นสลากภักดีดี อันบุคคลผู้ยากจนให้แล้ว ทานทั้งหลายของบุคคลเหล่านั้น แม่ทั้งหมด* ย่อมไม่ถึงค่าส่วนร้อยของทานอันผู้ยากจนให้แล้ว.

ชื่อว่า กลั แปลว่า ส่วนหนึ่งนั้น แบ่งออกเป็น ๑๖ ส่วนข้าง เป็น ๑๐๐ ส่วนข้างเป็น ๑,๐๐๐ ส่วนข้างในที่นี้พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงถือเอาส่วนแห่งร้อย ตรัสว่า ทานอันใด อันผู้ยากจนนั้นให้แล้ว ในเพราะทานนั้น ท่านจำแนกแล้ว ร้อยส่วน การให้บิณฑบาตโดยรวมตั้งสิบโกฏิของบุคคลนี้ ก็ไม่ถึงค่าแม่ส่วน หนึ่งแห่งทาน อันผู้ยากจนนั้นให้แล้ว.

เมื่อพระตถาคต ทรงทำอยู่ซึ่งทานอันหาค่ามิได้ดังนี้แล้ว เทวดา ผู้ยืนอยู่ ณ ที่ไกล จึงคิดว่า พระผู้มีพระภาคเจ้า ยังมหาทานอย่างนี้ให้เป็นไป ด้วยคาถาบทหนึ่ง จุจเอาวัตถุอันประกอบไปด้วยรัตนะตั้งร้อยใส่เข้าไปในนรก ซัดไปซึ่งทานอันมากอย่างนี้ว่า มีประมาณนิดหน่อยอย่างนี้ จุจประหารอยู่ซึ่ง มณฑลแห่งพระจันทร์ จึงกล่าวคาถาว่า

การบูชาอันไพบุลยนี้ อันใหญ่โตนี้

ย่อมไม่เท่าถึงส่วนแห่งทานที่บุคคลให้

ด้วยความประพาศธรรม เพราะเหตุไร

เมื่อบุรุษแสนหนึ่งบูชาภิกษุพินหนึ่ง หรือ

บริจจาคทรัพย์พันกหาปณะ การบูชาของ

๑. ทานทั้งหมดนี้ หมายเอาทานที่บุรุษแสนหนึ่ง บูชาภิกษุพินหนึ่งด้วย.

บุรุษเหล่านั้น ย่อมไม่ถึงส่วนร้อยของ
บุคคลอย่างนั้น.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า เกน แปลว่า เพราะเหตุใด. บทว่า
มหกฺคโต แปลว่า ใหญ่โต นี้เป็นคำไวพจน์ของคำว่า ไพบูลย์. สองบทว่า
สเมน ทินฺนุสฺส แปลว่า แห่งทานที่บุคคลให้ด้วยความประพฤติ. ลำดับนั้น
พระผู้มีพระภาคเจ้า เมื่อจะทรงจำแนกทานแสดงแก่เทวดานั้น จึงตรัสว่า

ททฺหฺติ เหนก วิสเม นวิญฺญา

ฆตฺวา วชิตฺวา อถ โสจยิตฺวา

สา ทกฺขิณฺหา อสฺสุมุขฺหา สทณฺฑา

สเมน ทินฺนุสฺส น อคฺขเม.

บุคคลเหล่านี้ ตั้งอยู่ในกรรม

ปราศจากความสงบ โบายเขา ฆ่าเขา ทำ

ให้เขาเศร้าโศกแล้วให้ทาน ทานนั้นจัดว่า

ทานมีหน้าอันองด้วยน้ำตา จัดว่าทาน

เป็นไปกับด้วยอาชญา จึงไม่เท่าถึงส่วน

แห่งทานที่ให้ด้วยความสงบ.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า วิสเม นวิญฺญา แปลว่า ตั้งมั่นในกรรมอัน
ปราศจากความสงบ ได้แก่ตั้งมั่นในกายกรรม วจีกรรม และมโนกรรมอันหา
ความสงบมิได้. บทว่า ฆตฺวา แก่เป็น ไปเถตฺวา แปลว่า โบายแล้ว. บทว่า
วชิตฺวา แปลว่า ฆ่าแล้ว คือ ทำให้ตาย. บทว่า อสฺสุมุขฺหา แปลว่า มี
หน้าอันองด้วยน้ำตา จริงอยู่ ทานที่ทำให้ผู้อื่นร้องไห้แล้วให้ พระผู้มีพระภาคเจ้า
ตรัสว่า ทานมีหน้าอันองด้วยน้ำตา. บทว่า สทณฺฑา แปลว่า เป็นไปกับ

ด้วยอาชญา. พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า ทักขินาที่บุคคลคุกคามผู้อื่นแล้ว
ประหารแล้วให้ เรียกว่า ทักขินาเป็นไปกับด้วยอาชญา.

พระผู้มีพระภาคเจ้า เมื่อจะทรงแสดงเนื้อความนี้ อย่างนี้ว่า เราไม่
อาจเพื่อถือเอามหาทานแล้วทำให้ชื่อว่ามีผลน้อย หรือ ทานอันน้อย ทำให้มี
ชื่อว่า มีผลมาก เพราะความเป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ก็แต่มหาทานนี้ ชื่อ
ว่ามีผลน้อยอย่างนี้ เพราะความไม่บริสุทธิ์เกิดขึ้นแก่ตน ทานน้อยนี้ ชื่อว่ามี
ผลมากอย่างนี้ เพราะความบริสุทธิ์เกิดขึ้นแก่ตน ดังนี้ จึงตรัสคำว่า

โดยนัยอย่างนี้ เมื่อบุรุษแสนหนึ่งบูชาภิกษุพันหนึ่ง หรือบริจา
คทรัพย์พันกหาปณะ การบูชาของบุคคลเหล่านั้น ย่อมไม่ถึงส่วนร้อย
ของบุคคลอย่างนั้นดังนี้.

จบอรรถกถาปัจฉิมสูตรที่ ๒

๓. สารสูตร

ว่าด้วยอนิสงส์การให้ทาน

[๕๔] ครั้งนั้นแล เมื่อปฐมยามล่วงไปแล้ว พวกเทวดาสตูลปกายิกา มากด้วยกัน มีวรรณะงาม ยังพระวิหารเชตวันทั้งสิ้นให้สว่าง เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าถึงที่ประทับ ครั้นถวายอภิวัตพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้ว จึงได้ยืนอยู่ ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง.

[๕๕] เทวดองค์หนึ่ง ครั้นยืนอยู่ ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่งแล้ว ได้เปล่งอุทานนี้ในสำนักพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า

ข้าแต่พระองค์ผู้ไม่มีทุกข์ ทานยัง
ประโยชน์ให้สำเร็จได้แล เพราะความ
ตระหนี่และความประมาทอย่างนี้ บุคคล
จึงให้ทานไม่ได้ อ้นบุคคลผู้หวังบุญ รู้
แจ้งอยู่ พึงให้ทานได้.

[๕๖] ในลำดับนั้นแล เทวดาอื่นอีก ได้เปล่งอุทานนี้ในสำนักของพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า

ข้าแต่พระองค์ผู้ไม่มีทุกข์ ทานยัง
ประโยชน์ให้สำเร็จได้แล อนึ่ง แม้เมื่อ
ของมีอยู่น้อย ทานก็ยังประโยชน์ให้สำเร็จ
ได้ บุคคลพวกหนึ่ง เมื่อของมีน้อย ย่อม
แบ่งให้ได้ บุคคลพวกหนึ่ง มีของมากก็

ให้ไม่ได้ ทักขิณาที่ให้แต่ของน้อย ถิ่นับ

เสมอด้วยพัน.

[๕๗] ในลำดับนั้นแล เทวดาอื่นอีก ได้เปล่งอุทานนี้ในสำนักพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า

ข้าแต่พระองค์ผู้ไม่มีทุกข์ ทานยัง
ประโยชน์ให้สำเร็จได้แล แม้เมื่อของมีอยู่
น้อย ทานก็ยังประโยชน์ให้สำเร็จได้ อนึ่ง
ทานที่ให้แม่ด้วยศรัทธาก็ยังประโยชน์ให้
สำเร็จได้ นักปราชญ์ทั้งหลายกล่าวว่า
ทานและการรบเสมอกัน พวกวิรูปบุรุษแม้มี
น้อย ย่อมชนะคนขลาดที่มีมากได้ ถ้าบุคคล
เชื่ออยู่ย่อมให้สิ่งของแก่น้อยได้ เพราะ
ฉะนั้นแล ทายกนั้นย่อมเป็นผู้มีความสุข
ในโลกหน้า.

[๕๘] ในลำดับนั้นแล เทวดาอื่นอีก ได้เปล่งอุทานนี้ในสำนักพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า

ข้าแต่พระองค์ผู้ไม่มีทุกข์ ทานยัง
ประโยชน์ให้สำเร็จได้แล แม้เมื่อของมีอยู่
น้อย การให้ทานได้เป็นการดี อนึ่ง ทาน
ที่ให้แม่ด้วยศรัทธาก็ยังประโยชน์ให้สำเร็จ
ได้ อนึ่ง ทานที่ให้แก่บุคคลผู้มีธรรมอัน
ได้แล้ว ยิ่งเป็นการดี บุคคลใดเกิดมา
ย่อมให้ทานแก่ผู้มีธรรมอันได้แล้ว ผู้มี

ธรรมอันบรรลุแล้วด้วยความหมั่นและ
ความเพียร บุคคลนั้นล่วงพ้นนรกแห่ง
ยมราช ย่อมเข้าถึงสถานอันเป็นทิพย์.

[๕๕] ในลำดับนั้นแล เทวดาอื่นอีก ได้เปล่งอุทานนี้ในสำนักพระ
ผู้มีพระภาคเจ้าว่า

ข้าแต่พระองค์ผู้ไม่มีทุกข์ ทานยัง
ประโยชน์ให้สำเร็จได้แล แม้เมื่อทานมีอยู่
น้อย การให้ทานได้เป็นการดี ทานที่ให้
แม้ด้วยศรัทธาก็ยังประโยชน์ให้สำเร็จได้
ทานที่ให้แก่บุคคลผู้มีธรรมอันได้แล้ว ยิ่ง
เป็นการดี อนึ่ง ทานที่บุคคลเลือกให้ยิ่ง
เป็นการดี ทานที่เลือกให้ พระสุคตทรง
สรรเสริญแล้ว บุคคลทั้งหลายผู้ควรแก่
ทักษิณา ย่อมมีอยู่ในโลกคือหมู่มสัตว์นี้
ทานทั้งหลาย อันบุคคลให้แล้วในบุคคล
ทั้งหลายนั้น ย่อมมีผลมาก เหมือนพืชทั้ง
หลายที่บุคคลหว่านแล้วในนาดี.

[๑๐๐] ในลำดับนั้นแล เทวดาอื่นอีก ได้เปล่งอุทานนี้ในสำนักพระ
ผู้มีพระภาคเจ้าว่า

ข้าแต่พระองค์ผู้ไม่มีทุกข์ ทานยัง
ประโยชน์ให้สำเร็จได้แล แม้เมื่อของมีอยู่
น้อย การให้ทานได้เป็นการดี ทานที่ให้

แม้ด้วยศรัทธาก็ให้ประโยชน์สำเร็จได้
ทานที่ให้แก่บุคคลผู้มีธรรมอันได้แล้วยิ่ง
เป็นการดี หนึ่ง ทานที่บุคคลเลือกให้ยิ่ง
เป็นการดี หนึ่ง ความสำรวมแม่ในสัตว์
ทั้งหลายยิ่งเป็นการดี

บุคคลใดประพฤติเป็นผู้ไม่เบียด
เบียนสัตว์ทั้งหลายอยู่ ไม่ทำบาป เพราะ
กลัวความติเตียนแห่งผู้อื่น บัณฑิตทั้ง
หลายย่อมสรรเสริญบุคคล ซึ่งเป็นผู้กลัว
บาป แต่ไม่สรรเสริญบุคคลผู้กล้าในการ
ทำบาปนั้น สัตบุรุษทั้งหลายย่อมไม่ทำ
บาปเพราะความกลัวบาปแท้จริง.

ในลำดับนั้นแล เทวดาอื่นอีก ได้กล่าวคำนี้ กะพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า
ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า คำของใครหนอแลเป็นสุภาษิต.

[๑๐๑] พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า คำของพวกท่านทั้งหมดเป็น
สุภาษิตโดยปริยาย แต่ว่าพวกท่านจงฟังคำของเราบ้าง

ก็ท่านอันบัณฑิตสรรเสริญแล้วโดย
ส่วนมากโดยแท้ ก็แต่ธรรมบท (นิพพาน)
แหละประเสริฐกว่าท่าน เพราะว่าสัตบุรุษ
ทั้งหลายผู้มีปัญญาในกาลก่อนก็ดี ใน
กาลก่อนกว่าก็ดี บรรลุซึ่งนิพพานแล้วแท้
จริง.

อรรถกถาสาสฏฺฐ

พึงทราบวินิจฉัยในสาธฏฺฐที่ ๓ ต่อไป:-

บทว่า อุทานํ อุทานนฺติ แก่เป็น อุทาหาริ อุทาหริ ได้แก่
เปล่งวาจาขกตัวอย่างมาอ้าง. เหมือนอย่างว่า บุคคลย่อมไม่อาจเพื่อจะถือเอา
ประมาณน้ำมันอันน้อยได้ เพราะชิมซาบไป ท่านเรียกน้ำมันนั้นว่า เป็นส่วน
ที่เหลือเศษ บุคคลใด ย่อมไม่อาจเพื่อถือเอาทะเลสาบที่มีน้ำมาก อันใด
เพราะไหลท่วมทับ ท่านเรียกน้ำนั้นว่า โอะมะ ฉันใด หทัยใด ย่อมไม่อาจ
เพื่อจะยึดซึ่งถ้อยคำอันเกิดจากปิติไว้ได้ เพราะเป็นถ้อยคำอันมีกำลังยิ่ง อดกลั้น
อยู่ภายในไม่ได้ ย่อมออกมาภายนอก ท่านจึงเรียกถ้อยคำนั้นว่า อุทาน ฉันนั้น
เหมือนกัน เทวดานั้นเปล่งอุทานถ้อยคำอันเกิดแต่ปิติเห็นปานนี้. ในลำดับ
นั้นแล เทวดาอื่นอีก ได้เปล่งอุทานในสำนักพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า

ข้าแต่พระองค์ผู้ไม่มีทุกข์ ทานยัง

ประโยชน์ให้สำเร็จได้แล แม้เมื่อของมี

อยู่น้อย ทานก็ยังประโยชน์ให้สำเร็จได้

อนึ่ง ทานที่ให้แม่ด้วยศรัทธา ก็ยัง

ประโยชน์ให้สำเร็จได้ นักปราชญ์ทั้งหลาย

กล่าวว่า ทานและการรบเสมอกัน พวก

วิรูปุชณ์แม้มีน้อย ย่อมชนะคนฉลาดที่มี

มากได้ ถ้าบุคคลเชื่ออยู่ ย่อมให้สิ่งของ

แม้มีน้อยได้ เพราะฉะนั้นแล ทายกนั้น

ย่อมเป็นผู้มีความสุขในโลกหน้า.

บพว่า สทฺธายปิ สาหุ ทานํ แปลว่า ทานที่ให้แม่ด้วยศรัทธาก็
ยังประโยชน์ให้สำเร็จได้ ได้แก่ ทานที่บุคคลแม่เชื่อซึ่งกรรมและผลของกรรม
แล้วให้ เป็นการยังประโยชน์ให้สำเร็จได้ คือ เป็นกรรมอันเจริญที่ตนได้.
บพว่า อาหุ แก่เป็น กถนุติ แปลว่า ย่อมกล่าว. ถามว่า อย่างไร ทาน
และการรับทั้งสองนั้น จึงชื่อว่าเสมอกัน. ตอบว่า เพราะว่าคุณผู้ขลาดในชีวิต
ย่อมไม่อาจเพื่อจะรับ บุคคลผู้กลัวความสิ้นเปลือง ก็ย่อมไม่อาจเพื่อจะให้ทาน.
จริงอยู่ เมื่อบุคคลกล่าวว่า ข้าพเจ้าจักรักษาชีวิตด้วย จักรบด้วย
ดังนี้ ย่อมไม่รับ แต่บุคคลสละความอาลัยในชีวิตแล้วให้อุสาหะเกิดขึ้นว่า เรา
ถูกตัดอวัยวะหรือการตายก็ตาม เราจักต้องถึงความเป็นอิสระนั้น ดังนี้ทีเดียว
ย่อมรับ. บุคคลเมื่อกล่าวว่า เราจักรักษาโภคะทั้งหลายและจักให้ทาน ดังนี้
ชื่อว่า ย่อมไม่ให้ทาน แต่บุคคลสละความอาลัยในโภคะทั้งหลายและมีอุสาหะว่า
เราจักให้มหาทาน ดังนี้ ชื่อว่า ย่อมให้ทาน. ทานและการรับ ย่อมเสมอกัน
แม่ด้วยอาการอย่างนี้. คำอะไร ๆ ที่จะฟังกล่าวให้ยิ่งกว่านี้ย่อมไม่มี.

บพว่า อปฺปาปิ สนฺตา พหุเก ชินฺ แปลว่า พวกวีรบุรุษแม่
มีน้อย ย่อมชนะคนขลาดที่มีมากได้ อธิบายว่า พวกวีรบุรุษถึงจะมีน้อย
ก็สามารถรบชนะผู้ขลาดที่มีมากได้ ฉนฺได บุคคลผู้ถึงพร้อมด้วยศรัทธา ก็ฉนฺนํ
เมื่อให้ทานน้อยย่อมย่ำยีความตระหนี่มาก ทั้งยังได้ผลของทานเป็นอันมาก.
ทานและการรับจึงเสมอกัน แม่ด้วยอาการอย่างนี้. ด้วยเหตุนี้แหละ เทวดาจึง
กล่าวว่า ถ้าบุคคลเชื่ออยู่ ย่อมให้สิ่งของแก่น้อยได้ ดังนี้. ก็เพื่อประกาศ
เนื้อความนี้ว่า เพราะฉะนั้นแล ทายกนั้น ย่อมเป็นผู้มีความสุขในโลกหน้า
ดังนี้ ฟังยังเรื่องพราหมณ์เอกสาฎกให้พิสดาร. บพว่า ธมฺมลทฺฐสฺส แปลว่า
ผู้มีธรรมอันได้แล้ว ได้แก่ บุคคลผู้มีโภคะอันได้แล้วด้วยธรรมอันสงบ และ
บุคคลผู้มีธรรมอันได้แล้ว. ในข้อนี้ บุคคลผู้มีธรรมอันบรรลุลแล้ว ผู้เป็น

พระอริยบุคคล ชื่อว่า ผู้มีธรรมอันได้แล้ว. เพราะฉะนั้น ทานอันบุคคลผู้มี โภคะอันได้แล้วโดยธรรม ย่อมให้แก่พระอริยบุคคลผู้มีธรรมอันได้แล้ว ท่าน กล่าวว่ แม้ข้อนี้ ก็เป็นการดี. เนื้อความในบทคาถาว่า บุคคลใด ย่อมให้ ทานแก่ผู้มีธรรมอันได้แล้ว แม้ข้อนี้แหละ. บทว่า อุฏฐานวริยาธิคตสฺส ได้แก่ผู้มี โภคะอันบรรลุแล้ว ด้วยความบากบั่น และความเพียร. บทว่า เวตรณิ (เขื่อนรกขุมหนึ่งที่มีแม่น้ำ) นี้เป็นเพียงหัวข้อเทศนาเท่านั้น. อธิบาย ว่า ก็บุคคลนั้นก้าวพ้นไปได้โดยประการทั้งปวง คือ ซึ่งนรกของพญายม ชื่อว่า เวตรณิบ้าง ซึ่งมหานรก ๓๑ มีสัตยูชีวนรก และกาฬสฺตตนรกเป็นต้นบ้าง.

ในลำดับนั้นแล เทวดาอื่นอีก ได้เปล่งอุทานในสำนักพระผู้มีพระ-
ภาคเจ้าว่า

ข้าแต่พระองค์ผู้ไม่มีทุกข์ ฯลฯ ทาน
ที่ให้แก่บุคคลผู้มีธรรมอันได้แล้ว เป็น
การดี อนึ่ง ทานที่บุคคลเลือกให้ยังเป็น
การดี ทานที่เลือกให้พระสุคตทรง
สรรเสริญแล้ว.

บทว่า วิเจยฺย ทานํ แปลว่า ทานที่บุคคลเลือกให้. ในข้อนี้ได้แก่ ทานที่บุคคลเลือกให้นั้นมี ๒ อย่าง คือ เลือกทักษิณา (ของสำหรับทำบุญ) อย่างหนึ่ง เลือกพระทักษิโณยบุคคล (บุคคลผู้ควรรับของทำบุญ) อย่างหนึ่ง. ในสองอย่างนั้น การนำปัจจัยทั้งหลายที่เลว ออกไปแล้วคัดเลือกเอาของที่ ประณีต ๆ ถวายแก่พระทักษิโณยบุคคลเหล่านั้น ชื่อว่า การเลือกทักษิณา. การละเว้นบุคคลทั้งหลาย นอกจากศาสนานี้ ผู้มีศีลวิบัติแล้ว และบุคคลผู้ นอกกริตนอรอย ๘๖ ประเภท แล้วถวายทานแก่บรรพชิตในพระศาสนา ผู้ถึง

พร้อมด้วยศีลาทิกุณ ชื่อว่า การเลือกพระทักษิณชนก. ด้วยอาการทั้งสอง
อย่าง อย่างนี้ ชื่อว่า ทานที่บุคคลเลือกให้. บทว่า **สุตตปฺปสฺสฺสฺ** แปลว่า
พระสุตตทรงสรรเสริญแล้ว. ก็เทวดากล่าวถึงการเลือกทักษิณา (ของทำบุญ)
ด้วยคำว่า **พิชานิ วุตฺตานิ ยถา** นี้ แปลว่า เหมือนพืชที่หว่านแล้ว อธิบายว่า
ไทยธรรม คือของทำบุญ อันประณีตๆ เช่นกับการเลือกพืชที่หว่านแล้ว.
บทว่า **ปาณสุปี สาธุ ลฺ ยโม** แปลว่า ความสำรวมแม้ในสัตว์ทั้งหลายเป็น
การดี คือ ว่ามีความสำรวมในสัตว์ทั้งหลาย ก็ย่อมเป็นกรรมอันเจริญ.

เทวดานี้ เมื่อจะกล่าวลงอานิสงส์ของทานที่พวกเทวดาเหล่าอื่นกล่าว
แล้ว เพื่อกล่าวถึงอานิสงส์แห่งศีล จึงเริ่มคำว่า

โย ปาณภูตานิ อหฺรยํ จร
ปฺรฺรฺปวาทา น กโรติ ปาปํ
ภิริํ ปลํ สนฺตฺติ น หิ ตตฺถ สุรํ
ภยา หิสฺนฺโต น กโรนฺติ ปาปํ .

บุคคลใดประพฤติดนเป็นผู้ไม่เบียด
เบียนสัตว์ทั้งหลาย เทียวไปอยู่ ไม่ทำบาป
เพราะกลัวความติเตียนแก่ผู้อื่น บัณฑิต
ทั้งหลาย ย่อมสรรเสริญซึ่งบุคคลผู้กลัว
บาป แต่ไม่สรรเสริญบุคคลผู้กล้าในการ
ทำบาปนั้น ลัคนุรุษทั้งหลาย ย่อมไม่
ทำบาป เพราะความกลัวบาปแท้.

คำว่า อหฺรยํ จร แก่เป็น อวิหฺสนฺโน จรฺมาโน แปลว่า เป็น
ผู้ไม่เบียดเบียน เทียวไปอยู่. บทว่า **ปฺรฺรฺปวาทา** แปลว่า เพราะกลัวความ

ดิเตียนแห่งบุคคลอื่น. บทว่า ภยา ได้แก่ อุปวาทภัย (ภัยคือความดิเตียน).
บทว่า ทานา จ โข ธมฺมปทํ ว เสยฺโย แปลว่า บทแห่งธรรมเท่านั้น
ประเสริฐกว่าทาน คือว่า บทแห่งธรรม กล่าวคือ พระนิพพานนั้นแหละ
ประเสริฐกว่าทาน.

บทว่า ปุพฺพเพว हि ปุพฺพตเรว สนฺโต แปลว่า เพราะว่าสัตว์บุรุษ
ทั้งหลายในกาลก่อนก็ดี กาลก่อนกว่าก็ดี อธิบายว่า ในกาลก่อน คือกาลแห่ง
พระพุทธเจ้าพระนามว่า กัสสปะ เป็นต้น และในกาลก่อนกว่า คือในกาล
แห่งพระพุทธเจ้าพระนามว่า โจนาคมน์ เป็นต้นก็ดี บัณฑิตเหล่านั้นแม้ทั้งหมด
ชื่อว่า เป็นสัตว์บุรุษในกาลก่อนหรือในกาลก่อนกว่านั้นแหละ ดังนี้แล.

จบอรรถกถาสาธุสูตร ที่ ๑

๔. นันทิสูตฺร

ว่าด้วยการกำจัดเบญจขันธ์คือกำจัดทุกข์

[๑๐๒] สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระวิหารเชตวัน อารามของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี กรุงนครสาวัตถี.

ครั้งนั้นแล เมื่อปฐมยามล่วงไปแล้ว พวกเทวดาสกุลลกปายิกามากด้วยกัน มีวรรณะงาม ยังพระวิหารเชตวันทั้งสิ้นให้สว่างเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า ครั้นแล้วจึงถวายอภิวัตพระผู้มีพระภาคเจ้า แล้วยืนอยู่ ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง.

[๑๐๓] เทวดองค์หนึ่ง ครั้นยืนอยู่ ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่งแล้ว ได้กล่าวคาถานี้ในสำนักพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า

กมทั้งหลายในหมู่มนุษย์ที่เป็นของ
เที่ยงย่อมไม่มี บุรุษผู้เกี่ยวข้องแล้ว ผู้
ประมาทแล้วในอารมณ์ที่ตั้งแห่งความใคร่
ทั้งหลายอันมีอยู่ในหมู่มนุษย์นี้ ไม่มาถึง
นิพพานเป็นที่ไม่กลับมาแต่วิภูฏะเป็นที่ตั้ง
แห่งมัจจุ เบญจขันธ์เกิดแต่ฉันทะ ทุกข์ก็
เกิดแต่ฉันทะ เพราะกำจัดฉันทะเสีย จึง
กำจัดเบญจขันธ์ได้ เพราะกำจัดเบญจขันธ์
ได้ จึงกำจัดทุกข์ได้ อารมณ์อันงามทั้ง
หลายในโลกไม่เป็นกาม ความกำหนดที่
พร้อมไปด้วยความดำริเป็นกามของบุรุษ

อารมณ์อันงามทั้งหลายย่อมตั้งอยู่ในโลก
อย่างนั้นนั่นแหละ บุคคลผู้มีปัญญาทั้งหลาย
ย่อมกำจัดมันทะในอารมณ์ทั้งหลายนั้นโดย
แท้ บุคคลพึงละความโกรธเสีย พึงทิ้ง
มานะเสีย พึงสวางสังโยชน์ทั้งปวงเสีย ทุกข์
ทั้งหลาย ย่อมไม่ตกถึงบุคคลนั้น ผู้ไม่
เกี่ยวข้องในนามรูป ผู้ไม่มีกิเลสเป็นเครื่อง
กังวล ชีณาสวภิกขุละบัญญัติเสียแล้ว ไม่
ติดมานะแล้ว ได้ตัดตัณหาในนามรูปนี้
เสียแล้ว พวกเทวดา พวกมนุษย์ ในโลกนี้
ก็ดี ในโลกอื่นก็ดี ในสวรรค์ทั้งหลายก็ดี
ในสถานเป็นที่อาศัยแห่งสัตว์ทั้งปวงก็ดี
เกี่ยวข้องกันหา ก็ไม่พบชีณาสวภิกขุ นั้น ผู้มี
เครื่องผูกอันตัดเสียแล้ว ไม่มีทุกข์ ไม่มี
ตัณหา.

[๑๐๔] ท่านพระโฆณราชกล่าวว่

ก็หากว่า พวกเทวดา พวกมนุษย์ ใน
โลกนี้ก็ดี ในโลกอื่นก็ดี ไม่ได้เห็นพระ-
ชีณาสพนั้น ผู้อุดมกว่านรชน ผู้ประพฤติ
ประโยชน์เพื่อพวกนรชน ผู้พ้นแล้วอย่าง
นั้น เทวดาและมนุษย์เหล่าใด ย่อมไหว้
พระชีณาสพนั้น เทวดาและมนุษย์เหล่า
นั้น ย่อมเป็นผู้อันบัณฑิตพึงสรรเสริญ.

[๑๐๕] พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า

ดูก่อนภิกษุ แม่พวกเทวดาและ
มนุษย์เหล่านั้น ย่อมเป็นผู้อันบัณฑิตพึง
สรรเสริญ พวกเทวดาและมนุษย์เหล่าใด
ย่อมให้วิจิณฺหาสวภิกษุนั้น ผู้พ้นแล้วอย่าง
นั้น ดูก่อนภิกษุ แม่พวกเทวดาและมนุษย์
เหล่านั้นรู้ธรรมแล้ว ละวิจิกิจจาแล้ว ก็
ย่อมเป็นผู้ล่วงแล้วซึ่งธรรมเป็นเครื่องข้อง.

อรรถกถานันตีสสูตร

พึงทราบวินิจฉัยในนันตีสสูตรที่ ๔ ต่อไป :-

บทว่า กมฺมฺนิยานิ แปลว่า อารมณ์เป็นที่ตั้งแห่งความใคร่ ได้แก่
อารมณ์ที่น่าปรารถนามีรูปเป็นต้น. บทว่า อปฺนาคมนํ อนาคตวา ปุริโส
มจฺจุเชยฺย ได้แก่ ไม่มาถึงพระนิพพาน กล่าวคือที่เป็นที่ไม่กลับมาอีก แต่
บ่วงแห่งมัจจุ กล่าวคือ วัฏฏะอันเป็นไปในภุมิ ๓ จริงอยู่ บุคคลผู้บรรลุพระ-
นิพพานแล้ว ย่อมไม่กลับมาอีก ฉะนั้น ท่านจึงเรียกนิพพานนั้นว่า อปฺนาคมนะ
แปลว่า ที่เป็นที่ไม่กลับมาอีก. อธิบายว่า บุคคลผู้เกี่ยวข้องแล้ว ผู้ประมาท
แล้วในกามทั้งหลาย ชื่อว่า ย่อมไม่มาแล้ว คือไม่อาจเพื่อบรรลุพระนิพพาน
นั้น เพราะเหตุนี้ ท่านจึงกล่าวอย่างนี้. บทว่า จฺนุทฺธํ แปลว่า เกิดแต่
ฉันทะ อธิบายว่า เกิดเพราะฉันทหัตถะ. บทว่า อหฺมํ แปลว่า ทุกข์ คือ
เบญจขันธ์ บทที่ ๒ (ทุกข์) เป็นไวยากรณ์ของเบญจขันธ์นั้นนั่นแหละ. บทว่า

ฉนฺทวินยา อมฺวินโย แปลว่า เพราะกำจัดฉันทะเสียจึงกำจัดเบญจจันท์ได้
อธิบายว่า เพราะกำจัดฉันทะได้ จึงกำจัดเบญจจันท์ได้. บทว่า **อมฺวินยา**
ทฺถุขวินโย แปลว่า เพราะกำจัดเบญจจันท์ได้ จึงกำจัดทฺถุขได้ อธิบายว่า
เพราะกำจัดเบญจจันท์ได้ วัฏทฺถุข ย่อมเป็นอันตนกำจัดได้แล้วเหมือนกัน.
บทว่า **จิตฺตฺราณี** แปลว่า อารมณ์อันงามทั้งหลาย. บทว่า **สฺกฺกปฺปฺราโค** แปลว่า
ความกำหนดที่พร้อมด้วยความดำริ ในที่นี้ ท่านปฏิเสธวัตถุทั้งหลาย (วัตถุ
กาม) แล้วกล่าวว่า ความกำหนดพร้อมด้วยความดำริอย่างนี้ว่า เป็นกิเลสกาม.
ความข้อนี้ บัณฑิตพึงให้แจ่มแจ้งด้วยปสุรสสูตร. จริงอยู่ เมื่อพระเถระ (พระ-
สารีบุตร) กล่าวว่าความดำริและความกำหนดเป็นกามของบุรุษ ปสุรปริพาชก
ก็กล่าวว่า ธรรมเหล่าใดมีอารมณ์งาม ธรรมเหล่านั้น ไม่ใช่กาม ท่านกล่าวว่า
ความดำริและความกำหนดในโลก ว่าเป็นกาม เป็นความดำริ ถ้าเช่นนั้น แม้
ภิกษุของท่านก็พึงบริโภคกามในอกุศลวิถก ดังนี้. ลำดับนั้น พระเถระได้
กล่าวกะปสุรปริพาชกนั้นว่า หากว่า อารมณ์เหล่าใดงาม อารมณ์เหล่านั้นไม่
ใช่กามไซ้ ท่านก็ไม่ต้องกล่าวถึงความดำริและความกำหนดว่า เป็นกามใน
โลก เมื่อบุคคลเห็นอยู่ซึ่งรูปทั้งหลายอันเป็นอารมณ์ทางใจ แม้พระศาสดาก็
ตรัสว่า กามโภคีพึงมีแก่เขา ดังนี้ เมื่อบุคคลฟังเสียงทั้งหลาย สูดอยู่ซึ่งกลิ่น
หอมทั้งหลาย ลิ้มอยู่ซึ่งรสทั้งหลาย ถูกต้องอยู่ซึ่งผัสสะทั้งหลายอันเป็นอารมณ์
ทางใจ แม้พระศาสดาก็ตรัสว่า กามโภคี พึงมีแก่เขา ดังนี้.

บทว่า **อถตฺถ ชีรา** แปลว่า บุคคลผู้มีปัญญาทั้งหลายย่อมกำจัด
ฉันทะในอารมณ์ทั้งหลายนั้นโดยแท้ อธิบายว่า บัณฑิตทั้งหลาย ย่อมกำจัด
ฉันทะในอารมณ์ทั้งหลายเหล่านั้นโดยแท้. บทว่า **สํ โยชนํ สพฺพํ** ได้
แก่ สังโยชน์แม้ทั้ง ๑๐ อย่าง. บทว่า **อภิญฺจนํ** ได้แก่ เว้นจากกิเลสเครื่อง
กัณฑ์ทั้งหลายมีราคะเป็นต้น. บทว่า **นํนุปตฺนฺติ ทฺถุขฺวา** แปลว่า ทุกข์ทั้ง

หลายย่อมไม่ตกถึงบุคคลนั้น คือว่าวิภูทุกข์ทั้งหลาย ย่อมไม่ตกไปเบื้องบน บุคคลผู้นั้น. พระเถระชื่อว่า โมฆราชผู้ฉลาดในอนุสนธิ ฟังคาถาว่า จีณาสว ภิษุละบัญญัติเสียแล้ว ดังนี้ มีสติกำหนดคาถาแม่เหล่านั้นแล้วจึงคิดว่า เนื้อ ความแห่งคาถานี้ ไม่ไปตามอนุสนธิ ดังนี้ เมื่อจะสืบต่อแห่งอนุสนธิตามที่เป็น ไปอย่างไร จึงกล่าวคำ อย่างนี้ว่า

ก็หากว่า พวกเทวดา พวกมนุษย์
ในโลกนี้ หรือในโลกอื่นก็ดี ไม่ได้เห็น
พระจีณาสพนั้นผู้อุดมกว่านรชน ผู้ประ-
พฤติประโยชน์เพื่อพวกนรชน ผู้พ้นแล้ว
อย่างนั้น เทวดาและมนุษย์เหล่าใด ย่อม
ไหว้พระจีณาสพนั้น เทวดาและมนุษย์
เหล่านั้นย่อมเป็นผู้อันบัณฑิตพึงสรรเสริญ.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า อิธ วา หุริ วา แปลว่า ในโลกนี้ หรือในโลกอื่น. บทว่า นรุตตมัม อุตถจริ นรานัม แปลว่า ผู้อุดมกว่านรชน ผู้ประพฤติประโยชน์ เพื่อนรชนทั้งหลายนั้น แม้ก็จริง ถึงอย่างนั้น พระเถระก็มีได้หมายเอาพระจีณาสพอื่น หมายเอาพระทศพลเท่านั้น. บทว่า เย ตัม นมสฺสูติ ปัส สียาเต แปลว่า พวกเทวดาและมนุษย์เหล่าใด ย่อมไหว้ พระจีณาสพนั้นผู้พ้นแล้วอย่างนั้น อธิบายว่า ย่อมไหว้พระผู้มีพระภาคพระองค์ นั้น ด้วยกายหรือด้วยวาจาหรือว่า ด้วยการปฏิบัติตามโดยแท้ พวกเทวดาและ มนุษย์เหล่านั้น พึงเป็นผู้อันบัณฑิตควรสรรเสริญหรือไม่ บทว่า ภิษุ เป็นคำที่พระผู้มีพระภาคตรัสเรียกพระโมฆราชเถระ. บทว่า อญฺญา ย ธมฺมัม

แปลว่า รู้ธรรมแล้ว ก็ได้อีก รู้สังขธรรมทั้ง ๔. บทว่า สงฺคาตีตา เตปิ
ภวนฺติ แปลว่า แม่เทวดาและมนุษย์ทั้งหลายเหล่านั้น... ย่อมเป็นผู้ล่วง
ธรรมเครื่องข้อง อธิบายว่า เทวดาและมนุษย์เหล่าใด ย่อมไหว้พระผู้มีพระ-
ภาคเจ้านั้นด้วยกายหรือด้วยวาจา หรือว่า ด้วยการปฏิบัติตาม เทวดาและ
มนุษย์เหล่านั้นรู้สังขธรรม ๔ และละวิจิกิจฉาแล้ว ย่อมเป็นผู้ล่วงพ้นธรรมเป็น
เครื่องข้องบ้าง ย่อมเป็นผู้อันบัณฑิต พึงสรรเสริญบ้าง ดังนี้แล.

จบอรรถกถานสันติสูตรที่ ๔

๕. อุชฌานตัณญีสสูตร

ว่าด้วยเทวดามุงโทษ

[๑๐๖] สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับ อยู่ ณ พระวิหารเชตวัน อารามของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี กรุงสาวัตถี ครั้งนั้น เมื่อปฐมยามล่วงไปแล้ว พวกเทวดาผู้มีความมุงหมายเพ่งโทษมากด้วยกัน มีวรรณะงาม ยังพระวิหารเชตวัน ทั้งสิ้นให้สว่างเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า แล้วจึงได้ลอยอยู่ในอากาศ.

[๑๐๗] เทวดาองค์หนึ่ง ครั้นลอยอยู่ในอากาศแล้ว ได้กล่าวคถาในที่นี้ ในสำนักพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า

บุคคลใดประกาศตนอันมีอยู่โดย

อาการอย่างอื่น ให้เขารู้โดยอาการอย่าง
อื่น บุคคลนั้นหลงปัจจัยเขากินด้วยความ
เป็นขโมย เหมือนความหลงกินแห่ง
พรานนก ก็บุคคลทำกรรมใด ควรพุดถึง
กรรมนั้น ไม่ทำกรรมใด ก็ไม่ควรพุดถึง
กรรมนั้น บัณฑิตทั้งหลายย่อมรู้จักบุคคล
นั้น ผู้ไม่ทำ มัวแต่พุดอยู่.

[๑๐๘] พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสคถาทั้งหลายนี้ว่า

ใคร ๆ ไม่อาจดำเนินปฏิปทานี้ด้วย
เหตุสักว่าพุด หรือฟังส่วนเดียว บุคคลผู้
มีปัญญาทั้งหลาย ผู้มีฉาน ย่อมพ้นจาก

เครื่องผูกของมาร ด้วยปฏิบัติอันมั่นคงนี้
บุคคลผู้มีปัญญาทั้งหลาย ทราบความเป็น
ไปของโลกแล้ว รู้แล้ว เป็นผู้ดับกิเลส
ข้ามค้นหาเป็นเครื่องเกี่ยวข้องในโลกแล้ว
ย่อมไม่พูดโดยแท้.

[๑๐๕] ในลำดับนั้นแล เทวดาเหล่านั้นลงมายืนบนแผ่นดิน หมอบ
ลงใกล้พระบาททั้งสองของพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้ว ได้ทูลคำนี้อะพระผู้มีพระ-
ภาคเจ้าว่า ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้าผู้เจริญ โทษของพวกข้าพเจ้าล่วงไปแล้ว
พวกข้าพเจ้าเหล่าใด เป็นพาลอย่างไร เป็นผู้หลงแล้วอย่างไร เป็นผู้ไม่ฉลาด
อย่างไร ได้สำคัญแล้วว่าพระผู้มีพระภาคเจ้าอันพวกเราพึงรูกราน ข้าแต่
พระผู้มีพระภาคเจ้าผู้เจริญ ขอพระผู้มีพระภาคเจ้าโปรดอดโทษของพวก
ข้าพเจ้านั้น เพื่อจะสำรวมในกาลต่อไป.

ในลำดับนั้นแล พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ทรงยิ้มแย้ม.

[๑๐๖] ในลำดับนั้นแล เทวดาเหล่านั้นผู้ฟังโทษโดยประมาณยิ่ง
กลับขึ้นไปบนอากาศ เทวดาองค์หนึ่งได้กล่าวคาถานี้ในสำนักพระผู้มีพระ-
ภาคเจ้าว่า

เมื่อเราแสดงโทษอยู่ ถ้าบุคคลใดมี
ความโกรธอยู่ในภายใน มีความเคืองหนัก
ย่อมไม่อดโทษให้ บุคคลนั้นย่อมสอด
สวมแวร หากว่าในโลกนี้ โทษก็ไม่มี
ความผิดก็ไม่มี เวรทั้งหลายก็ไม่สงบ ใน
โลกนี้ใครพึงเป็นคนฉลาด เพราะเหตุไร
โทษทั้งหลายของใคร ไม่มี ความผิดของ

ใครก็ไม่มี ใครไม่ถึงแล้วซึ่งความหลงใหล
ในโลกนี้ ใครยอมเป็นผู้มีปัญญา เป็นผู้
มีสติในกาลทั้งปวง

[๑๑๑] พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า

โทษทั้งหลายไม่มี ความคิดก็ไม่มี
แก่พระตถาคตนั้น ผู้ตรัสรู้แล้ว ผู้เอ็นดู
แก่สัตว์ทั้งปวง พระตถาคตนั้นไม่ถึงแล้ว
ซึ่งความหลงใหล พระตถาคตนั้นยอม
เป็นผู้มีปัญญา เป็นผู้มีสติในกาลทั้งปวง
เมื่อพวกท่านแสดงโทษอยู่ หากบุคคลใด
มีความโกรธอยู่ในภายใน มีความเคือง-
หนัก ย่อมไม่อดโทษให้ บุคคลนั้นยอม
สอดสวมแวร์ เราไม่ชอบแวร์นั้น เราย่อม
อดโทษแก่ท่านทั้งหลาย.

อรรถกถาอุชฌานสัณฺฑีสูตร

พึงทราบวินิจฉัยในอุชฌานสัณฺฑีสูตรที่ ๕ ต่อไป :-

บทว่า **อุชฌานสณฺฑิกา** แปลว่า ผู้มีความมุ่งหมายเพ่งโทษ
อธิบายว่า เทวโลก ชื่อว่า อุชฌานสัณฺฑี ซึ่งแยกออกไปจากเทวโลกอื่นนั้นมิได้มี
ก็แต่ว่า เทวดาเหล่านี้อาศัยบริโภกปัจจัย ๔ ของพระตถาคตเจ้า แล้วมาเพ่งโทษ
อยู่. ได้ยินว่า เทวดานั้น ได้มีความคิดอย่างนี้ว่า พระสมณโคตมพึงกล่าวล่วง
ให้มีความสันโดษด้วยบังสุกุลจีวรด้วยคำข้าวที่หามาได้ด้วยการบิณฑบาต ด้วย
การอยู่เสนาสนะโคนไม้ ด้วยขาดองด้วยน้ำมูตรเน่า และย่อมกล่าวยกช่องบุคคล
ผู้ยังกิจนั้นให้สำเร็จสุดยอดแต่พระองค์เอง ทรงจีวรอันประณีตมีผ้าไหมพัสดร์
เนื้อละเอียดชนิดดี เป็นต้น ย่อมเสวยโภชนะอันเลิศ อันสมควรแก่พระราช
ย่อมบรรทมบนที่นอนอันประเสริฐในพระคันธกุฎีอันควรเป็นวิมานของเทพ
ย่อมเสวยเภสัชทั้งหลายมี เนยใส เนยข้น เป็นต้น ย่อมแสดงธรรมแก่มหาชน
ในกลางวัน ถ้อยคำของพระองค์ก็กับการกระทำของพระองค์เป็นไปคนละอย่าง
ดังนี้ จึงมาโพทะนามุ่งหมายเพ่งโทษพระตถาคตเจ้า ด้วยเหตุนี้ พระธรรม
สังคาหะระทั้งหลาย จึงเรียกชื่อเทวดาเหล่านั้นว่า **อุชฌานสณฺฑิกา** แปลว่า
ผู้มีความมุ่งหมายเพ่งโทษดังนี้.

บทว่า **อณฺฎถา สนฺตุ** แปลว่า มีอยู่โดยอาการอย่างอื่น คือได้แก่
เป็นไปโดยอาการอย่างอื่น. บทว่า **นิกจฺจ** แปลว่า ลวงแล้ว ได้แก่ ลวง
ด้วยการหลอกลวงเขากิน. บทว่า **กิตฺตฺวเสว** นี้ เทวดากล่าวว่า เหมือน
นายพรานนกกลางจับนก. จริงอยู่ นายพรานนกนั้น เมื่ออยู่ในที่มิใช่พุ่มไม้
ก็เข้าไปแสดงเหมือนลักษณะแห่งพุ่มไม้โดยปกปิดตน ด้วยกิ่งและใบไม้ เป็นต้น

ยังนกทั้งหลายมีนกกยุงและนกกกระทำเป็นต้นให้ตาย การทำการเลี้ยงภรรยา.
บุคคลผู้โกหกปกปิดอรรถภาพด้วยผ้าบังสุกุล ลวงมหาชนเพราะความที่ตนเป็น
คนฉลาด ในการพูด เกี่ยวกินอยู่ เทียวไป การกินนั้นของบุคคลนั้นดังขโมย
ทั้งการบริโภคปัจจัย ๔ แม้ทั้งหมดก็ดูขโมย เหมือนการกินเนื้อนกของ
นายพรานนก ผู้ลวงนกอย่างนี้ เทวดากล่าวด้วยการลวงนี้ ด้วยประการฉะนี้
โดยหมายเอาพระผู้มีพระภาคเจ้า. บทว่า ปริชานนุติ ปณฺธิตา แปลว่า
บัณฑิตทั้งหลาย ย่อมรู้จักบุคคลนั้น อธิบายว่า บัณฑิตทั้งหลายย่อมรู้ว่า
บุคคลนี้เป็นผู้กระทำการลวง หรือไม่ลวง ดังนี้. ด้วยเหตุนี้แหละ เทวดา
เหล่านั้นสำคัญอยู่ว่า แม้พระตถาคตของพวกเรานั้นแหละเป็นผู้รู้ จึงกล่าวแล้ว
อย่างนั้น.

ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้า จึงตรัสคำว่า

นยิทํ ภาสิตมตฺเตน	เอกนุตสวเนน วา
อนุกุมิตเว สกฺกา	ยายํ ปฏิปฺทา ทพฺพา
ยาย ชีรา ปมฺจจนฺติ	ณายิโน มารพฺพชฺชา
น เว ชีรา ปกฺขพฺพนฺติ	วิทฺตฺวา โลกปริยายํ
อณฺญา นพฺพตา ชีรา	ติณฺณา โลก วิสฺตฺตํ .

ใคร ๆ ไม่อาจดำเนินปฏิบัติทานนี้

ด้วยเหตุสักว่าพูด หรือว่าฟังส่วนเดียว

บุคคลผู้มีปัญญาทั้งหลาย ผู้มีมาน ย่อม

พ้นจากเครื่องผูกของมาร ด้วยปฏิบัติทานอัน

มั่นคง บุคคลผู้มีปัญญาทั้งหลายทราบ

ความเป็นไปของโลกแล้ว รู้แล้ว เป็นผู้

ดับกิเลส ข้ามค้นหาเป็นเครื่องข้องในโลก

แล้ว ย่อมไม่พูดโดยแท้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ยายิ ปฏิปทา ทพฺพา อธิบายว่า ปฏิปทานี้ คือการปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม จริงอยู่ บุคคลทั้งหลายมีปัญหา คือ บัณฑิตทั้งหลายผู้มั่นคง เพ่งอยู่ด้วยมานทั้ง ๒ คือ อารัมมณฺปิณฺชมาน และลักขณฺปิณฺชมาน ย่อมพ้นจากเครื่องผูกของมารได้ ด้วยปฏิปทาใด บุคคลไม่อาจเพื่อหยั่งลง คือ เพื่อปฏิบัติปฏิปทานั้นโดยสักแต่พูด หรือสักแต่ฟัง. บทว่า น เว ธีรา ปกฺขุพฺพติ ความว่า บุคคลผู้มีปัญหาทั้งหลาย คือ บัณฑิตทั้งหลาย รู้แจ้งแล้วซึ่งปริยายแห่งโลก (วิธีการพูดของสัตว์โลก) และ รู้แล้วซึ่งความเกิดขึ้นและความเสื่อมไปของสังขารโลก เพราะรู้สังขารม ๔ จึงนิพพานแล้วด้วยกิเลสนิพพาน เป็นผู้ข้ามค้นหาเป็นเครื่องข้องในโลก ย่อมไม่การทำอย่างนี้ อธิบายว่า เราย่อมไม่พูดคำเห็นปานนี้.

ในลำดับนั้นแหละ เทวดาเหล่านั้นลงมายืนบนแผ่นดิน หมอบลง ไกล้พระบาททั้งสองของพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้วได้ทูลว่า อจฺจโย น ภนฺเต อจฺจมา เป็นต้น แปลความว่า

ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้าผู้เจริญ

โทษของพวกข้าพระองค์ได้ล่วงเกินไปแล้ว

พวกข้าพระองค์เหล่าใด เป็นพาลอย่างไร

เป็นผู้หลงแล้วอย่างไร เป็นผู้ไม่ฉลาด

อย่างไร ได้สำคัญแล้วว่า พระผู้มีพระ-

ภาคเจ้า อันพวกเราพึงรุกราน ข้าแต่

พระผู้มีพระภาคเจ้าผู้เจริญ ขอพระผู้มี

พระภาคเจ้าโปรดอดโทษของพวกข้า

พระองค์นั้น เพื่อจะสำรวมในกาลต่อไป.

บทว่า **ปรวิย ปติฏฐหิตฺวา** แปลว่า ยืนบนแผ่นดิน อธิบายความว่า กรรมอันไม่สมควร อันพวกข้าพระองค์ทำแล้ว พวกข้าพระองค์ใช้คำพูดเรียก พระองค์ผู้ไม่ทำกรรมอย่างนั้น ด้วยวาตะว่ากระทำ เหตุนี้แหละ พวกข้าพระองค์ละอายอยู่ ทั้งไม่ทำความเคารพในพระผู้มีพระภาคเจ้าผู้เป็นราวกะ มหาพรหม กระทำพระผู้มีพระภาคเจ้าดุจกองอักคิให้ไม่สบายพระทัย ทำการนมัสการอยู่ ก้าวลงจากอากาศแล้ว ยืนอยู่บนแผ่นดิน. บทว่า **อจฺจโย** แปลว่า โทษ ได้แก่ ความผิดพลาด. บทว่า **โน อจฺจกฺกมา** แปลว่า ของพวกข้าพเจ้าผู้ล่วงเกินแล้ว อธิบายว่า พวกข้าพเจ้าล่วงเกินแล้วโทษนั้นครอบงำข้าพระองค์ให้เป็นไป บทว่า **อปฺสาคฺคพฺพ** แปลว่า อันพวกเราพึงรุกราน อธิบายว่า อันพวกข้าพระองค์พึงทำให้พระองค์ขัดพระทัยได้. ได้ยินว่า เทวดานั้น กระทบกระทั้งพระผู้มีพระภาคเจ้าด้วยอาการ ๒ อย่าง คือ ด้วยกาย และด้วยวาจา การไม่ถวายบังคมพระตถาคตเจ้า แล้วยังยืนอยู่ในอากาศนี้ ชื่อว่า กระทบกระทั้งด้วยกาย เมื่อเทวดาเหล่านั้น กล่าววาจาอันเป็นวาตะของอัสติบุรุษมีประการต่าง ๆ เหมือนคนช้วนนำโลมาป้องกันตัว ชื่อว่า กระทบกระทั้งด้วยวาจา. เพราะฉะนั้น ท่านจึงกล่าวไว้ว่าพวกเทวดาเหล่านั้น กล่าววาทะ พวกข้าพระองค์ทั้งหลาย ได้ตำคัญพระองค์ว่าเป็นผู้อันบุคคลพึงรุกรานได้. บทว่า **ปฏิกุณฺหาตุ** แก่เป็น **ขมตุ** แปลว่า โปรดอดโทษ บทว่า **อายตี ตํ วรย** แปลว่า เพื่อจะสำรวมในกาลต่อไป อธิบายว่า เพื่อความสำรวมในอนาคต และเพื่อไม่กระทำความผิด ความประทุษร้าย ความติเตียนเห็นปานนี้อีก.

ลำดับนั้นแหละ พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ทรงทำการแยมพระโอบยฐ์ให้ปรากฏ ในข้อนี้อธิบายว่า พระผู้มีพระภาคเจ้า เมื่อจะทรงแสดงถึงพระองค์ ผู้มีการฝึกอันยอดเยี่ยมแล้ว จึงแสดงลักษณะแห่งความยินดี. ถามว่า เพราะเหตุไร. ตอบว่า ได้ยินว่า พวกเทวดาเหล่านั้นบอกให้พระองค์ยกโทษให้แก่ พวกเทวดาโดยภาวะของตน ย่อมกระทำพระตถาคตเจ้าซึ่งเป็นบุคคลผู้เลิศใน โลกพร้อมทั้งเทวโลก ให้เป็นโลกิยมหาชนเช่นกับคนธรรมดาคนหนึ่ง.

ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงได้ทรงทำการแยมให้ปรากฏ โดย ประสงค์ว่า เราจักแสดงกำลังแห่งพระพุทธเจ้าก่อนแล้วจักยกโทษในภายหลัง โดยถ้อยคำที่จะกล่าวข้างหน้า. บทว่า ภิโยโยโส สตุตตาย แก่เป็น อติเรกอุป-
มาเนน แปลว่า โดยประมาณยิ่ง. บทว่า อิม คาลิ อภาสิ แปลว่า เทวดาองค์หนึ่งได้กล่าวคาถานี้ อธิบายว่า เทวดาองค์หนึ่งมีความสำคัญว่า พระศาสดานี้ ทรงกริ้วพวกเรา จึงได้กล่าวแล้ว. บทว่า น ปฏิคุณุหาติ แก่เป็น น ขมติ แปลว่า ย่อมไม่อดโทษ คือ ย่อมไม่อดคณัน. บทว่า โกปนุตโร แปลว่า บุคคลมีความโกรธอันเกิดขึ้นแล้วในภายใน. บทว่า โทสครุ แปลว่า มีความเคืองจัด คือ ถือเอาโทษหนักอยู่. บทว่า ส เวร ปฏิมุจติ แปลว่า ย่อมประสพเวร อธิบายว่า บุคคลนั้น คือผู้เห็นปานนี้ ย่อมประสพเวร ย่อมตั้งไว้ ย่อมในสละซึ่งเวรนั้นในตน เหมือนบุคคลก้นฝี่ที่ อักเสบ. บทว่า อจฺจโย เจ น วิชฺเชต แปลว่า หากว่า โทษไม่พึงมี อธิบายว่า ถ้าว่ากรรมคือการล่วงเกินไม่พึงมีไซ้. บทว่า โน จิธ อปหติ ลียา แปลว่า ความผิดก็ไม่พึงมี อธิบายว่า ผิดว่า ชื่อว่า ความพลั้งพลาดไม่พึงมี. บทว่า เภนิธ กุสโล ลียา แปลว่า ในโลกนี้ ใครพึงเป็นคนฉลาด เพราะเหตุไร อธิบายว่า ผิดว่าเวรทั้งหลายไม่พึงสงบไซ้ ใครพึงเป็นคนฉลาด เพราะเหตุไร. บทว่า กสุสจฺจยา แปลว่า โทษทั้งหลายของใครไม่พึงมี

คือได้แก่ โทษที่ก้าวล่วงทางวาจาของใครไม่มี ความผิดพลาดของใครไม่มี ใครเล่า ย่อมไม่ประสบความหลงใหล ใครเล่า ชื่อว่าเป็นบัณฑิตตลอดกาล เป็นนิตย์ทีเดียว.

ได้ยินว่า การกระทำความแหม่มให้ปรากฏของพระผู้มีพระภาคเจ้า ก็เพื่อจะตรัสศานานี้. เพราะฉะนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้า จึงทรงดำริว่า บัดนี้เราจักแสดงกำลังของพระพุทธเจ้า แล้วจักถอดโทษ แก่พวกเทวดา จึงตรัสคำว่า ตถาคตสุส พุทธสุส สพุทฺฐตานุกมฺปิโน เป็นต้น แปลความว่า

โทษทั้งหลายไม่มี ความผิดก็ไม่มี
แก่พระตถาคตนั้น ผู้ตรัสรู้แล้ว ผู้ทรง
อนุเคราะห์สัตว์ทั้งปวง พระตถาคตนั้น
ย่อมไม่มีถึงความหลงใหล พระตถาคตนั้น
ย่อมเป็นผู้มีปัญญา เป็นผู้มีสติในกาลทั้ง
ปวง เมื่อท่านแสดงโทษอยู่ หากบุคคลใด
มีความโกรธอยู่ในภายใน มีความเคืองจัด
ย่อมไม่อดโทษให้บุคคลนั้น ย่อมประสบ
เวร เราไม่ชอบเวรนั้น เราย่อมอดโทษแก่
ท่านทั้งหลาย.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ตถาคตสุส อธิบายว่า พระนามว่า ตถาคต ด้วยการณะทั้งหลายมีคำเป็นต้นอย่างนี้ว่า ตถา อาคโถติ ตถาคโถ แปลว่า ชื่อว่า ตถาคต เพราะเสด็จมาแล้วอย่างนั้น คือเสด็จมาโปรดเวไนย สัตว์ตามประเพณีของพระพุทธเจ้าทั้งหลายในปางก่อน. บทว่า พุทธสุส อธิบายว่า พระผู้มีพระภาคเจ้า มีพระนามอันได้แล้วอย่างนี้ ด้วยอำนาจแห่งการ

แต่งตั้งด้วยวิโมกข์ขันติญาณ โดยภาระทั้งหลาย มีการตรัสรู้สัจจะ ๔ เป็นต้น.
บทว่า **อจฺจยํ เทสยนุตินํ** แปลว่า เมื่อท่านแสดงโทษอยู่ อธิบายว่า คำ
ใดที่ท่านทั้งหลายกล่าวแก่บุคคลผู้แสดงโทษอยู่ บุคคลนั้น ย่อมประสพเวร
เพราะฉะนั้น คำนั้นเป็นอันท่านกล่าวดีแล้ว ก็แต่ว่า เราข่อมไม่ยินดี ไม่
ปรารถนาเวร. บทว่า **ปฏิกุคฺคหามิ โวจฺจยํ** แก่เป็น **ตุมหากํ อปราชํ**
ขมามิ แปลว่า เราข่อมอดโทษแก่พวกเธอ ดังนี้แล.

จบอรรถกถาอุชฌานสัณฺฑีสูตรที่ ๕

๖. สัทธาสูตร

ว่าด้วยศรัทธา

[๑๑๒] สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระวิหารเชตวัน อารามของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี กรุงสาวัตถี ครั้งนั้นแล เมื่อปฐมยามล่วงไปแล้ว พวกเทวดาสกุลลกปายิกามากด้วยกัน มีวรรณะงาม ยังพระวิหารเชตวัน ทั้งสิ้นให้สว่าง เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า ครั้นแล้วจึงถวายอภิवाทพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้วยืนอยู่ ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง.

[๑๑๓] เทวดาคงคหนึ่ง ครั้นยืนอยู่ ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่งแล้ว ได้กล่าวคาถานี้ในสำนักพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า

ศรัทธาเป็นเพื่อนสองของคน หาก
ว่าความเป็นผู้ไม่มีศรัทธาไม่ตั้งอยู่ แต่นั้น
บริวารยศและเกียรติยศย่อมมีแก่เขานั้น
อนึ่ง เขานั้นละทิ้งสรีระแล้วก็ไปสู่สวรรค์
บุคคลพึงละความโกรธเสีย พึงทิ้งมานะ
เสีย พึงลวงสัญโญชน์ทั้งปวงเสีย กิเลส
เป็นเครื่องเกี่ยวข้อง ย่อมไม่เกาะเกี่ยว
บุคคลนั้น ผู้ไม่เกี่ยวข้องในนามรูป ผู้ไม่
มีกิเลสเป็นเครื่องกังวล.

[๑๑๔] พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า

พวกชนพาลผู้มีปัญญาทราม ย่อมตาม
ประกอบความประมาท ส่วนนักปราชญ์

ย่อมรักษาความไม่ประมาท เหมือนบุคคล
รักษาทรัพย์อื่นประเสริฐ บุคคลอย่าตาม
ประกอบความประมาท และอย่าตาม
ประกอบความสนิทสนม ด้วยอำนาจความ
ยินดีทางกาม เพราะว่าบุคคลไม่ประมาท
แล้วพึงพินิจอยู่ ย่อมบรรลुบรมสุข.

อรรถกถาสัทธาสูตร

พึงทราบวินิจฉัยในสัทธาสูตรที่ ๖ ต่อไป :-

บทว่า สทฺธา ทฺติยา ปุริสฺสฺส โหติ แปลว่า ศรัทธาเป็นเพื่อน
สองของคน คือได้แก่ เมื่อคนไปสู่เทวโลก และพระนิพพาน ศรัทธาย่อมเป็น
เพื่อนสอง คือ ย่อมยังกิจของสหายให้สำเร็จ. บทว่า โน เจ อสทฺธิยํ อวติฏฺฐติ
แก้เป็น ยทิ อสทฺธิยํ น ติฏฺฐติ แปลว่า หากว่า ความเป็นผู้ไม่มี
ศรัทธาไม่ตั้งอยู่. บทว่า ยโส แปลว่า ยศ ได้แก่ บริวาร. บทว่า กิตฺติ
แปลว่า เกียรติยศ ได้แก่ การกล่าวยกย่องสรรเสริญ. บทว่า ตตฺตวสฺส โหติ
แปลว่า ย่อมมีแก่เขานั้น คือว่า ต่อจากนั้น ย่อมมีแก่เขา. บทว่า นานุปตฺนฺติ
สงฺคา แปลว่า กิเลสเป็นเครื่องเกี่ยวข้อง ย่อมไม่เกาะเกี่ยว คือได้แก่กิเลส
เครื่องเกี่ยวข้อง ๕ อย่าง มีราคะเป็นเครื่องเกี่ยวข้องเป็นต้น ย่อมไม่เข้าถึง.
พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า

พวกคนพาลผู้มีปัญญาทรม ย่อม
ตามประกอบความประมาท ส่วนนัก

ปราชญ์ย่อมรักษาความไม่ประมาท เหมือน
บุคคลรักษาทรัพย์อันประเสริฐ บุคคลอย่า
ตามประกอบความประมาท และอย่าตาม
ประกอบความสนิทสนม ด้วยอำนาจความ
ยินดีทางกาม เพราะว่า บุคคลไม่ประมาท
แล้ว เฟงพินิจอยู่ ย่อมบรรลुบรมสุข.

บทว่า ปมาทมนุญฺญชฺหติ แปลว่า ย่อมตามประกอบความประมาท
อธิบายว่า ชนเหล่าใดย่อมกระทำ คือยอมให้ความประมาทเกิดขึ้น ชนเหล่านั้น
ชื่อว่า ย่อมประกอบตามซึ่งความประมาทนั้น. บทว่า ธนํ เสฏฺฐํ ว รกฺขติ
แปลว่า เหมือนบุคคลรักษาทรัพย์อันประเสริฐ คือได้แก่เหมือนบุคคลรักษา
ทรัพย์อันอุดมมีแก้วมุกดา และแก้วมณีอันมีสาระเป็นต้น. บทว่า ฌายนฺโต
แปลว่า เฟงพินิจอยู่ อธิบายว่า เฟงอยู่ด้วยลักษณะปนิชฌาน และอาร์มมณฺ
ปนิชฌาน ใน ๒ อย่างนั้น วิปัสสนา มรรค และผล ชื่อว่า ลักษณะปนิชฌาน. จริง
อยู่ วิปัสสนา ชื่อว่า ลักษณะปนิชฌาน เพราะอรรถว่า เข้าไปเฟงซึ่งลักษณะ
ทั้งสาม. มรรค ชื่อว่า ลักษณะปนิชฌาน เพราะอรรถว่า ย่อมให้สำเร็จ
ซึ่งปหานกิจที่มาถึงแล้วโดยวิปัสสนา. ผล ชื่อว่า ลักษณะปนิชฌาน เพราะ
อรรถว่า ย่อมเข้าไปเฟงซึ่งนิโรธสัจจะ อันเป็นตถลักษณะ. แต่สมาบัติ ๘
บัณฑิตพึงทราบว่าเป็นอาร์มมณฺปนิชฌาน เพราะการเข้าไปเฟงอารมณ์แห่ง
กสิณ. อรหัตสุข ชื่อว่า บรมสุข อันพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงประสงค์เอาแล้ว
ดังนี้แล.

จบอรรถกถาสัทธาสูตรที่ ๖

๗. สมยสูตร

ว่าด้วยเทพชุมนุมกัน

[๑๑๕] ข้าพเจ้าได้สดับมาแล้วอย่างนี้ :-

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ ป่ามหาวัน กรุงกบิลพัสดุ์แคว้นสักกะ กับด้วยภิกษุสงฆ์หมู่ใหญ่ประมาณ ๕๐๐ รูป ล้วนเป็นพระอรหันต์ ก็พวกเทวดามาแต่โลกธาตุสืบแล้ว ประชุมกันมาก เพื่อจะเห็นพระผู้มีพระภาคเจ้าและพระภิกษุสงฆ์.

[๑๑๖] ในครั้งนั้นแล เทวดา ๔ องค์ที่เกิดในหมู่พรหมชั้นสุทธาวาส ได้มีความดำริว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นี้แล ประทับอยู่ ณ ป่ามหาวัน กรุงกบิลพัสดุ์ แคว้นสักกะ กับด้วยภิกษุสงฆ์หมู่ใหญ่ประมาณ ๕๐๐ รูป ล้วนเป็นพระอรหันต์ ก็พวกเทวดามาแต่โลกธาตุสืบประชุมกันมาก เพื่อจะเห็นพระผู้มีพระภาคเจ้าและพระภิกษุสงฆ์ ไฉนหนอ แม้เราทั้งหลายควรเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า ครั้นเข้าไปเฝ้าแล้ว ฟังกล่าวคาถาองค์ละคาถา ในสำนักพระผู้มีพระภาคเจ้า.

[๑๑๗] ในครั้งนั้นแล พวกเทวดาทั้ง ๔ นั้นจึงหายจากหมู่พรหมชั้นสุทธาวาส มาปรากฏอยู่เฉพาะพระพักตร์พระผู้มีพระภาคเจ้า เหมือนบุรุษผู้มีกำลัง เขยียดแขนที่คู้หรือคู้แขนที่เหยียดเข้า ฉะนั้น.

[๑๑๘] เทวดาองค์หนึ่ง ครั้นยืนอยู่ ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่งแล้ว ได้กล่าวคาถานี้ในสำนักพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า

การประชุมใหญ่ในป่าใหญ่ มีพวก
เทวดามาประชุมกันแล้ว พวกข้าพเจ้ามาสู่

ที่ชุมนุมอันเป็นธรรมนี้ เพื่อจะเยี่ยมหมู่

พระผู้ที่ใคร ๆ ให้แพ้ไม่ได้.

[๑๑๙] ในลำดับนั้นแล เทวดาองค์อื่นอีก ได้กล่าวคาถานี้ในสำนัก
พระผู้มีพระภาคเจ้าว่า

ภิกษุทั้งหลายในที่ประชุมนั้นตั้งจิต
มันแล้ว ได้ทำจิตของตนให้ตรงแล้ว ภิกษุ
ทั้งปวงนั้นเป็นบัณฑิตย่อมรักษาอินทรีย์
ทั้งหลาย ดูดั่งว่านายสารถีถือบังเหียน
ฉะนั้น.

[๑๒๐] ในลำดับนั้นแล เทวดาองค์อื่นอีก ได้กล่าวคาถานี้ในสำนัก
พระผู้มีพระภาคเจ้าว่า

ภิกษุทั้งหลายนั้นตัดกิเลสตั้งตะปู
เสียแล้ว ตัดกิเลสตั้งว่าลิมสลักเสียแล้ว
ถอนกิเลสตั้งว่าเสาเขื่อนเสียแล้ว มิได้มี
ความหวั่นไหว เป็นผู้หมดจดปราศจาก
มลทิน อันพระพุทธเจ้าผู้มีจักขุทรงฝึก
ดีแล้ว เป็นหมู่ภาคหมู่ประพุดติอยู่.

[๑๒๑] ในลำดับนั้นแล เทวดาองค์อื่นอีก ได้กล่าวคาถานี้ในสำนัก
พระผู้มีพระภาคเจ้าว่า

ชนเหล่าใดเหล่าหนึ่งถึงแล้วซึ่งพระ-
พุทธเจ้าเป็นสรณะ ชนเหล่านั้นจักไม่ไปสู่
อบายภูมิ ละร่างกายอันเป็นของมนุษย์
แล้วจักยังหมู่เทวดาให้บริบูรณ์.

อรรถกถาสมยสูตร

พึงทราบวินิจฉัยในสมยสูตรที่ ๗ ต่อไป :-

บทว่า สกเกสุ แปลว่า ในแคว้นสักกะนี้ ได้แก่ ชนบทแม่หนึ่ง ที่เป็นที่อยู่ของราชกุมารทั้งหลาย ซึ่งมีชื่ออันได้แล้วว่า สักกะ เพราะอาศัย คำอุทานว่า สกยา วต โภ กุมารา แปลว่า กุมาริผู้เจริญเหล่านี้อาจหนอ (หรือ สามารถหนอ) ดังนี้ ท่านจึงเรียกชนบทนั้นว่า สักกะ ตามรูปหิ สัททศาสตร์. ในที่นี้ ได้แก่ ในชนบทชื่อว่าสักกะนั้น. บทว่า มหาวเน แปลว่า ในป่าใหญ่ คือได้แก่ ในป่าใหญ่ที่เนื่องเป็นอันเดียวกัน กับหิมวันต์ อันเกิดขึ้นเองโดยธรรมชาติมิได้มีใครมาปลูกไว้. บทว่า สพฺเพเทว อรหฺนฺเตหิ แปลว่า ล้วนเป็นพระอรหันต์ คือได้แก่ พระอรหันต์ที่บรรลุแล้วในวันที่ พระองค์ตรัสสมยสูตรนี้นั้นแหละ. ในสูตรนั้น มีอนุပ္พุทฺถา คืออวจา เป็นเครื่องกล่าวโดยลำดับ ดังต่อไปนี้.

เจ้าศากยะและโกถิยะ วิวาทกันเรื่องไขน้ำเข้านา

ได้ย่นว่า เจ้าศากยะและโกถิยะ ได้ให้สร้างทำนบกั้นน้ำอันหนึ่งใน แม่น้ำชื่อ โรหิณี ซึ่งมีอยู่ระหว่างนครกบิลพัสดุ์ กับโกถิยนคร แล้วให้ทำ ข้ำวกกล้าทั้งหลาย. ในครั้งนั้น เป็นเวลาต้นเดือน ๗ (พฤษภาคม-มิถุนายน บาลีใช้คำว่า **เชษฐมูลมาเส**) เมื่อข้ำวกกล้าทั้งหลาย กำลังเขียวแห้ง กรรมกร ทั้งสองพระนครจึงประชุมกัน. ในบรรดากรรมกรทั้งสองนั้น กรรมกรผู้อยู่ในโกถิยนครกล่าวว่า น้ำนี้นำมาใช้เพื่อข้ำวกกล้าแห่งพวกเราทั้งสองพระนคร จักไม่เพียงพอ ก็ข้ำวกกล้าของพวกเราจักสำเร็จด้วยน้ำที่มาจากเดียวเท่านั้น ขอ พวกท่านจงให้น้ำนี้แก่พวกเรา ดังนี้. กรรมกรผู้อยู่ในพระนครกบิลพัสดุ์

กล่าวว่า เมื่อพวกท่านยังข้าวจักให้เต็มชุ้งแล้วก็ถือเอาหาปณะเงินทองแก้วไพฑูรย์ และโลหะทั้งหลายดำรงอยู่ ส่วนพวกเราก็จะมีเพียงกระบุง กระสอบเป็นต้น อยู่ในมือ จักไม่อาจเที่ยวไปใกล้ประตูบ้านของพวกท่าน ข้าวกุล้าแม่ของพวกเราก็จักสำเร็จด้วยน้ำที่มาจากเขื่อนั้นแหละ ขอพวกท่านจงให้น้ำนี้แก่พวกเรา ดังนี้. กรรมกรผู้อยู่ในโกถียนครกกล่าวว่า พวกเราจักไม่ให้ กรรมกรผู้อยู่ในครกบิลพัสดุ์ก็กล่าวว่าแม่พวกเราก็จักไม่ให้ จึงเกิดการโต้เถียงกัน คนหนึ่งลุกขึ้นไปประหารคนหนึ่ง แม่คนนั้นก็ประหารคนอื่น ๆ ครั้นประหารซึ่งกันและกันอย่างนี้แล้ว ก็สืบต่อไปถึงชาติ ถึงราชตระกูลยังความทะเลาะวิวาทกัน ให้เจริญแล้วด้วยประการฉะนี้.

กรรมกรของชาวโกถียนครกกล่าวว่า พวกท่านอยู่ในกบิลพัสดุ์ จับพวกเด็ก ๆ ไปคุกคาม ชนพวกใดอยู่ร่วมกับพี่น้องหญิงของตน ชนพวกนั้น เหมือนสุนัขจิ้งจอก ช้างทั้งหลาย ม้าทั้งหลาย โล่อาวุธทั้งหลายของชนพวกนั้น จักทำอะไรพวกเราได้ ดังนี้.

กรรมกรของเจ้าศากยะเหล่านั้นกล่าวว่า พวกท่านเป็นโรคเรื้อน จักพวกเด็ก ๆ ไปขู่เข็ญ ชนพวกใดอาศัยอยู่ที่ต้นกระเบา เหมือนคนอนาถา ไม่มีที่ไป เป็นดั่งสัตว์ดิรัจฉาน ช้างทั้งหลาย ม้าทั้งหลาย โล่และอาวุธทั้งหลายของชนพวกนั้น จักทำอะไรพวกเราได้ ดังนี้.

กรรมกรเหล่านั้น ต่างก็ไปบอกแก่อำมาตย์ผู้ประกอบใน کارงานนั้น. พวกอำมาตย์ก็กราบทูลแก่ราชตระกูล. ลำดับนั้น เจ้าศากยะทั้งหลายกล่าวว่า พวกเราจักแสดงกำลังและพลของพวกเราที่อยู่ร่วมกันกับพี่น้องหญิงทั้งหลาย ดังนี้ เติริยมรบแล้วก็เสด็จออกไป. แม่เจ้าโกถียะทั้งหลายก็กล่าวว่า พวกเราจักแสดงกำลังและพลของพวกเราผู้อยู่ที่โกลพฤกษ์ (ต้นกระเบา) ดังนี้ เติริยมการรบแล้วก็เสด็จออกไป.

พระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จออกจากพระมหากรุณาสมบัติในเวลาใกล้รุ่งแห่งราตรีแล้ว ตรวจดูสัตว์โลกอยู่ได้ทรงเห็นชนเหล่านั้นเตรียมรบอย่างนี้ออกไปแล้ว ครั้นทรงเห็นแล้วจึงใคร่ครวญว่า เมื่อเราไปแล้ว ความทะเลาะนี้จักสงบหรือไม่หนอ ดังนี้ ได้ตกลงพระทัยว่า เราจักไปในที่นั้นแล้วจักกล่าวชาดก ๓ ชาดก เพื่ออันเข้าไปสงบระงับความทะเลาะวิวาทกัน กาลนั้นความทะเลาะวิวาทก็จักสงบลง ต่อจากนั้นเราจักแสดงชาดก ๒ ชาดก เพื่อแสดงความสามัคคีแล้วจักแสดง อัคคทัณฺฑสูตร แม้ชาวพระนครทั้งสองฟังเทศนาแล้วก็จะถวายพระกุมารตระกูลละ ๒๕๐ เราจักยังกุมารเหล่านั้นให้บรรพชา สมาคมใหญ่ จักมี ดังนี้.

เพราะฉะนั้น เมื่อชาวพระนครทั้งสองนี้ เตรียมรบแล้วออกไป พระผู้มีพระภาคเจ้ามิได้ทรงบอกใคร ๆ ทางถือเอาบาตรและจีวรด้วยพระองค์เองนั้นแหละ เสด็จไปประทับนั่งขัดสมาธิในอากาศในระหว่างเสนามาตย์ทั้งสอง พระนครทรงเปล่งฉัพพรรณรังสีแล้ว.

พวกชาวพระนครกบิลพัสดุ์เห็นพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้วคิดว่า พระศาสดาผู้ประเสริฐ เป็นพระญาติของพวกเราเสด็จมาแล้ว ความบาดหมางกันของพวกเราพระองค์ทรงทราบแล้วหนอ ดังนี้ จึงคิดว่าก็เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จมาแล้ว พวกเราไม่อาจเพื่อจะใช้ศาสตราขังสรีระของผู้อื่นให้ตกไป พวกชาวโกลิยนคร จงฆ่าพวกเรา หรือว่า จงเผาพวกเราก็ตาม ดังนี้ จึงพากันทิ้งอาวุธทั้งหลายแล้วนั่งลงถวายบังคมพระบรมศาสดา. แม้ชาวโกลิยนครก็คิดเหมือนอย่างนั้นนั่นแหละ พากันทิ้งอาวุธแล้วจึงนั่งถวายบังคมพระบรมศาสดาเหมือนกัน.

พระผู้มีพระภาคเจ้า ทั้งที่ทรงทราบอยู่นั้นแหละ ก็ตรัสถามว่า
คุณอนมหาบพิตร พระองค์เสด็จมา เพราะเหตุอะไร ดังนี้.

พระราชาทูลว่า ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า พวกข้าพระองค์มิได้มาใน
ที่นี่ เพื่อเล่นกีฬาที่ทำน้ำ ที่ภูเขา ที่แม่น้ำ หรือชมทิวทัศน์ภูเขา แต่พวก
ข้าพระองค์ยังสงความให้เกิดขึ้นแล้วจึงมา ดังนี้.

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสถามว่า มหาบพิตร พระองค์ทรงอาศัยอะไร
จึงทรงวิวาทกัน.

พระราชาทูลว่า นำพระเจ้าข้า.

พระผู้มีพระภาคเจ้า. มหาบพิตรน้ำมีค่ามากหรือ.

พระราชา. มีค่าน้อยพระเจ้าข้า.

พระผู้มีพระภาคเจ้า. ชื่อว่า แผ่นดิน มีค่าหรือมหาบพิตร.

พระราชา. หากามีได้ พระเจ้าข้า.

พระผู้มีพระภาคเจ้า. กษัตริย์ทั้งหลาย มีค่าหรือ.

พระราชา. ธรรมดาว่า กษัตริย์ทั้งหลายหากามีได้.

พระผู้มีพระภาคเจ้า. คุณอนมหาบพิตร พระองค์อาศัยนำอันมีค่าเพียง
เล็กน้อยแล้วยังกษัตริย์ทั้งหลายอันหากามีได้ให้พินาศไป เพื่อประโยชน์อะไร
ธรรมดาว่า ความพอพระทัยในความบาดหมางกัน ย่อมไม่มี คุณอนมหาบพิตร
ความอาฆาตอันรุกรบเทวดาองค์หนึ่งกับหมีผูกพันกันแล้ว เพราะทำเวรในสิ่งที่
ไม่ควร ด้วยอำนาจแห่งความทะเลาะกัน ความอาฆาตนั้นจักเป็นไปตลอดกับ
นี้แม้ทั้งสิ้น ดังนี้ แล้วตรัสผันทนชาดก.

ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า มหาบพิตร พระองค์ไม่พึง
เป็นผู้ชื่อว่า มีบุคคลอื่นเป็นปัจจัย เพราะว่าบุคคลมีผู้อื่นเป็นปัจจัยแล้ว หมู่
สัตว์จตุบาททั้งหลายในหิมวันต์อันแผ่ไปตั้งสามพันโยชน์ จึงได้พากันเล่นไป

แล้วยังมหาสมุทร ด้วยถ้อยคำของกระต่ายตัวหนึ่ง เพราะฉะนั้นแหละ พระองค์จึงไม่ควรมีผู้อื่นเป็นปัจจัย ดังนี้ แล้วตรัสปฐวีอุทรินชาดก.

ลำดับนั้นแหละตรัสว่า คุณก่อนมหาบพิตร ในกาลไหน ๆ สัตว์ที่มีกำลังทรมานเห็นอยู่ซึ่งโทษ เห็นโอกาสที่ประทุษร้ายสัตว์ที่มีกำลังมาก คุณก่อนมหาบพิตร หรือว่าในกาลไหน ๆ สัตว์ที่มีกำลังมาก เห็นโทษเห็นโอกาสที่จะประทุษร้ายสัตว์ที่มีกำลังทรมานมีอยู่ เพราะว่า แม้นางนกมูลไถ (คล้ายนกกระจาบฝนแต่ใหญ่กว่าเล็กน้อย) ก็ยังช่างใหญ่ให้ตายได้ ดังนี้ แล้วตรัสลลุกกิกชาดก

ครั้นตรัสชาดกทั้ง ๓ เพื่อต้องการความสงบระงับแห่งความวิวาทอย่างนี้แล้ว เพื่อต้องการแสดงความสามัคคี จึงตรัสชาดกอีก ๒ ชาดก. ถามว่า พระองค์ตรัสอย่างไร. ตอบว่า ตรัสว่า คุณก่อนมหาบพิตร จริงอยู่ ใคร ๆ ชื่อว่าย่อมสามารถเห็นช่องทางแห่งความเป็นผู้พร้อมเพรียงกัน ดังนี้ แล้วก็ตรัสรุกขฉัมมชาดก. จากนั้น ก็ตรัสอีกว่า คุณก่อนมหาบพิตร ใคร ๆ ไม่สามารถเพื่อเห็นช่องทางแห่งผู้พร้อมเพรียงกันได้ ก็ในกาลใด ชนทั้งหลายทำความบาดหมางซึ่งกันและกัน ในกาลนั้น บุตรของนายพรานจึงพาชนเหล่านั้นไปฆ่าเสีย เพราะเหตุนั้น จึงชื่อว่า ความชอบใจในความวิวาทกันจึงไม่มี ดังนี้ แล้วตรัสวิฎฐกชาดก. ครั้นตรัสชาดกทั้ง ๕ เหล่านี้ อย่างนี้แล้ว ในที่สุดก็ตรัสอัสตัทธินชาสูตร.

พระราชาผู้อยู่ในพระนครทั้งสองทรงเลื่อมใสแล้ว ตรัสว่า ถ้าพระศาสนาไม่เสด็จมาแล้วไซ้ พวกเราทั้งหลายผู้มีอาวุธในมือจักฆ่าซึ่งกันและกัน จักยังแม่น้ำคือโลหิตให้ไหลไป พวกเราทั้งหลายก็จักไม่เห็นบุตรและพี่ชายน้องชายของพวกเรา จักไม่เห็นแม่ประตู่บ้าน การนำข่าวสาส์นและการตอบข่าวสาส์นของพวกเราก็จักไม่ได้มีแล้ว ชีวิตของพวกเราได้แล้ว เพราะอาศัย

พระศาสดา ก็ถ้าว่าพระศาสดาได้อยู่ครอบครองราชสมบัติไซ้ ปรินิพพาน ทวีปก็จักอยู่ในพระหัตถ์ (ในอำนาจ) ของพระองค์ซึ่งเสวยราชสมบัติในทวีป ทั้ง ๔ ทั้งบุตรของพระองค์ก็พึงมีเกินพันแน่ คราวนั้นแหละ พระองค์ก็จักมี กษัตริย์เป็นบริวารเที่ยวเสด็จไป ก็แต่ว่า พระองค์ทรงสละราชสมบัตินั้นแล้ว แลเสด็จออกมหาภิเนษกรมณ์ บรรลุสัมโพธิญาณแล้ว แม้ในบัดนี้ก็ขอให้ พระองค์มีกษัตริย์เป็นบริวารเสด็จเที่ยวไปเถิด ดังนี้ แล้วถวายพระกุมาร ตระกูลละ ๒๕๐ องค์.

พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงยังพระกุมารเหล่านั้นให้บวชแล้วเสด็จไปสู่ มหาวัน (ป่าใหญ่) ครั้งนั้น ความไม่ยินดียิ่งเกิดขึ้นแล้วแก่ภิกษุเหล่านั้น ผู้ บวชด้วยความเคารพตามความพอใจของตน. แม้ภรรยาเก่าของท่านเหล่านั้นก็ คิดว่า การครองเรือนอยู่ลำบาก ขอพระลูกเจ้าจงสึกเถิด เป็นต้น แล้วส่งข่าว นั้นไป. ภิกษุเหล่านั้นมีความกระวนกระวายใจเป็นอันมาก.

พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงใคร่ครวญอยู่ทรงทราบแล้ว ซึ่งความที่ภิกษุ เหล่านั้นไม่มีความยินดี ทรงพระดำริว่า พวกภิกษุเหล่านี้อยู่ร่วมกับพระพุทธเจ้า ผู้เช่นกับด้วยเรายังกระสันอยู่ (อยากสึก) เอาเถอะ เราจักพรรณนาถึงทะเลสาบ แห่งนคคเหว่าแก่ภิกษุเหล่านั้นแล้วนำไปในที่นั้น ก็จักบรรเทาความไม่ยินดีได้ ดังนี้ แล้วได้กล่าวพรรณนาถึงทะเลสาบอันเป็นที่อาศัยอยู่แห่งนคคเหว่านั้นแก่ ภิกษุทั้งหลาย. ภิกษุเหล่านั้นใคร่เพื่อจะเห็นทะเลสาบแห่งนคคเหว่านั้น.

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสถามว่า พวกเธอใคร่เพื่อ จะเห็นหรือ.

พวกภิกษุกราบทูลว่า ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า พวกข้าพระองค์ใคร่ เพื่อจะเห็น พระเจ้าข้า.

พระผู้มีพระภาคเจ้า. ถ้าพวกเธอประสงค์อย่างนี้ ก็จงมา เราจักไป.
ภิกษุ. ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า พวกข้าพระองค์จักไปสู่ที่เป็นที่เข้าถึง
ของบุคคลผู้มีฤทธิ์ได้อย่างไร.

พระผู้มีพระภาคเจ้า. พวกเธอใครจะไป เราก็จักพาไปด้วยอนุภาพ
ของเรา.

พระภิกษุ. ดีแล้ว พระเจ้าข้า.

พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงพาภิกษุ ๕๐๐ รูป เหาะขึ้นไปในอากาศแล้ว
หยุดลงที่ทะเลสาบอันเป็นที่อาศัยอยู่แห่งพวกนกคู้เหว่า แล้วตรัสกะภิกษุ
ทั้งหลายว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ในทะเลสาบอันเป็นที่อาศัยอยู่แห่งนกคู้เหว่านี้
พวกเธอยังไม่รู้จักชื่อปลาเหล่าใด จงถามเราดังนี้ ภิกษุเหล่านั้นทูลถามแล้ว ๆ
พระผู้มีพระภาคเจ้าก็ตรัสบอกคำอันพวกภิกษุเหล่านั้นทูลถามแล้ว ๆ อนึ่ง
ทรงอนุญาตให้พวกภิกษุเหล่านั้นทูลถามชื่อปลาเหล่านั้นเท่านั้นก็หาไม่ ให้
ทูลถามถึงชื่อแห่งต้นไม้ทั้งหลายในไพรสมณฑลนั้นบ้าง ชื่อแห่งพวกนกมีสองเท้า
และสี่เท้าบ้าง และก็ตรัสบอกแล้ว.

ลำดับนั้น นกคู้เหว่าผู้เป็นสุกฤษราช เกาะที่ท่อนไม้อันพวกนกเหล่านั้น
ใช้จงอยปากคาบถือเอาไว้แวดล้อมมาอยู่ด้วยหมู่แห่งนกทั้งสองข้าง คือ ทั้ง
ข้างหน้าและข้างหลัง. พวกภิกษุเห็นนกนั้นแล้วทูลถามว่า ข้าแต่พระองค์
ผู้เจริญ พวกข้าพระองค์ย่อมสำคัญว่า นกคู้เหว่าตัวนั้นจักเป็นราชาแห่งพวก
นกเหล่านี้ พวกนกเหล่านี้จักเป็นบริวารของนกนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า
อย่างนั้นนั่นแหละ แม้ข้อนี้ก็เช่นเช่นวงศ์ของพวกเรา เป็นประเพณีของเรา
เหมือนกัน. ภิกษุกราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ในบัดนี้ พวกข้าพระองค์
เห็นนกเหล่านี้เท่านั้น แต่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสคำได้ว่า แม้นี้ก็เช่นวงศ์
ของเราเป็นประเพณีของเราเหมือนกัน ดังนี้ พวกข้าพระองค์ใคร่เพื่อจะสดับ

ฟังพระดำรัสนั้น. พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย พวกเธอต้องการจะฟังหรือ. พวกภิกษุรับพระดำรัสว่า พระพุทธเจ้าข้า. พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า ถ้าอย่างนั้น พวกเธอจงฟัง. พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสกถาชาดก อันประดับด้วยพระคาถา ๓๐๐ คาถา ทรงบรรเทาแล้วซึ่งความไม่ยินดียิ่งของพวกภิกษุเหล่านั้น. ในเวลาจบเทศนา ภิกษุแม่ทั้งหมด (๕๐๐) ตั้งอยู่เฉพะแล้วในโศดาปัตติผล. แม้อุทธิของภิกษุเหล่านั้นก็มาแล้ว (สำเร็จแล้ว) ด้วยมรรคนั้นนั่นแหละ. เรื่องของภิกษุทั้งหลาย ขอหยุดไว้เพียงเท่านี้ก่อน จากนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จขึ้นไป ในอากาศได้เสด็จไปสู่มหาวันแล้วทีเดียว. แม้ภิกษุเหล่านั้น ในเวลาไป ได้ไปด้วยอนุภาพของพระทศพล ในเวลามาได้แวดล้อมพระผู้มีพระภาคเจ้ามาหยั่งลงในมหาวัน ด้วยอนุภาพของตน.

พระองค์เสด็จประทับนั่งบนอาสนะที่ปูลาดไว้แล้วตรัสเรียกภิกษุเหล่านั้นมาด้วยคำว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย พวกเธอจงมานั่ง เราจักบอกกรรมฐานแก่พวกเธอซึ่งยังมีกิเลสที่ควรฆ่าด้วยมรรค ๓ เบื้องบน ดังนี้ แล้วตรัสบอกกรรมฐาน. ภิกษุทั้งหลายคิดว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงทราบถึง ความที่พวกเรามีความไม่ยินดียิ่ง จึงทรงนำมายังทะเลสาบอันเป็นที่อาศัยอยู่แห่งพวกนกคูเหว่า ทรงบรรเทาความไม่ยินดี โดยตรัสกถาชาดก เมื่อพวกเราบรรลุนโศดาปัตติผลในที่นั้นแล้ว บัดนี้ ได้ประทานกรรมฐานเพื่อบรรลุมรรค ๓ ในที่มหาวันนี้ ก็การที่พวกเราให้เวลาผ่านไปโดยคิดว่า พวกเราเข้าถึงกระแสธรรมแล้ว ดังนี้. ย่อมไม่สมควรเลย การที่พวกเราเป็นเช่นกับพวกชนทั้งหลายก็ไม่สมควร ดังนี้. ภิกษุเหล่านั้นจึงถวายบังคมพระยุคลบาทพระศาสดาแล้วลุกขึ้นจับผ้าสีทิณะสำหรับนั่งสะบัดแล้วปูนั่งในที่เฉพาะตน และนั่งแล้วที่โคนไม้ใกล้เงื้อมเขา.

พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงพระดำริว่า แม้วา ภิกษุเหล่านี้จะมีการงานยังไม่คืบแล้ว ตามปกติ แต่เชื่อว่าเหตุที่ทำให้ลำบากของภิกษุผู้ได้อุบายแล้ว ย่อมไม่มี เมื่อภิกษุเหล่านี้แยกย้ายกันไปปฏิบัติ เริ่มตั้งวิปัสสนาบรรลอรหัตต์แล้วก็จักมาสู่สำนักของเรา ด้วยประสงค์ว่า พวกเราจักบอกคุณวิเศษที่ตนแทงตลอดแล้ว ครั้นเมื่อภิกษุเหล่านี้มาแล้ว พวกเทวดาในหมื่นจักรวาลจักประชุมกันในจักรวาลหนึ่ง (นี้) มหาสมัย คือ การประชุมใหญ่ จักมี เราจึงควรนั่งในโอกาสอันสงัด ดังนี้ ถ้าดับนั้น จึงเสด็จประทับนั่ง ณ พุทธอาสนะในที่อันสงัด.

พระเถระผู้ไปถือเอากรรมฐานก่อนกว่าภิกษุทั้งหมด บรรลุแล้วซึ่งพระอรหัตต์ พร้อมกับปฏิสัมภิทาทั้งหลาย. ต่อจากนั้น ภิกษุอื่นอีก ๆ โดยทำนองนี้ ขยายออกไปจนถึง ๕๐๐ รูป บรรลุพระอรหัตต์พร้อมกับปฏิสัมภิทาทั้งหลาย เหมือนดอกปทุมทั้งหลายขยายออกไปจากกอบปทุม ฉะนั้น.

ภิกษุผู้บรรลุพระอรหัตต์ก่อนกว่าภิกษุทั้งปวง คิดว่า เราจักกราบทูลพระผู้มีพระภาคเจ้า ดังนี้ จึงแยกบัลลังก์แล้วลุกขึ้นจับผ้าสีทนะสะบัดแล้วได้มุ่งหน้าต่อพระทศพลไปแล้ว. ภิกษุอื่นอีก ๆ ด้วยอาการอย่างนี้แม้ทั้ง ๕๐๐ รูปได้ไปแล้วโดยลำดับเที่ยว ราวกะว่า เข้าไปสู่ โรงฉันอาหาร ภิกษุผู้มาก่อนถวายบังคมแล้วปูผ้าสีทนะ (ผ้าสำหรับรองนั่ง) แล้วก็นั่ง ณ ที่สมควรส่วนข้างหนึ่งเป็นผู้ใคร่เพื่อจะบอกคุณวิเศษที่ตนแทงตลอดแล้ว และเหลียวกลับแลดูทางที่ตนมา ด้วยคิดว่า ใคร ๆ อื่นมีอยู่หรือไม่หนอ ดังนี้ไม่เห็นแล้วแม้บุคคลอื่นเลย เพราะฉะนั้น ภิกษุเหล่านั้น แม้ทั้งหมดมาแล้วนั่งแล้ว ณ ที่สมควรส่วนข้างหนึ่ง ๆ ภิกษุนี้มาอยู่ก็ไม่บอกแก่ภิกษุนี้ แม้ภิกษุนี้มาแล้วก็ไม่บอกแก่ภิกษุนี้เหมือนกัน ได้ยินว่าอาการ ๒ อย่าง ย่อมมี แก่พระชินาสพทั้งหลาย คือ ท่านยังจิตให้เกิดขึ้นว่า โอหนอ สัตว์โลก พร้อม

ทั้งเทวโลกพึงแทงตลอดซึ่งคุณอันเราแทงตลอดได้โดยพลันเหมือนกันเถิด ดังนี้ และพระจินาสพทั้งหลาย ย่อมไม่ประสงค์จะบอกคุณวิเศษแก่กันและกัน เหมือนบุรุษผู้ได้ขุมทรัพย์แล้ว ไม่บอกขุมทรัพย์อันตนรู้เฉพาะแล้วนั้น.

ก็ครั้นเมื่ออริยมณฑล คือ มรรคอันยังผลให้เกิดขึ้นอย่างนี้ เกิดขึ้น แล้ว มณฑลแห่งพระจันทร์เพ็ญก็ปราศจากเครื่องเศร้าหมองเหล่านี้ คือ หมอก น้ำค้าง ควันไฟ ธุลี และราหู (เจ้าแห่งพวกอสูร) โดยรอบเทือกเขายุกันธร แห่งทิศปราจีน อันประกอบด้วยสิริคุณอันสำเร็จด้วยเงินที่บุคคลจับให้หมุน ไปอยู่โลดแล่นขึ้นดำเนินไปสู่กลางหาว (ท้องฟ้า) เหมือนมณฑลแห่งแวนใหญ่ อันสำเร็จแล้วด้วยเงินที่ยกขึ้นไว้ทางทิศปราจีน เพื่อแสดงถึงสิ่งซึ่งเป็นที่น่า เพลิดเพลินของโลกที่ประดับด้วยพุทธรูปบาทนี้ ฉะนั้น.

พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงประทับอยู่ในสักกชนบทช่วงขณะหนึ่ง คือเป็น เวลาชั่วระยะหนึ่ง ครู่หนึ่งกับด้วยหมู่แห่งภิกษุ ๕๐๐ รูปซึ่งเป็นหมู่ใหญ่ในป่าใหญ่ ใกล้พระนครกบิลพัสดุ์ ภิกษุทั้งหมดนั้นแหละเป็นพระอรหันต์ดังพรรณนามา ฉะนี้. พึงทราบความต่อไปอีกว่า แม้พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงอุบัติขึ้นในวงศ์แห่ง พระเจ้ามหาสมมต แม้พวกภิกษุ ๕๐๐ รูปเหล่านั้นก็เกิดในตระกูลของพระเจ้า มหาสมมต. พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงเกิดในครุฑแห่งกษัตริย์ แม้ภิกษุเหล่านั้นก็ เกิดในครุฑแห่งกษัตริย์ พระผู้มีพระภาคเจ้าเป็นราชบรรพชิต แม้ภิกษุเหล่านั้น ก็เป็นราชบรรพชิต. พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงเสวตฉัตรสละความเป็นพระเจ้า จักรพรรดิอันอยู่ในเงื้อมพระหัตถ์ผนวชแล้ว แม้ภิกษุเหล่านั้นก็ละเสวตฉัตร สละความเป็นพระราชาทั้งหลายอันอยู่ในเงื้อมมือบวชแล้ว.

พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงเป็นผู้บริสุทธ์แล้วโดยพระองค์เอง ในโอกาส อันบริสุทธ์แล้วในส่วนแห่งราตรีอันบริสุทธ์แล้ว ทรงมีบริวารอันบริสุทธ์แล้ว ทรงมีราคะปราศจากไปแล้ว มีบริวารซึ่งมีราคะปราศจากไปแล้ว มีโทสะ ปราศจากไปแล้ว มีบริวารซึ่งมีโทสะปราศจากไปแล้ว มีโมหะปราศ

จากไปแล้ว มีบริวารซึ่งมีโมหะปราศจากไปแล้ว มีตัณหาออกแล้ว มีบริวาร
ผู้มีตัณหาออกแล้ว ไม่มีกิเลส มีบริวารผู้ไม่มีกิเลส ทรงสงบระงับแล้ว มีบริวาร
ผู้สงบระงับแล้ว ทรงฝึกดีแล้ว มีบริวารที่ฝึกดีแล้ว ทรงเป็นผู้พ้นแล้ว มี
บริวารผู้พ้นแล้ว จึงรุ่งโรจน์ยิ่งในป่าใหญ่นั้น ดังนี้. คำว่า สักกะ นี้มีมาก
ประมาณเพียงไร บัณฑิตพึงกล่าวเพียงนั้น นี้ชื่อว่า วรรณภูมิ. คำว่า ภิกษุ
มีประมาณ ๕๐๐ รูปล้วนเป็นพระอรหันต์ นี้ ท่านกล่าวหมายเอาภิกษุเหล่านี้
ด้วยประการฉะนี้.

คำว่า เขญฺญเยน แปลว่า โดยมาก คือได้แก่ พวกเทวดาทั้งหลาย
ที่ประชุมกันมีมาก พวกที่ไม่ได้ประประชุมกันมีน้อย คือ พวกที่เป็นอสังข-
สัตว์และเกิดในอรุปาวจรเท่านั้น.

พวกเทวดาหมื่นจักรวาลประชุมกัน

พึงทราบลำดับแห่งเทวดาทั้งหลายที่มาประชุมกันในป่ามหาวัน ดังต่อไปนี้

ได้ยินว่า พวกเทวดาผู้อาศัยอยู่รอบ ๆ ป่ามหาวัน ส่งเสียงดั่งว่า ข้า
แต่ท่านผู้เจริญทั้งหลาย พวกเราจงมา ชื่อว่าการเห็นพระพุทธเจ้ามีอุปการะมาก
การฟังธรรมมีอุปการะมาก การเห็นพระสงฆ์ก็มีอุปการะมาก พวกเราทั้งหลาย
จงมา ๆ เกิด ดังนี้ จึงมาถวายบังคมพระผู้มีพระภาคเจ้า และพระชีนาสพซึ่ง
บรรลुพระอรหัตในครุณั้นแล้วได้ยินอยู่ ณ ที่สมควรส่วนข้างหนึ่ง. โดยอุบาย
นี้นั้นแหละ พวกเทวดาทั้งหลายพึงเสียงเทวดาเหล่านั้นสิ้นสามครั้งในหิมวันต์อัน
แผ่ออกไปสามพันโยชน์ด้วยสามารถแห่งเสียงมีเสียงระหว่างกิ่งคาวุต หนึ่ง คาวุต
กิ่งโยชน์ หนึ่งโยชน์เป็นต้น พวกเทวดาในชมพูทวีปทั้งสิ้น คือผู้อาศัยอยู่ใน
พระนคร ๖๓ พัน ที่ลำธารน้ำ ๘๘ แสน ที่เมืองท่า ๘๖ แสน และในที่ที่เป็น

ที่เกิดแห่งรัตนะ คือทะเล ๕๖ แสน ในจักรวาลทั้งสิ้น คือ ในบุพพิเทหะ อมรโคยานะ อุตตรกุรุและในทวีปเล็ก ๒ พัน ต่อจากนั้น เทวดาที่อยู่ใน จักรวาลที่สอง โดยทำนองนี้แหละ. บัณฑิตพึงทราบว่พวกเขาทั้งหลายใน หมื่นจักรวาลนาประชุมกันแล้ว ด้วยประการฉะนี้.

ก็หมื่นจักรวาลในที่นี้ ท่านประสงค์เอาโลกธาตุสิบ ด้วยเหตุฉนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า ทสฺหิ จ โลกธาตุหิ เทวดา เยภุญฺเยน สนฺนิปตฺติกา โหนฺติ (แปลว่า ก็เทวดานาแต่โลกธาตุสิบแล้วประชุมกันโดยมาก) ครั้นเมื่อ ความเป็นอย่างนี้ ห้องแห่งจักรวาลทั้งสิ้น ก็เต็มไปด้วยเทวดาทั้งหลายผู้มา ประชุมกันแล้วตั้งแต่พรหมโลกมา ราวกะเข็มนาที่บุคคลทะยอยใส่ในกล่องเข็มนา โดยไม่ขาดระยะฉนั้น. ในที่ฉนั้นนี้ พึงทราบความสูงของพรหมโลก อย่างนี้ว่า

ได้ยินว่า ในโลหปราสาท มีก้อนหินเท่าเรือนยอดแห่งบรรพต ตั้งอยู่ในพรหมโลก หึ่งก้อนหินนั้นลงมายังโลกมนุษย์นี้ ๔ เดือน จึงตกถึงแผ่นดิน. ในโอกาส คือที่ว่างอันกว้างใหญ่อย่างนี้ บุคคลยืนอยู่ข้างล่างข้างป่าดอกไม้ หรือต้นไม้ย่อมไม่ได้เพื่อไปในเมืองบน หรือยืนอยู่เบื้องบนเอาเมล็ดพรรณผัก กาดโยนไปข้างล่าง ย่อมไม่ได้ช่องเพื่อตกไปในเมืองล่างได้ ด้วยอาการอย่างนี้ เทวดาทั้งหลายได้มาไม่ขาดระยะจนหาที่ว่างมิได้.

อนึ่ง ที่เป็นที่ประทับนั่งของพระเจ้าจักรพรรดิ ย่อมไม่คับแคบ กษัตริย์ทั้งหลายผู้มีศักดิ์ใหญ่เสด็จมาแล้ว ๆ ย่อมได้โอกาส คือช่องว่าง ที่เดียว ความคับแคบยิ่งข้างนี้และข้างนี้ย่อมไม่มีฉนั้นใด ข้อนี้ก็ฉนั้นนั้นแหละ ที่เป็นที่ประทับนั่งของพระผู้มีพระภาคเจ้า ไม่คับแคบ ไม่มีสิ่งขัดขวาง พวกเขาผู้มี ศักดิ์ใหญ่ และพวกเขาทั้งหลายมาแล้ว ๆ ยังที่ประทับของพระผู้มีพระภาคเจ้า ย่อมไม่มีสิ่งขัดขวางย่อมได้โอกาส คือ ช่องว่างที่เดียว.

ได้ยินว่า พวกเทพทั้งหลาย ๑๐ องค์บ้าง ๒๐ องค์บ้าง เนมิตอัศภาพ ให้เล็ก แล้วอยู่ในที่ต่ำกว่าเขาเข้าไปเท่าปลายขน ณ ที่ใกล้พระผู้มีพระภาคเจ้าก็มี. พวกเทพ ๖๐ พวก ได้ยืนอยู่ข้างหน้าของเทวดาทิ้งปวง. บทว่า **สุทฺธาวาสถายิกานัน** แปลว่า ผู้อยู่ในสุททาวาส. พรหมโลก ๕ ชั้น อันเป็นที่อยู่แห่งพระอนาคามีและพระจिณาสพทั้งหลาย ชื่อว่า สุททาวาส. บทว่า **เอตทโหสิ** แปลว่า พวกพรหมได้มีความดำริ. ถามว่า เพราะเหตุไร พวกพรหมจึงมีความดำริ. ตอบว่า ได้ยินว่า พวกพรหมเหล่านั้นเข้าสมาบัติและก็ออกตามที่กำหนดไว้ แล้วแลดูภพของพรหมทั้งหลายได้เห็นความว่างเปล่า เหมือนเรือรัดในเวลาที่ถูกคลื่นแล้ว (ในเวลาภายหลังแห่งภักต) ที่นั่น จึงพิจารณาว่า พวกพรหมเหล่านั้นไปไหน ทราบแล้วซึ่งสมาคมใหญ่ว่า สมาคมนี้ พวกเราโดยมากซึ่งถูกปล่อยทิ้งไว้ข้างหลังแล้ว ก็โอกาสของบุคคลผู้ล่าหลังย่อมหาได้ยาก เพราะฉะนั้น พวกเราเมื่อไปก็จะไม่ไปมือเปล่า ควรแต่งคาถาองค์ละคาถาแล้วจักไป พวกเราจักให้เขารู้ซึ่งความที่ตนมาแล้วในสมาคมใหญ่ ด้วยคาถานี้ และจะกล่าวพรรณนาคุณของพระทศพล ดังนี้ด้วยประการฉะนี้ ความดำรินี้ จึงได้มีแล้ว เพราะความที่พวกพรหมเหล่านั้นออกจากสมาบัติแล้ว พิจารณา.

พระบาลีว่า **ภควโต ปุโรโต ปาตุรหิ ส** แปลความว่า มาปรากฏอยู่เฉพาะหน้าของพระผู้มีพระภาคเจ้า คือได้แก่ พวกพรหมที่กล่าวคาถาในสำนักพระผู้มีพระภาคเจ้า เหมือนหยั่งลงในที่เฉพาะหน้า. ก็เนื้อความอย่างนี้ในที่นี้ไม่พึงเข้าใจอย่างนั้น ก็พวกพรหมเหล่านั้นดำรงอยู่ในพรหมโลกนั้นแหละ ร้อยกรองคาถาทั้งหลายแล้ว องค์หนึ่งหยั่งลงที่ขอบจักรวาลค้ำานปุรัตติมทิศ (ทิศตะวันออก) องค์หนึ่งหยั่งลงที่ขอบจักรวาลด้านทักษิณ (ทิศใต้) องค์หนึ่งหยั่งลงที่ขอบจักรวาลด้านปัจฉิม (ทิศตะวันตก) องค์หนึ่งหยั่งลงที่ขอบจักรวาลด้านอุดร (ทิศเหนือ).

ลำดับนั้น พระพรหมผู้ยังลงที่ขอบจักรวาลด้านปรตถิมทิศ เข้าสมาบัติมีนิตกสธิน เป็นอารมณ์แล้วปล่อยรัศมีสีเขียว ยังเทวดาในหมื่นจักรวาลให้รู้ซึ่งความที่ตนมาแล้ว เหมือนบุคคลสวมใส่อยู่ซึ่งหนังสำเร็จแล้วด้วยแก้วมณีธรรมควาว่า พุทธวิถิใคร ๆ ก็ไม่อาจเพื่อจะให้ยิ่งกว่า เพราะฉะนั้น พรหมจึงมาตามพุทธวิถิอันตนไม่สามารถผ่านไป ถวายบังคมพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้วได้ขึ้นอยู่ ณ ที่สมควรส่วนข้างหนึ่ง ครั้นขึ้นอยู่ ณ ที่สมควรแล้วก็ได้ภายิตกาถาที่ตนแต่งมา.

พระพรหมองค์หนึ่งซึ่งยังลงที่ขอบจักรวาลด้านทักษิณ เข้าสมาบัติมีปีตกสธินเป็นอารมณ์เดียว ปล่อยรัศมีสีทอง ยังพวกเทวดาในหมื่นจักรวาลให้รู้ซึ่งความที่ตนมาแล้ว เหมือนบุคคลห่มผ้าสีทองอยู่ แล้วได้กระทำเหมือนอย่างนั้นนั่นแหละ (เหมือนองค์ก่อน).

พระพรหมผู้ยังลงที่ขอบจักรวาลด้านปัจฉิม เข้าสมาบัติมีโลหิตกสธิน เป็นอารมณ์ แล้วปล่อยรัศมีสีแดง ยังพวกเทวดาในหมื่นจักรวาลให้รู้ซึ่งความที่ตนมาแล้ว เหมือนบุคคลพันกายอยู่ด้วยผ้ากัมพลอันประเสริฐซึ่งมีสีแดง แล้วกระทำเหมือนอย่างนั้นนั่นแหละ.

พระพรหมผู้ยังลงที่ขอบจักรวาลด้านอุดร เข้าสมาบัติโอทาตกสธิน แล้วปล่อยรัศมีสีขาว ยังพวกเทวดาในหมื่นจักรวาลให้รู้ซึ่งความที่ตนมาแล้ว เหมือนบุคคลห่มอยู่ซึ่งแผ่นผ้าดอกมะลิ แล้วได้ทำเหมือนอย่างนั้นเหมือนกัน.

แต่ในพระบาลีก้าวว่า ในครั้งนั้นแหละ พวกเทวดา ๔ องค์นั้น ได้หายจากหมู่พรหมชั้นสุทธาวาส มาปรากฏอยู่เฉพาะพระพักตร์พระผู้มีพระภาคเจ้า ถวายบังคมพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้วได้ขึ้นอยู่ ณ ที่สมควรส่วนข้างหนึ่ง ดังนี้ ราวกะในขณะเดียวกันทั้ง ๔ องค์ คือว่า ความปรากฏเฉพาะพระพักตร์ด้วย ความเป็นก็ถวายบังคมแล้วได้ขึ้นอยู่ ณ ที่สมควรส่วนข้างหนึ่งด้วย ที่แท้นั้น พระพรหมนั้นได้มีแล้ว โดยลำดับตามที่กล่าวแล้วนี้

ท่านกล่าวแสดงกระทำรวมกัน. ก็การกล่าวคาถาของเทวดาทั้ง ๔ นั้น แม้
ในพระบาลีท่านก็กล่าวไว้คนละส่วนเหมือนกัน.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า มหาสมโย แก่เป็น มหาสมุโห แปลว่า
การประชุมใหญ่. พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสเรียก ปาใหญ่ ว่าไพโรสณฑ์. แม้
ด้วยคำทั้งสองนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าก็ตรัสว่า การประชุมกัน คือการประชุม-
ใหญ่ในไพโรสณฑ์ในวันนี้ ดังนี้. ลำดับนั้น เพื่อแสดงถึงเทวดาที่ประชุมกัน
จึงกล่าววาทะกายา สมากตา แปลว่า พวกเทวดามาประชุมกันแล้ว.

บรรดาคำเหล่านั้น คำว่า เทวกายา แก่เป็น เทวฆฎา แปลว่า
พวกเทวดา. บทว่า อากตมุห อิมิ ธมฺมสมยํ แปลว่า พวกข้าพเจ้า
มาแล้วสู่ที่ชุมนุมอันเป็นธรรมนี้ ความว่า เพราะเห็นหมู่เทวดามาประชุมกัน
แล้วอย่างนี้ แม้พวกข้าพเจ้าก็มาแล้ว สู่ที่ประชุมอันเป็นธรรมนี้. ถามว่า
เพราะเหตุไร. ตอบว่า เพราะเพื่อจะเยี่ยมพระสงฆ์ผู้อันใคร ๆ ให้แพ้ไม่ได้.
บทว่า ทกฺขิตาเยว อปราจิตํ ฆํ แปลว่า เพื่อจะเยี่ยมหมู่พระอันใคร ๆ
ให้แพ้ไม่ได้นี้ อธิบายว่า พวกข้าพเจ้ามาแล้วเพื่อจะเห็นพระสงฆ์ผู้อันใคร ๆ
ให้แพ้ไม่ได้ ผู้มีสงครามอันตนย่ำยีมารทั้งสามชนะได้แล้วในวันนี้แล.

ก็พรหมนั้น ครั้นกล่าวคาถานี้แล้ว ถวายบังคมพระผู้มีพระภาคเจ้า
แล้วได้ยืนอยู่ ขอบจักรวาลด้านปรัตติมทิศ. ลำดับนั้น พรหมองค์ที่สอง
ก็มาแล้วโดยนัยที่กล่าวแล้วนั้นแหละ ได้กล่าวคาถาว่า ตตฺร ภิกฺขโว
สมาทหิ สุ เป รกฺขนฺติ ปญฺฑิตา แปลความว่า

ภิกษุทั้งหลายในที่ประชุมนั้นตั้งมั่น

แล้ว ได้ทำจิตของตนให้ตรงแล้ว ภิกษุ

ทั้งปวงนั้นเป็นบัณฑิต ย่อมรักษาอินทรีย์

ทั้งหลาย ดูจดั่งว่านายสารถีถือบังเหียน

ฉะนั้น.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ตตฺร ภิกฺขโว แก่เป็น ตตฺมึ
สนฺนิปาตภูจฺจเน ภิกฺขุ แปลว่า ภิกษุทั้งหลายในที่ประชุมนั้น. บทว่า
สมาทหิ สฺว แปลว่า ตั้งจิตมั่นแล้ว คือได้แก่ ประกอบแล้วด้วยสมาธิ. บทว่า
อตุตฺตโน อชฺชุกมฺภุ สฺว แปลว่า ได้ทำจิตของตนให้ตรงแล้ว อธิบายว่า
ละแล้วซึ่งจิตที่ปวงของตน อันเป็นส่วนที่คดโค้งที่ไม่ตรงแล้ว ทำให้ตรง.
บทว่า สารถิว เนตฺตฺตานิ คเหตุวา แปลว่า นายสารถีถือบังเหียน
อธิบายว่า เมื่อม้าสินธพวิ่งไปดีแล้ว นายสารถีผู้มีประจุกห้อยลงแล้ว ถือเอาซึ่ง
บังเหียนทั้งปวงแล้ว ไม่เตือนอยู่ ไม่เหยียดประจุกออกอยู่ ถือบังเหียนมั่นอยู่
ฉันใด ภิกษุ ๕๐๐ รูป ทั้งหมดเหล่านี้ ประกอบด้วยฉฬังคุเบกขา มีทวาร
อันคุ้มครองแล้ว เป็นบัณฑิตย่อมรักษานินทรีย์ทั้งหลาย ฉะนั้น ด้วยอาการ
อย่างนี้แหละ เทวดาทั้งหลายจึงกล่าวว่า ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า พวกข้า-
พระองค์มาแล้วในที่นี้เพื่อเห็นภิกษุเหล่านั้น. แม้เทวดาองค์นั้น ไปแล้วก็ยืนอยู่
ในที่สมควรนั้นแหละ.

ลำดับนั้น พรหม องค์ที่สามก็มาแล้วโดยนัยที่กล่าวแล้วนั้นแหละ
ได้กล่าวคาถาว่า เจตฺวา จีลํ เจตฺวา ปลิฆํ ฯเปฯ สฺสฺส นาคา แปลว่า

ภิกษุทั้งหลายนั้นตัดกิเลสดังตะปู
เสียแล้ว ตัดกิเลสดังว่าลิ้มล็กเสียแล้ว
ถอนกิเลสดังว่าเสาเขื่อนเสียแล้ว มิได้มี
ความหวั่นไหว เป็นผู้หมดจด ปราศจาก
มลทิน อันพระพุทธเจ้าผู้มีจักขุทรงฝึกดี
แล้ว เป็นหมู่หนักหน่วงไปอยู่.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า เจตฺวา จีลํ แปลว่า ตัดกิเลสดัง
ตะปูเสียแล้ว คือว่า ตัดราคะโทสะและโมหะเพียงดังตะปูเสียแล้ว. บทว่า

ปลิ้น แปลว่า ลืมสลัก ได้แก่ รากะโทสะและโมहनันแหละเป็นดังลืมสลัก
บทว่า อินฺทชิลฺ แปลว่า เสาเขื่อน ได้แก่ รากะโทสะและโมहनันแหละ
เป็นดังเสาเขื่อน. บทว่า โหจฺจนฺเษ แปลว่า มิได้มีความหวั่นไหว
อธิบายว่า ภิกษุเหล่านี้มิได้มีความหวั่นไหว ด้วยความหวั่นไหว คือ ตัณหา
เป็นผู้ตั้งขึ้นแล้ว ถอนขึ้นแล้วซึ่งตัณหาเพียงดัง เสาเขื่อน. บทว่า เตจฺรฺนฺติ
แปลว่า ภิกษุเหล่านั้นเที่ยวไปอยู่ อธิบายว่า ย่อมเที่ยวจาริกไปโดยไม่ถูก
กระทบกระเทือนแล้วในทิศทั้ง ๔. บทว่า สุทฺธา แปลว่า เป็นผู้หมดจด
ได้แก่ เป็นผู้ไม่มีอุปกิเลส. บทว่า วิมฺลา แปลว่า ปราศจากมลทิน คือ
ไม่มีมลทิน. คำว่า ปราศจากมลทินนี้เป็นไวพจน์ของคำว่า เป็นผู้หมดจด
แล้วนั้นนั้นแหละ บทว่า จกฺขฺมา แปลว่า ผู้มีจักขุ คือได้แก่ ผู้มีจักขุ ๕
บทว่า สุทฺตฺตา แปลว่า ฝึกดีแล้ว ได้แก่ ฝึกแล้วทางจักขุบ้าง ทางโสตบ้าง
ทางฆานะบ้าง ทางชีวหาบ้าง ทางกายบ้าง และทางใจบ้าง. บทว่า สุสุ นาคา
แปลว่า เป็นหมู่นาคหนุ่ม ได้แก่ เป็นนาครุ่นหนุ่ม.

พึงทราบวจนัตถะในคำว่า นาคะนั้น ดังนี้.

ฉนฺทาทิหิ น ฉจฺฉนฺตฺติ นาคา

ชนเหล่าใด ย่อมไม่ลำเอียง ด้วยอคติทั้งหลายมีฉันทะเป็นต้น เหตุฉนั้น
ชนเหล่านั้น จึงชื่อว่า นาคา.

เตน เตน มฺกุเคน ปหิเน กิเลเส น อจฺฉนฺตฺติ นาคา

ชนเหล่าใด ย่อมไม่มาสู่กิเลสทั้งหลายอันมรรคนั้น ๆ ละแล้ว เหตุฉนั้น
ชนเหล่านั้น จึงชื่อว่า นาคา.

นानปฺปการํ อาคู น กโรนฺตฺติ นาคา

ชนเหล่าใด ย่อมไม่กระทำความผิดมีประการต่าง ๆ เหตุฉนั้น ชน
เหล่านั้น จึงชื่อว่า นาคา.

นี่เป็นเนื้อความย่อในคำว่า นาคะ นี้ ส่วนความพิสดาร ฟังทราบ
โดยนัยที่กล่าวไว้ในมหานิทเทศ.

อีกอย่างหนึ่ง ฟังทราบเนื้อความอย่างนี้ในที่นี้ว่า บุคคลย่อมไม่ทำ
ความชั่ว ย่อมไม่คิดในเครื่องผูกอันประกอบไว้ในโลกอย่างใด ๆ ในที่ทั้งปวง
เป็นผู้หลุดพ้นแล้ว ท่านเรียกว่า นาคะ คือ ผู้คงที่มั่นคง. ในบทว่า สุต
นาคา เนื้อหาว่า หมูนาคหนุ่ม ถึงแล้วซึ่งสมบัติแห่งความเป็นนาคะ ดังนี้.
พวกเทวดาเหล่านั้น กล่าวว่ ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า พวกข้าพระองค์มา
แล้วเพื่อเยี่ยมพวกนาคหนุ่มอันอาจารย์ผู้มีความเพียรชั้นยอดเห็นปานนี้ฝึกแล้ว
แม้พรหมองค์นั้นก็ไปยืนอยู่ในที่สมควรนั้นแหละ.

ลำดับนั้น พรหมองค์ที่ ๔ มาแล้วโดยนัยที่กล่าวแล้วนั้นแหละได้กล่าว
กล่าวว่ เยเกจิ พุทฺธ สรณํ คตเส เป็นต้น แปลความว่า

ชนเหล่าใดเหล่าหนึ่งถึงแล้วซึ่ง

พระพุทธเจ้าเป็นสรณะ ชนเหล่านั้นจักไม่

ไปสู่อบายภูมิ ละร่างกายอันเป็นของ

มนุษย์แล้วจักยังหมู่เทวดาให้บริบูรณ์.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า คตเส แปลว่า ถึงแล้ว ได้แก่ ถึงสรณคมน์
อันปราศจากความแคลงใจ. แม้พรหมนั้นก็ไปยืนอยู่ในที่สมควรนั้นแหละ
ดังนี้แล.

จบอรรถกถาสมยสูตรที่ ๗

๘. สกติกสูตร

เทวดาสรรเสริญความอดทน

[๑๒๒] ข้าพเจ้าได้สดับมาแล้วอย่างนี้ :-

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ มิคทายวัน ในสวนมัททกุจฉิ กรุงราชคฤห์ ก็โดยสมัยนั้นแล พระบาทของพระผู้มีพระภาคเจ้า ถูกสะเก็ดหินกระทบแล้ว ได้ยินว่า เวทนาทั้งหลาย ของพระผู้มีพระภาคเจ้ามาก เป็นความลำบากมิในพระสรีระ กล้าแข็ง เผ็ดร้อน ไม่สำราญ ไม่ทรงสบาย ได้ยินว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงมีพระสติสัมปชัญญะอดกลั้นเวทนาทั้งหลาย ไม่ทรงเดือดร้อน ในครั้งนั้นแล พระผู้มีพระภาคเจ้ารับสั่งให้ปุฬัสังฆาฏิสีขันธ์ ทรงสำเร็จสัทโศภิตโดยพระปรีศว์เบื้องขวา ซ้อนพระบาทเหลื่อมด้วยพระบาท ทรงมีพระสติสัมปชัญญะอยู่.

[๑๒๓] ครั้งนั้นแล เมื่อปฐมยามล่วงไปแล้ว พวกเทวดาสกุล-ปภายิกาเจ็ดร้อย มีวรรณะงาม ยังสวนมัททกุจฉิทั้งสิ้นให้สว่าง เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า ครั้นแล้วถวายอภิวัตพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้วได้ยืนอยู่ ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง.

[๑๒๔] เทวดองค์หนึ่งครั้งยืนอยู่ ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่งแล้ว ได้เปล่งอุทานนี้ในสำนักพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า พระสมณโคดมผู้เจริญ เป็นนาคหนอ ก็แหละพระสมณโคดม ทรงมีพระสติสัมปชัญญะ ทรงอดกลั้นซึ่งเวทนาทั้งหลายอันมิในพระสรีระเกิดขึ้นแล้ว เป็นความลำบาก กล้าแข็ง เผ็ดร้อน ไม่สำราญ ไม่ทรงสบาย ด้วยความที่พระสมณโคดมเป็นนาค มิได้ทรงเดือดร้อน.

[๑๒๕] ในครั้งนั้นแล เทวดาอื่นอีก ได้เปล่งอุทานนี้ในสำนักพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า พระสมณโคดมผู้เจริญ เป็นสี่หะหนอ ก็แหละพระสมณโคดมทรงมีพระสติสัมปชัญญะอดคกลั่นซึ่งเวทนาทั้งหลายอันมีในพระสรีระเกิดขึ้นแล้ว เป็นความลำบาก กล้าแข็ง เผ็ดร้อน ไม่สำราญ ไม่ทรงสบาย ด้วยความที่พระสมณโคดมเป็นสี่หะ มิได้ทรงเดือดร้อน.

[๑๒๖] ในครั้งนั้นแล เทวดาอื่นอีก ได้เปล่งอุทานนี้ในสำนักพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า พระสมณโคดมผู้เจริญ เป็นอาชาไนยหนอ ก็แหละพระสมณโคดมทรงมีพระสติสัมปชัญญะอดคกลั่นซึ่งเวทนาทั้งหลายอันมีในพระสรีระเกิดขึ้นแล้ว เป็นความลำบาก กล้าแข็ง เผ็ดร้อน ไม่สำราญ ไม่ทรงสบาย ด้วยความที่พระสมณโคดมเป็นอาชาไนย มิได้ทรงเดือดร้อน.

[๑๒๗] ในครั้งนั้นแล เทวดาอื่นอีก ได้เปล่งอุทานนี้ในสำนักพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า พระสมณโคดมผู้เจริญ เป็นผู้องอาจหนอ ก็แหละพระสมณโคดมทรงมีพระสติสัมปชัญญะอดคกลั่นซึ่งเวทนาทั้งหลาย อันมีในพระสรีระเกิดขึ้นแล้ว เป็นความลำบาก กล้าแข็ง เผ็ดร้อน ไม่สำราญ ไม่ทรงสบาย ด้วยความที่พระสมณโคดมเป็นผู้องอาจ มิได้ทรงเดือดร้อน.

[๑๒๘] ในครั้งนั้นแล เทวดาอื่นอีก ได้เปล่งอุทานนี้ในสำนักพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า พระสมณโคดมผู้เจริญ เป็นผู้ไฝธุระหนอ ก็แหละพระสมณโคดมทรงมีพระสติสัมปชัญญะอดคกลั่นซึ่งเวทนาทั้งหลายอันมีในพระสรีระเกิดขึ้นแล้ว เป็นความลำบาก กล้าแข็ง เผ็ดร้อน ไม่สำราญ ไม่ทรงสบาย ด้วยความที่พระสมณโคดมเป็นผู้ไฝธุระ มิได้ทรงเดือดร้อน.

[๑๒๙] ในครั้งนั้นแล เทวดาอื่นอีก ได้เปล่งอุทานนี้ในสำนักพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า พระสมณโคดมผู้เจริญ เป็นผู้ฝีกแล้วหนอ ก็แหละพระสมณโคดมทรงมีพระสติสัมปชัญญะ อดคกลั่นซึ่งเวทนาทั้งหลายอันมีใน

พระสรีระเกิดขึ้นแล้ว เป็นความลำบาก กล้าแข็ง เฝ็ดร้อน ไม่สำราญ ไม่
ทรงสบาย ด้วยความที่พระสมณโคดมเป็นผู้ฝึกแล้ว มิได้ทรงเคียดร้อน.

[๑๓๐] ในครั้งนั้นแล เทวดาอื่นอีก ได้เปล่งอุทานนี้ในสำนัก
พระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ท่านทั้งหลายจงดูสมาธิที่พระสมณโคดมให้เจริญดีแล้ว
อนึ่ง จิตพระสมณโคดมให้พ้นดีแล้ว อนึ่ง จิตเป็นไปตามราคะ พระสมณโคดม
ไม่ให้หนีไปเฉพาะแล้ว อนึ่ง จิตเป็นไปตามโทสะ พระสมณโคดมไม่ให้
กลับมาแล้ว อนึ่ง จิตพระสมณโคดมหาต้องตั้งใจข่ม ต้องคอยห้ามกันไม่
บุคคลใดพึงสำคัญพระสมณโคดมผู้เป็นบุรุษนาค เป็นบุรุษสีหะ เป็นบุรุษ
อาชาไนย เป็นบุรุษองอาจ เป็นบุรุษไฟธุระ เป็นบุรุษฝึกแล้วเห็นปานนี้ว่า
เป็นผู้อันตนพึงล่วงเกิน บุคคลนั้นจะเป็นอะไรนอกจากไม่มีตา.

เทวดานั้นครั้นกล่าวดังนี้แล้ว ได้กล่าวคาถาทั้งหลายนี้ว่า

พราหมณ์ทั้งหลายมีเวทห้า มีตบะ

ประพฤติดูตั้งร้อยปี แต่จิตของพราหมณ์

เหล่านั้นไม่พ้นแล้วโดยชอบ พราหมณ์

เหล่านั้นมีจิตเลว ย่อมไม่ลูถึงฝั่ง.

พราหมณ์เหล่านั้น เป็นผู้อันตัณหา

ครอบงำแล้ว เกี่ยวข้องด้วยพรตและศีล

ประพฤติดบะอันเศร้าหมองอยู่ตั้งร้อยปี

แต่จิตของพราหมณ์เหล่านั้นไม่พ้นแล้ว

โดยชอบ พราหมณ์เหล่านั้นมีจิตเลว

ย่อมไม่ลูถึงฝั่ง.

ความฝึกฝนย่อมไม่มีบุคคลที่ใคร่

มานะ ความรู้ย่อมไม่มีแก่บุคคลที่มีจิตไม่
ตั้งมั่น บุคคลผู้เดียวเมื่ออยู่ในป่า ประมาท
อยู่แล้ว ไม่พึงข้ามพ้นฝั่งแห่งแดนมัจจุได้.

บุคคลละมานะแล้ว มีจิตตั้งมั่นดี
แล้ว มีจิตดี พ้นในธรรมทั้งปวงแล้ว
ผู้เดียวอยู่ในป่า ไม่ประมาทแล้ว บุคคล
นั้นพึงข้ามพ้นฝั่งแห่งแดนมัจจุได้.

อรรถกถาสกิลสูตร

พึงทราบวินิจฉัยในสกิลสูตรที่ ๘ ต่อไป :-

บทว่า มัททกฺขณิ ได้แก่ สวานอันมีชื่ออย่างนี้. จริงอยู่ สวานนั้น
เมื่อพระเจ้าอชาตศัตรูบังเกิดในครรภแล้ว พระมารดาของพระเจ้าอชาตศัตรูนั้น
มีความประสงค์จะให้ครรภตกไป ด้วยทรงดำริว่า ครรภอันอยู่ในท้องของเรานี้
จักเป็นศัตรูของพระราชา จะมีประโยชน์อะไรด้วยครรภนี้ ดังนี้ จึงให้ทำลาย
ครรภในสวนนั้น เพราะเหตุนี้ สวานนั้น จึงชื่อว่า มัททกฺขณิ ดังนี้. ก็ป่า
ที่ท่านเรียกว่า มิคทาย เพราะความที่ป่านั้น อันพระราชาพระราชทาน เพื่อ
ความปลอดภัยแห่งเนื้อทั้งหลาย. ในบทว่า ก็โดยสมยฺหํนั้นแล นี้เป็นอนุบุพพิกขา
คือ วาจาเป็นเครื่องกล่าวโดยลำดับ.

ก็พระเทวทัตอาศัยพระเจ้าอชาตศัตรูแล้ว แม้ส่งนายฆมังธนูทั้งหลาย และช่างชนปาละกะไปแล้ว ก็ไม่อาจเพื่อทำอันตรายชีวิตของพระตถาคตได้ จึงคิดว่า เราจักยังพระตถาคตให้ตายด้วยมือของเราทีเดียว ดังนี้ ขึ้นสู่ภูเขากิฆม-
กภูแล้วยกศิลาใหญ่ประมาณเรือนยอดขว้างไป ด้วยคิดว่า พระสมณโคดม จง
แหลกละเอียด ดังนี้. ได้ยินว่า พระเทวทัตนั้นมีกำลังมาก ย่อมทรงกำลังถึง
ช่างพลายห้าเชือก. ก็แล อันตรายแห่งชีวิตของพระพุทธเจ้าทั้งหลายที่จะพึงมี
ได้ด้วยความสามารถของบุคคลอื่น ชื่อนั้นแลเป็นอฐานะ ก็เป็นสิ่งที่เป็นไปได้
ไม่ได้ เพราะฉะนั้น ศิลาอื่นจึงตั้งขึ้นในอากาศแล้วรับศิลาก้อนนั้นซึ่งมาอยู่
ตรงพระศรีระของพระตถาคต. สะเก็ดแผ่นดินอันใหญ่ตั้งขึ้นแล้ว เพราะศิลา
ทั้งสองกระทบกัน จึงกระเด็นไปถูกที่สุดแห่งหลังพระบาทของพระผู้มีพระ-
ภาคเจ้า. พระบาทมีพระโลหิตห้อขึ้นราวกระดูกประหารด้วยขวานใหญ่ ราวกระดูก
เชื่อมด้วยน้ำเหลวของครึ่ง.

พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแลดูเบื้องบนแล้วได้ตรัสกะพระเทวทัตว่า ท่าน
โค มีจิตประทุษร้ายแล้ว มีจิตฆ่าทำโลหิตของตถาคตให้ตั้งขึ้น (ให้ห้อ) ดู
ก่อนโมฆบุรุษ ท่านนั้นประกอบสิ่งที่มีโทษบุญเป็นอันมากดังนี้ ตั้งแต่นั้นมา
ความไม่ผาสุกได้เกิดขึ้นแล้วแก่พระผู้มีพระภาคเจ้า.

พวกภิกษุคิดว่า วิหารนี้เป็นที่ดอน ไม่เรียบ ไม่เหมาะแก่ชนจำนวนมาก
มากมีภักษัตริย์เป็นต้น และแก่บรรพชิตทั้งหลาย. ภิกษุเหล่านั้นจึงช่วยกันห้าม
พระตถาคตด้วยเสลี่ยงแห่งเดียงน้อยนำไปสู่สวนชื่อว่า มัททกัจฉิ.

ด้วยเหตุนี้แหละ ท่านพระอานนทเถระ จึงกล่าวว่า ก็โดยสมัยนั้น
แหละ พระบาทของพระผู้มีพระภาคเจ้าถูกสะเก็ดหินกระทบแล้ว. บทว่า ภูธา
แปลว่า มาก คือ มีกำลังยิ่ง. บทว่า สุกฺกํ สักว่า เป็นนิบาติ. บทว่า ทุกฺขา
แปลว่า ลำบาก ได้แก่ไม่มีความสุข. บทว่า ติปฺปา แปลว่า กล้า ได้แก่

มีมาก. บทว่า ขรา แปลว่า แข็ง ได้แก่ หยาบ. บทว่า กฏกา แปลว่า
เผ็ดร้อน ได้แก่ กล้าแข็ง. บทว่า อาสาตา แปลว่า ไม่สำราญ ได้แก่
ไม่ชุ่มชื้น. ชื่อว่า ไม่ทรงสบาย เพราะอรรถว่า ใจย่อมไม่แนบสนิทในอารมณ์
เหล่านั้น อารมณ์เหล่านั้นไม่ยังใจให้เอิบอาบ คือไม่ให้เจริญ. บทว่า สโต
สมุปชาโน แปลว่า มีพระสติสัมปชัญญะ ได้แก่ เป็นผู้ประกอบด้วยพระสติ
และสัมปชัญญะอดกลั้นในเวทนา. บทว่า อวิหุลมมานโณปี แปลว่า ไม่ทรง
เดือดร้อน คือไม่ถูกบีบคั้นอยู่ ไม่ไปสู่อำนาจแห่งเวทนาทั้งหลายอันให้เป็นที่ไป.
ในบทว่า สีหเสยฺย นี้ ได้แก่ การนอน ๔ อย่างคือ

กามโภคิเสยฺยา คือการนอนของผู้มีปกติเสพกาม

เปตเสยฺยา คือการนอนของเปรต (ผู้ตายแล้ว)

สีหเสยฺยา คือการนอนของสีหะ

ตถาคตเสยฺยา คือการนอนของพระตถาคต.

ในการนอน ๔ เหล่านี้ การนอนที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ว่า ดู
ก่อนภิกษุทั้งหลาย สัตว์ผู้บริโภคมกโดยมากย่อมนอนโดยข้างเบื้องซ้าย (ตะแคง
ซ้าย) นี้ชื่อว่า กามโภคิเสยฺยา. จริงอยู่ในบรรดาสัตว์ผู้บริโภคมกเหล่านั้น
ชื่อว่า การนอนโดยข้างเบื้องขวา (ตะแคงขวา) มีไม่มาก.

การนอนที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เปรต
ทั้งหลาย โดยมากย่อมนอนหงาย นี้ชื่อว่า เปตเสยฺยา. จริงอยู่ เปรตทั้งหลาย
ย่อมไม่อาจเพื่อนอนโดยข้างหนึ่งได้ เพราะความที่ตนมีเนื้อและเลือดน้อย
เพราะความที่โครงกระดูกยุ่งเหยิง จึงนอนหงายเท่านั้น.

การนอนที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย สีห
มิกราช โดยมาก ให้หางของตนเข้าไปในระหว่างขาอ่อน แล้วนอนตะแคง
ขวา นี้ชื่อว่า สีหเสยฺยา. จริงอยู่ สีหมิกราชมีอำนาจมาก เมื่อจะนอนก็วาง

เท่านั้น ๒ เท้าไว้ที่หนึ่ง วาง ๒ เท้าหลังไว้ที่หนึ่ง แล้วเอาหางใส่ไว้ระหว่างขาอ่อน กำหนดโอกาสที่วางเท้าหน้า เท้าหลังและหางไว้ แล้ววางศีรษะไว้บนเท้าหน้าทั้งสองแล้วนอน ครั้นนอนแม่วัน เมื่อตื่นก็ไม่ตกใจตื่น คือว่า ยกศีรษะขึ้นกำหนดโอกาสที่วางเท้าหน้าเป็นต้น ถ้าอะไร ๆ ตั้งผิดไป ก็จะไม่มิใจเป็นของ ๆ ตนจะเสียใจว่า เหตุนี้ ไม่สมควรแก่ชาติของท่าน (ของตน) ทั้งไม่สมควรแก่ความเป็นผู้กล้าหาญ ดังนี้ ย่อมนอนเหมือนอย่างนั้น ไม่ยอมไปหาอาหาร ก็แต่เมื่ออวัยวะมีเท้าหน้าเป็นต้นตั้งไว้เรียบร้อย ก็จะมีใจว่าเรงว่า เหตุนี้ สมควรแก่ชาติของท่าน และสมควรแก่ความเป็นผู้กล้าหาญ ลูกขึ้นบิดกายแบบราชสีห์ สะบัดขนสร้อยคอบันลือสีหนาทแล้วก็ออกไปโจร (หาอาหาร).

การนอนในฉานที่ ๔ ตรัสเรียกว่า ตถาคตไสยา. ในการนอนทั้ง ๔ นั้น การนอนดังสี่หะมาในสูตรนี้. จริงอยู่ การนอนนี้ ชื่อว่า การนอนอันอุดม เพราะความที่การนอนนั้นเป็นอิริยาบถอันมีอำนาจมาก. บทว่า ปาเท ปทํ ได้แก่ วางเท้าซ้ายบนเท้าขวา. บทว่า อจฺจายาย แปลว่า ซ้อนเท้า ได้แก่ เหลื่อมเท้ากันหน่อยหนึ่ง เพราะว่า ซ้อนเท้ากระทบกับซ้อนเท้า เข้ากระทบกับเข้า เวทนาย่อมเกิดบ่อย ๆ จิตก็จะไม่ตั้งมั่น การนอนก็ไม่ผาสุก คือว่า การนอนย่อมไม่ติดต่อกัน การเหลื่อมเท้าแล้ววางอย่างนี้ เวทนาย่อมไม่เกิด จิตย่อมตั้งมั่น เพราะฉะนั้น จึงนอนอย่างนี้. บทว่า สโต สมฺปชาน ได้แก่ มีสติสัมปชัญญะกำหนดในการนอน. ก็บทว่า อญฺฺจฺจานสญฺญํ แปลว่า มีความสำคัญในการที่จะลุกขึ้นนี้ ท่านไม่ได้กล่าวไว้ในที่นี้. ก็การสำเร็จสีหไสยาของพระตถาคตนั้น เป็นการนอนเพราะประชวร.

ครั้งนั้นแล เมื่อปฐมยามล่วงไปแล้ว พวกเทวดาสกุลลปกายิกาเจ็ดร้อย มีวรรณงามยังสวนมัททกุจฉิทั้งสิ้นให้สว่าง เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า ครั้นแล้วถวายอภิวัตพระผู้มีพระภาคเจ้า แล้วได้ยืนอยู่ ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง

บทว่า สุตตสตา แปลว่า เจ็ดร้อย คือ เทวดาเหล่านั้นแม่ทั้งหมด
ในพระสูตรนี้ มาสู่ที่เป็นที่บรรทมประชวร. บทว่า อุทานิ อุทานนสิ แปล
ว่า ได้เปล่งอุทาน ได้แก่ พวกเทวดาผู้มาสู่ที่บรรทมประชวรแล้ว จะพึงมี
โทมนัสนั้นแหละได้เปล่งแล้ว อธิบายว่า ก็พวกเทวดาเหล่านั้น เห็นความอด
กลั้นต่อเวทนาของพระตถาคตแล้วจึงเปล่งอุทานว่า โอ ความที่พระพุทธเจ้า
ทั้งหลายมีอานุภาพมาก เมื่อเวทนาชื่อเห็นปานนี้เป็นไปอยู่แม้สักว่าการครางก็มี
ได้มี ทรงบรรทมด้วยพระวรกายอันไม่หวั่นไหวราวกะรูปอันสำเร็จด้วยทองที่
บุกลดประดับแล้วตั้งไว้บนที่นอนอันเป็นสิริ บัดนี้ พระสรณะของพระผู้มีพระ
ภาคเจ้าย่อมรุ่งโรจน์ยิ่ง คุณพระจันทร์เพ็ญสมบูรณ์ด้วยรัศมี พระพักตร์
ของพระผู้มีพระภาคเจ้ากึ่งดวงม คุณดอกปทุมกำลังแย้มบาน ในขณะนี้ แม่
วรรณะแห่งพระวรกายก็ส่องไส คุณทองคำที่หลอมดีแล้ว ดังนี้.

ก็ในบทว่า นาโค วต โภ แปลว่า พระสมณโคดมผู้เจริญ เป็น
นาคหนอ นี่เป็นคำร้องเรียกพระผู้มีพระภาคเจ้าโดยธรรม. อธิบายว่า ชื่อว่า
นาคะ เพราะอรรถว่ามีกำลัง. บทว่า นาควตา แก่เป็น นาคภาเวน แปล
ว่า เพราะความเป็นนาคะ ในครั้งนั้นแล เทวดาอื่นอีก ได้เปล่งอุทานนี้ใน
สำนักพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า

พระสมณโคดม	ทรงเป็นสีหะหนอ...
พระสมณโคดม	ทรงเป็นอาชาไนยหนอ..
พระสมณโคดม	ทรงเป็นผู้อาจหนอ...
พระสมณโคดม	ทรงเป็นผู้ไฝ่ธุระหนอ...
พระสมณโคดม	ทรงเป็นผู้ฝึกแล้วหนอ...

พึงทราบวินิจฉัยในบทว่า สีโห วต เป็นต้น ชื่อว่า สีหะ เพราะ
อรรถว่า เป็นผู้ไม่สะดุ้งตกใจ. ชื่อว่า อาชาไนย เพราะอรรถว่าปฏิบัติหน้าที่

ด้วยความเฉลียวฉลาด หรือเพราะรู้ถึงเหตุ. ชื่อว่า นิสกะ คือ ผู้องอาจ เพราะอรรถว่า หาผู้เปรียบเสมอมิได้. จริงอยู่ โคอุสกะเป็นสัตว์ประเสริฐเป็นหัวหน้าในฝูงแห่งโคร้อยตัว โคอาสกะ เป็นสัตว์ประเสริฐสุดเป็นหัวหน้าในฝูงแห่งโคพันตัว โคนิสกะ บัณฑิต กล่าวว่าเป็นสัตว์ประเสริฐสุดกว่าฝูงแห่งโคร้อยตัวและพันตัว. ก็พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงปฏิญาณ คือรับรองอาสภฐาน (ฐานะอันประเสริฐ) เพราะอรรถว่าหาผู้เปรียบเสมอมิได้. ในที่นี้ เทวดา กล่าวคำว่า นิสกศัพท์ ด้วยอรรถนั้นนั่นแหละ. ชื่อว่า เป็นผู้ไฝธุระ เพราะอรรถว่านำธุระไป. ชื่อว่า เป็นผู้ฝึกแล้ว เพราะอรรถว่า มีการเสพฝึก ออกแล้ว. บทว่า ปสฺส แปลว่า จงดู ได้แก่ เป็นคำสั่งที่ไม่มีกำหนด บทว่า สมาริ ได้แก่ สมาริในอรรถผล. บทว่า สุวิมุติ แปลว่า ให้พ้นดีแล้ว ได้แก่ ให้พ้นดีแล้วด้วยความพ้นของผลจิต. อนึ่ง จิตเป็นไปตามระคะพระสมณโคดมไม่ให้หนีไปแล้ว และจิตเป็นไปตามโทสะ พระสมณโคดมไม่ให้กลับมาแล้วนี้ เทวดากล่าวว่า ไม่ให้หนีไปเฉพาะแล้ว และไม่ให้กลับมาแล้ว เพราะความไม่มีจิตทั้งสองนั้น.

บทว่า น จ สสงฺขารนิกฺคยฺห วาริตวตฺตํ ได้แก่ ไม่ต้องข่ม ไม่ต้องห้ามกิเลสทั้งหลายอันเป็นไปกับสัมปโยคะ อันเป็นไปด้วยสังขาร. คือ จิตตั้งมั่นเป็นไปกับด้วยผลสมาธิ เพราะท่านตัดกิเลสทั้งหลายแล้ว. บทว่า อติกกมิตพฺพํ แปลว่า เป็นผู้อันตนพึงล่วงเกิน คือว่า พึงเป็นผู้อันตนข่มได้ อันตนพึงเบียดเบียนได้. บทว่า อทสฺสนา ได้แก่ ไม่มีญาณ จริงอยู่ บุคคลผู้ไม่มีญาณ ก็ต้องเป็นอัมพาตเท่านั้น. คำว่า เหวรุเป สตุถฺริ ปรชฺฌเมยฺย ความว่า เทวดาทั้งหลายย่อมกล่าวติเตียนพระเทวทัตว่า เมื่อพระศาสดามีคุณเห็นปานนี้ ท่านยังทำอันตรายไว้ ดังนี้. บทว่า ปญฺจเวทา แปลว่า มีเวท ๕ ได้แก่ เป็นผู้ทรงไว้ซึ่งเวททั้งหลาย มีอิติหาสเวทเป็นที่ ๕

(คือความรู้ทางประเพณีเป็นที่ ๕). บทว่า สติ สมฺ แก่เป็น วสุสสดี
แปลว่า ร้อยปี. บทว่า ตปสุตฺติ แปลว่า มีตบะ ได้แก่ อาศัยตบะ.
บทว่า จริ แก่เป็น จรฺนุตา แปลว่า ประพฤติอยู่. บทว่า น สมฺมา วิมฺหุตฺตํ
แปลว่า ไม่พินแล้วโดยชอบ อธิบายว่า แม้พราหมณ์ทั้งหลายเห็นปานนี้
พระพฤติพรตอยู่ตั้งร้อยปี ถึงอย่างนั้นจิตของพราหมณ์นั้นก็ยังไม่พินแล้วโดยชอบ.

บทว่า หินฺตฺตฺรฺปา น ปารี คฺมา เต แปลว่า พราหมณ์
เหล่านั้นมีรูปอันแล้ว ย่อมไม่ลูถึงฝั่ง อธิบายว่า พราหมณ์เหล่านั้นมีสภาวะ
อันแล้ว ย่อมไม่ลูถึงพระนิพพาน. พระบาลีว่า หินฺตฺตฺรฺปา ดังนี้ก็มี อธิบายว่า
พราหมณ์เหล่านั้นมีชาติอันแล้ว มีประโยชน์อันล้อมรอบแล้ว. บทว่า
คณฺหาธิปฺนุนา แก่เป็น คณฺหาเย อชฺโณตฺตฺตา แปลว่า พราหมณ์
เหล่านั้น เป็นผู้อันตัดหาครอบงำแล้ว. บทว่า วตฺตฺสิลพฺทฺธา แปลว่า
เกี่ยวข้องแล้วด้วยพรตและศีล อธิบายว่า พราหมณ์เหล่านั้นเป็นผู้อันพรต
ทั้งหลาย มีความประพฤติตั้งแพะ และประพฤติตั้งสุนัข เป็นต้น และศีล
ทั้งหลายเช่นนั้นแหละผูกพันไว้แล้ว. บทว่า ลฺลํ ตปํ แปลว่า ตบะอันเศร้า
หมอง ได้แก่ ตบะซึ่งมีความพอใจในการอย่างตน ๕ อย่าง มีการนอนบน
หนาม เป็นต้น.

บัดนี้ เทวดานั้น เมื่อจะกล่าวถึงความรู้ที่ศาสนาเป็นนิยานิกธรรม
จึงกล่าวคำว่า น มานกามสุส เป็นอาทิ. คำนั้น มีเนื้อความได้กล่าวไว้
แล้วแล.

จบอรรถกถาสกฺกสิคฺคสุตฺตํ ๘

๘. ปฐมปัจจนนธิตุสูตร

คาถาของธิดาท้าวปัจจนนะ

[๑๓๑] ข้าพเจ้าได้สดับมาแล้วอย่างนี้ :-

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ ภูเขาศาลาในป่า
มหาวัน กรุงเวสาลี ครั้งนั้นแล เมื่อปฐมยามล่วงไปแล้ว ธิดาของท้าวปัจจนนะ
ชื่อโกกนทา มีวรรณะงาม ยังปามหาวันทั้งสิ้นให้สว่าง เข้าไปเฝ้าพระผู้มี
พระภาคเจ้า ครั้นแล้วจึงถวายอภิวาท แล้วยืนอยู่ ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง.

[๑๓๒] ธิดาของท้าวปัจจนนะ ชื่อโกกนทา ครั้นยืนอยู่ ณ ที่ควร
ส่วนข้างหนึ่งแล้ว ได้กล่าวคาถาทั้งหลายนี้ในสำนักพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า

หม่อมฉันชื่อว่าโกกนทา เป็นธิดา

ของท้าวปัจจนนะ ย่อมไหว้เฉพาะพระ-
สัมพุทธเจ้าผู้เลิศกว่าสัตว์ ผู้เสด็จอยู่ในป่า
กรุงเวสาลี สุนทรพจน์ว่า ธรรมอันพระ-
สัมพุทธเจ้า ผู้มีพระปัญญาจักขุ ตาม
ตรัสรู้แล้วดังนี้ หม่อมฉันได้ยินแล้วใน
กาลก่อน แท้จริง หม่อมฉันนั้น เมื่อ
พระสุคตผู้เป็นมุนีทรงแสดงอยู่ ย่อมรู้
ประจักษ์ในกาลนี้ ชนเหล่าใดเหล่าหนึ่งมี
ปัญญาทราวม ตีเตียนธรรมอันประเสริฐ
เที่ยวไปอยู่ ชนเหล่านั้น ย่อมเข้าถึงโรรว-

นรกอันร้ายกาจ ประสบทุกข์ตลอดกาล-
นาน ส่วนชนทั้งหลายเหล่าใดแล ประกอบ
ด้วยความอดทนและความสงบในธรรมอัน
ประเสริฐ ชนทั้งหลายเหล่านั้น ละร่างกาย
อันเป็นของมนุษย์ แล้วจักยังหมู่เทวดาให้
บริบูรณ์.

อรรถกถาปัชชุนนธิดุสูตร

พึงทราบวินิจฉัยในปฐมปัชชุนนธิดุสูตรที่ ๕ ต่อไป :-

บทว่า **ปัชชุนนธิส** ธิดา แปลว่า ธิดาของท้าวปัชชุนนธะ อธิบายว่า
ธิดาของท้าวจาตุมหาราชิกาผู้เป็นเทวราชของวัสสวลาหะ ชื่อว่า ท้าวปัชชุนนธะ.
บทว่า **อภิวนุเท** แปลว่า ย่อมไหว้ อธิบายว่า ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า
หม่อมฉันย่อมไหว้พระยุคลบาทของพระองค์. บทว่า **จกฺขุมตา** แปลว่า
ผู้มีจักขุ อธิบายว่า เทพธิดากล่าวว่า สุนทรพจน์ว่า ธรรมอันพระตถาคต
ผู้มีจักขุด้วยจักขุ* ๕ ตามตรัสรู้แล้ว หม่อมฉันได้ยินแล้วในสำนักแห่งชน
เหล่าอื่นอย่างเดียวกันเท่านั้น. บทว่า **สาหิ ทานิ** ตัดบทเป็น **สา อหิ อิทานิ**
แปลว่า หม่อมฉันนั้น...ในกาลบัดนี้. บทว่า **สกุขิ ชานามิ** แปลว่า
ย่อมรู้ประจักษ์ คือว่า ย่อมรู้ประจักษ์ ด้วยสามารถแห่งการแทงตลอด. บทว่า
วิครหฺนตา แปลว่า ตีเตียน คือได้แก่ ตีเตียนอย่างนี้ว่า ธรรมนี้มีบทแห่ง
อักษรและพยัญชนะอันแล้ว หรือว่า ธรรมนี้ไม่เป็นนิชยานิกะ. บทว่า **โรรุวํ**
* จักขุ ๕ คือ มังสจักขุ, ทิพยจักขุ, ปญฺญาจักขุ, พุทฺธจักขุ, และ สมันตจักขุ

แปลว่า โรธวนรก อธิบายว่า โรธวนรก มี ๒ คือ ฐุมโรธวนรก และ
ชาลโรธวนรก. ในนรก ๒ นั้น ฐุมโรธวนรกมีอยู่ส่วนหนึ่ง ก็คำว่า ชาล-
โรธวนรกนั้น เป็นชื่อของอเวจีมหานรก. เพราะว่า ในโรธวนรกนั้น เมื่อ
ไฟโพลงอยู่ๆ สัตว์ทั้งหลาย ย่อมร้องบ่่อยๆ เพราะฉะนั้น นรกนั้น ท่านจึง
เรียกว่า โรธวะ ดังนี้. บทว่า โฆริ แปลว่า ร้ายกาจ ได้แก่ ทารุณ.
บทว่า ขนุติยา อุปสเมน อุปเตตา แปลว่า ผู้ประกอบด้วยความอดทน
และความสงบ อธิบายว่า ครั้นชอบใจแล้ว ครั้นอดทนแล้ว จึงชื่อว่า
ประกอบแล้วด้วยขันติเป็นเครื่องยึดเหนี่ยวและความสงบจากกิเลสมีรากะเป็นต้น
ดังนี้แล.

จบอรรถกถาปฐมปัชชุนนทีสุตฺตที่ ๕

๑๐. พุคฺยปัชฺชนนธิตุสฺตร

คาถาของธิดาท้ายปัชฺชนนะ

[๑๓๓] ข้าพเจ้าได้สดับมาแล้วอย่างนี้:-

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ ภูฏาคารศาลาในป่ามหาวัน กรุงเวสาลี ครั้งนั้นแล เมื่อปฐมยามล่วงไปแล้ว ธิดาของท้าวปัชฺชนนะ ชื่อจุลลโกกนทา มีวรรณะงาม ยังปามหาวันทั้งสิ้นให้สว่าง เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า ครั้นแล้วจึงถวายอภิวาทพระผู้มีพระภาคเจ้า แล้วขึ้นอยู่ ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง.

[๑๓๔] ธิดาของท้าวปัชฺชนนะ ชื่อจุลลโกกนทา ครั้นขึ้นอยู่ ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง ได้กล่าวคาถาทั้งหลายในสำนักพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า

ธิดาของท้าวปัชฺชนนะ ชื่อโกกนทา
มีวรรณะสว่างดังสายฟ้ามาแล้วในที่นี้ไหว
พระพุทฺธเจ้า และพระธรรม ได้กล่าวแล้ว
ซึ่งคาถาทั้งหลายนี้มีประโยชน์เทียว หม่อม
ฉันพึงจำแนกธรรมนั้นโดยปริยายแม้มาก
ธรรมเช่นนั้นมิอยู่โดยปริยาย ธรรมเท่าใด
ที่หม่อมฉันศึกษาแล้วด้วยใจ หม่อมฉัน
จักกล่าวอรรถถาอันลามกด้วยวาจา ด้วยใจ
ไม่ควรทำกรรมอันลามกด้วยวาจา ด้วยใจ
หรือด้วยกายอย่างไร ๆ ในโลกทั้งปวง

ใคร ๆ ละกามทั้งหลายแล้ว มีสติสัม-
ปชัญญะ ไม่พึงเสพทุกขอันไม่ประกอบ
ด้วยประโยชน์.

จบ สตุลลปกายิกวรรค ที่ ๔

อรรถกถาทุคยปัชขุนนธิตุสูตร

ฟังทราบวินิจฉัยในตุคยปัชขุนนธิตุสูตรที่ ๑๐ ต่อไป :-

บทว่า **ธมฺมํ จ** อธิบายว่า ธิดาของท้าวปัชขุนนะชื่อ จุลลโกกนทา
กล่าวว่า หม่อมฉันมาในที่นี้ ไหว้อยู่ซึ่งพระรัตนตรัย คือ ซึ่งพระสงฆ์ด้วย
คำว่า จ ศัพท์ คือว่า ซึ่งพระพุทธเจ้า พระธรรม พระสงฆ์. บทว่า **อตุถวตี**
แปลว่า มีประโยชน์. บทว่า **พหุนาปี โข ตํ** ความว่า ได้แก่เทพธิดาชื่อจุลล-
โกกนทานั้น ได้กล่าวธรรมใด แม้ธรรมนั้น หม่อมฉันก็ฟังจำแนกได้โดยปริยาย
มาก. บทว่า **ตาทิโส ธมฺโม** แปลว่า ธรรมเช่นนั้น อธิบายว่า เทพธิดา
ชื่อจุลลโกกนทา ย่อมแสดงว่า ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า ก็ธรรมนี้มีการ
ดำรงอยู่อย่างนั้น มีส่วนเปรียบได้ดี เป็นธรรมควรแก่การจำแนกโดยปริยาย
ทั้งหลายมาก ดังนี้.

บทว่า **ลปยิสฺสามิ** แก่เป็น **กถยิสฺสามิ** อธิบายว่า เทพธิดา
จุลลโกกนทา กล่าวว่าธรรมอันหม่อมฉันศึกษาด้วยใจมีประมาณเท่าไร คือว่า

ธรรมมีประมาณมากเพียงใดที่หม่อมฉันเรียนด้วยใจ จักไม่กล่าวถึงประโยชน์
ของธรรมนั้นตลอดวัน คือ จักกล่าวโดยย่อ สักว่าครูหนึ่งเท่านั้นเหมือนบุคคล
บีบคั้นรังผึ้ง ฉะนั้น. คำที่เหลือมีเนื้อความง่ายทั้งนั้นแล.

จบอรรถกถาทุติยปัจจนนธิตุสูตรที่ ๑๐

และจบสตูลลปกายิกวรรคที่ ๔

รวมสูตรที่กล่าวในสตูลลปกายิกวรรค คือ

๑. สัพภิสสูตร ๒. มัจฉริสูตร ๓. สาธุสูตร ๔. นสันติสูตร
๕. อุชฌานสังญญิตุสูตร ๖. สัทธาสูตร ๗. สมยสูตร ๘. สกติกสูตร
๙. ปฐมปัจจนนธิตุสูตร ๑๐. ทุติยปัจจนนธิตุสูตร รวมสูตร ๑๐ สูตรพร้อมทั้ง
อรรถกถา

อาทิตยวรรคที่ ๕

๑. อาทิตยสูตร

ว่าด้วยผลของการให้ทาน

[๑๓๕] ข้าพเจ้าได้สดับมาแล้วอย่างนี้:-

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระวิหารเชตวัน อาราม
ของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี กรุงสาวัตถี ครั้งนั้นแล เมื่อปฐมยามล่วงไปแล้ว
เทวดาคณะหนึ่ง ซึ่งมีวรรณะงาม ยังพระวิหารเชตวันทั้งสิ้นให้สว่างเข้าไปเฝ้า
พระผู้มีพระภาคเจ้า ครั้นแล้วจึงอภิวัตพระผู้มีพระภาคเจ้า แล้วยืนอยู่ ณ ที่
ควรส่วนข้างหนึ่ง.

[๑๓๖] เทวดานั้นยืนอยู่ ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่งแล้ว ได้กล่าวคาถา
เหล่านี้ในสำนักพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า

เมื่อเรือนถูกไฟไหม้แล้ว เจ้าของ
เรือนขนเอาภาชนะได้ออกไปได้ ภาชนะ
นั้นย่อมเป็นประโยชน์แก่เขา ส่วนสิ่งของ
ที่มีได้ขนออกไป ย่อมไหม้ในไฟนั้น
ฉันใด.

โลก (คือหมู่มสัตว์) อันขราและมรรณะ
เผาแล้ว ก็ฉันนั้น ควรนำออก (ซึ่งโภค-
สมบัติ) ด้วยการให้ทาน เพราะทานวัตถุ
ที่บุคคลให้แล้ว ได้ชื่อว่านำออกดีแล้ว.

ทานวัตถุที่บุคคลให้แล้วนั้นย่อมมีสุข
เป็นผล ที่ยังมีได้ให้ย่อมไม่เป็นเหมือน
เช่นนั้น โจरยังปล้นได้ พระราชายังริบได้
เพลิงยังไหม้ได้ หรือสูญหายไปได้.

อนึ่ง บุคคลจำต้องระวางกายพร้อม
ด้วยสิ่งเครื่องอาศัยด้วยตายจากไป ผู้มี
ปัญญา รู้ชัด ดังนี้แล้ว ควรใช้สอยและ
ให้ทาน.

เมื่อได้ให้ทานและใช้สอยตามควร
แล้ว จะไม่ถูกตมิณ เข้าถึงสถานที่อัน
เป็นสวรรค์.

อรรถกถาอาทิตตสูตร

พึงทราบวินิจฉัยในวรรคที่ ๕ แห่งอาทิตตสูตรที่ ๑ ต่อไป :-

บทว่า ขราย มรณน จ นี้ เป็นหัวข้อแห่งเทศนา อธิบายว่า
โลกคือหมู่สัตว์ถูกไฟทั้งหลาย ๑๑ กอง* มีรากะเป็นต้น แผลเผาแล้วเทียว.
บทว่า ทานน ได้แก่มีเจตนาในการให้ทาน. บทว่า ทินน โหติ สุนิภต
ความว่า เจตนาอันเป็นบุญในการให้ย่อมมีแก่ทายกนั้นแหละ เหมือนสิ่งของ
อันเจ้าของเรือนนำออกแล้ว ด้วยเหตุนี้ ท่านจึงกล่าวว่า โจรา หรนุติ

* ไฟ ๑๑ กองคือ รากะ, โทสะ, โมหะ, ชาติ, ขรา, มรณะ, โสกะ, ปรีเทวะ, ทุกข์, โทมนัส,
อุปายาส

อธิบายว่า เมื่อโกละอันตนไม่ได้ให้แล้ว แม้โจรทั้งหลายก็ปล้นได้ แม้พระ-
ราชาทั้งหลายยังริบได้ แม้ไฟยังไหม้ได้ หรือสูญหายไป แม้ในที่อันตนเก็บ
ไว้แล้ว. บทว่า **อนุเตน** แปลว่า ด้วยการตาย. บทว่า **สรีริ สปริคคหิ**

อธิบายว่า ร่างกายและโกละไม่พินาศไปด้วยสามารถแห่งอันตรายทั้งหลายมีโจร
เป็นต้น. บทว่า **สคฺคมุเปติ** อธิบายว่า ย่อมบังเกิดในสวรรค์เหมือนสาธุชน
ทั้งหลาย มีพระเวสสันดรผู้เป็นมหาราชเป็นต้น.

จบอรรถกถาอาทิตตสูตรที่ ๑

๒. กิณฑทสูตร

ว่าด้วยเทวดาปัญหา ๕ ข้อ

[๑๑๗] เทวดาทูลถามว่า

บุคคลให้สิ่งอะไรชื่อว่าให้กำลัง ให้
สิ่งอะไรชื่อว่าให้วรรณะ ให้สิ่งอะไรชื่อว่า
ให้ความสุข ให้สิ่งอะไรชื่อว่าให้จักขุ
และบุคคลเช่นไรชื่อว่าให้ทุกสิ่งทุกอย่าง
ข้าพระองค์ทูลถามพระองค์ ขอพระองค์
ตรัสบอกแก่ข้าพระองค์ด้วยเถิด.

[๑๑๘] พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสตอบว่า

บุคคลให้อาหารชื่อว่าให้กำลัง ให้ผ้า
ชื่อว่าให้วรรณะ ให้นานพาคณะชื่อว่าให้
ความสุข ให้ประทีปโคมไฟชื่อว่าให้จักขุ
และผู้ให้ที่พักพาอาศัยชื่อว่าให้ทุกสิ่ง
ทุกอย่าง ส่วนผู้ที่ปราศอนธรรมชื่อว่าให้
อมฤตธรรม.

อรรถกถากินทสูตร

พึงทราบวินิจฉัยในกินทสูตรที่ ๒ ต่อไป :-

บทว่า **อนุนโท** อธิบายว่า บุคคลแม้มีกำลังมากแต่ไม่ได้กินอาหาร
หลาย ๆ วัน (สองสามวัน) ก็ไม่อาจเพื่อจะลุกขึ้น ส่วนบุคคลผู้มีกำลังทราม
ได้กินอาหารแล้ว ก็ย่อมถึงพร้อมด้วยกำลังได้ เหตุใด เพราะเหตุนี้ พระ-
ผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า บุคคลให้อาหาร ชื่อว่าให้กำลัง ดังนี้. บทว่า
วตุลโท อธิบายว่า บุคคลแม้มีรูปร่าง แต่มีผ้าสกปรก ดังผ้าจีวร หรือไม่มี
ผ้าเลยย่อมเป็นผู้น่าเกลียด ถูกเหยียดหยาม ไม่น่าดู. บุคคลมีผ้าปกปิดดีแล้ว
ย่อมงามราวกะเทพบุตร เหตุใด เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า
บุคคลให้ผ้าชื่อว่าให้วรรณะ ดังนี้. บทว่า **ยานโท** ได้แก่ ยานทั้งหลาย
มีหัตถิยาน (ยานช้าง) เป็นต้น ก็แต่ว่าในบรรดายานเหล่านั้น ยานช้าง ยานม้า
ย่อมไม่สมควรแก่สมณะ การให้ไปด้วยรถก็ไม่สมควรเหมือนกัน ยานที่สมควร
แก่สมณะก็คือ รongเท้าสำหรับสมณะผู้รักษาอยู่ซึ่งศีลขันธ เพราะฉะนั้น บุคคล
ให้รองเท้า ไม้เท้าคนแก่ เตียง ตั่ง อนึ่ง บุคคลใดย่อมชำระหนทาง ย่อม
ทำบันได ย่อมทำสะพาน ย่อมมอบเรือให้แม่ทั้งหมดนี้ ก็ชื่อว่า ให้ยาน
เหมือนกัน. บทว่า **สุขโท โหติ** คือชื่อว่า ให้ความสุข ก็เพราะนำความสุข
ในยานมาให้. บทว่า **จกฺขุโท โหติ** อธิบายว่า ให้ประทีปโคมไฟ ชื่อว่า
ให้จักขุ เพราะความที่บุคคลทั้งหลาย ถึงแม้มีตาที่ไม่สามารถมองเห็นในที่มืดได้
ผู้ให้ประทีปโคมไฟนั้นย่อมได้แม้ซึ่งความถึงพร้อมแห่งทิพยจักขุเหมือนพระ-
อนรุทธเถระ. บทว่า **สพฺพโท โหติ** อธิบายว่า ผู้ให้ทุกสิ่งทุกอย่างดังที่
กล่าวแล้วนั้นแหละ คือมีการให้กำลังเป็นต้น ก็ว่า เมื่อภิกษุเที่ยวบิณฑบาต

ไปสองสามบ้านไม่ได้อะไร ๆ มาอยู่ที่ดี เมื่ออาบน้ำในสระโบกขรณีอันเย็น แล้วเข้าไปสู่ที่พักอาศัย นอนในเตียงครู่หนึ่งแล้วลุกขึ้นมานั่งก็ดี ย่อมได้กำลัง รวากะบุคคลอื่นนำมาใส่ไว้ในร่างกาย. ก็บุคคลเที่ยวไปในภายนอก ผิวพรรณ ในกายย่อมคล้ำไปด้วยลมและแดด เมื่อเข้าไปสู่ที่พักอาศัยปิดประตูแล้วนอน สักครู่หนึ่ง ความสับสนแห่งวิสภาคะย่อมเข้าไปสงบระงับ ความสับสนแห่ง วิสภาคะย่อมก้าวลง ย่อมได้ผิวพรรณวรรณะ รวากะบุคคลนำไปไว้ให้. ก็เมื่อ บุคคลเที่ยวไปในภายนอก หนามย่อมทิ่มแทง ต่อไม่ยอมกระทบ อันตราย ทั้งหลายมีงูเป็นดินและโจรภัย ย่อมเกิดขึ้น เมื่อเข้าไปสู่ที่พักอาศัยปิดประตู นอนแล้ว อันตรายทั้งหมดเหล่านั้น ย่อมไม่มี เมื่อสาธยายอยู่ ปิณีและความสุข ในธรรมย่อมเกิดขึ้น เมื่อทำกรรมฐานไว้ในใจอยู่ ความสุขอันสงบย่อมเกิดขึ้น เมื่อบุคคลเที่ยวไปในนอกเหนือทั้งหลายย่อมไหลออก ตาทั้งสองย่อมฝ้าฟาง ในเวลาที่เข้าไปสู่เสนาสนะย่อมเป็นราวกะว่าตกลงไปในหลุม เตียงและตั้งย่อม ไม่ปรากฏ ก็เมื่อบุคคลนอนพักสักครู่หนึ่ง ความผ่องใสแห่งตาก็จะมีได้ ราว กะว่าบุคคลนำมาใส่ไว้ให้ ช่องลมประตูหน้าต่างและเตียงตั้งย่อมปรากฏ ด้วย เหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า โส จ สพุทโท โหติ โย ททати อุปสฺสขิ แปลว่า ก็บุคคลใดให้ที่พักอาศัย บุคคลนั้น ชื่อว่าให้ทุกสิ่งทุกอย่าง ดังนี้.

บทว่า อมตํ ทโท จ โส โหติ อธิบายว่า เมื่อบุคคลยังบิณฑบาต ให้เต็มด้วยโภชนะอันประณีต แล้วถวายอยู่ ชื่อว่า ให้ความไม่ตาย. บทว่า โย ฌมฺมมนุสฺสํ อธิบายว่า บุคคลใด ย่อมพร่ำสอนธรรม ย่อมบอก อรรถกถา ย่อมสอนบาลี ย่อมแก้ปัญหาคำถามแล้ว ย่อมบอกกรรมฐาน ย่อมทำธรรมสวณะ แม้ทั้งหมดนี้ ชื่อว่า ย่อมพร่ำสอนธรรม. อนึ่ง การให้

ธรรมนี้เท่านั้น บัณฑิตพึงทราบว่าเป็นเลิศกว่าการให้ทั้งหมด ข้อนี้ สมจริง
ดังที่ตรัสไว้ว่า

สพฺพทานํ ฌมฺมทานํ ชินาติ สพฺพตรี ฌมฺมตรี ชินาติ
สพฺพธมฺมํ ฌมฺมโร ชินาติ ตณฺหุขโย สพฺพทฺกฺขํ ชินาติ.

การให้ธรรมย่อมชนะการให้ทั้งปวง

ความยินดีในธรรมย่อมชนะความยินดี

ทั้งปวง รสแห่งธรรมย่อมชนะรสทั้งปวง

ความสิ้นตัณหาย่อมชนะทุกข์ทั้งปวง ดังนี้.

จบอรรถกถากินททสูตรที่ ๒

๓. อन्नสูตร

ว่าด้วยผลของการให้อาหาร

[๑๓๕] เทวดากราบทูลว่า

เทวดาและมนุษย์ทั้งสองพวก ต่างก็
พอใจอาหารด้วยกันทั้งนั้น เออ ก็ผู้ที่ไม่
พอใจอาหารชื่อว่ายักษ์โดยแท้.

[๑๔๐] พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า

ชนเหล่าใดมีใจผ่องใสแล้ว ให้
อาหารนั้นด้วยศรัทธา อาหารนั้นแลย่อม
พะนอเขาทั้งในโลกนี้และโลกหน้า เพราะ
เหตุนั้น บุคคลพึงนำความตระหนี่
ออกไปเสีย พึงข่มความตระหนี่ซึ่งเป็น
ตัวมลทินแล้วให้ทาน เพราะบุญทั้งหลาย
เป็นที่พึงของเหล่าสัตว์ในโลกหน้า.

อรรถกถาอันนสูตร

พึงทราบวินิจฉัยในอันนสูตรที่ ๓ ต่อไป :-

บทว่า **อภินนุทติ** แปลว่า ย่อมปรารถนา. บทว่า **ภขติ** แปลว่า
ย่อมมาถึงเขา คือว่า อานิสงส์นั้นย่อมติดตามไปข้างหลัง ราวกะอานิสงส์ที่ติดตาม
จิตตกหบดี และพระสีวลีเถระเป็นต้น. บทว่า **ตสฺมา** อธิบายว่า เพราะ
การให้อาหารนั้นแหละ ย่อมงามไปในโลกนี้และในโลกหน้า เพราะเหตุนี้
พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า บุคคลพึงนำความตระหนี่ออก พึงข่มความ
ตระหนี่ซึ่งเป็นมลทินแล้วให้ทาน. คำที่เหลือ มีเนื้อความง่ายทั้งนั้นแล.

จบอรรถกถาอันนสูตรที่ ๓

๔. เอกมูลสูตร

ว่าด้วยปริศนาธรรม

[๑๔๑] เทวดากราบพูดว่า

บาดาล มีรากอันเดียว มีความ
วนสอง มีมลทินสาม มีเครื่องลาดห้า เป็น
ทะเล หมุนไปได้สิบสองด้าน ฤๅษีข้ามพ้น
แล้ว.

อรรถกถาเอกมูลสูตร

พึงทราบวินิจฉัยในเอกมูลสูตรที่ ๔ ต่อไป :-

บทว่า เอกมูล ได้แก่อวิชชาเป็นราก (มูล) แห่งตัณหา ทั้งตัณหา
ก็เป็นราก (มูล) แห่งอวิชชา แต่ในที่นี้ ท่านประสงค์เอาตัณหา. ก็ตัณหา
ย่อมหมุนเป็นไปสองอย่าง คือ ด้วยสัตสสตทิฏฐิ และอุจเฉททิฏฐิ เพราะเหตุ
ตัณหา นั้น จึงชื่อว่า มีความหมุนเป็นสอง. ตัณหา นั้น ชื่อว่า มีมลทินสาม
มีรากะเป็นต้น. โมหะ ก็ชื่อว่า มีมลทินในที่นั้น เพราะเป็นเงื่อนแห่งสหชาตของ
ตัณหา นั้น. รากะโทสะ มีกามคุณห้าเป็นเครื่องลาดของตัณหา นั้น เพราะเป็น
เงื่อนแห่งอุปนิสสยะ (คือที่อาศัยอย่างมั่นคง). ตัณหา นั้นแหละแผ่ไปในธรรม

เหล่านั้น เพราะเหตุนั้น จึงชื่อว่า มีเครื่องลาด ๕. ก็ตณหานันแหละ ชื่อว่า เป็นสมุทฺร (ทะเล) เพราะอรรถว่า ไม่รู้จักเต็ม. ตณหานัน ย่อมหมุนเวียน เปลี่ยนไปในอายตนะ ๑๒ ทั้งภายในและภายนอก เพราะเหตุนั้น ตณหานัน จึงชื่อว่าหมุนไปได้ ๑๒ ด้าน. ก็ตณหานัน ท่านเรียกว่า บาดาล เพราะ อรรถว่า ไม่ตั้งมั่น. ฤๅษีข้ามแล้ว ข้ามขึ้นแล้ว ย่อมก้าวล่วงซึ่งบาดาล (ตณหา) นั้นซึ่งมีรากเดียว ฯลฯ.

จบอรรถกถาเอกมุลสูตรที่ ๔

๕. อนมิมยสูตร

ว่าด้วยเทวดาสรรเสริญ

[๑๔๒] เทวดากราบทูลว่า

ท่านทั้งหลายเชิญดูพระพุทธเจ้าพระ-
องค์นั้น ผู้มีพระนามไม่ทราม ผู้ทรงเห็น
ประโยชน์อันละเอียด ผู้ให้ซึ่งปัญญา
ไม่ทรงข้องอยู่ในอาลัยคืออกาม ตรัสรู้ธรรม
ทุกอย่าง มีพระปรีชาดี ทรงก้าวไปในทาง
อันประเสริฐ ผู้ทรงแสวงคุณอันใหญ่.

อรรถกถาอนมิมยสูตร

พึงทราบวินิจฉัยในอนมิมยสูตรที่ ๕ ต่อไป :-

บทว่า **อนมนามิ** อธิบายว่ามีพระนามอันไม่บกพร่อง มีพระนาม
บริบูรณ์ เพราะความที่พระองค์ทรงประกอบด้วยคุณทั้งปวง. บทว่า **นิปฺนตฺถ-**
ทสฺสํ อธิบายว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงเห็นประโยชน์ทั้งหลายละเอียดโดยมี
ความแตกต่างกันแห่งขั้นเป็นต้น เพราะเหตุนี้ จึงชื่อว่า ทรงเห็นประโยชน์
อันละเอียด. บทว่า **ปญฺญาทํ** อธิบายว่า ชื่อว่า ผู้ให้ซึ่งปัญญา เพราะสามารถ

บอกปฏิบัติเพื่อให้บรรลุถึงปัญญา. บทว่า กามาลเย อสตุตฺตํ ได้แก่ ไม่ทรง
ข้องในอาลัย คือกามคุณ ๕. บทว่า กมมานํ อธิบายว่า พระผู้มีพระภาคเจ้า
ทรงถึงความส่องไสที่มหาโพธิ์นั้นแหละ ด้วยอริยมรรค มิใช่ทรงถึงใน
บัดนี้. ที่คำนี้ ท่านกล่าวหมายเอาอดีตกาล. บทว่า มหเสถิ ได้แก่ ผู้ค้นหา
ผู้แสวงหาคุณอันใหญ่ คือ สิลขันธเป็นต้น ดังนี้แล.

จบอรรถกถาโนมียสูตรที่ ๕

๖. อัจฉราสูตร

ว่าด้วยยานไปพระนิพพาน

[๑๔๓] เทวดาทูลถามว่า

ป้าชฎชื่อโมหนะ อันหม่นางอัปสร
ประโคมแล้ว อันหมูปีตาสงอยู่แล้ว
ทำไฉนจึงจะหนีไปได้.

[๑๔๔] พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสตอบว่า

ทางนั้นชื่อว่าเป็นทางตรง ทิศนั้น
ชื่อว่าไม่มีภัย รถชื่อว่าไม่มีเสียงดัง ประ-
กอบด้วยล้อคือธรรม หิริเป็นฝาของรถนั้น
สติเป็นเกราะกันของรถนั้น เรากล่าวธรรม
มีสัมมาทิฏฐินำหน้าว่าเป็นสารถิ ยานชนิด
นี้มีอยู่แก่ผู้ใด จะเป็นหญิงหรือชายก็ตาม
เขา (ย่อมนไป) ในสำนักพระนิพพานด้วย
ยานนี้แหละ.

อรรถกถาอังกรสูตร

พึงทราบวินิจฉัยในอังกรสูตรที่ ๖ ต่อไป :-

บทว่า อจฺจรคณสงฺฆุญฺจ ความว่า ได้ยินว่า เทวบุตรนี้บวชใน
พระศาสนาของพระศาสดา บำเพ็ญวัตรปฏิบัติอยู่ ปวารณาแล้วในกาลแห่งตน
มีพรรษา ๕ ทำมาติกาทั้งสองให้แคล้วคล่องแล้ว ศึกษาแล้วถึงสิ่งที่ควรทำและ
ไม่ควรทำ เรียนพระกรรมฐานอันเป็นที่พอใจแล้ว เป็นผู้ประพฤติเบาพร้อม
เข้าไปสู่ป่า คิดว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าอนุญาตว่า มัชฌิมยามอันใด เป็นส่วน
แห่งการนอนดังนี้ แม้เมื่อมัชฌิมยามนั้นถึงพร้อมแล้ว เราก็ยังกลัวต่อความ
ประมาท ดังนี้ จึงสละเตียงนอนแล้ว พยายามทั้งกลางคืนและกลางวันทำ
กรรมฐานนั้นแหละไว้ในใจ.

ลำดับนั้น ลมทั้งหลายเพียงดังศัสตราเกิดขึ้นในภายในแห่งภิกษุ
ทำลายชีวิตเสียแล้ว. ภิกษุนั้นได้ทำกาละในเพราะธุระ คือความเพียรนั้นแหละ.
อนึ่ง ภิกษุรูปใดรูปหนึ่ง จงกรมอยู่ในเพราะการจงกรมก็ตาม ยืนอยู่เพราะ
อาศัยส่วนที่เป็นเครื่องยึดเหนี่ยวไว้ก็ตาม วางจิวรไว้ที่สุดแห่งที่จงกรมเหนือ
ศรีษะแล้วนั่งหรือนอนก็ตาม กำลังแสดงธรรมบนธรรมาสน์อันเขาดกแต่งใน
ท่ามกลางแห่งบริษัทก็ตาม ข้อมกระทำกาละ ภิกษุนี้ทั้งหมดชื่อว่ากระทำกาละ
ในเพราะธุระ คือความเพียร. แม้ภิกษุนี้ก็ทำกาละแล้ว ในที่เป็นที่จงกรม
เพราะความที่ตนเป็นผู้มีอุปนิสัยน้อยจึงยังมิได้ถึงความสิ้นไปแห่งอาสวะ ได้ถือ
ปฏิสนธิในภพดาวดึงส์ที่ประตุมานใหญ่ ราวกะว่าหลับแล้วตื่นขึ้นจะนั้น
อตภาพของเทวบุตรนั้นมีสามคาจุดเกิดขึ้น เหมือนเสาระเนียดปิดทองในขณะ
นั้นนั้นแหละ. ภายในวิมานนางอัปสรประมาณหนึ่งพันเห็นเทวบุตรนั้น แล้ว

กล่าวว่า เทวบุตรผู้เป็นเจ้าของวิมานมาแล้ว พวกเราจักให้เทวบุตรนั้นพอใจ
ดังนี้ จึงถือเอาเครื่องดนตรีมาแวดล้อมแล้ว.

เทวบุตรนั้น ย่อมไม่รู้ซึ่งความที่ตนเป็นผู้จุติแล้วก่อน ยังสำคัญว่าตน
เป็นบรรพชิตอยู่นั้นแหละ จึงเกิดความละอายเพราะเห็นหญิงทั้งหลายมาเที่ยว
ถึงที่อยู่ จึงเอาผ้าปิดเฉียงบ่าข้างหนึ่ง คุณภิกษุผู้ทรงผ้าบังสุกุลเอาผ้าที่วางกอง
ไว้ข้างบนมาทำเฉียงบ่าข้างหนึ่ง ตำรวมอินทรีทั้งหลายแล้วได้ยื่นก้มหน้าอยู่.

พวกนางอัปสรเหล่านั้นทราบว่ เทวบุตรนี้เป็นเทวบุตรมาแต่สมณะ
โดยเห็นการเคลื่อนไหวกายของเทวบุตรนั้น จึงกล่าวอย่างนี้ว่า ข้าแต่
เทวบุตรผู้เป็นเจ้าของนี้ ชื่อว่า เทวโลก ขณะนี้มีโชโอกาสที่จะทำสมณธรรม ที่นี้
เป็นโอกาสที่จะเสวยสมบัติ ดังนี้. เทวบุตรนั้น ได้ยืนอยู่เหมือนอย่างนั้น
นั้นแหละ. นางอัปสรเหล่านั้นคิดว่า เทวบุตรนี้ยังกำหนดไม่ได้ ดังนี้ จึง
บรรเลงดนตรีทั้งหลาย. เทวบุตรนั้นก็ยังไม่แลดูอยู่นั้นแหละ ได้ยืนอยู่แล้ว
เหมือนอย่างนั้น. ลำดับนั้น เทพธิดาทั้งหลายเหล่านั้นจึงวางกระจกอันให้เห็น
กายทั้งหมดไว้ข้างหน้า.

เทวบุตรนั้นเห็นเงาในกระจกแล้วจึงทราบความที่ตนเป็นผู้จุติแล้ว
ได้เป็นผู้มีความเดือดร้อนเพราะสมบัติ ด้วยอันคิดว่า เราทำสมณธรรมมิได้
ปรารถนาฐานะเช่นนี้ เราปรารถนาพระอรหัตอันเป็นอุดมประโยชน์ ดังนี้.
เทวบุตรนั้น พิจารณาดูแผ่นผ้าดั่งสีทอง จึงคิดว่า ชื่อว่า สมบัติในสวรรค์นี้
เป็นของหาได้ง่าย ความปรากฏแห่งพระพุทธรเจ้าทั้งหลายหาได้ยาก รวากะ
นักมวยปล้ำยังลงสู้ที่ที่รบกัน (ย่อมต้องการของมีค่า) แต่กลับได้กำแหงหัวมัน
ดังนี้ จึงมิได้เข้าไปสู่วิมานเลย ผู้อันหมู่แห่งนางอัปสรแวดล้อมแล้ว ด้วยทั้ง
ศีลยังมีได้ทำลายนั้นแหละมาสู่สำนักของพระทศพล ถวายอภิวัตแล้วยืนอยู่ ณ
ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง ได้กล่าวคานี้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **อจุรราคณสงฆุญฺจ** ความว่า อันหมู
แห่งนางอัปสรให้ก๊กก้องแล้วด้วยการขับร้องและดนตรี. บทว่า **ปีศาจคณเสวิต**
อธิบายว่า เทวบุตรนั้น ย่อมกล่าวทำหมูแห่งนางอัปสรนั้นนั่นแหละว่าเป็นหมู
แห่งปีศาจ. บทว่า **วณ** ความว่า เทวบุตรนั้นกล่าวหมายเอาสวนชื่อ นันทวัน.
จริงอยู่ เทวบุตรนี้ย่อมไม่พอใจที่จะกล่าว หมูแห่งเทวดาว่าเป็นหมูแห่งเทวดา
ย่อมกล่าวหมูแห่งเทวดาว่าเป็นหมูแห่งปีศาจ ดังนี้ ก็เพราะจิตตนิยาม โดย
ความเป็นผู้หนักแน่นของตน. และไม่กล่าว สวนนันทวันว่าเป็นสวนนันทวัน
ย่อมกล่าวสวนนันทวันว่าเป็นป่า โมหนะ (ป่าเป็นที่หลง). บทว่า **ถถ**
ยาตุรา ภวิสฺสูติ อธิบายว่า การออกไปจักมีได้อย่างไร การก้าวออกไปจักมี
ได้อย่างไร ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า ขอพระองค์จงตรัสบอกวิปัสสนาอันเป็น
ปทัฏฐาน (เหตุใกล้) แห่งพระอรหัตแก่ข้าพระองค์.

ลำดับนั้นแล พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงพิจารณาอยู่ว่า เหตุที่เทวบุตร
นี้กำหนดอยู่นั้นแหละเป็นอะไรหนอ ดังนี้ ทรงทราบแล้วซึ่งความที่เทวบุตร
นั้นเป็นบรรพชิตในศาสนาของพระองค์ จึงทรงดำริว่า เทวบุตรนี้ ทำกาละ
เพราะความเพียรอันแรงกล้าแล้วเกิดในเทวโลกทั้งอรรถภาพของเขานั้นในที่
ที่จักรมนั้นแหละ แม้ในวันนี้ก็มีได้ทำลายศีลมาแล้ว ดังนี้.

ธรรมดาว่า พระพุทธเจ้าทั้งหลาย ย่อมตรัสบอกปฏิบัติอันเป็นส่วน
เบื้องต้นก่อนว่า เธอจงชำระศีลให้บริสุทธิ์ก่อน จงเจริญสมาธิ จงทำกัมมัธกต
ปัญญาให้ทรง ดังนี้ ราวกะนายช่างจิตรกรทำการตกแต่งฝาผนัง บอกแก่อัน-
เตวสิกข์ผู้ไม่มั่นใจในการกระทำ ผู้เริ่มทำครั้งแรก ผู้ไม่ชำนาญในการทำ ฉะนั้น
แต่ว่า เมื่อบุคคลผู้กระทำเคยประกอบแล้วประกอบทั่วแล้ว พระพุทธเจ้า
ทั้งหลายย่อมตรัสบอกสุญญาวิปัสสนาทีเดียวซึ่งเป็นภาวะสุขุมลึกซึ้งอันเป็น
ปทัฏฐานแห่งพระอรหัตมรรค.

พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงเข้าพระทัยดีว่า เทวบุตรนี้ เป็นผู้กระทำ ผู้มีศีลยังมีได้ทำลาย ก็มรรคหนึ่งจักมีแก่เทวบุตรนี้ในอนาคต ดังนี้ เมื่อจะทรง บอกลุณฺณุตตาวิปัสสนา จึงตรัสคำว่า **อุชฺโถ นาม** เป็นอาทิ.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **อุชฺโถ** อธิบายว่า มรรคประกอบด้วย องค์แปดชื่อว่า ทางตรง เพราะความที่ทางนั้นไม่มีการคดทั้งหลาย มีการคด ทางกายเป็นต้น. บทว่า **อภยา นาม สาทิส** พระผู้มีพระภาคเจ้า ตรัส หมายเอาพระนิพพาน. จริงอยู่ ในพระนิพพานนั้น ภัยอะไร ๆ ก็ไม่มี หรือว่า ภัยนั้น ย่อมไม่มีแก่ผู้ถึงพระนิพพานแล้ว เพราะเหตุนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้า จึงตรัสว่า **อภยา นาม สาทิส** แปลว่า ทัศนนั้นชื่อว่าไม่มีภัย.

บทว่า **รโถ อุกฺขุโข** ข้อนี้พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงพระประสงค์ เอาอุกฺขัฏฐกิมรรค. เหมือนอย่างว่า เมื่อเพลาแห่งรถไม่มีน้ำมันหยอด หรือว่า เมื่อคนขึ้นมากเกินไป ธรรมคารรถก็ต้องมีเสียงดัง คือย่อมส่งเสียงดัง ฉันทิ รถคืออริยมรรค ฉันทินั้นหามิได้ จริงอยู่ รถ คือ อริยมรรคนั้นแม้สัตว์ตั้งแปด หมื่นสี่พันขึ้นอยู่โดยการนำไปคราวเดียวกัน ย่อมไม่ดัง ย่อมไม่ส่งเสียง เพราะ ฉะนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า **อุกฺขุโข** แปลว่า ไม่มีเสียงดัง. บทว่า **ธมฺมจกฺเกหิ อํ ยุต** อธิบายว่า ประกอบพร้อมแล้ว ด้วยล้อคือธรรมทั้งหลาย กล่าวคือความเพียรอันเป็นไปทางกายและทางใจ. บทว่า **หิริ** นี้ แม้ โอดตปปะ พระผู้มีพระภาคเจ้า ก็ทรงถือเอาแล้วด้วยศัพท์ว่า หิริ นั้นแหละ. บทว่า **ตสฺส อปาลมฺโพ** อธิบายว่า เมื่อนักรบทั้งหลายยืนอยู่บนรถอันมีใน ภายนอก ย่อมมีฝาที่ทำด้วยไม้เพื่อต้องการแก่อันมิให้ตกไป ฉันทิ หิริ และ โอดตปปะแห่งรถคือมรรคนี้อันมีทั้งภายในและภายนอกเป็นสมุฏฐานเป็นเครื่อง ป้องกัน ฉันทินั้น. บทว่า **สตุยสฺส ปริวารณํ** อธิบายว่า สติอันสัมปยุต ด้วยรถคือมรรคแม้นี้เป็นเกราะกำบัง ราวกระดของนักรบที่หุ้มด้วยวัตถุทั้งหลาย มีหนังสีหะเป็นต้น. บทว่า **ธมฺมํ** ได้แก่ โลกกุตมรรค.

บทว่า **สมมาทิฏฐิปุเร ชว** อธิบายว่า สัมมาทิฏฐิแห่งวิปัสสนานำหน้าไป คือเป็นเครื่องดำเนินไปก่อน (เป็นประธาน) แห่งมรรคนั้นมีอยู่ เพราะเหตุนี้ มรรคนั้น จึงชื่อว่า มีสัมมาทิฏฐินำหน้า. ธรรมมีสัมมาทิฏฐินำหน้านั้น คือเหมือนอย่างว่า เมื่อราชบุรุษทั้งหลายทำหนทางให้สะอาดโดยการนำชนทั้งหลายมีคนบอดคนง่อยเป็นต้นออกไปก่อน แล้วพระราชาก็เสด็จมาในภายหลัง ฉะนั้น ครั้นเมื่อธรรมทั้งหลายมีขั้นเป็นต้น อันสัมมาทิฏฐิแห่งวิปัสสนาชำระให้หมดจดแล้วด้วยสามารถแห่งความเห็นโดยความเป็นของไม่เที่ยงเป็นต้น สัมมาทิฏฐิแห่งมรรคอันกำหนดรู้ซึ่งวัฏฏะได้แล้วในภูมิ จึงเกิดขึ้นในภายหลัง ฉะนั้นนั่นแหละ. ด้วยเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า **ธมฺมาหิ สารี พุริ สฺมาทิฏฺฐิปุเร ชว** แปลว่า เรากล่าวธรรมมีสัมมาทิฏฐินำหน้าว่า เป็นสารี.

พระผู้มีพระภาคเจ้า ครั้นให้เทศนาสำเร็จด้วยประการฉะนี้แล้ว ในที่สุดทรงแสดงสัจจะ ๔ ในเวลาที่สุดลงแห่งเทศนา เทวบุตรตั้งอยู่เฉพาะแล้วในโศดาปัตติผล. เหมือนอย่างว่า ในเวลาที่พระราชาสวยพระกระยาหาร พระองค์ก็ยกขึ้นเสวยโดยประมาณของพระองค์ บุตรที่นั่งอยู่ที่ตักก็ยอมทำคำข้าวโดยประมาณแก่ปากของตน ฉะนั้น ข้อนี้ก็ฉะนั้นนั่นแหละ เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าแม้ทรงแสดงเทศนาอันสุดยอดคือพระอรหัตตอยู่ สัตว์ทั้งหลาย ย่อมบรรลุธรรมทั้งหลายมีโศดาปัตติผลเป็นต้น โดยสมควรแก่ธรรมเป็นอุปนิสัยของตน ฉะนั้น.

แม้เทวบุตรนี้ก็บรรลุโศดาปัตติผลแล้วบูชาพระผู้มีพระภาคเจ้าด้วยวัตถุทั้งหลายมีของหอมเป็นต้น แล้วหลีกไป.

จบอรรถกถาอังกรสูตรที่ ๖

๗. วนโรปสูตร

ว่าด้วยเจริญบุญได้ตลอดเวลา

[๑๔๕] เทวดาทูลถามว่า

ชนพวกไหนมีบุญ เจริญในกาลทุก
เมื่อทั้งกลางวันและกลางคืน ชนพวกไหน
ตั้งอยู่ในธรรม สมบูรณ์ด้วยศีลเป็นผู้ไป
สวรรค์.

[๑๔๖] พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสตอบว่า

ชนเหล่าใดสร้างอาราม (สวนไม้
ดอกไม้ผล) ปลุกหมูไม้ (ไร่ร่วมเงา) สร้าง
สะพาน และชนเหล่าใดให้โรงน้ำเป็นทาน
และบ่อน้ำทั้งบ้านที่พักอาศัย ชนเหล่านั้น
ย่อมมีบุญ เจริญในกาลทุกเมื่อทั้งกลางวัน
และกลางคืน ชนเหล่านั้นตั้งอยู่ในธรรม
สมบูรณ์ด้วยศีล เป็นผู้ไปสวรรค์.

อรรถกถาวนโรปสูตร

พึงทราบวินิจฉัยในวนโรปสูตรที่ ๗ ต่อไป :-

บทว่า **ชมฺมกุจฺจา ลีลสมฺปนฺนา** แปลว่า เทวดา ย่อมทูลถามว่า
ชนพวกไหนตั้งอยู่ในธรรมสมบูรณ์ด้วยศีล ดังนี้. พระผู้มีพระภาคเจ้า เมื่อ
จะทรงแสดงปัญหานี้โดยวัตถุประสงค์ก่อน จึงตรัสว่า อารามโรปา เป็นอาทิ. บรรดา

บทเหล่านั้น บทว่า **อารามโรปา** แปลว่า ปลุกสวนดอกไม้และสวนผลไม้.
บทว่า **วนโรปา** อธิบายว่า ทำการล้อมเขตแดนในป่าธรรมชาติที่เกิดขึ้นเอง
แล้ว ทำเจดีย์ ปลุกต้นไม้ ทำที่จงกรม ทำมณฑป กุฏิ ที่หลีกเร้น และที่พัก
ในเวลากลางวันและกลางคืน. เมื่อบุคคลปลุกต้นไม้อาศัยร่วมเงาให้อาศัยอยู่ ก็
ชื่อว่า การปลุกหมู่ไม้. บทว่า **เสตุการกา** ได้แก่ชนทั้งหลายสร้างสะพาน
ในที่อันไม่เสมอกันหรือ ข่อมมอบเรือให้ไป. บทว่า **ปปี** ได้แก่ โรงที่พัก
น้ำดื่ม. บทว่า **อุทปาน** ได้แก่ ที่ใดที่หนึ่งมีสระโบกขรณีและบ่อที่มีน้ำเป็น
ต้น. บทว่า **อุปสฺสย** ได้แก่ บ้านที่พักอาศัย พระบาลีว่า **อุปาสย** ก็มี
แปลว่า ให้เข้าไปอาศัย. บทว่า **สทา บุญญ ปวทุตติ** อธิบายว่า เมื่อ
ไม่ตริถึงอกุศลวิตก หรือเมื่อไม่หลับ บุญย่อมเจริญ. พระผู้มีพระภาคเจ้า
ตรัสว่า บุญย่อมเจริญทุกเมื่อ ดังนี้ ทรงหมายเอาเนื้อความนี้ว่า ก็ในกาลใด
ย่อมระลึกถึง ในกาลนั้น บุญย่อมเจริญ ดังนี้. บทว่า **ธมฺมกุลา สีสมฺปนฺนา**
อธิบายว่า ชื่อว่า ตั้งอยู่แล้วในธรรม เพราะความที่บุคคลนั้นดำรงอยู่ในธรรม
ชื่อว่า สมบูรณ์แล้วด้วยศีล เพราะความที่บุคคลนั้นถึงพร้อมแล้วด้วยศีลเมื่อนั้น.
อีกอย่างหนึ่ง เมื่อบุคคลทั้งหลายทำบุญทั้งหลายเห็นปานนี้ ชื่อว่า ข่อมบำเพ็ญ
กุศลธรรมสิบ คือว่าบุคคลเหล่านั้น ชื่อว่า ตั้งอยู่แล้วในธรรม เพราะความที่
บุคคลเหล่านั้น ตั้งอยู่ในกุศลธรรมสิบเหล่านั้น และชื่อว่า สมบูรณ์แล้วด้วยศีล
เพราะความที่บุคคลเหล่านั้นถึงพร้อมแล้วด้วยศีลนั้นนั่นแหละ ดังนี้แล.

จบอรรถกถาวนโรปสูตรที่ ๗

๘. เขตวนสูตร

ว่าด้วยสัตว์บริสุทธิดด้วยธรรม ๕

[๑๔๗] เทวดากราบทูลว่า

ก็พระเชตะวันมหาวิหารนี้นั้น อันหมู่
แห่งท่านผู้แสวงคุณอยู่อาศัยแล้ว อัน
พระพุทธเจ้าผู้เป็นพระธรรมราชาประทับ
อยู่แล้ว เป็นแหล่งที่เกิดปีติของข้าพระองค์
กรรม ๑ วิชา ๑ ธรรม ๑ ศิล ๑ ชีวิต
อันอุดม ๑ สัตว์ทั้งหลายย่อมบริสุทธิดด้วย
คุณธรรม ๕ นี้ หาบริสุทธิดด้วยโคตรหรือ
ด้วยทรัพย์ไม่. เพราะเหตุนี้แหละ คน
ผู้ฉลาด เมื่อเห็นประโยชน์ของตน ควร
เลือกเฟ้นธรรมโดยอุบายอันแยบคาย
เพราะเมื่อเลือกเฟ้นเช่นนี้ ย่อมหมดจดได้
ในธรรมเหล่านั้น.

พระสารีบุตรรูปเดียวเท่านั้น (เป็นผู้
ประเสริฐ) ด้วยปัญญา ศิล และความสงบ
ภิกษุใดเป็นผู้ถึงซึ่งฝั่ง ภิกษุนั้นก็มีท่าน
พระสารีบุตรนั้นเป็นเยี่ยม.

อรรถกถาเขตวนสูตร

พึงทราบวินิจฉัยในเขตวนสูตรที่ ๘ ต่อไป:-

ในบทว่า อิทํ หิ ตํ เขตวนํ ความว่า อนาถบิณฑิกเทวบุตร
มากล่าวอย่างนี้ เพื่อชมเชยพระเชตวันและพระอริยบุคคลทั้งหลาย มีพระ-
พุทธเจ้าเป็นต้น. บทว่า อีสึสิ ฌนิเสวิตํ ได้แก่ อันหมู่แห่งภิกษุอยู่อาศัยแล้ว
อนาถบิณฑิกเทวบุตรนั้น ครั้นกล่าวชมเชยพระเชตวันด้วยคาถาที่หนึ่งอย่างนี้
แล้ว บัดนี้ เมื่อจะกล่าวถึงอริยมรรค จึงกล่าวคำว่า กมฺมํ วิชฺชา เป็นต้น
แปลความว่า

กรรม ๑ วิชชา ๑ ธรรม ๑ สีล ๑

ชีวิตอันอุดม ๑ สัตว์ทั้งหลายย่อมบริสุทธี
ด้วยคุณธรรม ๕ นี้ หาได้บริสุทธีด้วยโคตร
หรือด้วยทรัพย์ไม่.

เหตุอันแหละ คนผู้ฉลาดเมื่อเห็น
ประโยชน์ของตนควรเลือกเฟ้นธรรมโดย
อุบายอันแยบคาย เลือกเฟ้นเช่นนี้ ย่อม
หมดจดในธรรมเหล่านั้น.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า กมฺมํ ได้แก่ มรรคเจตนา. บทว่า
วิชฺชา ได้แก่ มรรคปัญญา. บทว่า ฌมฺโอม ได้แก่ ธรรมทั้งหลายอันเป็น
ฝ่ายสมาธิ. บทว่า สีลํ ชีวิตมุตฺตมํ อธิบายว่า เทวดานั้นย่อมแสดงชีวิต
อันสูงสุดของบุคคลผู้ตั้งอยู่ในศีล. อีกอย่างหนึ่ง บทว่า วิชฺชา ได้แก่

สัมมาทิฏฐิและสัมมาสังกัปปะ. บทว่า **ธมฺโม** ได้แก่ สัมมาวายามะ สัมมาสติ และสัมมาสมาธิ. บทว่า **สีลํ** ได้แก่ สัมมาวาจา และสัมมากัมมันตะ. บทว่า **ชีวิตมุตฺตมํ** ได้แก่ ชีวิตของผู้ตั้งอยู่ในศีลนี้เป็นชีวิตสูงสุด. บทว่า **เอเตน มจฺจา สุขฺมฺเหติ** ความว่า สัตว์ทั้งหลายย่อมบริสุทธิดีด้วยมรรคอันประกอบด้วยองค์แปดนี้.

บทว่า **ตสฺมา** ความว่า สัตว์ทั้งหลายย่อมบริสุทธิดีด้วยมรรค เหตุใด เพราะเหตุนี้ สัตว์ทั้งหลายย่อมไม่บริสุทธิดีด้วยโคตร และด้วยทรัพย์. บทว่า **โยนิโส วิจิเน ธมฺมํ** อธิบายว่า พึงวินิจฉัยธรรมอันเป็นฝ่ายสมาธิโดยอุบาย. บทว่า **เอวํ ตตฺถ วิสุทฺตติ** ได้แก่ เลือกธรรมนั้นอย่างนี้ ย่อมหมดจดได้ด้วยอริยมรรค. อีกอย่างหนึ่ง บทว่า **โยนิโส วิจิเน ธมฺมํ** ได้แก่ พึงวินิจฉัยธรรม ๕ กองโดยอุบาย. บทว่า **เอวํ ตตฺถ วิสุทฺตติ** ได้แก่ ย่อมบริสุทธิในสังขะ ๔ เหล่านั้นได้อย่างไร.

บัดนี้ อนาคตนิมิตกเทวบุตรนั้น เมื่อจะกล่าวชมเชยพระสารีบุตรเถระ จึงกล่าวคำว่า **สาริปฺตุโต** เป็นต้น. บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **สาริปฺตุโต** นี้เป็นคำกล่าวถึงตำแหน่ง อธิบายว่า อนาคตนิมิตกเทวบุตรนั้นย่อมกล่าววว่า พระสารีบุตรเท่านั้น เป็นผู้ประเสริฐสุดด้วยธรรมเหล่านี้มีปัญญา เป็นต้น. บทว่า **อุปสฺเมน** ได้แก่ ความสงบจากกิเลส. บทว่า **ปารคฺโต** แปลว่า ผู้ถึงพระนิพพาน. อธิบายว่า เทวดานั้นย่อมกล่าววว่า ภิกษุรูปใดรูปหนึ่งบรรลุพระนิพพาน ภิกษุนั้นเป็นเยี่ยม คือว่า ชื่อว่า เยี่ยมกว่าพระสารีบุตรเถระย่อมไม่มี ดังนี้. คำที่เหลือมีเนื้อความง่ายทั้งนั้นแล.

จบอรรถกถาเขตนสูตรที่ ๘

๘. มัจฉริสูตร

ว่าด้วยวิบากของคนตระหนี่

[๑๔๘] เทวคาทูลถามว่า

คนเหล่าใดในโลกนี้ เป็นคนตระหนี่
เหนียวแน่น ดีแต่ว่าเขา ทำการกีดขวาง
คนเหล่าอื่นผู้ให้อยู่. วิบากของคนพวกนั้น
จะเป็นเช่นไร และสัมปรายภพของเขา
จะเป็นเช่นไร. ข้าพระองค์มาเพื่อทูลถาม
พระผู้มีพระภาคเจ้า ไฉนข้าพระองค์จึงจะ
รู้ความข้อนั้น.

[๑๔๙] พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสตอบว่า

คนเหล่าใดในโลกนี้ เป็นคนตระหนี่
เหนียวแน่น ดีแต่ว่าเขา ทำการกีดขวาง
คนเหล่าอื่นผู้ให้อยู่. คนเหล่านั้นย่อมเข้า
ถึงนรก กำเนิดสัตว์ดิรัจฉาน หรือยมโลก
ถ้าหากถึงความเป็นมนุษย์ ก็เกิดในสกุล
คนยากจน ซึ่งจะหาเพื่อน้ำ อาหาร ความ
ร่ำรวยและความสนุกสนานได้โดยยาก.
คนพาลเหล่านั้นต้องประสงค์สิ่งใดแต่ผู้อื่น
เขาย่อมไม่ได้แม้สิ่งนั้น สมความปรารถนา
นั้นเป็นผลในภพนี้ และภพหน้าก็ยังเป็น
ทุกต้ออีกด้วย.

[๑๕๐] เทวดาทูลถามว่า

ก็ข้อนี้ข้าพระองค์เข้าใจชด้อย่างนี้
(แต่) จะทูลถามข้ออื่นกะพระโคดม ชน
เหล่าใดในโลกนี้ได้ความเป็นมนุษย์แล้วรู้
ถ้อยคำ ปราศจากความตระหนี่ เลื่อมใส
ในพระพุทธเจ้า พระธรรมและพระสงฆ์
เป็นผู้มีความเคารพแรงกล้า วิบากของ
ชนเหล่านั้นจะเป็นเช่นไร และสัมปรายภพ
ของเขาจะเป็นเช่นไร ข้าพระองค์มาเพื่อ
ทูลถามพระผู้มีพระภาคเจ้า ไฉนข้าพระ-
องค์นี้จะรู้ความข้อนั้น.

[๑๕๑] พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสตอบว่า

ชนเหล่าใดในโลกนี้ได้ความเป็น
มนุษย์แล้ว รู้ถ้อยคำ ปราศจากความ
ตระหนี่ เลื่อมใสในพระพุทธเจ้า พระ-
ธรรมและพระสงฆ์ เป็นผู้มีความเคารพ
แรงกล้า ชนเหล่านี้ย่อมปรากฏในสวรรค์
อันเป็นที่อุบัติ หากถึงความเป็นมนุษย์
ย่อมเกิดในสกุลที่มั่งคั่ง ได้ผ้าอาหารความ
ร่ำรวยและความสนุกสนานโดยไม่ยาก พึง
มีอำนาจแผ่ไปในโลกทรัพย์ที่ผู้อื่นหา
สะสมไว้ บันเทิงใจอยู่ นั่นเป็นวิบากใน
ภพนี้ ทั้งภพหน้าก็เป็นสุคติ.

อรรถกถามัจฉริสูตร

พึงทราบวินิจฉัยในมัจฉริสูตรที่ ๘ ต่อไป :-

บทว่า มัจฉริโน แปลว่า ผู้ประกอบด้วยความตระหนี่. จริงอยู่ คนบางคนไม่ยอมเหยียดมือออกไหว้แม้ภิกษุทั้งหลายในที่เป็นที่อยู่ของตน คือว่า อุบาสกคนหนึ่งไปในที่อื่นเข้าไปสู่วิหารไหว้โดยเคารพแล้ว ทำการทักทายปราศรัย กับภิกษุด้วยถ้อยคำอันไพเราะว่า ข้าแต่ท่านผู้เจริญ ท่านทั้งหลาย ย่อมไม่มาสู่ที่เป็นที่อยู่ของพวกกระผม ที่นั่น เป็นประเทศอันสมบูรณ์ พวกกระผมสามารถเพื่อทำการบำรุงพระผู้เป็นเจ้าทั้งหลายด้วยยาและภัตเป็นต้น. ภิกษุคิดว่าอุบาสกนี้มีศรัทธาจะสงเคราะห์พวกเราด้วยข้าวยาเป็นต้น. ลำดับนั้น พระเถระรูปหนึ่งเข้าไปบ้านนั้น เพื่อเที่ยวไปบิณฑบาต. ฝ่ายอุบาสกนั้นเห็นพระเถระนั้นแล้ว ย่อมเลี้ยวไปทางอื่น หรือเข้าไปสู่เรือน คิดว่า ถ้าพระเถระมาประจัญหน้า เราก็ต้องยกมือไหว้ แล้วก็ต้องถวายภิกษาแก่พระผู้เป็นเจ้าอย่างกระนั้นเลย เราจะไปด้วยการงานอะไรสักอย่างหนึ่ง ดังนี้แล้วหลบหลีกไป พระเถระเที่ยวไปสู่อันที่อื่น เป็นผู้มีบาตรเปล่าเที่ยวออกมาแล้ว. ข้อนี้ชื่อว่า ความตระหนี่อย่างอ่อน (มุกุมัจฉริยะ).

บุคคลแม้มิใช่ทายก ย่อมทำราวกะว่าเป็นทายก คือเป็นผู้ประกอบ ด้วยเหตุอันใดนั้น ในที่นี้ท่านประสงค์เอาบุคคลผู้มีความตระหนี่จัด (ถัทธ- มัจฉริยะ) คือว่า อุบาสกนั้นประกอบด้วยมัจฉริยะอันใด เมื่อมีผู้กล่าวว่ ภิกษุทั้งหลายเข้าไปเพื่อบิณฑบาต พระเถระทั้งหลายยืนอยู่แล้ว ดังนี้ ก็จะพูดว่า เท้าของเราเจ็บมิใช่หรือ จะเป็นผู้กระด้างยืนอยู่ คุณเสอาหิน หรือ คุณตอไม้ ย่อมไม่กระทำแม้สามิจิกรรม.

บทว่า กทริยา ความเหนียวแน่น นี้เป็นไวพจน์ของความตระหนี่
นั่นแหละ เพราะว่า ความตระหนี่อย่างอ่อน ท่านเรียกว่า มัจฉริยะ ส่วนความ
ตระหนี่จัด ท่านเรียกว่า กทริยะ. คำว่า ปริภัสสา ดีแต่ว่าเขา คือว่า
เห็นภิกษุทั้งหลาย ยืนอยู่ที่ประตูบ้าน ก็จะคุกคามด้วยคำว่า พวกท่านไถนา
มาหรือ หรือหว่านข้าวมา จึงมาเร็วนัก แม้พวกเราที่ยังไม่ได้เพื่อตน จักได้
อาหารเพื่อท่านแต่ที่ไหน ดังนี้เป็นต้น. คำว่า อนุตระยกรา แปลว่า
ทำการคิดขวาง คือ เป็นผู้ทำอันตรายทั้งหลายของชนเหล่านี้คือ ทำอันตราย
สวรรค์ของทายก ทำอันตรายลาภของปฏิคาหก และทำลายตัวเอง. คำว่า
สมปราโย ได้แก่ ปรโลก.

คำว่า รติ ได้แก่ ความร่าเริงในกามคุณ ๕.

คำว่า จิตฺตทา ได้แก่ ความสนุกสนาน ๓ อย่าง มีความสนุก-
สนานทางกายเป็นต้น.

คำว่า ทิฏฺฐุเร ฐมฺเม ส วิปาโก ได้แก่ นั้นเป็นวิบากในภพ
ปัจจุบัน ซึ่งเป็นที่ ๆ คนเกิดแล้ว ๆ.

คำว่า สมปราโย จ ทุคฺคติ ได้แก่ บุคคลเหล่านั้น ย่อม
เข้าถึงยมโลก เพราะเหตุนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า ภพหน้าก็เป็นทุกติ.

คำว่า วทญฺญู รู้ถ้อยคำ ความว่า ภิกษุทั้งหลายยืนอยู่ที่ประตูบ้าน
ถึงจะเป็นผู้หนึ่งแม้ก็จริง ถึงอย่างนั้น ก็ชื่อว่า ย่อมกล่าววาท ขอพวกท่านจง
ให้ภิกษาเพื่อประโยชน์ ดังนี้ คือว่า ชนเหล่าใด ย่อมแบ่งไทยธรรม
โดยกล่าวว่า พวกเราจะหุงภัต ชนพวกนี้ย่อมไม่หุง เมื่อเราไม่หุงอยู่ พวกภิกษุ
จักได้ภัตแต่ที่ไหน ดังนี้ เพราะเหตุนั้น ชนเหล่านั้น จึงชื่อว่า วทญฺญู
แปลว่า รู้ถ้อยคำ.

คำว่า **ปกาสเนติ** ย่อมปรากฏ คือว่า ย่อมรุ่งโรจน์ด้วยรัศมีแห่ง
วิมาน. คำว่า **ปรสมุทเตสุ** แปลว่า โภคทรัพย์ที่ผู้อื่นหาสะสมไว้ ได้แก่
ที่ผู้อื่นรวบรวมไว้. คำว่า **ทั้งภพหน้าก็เป็นสุคติ** ความว่า สัมปรายภพที่
พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสแล้วอย่างนี้ว่า **เอเต มคฺคา** ดังนี้ ชื่อว่า **สุคติ**.
อีกอย่างหนึ่ง อธิบายว่า เมื่อชนเหล่านั้นแม้ทั้งสองพวกเคลื่อนแล้วจากที่นั้น
ภพหน้าอีก ย่อมเป็นทุกคติ และสุคติ ดังนี้แล.

จบอรรถกถามัจฉริสูตรที่ ๕

๑๐. ฌฎิกรสูตร

ว่าด้วยภิกษุ ๗ รูป ตัดเครื่องผูก

[๑๕๒] ฌฎิกรพรหมกราบทูลว่า

ภิกษุ ๗ รูปผู้เข้าถึงพรหมโลกชื่อว่า
อวิหา เป็นผู้หลุดพ้นแล้วมีราคะ โทสะ
สันแล้ว ข้ามเครื่องเกาะเกี่ยวในโลกได้
แล้ว.

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสถามว่า

ก็ภิกษุเหล่านั้นคือผู้ใดบ้าง ผู้ข้าม
เครื่องข้องเป็นบ่วงของมารที่ข้ามได้แสน-
ยาก ละกายของมนุษย์แล้วก้าวล่วงซึ่ง
ทิพยโยคะ.

ฌฎิกรพรหมกราบทูลว่า

คือท่านอุปกะ ๑ ท่านผลคัณทะ ๑
ท่านปุกกุสาติ ๑ รวมเป็น ๓ ท่าน ท่าน
ภัททियะ ๑ ท่านฉัณฑทเวระ ๑ ท่านพหูทนต์
๑ ท่านสิงคิยะ ๑ (รวมเป็น ๗ ท่าน)
ท่านเหล่านั้นล้วนแต่ละกายของมนุษย์
ก้าวล่วงทิพยโยคะได้แล้ว.

[๑๕๓] พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสถามว่า

ท่านเป็นผู้มีความฉลาด กล่าว
สรรเสริญภิกษุเหล่านั้น ผู้ละบวงมารได้
แล้ว ภิกษุเหล่านั้นตรัสรู้ธรรมของใครเล่า
จึงตัดเครื่องผูกคือภพเสียได้.

[๑๕๔] ฃฎิกรพรหมกราบทูลว่า

ท่านเหล่านั้น ตรัสรู้ธรรมของผู้ใด
จึงตัดเครื่องผูกคือภพเสียได้ ผู้นั้นไม่มีอื่น
ไปจากพระผู้มีพระภาคเจ้า และธรรมนั้น
ไม่มีอื่นไปจากคำสั่งสอนของพระองค์.
นามและรูปดับไม่เหลือในธรรมใด
ท่านเหล่านั้นได้รู้ธรรมนั้นในพระศาสนา
นี้ จึงตัดเครื่องผูกคือภพเสียได้.

[๑๕๕] พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสถามว่า

ท่านกล่าววาจาลึกรู้ได้ยาก เข้าใจ
ให้ตีได้ยาก ท่านรู้ธรรมของใคร จึงกล่าว
วาจาเช่นนี้ได้.

[๑๕๖] ฃฎิกรพรหมกราบทูลว่า

เมื่อก่อนข้าพระองค์เป็นช่างหม้อ
ทำหม้ออยู่ในเวทพิงคชนบทเป็นผู้เลี้ยง
มารดาและบิดา ได้เป็นอุบาสกของพระ-
กัสสปพุทธเจ้า เป็นผู้เว้นจากเมถุนธรรม
เป็นผู้ประพฤติพรหมจรรย์ ไม่เกี่ยวข้องกับ

อามิส ได้เคยเป็นคนร่วมบ้านกับพระองค์
ทั้งได้เคยเป็นสหายของพระองค์ในกาล
ปางก่อน ข้าพระองค์รู้จักภิกษุ ๗ รูป
เหล่านี้ ผู้หลุดพ้นแล้ว มีราคะและโทสะ
สิ้นแล้ว ผู้ข้ามเครื่องข้องในโลกได้แล้ว.

[๑๕๗] พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า

แนะนำช่างหม้อ ท่านกล่าวเรื่อง
อย่างใด เรื่องนั้นได้เป็นจริงแล้วอย่างนั้น
ในกาลนั้น เมื่อก่อนท่านเคยเป็นช่างหม้อ
ทำหม้ออยู่ในเวทพิงคชนบท เป็นผู้เลี้ยง
มารดาและบิดา เป็นอุบาสกของพระ-
กัสสปพุทธเจ้า เป็นผู้เว้นจากเมถุนธรรม
เป็นผู้ประพฤติพรหมจรรย์ ไม่เกี่ยวข้องกับ
อามิส ได้เป็นคนเคยร่วมบ้านกันกับเรา
ทั้งได้เคยเป็นสหายของเราในปางก่อน.

พระสังคีติกาจารย์กล่าวว่า

สหายเก่าทั้งสอง ผู้มีตนอันอบรม
แล้ว ทรงไว้ซึ่งสรีระมีในที่สุด ได้มา
พบกันด้วยอาการอย่างนี้.

จบมฏิกฐสูตร

จบ อาทิตตวรรค ที่ ๕

อรรถกถาขุททกสutta

พึงทราบวินิจฉัยในขุททกสutta ที่ ๑๐ ต่อไป :-

บทว่า ผู้เข้าถึง ได้แก่ เข้าถึงแล้วด้วยอำนาจแห่งความเกิดขึ้น.

บทว่า เป็นผู้หลุดพ้นแล้ว ได้แก่ เป็นผู้หลุดพ้นแล้ว ด้วยความหลุดพ้นแห่งพระอรหันต์ผลในระหว่างแห่งเวลาใกล้ชิดกับความอุบัติขึ้นในอวิหาพรหมโลก.

ในข้อนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสสังโยชน์เบื้องต่ำ ๕ อย่างนี้ว่า มานุสสังเทหิ แปลว่า กายของมนุษย์. ตรัสสังโยชน์อันเป็นส่วนเบื้องบน ๕ อย่าง ด้วยบทว่า ทิพฺพโยคิ แปลว่า ทิพโยคะ นี้. บทว่า อุปฺปจฺจํ แปลว่า ก้าวล่วงแล้ว. บทว่า ท่านอุปฺปะ เป็นคิน เป็นชื่อของพระเถระเหล่านั้น. บทว่า ความฉลาด ในคำว่า ท่านเป็นผู้มีความฉลาด กล่าวสรรเสริญภิกษุเหล่านั้น นี้มีอยู่แก่บุคคลนี้ใด เพราะเหตุนี้ บุคคลนั้น จึงชื่อว่า มีความฉลาด อธิบายว่า ท่านเป็นผู้มีความฉลาด มีวาจาไม่มีโทษกล่าวชมเชยสรรเสริญพระเถระเหล่านั้น คือว่า ตรัสว่า ดูก่อนเทวบุตร ท่านเป็นผู้ฉลาด. บทว่า ตี เต ธมฺมํ อิธฺญาย ความว่า พระเถระเหล่านั้นรู้ธรรมนั้นในพระศาสนาของพระองค์นี้. บทว่า คมฺภีริ ได้แก่ มีอรรถอันลึก. บทว่า ผู้ประพฺตฺติพรหมจรรยํไม่เกี่ยวข้องกับอามิส ความว่า ชื่อว่า ผู้ประพฺตฺติพรหมจรรยํไม่เกี่ยวข้องกับอามิส คือ พระอนาคามี. อธิบายว่า ได้สำเร็จเป็นพระอนาคามีแล้ว. บทว่า อหฺวา แปลว่า ได้เคยเป็นแล้ว. บทว่า สคาเมญฺโย แปลว่า ได้เคยเป็นคนร่วมบ้านกับพระองค์. ปรีโยสานคาธา พระสังคีติกาจารย์ทั้งหลายกล่าว.

จบอรรถกถาขุททกสutta ที่ ๑๐

จบอาทิตยวรรคที่ ๕

สูตรที่กล่าวในอาทิตยวรรคนั้น คือ

๑. อาทิตยสูตร ๒. กิณฑสูตร ๓. อัมมสูตร ๔. เอกมุตสูตร
๕. อโนมยสูตร ๖. อัจฉราสูตร ๗. วนโรปสูตร ๘. เขตวนสูตร
๙. มัจฉริสูตร ๑๐. ฌฎิกรสูตร พร้อมทั้งอรรถกถา.

ชราวรรคที่ ๖

๑. ชราสูตร

[๑๕๘] เทวดาทูลถามว่า

อะโรหนอ ยังประโยชน์ให้สำเร็จน
กระทั่งชรา อะโรหนอ ตั้งมั่นแล้วยัง
ประโยชน์ให้สำเร็จ อะโรหนอ เป็นรัตนะ
ของคนทั้งหลาย อะโรหนอ โจรลักไปไม่
ได้.

[๑๕๙] พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสตอบว่า

ศีลยังประโยชน์ให้สำเร็จนกระทั่ง
ชรา ศรัทธาตั้งมั่นแล้วยังประโยชน์ให้
สำเร็จ ปัญญาเป็นรัตนะของคนทั้งหลาย
บุญอันโจรลักไปไม่ได้.

อรรถกถาชาสูตร

พึงทราบวินิจฉัยในสูตรที่ ๑ แห่งชราวรรคที่ ๖ ต่อไป :-

บทว่า **สาธุ** ความว่า ย่อมให้บรรลุประโยชน์อันดี. พระผู้มีพระภาคเจ้า ย่อมทรงแสดงคำว่า **สาธุ** นี้ ด้วยบทว่า **สลิ ยาว ชรา** นี้ ก็เครื่องประดับทั้งหลายมีแก้วมุกดาแก้วมณีและผ้าเป็นต้น ย่อมงามแก่บุคคลในเวลาที่ยังเป็นหนุ่มสาวเท่านั้น เมื่อบุคคลทรงเครื่องประดับเหล่านั้นในเวลาของตนเป็นผู้แก่คร่ำคร่าแล้วเพราะชรา ก็จะประสบถ้อยคำอันบุคคลพึงกล่าวว่า บุคคลนี้ย่อมปรารถนาจะเป็นเด็กแม่ในวันนี้ เห็นจะเป็นบ้า ดังนี้ ส่วนคิดหาเป็นเช่นนั้นไม่ เพราะว่า สิลย่อมงามตลอดกาลเป็นนิตย์ ชนทั้งหลายย่อมรักษาซิลในวัยเด็กก็ดี ในวัยกลางคนก็ดี ในวัยแก่ก็ดี ย่อมไม่มีผู้ที่จักกล่าวว่า มีประโยชน์อะไรด้วยซิลของบุคคลนี้ ดังนี้. บทว่า **ศรัทธาตั้งมั่นแล้วยังประโยชน์ให้สำเร็จ** อธิบายว่า ชื่อว่า ศรัทธาตั้งมั่นอันมาแล้วด้วยมรรค ย่อมยังประโยชน์ให้สำเร็จ เหมือนศรัทธาของชนทั้งหลายมีหัตถกะอุบาสกชาวอาฬวกะและจิตตคหบดี เป็นต้น. ในคำว่า **ปัญญาเป็นรัตนะของคนทั้งหลาย** นี้บัณฑิตพึงทราบว่าเป็น รัตนะ เพราะชนทั้งหลายทำความขำเกรง. สมจริงตามที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ว่า ถ้าวารัตนะ คือบุคคลผู้อันบุคคลพึงทำความขำเกรงไปไซ้ พระผู้มีพระภาคเจ้าผู้เป็นบุรุษเพียงดั่งสีหะ ก็เป็นผู้อันบุคคลพึงทำความขำเกรงมิใช่หรือ แม้ชนทั้งหลายผู้ควรขำเกรงในโลกมีอยู่ชนเหล่านั้น ควรทำความขำเกรงในพระผู้มีพระภาคเจ้า ผิดว่า รัตนะ คือบุคคลผู้ประกอบความยินดีไปไซ้ พระผู้มีพระภาคเจ้าผู้เป็นบุรุษเพียงดั่งสีหะ ก็เป็นผู้อันบุคคลพึงทำความยินดีมิใช่หรือ เพราะเมื่อพระพุทฺธิตามคำของพระองค์

ย่อมอภิรมย์ด้วยความสุข อันเกิดแต่ความพอใจในฉาน และความสุขอันเกิด
แต่ความยินดี ผิว่า รัตนะ คือ เป็นผู้ไม่มีใครเสมอไชร์ พระผู้มีพระภาคเจ้า
ผู้เป็นบุรุษเพียงสหัส ก็ไม่มีบุคคลเสมอ (มีคุณอันบุคคลชั่งไม่ได้) มิใช่หรือ
เพราะพระผู้มีพระภาคเจ้า มีพระบารมีอันเป็นความดียิ่งกว่าความดีทั้งหลาย
ใคร ๆ ไม่อาจเพื่อจะเสมอ (ใคร ๆ ไม่อาจเพื่อชั่งได้) ผิว่า รัตนะ คือ เป็น
บุคคลหาได้โดยยาก พระผู้มีพระภาคเจ้า ผู้เป็นบุรุษเพียงดั่งสหัส ก็เป็นบุคคลที่
หาได้โดยยาก มิใช่หรือ ผิว่า รัตนะ คือ เครื่องใช้สอยของสัตว์อันไม่ทราบ
พระผู้มีพระภาคเจ้า ก็เป็นผู้ไม่ทราบด้วยศีล สมาธิ ปัญญา วิมุตติ วิมุตติญาณ-
ทัสสนะ มิใช่หรือ. แต่ในที่นี้ ตรัสว่า ปัญญาเป็นรัตนะ เพราะอรรถว่า
เป็นความปรากฏแห่งพระผู้มีพระภาคเจ้าอันบุคคลหาได้โดยยาก.

บทว่า บุญ ได้แก่ บุญเจตนา (เจตนาอันเป็นบุญ) เพราะวา
เจตนาอันถึงความเป็นภาวะมิใช่รูป อันใคร ๆ ไม่อาจเพื่อนำไปได้ ดังนี้แล.

จบอรรถกถาสุตฺตที่ ๑

๒. อชราสูตร

[๑๖๐] เทวดาทูลถามว่า

อะไรหนอ เพราะไม่ชำระจึงยัง
ประโยชน์ให้สำเร็จ อะไรหนอ ดำรงมั่น
แล้ว ยังประโยชน์ให้สำเร็จ อะไรหนอ
เป็นรัตนะของชนทั้งหลาย อะไรหนอ
บุคคลพึงนำไปพ้นจากพวกโจรได้.

[๑๖๑] พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสตอบว่า

ศีล เพราะไม่ชำระจึงยังประโยชน์
ให้สำเร็จ ศรัทธา ดำรงมั่นแล้ว ยัง
ประโยชน์ให้สำเร็จ ปัญญา เป็นรัตนะของ
คนทั้งหลาย บุญ อันบุคคลพึงนำไปให้
พ้นจากพวกโจรได้.

อรรถกถาอชราสูตร

พึงทราบวินิจฉัยในอชราสูตรที่ ๒ ต่อไป :-

บทว่า อชรา แปลว่า เพราะไม่ชำระ คือไม่วิบัติ. เพราะว่าศีล
อันไม่วิบัตินั้นแหละ ย่อมยังประโยชน์ให้สำเร็จ. ชนทั้งหลายแม้จะเป็นอาจารย์
และอุปัชฌาย์เป็นต้น ย่อมไม่สงเคราะห์บุคคลผู้มีศีลวิบัติแล้ว ดังนั้น บุคคล
พึงฝึกตนในที่ ๆ ตนไปแล้ว ๆ นั้นแหละ ดังนี้แล.

จบอรรถกถาอชราสูตรที่ ๒

๓. มิตตสูตร

[๑๖๒] เทวคาพุลถามว่า

อะไรหนอเป็นมิตรของคนเดินทาง
อะไรหนอเป็นมิตรในเรือนของตน อะไร
เป็นมิตรของคนมีฐานะเกิดขึ้น อะไรเป็น
มิตรติดตามไปถึงภพหน้า.

[๑๖๓] พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสตอบว่า

พวกเกวียน พวกโคต่างเป็นมิตร
ของคนเดินทาง มารดาเป็นมิตรในเรือน
ของตน สหายเป็นมิตรของคนผู้มีฐานะเกิด
ขึ้นเนื่องๆ บุญที่ตนทำเองเป็นมิตรติดตาม
ไปถึงภพหน้า.

อรรถกถามิตตสูตร

พึงทราบวินิจฉัยในมิตตสูตรที่ ๓ ต่อไป :-

บทว่า สตฺโต ได้แก่ คนเดินทางร่วมกัน หรือเดินทางด้วยลำแข้ง
หรือว่าคนเดินทางด้วยเกวียน. บทว่า มิตฺตํ ได้แก่ เมื่อโรคเกิดขึ้นแล้ว
บุคคลชื่อว่า เป็นมิตร เพราะนำไปด้วยวอ หรือว่าด้วยยานอื่นให้ถึงที่ด้วย
ความปลอดภัย. บทว่า ในเรือนของตน ความว่า เมื่อโรคเห็นปานนั้น

เกิดขึ้นแล้วในบ้านของตน คนทั้งหลายมีบุตรและภรรยาเป็นต้น ย่อมรังเกียจ
แต่มารดา ย่อมสำคัญแม่ซึ่งของไม่สะอาดของบุตร ราวกะว่าท่อนจันทน์
เพราะฉะนั้น มารดานั้น จึงชื่อว่า เป็นทั้งมิตรทั้งสหายในเรือนของตน. บทว่า
อตุจฉาตสฺส แปลว่า ของบุคคลผู้มีฐานะเกิดขึ้น อธิบายว่า บุคคลใด ย่อม
นำกิจนั้นไป ทำให้สำเร็จ บุคคลนั้นชื่อว่า สหาย ชื่อว่า มิตร เพราะความ
เป็นคือให้กิจทั้งหลายสำเร็จร่วมกัน. แต่ว่า คนทั้งหลายผู้เป็นสหายในการดื่ม
น้ำเมา มีศุราเป็นต้น ไม่ชื่อว่า เป็นมิตร. บทว่า สมุปรายิกิ ได้แก่เป็น
ประโยชน์แก่กุลในภพหน้า.

จบอรรถกถามิตตสูตรที่ ๓

๔. วัตถุสูตร

[๑๖๔] เทวคาทูลถามว่า

อะไรหนอเป็นที่ตั้งของมนุษย์ทั้งหลาย
อะไรหนอเป็นสหายอย่างยิ่งในโลกนี้
เหล่าสัตว์มีชีวิตที่อาศัยแผ่นดิน อาศัย
อะไรหนอเลี้ยงชีพ.

[๑๖๕] พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสตอบว่า

บุตรเป็นที่ตั้งของมนุษย์ทั้งหลาย
ภรรยาเป็นสหายอย่างยิ่ง เหล่าสัตว์มีชีวิต
ที่อาศัยแผ่นดิน อาศัยฝนเลี้ยงชีพอยู่.

อรรถกถาวัตถุสูตร

พึงทราบวินิจฉัยในวัตถุสูตรที่ ๔ ต่อไป :-

บทว่า ปุตฺตา วตฺถุ อธิบายว่า บุตรทั้งหลาย ชื่อว่า เป็นที่ตั้ง
เพราะอรรถว่าปฏิบัติในเวลาที่มาตราบิดาเป็นคนแก่. บทว่า ปฺรมา ความว่า
ภรรยา ชื่อว่า เป็นเพื่อนอย่างยิ่ง เพราะความที่ความลับแผ่นดินไม่บอกบุคคล
อื่น ก็ต้องบอกแก่ภรรยา ดังนี้แล.

จบอรรถกถาวัตถุสูตรที่ ๔

๕. ปฐมชนสูตร

[๑๖๖] เทวดาทูลถามว่า

อะไรหนอยังคนให้เกิด อะไรหนอ
ของเขาย่อมวิ่งพล่าน อะไรหนอเวียนว้าย
ไปยังสงสาร อะไรหนอเป็นภัยใหญ่
ของเขา.

[๑๖๗] พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสตอบว่า

ตัณหายังคนให้เกิด จิตของเขาย่อม
วิ่งพล่าน สัตว์เวียนว้ายไปยังสงสาร ทุกข์
เป็นภัยใหญ่ของเขา.

อรรถกถาปฐมชนสูตร

พึงทราบวินิจฉัยในปฐมชนสูตรที่ ๕ เป็นต้น :-

บทว่า **วิชาวติ** ได้แก่ ย่อมวิ่งไปทางนี้และทางนี้ ด้วยอำนาจแห่ง
การไปในที่ต่างๆ มีสมุทรมัน เป็นต้น. บทว่า **ทุกข์า** ได้แก่ จากวิภูทุกข์.
บทว่า **ปรายน** ได้แก่ ความเกิดขึ้นแห่งวิบาก เป็นที่พึง.

จบอรรถกถापฐมชนสูตรที่ ๕ เป็นต้น

๖. ทุติยชนสูตร

[๑๖๘] เทวคาทูลถามว่า

อะไรหนอยังคนให้เกิด อะไรหนอ
ของเขาย่อมวิ้งพล่าน อะไรหนอเวียนว้าย
ไปยังสงสาร สัตว์ย่อมไม่หลุดพ้นจาก
อะไร.

[๑๖๙] พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสตอบว่า

ตัณหายังคนให้เกิด จิตของเขาย่อม
วิ้งพล่าน สัตว์เวียนว้ายไปยังสงสาร สัตว์
ย่อมไม่หลุดพ้นจากทุกข์.

๗. ตติยชนสูตร

[๑๗๐] เทวคาทูลถามว่า

อะไรหนอยังคนให้เกิด อะไรหนอ
ของเขาย่อมวิ้งพล่าน อะไรหนอเวียนว้าย
ไปยังสงสาร อะไรหนอเป็นที่พำนักของ
สัตว์นั้น.

[๑๗๑] พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสตอบว่า

ตัณหายังคนให้เกิด จิตของเขาย่อม
วิ้งพล่าน สัตว์เวียนว้ายไปยังสงสาร กรรม
เป็นที่พำนักของสัตว์นั้น.

๘. อุปปถสูตร

[๑๗๒] เทวดาทูลถามว่า

อะไรหนอบัณฑิตกล่าวว่าเป็นทางผิด
อะไรหนอสั้นไปตามคืนและวัน อะไรหนอ
เป็นมลทินของพรหมจรรย์ อะไรหนอ
มิใช่น้ำแต่เป็นเครื่องชำระล้าง.

[๑๗๓] พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสตอบว่า

ราคะบัณฑิตกล่าวว่าเป็นทางผิด
วัยสั้นไปตามคืนและวัน หลึงเป็นมลทิน
ของพรหมจรรย์ หมูสัตว์นี้ย่อมติดอยู่ใน
หลึงนี้ ดบะและพรหมจรรย์นั้น มิใช่น้ำ
แต่เป็นเครื่องชำระล้าง.

อรรถกถาอุปปถสูตร

พึงทราบวินิจฉัยในอุปปถสูตรที่ ๘ ต่อไป :-

บทว่า **ราโค อุปปโธ** ความว่า ราคะนั้นมิใช่ทางของผู้ไปสู่สุคติ
และพระนิพพาน. บทว่า **รตุติทิวกฺโข** ได้แก่ ย่อมสั้นไปทั้งกลางคืนและ
กลางวัน. บทว่า **อิตุถิ** อธิบายว่า มลทินภายนอกที่เหลือ (นอกจากมลทิน
ของพรหมจรรย์) บุคคลอาจเพื่อชำระล้างให้สะอาดได้โดยการตกแต่งแก้ไขให้

ปราศจากไปเป็นต้น ส่วนผู้ที่ถูกต้องมลทิน คือ มาตุคาม ไม่อาจเพื่อให้
บริสุทธิ์ได้ เพราะฉะนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า หญิงเป็นมลทิน
ดังนี้. บทว่า **เอตุล** แปลว่า หมูสัตว์ย่อมติดอยู่ในหญิงนี้. บทว่า **ตโป**
ความว่า เป็นชื่อของอินทรียัสังวร ชูดงคคุณ และทุกกรกิริยา แต่ในที่นี้
ยกเว้นทุกกรกิริยาเสีย จึงสมควรเป็นปฏิบัติที่เผากิเลสแม้ทั้งหมด. บทว่า
พฺรหฺมจิริยํ ได้แก่ เมถุนวิรัตติ ดังนี้แล.

จบอรรถกถาอุปปตสูตรที่ ๘

๕. ทุติยสูตร

[๑๗๔] เทวดาทูลถามว่า

อะไรหนอเป็นเพื่อนของคน อะไร
หนอย่อมปกครองคนนั้น และสัตว์ยินดี
ในอะไรจึงพ้นจากทุกข์ทั้งปวงได้.

[๑๗๕] พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสตอบว่า

ศรัทธาเป็นเพื่อนของคน ปัญญา
ย่อมปกครองคนนั้น สัตว์ยินดีในพระ-
นิพพานจึงพ้นจากทุกข์ทั้งปวงได้.

อรรถกถาทุติยสูตร

พึงทราบวินิจฉัยในตุติยสูตรที่ ๕ ต่อไป :-

บทว่า กิสุส จาภิรโต แปลว่า ยินดีในอะไร. บทว่า ทุติยา
แปลว่า เป็นเพื่อนของผู้ไปสู่สวรรค์และพระนิพพาน. บทว่า ปัญญา เจน
ปสาสติ อธิบายว่า ปัญญา ย่อมแนะนำว่า เจ้าจงกระทำสิ่งนี้ อย่ากระทำ
สิ่งนี้กะคนนั้น ดังนี้.

จบอรรถกถาทุติยสูตรที่ ๕

๑๐. กวิสฺตร

[๑๗๖] เทวคาพุลถามว่า

อะไรหนอเป็นต้นเหตุของกาลา
อะไรหนอเป็นเครื่องปรากฏ (พยัญชนะ)
ของกาลาเหล่านั้น กาลาอาศัยอะไรหนอ
อะไรหนอเป็นที่อาศัยของกาลา.

[๑๗๗] พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสตอบว่า

ฉันทเป็นต้นเหตุของกาลา อักษร
เป็นเครื่องปรากฏ (พยัญชนะ) ของกาลา
กาลาอาศัยแล้วซึ่งชื่อ กวีเป็นที่อาศัยของ
กาลา.

อรรถกถากวิสฺตร

พึงทราบวินิจฉัยในกวิสฺตรที่ ๑๐ ต่อไป :-

บทว่า **ฉนฺโท นิทานํ** ความว่า ฉันทอันมีคยติฉันท (ขับร้อง)
เป็นอาทิ เป็นต้นเหตุของกาลาทั้งหลาย อธิบายว่า กวีเมื่อเริ่มกาลา อันตั้ง
ขึ้นในเบื้องต้น ก็ย่อมเริ่มว่า ขอคาถาจงมีอยู่โดยฉันทอันเราทำแล้วดังนี้.
บทว่า **วียนฺชณฺ** ได้แก่ การให้เกิดขึ้น. เพราะว่าอักษรย่อมยังบทให้เกิด
บทก็ย่อมยังกาลาให้เกิด. กาลาย่อมส่องถึงเนื้อความ. บทว่า **นามสนฺนิสฺสุติทา**

ได้แก่ อาศัยการตั้งชื่อเช่นมีคำว่า สมุทระเป็นต้น อธิบายว่า คาถาเมื่อเริ่มก็
ตั้งอาศัยนาม (ชื่อ) อย่างใดอย่างหนึ่ง มีสมุทระ แผ่นดินเป็นต้นนั้นแหละ
แล้วจึงเริ่ม. บทว่า อาสโย แปลว่า เป็นที่อาศัย อธิบายว่า เพราะคาถา
ทั้งหลายย่อมเป็นไปเพราะกวี ทั้งกวีนั้นก็เป็นที่อาศัยของคาถาทั้งหลาย ดังนี้.

จบอรรถกถากวีสูตรที่ ๑๐

และจบขราวรรคที่ ๖

รวมพระสูตรในขราวรรคที่ ๖

๑. ชราสูตร	พร้อมทั้งอรรถกถา
๒. อชราสูตร	พร้อมทั้งอรรถกถา
๓. มิตตสูตร	พร้อมทั้งอรรถกถา
๔. วัตถุสูตร	พร้อมทั้งอรรถกถา
๕. ปฐมชนสูตร	พร้อมทั้งอรรถกถา
๖. ทุติยชนสูตร	พร้อมทั้งอรรถกถา
๗. ตติยชนสูตร	พร้อมทั้งอรรถกถา
๘. อุปลงสูตร	พร้อมทั้งอรรถกถา
๙. ทุติยสูตร	พร้อมทั้งอรรถกถา
๑๐. กวีสูตร	พร้อมทั้งอรรถกถา

อันชวรรคที่ ๗

๑. นามสูตร

ว่าด้วยเทวดาปัญหา ๓ ข้อ

[๑๗๘] เทวดาทูลถามว่า

อะไรหนอครอบงำสิ่งทั้งปวง สิ่ง
ทั้งปวงที่ยิ่งขึ้นไปกว่าสิ่งอะไร ย่อมไม่มี
สิ่งทั้งปวงเป็นไปตามอำนาจของธรรมอัน
หนึ่ง คืออะไร.

[๑๗๙] พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสตอบว่า

ชื่อย่อมครอบงำสิ่งทั้งปวง สิ่ง
ทั้งปวงที่ยิ่งขึ้นไปกว่าชื่อไม่มี สิ่งทั้งปวง
เป็นไปตามอำนาจของธรรมอันหนึ่งคือชื่อ.

อรรถกถานามสูตร

พึงทราบวินิจฉัยในนามสูตรที่ ๑ แห่งอันธวรรค ต่อไป :-

บทว่า นามํ สพุทฺธิ อนุชฺฌวึ แปลว่า นามย่อมครอบงำสิ่งทั้งปวง
คือ ย่อมเกิดขึ้น อธิบายว่า สัตว์หรือว่าสังขารที่พ้นจากนามอันเป็นกิตติศัพท์
ในภายนอกเกิดขึ้น ย่อมไม่มี. จริงอยู่ ชนทั้งหลายย่อมไม่รู้นามคือชื่ออันนี้
แห่งต้นไม้ใด หรือว่าแผ่นดินใด คำไม่มีชื่อนั้นแหละ ก็เป็นนาม (ชื่อ) ของ
สิ่งนั้นได้.

จบอรรถกถานามสูตรที่ ๑

๒. จิตตสูตร

[๑๘๐] เทวดาทุลถามว่า

โลกอันอะไรย่อมนำไป อันอะไร
หนอย่อมเสือกไต่ไป โลกทั้งหมดเป็นไป
ตามอำนาจของกรรมอันหนึ่ง คืออะไร.

[๑๘๑] พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสตอบว่า

โลกอันจิตย่อมนำไป อันจิตย่อมนำ
เสือกไต่ไป โลกทั้งหมดเป็นไปตามอำนาจ
ของกรรมอันหนึ่งคือ จิต.

อรรถกถาจิตตสูตร

พึงทราบวินิจฉัยในจิตตสูตรที่ ๒ ต่อไป :-

บทว่า สพุเพว จ สมนวุตฺถุ ความว่า กรรมเหล่าใดย่อมนำไปสู่อำนาจ
ของจิต จิตนี้ย่อมครอบงำกรรมเหล่านั้นนั้นแหละทั้งสิ้น.

จบอรรถกถาจิตตสูตรที่ ๒

๓. ตัณหาสูตร

[๑๘๒] เทวดาทูลถามว่า

โลกอันอะไรหนอย่อมนำไป อัน
อะไรหนอย่อมเสือกไ้ไป โลกทั้งหมด
เป็นไปตามอำนาจของธรรมอันหนึ่งคือ
อะไร.

[๑๘๓] พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสตอบว่า

โลกอันตัณหาย่อมนำไป อันตัณหา
ย่อมเสือกไ้ไป โลกทั้งหมดเป็นไปตาม
อำนาจของธรรมอันหนึ่ง คือตัณหา.

๔. สัตถุโณชนสูตร

[๑๘๔] เทวคาพุลถามว่า

โลกมีอะไรหนอเป็นเครื่องประกอบ
ไว้ อะไรหนอเป็นเครื่องเที่ยวไปของโลก
นั้น เพราะละขาดซึ่งธรรมอะไรจึงเรียกว่า
นิพพาน.

[๑๘๕] พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสตอบว่า

โลกมีความเพลิดเพลिनเป็นเครื่อง
ประกอบไว้ วิตกเป็นเครื่องเที่ยวไปของ
โลกนั้น เพราะละค้นหาเสียได้ขาด จึง
เรียกว่านิพพาน.

อรรถกถาสัตถุโณชนสูตร

พึงทราบวินิจฉัยในสัตถุโณชนสูตรที่ ๔ ต่อไป :-

บทว่า กิสุ ส โชน โชน ความว่า อะไรเป็นสังโชน์ อะไรเป็น
เครื่องผูกไว้. บทว่า วิจารณ์ ได้แก่ ทำทั้งหลายเป็นเครื่องเที่ยวไป. บทว่า
วิจารณ์ นี้เป็นคำเอกพจน์ใช้ในอรรถแห่งพหูพจน์. บทว่า วิตกกุสุส วิจารณ์
ได้แก่ วิตก เป็นเท้าของโลก.

จบอรรถกถาสัตถุโณชนสูตรที่ ๔

๕. พันธสูตร

[๑๘๖] เทวคาทูลถามว่า

โลกมีอะไรหนอเป็นเครื่องผูกไว้
อะไรหนอเป็นเครื่องเที่ยวไปของโลกลนั้น
เพราะละเสียได้ซึ่งอะไร จึงตัดเครื่องผูก
ได้หมด.

[๑๘๗] พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสตอบว่า

โลกมีความเพติดเพลินเป็นเครื่องผูก
ไว้ วิตกเป็นเครื่องเที่ยวไปของโลกลนั้น
เพราะละค้นหาเสียได้ขาด จึงตัดเครื่องผูก
ได้หมด.

๖. อัภาทสูตร

[๑๘๘] เทวคาทูลถามว่า

โลกอันอะไรหนอกำจัดแล้ว อัน
อะไรหนอล้อมไว้แล้ว อันลูกศรคืออะไร
เสียบแล้ว อันอะไรเผาแล้วในกาลทุกเมื่อ.

[๑๘๙] พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสตอบว่า

โลกอันมฤตยูกำจัดแล้ว อันขราล้อม
ไว้แล้ว อันลูกศรคือตัณหาเสียบแล้ว อัน
ความอยากเผาให้ร้อนแล้วในกาลทุกเมื่อ.

อรรถกถาอัภาทสูตร

พึงทราบวินิจฉัยในอัภาทสูตรที่ ๖ ต่อไป :-

บทว่า เกนสุสุ อพฺพาทโต แก่เป็น เกน อพฺพาทโต แปลว่า
อะไร กำจัดแล้ว. สุ อักษรเป็นเพียงนิบาต.

บทว่า อิจฺฉาฐฺมยิตุ แก่เป็น อิจฺฉาย อาทิตฺโต แปลว่า อัน
ความอยากเผาให้ร้อนแล้ว.

จบอรรถกถาอัภาทสูตรที่ ๖

๗. อุททิตสูตร

[๑๕๐] เทวดาทูลถามว่า

โลกอันอะไรหนอดักไว้ อันอะไร
หนอล้อมไว้ โลกอันอะไรหนอปิดไว้ โลก
ตั้งอยู่แล้วในอะไร.

[๑๕๑] พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสตอบว่า

โลกอันตัณหาดักไว้ อันขราล้อมไว้
โลกอันมฤตยูปิดไว้ โลกตั้งอยู่แล้วในทุกข์.

อรรถกถาอุททิตสูตร

พึงทราบวินิจฉัยในอุททิตสูตรที่ ๗ ต่อไป:-

บทว่า ตณฺหยา อุทฺทิตฺโต แก่เป็น ตณฺหยา อุลฺลงฺกิตฺโต แปล

ว่า อันตัณหาดักไว้ อธิบายว่า ก็เชือก คือ ตัณหาร้อยรัดมัดจักขุให้ติดกับ
หลักคือรูป ร้อยรัดโสตเป็นต้น กับเสียงเป็นต้น เพราะฉะนั้น พระผู้มี
พระภาคเจ้าจึงตรัสว่า โลกอันตัณหาดักไว้แล้ว ดังนี้. บทว่า มจฺจุณา ปิหิตฺโต
แปลว่า อันมฤตยูปิดแล้ว อธิบายว่า กรรมกระทำอัธภาพให้ติดกันไปเป็นพีด
ก็สัตว์ทั้งหลายย่อมไม่รู้ความเกิดคิดต่อกัน ไปแห่งจิตดวงหนึ่งที่ไม่ห่างกัน
เพราะถูกเวทนาในเวลาใกล้ต่อความตายที่มีกำลังปิดบังไว้ (ท่วมทับแล้ว) ราว
กะถูกภูเขาปิดบังอยู่ ย่อมไม่รู้ความตายอันนั้น เพราะฉะนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้า
จึงตรัสว่า โลกอันมฤตยูปิดบังไว้ ดังนี้.

จบอรรถกถาอุททิตสูตรที่ ๗

๘. ปิहितสูตร

[๑๕๒] เทวดาทูลถามว่า

โลกอันอะไรหนอปิดไว้ โลกตั้งอยู่
แล้วในอะไร โลกอันอะไรหนอดักไว้ อัน
อะไรหนอล้อมไว้.

[๑๕๓] พระผู้มีพระภาคเจ้าตอบว่า

โลกอันมฤตยูปิดไว้ โลกตั้งอยู่แล้ว
ในทุกข์ โลกอันตัณหาตัดไว้ อันขราล้อม
ไว้.

ในปิहितสูตรที่ ๘ ก็คือปัญหาที่ ๗ นั้นนั่นแหละ เทวดาทูลถามด้วย
สามารถแห่งปัญหาอันกำหนดเอาเนื้อความข้างล่างสลับกับเนื้อความข้างบน.

๙. อิจฉาสสูตร

[๑๕๔] เทวดาทูลถามว่า

โลกอันอะไรผูกไว้ เพราะกำจัดอะไร
เสียจึงจะหลุดพ้น เพราะละอะไรได้ขาด
จึงตัดเครื่องผูกได้ทุกอย่าง.

[๑๕๕] พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสตอบว่า

โลกอันความอยากผูกไว้ เพราะ
กำจัดความอยากเสียได้ จึงหลุดพ้น เพราะ
ละความอยากได้ขาด จึงตัดเครื่องผูกได้
ทั้งหมด.

บททั้งปวงในอริยาสูตที่ ๕ มีเนื้อความง่ายทั้งนั้นแล.

๑๐. โลกสูตร

[๑๕๖] เทวดาทูลถามว่า

เมื่ออะไรเกิดขึ้น โลกจึงเกิดขึ้น โลก
ย่อมชมเชยในอะไร โลกยึดถือซึ่งอะไร
โลกย่อมเดือดร้อนเพราะอะไร.

[๑๕๗] พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสตอบว่า

เมื่ออายตนะ ๖ เกิดขึ้น โลกจึงเกิด
ขึ้น โลกย่อมทำความชมเชยในอายตนะ ๖
โลกยึดถืออายตนะ ๖ นั้นแหละ โลกย่อม
เดือดร้อนเพราะอายตนะ ๖

จบ โลกสูตร

จบ อังชวรรค ที่ ๗

อรรถกถาโลกสูตร

พึงทราบวินิจฉัยใน โลกสูตรที่ ๑๐ ต่อไป :-

ในคำว่า **กิสฺมี โลกิ สมุปฺปนฺโน** นี้ เทวดาทูลถามว่า เมื่ออะไร
เกิดขึ้น โลกจึงเกิดขึ้น บทว่า **ฉสุ** นี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสตอบว่า เมื่อ
อายตนะภายใน ๖ เกิดขึ้น โลกจึงเกิดขึ้น. บทว่า **ฉสุ กุพฺพติ** ได้แก่ ย่อม
ทำความชมเชยในอายตนะ ๖ เหล่านั้นนั่นแหละ. บทว่า **อุปาทาย** อธิบายว่า
ก็โลกยึดถือ คือ อาศัยแล้ว เกี่ยวเนื่องแล้วซึ่งอายตนะเหล่านั้นนั่นแหละเป็น
ไป. บทว่า **วิหฺยุตฺติ** แปลว่า ย่อมเดือดร้อน คือ ย่อมบีบคั้น ในเพราะ
อายตนะ ๖ เหล่านั้นนั่นเอง อธิบายว่า ปัญหานี้มาด้วยสามารถแห่งอายตนะ
อันเป็นภายในด้วยประการฉะนี้ ส่วนการนำมาด้วยสามารถแห่งอายตนะทั้งภายใน
และภายนอก ก็ย่อมสมควร. เพราะว่า เมื่ออายตนะภายใน ๖ เกิดขึ้นแล้ว
อายตนะภายนอกนั้นก็ชื่อว่าเกิดขึ้นแล้ว ดังนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้า จึงตรัสว่า
โลกย่อมทำความชมเชยในอายตนะภายนอก ๖ โลกยึดถืออายตนะภายใน ๖ โลก
ย่อมเดือดร้อน ในเพราะอายตนะภายนอก ๖ ดังนี้.

จบอรรถกถาโลกสูตรที่ ๑๐

จบอันธวรรคที่ ๗

สูตรที่กล่าวในอันธวรรคนั้น คือ

๑. นามสูตร ๒. จิตตสูตร ๓. คัมภาสสูตร ๔. สัตถุญฺชนสูตร ๕.
พันฺชนสูตร ๖. อัปฺภาตสูตร ๗. อุทฺทิตสูตร ๘. ปิหิตสูตร ๙. อิจฺฉาสสูตร
๑๐. โลกสูตร พร้อมทั้งอรรถกถา.

ฉัตตววรรคที่ ๘

๑. ฉัตตาสูต

ว่าด้วยเทวดาปัญหา ๓ ข้อ

[๑๕๘] เทวดานั้น ยืน ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่งแล้ว ได้กราบทูล
พระผู้มีพระภาคเจ้าด้วยคาถาว่า

ฆ่าอะไรหนอจึงอยู่เป็นสุข ฆ่า
อะไรหนอจึงไม่เศร้าโศก ข้าแต่พระโคตม
พระองค์ชอบฆ่าอะไรซึ่งเป็นธรรมอันเดียว.

[๑๕๙] พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสตอบว่า

ฆ่าความโกรธเสียได้จึงอยู่เป็นสุข
ฆ่าความโกรธเสียจึงไม่เศร้าโศก แน่ะ
เทวดา พระอริยเจ้าทั้งหลาย สรรเสริญ
การฆ่าความโกรธ ซึ่งมีรากเป็นพิษ มี
ยอดหวาน เพราะฆ่าความโกรธนั้นเสีย
แล้ว ย่อมไม่เศร้าโศก.

อรรถกถาขัณฑวาสุต

พึงทราบวินิจฉัยในขัณฑวาสุตที่ ๑ แห่งขัณฑวารวรรคต่อไป :-

บทว่า **ขมฺวา** แปลว่า ขมาแล้ว. บทว่า **สุขํ เสติ** แปลว่า อยู่เป็นสุข อธิบายว่า ชื่อว่า อยู่เป็นสุขเพราะไม่ต้องถูกแผดเผาด้วยความเร่าร้อน คือ ความโกรธ. บทว่า **น โสจติ** แปลว่า ไม่เศร้าโศก อธิบายว่า ชื่อว่า ไม่เศร้าโศก เพราะความที่โทมนัส คือความโกรธพินาศไปแล้ว. บทว่า **วิสมฺมุลลสุต** แปลว่า มีรากเป็นพิษ คือ มีวิบากเป็นทุกข์. บทว่า **มฐุรคฺคสุต** แปลว่า มียอดหวาน อธิบายว่า เพราะคำตอบบุคคลผู้ดำแล้ว เพราะประหารตอบบุคคลผู้ประหารแล้ว ความสบายย่อมเกิดขึ้น. ความโกรธนั้น ท่านกล่าวว่า มียอดหวาน หมายเอาความสุขนั้น. ในที่นี้ความสิ้นสุด ท่านกล่าวว่า ยอดดังนี้. บทว่า **อริยา** ได้แก่ พระอริยะทั้งหลาย มีพระพุทธเจ้าเป็นต้น.

จบอรรถกถาขัณฑวาสุตที่ ๑

๒. รตสูตร

[๒๐๐] เทวคาพูดถามว่า

อะไรหนอเป็นสง่าของรต อะไร
หนอเป็นเครื่องปรากฏของไฟ อะไรหนอ
เป็นสง่าของแวนแคว้น อะไรหนอเป็น
สง่าของสตรี.

[๒๐๑] พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสตอบว่า

ธงเป็นสง่าของรต ควันเป็นเครื่อง
ปรากฏของไฟ พระราชาเป็นสง่าของ
แวนแคว้น ภัสดาเป็นสง่าของสตรี.

อรรถถรรตสูตร

พึงทราบวินิจฉัยในรตสูตรที่ ๒ ต่อไปนี้ :-

ธงชื่อว่า เป็นสง่า เพราะอรรถว่า เป็นเครื่องปรากฏ (แห่งรต
นั้น). บทว่า ธโซ รตสูต ความว่า ถิ่นกรบนั้นเห็นธงแต่ที่ไกล คือ
บนยอดแห่งสงครามใหญ่ ย่อมทราบว่ารตนี้ เป็นของพระราชาพระนามโน้น
เพราะฉะนั้น รตนั้นจึงปรากฏได้ (ด้วยธงนั้น) ด้วยคำนั้นแหละ พระผู้มี
พระภาคเจ้าจึงตรัสว่า ธโซ รตสูต ปญฺญานํ แปลว่า ธงเป็นความสง่า

พระสุตตันตปิฎก สังยุตตนิกาย สคาถวรรค เล่ม ๑ ภาค ๑ - หน้าที่ 299

ของรถ ดังนี้. แม่ไฟ ก็ยอมปรากฏด้วยควันแต่ที่ไกลเหมือนกัน. แม่แวนแคว้น
คือแคว้นโจพะ แคว้นป้อนๆ ก็ยอมส่งปรากฏด้วยพระราชา. ส่วนหญิง แม่เป็น
พระธิดาของพระเจ้าจักรพรรดิ ก็ยอมส่งปรากฏด้วยภัสดาว่า ผู้นี้เป็นภรรยาของ
ผู้นี้ นั่นแหละ เพราะฉะนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า **ฐโม ปญญาณ-**
มคฺคิโน เป็นอาทิ แปลว่า ควันเป็นเครื่องปรากฏของไฟ เป็นต้น ดังนี้.

จบอรรถกถารถสูตรที่ ๒

๓. วิตตสูตร

[๒๐๒] เทวดาทูลถามว่า

อะไรหนอเป็นทรัพย์เครื่องปลื้มใจ
อย่างประเสริฐของคนในโลกนี้ อะไรหนอ
ที่บุคคลประพฤติดีแล้วนำความสุขมาให้
อะไรหนอเป็นรสดีกว่าบรรดาสทั้งหลาย
คนมีชีวิตเป็นอยู่อย่างไร นักปราชญ์
ทั้งหลายกล่าวว่า มีชีวิตประเสริฐ.

[๒๐๓] พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสตอบว่า

ศรัทธาเป็นทรัพย์เครื่องปลื้มใจอย่าง
ประเสริฐของคนในโลกนี้ ธรรมที่บุคคล
ประพฤติดีแล้วนำความสุขมาให้ ความ
จริงเท่านั้นเป็นรสที่ดียิ่งกว่ารสทั้งหลาย
คนที่เป็นอยู่ด้วยปัญญา นักปราชญ์ทั้งหลาย
กล่าวว่า มีชีวิตประเสริฐ.

อรรถกถาวิตตสูตร

พึงทราบวินิจฉัยในวิตตสูตรที่ ๓ ต่อไป :-

บทว่า **สัทธีธ วิตุตฺถ** แปลว่า ศรัทธาเป็นทรัพย์เครื่องปลื้มใจใน
โลกนี้ อธิบายว่า คนมีศรัทธา ย่อมได้เครื่องปลื้มใจทั้งหลาย แม้มีแก้วมุกดา
เป็นต้น บุคคลถึงซึ่งกุศลสัมปทา (คือการถึงพร้อมด้วยสกุล) ๓ กามสวารค์ ๖

พรหมโลก ๕ แล้วในที่สุดยอมได้แม้การเห็นอมตมหานิพพาน เพราะเหตุนั้น
ศรัทธาเป็นทรัพย์เครื่องปลื้มใจอันประเสริฐยิ่งกว่าทรัพย์เครื่องปลื้มใจอันมี
แก้วมณีและแก้วมุกดาเป็นต้น. บทว่า **ธมฺโม** ได้แก่ กุศลกรรมบถ ๑๐.
บทว่า **สุขมวหาติ** แปลว่า นำความสุขมาให้ ก็คือว่า ย่อมนำซึ่งอาสวะ
ออกไปจากผู้มีสัพพอาสวะ ให้มีความสุข ปราศจากเครื่องเศร้าหมอง. บทว่า
สาธุตฺร แปลว่า รสดียิ่งกว่า ก็คือว่า สัจจะ (ความจริง) เท่านั้น เป็นรส
ดีกว่ารสทั้งปวงอันมีรสเค็มและรสเปรี้ยวเป็นต้น อธิบายว่า **บุคคลตั้งอยู่ใน**
สัจจะ ย่อมยังแม่แม่น้ำอันไหลเชี่ยวให้ไหลกลับได้ ย่อมนำพิษร้าย
ออกได้ ย่อมห้ามแม่ไฟ ย่อมยังฝนให้ตกก็ได้ เพราะฉะนั้น พระผู้มี
พระภาคเจ้าจึงตรัสว่า สัจจะนั้นเป็นรสดี ยิ่งกว่ารสทั้งปวง ดังนี้.

บทว่า **ปญฺญาชีวิ** **ชีวิตมาหุ** **เสฏฺฐิ** แปลว่า คนที่เป็นอยู่ด้วย
ปัญญานักปราชญ์ทั้งหลายกล่าวว่ามีชีวิตประเสริฐ ความว่า บุคคลใดเป็นอยู่
ด้วยปัญญา เป็นภุชงค์ย่อมดำรงอยู่ในศีล ๕ เริ่มตั้งสลาภกัตเป็นต้น จึงชื่อว่า
เป็นอยู่ด้วยปัญญา หรือว่าเป็นบรรพชิต เมื่อปัจจัยเกิดขึ้นแล้วโดยธรรม ก็
ย่อมพิจารณาสิ่งที่มีอยู่นี้แล้วจึงบริโภคน้ำ ถือเอากรรมฐาน เริ่มตั้งวิปัสสนา ชื่อว่า
เป็นอยู่ด้วยปัญญา เพราะสามารถบรรลุอริยผลได้ ด้วยเหตุนี้ นักปราชญ์
ทั้งหลายจึงกล่าวว่า บุคคลผู้เป็นอยู่ด้วยปัญญานั้น มีชีวิตเป็นอยู่อันประเสริฐ
ดังนี้แล.

๔. วุฏฐิสุตต

[๒๐๔] เทวดาทูลถามว่า

บรรดาสิ่งทั้งหลาย ลึกลับอะไรหนอ
ประเสริฐ บรรดาสิ่งที่ตกไปอะไรหนอ
ประเสริฐ บรรดาสัตว์ที่เดินด้วยเท้า ใคร
เป็นผู้ประเสริฐ บรรดาชนผู้แสดงกรรม
ใครเป็นผู้ประเสริฐ.

[๒๐๕] เทวดาผู้หนึ่งแก่ว่า

บรรดาสิ่งทั้งหลาย ข้ำวล้าเป็น
ประเสริฐ บรรดาสิ่งที่ตกไป ผนเป็น
ประเสริฐ บรรดาสัตว์ที่เดินด้วยเท้า เหล่า
โคเป็นประเสริฐ บรรดาชนผู้แสดงกรรม
บุตรเป็นประเสริฐ.

[๒๐๖] พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสตอบว่า

บรรดาสิ่งทั้งหลาย ความรู้เป็น
ประเสริฐ บรรดาสิ่งที่ตกไป อวิชาเป็น
ประเสริฐ บรรดาสัตว์ที่เดินด้วยเท้า
พระสงฆ์เป็นประเสริฐ บรรดาชนผู้แสดง
กรรม พระพุทธเจ้าเป็นประเสริฐ

อรรถกถาวรรณิสูตร

ฟังทราบวินิจฉัยในวรรณิสูตรที่ ๔ ต่อไป-

บทว่า **พีช** ได้แก่ รัชฎูพีช ๗ ชนิด ชื่อว่าประเสริฐกว่าพีชทั้งหลายที่เกิดขึ้น เพราะว่า เมื่อรัชฎูพีชนั้นงอกขึ้นแล้ว ชนบทย่อมเป็นแดนเกษม คือมีภิกษาหาได้โดยง่าย. บทว่า **นิปตติ** ความว่า แม้บรรดาสัตว์ที่ตกไปทั้งหลาย เมฆฝนประเสริฐเพราะเมื่อเมฆฝนมีอยู่ ข้าวกล้าทั้งหลาย ชนิดต่าง ๆ ย่อมเกิดงอกขึ้น ชนบทย่อมเจริญเป็นแดนเกษม มีภิกษาหาได้โดยง่าย. บทว่า **ปวชฺชมานานิ** ความว่า บรรดาสัตว์เดินด้วยลำแข้ง คือ ไปด้วยเท้าทั้งหลาย โคประเสริฐ เพราะสัตว์ทั้งหลายได้อาศัยบริโภคเบญจโครสแล้ว ย่อมอยู่สบาย. บทว่า **ปวตติ** แปลว่า บรรดาผู้แผลงกรรม อธิบายว่า บุคคลผู้พูดในที่ทั้งหลายมีท่ามกลางแห่งราชสกุลเป็นต้น บุตรประเสริฐ เพราะบุตรนั้นย่อมไม่กล่าวร้ายให้มารดาบิดา.

ได้ยินว่า เทวดาองค์หนึ่งยืนอยู่ในที่ใกล้ฟังปัญหานี้ก่อนที่พระผู้มีพระภาคเจ้า จะตรัสตอบว่า บรรดาสัตว์ที่งอกขึ้นวิขาประเสริฐ ดังนี้ ได้กล่าวแก้ปัญหาตามลัทธิของตนว่า คุณก่อนเทวดา เพราะเหตุไร ท่านจึงถามปัญหานี้กะพระทศพล เราจักบอกแก่ท่านเอง ดังนี้.

ลำดับนั้น เทวดานอกนี้จึงกล่าวกะเทวดานั้นว่า คุณก่อนเทวดา ผู้กำจัดทุกอย่าง ผู้คนองปาก (ปากจัด) ตลอดเรื่องเราจะถามปัญหากะพระผู้มีพระภาคเจ้า ผู้ตรัสรู้แล้ว เพราะเหตุไร ท่านจึงกล่าวแก่เรา ดังนี้ แล้วกลับไปทูลถามปัญหานี้กะพระทศพล.

ลำดับนั้น พระศาสดา เมื่อจะทรงวิสัชนาปัญหานั้น จึงตรัสคำว่า

วิชา อุปฺปตฺติ เป็นอาทิ แปลว่า

บรรดาสิ่งที่ยกขึ้น วิชา (ความรู้)

เป็นประเสริฐ บรรดาสิ่งที่ตกไป อวิชา

เป็นประเสริฐ บรรดาสิ่งที่เดินด้วยเท้า

พระสงฆ์เป็นประเสริฐ บรรดาชนผู้แสดง

การม พระพุทธเจ้าเป็นประเสริฐ.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า วิชา ได้แก่วิชาในมรรค ๔ เพราะ
ว่าวิชานั้น เมื่อเกิดย่อมถอนขึ้นซึ่งอกุศลธรรมทั้งปวง ฉะนั้น พระผู้มีพระ-
ภาคเจ้าจึงตรัสว่า วิชา อุปฺปตฺติ เสฏฺฐา แปลว่า บรรดาสิ่งที่ยกขึ้น
วิชาเป็นประเสริฐ. บทว่า อวิชา ได้แก่ มหาอวิชาอันมีวิภูษะเป็นมูล
เพราะอวิชาที่ตกไป นั้นเป็นสิ่งประเสริฐกว่าสิ่งที่ตกไป คือที่จมลงไป. บทว่า
ปวฺชฺชฺชมนานํ ได้แก่ บรรดาสัตว์ผู้ไปด้วยเท้า คือผู้ไปด้วยลำแข้ง พระสงฆ์
ผู้เป็นนาบุญอันไม่ทราบเป็นผู้ประเสริฐ เพราะ สัตว์ทั้งหลายเห็นพระสงฆ์
นั้นในที่นั้น ๆ แล้ว ย่อมถึงความสวัสดิ. บทว่า พุทฺโธ อธิบายว่า บุตร
หรือว่าบุคคลอื่น ๆ จงพักไว้ก่อน บรรดาชนเหล่าใดเหล่าหนึ่งผู้แสดงการม
พระพุทธเจ้าเป็นผู้ยอดเยี่ยม เพราะเหล่าสัตว์ทั้งหลายจำนวนหลายแสนอาศัย
การแสดงธรรมของพระองค์แล้ว ก็หลุดพ้นจากเครื่องผูกได้ ดังนี้แล.

จบอรรถกถาวิสุทธิสูตรที่ ๔

๕. กิถสูตร

[๒๐๗] เทวดาทูลถามว่า

ประชุมชนเป็นอันมากในโลกนี้ ก้าว
อะไรหนอ มรรคเท่านั้น พระพุทธเจ้าตรัส
ไว้ด้วยเหตุมิใช่น้อย ข้าแต่พระโคตมผู้มี
ปัญญาดุจแผ่นดิน ข้าพระองค์ขอถามถึง
เหตุนั้น ว่าบุคคลตั้งอยู่ในอะไรแล้ว ไม่
พึงกลัวปรโลก.

[๒๐๘] พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสตอบว่า

บุคคลตั้งวาจาและใจไว้โดยชอบ
มิได้ทำบาปด้วยกาย อยู่ครอบครองเรือน
ที่มีข้าวและน้ำมาก เป็นผู้มีศรัทธา เป็น
ผู้อ่อนโยน มีปกติเอื้อเฟื้อแผ่ ทราบ
ถ้อยคำ ผู้ที่ตั้งอยู่ในธรรม ๔ อย่างเหล่านี้
ชื่อว่าผู้ดำรงในธรรม ไม่ต้องกลัวปรโลก.

อรรถกถาภิกษุตร

ฟังทราบวินิจฉัยในภิกษุตรที่ ๕ ต่อไป :-

บทว่า **กิสฺสุท ภิธา** แก่เป็น **กิ ภิธา** แปลว่า กลัวอะไร. บทว่า **มกุโถ** วนกายตน **ปวุตฺโต** แปลว่า มรรคเท่านั้น พระพุทธเจ้าตรัสไว้ ด้วยเหตุมิใช่น้อย อธิบายว่า พระผู้มีพระภาคเจ้า ตรัสไว้ด้วยเหตุเป็นเครื่อง กระทำมิใช่น้อย ด้วยสามารถแห่งอารมณ์ ๓๘ ครั้นเมื่อเป็นเช่นนั้น เทวดาจึง กล่าวว่ ประมุขชนนี้ยึดถือทิฐิ ๖๒ กลัวแล้วต่ออะไร ดังนี้. บทว่า **ภูริปญฺญา** แปลว่า มีปัญญาจุจแผ่นดิน ชื่อว่า มีปัญญามาก มีปัญญาหนาแน่น. บทว่า **ปรโลกํ น ภาเย** แปลว่า ไม่ฟังกลัวปรโลก คือว่า เมื่อไปสู่ปรโลก จาก โลกนี้ ไม่ฟังกลัว. บทว่า **ปณฺธาย** แปลว่า ตั้งไว้แล้ว. บทว่า **นรมาวาสฺนุโต** แปลว่า อยู่ครอบครองเรือน อธิบายว่า บุคคลผู้อยู่ครอบครองเรือนที่มีข้าว และน้ำมาก จุจนทั้งหลาย มีอนาถบิณฑิกเศรษฐีเป็นต้น. บทว่า **อํ วิภาคิ** แปลว่า มีปกติเอื้อเพื่อแผ่อแผ่ อธิบายว่า เป็นผู้ยังวัตถุแม้อันตนถือเอาเพียง นิ้วมือ ก็ยังแบ่งด้วยเล็บให้แก่คนอื่นแล้วจึงบริโภค. บทว่า **วทญฺญู** มีเนื้อ ความได้กล่าวไว้แล้ว.

บัดนี้ ฟังยกองค์ (ส่วนประกอบ) แห่งคาถาขึ้นแสดงต่อไป. จริง อยู่ พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสวาจาสุจจริต ๔ อย่าง ที่บุคคลศึกษาแล้ว ด้วยคำ ว่า **วจา** นี้ และตรัสสมโนสุจจริต ๓ ด้วยคำว่า **ใจ**. ตรัสกายสุจจริต ๓ อย่าง ด้วยคำว่า **ด้วยกาย**. กุศลกรรมบถ ๑๐ เหล่านี้ ชื่อว่าเป็นองค์ ที่บริสุทธิใน เบื้องต้น ด้วยประการฉะนี้. ด้วยบทว่า อยู่ครอบครองเรือนที่มีข้าวและน้ำมาก

นี้ พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงถือเอาสิ่งที้นำมาเป็นเครื่องบูชาอันสำเร็จแล้วด้วยการให้. บทว่า **ศรัทธา** เป็นองค์อันหนึ่ง. บทว่า **ผู้อ่อนโยน** เป็นองค์อันหนึ่ง. บทว่า **เอื้อเฟื้อเผื่อแผ่** เป็นองค์อันหนึ่ง. บทว่า **ทราบถ้อยคำ** (ผู้ทราบถ้อยคำ) เป็นองค์อันหนึ่ง. เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า ผู้ตั้งอยู่ในธรรม ๔ เหล่านี้ หมายถึงองค์ ๔ เหล่านี้.

อีกปริยายหนึ่ง บทว่า **วจา** เป็นต้น เป็นองค์ ๓. อนึ่ง ด้วย บทว่า **มิข้าวและน้ำมาก** นี้ทรงถือเอาสิ่งทีเขานำมาเป็นเครื่องบูชา. เป็นผู้มีศรัทธาเป็นผู้อ่อนโยน มีปกติเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ ทราบถ้อยคำ ทั้ง ๔ นี้ เป็นองค์อันหนึ่ง. ชื่อว่านัยที่สองอีกปริยายหนึ่ง คือ บทว่า **วจา** หรือว่า **ใจ** นี้ เป็นองค์หนึ่ง. บทว่า **มิได้ทำบาปด้วยกาย อยู่ครอบครองเรือนที่มีข้าวและน้ำมาก** นี้เป็นองค์อันหนึ่ง. บทว่า **มีศรัทธา มีความอ่อนโยน** เป็นองค์อันหนึ่ง. บทว่า **มีปกติ เอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ ทราบถ้อยคำ** นี้เป็นองค์อันหนึ่ง. ผู้ที่ตั้งอยู่ในธรรม ๔ อย่างเหล่านี้ ชื่อว่า ผู้ดำรงอยู่ในธรรม. ก็บุคคลนั้น เมื่อไปสู่ปรโลกจึงไม่กลัว ดังนี้.

จบอรรถกถาสุตฺตที่ ๕

๖. นชิรติสูตร

[๒๐๕] เทวคาทูลถามว่า

อะไรหนอย่อมทรุดโทรม อะไรไม่
ทรุดโทรม อะไรหนอท่านเรียกว่าทางผิด
อะไรหนอเป็นอันตรายแห่งกรรม อะไร
หนอลึ้นไปตามคืนและวัน อะไรหนอเป็น
มลทินของพรหมจรรย์ อะไรมิใช่หน้าแต่
เป็นเครื่องชำระล้าง ในโลกมีช่องกี่ช่องที่จิต
ไม่ตั้งอยู่ได้ข้าพระองค์มาเพื่อทูลถามพระ
ผู้มีพระภาคเจ้า ไฉนข้าพระองค์จะรู้ความ
อันนั้นได้.

[๒๐๖] พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสตอบว่า

รูปของสัตว์ทั้งหลายย่อมทรุดโทรม
นามและโคตรย่อมไม่ทรุดโทรม ราคะท่าน
เรียกว่าทางผิด ความโลภเป็นอันตรายของ
กรรม ภัยลึ้นไปตามคืนและวัน หนิงเป็น
มลทินของพรหมจรรย์ หมูสัตว์นี้ย่อมข้อง
อยู่ในหนิงนี้ ตบะและพรหมจรรย์ทั้งสอง
นั้น มิใช่หน้าแต่เป็นเครื่องชำระล้าง ใน
โลกมีช่องอยู่ ๖ ช่องที่จิตไม่ตั้งอยู่ได้ คือ
ความเกียจคร้าน ๑ ความประมาธ ๑ ความ
ไม่หมั่น ๑ ความไม่สำรวม ๑ ความมักหลับ ๑.

ความอ้างเลขไม่ทำงาน ๑ ฟังเว้นช่องทั้ง
๖ เหล่านั้นเสียโดยประการทั้งปวงเถิด.

อรรถกถานชิรติสูตร

ฟังทราบวินิจฉัยในนชิรติสูตร ที่ ๖ ต่อไป :-

บทว่า นามแลโคตรย่อมไม่ทรุดโทรม ความว่า นามและโคตร
ของพระพุทธเจ้าทั้งหลายในอดีต จนถึงทุกวันนี้ บัณฑิตยังกล่าวอยู่ เพราะ
ฉะนั้น นามและโคตรนั้น จึงตรัสว่า ย่อมไม่ทรุดโทรม. อนึ่ง โบราณจารย์
กล่าวว่า เมื่อเวลาผ่านไปนาน ๆ นามและโคตรนั้นจักไม่ปรากฏ แต่สภาวะ
ที่ทรุดโทรมย่อมไม่มีเลย. บทว่า อาลสฺยฺ แปลว่า ความเกียจคร้าน คือว่า
ด้วยความเกียจคร้านอันใด อุเบกขาผู้ยืนอยู่ที่อันตนยืนอยู่นั้นแหละ นั่งแล้ว
ก็นั่งอยู่นั้นแหละ ถึงผมทั้งหลายอันตั้งอยู่ในที่สูงเปียกชุ่มอยู่ก็ไม่กระทำ (ไม่
สนใจทำ). บทว่า ปมาโท ความว่า ชื่อว่า ความประมาทเพราะหลับหรือด้วย
อำนาจแห่งกิเลส. บทว่า อนุจฺจํ ได้แก่ ไม่มีความเพียรเป็นเครื่องทำ
การงานในเวลาแห่งการงาน. บทว่า อุตฺถมฺ แปลว่า ไม่มีความระวังคิด
มีอาจารย์อันทอดทิ้งเสียแล้ว. บทว่า นิทฺทา อธิบายว่า เมื่อเดินก็ดี ยืนอยู่
ก็ดี นั่งแล้วก็ดี ย่อมหลับ เพราะความเป็นผู้มากด้วยความหลับ ก็จะไม่
กล่าวไปไยถึงการนอนเล่า. บทว่า ตนฺทึ ได้แก่ ความเกียจคร้านอันจรมา
ด้วยอำนาจแห่งความกระหายจัดเป็นต้น. บทว่า เต นิทฺเท แปลว่า ช่อง
เหล่านั้น ได้แก่ ช่องทั้ง ๖. บทว่า สพฺพโส แปลว่า โดยประการทั้งปวง.
บทว่า ตํ แปลว่า สักว่า เป็นนิบาต. บทว่า วิชฺชเย แปลว่า ฟังเว้น
คือ ฟังละเสีย.

จบอรรถกถานชิรติสูตรที่ ๖

๗. อิศรสสูตร

[๒๑๑] เทวคาทูลถามว่า

อะไรหนอเป็นใหญ่ในโลก อะไร
หนอเป็นสูงสุดแห่งภันฑะทั้งหลาย อะไร
หนอเป็นดังสนิมัสตราในโลก อะไรหนอ
เป็นเสนียดในโลก ใครหนอนำของไปอยู่
ย่อมถูกห้าม แต่ใครนำไปกลับเป็นที่รัก
ใครหนอมาหาบ่อย ๆ บัณฑิตย่อมยินดี
ต้อนรับ.

[๒๑๒] พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสตอบว่า

อำนาจเป็นใหญ่ในโลก หลึงเป็น
สูงสุดแห่งภันฑะทั้งหลาย ความโกรธเป็น
ดังสนิมัสตราในโลก พวกโจรเป็นเสนียด
ในโลก โจรนำของไปอยู่ย่อมถูกห้าม แต่
สมณะนำไปกลับเป็นที่รัก สมณะมาหา
บ่อย ๆ บัณฑิตย่อมยินดีต้อนรับ.

อรรถกถาอิสสระสูตร

พึงทราบวินิจฉัยในอิสสระสูตรที่ ๗ ต่อไป:-

บทว่า **สตถมมล** ได้แก่ ศัสตราที่มีสนิมเกาะแล้ว. บทว่า **กิสฺสุ** **หรนฺตุ** **วาระนฺติ** คือข้อมป้องกันมิให้น้ำไป. บทว่า **วโส** ได้แก่ ความ เป็นไปทั่วแห่งอำนาจ. บทว่า **อิตุถิ** ความว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า **หฺนฺยิ** เป็นสูงสุดแห่งภักทะทั้งหลายคือเป็นภักทะอันประเสริฐ เพราะเป็น ภักทะที่ไม่พึงทอดทิ้ง. อีกอย่างหนึ่ง พระโพธิสัตว์ทั้งหลายและพระเจ้า จักรพรรดิแม่ทั้งหมด ข้อมเกิดในท้องของมารดาเท่านั้น เพราะฉะนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า **หฺนฺยิ** เป็นสูงสุด แห่งภักทะทั้งหลาย ดังนี้.

บทว่า **โกโร** **สตถมมล** อธิบายว่า ความโกรธเช่นกับด้วยศัสตรา อันสนิมเกาะกินแล้ว. อีกอย่างหนึ่ง เป็นสนิมของศัสตราคือ ปัญญา เพราะฉะนั้น จึงตรัสว่า สนิมของศัสตรา ดังนี้. บทว่า **อพฺพุทฺธิ** ได้แก่ เป็นเหตุแห่ง ความพินาศ อธิบายว่า พวกโจรเป็นผู้ทำความพินาศในโลก. บทว่า **หรนฺโต** ความว่า ถือนำวัตถุทั้งหลายมีสลาภกตเป็นต้นไปอยู่. จริงอย่างนั้น สมณะ เมื่อนำวัตถุทั้งหลายมีสลาภกตเป็นต้นเหล่านั้นอันมนุษย์ทั้งหลาย สละถวายแล้ว ในเวลาที่ตั้งไว้นั้นแหละไป ชื่อว่า ข้อมเป็นที่รักของมนุษย์เหล่านั้น. เมื่อ สมณะไม่นำวัตถุไป พวกมนุษย์ข้อมเป็นผู้วิปปฏิสาร (เดือดร้อน) เพราะ อาศัยความเสื่อมจากบุญ (ที่จะได้).

จบอรรถกถาอิสสระสูตรที่ ๗

๘. กามสูตร

[๒๑๓] เทวดาทูลถามว่า

กุลบุตรผู้ใคร่ประโยชน์ไม่ควรให้สิ่ง
อะไร คนไม่ควรสละอะไร อะไรหนอที่
เป็นส่วนดีงามควรปล่อย แต่ที่เป็นส่วน
ลามกไม่ควรปล่อย.

[๒๑๔] พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสตอบว่า

บุรุษไม่พึงให้ซึ่งตน ไม่พึงสละซึ่ง-
ตน วาจาที่ดีควรปล่อย แต่วาจาที่ลามก
ไม่ควรปล่อย.

อรรถกถากามสูตร

พึงทราบวินิจฉัยในกามสูตรที่ ๘ ต่อไป :-

บทว่า ไม่พึงให้ซึ่งตน นี้ ท่านอธิบายว่า ยกเว้นพระโพธิสัตว์
ทั้งหลายแล้ว บุคคลไม่พึงให้ซึ่งตนโดยการทำตนให้เป็นทาสของผู้อื่น. บทว่า
น ปริจฺเจห อธิบายว่า ยกเว้นพระโพธิสัตว์ทั้งหลายนั้นแหละ บุคคลไม่พึง
สละซึ่งตนให้แก่สัตว์ทั้งหลายมีสีหะและพยัคฆ์ร้ายเป็นต้น. บทว่า กุลยาณิ
ได้แก่ วาจาสุภาพอ่อนโยน. บทว่า ปาปิกิ คือ วาจาหยาบคาย.

จบอรรถกถากามสูตรที่ ๘

๕. ปาถะยยสูตร

[๒๑๕] เทวดาทูลถามว่า

อะไรหนอย่อมรวบรวมไว้ซึ่งสะเบียง
อะไรหนอ เป็นที่มานอนแห่งโภคทรัพย์
ทั้งหลาย อะไรหนอ ย่อมเลือกไสนรชน
ไป อะไรหนอ ละได้ยากในโลก สัตว์เป็น
อันมากติดอยู่ในอะไร เหมือนนกติดบ่วง.

[๒๑๖] พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสตอบว่า

ศรัทธาย่อมรวบรวมไว้ซึ่งสะเบียงสิริ
(คือมิ่งขวัญ) เป็นที่มานอนแห่งโภคทรัพย์
ทั้งหลาย ความอยากย่อมเลือกไสนรชนไป
ความอยากละได้ยากในโลก สัตว์เป็น
อันมากติดอยู่ในความอยาก เหมือนนก
ติดบ่วง.

อรรถกถาปาเลยยสูตร

พึงทราบวินิจฉัยในปาเลยยสูตรที่ ๕ ต่อไป :-

บทว่า **ศรัทธาย่อมรวบรวมไว้ซึ่งสะเบียง** อธิบายว่า บุคคล
ยังศรัทธาให้เกิดขึ้นแล้ว ย่อมให้ทาน ย่อมรักษาศีล ย่อมทำอุโบสถกรรม
ด้วยเหตุนี้แหละ พระผู้มีพระภาคเจ้า จึงตรัสว่า ศรัทธาย่อมรวบรวมไว้ซึ่ง
สะเบียง ดังนี้. บทว่า **สิริ** ได้แก่ ความเป็นใหญ่. บทว่า **อาสโย** ได้แก่
เป็นที่อาศัย. จริงอยู่ โภคะทั้งหลายย่อมมาจากทางบกบ้าง ทางน้ำบ้าง
มุ่งหน้าเฉพาะผู้เป็นใหญ่เท่านั้น ด้วยเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า
สิริเป็นที่มานอนแห่งโภคทรัพย์ ดังนี้. บทว่า **ปริกสุตติ** ได้แก่ ย่อม
นุคคร่าไป.

จบอรรถกถาปาเลยยสูตรที่ ๕

๑๐. ปัชโชตสูตร

[๒๑๗] เทวดาทูลถามว่า

อะไรหนอ เป็นแสงสว่างในโลก อะไร
หนอ เป็นธรรมเครื่องตั้งอยู่ในโลก อะไร
หนอ เป็นสหายในการทำงานของผู้เป็นอยู่
ด้วยการทำงาน อะไรหนอ เป็นเครื่องสืบต่อ
ชีวิตของเขา อะไรหนอบุคคลผู้เกียจคร้าน
บ้าง ไม่เกียจคร้านบ้าง ย่อมพะนอเลี้ยง
ดูจมารดาเลี้ยงดูบุตร เหล่าสัตว์มีชีวิตที่
อาศัยแผ่นดินอาศัยอะไรหนอเลี้ยงชีวิต.

[๒๑๘] พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสตอบว่า

ปัญญาเป็นแสงสว่างในโลก สติ
เป็นธรรมเครื่องตั้งอยู่ในโลก ฝูงใดเป็น
สหายในการทำงานของผู้เป็นอยู่ด้วยการทำงาน
ใดเป็นเครื่องต่อชีวิตของเขา ฝนย่อมเลี้ยง
บุคคลผู้เกียจคร้านบ้าง ไม่เกียจคร้านบ้าง
เหมือนมารดาเลี้ยงบุตร เหล่าสัตว์มีชีวิตที่
อาศัยแผ่นดิน อาศัยฝนเลี้ยงชีวิต.

อรรถกถาปัชโชตสูตร

พึงทราบวินิจฉัยในปัชโชตสูตรที่ ๑๐ ต่อไป :-

บทว่า แสงสว่าง ได้แก่แสงสว่างจุจประทีป. บทว่า เครื่องตื่นอยู่ ได้แก่ ย่อมเป็นคชชาคริกพราหมณ์ (พราหมณ์ผู้ตื่นอยู่). บทว่า ฝูงโคเป็น สหายในการทำงานของผู้เป็นอยู่ อธิบายว่า ฝูงโคเท่านั้นเป็นสหายในการทำงาน ชื่อว่า มีการงานเป็นเพื่อนสอง ในการทำงานของพวกเขาที่มีชีวิตอยู่กับการงาน คือว่า พวกเขา ย่อมยังกสิกรรมเป็นต้นให้สำเร็จกับด้วยโคมณฑลทั้งหลาย. บทว่า สิตุสสุ อิริยาบถ ได้แก่ ไถเป็นอิริยาบถ คือเป็นเครื่องสืบต่อ แห่งชีวิตของหมู่มสัตว์นั้น. บทว่า สิติ แปลว่า กันไถ. เพราะฉะนั้นของ ชวานาคคนใด แม้มีประมาณน้อย ย่อมไม่ทำการไถแล้ว เขาย่อมกล่าวว่า เราจักเป็นอยู่ได้อย่างไร ดังนี้.

จบอรรถกถापัชโชตสูตรที่ ๑๐

๑๑. อรณสูตร

[๒๑๕] เทวคาทูลถามว่า

คนพวกไหนหนอไม่เป็นข้าศึกใน
โลกนี้ พรหมจรรย์ที่อยู่จบแล้วของชน
พวกไหน ย่อมไม่เสื่อม คนพวกไหนกำ-
หนดรู้ความอยากได้ในโลกนี้ ความเป็น
ไทม์แก่คนพวกไหนทุกเมื่อ มารดาบิดา
หรือพี่น้องย่อมไหว้บุคคลนั้น ผู้ตั้งมั่นใน
ศีล คือ ไครหนอ พวกกษัตริย์ ย่อมอภิ-
วาทไครหนอในธรรมวินัยนี้ ผู้มีชาติต่ำ.

[๒๒๐] พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสตอบว่า

สมณะทั้งหลายในธรรมวินัยนี้ ไม่
เป็นข้าศึกในโลก พรหมจรรย์ที่อยู่จบแล้ว
ของสมณะทั้งหลายย่อมไม่เสื่อม สมณะ
ทั้งหลายย่อมกำหนดรู้ความอยากได้ ความ
เป็นไทม์ย่อมมีแก่สมณะทั้งหลายทุกเมื่อ
มารดาบิดาหรือพี่น้องย่อมไหว้บุคคลนั้น
ผู้ตั้งมั่น (ในศีล) คือสมณะ ถึงพวก
กษัตริย์ก็อภิวาทสมณะในธรรมวินัยนี้ ผู้มี
ชาติต่ำ.

จบ อรณสูตรที่ ๑๑

จบ ฅตวาวรรคที่ ๘

อรรถกถาอรณสูตร

พึงทราบวินิจฉัยในอรณสูตรที่ ๑๑ ต่อไป :-

บทว่า **ไม่เป็นข้าศึก** คือได้แก่ ไม่มีกิเลส. บทว่า **วุธิต** แปลว่า อยู่จบแล้ว. บทว่า **โภชิต** ได้แก่ ความไม่เป็นทาส. บทว่า **สมณะทั้งหลาย** ได้แก่ สมณะผู้มีอาสวะสิ้นแล้วทั้งหลาย. เพราะว่าสมณะผู้จีณาสพเหล่านั้น ชื่อว่า ไม่มีกิเลสโดยสิ้นเชิง. บทว่า **พรหมจรรย์ที่อยู่จบแล้วของสมณะย่อมไม่เสื่อม** อธิบายว่า การอยู่ด้วยอริยมรรค ย่อมไม่เสื่อมไป. บทว่า **ปริชานนุติ** อธิบายว่า พระเสกขะทั้งหลาย จำเดิมแต่เป็นกัลยาณปุถุชน ชื่อว่า ย่อมกำหนดรู้ด้วยปัญญาอันเป็นโลกิยะและโลกุตระ. บทว่า **โภชิต** อธิบายว่า ชื่อว่า ความเป็นไท ตลอดกาลเป็นนิตย์ ย่อมมีแก่สมณะผู้เป็นพระจีณาสพเท่านั้น. บทว่า **วนุทติ** ความว่า ย่อมไหว้ตั้งแต่วันบวช. บทว่า **ปติภูจติ** ได้แก่ ตั้งมั่นในศีล. บทว่า **สมณิธ** แปลว่า ซึ่งสมณะในโลกนี้. บทว่า **ชาติหิณ** ได้แก่ บวชมาจากตระกูลจันทาลก็มี. บทว่า **พวกกษัตริย์** อธิบายว่า พวกกษัตริย์ เท่านั้นก็หาไม่ แม้พวกเทพก็ย่อมอภิวัตสมณะผู้สมบูรณ์แล้วด้วยศีลเหมือนกัน ดังนี้แล.

จบอรรถกถาอรณสูตรที่ ๑๑

และจบ ภัทวารวรรคที่ ๘

พรรณนาเทวดาสังยุตแห่งอรรถกถาสารัตถปกาสินี

สังยุตตนิกาย จบเพียงเท่านี้

รวมสูตรที่กล่าวในขัณฑวาวรรค คือ

๑. ขัณฑวาสสูตร ๒. รตสูตร ๓. วิตตสูตร ๔. วุญฺหิสูตร ๕. กิถสูตร
๖. นชีรติสูตร ๗. อิศสรสูตร ๘. กามสูตร ๙. ปาถยยสูตร ๑๐. ปัชโชตสูตร
๑๑. อรณสูตร พร้อมทั้งอรรถกถา

จบ เทวตาสังยุต

เทวปุตตสังยุต

วรรคที่ ๑

๑. ปฐมกัศสปสูตร

[๒๒๑] ข้าพเจ้าได้สดับมาแล้วอย่างนี้ :-

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ในพระวิหารเชตวัน อาราม
ของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี กรุงสาวัตถี.

ครั้งนั้น กัศสปเทวบุตร เมื่อสิ้นราตรีปฐมยาม มีวรรณะอันงามยิ่งนัก
ทำพระวิหารเชตวันทั้งคืนให้สว่าง เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า ถวายบังคม
แล้วได้ยืนอยู่ ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง กัศสปเทวบุตรได้ทูลพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า
พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงประกาศภิกษุไว้แล้ว แต่ไม่ทรงประกาศคำสั่งสอน
ของภิกษุ.

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า ดูก่อนกัศสปเทวบุตร ถ้าอย่างนั้นคำสั่ง
สอนนั้น จงแจ่มแจ้ง ณ ที่นี้เถิด.

[๒๒๒] กัศสปเทวบุตร ได้ทูลว่า

บุคคลพึงศึกษาคำสุภาษิต ศึกษาการ
เข้าไปนั่งใกล้สมณะ ศึกษาการนั่งในที่เร้น
ลับแต่ผู้เดียว และศึกษาการสงบาระจับจิต.

พระศาสดาได้ทรงพอพระทัย.

ลำดับนั้น กัศสปเทวบุตรทราบว่ พระศาสดาทรงโปรดเราแล้ว จึง
ถวายบังคมพระผู้มีพระภาคเจ้าทำประทักษิณแล้วอันตรธานไปในที่นั่นเอง.

อรรถกถาปฐมกัศสปสูตร

ฟังทราบวินิจฉัยในกัศสปสูตรที่ ๑ วรรคที่ ๑ ต่อไป :-

บทว่า เทวปุตุโต ความว่า บุรุษผู้เกิดที่ตักเทวดา ชื่อว่า เทพบุตร สตรีผู้เกิดที่ตักเทวดา ชื่อว่า เทพธิดา. เทวดาที่ไม่ปรากฏนามท่าน เรียกว่า เทวดาองค์หนึ่ง เทพที่ปรากฏนาม ท่านเรียกว่า เทพบุตรมีชื่ออย่างนี้. เพราะฉะนั้น เทวดาองค์ใดองค์หนึ่ง ท่านกล่าวไว้ในหนหลังแล้ว ในสูตรนี้ จึงกล่าวว่า เทพบุตร. บทว่า อนุสาสิ แปลว่า คำสั่งสอน. เขาว่า เทพบุตร องค์นี้ได้ฟังว่าพระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงทำยมกปาฏิหาริย์ในพรรษาที่ ๗ นับแต่ ตรัสรู้ ทรงเข้าจำพรรษา ณ เทวบุรี (ดาวดึงส์) แสดงพระอภิธรรม ตรัส ภิขุניתเทศไว้ในฉนวนวิภังค์อย่างนี้ว่า บทว่า ภิกขุ ได้แก่ ชื่อว่า ภิกขุ เพราะสมัญญา ชื่อว่า ภิกขุ เพราะปฏิญญา แต่เทพบุตรนั้น ไม่ได้ฟัง คำโอวาทภิกขุ คำสั่งสอนภิกขุ อย่างนี้ว่า พวกเธอจงตรีกอย่างนี้ อย่าตรีก อย่างนี้ จงใส่ใจอย่างนี้ อย่าใส่ใจอย่างนี้ จงละข้อนี จงเข้าถึงข้อนีอยู่. เทพ บุตรนั้น หมายถึงข้อนั้น จึงกล่าวว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงประกาศภิกขุไว้ ไม่ทรงประกาศคำสั่งสอนของภิกขุ.

บทว่า เตนหิ ความว่า ก็เพราะเหตุที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า เราไม่ประกาศคำสั่งสอนของภิกขุฉะนั้น. บทว่า ตณฺเฏเวตฺตปฏฺฐาตุ ความ ว่า การประกาศคำสั่งสอนนี้จึงปรากฏแก่ท่านผู้เดียว. ความจริง ผู้ใดประสงค์ จะกล่าวปัญหา ก็ไม่อาจจะกล่าวเทียบกับพระสัพพัญญูญาณได้ หรือว่า ผู้ใด ไม่ประสงค์จะกล่าว ก็อาจจะกล่าวปัญหาได้ หรือว่า ผู้ใดไม่ประสงค์จะกล่าว ทั้งไม่อาจจะกล่าวด้วย. พระผู้มีพระภาคเจ้า ย่อมไม่ทรงทำปัญหาของคนเหล่า

นั้นทั้งหมดให้เป็นภาระ แต่เทพบุตรองค์นี้ ประสงค์จะกล่าวด้วย ทั้งอาจกล่าว
ได้ด้วย. เพราะฉะนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้า เมื่อทรงทำปัญหาให้เป็นภาระของ
เทพบุตรนั้นผู้เดียว จึงตรัสอย่างนี้. แม้เทพบุตรนั้น ก็กล่าวปัญหา.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **สุภาสิตสูส ลิกฺขเอถ** ความว่า พึง
ศึกษาคำสุภายิต คือพึงศึกษาวจิสูจริต ๔ อย่าง ที่อิงอาศัยสังจะ ๔ อิงอาศัย
กถาวัตถุ ๑๐ อิงอาศัยโพธิปักขิยธรรม ๓๗ เท่านั้น. บทว่า **สมณฺญาสนสูส จ**
ความว่า การเข้าถึงความสงบ อันสมณะทั้งหลายพึงเสพ คือพึงศึกษา พึงเจริญ
กัมมัญฐาน ๓๘ ประเภท. อีกอย่างหนึ่ง แม้การเข้าไปหาเหล่าภิกษุผู้เป็นพหูสูต
ก็ชื่อว่า การเข้าไปนั่งใกล้สมณะ. อธิบายว่า พึงศึกษาประโยชน์แห่งความรู้
ด้วยปัญญา โดยการถามปัญหาว่า ท่านเจ้าข้า แม้ข้อนั้นก็เป็นกุศลหรือ ดังนี้
เป็นต้น. บทว่า **จิตฺตฺวูปสมสูส จ** ความว่า และพึงศึกษาความสงบจิต
ด้วยอำนาจสมาบัติ ๘. ดังนั้น ศึกษา ๓ เป็นอันเทพบุตรกล่าวแล้ว. จริงอยู่
เทพบุตรนั้นกล่าวอริสติกศึกษาด้วยบทแรก กล่าวอริปัญญาศึกษาด้วยบทที่ ๒
กล่าวอริจิตตศึกษา ด้วยการสงบจิต เพราะฉะนั้น คำสอนแม่ทั้งสิ้น จึง
เป็นอันเทพบุตรนั้นประกาศแล้ว ด้วยกาลานี้แล.

จบอรรถกถาสप्तสุตฺรที่ ๑

๒. ทุติยักัสสปสูตร

[๒๒๓]. . . อารามของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี กรุงสาวัตถี. . .
กัสสปเทวบุตร ยืนอยู่ ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่งแล้ว ได้กล่าวคาถานี้ ในสำนัก
พระผู้มีพระภาคเจ้าว่า

ภิกษุพึงเป็นผู้เฟื่องพินิจ มีจิตหลุดพ้น
แล้ว พึงหวังธรรมอันไม่เป็นที่เกิดขึ้นแห่ง
ทุกข์ อนึ่ง ภิกษุผู้มุ่งต่อพระอรหันต์นั้น
พึงรู้ความเกิดขึ้น และความเสื่อมไปแห่ง
โลก พึงมีใจดี อันค้นหาและทิวฐิไม่อิง
อาศัยแล้ว.

อรรถกถาทุติยักัสสปสูตร

พึงทราบวินิจฉัยในกัสสปสูตรที่ ๒ ต่อไป :-

บทว่า ฌายี ได้แก่เป็นผู้เฟื่องพินิจ ด้วยฉานทั้ง ๒ [คืออาร์มมณู-
ปนิชฉาน และ ลักขณูปนิชฉาน]. บทว่า วิมุตตจิตโต ได้แก่มีจิตหลุด
พ้นแล้วด้วยกัมมัฏฐาน. บทว่า หทยสุตานุปฺปตฺตี ได้แก่ พระอรหันต์.
บทว่า โลกุตฺต ได้แก่ สัจจารโลก. บทว่า อนิสฺสฺสฺสฺสฺสฺส ได้แก่ ผู้ค้นหา
และทิวฐิไม่อิงอาศัยแล้ว อีกอย่างหนึ่ง ไม่อิงอาศัยค้นหาและทิวฐิ. บทว่า
ตทานิสฺส โส ได้แก่ ผู้มุ่งต่อพระอรหันต์. ท่านอธิบายว่า ภิกษุผู้มุ่งต่อพระ-

พระสุตตันตปิฎก สังยุตตนิกาย สคาถวรรค เล่ม ๑ ภาค ๑ - หน้าที่ 324

อรหัต เมื่อปรารถนาพระอรหัต พึงเป็นผู้เพ่งพินิจ พึงมีจิตหลุดพ้น พึง
ทราบความเกิด และความดับไปแห่งโลกแล้ว ไม่มีตัณหาและทิฐิอาศัยแล้ว.
ก็ต้นศีลธรรม ธรรมที่เป็นแบบแผน เป็นบุพภาคส่วนเบื้องต้นแห่งธรรมทั้ง
ปวงในพระศาสนาแล.

จบอรรถกถากัสสปสูตรที่ ๒

๓. มามสูตร

[๒๒๔]... อารามของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี กรุงสาวัตถีครั้งนั้น
มาฆเทวบุตร เมื่อสิ้นราตรีปฐมยามแล้ว มีวรรณะอันงามยิ่งนัก ทำพระวิหาร
เชตวันทั้งสิ้นให้สว่าง เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าถวายบังคมแล้ว ได้ยืนอยู่
ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง

[๒๒๕] มาฆเทวบุตรได้ทูลถามพระผู้มีพระภาคเจ้าด้วยคาถาว่า

บุคคลฆ่าอะไร จึงจะอยู่เป็นสุข ฆ่า
อะไร จึงจะไม่เศร้าโศก ข้าแต่พระโคตม
พระองค์ทรงชอบการฆ่ากรรมอะไร ซึ่ง
เป็นกรรมอันเอก.

[๒๒๖] พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสตอบว่า

บุคคลฆ่าความโกรธแล้ว ย่อมอยู่
เป็นสุข ฆ่าความโกรธแล้ว ย่อมไม่เศร้า
โศก ดูก่อนท้าววัตรภู พระอริยะทั้งหลาย
สรรเสริญการฆ่าความโกรธ ซึ่งมีรากเป็น
พิษ มียอดหวาน ด้วยว่า บุคคลฆ่าความ
โกรธนั้นได้แล้วย่อมไม่เศร้าโศก.

อรรถกถามาสสูตร

พึงทราบวินิจฉัยในมาสสูตรที่ ๓ ต่อไป :-

คำว่า **มาฆะ** นี้เป็นนามของท้าวสักกะ. ท้าวสักกะนั้นแล ชื่อว่า
วัตรภู เพราะอรรถว่า ครองบำงผู้อื่นด้วยวัตรแล้วถึงความเป็นใหญ่ อีกอย่าง
หนึ่ง ชื่อว่า วัตรภู เพราะอรรถว่า ทรงครองบำงอสูรที่ชื่อว่าวัตรภู.

จบอรรถกถามาสสูตรที่ ๓

๔. มاکขสูตร

[๒๒๗] มاکขเทวบุตร ยืนอยู่ ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่งแล้วได้
ทูลถามพระผู้มีพระภาคเจ้าด้วยคาถาว่า

แสงสว่างในโลก มีอย่าง ข้า
พระองค์มาเพื่อทูลถามพระผู้มีพระภาคเจ้า
แล้ว ไฉนจะพึงทราบอันนี้ได้.

[๒๒๘] พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสตอบว่า

แสงสว่างในโลกมี ๔ อย่าง อย่างที่
๕ ไม่มีในโลกนี้ พระอาทิตย์ส่องสว่างใน
กลางวัน พระจันทร์ส่องสว่างในกลางคืน
ส่วนไฟส่องสว่างในที่นั้น ๆ ทั้งกลางวัน
และกลางคืน พระสัมพุทธเจ้าประเสริฐสุด
ว่าแสงสว่างทั้งหลาย แสงสว่างนี้เป็น
ยอดเยี่ยม.

อรรถกถามาคขสูตรที่ ๔ มีเนื้อความเหมือนที่กล่าวมาแล้ว.

๕. ทามลิสสูตร

[๒๒๕] ... อารามแห่งอนาถบิณฑิกเศรษฐี กรุงสาวัตถี ครั้งนั้น
ทามลิวทบุตร เมื่อสิ้นราตรีปฐมยาม มีวรรณะงามยิ่งนัก ทำพระวิหารเชตวัน
ให้สว่างทั่วแล้ว เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า ถวายบังคมแล้ว ได้ยื่น ณ
ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง

[๒๓๐] ทามลิวทบุตร... ได้กล่าวคาถานี้ ในสำนักพระผู้มี-
พระภาคเจ้าว่า

พราหมณ์ผู้ไม่เกียจคร้าน พึงทำ
ความเพียรนี้ เขาไม่ปรารถนาภพด้วย
เหตุนั้น เพราะละ काम ได้ขาด.

[๒๓๑] พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า

ทามลิจิ ไม่มีแก่พราหมณ์ เพราะว่า
พราหมณ์ทำกิจเสร็จแล้ว สัตว์เกิดยังไม่ได้
ทำจอดในแม่น้ำทั้งหลาย เพียงใด เขาต้อง
พยายามด้วยตัวทุกอย่าง เพียงนั้น ก็ผู้นั้น
ได้ทำที่จอดแล้ว ยืนอยู่บนบก ไม่ต้อง
พยายาม เพราะว่า เขาถึงฝั่งแล้ว.

ดูก่อนทามลิวทบุตร นี่เป็นข้อ
อุปมาแห่งพราหมณ์ ผู้สิ้นอาสวะแล้ว มี
ปัญญาเพ่งพินิจ พราหมณ์นั้น ถึงที่สุด
แห่งชาติและมรณะแล้ว ไม่ต้องพยายาม
เพราะถึงฝั่งแล้ว.

อรรธกถาทามลิสูตร

พึงทราบวินิจฉัยในทามลิสูตรที่ ๕ ต่อไป :-

บทว่า น เตนาลีสเต ภว ความว่า เขาไม่ปรารถนาภพใดภพหนึ่ง ด้วยเหตุนี้. เทพบุตรผู้มีความเพียรติดต่อกันนี้ คิดว่า ความสิ้นสุดกิจของพระชีนาสพไม่มี ด้วยว่า พระชีนาสพ ทำความเพียรมาตั้งแต่ต้นเพื่อบรรลुพระอรหัต ต่อมา ก็บรรลุพระอรหัต เพราะเหตุนี้ ท่านจงอย่านิ่งเสีย จงทำความเพียร จงบากบั่นในที่นั้น ๆ นั้นแล ดังนี้แล้ว จึงกล่าวอย่างนี้.

ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงพระดำริว่า เทพบุตรองค์นี้ไม่กล่าวการจบกิจของพระชีนาสพ กล่าวแต่คำสอนของเราว่าเป็นอนิฆานิก ไม่น่าสัตว์ออกจากทุกข์ เราจักแสดงการจบกิจของพระชีนาสพนั้น ดังนี้แล้ว จึงตรัสว่า นตฺถิ กิจจํ ดังนี้ เป็นต้น. ได้ยินว่า ในปิฎกทั้งสาม คาถานี้ ไม่แตกต่างกัน. ด้วยว่า ขึ้นชื่อว่า โทษของความเพียร พระผู้มีพระภาคเจ้ามิได้ทรงแสดงไว้ในที่อื่น. แต่ในทามลิสูตรนี้ ทรงปฏิเสธเทพบุตรองค์นี้ จึงตรัสอย่างนี้ เพื่อทรงแสดงการจบกิจของพระชีนาสพว่า เบื้องต้นภิกษุอยู่ป่า ถือเอากรรมฐานทำความเพียร เพื่อความสิ้นไปแห่งอาสวะสำเร็จเป็นพระชีนาสพ [สิ้นกิเลสหมด] แล้ว ต่อมา ถ้าเธอประสงค์จะทำความเพียรก็ทำ ถ้าไม่ประสงค์ เธอจะอยู่ตามสบาย ก็ได้ ดังนี้. บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า คาธึ แปลว่า ทำเป็นที่จืด.

จบอรรธกถาทามลิสูตรที่ ๕

๖. กามทสูตร

[๒๓๒] กามทเทวบุตร ยืนอยู่ ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่งแล้วได้ทูล
พระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า การทำสมณธรรมทำได้
โดยยาก ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า การทำสมณธรรมทำได้โดยแสนยาก.

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า

ชนทั้งหลาย ผู้ตั้งมั่นแล้วด้วยศีล
แห่งพระเสขะ มีตนตั้งมั่นแล้ว ย่อมกระ-
ทำสมณธรรม แม้ที่ทำได้โดยยาก ความ
ยินดี ย่อมนำสุขมาให้แก่บุคคลผู้เข้าถึง
แล้ว ซึ่งการบวชไม่มีเรื่อน.

[๒๓๓] กามทเทวบุตรทูลว่า ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า ข้อที่หาได้
ยาก คือ สันตฤณี ความสันโดษ.

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า

ชนเหล่าใด จินดีแล้วในความสงบ
แห่งจิต ชนเหล่าใด มีใจยินดีแล้วใน
ภาวณา ทั้งกลางวันและกลางคืน ชน-
เหล่านั้น ชื่อว่า ย่อมได้แม้ซึ่งสิ่งที่ได้
โดยยาก.

[๒๓๔] กามทเทวบุตรทูลว่า ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า ธรรมชาติที่
ตั้งมั่นได้ยาก คือ จิต.

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า

ชนเหล่าใด ยินดีแล้วในความสงบ

อินทรีย์ ชนเหล่านั้นชื่อว่ายอมตั้งมั่นซึ่งจิต
ที่ตั้งมั่นได้ยาก ดูก่อนกามทเวบุตร อริยะ
ทั้งหลายเหล่านั้นยอมตัดขายแห่งมัจจุไป.

[๒๓๕] กามทเวบุตรทูลว่า ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า ทางที่ไปได้
ยาก คือ ทางที่ไม่เรียบ.

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า

ดูก่อนกามทเวบุตร พระอริยะ

ทั้งหลาย ย่อมไปได้ แม้ในทางที่ไม่เรียบ
ที่ไปได้ยาก ผู้มิใช่อริยะ ย่อมเป็นผู้บ้าย
ศีรษะลงต่ำเบื้องต่ำ ตกไปในทางอันไม่เรียบ
ทางนั้นยอมสม่าเสมอสำหรับอริยะทั้งหลาย
เพราะอริยะทั้งหลาย เป็นผู้สม่าเสมอ ใน
ทางอันไม่เรียบ.

อรรถกถากามทสูตร

พึงทราบวินิจฉัยในกามทสูตรที่ ๖ ต่อไป :-

บทว่า **ทุกฺกริ** ความว่า ได้ยินว่า เทพบุตรองค์นี้ เคยเป็นพระโยคาวจร ช่มกิเลสทั้งหลาย ด้วยความพากเพียร เพราะเป็นผู้มีกิเลสหนา กระทำสมณธรรม ก็ยังไม่บรรลุนิพพาน เพราะมีอุปนิสัยในปางก่อนน้อย กระทำกาละ [ตาย] แล้วไปบังเกิดในเทวโลก ไปยังสำนักพระตถาคตมา ด้วยหวังจะทูลบอกว่า สมณธรรมทำได้ยาก จึงทูลอย่างนี้ บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ทุกฺกริ** ความว่า ขึ้นชื่อว่า การกระทำสมณธรรมให้บริสุทธิ์โดยส่วนเดียว ตลอด ๑๐ ปีบ้าง ฯลฯ ๖๐ ปีบ้าง ชื่อว่ากระทำได้ยาก. บทว่า **เสกฺขา** ได้แก่ พระเสขะ ๗. บทว่า **สีลสมาหิตา** แปลว่า ตั้งมั่นเข้าประกอบแล้วด้วยศีล. บทว่า **จิตตฺตา** แปลว่า สภาวะที่ตั้งมั่นแล้ว พระผู้มีพระภาคเจ้า กรันทรงแก้ปัญหาก็เทพบุตรทูลถามอย่างนี้แล้ว บัดนี้ เมื่อจะทรงตั้งปัญหาให้สูงขึ้น ไปอีก จึงตรัสว่า **อนคาริยุเปตฺตสฺส** เป็นต้น. บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **อนคาริยุเปตฺตสฺส** ได้แก่ ผู้เข้าถึงความไม่มีเรื่อน คือปราศจากเรื่อน. จริงอยู่ ภิกษุอยู่บนปราสาทแม่ ๗ ชั้น เมื่อถูกพระภิกษุผู้แก่กว่ามาบอกว่า เสนาสนะนี้ตกถึงผม ดังนี้ ย่อมถือเอาบาตรจิ๋วออกไปโดยดี เพราะฉะนั้น ภิกษุนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสเรียกว่า ผู้เข้าถึงความไม่มีเรื่อน. บทว่า **ตฺถุจฺจิ** ได้แก่ ความสันโดษด้วยปัจจัย ๔. บทว่า **ภวานาย** ได้แก่ ในการอบรมความสงบแห่งจิต.

บทว่า **เต เจตฺวา มจฺจุโน ชาลํ** ความว่า พระอริยะเหล่าใด ยินดีแล้วในความสงบแห่งอินทรีย์ ทั้งกลางวันและกลางคืน พระอริยะเหล่านั้น

ยอมตั้งมั่นจิตที่ตั้งมั่นได้ยาก. พระอริยะเหล่าใด มีจิตตั้งมั่นแล้ว พระอริยะเหล่านั้น ทำความสันโดษในปัจจัย ๔ ให้บริบูรณ์ ย่อมไม่ลำบาก พระอริยะเหล่าใดสันโดษแล้ว พระอริยะเหล่านั้น ทำศีลให้บริบูรณ์ ย่อมไม่ลำบาก พระอริยะเหล่าใดตั้งมั่นในศีล พระอริยะเหล่านั้น คือพระเสขะ ๗ ตัดข่ายคือกิเลส ที่เรียกว่า ข่ายมัจจุไป. คำทั้งหมดว่า **ทุกุคโม** นี้ ท่านอธิบายว่า เทพบุตรทูลถามว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ พระอริยะเหล่าใด ยินดีในอินทรีย์อันสงบ พระอริยะเหล่านั้น ย่อมตั้งมั่นจิตที่ตั้งมั่นได้ยาก พระอริยะเหล่าใดตั้งมั่นในศีล พระอริยะเหล่านั้นตัดข่ายมัจจุไปได้ ก็บุคคลนี้จักไปได้อย่างไร ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า ทางนี้เป็นทางที่ไปได้ยาก เป็นทางที่ไม่เรียบ มิใช่หรือ ดังนี้ ในข้อนั้น อริยมรรคไม่เป็นทางที่ไปได้ยาก ไม่เป็นทางที่ไม่เรียบ ก็จริงอยู่ ถึงอย่างนั้น อันตรายเป็นอันมาก ย่อมมีแก่บุคคลนั้น เพราะปฏิบัติเป็นบุพภาคส่วนเบื้องต้น เพราะฉะนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้า จึงตรัสอย่างนั้น. บทว่า **อวิ สิริ** ได้แก่ เป็นผู้บ้ายศิระลง เพราะศิระคือญาณ ย่อมตกไป และเพราะไม่อาจยกขึ้นสู่อริยมรรคได้ ชนเหล่านั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสเรียกว่า ตกไปในทางอันไม่เรียบ. บทว่า **อริยานัม สโม มกุโค** ความว่า ทางนั้นนั่นแล ย่อมเป็นทางเรียบของพระอริยะทั้งหลาย. บทว่า **วิสม สมา** ความว่า แท้จริง พระอริยะทั้งหลายเป็นผู้เรียบอย่างเดียว ในหมู่สัตว์ที่ไม่เรียบ.

๗.ปัญจาลัจฉาทสูตร

[๒๓๖] ปัญจาลัจฉาทเวทบุตร ยืนอยู่ ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่งแล้ว
ได้กล่าววาทานี้ ในสำนักพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า

บุคคลผู้มีปัญญามาก ได้พบโอกาส
ช่องทางในที่ลับแคบหนอ ผู้ใดได้รู้ฉาน
เป็นผู้ตื่น ผู้นั้นเป็นผู้องอาจในการเร้น
เป็นมุนี.

[๒๓๗] พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า

ดูก่อนปัญจาลัจฉาทเวทบุตร ชนเหล่า
ใด แม้อยู่ในที่ลับแคบ แต่กลับได้ซึ่งสติ
เพื่อการบรรลุนิพพาน คือพระนิพพาน
ชนเหล่านั้น ชื่อว่า ตั้งมั่นดีแล้วโดยชอบ.

อรรถกถาปัญจาลัจฉาทสูตร

พึงทราบวินิจฉัยในปัญจาลัจฉาทสูตรที่ ๗ ต่อไป :-

ในบทว่า สมุพาเซ ที่ลับแคบมี ๒ ได้แก่ ที่ลับแคบ คือ นิเวศน์ ที่
ลับแคบ คือ กามคุณ. ในที่ลับแคบทั้งสองนั้น ในพระสูตรนี้ ท่านประสงค์
เอาที่ลับแคบ คือ นิเวศน์. คำว่า โอภาโส นี้เป็นชื่อของฉาน. บทว่า
ปฏิสินนิสโส แปลว่า เป็นผู้หลีกออกได้ประเสริฐสุด. ผู้ละมานะได้แล้ว

ตรัสเรียกชื่อว่า ผู้หลีกออก เหมือนอย่างที่ตรัสไว้ว่า คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็ภิกษุเป็นผู้หลีกออกเป็นไหน คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุในธรรมวินัยนี้ มี อัสมิมานะ [ความถือว่าเป็นเรา] อันละได้แล้ว มีมูลอันถอนเสียแล้ว ทำเป็น คู่จตุตถามีรากอันถอนแล้ว ทำให้ไม่มี ไม่มีการเกิดขึ้นต่อไป ดังนี้. บทว่า **ปจฺจลทฺธิ** สฺ แปลว่า ได้เฉพาะแล้ว. ด้วยบทว่า **สมฺมา เต** ท่านกล่าวฉาน ผสมกันไว้ว่า ชนเหล่าใดได้เฉพาะสติ เพื่อบรรลุพระนิพพาน ชนเหล่านั้น เป็นผู้ตั้งมั่นดีแล้ว แม้ด้วยโลกุตรสมาธิ.

จบอรรถกถาปัญญาลจัมมสูตรที่ ๗

๘. ตายนสูตร

[๒๓๘] ครั้งนั้น ตายนเทวบุตรผู้เป็นเจ้าลัทธิมาก่อน เมื่อสิ้น
ราตรีปฐมยาม มีวรรณะอันงามยิ่งนัก ทำพระวิหารเชตวันให้สว่างทั่วแล้ว เข้า
ไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าถึงที่ประทับ ครั้นแล้วก็ถวายบังคมพระผู้มีพระภาคเจ้า
แล้วได้ยืนอยู่ ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง.

[๒๓๙] ตายนเทวบุตร ยืนอยู่ ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่งแล้วได้กล่าว
คาถาเหล่านี้ ในสำนักพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า

ท่านจงพยายามตัดกระแสตัณหา จง
บรรเทาความเสียดใจพราหมณ์.

มุนีไม่ละงาม ย่อมเข้าไม่ถึงความที่
จิตมีอารมณ์เป็นหนึ่งได้ ถ้าบุคคลจะพึง
ทำความเพียร พึงทำความเพียรนั้นจริง ๆ
พึงบากบั่นทำความเพียรนั้นให้มั่น เพราะ
ว่าการบรรพชาที่ปฏิบัติย่อหย่อน ยิ่งไปรย
โทษดุจธูลี.

ความชั่วไม่ทำเสียเลยประเสริฐกว่า
ความชั่วย่อมเผาผลาญในภายหลัง.

ก็กรรมใดทำแล้ว ไม่เดือดร้อนใน
ภายหลัง กรรมนั้นเป็นความดี ทำแล้ว
ประเสริฐกว่า หล้าคาอันบุคคลจับไม่ดี
ย่อมบาดมือนั่นเอง ฉันท.

ความเป็นสมณะ. อันบุคคลปฏิบัติ

ไม่ดี ย่อมจูดเข้าไปในนรก ฉะนั้น.

กรรมอันย่อหย่อนอย่างใดอย่างหนึ่ง

วัตรอันใด ที่เศร้าหมอง และพรหมจรรย์ที่

น่ารังเกียจ ทั้งสามอย่างนั้น ไม่มีผลมาก.

ตายนทเวบุตร ครั้นได้กล่าวดังนี้แล้ว ก็ถวายบังคมพระผู้มีพระภาคเจ้า
ทำประทักษิณแล้วอันตรธานไปในที่นั่นเอง.

[๒๔๐] ครั้งนั้น โดยล่วงราตรีนั้นไป พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสเรียก
ภิกษุทั้งหลายมาว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เมื่อคืนนี้ เทวบุตรนามว่าตายนะ
ผู้เป็นเจ้าลัทธิแต่เก่าก่อนเมื่อสิ้นราตรีปฐมยาม มีวรรณะงามยิ่งนัก ทำพระวิหาร
เชตวันให้สว่าง เข้ามาหาเรา อภิวัตเราแล้ว ได้ยืนอยู่ ณ ที่ควรส่วนข้าง-
หนึ่ง ตายนทเวบุตร กล่าวคาถาเหล่านี้ในสำนักของเราว่า

ท่านจงพยายามตัดกระแสตัณหา จง

บรรเทาความเสียเถิดพราหมณ์.

มุนีไม่ละ काम ย่อมเข้าไม่ถึงความที่

จิตมีอารมณ์เป็นหนึ่งได้ ถ้าบุคคลจะพึง

ทำความเพียร พึงทำความเพียรนั้นจริง ๆ

พึงบากบั้นทำความเพียรนั้นให้มั่น เพราะ

ว่าการบรรพชาที่ปฏิบัติย่อหย่อน ยิ่งไปรย

โทษดุจธูลี.

ความชั่วไม่ทำเสียเลยประเสริฐกว่า

ความชั่วย่อหย่อนเผาผลาญในภายหลัง.

ก็กรรมใดทำแล้วไม่เดือดร้อนใน
ภายหลัง กรรมนั้นเป็นความดี ทำแล้ว
ประเสริฐกว่า หล้ำคาอันบุคคลจับไม่ดี
ย่อมบาดมือนั่นเอง ฉันทใด.

ความเป็นสมณะ อันบุคคลปฏิบัติ
ไม่ดี ย่อมจุดเข้าไปในนรก ฉันทนั้น.

กรรมอันย่อหย่อนอย่างใดอย่างหนึ่ง
วัตรอันใดที่เศร้าหมอง และพรหมจรรย์ที่
น่ารังเกียจ ทั้งสามอย่างนั้น ไม่มีผลมาก.

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ตายนเทพบุตรครั้งได้กล่าวดังนี้แล้ว ก็อภิวัต
เราทำประทักษิณแล้วอันตรธานไปในที่นั่นเอง ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เชอทั้ง
หลาย จงศึกษา จงเล่าเรียน จงทรงจำตายนกาลาไว้ ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย
ตายนกาลาประกอบด้วยประโยชน์ เป็นเบื้องต้นแห่งพรหมจรรย์.

อรรถกถาตายนสูตร

พึงทราบวินิจฉัยในตายนสูตรที่ ๘ ต่อไป :-

บทว่า ปุราณติตถกโร แปลว่า ผู้เป็นเจ้าลัทธิตมาแต่ก่อน. ในคำว่า
ปุราณติตถกโร นั้น ทิฏฐิ ๖๒ ชื่อว่า ลัทธิต [ติตถ]. ศาสดาผู้ก่อกำเนิด
ลัทธิตเหล่านั้น ชื่อว่า เจ้าลัทธิต คือใคร. คือ นันทะ มัจจะ กิสะ สังกัจจะ
และที่ชื่อว่า เดียรถียทั้งหลาย มีปุณณะเป็นต้น. ถามว่า ก็ตายนเทพบุตรนี้
ก่อทิฏฐิขึ้นแล้วบังเกิดในสวรรค์ได้อย่างไร. ตอบว่า เพราะเป็นกัมมวาที.
ได้ยินว่า ตายนเทพบุตรนี้ ได้ให้อาหารในวันอุโบสถเป็นต้น เริ่มตั้งอาหาร

ไว้สำหรับคนอนาถา ทำที่พัก ให้ขุดสระโบกขรณีทั้งหลายได้ทำความดีมาก
แม้อย่างอื่น. เพราะผลวิบากแห่งความดีนั้น เขาจึงบังเกิดในสวรรค์ แต่เขา
ไม่รู้ว่า พระศาสนาเป็นธรรมนำสัตว์ออกจากทุกข์. เขามายังสำนักพระตถาคต
ด้วยประสงค์จะกล่าวคาถาคำร้อยกรอง ประกอบด้วยความเพียรอันเหมาะแก่
พระศาสนา จึงกล่าวคาถาว่า **ฉินุท โสติ** ดังนี้เป็นต้น.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ฉินุท** เป็นคำสั่งที่ไม่แน่นอน. บทว่า
โสติ ได้แก่กระแสดัชนี. บทว่า **ปรกุกม** ได้แก่ ทำความเพียร. บทว่า
กาม ได้แก่ กิเลสกำบัง วัตถุกำบัง. บทว่า **ปญุท** แปลว่า จงนำออก.
บทว่า **เอกตุต** ได้แก่ ฆาน. ท่านอธิบายว่า มุนิไม่ละกามทั้งหลาย ย่อมไม่
เข้าถึง คือ ไม่ได้ฆาน. บทว่า **กยิรา เจ** **กยิราเถน** ความว่า ถ้าบุคคล
พึงทำความเพียรไซ้ร ก็ไม่พึงหือถอยความเพียรนั้น. บทว่า **ทพุเหมน**
ปรกุกม ความว่า พึงทำความเพียรนั้นให้มั่นคง. บทว่า **สิธิโล** **หิ** **ปริพุ-**
พาโซ ได้แก่ บรรพชาที่ถือไว้หย่อน ๆ. บทว่า **ภยโย** **อากรเต** **รัช**
แปลว่า พึงโปรยฐิติ คือกิเลสไว้เบื้องบนมากมาย. บทว่า **อกติ** **ทุกุก**
เสโย แปลว่า ความชั่ว ไม่ทำเสียเลยดีกว่า. บทว่า **ยงุกยจิ** ความว่า
มิใช่แต่สามัญญผล คุณเครื่องเป็นสมณะ ที่ผู้บวชทำชั่วทำไว้อย่างเดียว แม้
กิจกรรมอย่างอื่นอะไร ๆ ที่ผู้บวชทำย่อหย่อน ก็เป็นเช่นนั้นเหมือนกัน. บทว่า
สงุกสิญจ ความว่า วัตรที่ทำได้ยาก คือ ฐตงควัตร ที่สมาทานเพราะ
ปัจฉัยลาภเป็นเหตุในพระศาสนา นี้ ก็เศร้าหมองทั้งนั้น. บทว่า **สงุกสุสร**
ได้แก่ ที่ระลึกด้วยความรังเกียจ คือที่สงสัย รังเกียจอย่างนี้ว่า แม้ข้อนี้ ก็จัก
เป็นข้อที่ผู้นี้กระทำแล้ว แม้ข้อนี้ ก็จักเป็นข้อที่นี้กระทำแล้ว. บทว่า **อาทิ-**
พุหุมจริกา ได้แก่ เป็นเบื้องต้น คือ เป็นที่ปรากฏแห่งมรรคพรหมจรรย์.

จบอรรถกถาตายนสูตรที่ ๘

๕. จันทิมสูตร

[๒๔๑] พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับ ... กรุงสาวัตถี สมัยนั้น
จันทิมเทวบุตรถูกอสุรินทรานูเข้าจับแล้ว ครั้งนั้นจันทิมเทวบุตรระลึกถึง
พระผู้มีพระภาคเจ้า ได้กล่าวคาถานี้ในเวลานั้นว่า

ข้าแต่พระพุทธรเจ้า ผู้แก้สล้า ขอ
ความนอบน้อมจงมีแต่พระองค์ พระองค์
เป็นผู้หลุดพ้นแล้วในธรรมทั้งปวง ข้า
พระองค์ถึงฐานะอันดับขัน ของพระองค์
จงเป็นที่พึ่งแห่งข้าพระองค์นั้น.

[๒๔๒] ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงปรารภจันทิมเทวบุตร
ได้ตรัสกะอสุรินทรานูด้วยพระคาถาว่า

จันทิมเทวบุตร ถึงตลาคตผู้เป็น
พระอรหันต์ ว่าเป็นที่พึ่ง คู่ก่อนราหู
ท่านจงปล่อยจันทิมเทวบุตร พระพุทธรเจ้า
ทั้งหลายเป็นผู้อนุเคราะห์โลก.

[๒๔๓] ลำดับนั้น อสุรินทรานู ปล่อยจันทิมเทวบุตรแล้ว เร่งรีบ
เข้าไปหาท้าวเวปจิตติจอมอสูร แล้วก็เป็นผู้เศร้าสลด เกิดขนพอง ได้ยืนอยู่
ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง.

[๒๔๔] ท้าวเวปจิตติจอมอสูร ได้กล่าวกะอสุรินทรานูด้วยคาถาว่า

คู่ก่อนราหู ทำไมหนอ ท่านจึง
เร่งรีบปล่อยพระจันทร์เสีย ทำไมหนอ
ท่านจึงมีรูปสลด มายืนกลัวอยู่.

[๒๔๕] อสุรินทราหูกล่าวว่

ข้าพเจ้าถูกขับ ด้วยคาถาของ
พระพุทเจ้า หากข้าพเจ้าไม่ฟังปล่อย
จันทิมเทวบุตร ศีรษะของข้าพเจ้าฟังแตก
เจ็ดเหลี่ยมมีชีวิตอยู่ ก็ไม่ฟังได้ความสุข.

อรรถกถาจันทิมสูตร

ฟังทราบวินิจฉัยในจันทิมสูตรที่ ๕ ต่อไป :-

บทว่า จนุทิมมา คือเทพบุตรผู้สถิตอยู่ ณ จันทรวิมาน. บทว่า
สพฺพธิ ได้แก่ ในชั้นร้อยตนะ เป็นต้นทั้งหมด. บทว่า โลกานุกมฺปกา
ได้แก่ เป็นผู้อนุเคราะห์ ทั้งท่าน ทั้งจันทรเทพบุตร เช่นเดียวกัน. บทว่า
สนฺตรมานโน ได้แก่ ดูจรีบด่วน. คำว่า ปมฺฤจฺฉติ เป็นปัจจุบันกาล
ลงในอรรถอดีตกาล.

จบอรรถกถาจันทิมสูตรที่ ๕

๑๐. สุริยสูตร

[๒๘๖] สมัยนั้น สุริยเทวบุตร ถูกอสุรินทราหูเข้าจับแล้ว ครั้งนั้น
สุริยเทวบุตร ระลึกถึงพระผู้มีพระภาคเจ้าได้กล่าวคาถาในเวลานั้นว่า

ข้าแต่พระพุทธเจ้า ผู้แก้สลักสำ ขอ
ความนอบน้อมจงมีแต่พระองค์ พระองค์
เป็นผู้หลุดพ้นแล้วในธรรมทั้งปวง ข้า
พระองค์ถึงฐานะอันดับขัน ขอพระองค์
จงเป็นที่พึ่งแห่งข้าพระองค์นั้น.

[๒๘๗] ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงปรารภสุริยเทวบุตรได้
ตรัสกะอสุรินทราหูด้วยพระคาถาว่า

สุริยเทวบุตร ถึงตลาคตผู้เป็นพระ-
อรหันต์ ว่าเป็นที่พึ่ง ดูก่อนราหู ท่านจง
ปล่อยสุริยะ พระพุทธเจ้าทั้งหลาย เป็นผู้
อนุเคราะห์โลก สุริยะใดเป็นผู้ส่องแสง
กระทำความสว่างในที่มืดมืด มีสัจฉาน
เป็นวงกลม มีเดชสูง ดูก่อนราหู ท่าน
จงปล่อยสุริยะ ผู้เป็นบุตรของเรา.

[๒๘๘] ลำดับนั้น อสุรินทราหู ปล่อยสุริยเทวบุตรแล้ว เร่งรีบ
เข้าไปหาท้าวเวปจิตติจอมอสูร แล้วก็เป็นผู้เศร้าสลด เกิดขนพอง ได้ยืนอยู่
ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง.

[๒๔๙] ท้าวเวปจิตติจอมอสูร ได้กล่าวกะอสูรินทรานู ด้วยคาถาว่า

ดูก่อนนราหู ทำไมหนอ ท่านจึงเร่ง
รีบ ปล่อยพระสุริยะเสีย ทำไมหนอ ท่าน
จึงมีรูปเศร้าสลด มายืนก้ำกัวยู่.

[๒๕๐] อสูรินทรานู กล่าวว่า

ข้าพเจ้าถูกขับ ด้วยคาถาของ
พระพุทธเจ้า ถ้าข้าพเจ้าไม่ฟังปล่อยพระ-
สุริยะ ศีรษะของข้าพเจ้าพึงแตกเจ็ดเสี่ยง
มีชีวิตรอยู่ ก็ไม่พึงได้รับความสุข.

จบสุริยสูตร

จบ วรรคที่ ๑

อรรถกถาสุริยสูตร

พึงทราบวินิจฉัยในสุริยสูตรที่ ๑๐ ต่อไป :-

บทว่า **สุริโย** คือ เทพบุตร ผู้สถิตอยู่ ณ สุริยวิมาน. บทว่า **อนุช-**
การ ได้แก่ ในการทำความมีศุจดาบอด เพราะห้ามความเกิดแห่งจักขุ
วิญญาณ. บทว่า **เวโรจโน** แปลว่า ส่องสว่าง. บทว่า **มณฑล** ได้แก่
มีสถานกลม ด้วยบทว่า **มาราหุ คิลิ จรมนุตลิกเข** ดังนี้ พระผู้มีพระ
ภาคเจ้าตรัสว่า คุณก่อนราหุ ท่านอย่ากลืนสุริยะผู้โคจรไปในอากาศเลย. ถามว่า
ก็ราหุนั้นกลืนสุริยะนั้นได้หรือ. ตอบว่า กลืนได้สิ เพราะว่า ราหุมี
อัตรภาพใหญ่ ว่าโดยส่วนสูง สูงถึง ๔,๘๐๐ โยชน์ ช่วงแขน ยาว ๑,๒๐๐
โยชน์ ว่าโดยส่วนหนา ๖๐๐ โยชน์ ศีรษะ ๕๐๐ โยชน์ หน้าผาก ๓๐๐ โยชน์
ระหว่างคิ้ว ๕๐ โยชน์ คิ้ว ๒๐๐ โยชน์ ปาก ๒๐๐ โยชน์ จมูก ๓๐๐ โยชน์
ขอบปากเล็ก ๓๐๐ โยชน์ ฝ่ามือฝ่าเท้าหนา ๒๐๐ โยชน์ ข้อมือ ๑๕ โยชน์.
ราหุนั้นเห็นจันทรและสุริยะ ส่องสว่างอยู่ มีความริษยาเป็นปกค้อยู่แล้ว ก็ลงสู่
วิถีโคจรของจันทรและสุริยะนั้น ยืนอ้าปากอยู่. จันทรวิมานหรือสุริยวิมานก็เป็น
ประหนึ่งถูกใส่เข้าไปในมหานรก ๓๐๐ โยชน์ เทวดาทั้งหลายที่สถิตอยู่ในวิมาน
ถูกมรณภัยคุกคาม ก็ร้องเป็นอันเดียวกัน ราหุนั้น บางคราวก็เอามือบังวิมาน
บางคราวก็ใส่ไว้ได้คาง บางคราวก็เอาลิ้นเลีย บางคราวก็วางในกระพุ้งแก้ม
เหมือนกินทำแก้มตุ่ย แต่ราหุนั้น ไม่อาจชลอความเร็วได้ คิดว่าเราจักฆ่าเสีย ก็
ยืนอมทำแก้มตุ่ย หรือคิดว่าขมองของเทพบุตรนั้นจักแตกออกไป ราหุก็คร่ำวิมาน
นั้นน้อมเข้ามา. เพราะฉะนั้น เทพบุตรนั้น จึงไปพร้อมด้วยกันกับวิมาน. บทว่า

ปชั มม ความว่า ได้ยินว่า เทพบุตรแม่ทั้งสองคือ จันทรและสุริยะ บรรลุ
โสดาปัตติผล ในวันที่ตรัสมหาสมยสูตร. ด้วยเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าจึง
ตรัสว่า ปชั มม อธิบาย นั่นเป็นบุตรของเรา.

จบอรรถกถาสุริยสูตรที่ ๑๐

จบวรรคที่ ๑

รวมพระสูตรในวรรคนี้

๑. ปฐมกัถสप्तสูตร ๒. ทุติยกัถสप्तสูตร ๓. มามสูตร ๔. มกฐสูตร
๕. ทามลิสสูตร ๖. กามทสตร ๗. ปัญจาลจันทสูตร ๘. ตายนสูตร ๙. จัน-
ทิมสูตร ๑๐. สุริยสูตร พร้อมทั้งอรรถกถา.

อนาถปิณฑิกวรรคที่ ๒

๑. จันทิมสูตร

ว่าด้วยผู้ถึงฝั่ง

[๒๕๑] พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ในพระวิหารเชตวัน อารามของท่านอนาถปิณฑิกเศรษฐี กรุงสาวัตถี ครั้งนั้น จันทิมสเทวบุตร เมื่อสิ้นปฐมยาม มีวรรณะงามยิ่งนัก ทำพระวิหารเชตวันให้สว่างทั่วแล้ว เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าถึงที่ประทับ ครั้นแล้วก็ถวายบังคมพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้วได้ยืนอยู่ ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง.

[๒๕๒] จันทิมสเทวบุตร ยืนอยู่ ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่งแล้ว ได้กล่าวคาถานี้ ในสำนักพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า

ก็ชนเหล่าใด เข้าถึงฉาน มีจิตเป็น
สมาธิ มีปัญญา มีสติ ชนเหล่านั้น จักถึง
ความสวัสดิ ประคองเนื้อในชะวากเขาไว้
รินยุง ฉะนั้น.

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า

ก็ชนเหล่าใด เข้าถึงฉาน ไม่ประ-
มาท ละกิเลสได้ ชนเหล่านั้น จักถึงฝั่ง
คือ นิพพาน ประคองปลา ทำลายข่ายได้
แล้ว ฉะนั้น.

อนาถปิณฑิกวรรคที่ ๒

อรรถกถาจันทิมสูตร

พึงทราบวินิจฉัยในจันทิมสูตรที่ ๑ วรรคที่ ๒ ต่อไป :-

บทว่า กจฺจนฺว แปลว่า ประคองชะวาก ชะวากเขาก็ดี ชะวากไม้และน้ำก็ดี ชื่อว่า ชะวาก. บทว่า เอโกพิณฺปิทา ได้แก่ประกอบด้วยจิตต์มีอารมณ์เดียว และปัญหาเครื่องรักษาตัว. บทว่า สตา แปลว่า มีสติ. ท่านอธิบายว่า ชนเหล่าใดได้มาน มีจิตต์มีอารมณ์อันเดียวมุคฺขีน มีปัญญาเครื่องรักษาตัว มีสติอยู่ ชนเหล่านั้น จักถึงความสวัสดิ เหมือนเหล่ามฤค ในชะวากเขา หรือชะวากแม่น้ำ ที่ไม่มียุง. บทว่า ปาริ ได้แก่พระนิพพาน บทว่า อมุพฺุโซ แปลว่า ปลา. บทว่า รณฺ ชหา แปลว่า ละกิเลส. ท่านอธิบายว่า ชนเหล่าใดได้มานไม่ประมาท ย่อมละกิเลสได้ ชนเหล่านั้น ก็จักถึงพระนิพพานเหมือนปลาทำลายข่ายที่ทำด้วยด้ายจะนั้น.

จบอรรถกถาจันทิมสูตรที่ ๑

๒. เวณทฺฐุตฺต

[๒๕๔] เวณทฺฐุตฺต ยืนอยู่ ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่งแล้ว ได้กล่าว
คาถานี้ ในสำนักพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า

ชนเหล่าใด นั่งใกล้พระสุคต

ประกอบความเพียรในศาสนาของพระ-

โคดม ไม่ประมาทแล้ว ตามศึกษาอยู่

ชนเหล่านั้น มีความสุขหนอ.

[๒๕๕] พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า

ชนเหล่าใด เป็นผู้เพ่งพินิจ ตาม

ศึกษาในข้อสั่งสอน อันเรากล่าวไว้แล้ว

ชนเหล่านั้น ไม่ประมาทอยู่ในกาล ก็ไม่

พึงตกอยู่ในอำนาจแห่งมัจจุ.

อรรถกถาเวณทฺฐุตฺต

พึงทราบวินิจฉัยในเวณทฺฐุตฺตที่ ๒ ต่อไป :-

คำว่า เวณทฺฐะ [บาลีว่า เวณทฺฐ] เป็นชื่อของเทพบุตรองค์นั้น. บทว่า
ปยิริปาถิย ได้แก่ เข้าไปนั่งใกล้. บทว่า อนุสิทฺทเธ ได้แก่ ศึกษา.
บทว่า สตุถฺปะเท ได้แก่ บท คือ คำสั่งสอน. บทว่า กาลเต เต อปุปฺมชฺช-
ชนฺตา ได้แก่ กระทำความไม่ประมาทในกาล.

จบอรรถกถาเวณทฺฐุตฺตที่ ๒

๓. ทิฆลักขิณสูตร

[๒๕๖] ข้าพเจ้าได้สดับมาแล้วอย่างนี้ :-

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับ อยู่ ณ พระวิหารเวฬุวัน อันเป็นที่ประทานเหยื่อแก่กระแต กรุงราชคฤห์ ครั้งนั้น ทิฆลักขิณเทวบุตร เมื่อสิ้นราตรีปฐมยาม มีวรรณะอันงามยิ่งนัก ทำพระวิหารเวฬุวันให้สว่างทั่วแล้ว เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า ถวายบังคมแล้ว ได้ยืนอยู่ ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง.

[๒๕๗] ทิฆลักขิณเทวบุตร ได้กล่าวคาถานี้ ในสำนักพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า

ภิกษุพึงเป็นผู้มีปกติฟังพินิจฉาน
มีจิตหลุดพ้นแล้ว พึงหวังความไม่เกิดขึ้น
แห่งหทัย คือพระอรหัตผล รู้ความเกิดขึ้น
และความเสื่อมไปแห่งโลกแล้ว มีใจดี
อันค้นหาและทิวี่ไม่อิงอาศัยแล้ว มีพระ-
อรหัตผลนั้นเป็นอันสงฆ์.

อรรถกถาทิฆลักขิณสูตร

พึงทราบวินิจฉัยในทิฆลักขิณสูตรที่ ๓ ต่อไป :-

บทว่า ทิฆลักขิณ ความว่า เหล่าเทพในเทวโลก มีพฤตินัยว่า มีขนาดเท่ากันหมด ส่วนทิฆลักขิณเทวบุตรนั้น มีชื่ออย่างนี้ ก็เพราะเมื่ออยู่ในมนุษยโลกมีตัวสูง. เขาทำบุญทั้งหลาย แม้บังเกิดในเทวโลก ก็ปรากฏชื่ออย่างนั้นนั่นแหละ.

จบอรรถกถาทิฆลักขิณสูตรที่ ๓

๔. นันทนสูตร

[๒๕๘] นันทนเทวบุตร ยืนอยู่ ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่งแล้ว ได้ทูล
พระผู้มีพระภาคเจ้าด้วยคาถาว่า

ข้าแต่พระโคตม ผู้มีพระปัญญา
กว้างขวาง ข้าพระองค์ขอรุณถามพระองค์
ถึงญาณทัสสนะ อันไม่มีอะไรขวางกั้น
ของพระผู้มีพระภาคเจ้า บัณฑิตทั้งหลาย
เรียกบุคคลชนิดไรว่า เป็นผู้มึสติล เรียก
บุคคลชนิดไรว่า เป็นผู้มึปัญญา บุคคล
ชนิดไรล่วงทุกข์อยู่ได้ เทวดาทั้งหลาย
บูชาบุคคลชนิดไร.

[๒๕๙] พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสตอบว่า

บุคคลใด มึสติล มึปัญญา อบรม
ตนแล้ว มีจิตตั้งมั่น ยินดีในฌาน มีสติ
ปราศจากความโศกทั้งหมด ละได้ขาดสิ้น
อาสวะแล้ว ทรงไว้ซึ่งร่างกายสุดท้าย
บัณฑิตทั้งหลายเรียกบุคคลชนิดนั้นว่า
เป็นผู้มึสติล เรียกบุคคลชนิดนั้นว่า เป็นผู้
มึปัญญา บุคคลชนิดนั้นล่วงทุกข์อยู่ได้
เทวดาทั้งหลายบูชาบุคคลชนิดนั้น.

อรรถกถานันทนสูตร

ฟังทราบวินิจฉัยในนันทนสูตรที่ ๔ ต่อไป :-

นันทนเทพบุตร เรียกพระผู้มีพระภาคเจ้าโดยพระโคตรว่า โคตม.
บพว่า อนาวกั ความว่า เมื่อพระตถาคตทรงส่งพระสัพพัญญुकญาณ ต้นไม้
หรือภูเขา ไม่สามารถจะขวางกั้นได้เลย เพราะฉะนั้น นันทนเทพบุตรจึง
กล่าวว่า อนาวกั . ครั้นชมพระตถาคตตั้งนั้นแล้ว เมื่อจะถามปัญหาซึ่งแต่งไว้
ในเทวโลก จึงทูลถามว่า **กถิ วิธิ** เป็นต้น. บรรดาบทเหล่านั้น บพว่า
ทุกขมตฺติจฺจ อิริยติ แปลว่า ล่วงทุกข์อยู่. บพว่า **สีลวา** ได้แก่ พระ-
จีณาสพ ผู้ประกอบด้วยศีล ที่เป็นโลกิยะและโลกุตระ. **ปัญญา** เป็นต้น ก็
ฟังทราบว่ ระคนกันเหมือนกัน. บพว่า **ปุชยนฺติ** ความว่า บูชาด้วยของ
หอมและดอกไม้ เป็นต้น.

จบอรรถกถานันทนสูตรที่ ๔

๕. จันทนสูตร

[๒๖๐] จันทนเทวบุตร ยืนอยู่ ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่งแล้ว ได้ทูล
พระผู้มีพระภาคเจ้าด้วยคาถาว่า

บุคคลผู้ไม่เกียจคร้านทั้งกลางวัน
และกลางคืน จะข้ามโอชะได้อย่างไร
ใครไม่จมในห้วงน้ำลึก อันไม่มีที่พึ่ง ไม่
มีที่ยึดเหนี่ยว.

[๒๖๑] พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า

บุคคลผู้สมบูรณ์ด้วยศีล ทุกเมื่อ มี
ปัญญา มีใจตั้งมั่นดีแล้ว บรรลภความ
เพียร มีตนส่งไปแล้ว ย่อมข้ามโอชะที่ข้าม
ได้ยาก เขาเว้นขาดแล้วจากกามตัณญา
ล่วงรูปตัณญาชนได้ ลีลาภเป็นที่เพลิด
เพลิดแล้ว ย่อมไม่จมในห้วงน้ำลึก.

อรรถกถาจันทนสูตร

พึงทราบวินิจฉัยในจันทนสูตรที่ ๕ ต่อไป :-

บทว่า อปฺปติฏฺเฐ อนาลมเพ ได้แก่ ไม่มีที่พึ่งในเบื้องต่ำ ไม่มี
ที่ยึดในเบื้องบน. บทว่า สุตฺตมาหิต ได้แก่ ตั้งมั่นด้วยดี ด้วยอัปปนาสมาธิ
บ้าง ด้วยอุปปจารสมาธิบ้าง. บทว่า ปหิตตฺโต แปลว่า มีตนส่งไปแล้ว

บพว่า นนุทิกวปริกฺขิโณ แปลว่า สีนภพเป็นที่ผลิตเพลินแล้ว. อภิสังขาร
คือกรรม ๓ [บุญญาภิสังขาร อบุญญาภิสังขาร และอนนุชาภิสังขาร] ชื่อว่า
ภพเป็นที่ผลิตเพลิน. ดังนั้น ในพระคาถานี้ สังโยชน์เบื้องต่ำ ๕ พระผู้มี
พระภาคเจ้าทรงถือเอาด้วยศัพท์ว่า กามสังขยา สังโยชน์เบื้องบน ๕ ทรงถือเอา
ด้วยศัพท์ว่า รูปสังโยชน์ อภิสังขาร คือกรรม ๓ ทรงถือเอาด้วยศัพท์ว่า
นันทิกภพ. ผู้ใดละสังโยชน์ ๑๐ และอภิสังขารคือกรรม ๓ ได้อย่างนี้ ผู้นั้น
ย่อมไม่จมลงในโอฆะใหญ่ที่ลึก. อีกนัยหนึ่ง กามภพทรงถือเอาด้วยกามสังขยา
รูปภพทรงถือเอาด้วยรูปสังโยชน์ อรูปภพทรงถือเอาด้วยศัพท์ทั้งสองนั้น
อภิสังขารคือกรรม ๓ ทรงถือเอาด้วยนันทิกภพ. เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้า
จึงทรงแสดงแม้ว่า ผู้ใดไม่มีสังขาร ๓ ในภพ ๓ อย่างนี้ ผู้นั้น ย่อมไม่จม
ลงในห้วงน้ำลึก ดังนี้.

จบอรรถกถาจันทนสูตรที่ ๕

๖. วาสุตตสูตร

[๒๖๒] วาสุตตเทวบุตร ยืนอยู่ ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่งแล้ว ได้
กล่าวคาถานี้ ในสำนักพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า

ภิกษุพึงมีสติเพื่อละกามราคะ งด
เว้นเสียว ประดูบุคคลถูกแทงด้วยหอก
ประดูบุคคลถูกไฟไหม้ศีรษะอยู่.

[๒๖๓] พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า

ภิกษุพึงมีสติเพื่อการระลັกกายทิฏฐิ
งดเว้นเสียว ประดูบุคคลถูกแทงด้วยหอก
ประดูบุคคลถูกไฟไหม้ศีรษะอยู่.

อรรถกถา

वासुत्तसुत्रं ६ मीनेोकावमांल्लवतुंनं.

๗. อพรหมสูตร

[๒๖๕] สุพรหมเทวบุตร ยืนอยู่ ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่งแล้ว ได้
กราบทูลพระผู้มีพระภาคเจ้าด้วยคาถาว่า

จิตนี้สะดุ้งอยู่เป็นนิตย์ ใจนี้หวาด
เสียวอยู่เป็นนิตย์ ทั้งเมื่อจไม่เกิดขึ้นทั้ง
เกิดขึ้นแล้วก็ตาม ถ้าความไม่สะดุ้งกลัวมี
อยู่ ข้าพระองค์ทูลถามแล้ว โปรดตรัส
บอกความไม่สะดุ้งนั้นแก่ข้าพระองค์เถิด.

[๒๖๕] พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า

เรายังมองไม่เห็นความสวัสดิแห่ง
สัตว์ทั้งหลาย นอกจากปัญญาและความ
เพียร นอกจากความสำรวมอินทรีย์ นอก
จากความสละวางทุกสิ่งทุกอย่าง.

สุพรหมเทวบุตรได้กล่าวดังนี้แล้ว ฯลฯ ก็อันตรธานไปในที่นั่นเอง.

อรรถกถาสุพรมสูตร

ฟังทราบวินิจฉัยในสุพรมสูตรที่ ๗ ต่อไป :-

บทว่า **สุพรม** ความว่า ได้ยินว่า เทพบุตรนั้น อันเหล่าเทพ
อัปสรห้อมล้อมแล้ว ไปยังสนามกีฬาวันหนึ่ง ณ อาสนะที่จัดไว้ ได้
โคนต้นปาริฉัตร เหล่าเทพธิดา ๕๐๐ ก็นั่งล้อมเทพบุตรนั้น. เหล่าเทพธิดา
๕๐๐ ก็ปีนขึ้นต้นไม้. ถามว่า ก็ต้นไม้แม้อายุ ๑๐๐ โยชน์ ก็โน้มลงมาถึงมือ
ด้วยอำนาจจิตของเหล่าเทวดามีใช่หรือ เหตุไร เทพธิดาเหล่านั้น จึงต้องปีน
ขึ้นเล่า. ตอบว่า เพราะเทพธิดาเหล่านั้นสนใจแต่จะเล่น แต่ครั้นปีนขึ้นไป
แล้ว ก็ขับเพลงด้วยเสียงอันไพเราะทำดอกไม้ทั้งหลายให้หล่นลง เหล่าเทพธิดา
นอกนี้ (ที่ไม่ได้ปีนขึ้น) เก็บดอกไม้เหล่านั้น เอามาร้อยทำเป็นพวงมาลัยขั้ว
เดียวกันเป็นต้น. ครั้งนั้น เหล่าเทพธิดา ที่ปีนขึ้นต้นไม้ ก็ทำกาละ (จุด)
ด้วยอำนาจอุปัจเจกกรรมประหารครั้งเดียวเท่านั้น ไปบังเกิดในอเวจนิรก
เสวยทุกข์ใหญ่.

เมื่อเวลาล่วงไป เทพบุตรก็นึกรำพึงว่า ไม่ได้ยินเสียงเทพธิดาเหล่า
นั้น ดอกไม้ก็ไม่หล่น เขาไปไหนกันหนอ. ก็เห็นไปบังเกิดในนรก เกิดรังท
ใจ เพราะความโศกในของรัก จึงดำริว่า ด้วยเหตุเพียงเท่านี้ เหล่าเทพธิดา
ก็ไปตามกรรม ตัวเราจะมีอายุสังขารเท่าไรกันเล่า เทพบุตรนั้น ดำริว่า ใน
วันที่ ๗ เราก็จะฟังทำกาละ พร้อมกับเหล่าเทพธิดา ๕๐๐ ส่วนที่เหลือพากันไป
บังเกิดในนรกนั้นเหมือนกัน รันทระทมเพราะความโศกที่รุนแรง. เทพบุตร
นั้น ก็ดำริว่า ในมนุษย์โลกพร้อมทั้งเทวโลก นอกจากพระตถาคตแล้ว ก็ไม่มี
ใครสามารถดับความโศกของเราได้ จึงไปเฝ้ากล่าวคาถาว่า **นิจุมตฺรุตฺ**

ดังนี้เป็นต้น. บรรดาบทเหล่านั้น ด้วยบทว่า อิทิ เทพบุตรนั้น แสดง
จิตของตน. บทที่ ๒ เป็นโวพจน์ของบทต้นนั้นแหละ. กับทว่า นิจฺฉิ ไม่
พึงถือเอาความว่า จำเดิมแต่กาลที่บังเกิดในเทวโลก. พึงทราบความนั้นว่าเป็น
นิตย์ จำเดิมแต่เวลาที่สะท้อนใจ. บทว่า อนุปฺปนฺเนสุ กิจฺเจสุ ได้แก่ใน
ทุกข์ทั้งหลายที่เกิดขึ้น โดยล่วงไป ๗ วัน แต่วันนี้. ด้วยบทว่า อโถ
อุปฺปตฺติเตสุ จ เทพบุตรนั้นแสดงว่า ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า ในทุกข์ทั้ง
หลายที่เกิดขึ้นแล้วและยังไม่เกิดขึ้นเหล่านี้ อย่างนี้ คือ ในทุกข์ที่ข้าพระองค์
เห็นนางอัปสร ๕๐๐ บังเกิดในนรก จิตของข้าพระองค์ก็หวาดสะดุ้งเป็นนิตย์
ข้าพระองค์เป็นประหนึ่งถูกไฟเผาอยู่นอก.

บทว่า นานฺตุยฺสฺส โขชฺชณฺณคฺคฺคฺสฺส ความว่า นอกจากการเจริญ
โพชฌงค์และ คุณคือตปะ เรามองไม่เห็นความสวัสดิในที่อื่น. บทว่า
สพฺพนิสฺสคฺคา ได้แก่ พระนิพพาน. ก็ในบทนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าทรง
ถือเอาการเจริญโพชฌงค์ก่อน ภายหลังก็ทรงถือเอาอินทริยสังวรก็จริงอยู่ ถึง
อย่างนั้น โดยใจความอินทริยสังวร ก็พึงทราบว่า ทรงถือเอาก่อน ด้วยว่า
เมื่อภิกษุถือเอาอินทริยสังวรแล้ว ก็เป็นอันถือเอาจตุปาริสุทธิศีลด้วย. ภิกษุตั้ง
อยู่ในจตุปาริสุทธิศีลนั้น เป็นนิสสัยมุตตะกะ (พ้นจากการถือนิสสัยกับอุปัชฌาย์
หรืออาจารย์) สมาทานตปคุณ กล่าวคือรุดงค์เข้าป่าเจริญกัมมัฏฐาน ย่อมทำ
โพชฌงค์ให้เกิดมีพร้อมทั้งวิปัสสนา. อริยมรรคของภิกษุนี้ ทำนิพพานธรรม
อันใดเป็นอารมณ์แล้วเกิดขึ้น นิพพานธรรมอันนั้น ชื่อว่า สัพพนิสสัคคะ.
พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงเปลี่ยนเทศนาเป็นสัจจะ ๔. เมื่อจบเทศนา เทพบุตรก็
ตั้งอยู่ในโศคาปัตติผล.

จบอรรถกถาสุพุทธมสูตรที่ ๗

๘. กุฐสูตร

[๒๖๖] ข้าพเจ้าได้สดับมาแล้วอย่างนี้ :-

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระอัญชวัน ที่พระราชทานอภัยแก่นือ เมืองสาเกต ครั้งนั้น กุฐเทวบุตร เมื่อสิ้นราตรีปฐมยาม มีวรรณงามยิ่งนัก ทำอัญชวันให้สว่างทั่วแล้ว เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าถึงที่ประทับ ครั้นแล้ว ก็ถวายบังคมพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้ว ยืนอยู่ ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง.

[๒๖๗] กุฐเทวบุตร ทูลถามพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่พระสมณะ พระองค์ทรงยินดีอยู่หรือ. พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า คุณก่อนผู้มีอายุ เราได้อะไรจึงจะยินดี. กุฐเทวบุตรกราบทูลว่า ข้าแต่พระสมณะ ถ้าอย่างนั้นพระองค์ทรงเส้าโสภกอยู่หรือ. พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า คุณก่อนผู้มีอายุ เราเสื่อมอะไร จึงจะเส้าโสภก. กุฐเทวบุตรกราบทูลว่า ข้าแต่พระสมณะ ถ้าอย่างนั้นพระองค์ไม่ทรงยินดีเลย ไม่ทรงเส้าโสภกเลยหรือ. พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า เป็นเช่นนั้น ผู้มีอายุ.

[๒๖๘] กุฐเทวบุตร กราบทูลว่า

ข้าแต่ภิกษุ พระองค์ไม่มีทุกข์บ้าง

หรือ ความพลิตพลินไม่มีบ้างหรือ ความ

เบื่อหน่ายไม่ครอบงำพระองค์ผู้ประทับนั่ง

แต่พระองค์เดียวบ้างหรือ.

[๒๖๕] พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า

ดูก่อนท่านผู้อันคนนุชา เราไม่ทุกข์
เลย และความเพลิดเพลินก็ไม่มี อนึ่ง
ความเบื่อหน่าย ก็ไม่ครอบงำเราผู้หนึ่งแต่
ผู้เดียว.

[๒๗๐] กกุชเทวบุตรทูลถามว่า

ข้าแต่ภิกษุ ทำไมพระองค์จึงไม่มี
ทุกข์ ทำไมความเพลิดเพลินจึงไม่มี ทำไม
ความเบื่อหน่าย จึงไม่ครอบงำพระองค์ผู้
หนึ่งแต่ผู้เดียว.

[๒๗๑] พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า

ผู้มีทุกข์นั้นแหละ จึงมีความเพลิดเพลิน-
เพลิน ผู้มีความเพลิดเพลินนั้นแหละ จึงมี
ทุกข์ ภิกษุย่อมเป็นผู้ไม่มีความเพลิดเพลิน
ไม่มีทุกข์ ท่านจงรู้อย่างนี้เถิด ผู้มีอายุ.

[๒๗๒] กกุชเทวบุตรทูลว่า

นานหนอ ข้าพระองค์เพิ่งพบเห็น
ภิกษุ ผู้เป็นพราหมณ์ดับสนิทแล้ว ไม่มี
ความยินดี ไม่มีทุกข์ ข้ามพันเครื่องข้อง
ในโลกแล้ว.

อรรถกถากุสุตร

ฟังทราบวินิจฉัยในกุสุตรที่ ๘ ต่อไป :-

บทว่า กุโธ เทวปุโต ความว่า ได้ยินว่า เทพบุตรองค์นี้ เป็นบุตรอุปัฏฐากของพระมหาโมคคัลลานเถระ ในโกพนคร เมื่อวัยรุ่นอยู่ในสำนักของพระเถระ ทำมานให้เกิดแล้ว ทำกาละ [ตาย] ไปอุบัติในพรหมโลก แม้ในพรหมโลกนั้น เหล่าพรหมก็รู้จักเขาว่ากุฐพรหมนั้นแล. บทว่า นนุทสิ แปลว่า ยินดี. บทว่า ก็ ลทุธา ความว่า บุคคลได้ของที่พอใจไร ๆ ชื่อว่า ผู้ยินดี เพราะฉะนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสอย่างนี้. บทว่า ก็ ชยิตถ ความว่า ก็ผู้ใดเสื่อมเสียสิ่งของมีค่าเป็นต้นที่พอใจไร ๆ ผู้นั้นย่อมเศร้าโศก เพราะฉะนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสอย่างนั้น. บทว่า อรติ นากิรีติ ความว่า ความระอาข่มไม่ครอบงำ. บทว่า อมชาตสุต ความว่า ผู้เกิดทุกข์ คือตั้งอยู่ในวิภูทุกข์. บทว่า นนุทิสชาตสุต ได้แก่ ผู้เกิดตัณหา. จจริงอยู่ วิภูทุกข์ของบุคคลเห็นปานนั้นก็มา [เรียก] ว่า อมะ. สมจริง ดังคำที่ท่านกล่าวไว้ว่า ผู้เป็นทุกข์ ข่อมปรารถนาสุข. ดังนั้น ความยินดี จึงมีแก่ผู้เกิดทุกข์. ส่วนทุกข์ก็มาเหมือนกัน เมื่อสุขแปรปรวนไป เหตุนั้น ทุกข์จึงมีแก่ผู้เกิดความยินดี.

จบอรรถกถากุสุตรที่ ๘

๘. อุตตรสูตร

[๒๗๓] ราชคฤห์นิทาน. อุตตรเทวบุตร ขึ้นอยู่ ณ ที่ควร
ส่วนข้างหนึ่งแล้ว ได้กล่าวคาถานี้ ในสำนักพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า

ชีวิตมีอายุน้อย ถูกขรাত้อนเข้าไป
ชีวิตที่ถูกขรাত้อนเข้าไปแล้ว ย่อมต้าน
ทานไม่ได้ บุคคลถึงเห็นภัยในขณะนี้
แล้ว พึงทำบุญอันจะนำความสุขมาให้.

[๒๗๔] พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า

ชีวิตมีอายุน้อย ถูกขรাত้อนเข้าไป
ชีวิตที่ถูกขรাত้อนเข้าไปแล้ว ย่อมต้าน
ทานไม่ได้ ผู้เห็นภัยในความตายนี้มุ่งต่อ
สันติ พึงละโลกามิสเสีย.

อรรถกถา

อุตตรสูตรที่ ๘ มีเนื้อความกล่าวมาแล้วเหมือนกัน.

๑๐. อนาถปิณฑิกสูตร

[๒๗๕] อนาถปิณฑิกเทวบุตร ยืนอยู่ ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่งแล้ว
ได้กล่าวคาถาเหล่านี้ ในสำนักพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า

ก็พระเชตวันนั้นนั่น อันหมู่แห่งท่าน
ผู้แสวงคุณพำนักอยู่ พระธรรมราชาภิ
ประทับอยู่แล้ว เป็นที่ให้เกิดปีติแก่ข้า
พระองค์. สัตว์ทั้งหลาย ย่อมบริสุทธิด້ด้วย
ส่วน ๕ นี้ คือ กรรม วิชชา ธรรม ศีล
และชีวิตอันอุดม หาใช่บริสุทธิด້ด้วยโคตร
หรือทรัพย์ไม่. เพราะเหตุที่นั่นแหละ บุรุษ
ผู้เป็นบัณฑิต เมื่อถึงเห็นประโยชน์ของ
ตน พึงเลือกเฟ้นธรรมโดยแยกคายอย่างนี้
จึงจะบริสุทธิในธรรมนั้น พระสารีบุตรรูป
เดียวเท่านั้น เป็นผู้ประเสริฐด้วยปัญญา
ศีล และอุปสมธรรม เครื่องสงบระงับ
ภิกษุใดเป็นผู้ถึงซึ่งฝั่ง คือนิพพาน ภิกษุ
นั้นก็พึงเทียบเท่าท่านพระสารีบุตรนั้น.

อนาถปิณฑิกเทวบุตร ครั้นได้กล่าวดังนี้แล้ว ก็ถวายบังคมพระผู้มี
พระภาคเจ้า ทำประทักษิณแล้วอันตรธานไปในที่นั่นเอง.

[๒๗๖] ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้า เมื่อล่วงราตรีนั้นแล้ว
จึงตรัสเรียกภิกษุทั้งหลายมาว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เมื่อคืนนี้เทวบุตรองค์หนึ่ง

เมื่อสิ้นราตรีปฐมยาม มีวรรณะงามยิ่งนัก ทำพระวิหารเชตวันให้สว่างทั่วแล้ว
เข้ามาหาเรา อภิวัตเราแล้ว ได้ยืนอยู่ ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง เทวบุตรนั้น
ได้กล่าวคาถาเหล่านี้ในสำนักเราว่า

ก็พระเชตวันนี้นั้น อันหมู่แห่งท่าน
ผู้แสวงคุณพำนักอยู่ พระธรรมราชา
ประทับอยู่แล้ว เป็นที่ให้เกิดปิติแก่ข้า
พระองค์.

สัตว์ทั้งหลายย่อมบริสุทธิด้วยส่วน ๕
นี้ คือ กรรม วิชชา ธรรม ศีล และ
ชีวิตอันอุดม หาใช่บริสุทธิด้วยโคตรหรือ
ทรัพย์ไม่.

เพราะเหตุนั้นแล คนผู้เป็นบัณฑิต
เมื่อเห็นประโยชน์ของตน พึงเลือกเฟ้น
ธรรมโดยแยบคาย อย่างนี้ จึงจะบริสุทธิ
ในธรรมนั้น พระสารีบุตรรูปเดียวเท่านั้น
เป็นผู้ประเสริฐด้วยปัญญา ศีล และ
อุปสมธรรมเครื่องสงบระงับ ภิกษุใดเป็น
ผู้ถึงซึ่งฝั่ง ภิกษุนั้นก็พึงเยี่ยมเท่าท่าน
พระสารีบุตรนั้น.

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เทวบุตรนั้นครั้งได้กล่าวดังนี้แล้ว ก็อภิวัตเรา
ทำประทักษิณแล้ว อันตรธานไปในที่นั่นเอง.

[๒๗๗] เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสอย่างนี้แล้ว ท่านพระอานนท์ ได้ทูลพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ก็เทวบุตรนั้นเห็นจะเป็น อนาคตปิณฑิกเทวบุตรแน่ อนาคตปิณฑิกกฤหบดีได้เลื่อมใสยิ่งนักในท่านพระ-
สารีบุตร.

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า คู่ก่อนอานนท์ คีละ ๆ ข้อที่จะพึงคาดถึง
เขอคาดถูกแท้ คู่ก่อนอานนท์ เทวบุตรนั้น ก็คือ อนาคตปิณฑิกเทวบุตร.

จบ อนาคตปิณฑิกสูตรที่ ๑๐

จบ อนาคตปิณฑิกวรรคที่ ๒

อรรถกถา

ในอนาคตปิณฑิกสูตรที่ ๑๐ พระสังคีติกาจารย์กล่าวว่า เทวบุตรองค์ใด
องค์หนึ่ง ดังนี้ เพื่อประกาศความรู้โดยอนุমানของพระอานันทเถระ.

จบอรรถกถาอนาคตปิณฑิกสูตรที่ ๑๐

จบ วรรคที่ ๒

รวมพระสูตรในอนาถปิณฑิกวรรคที่ ๒

๑. จันทิมสูตร ๒. เวณชสูตร ๓. ทิมลัญจิสสูตร ๔. นันทนสูตร
๕. จันทนสูตร ๖. วาสุตตสูตร ๗. สุพรหมสูตร ๘. กกุชสูตร ๙. อุดตสูตร
๑๐. อนาถปิณฑิกสูตร พร้อมทั้งอรรถกถา.

นานาติถยวรรคที่ ๓

๑. สิวสูตร

ว่าด้วยการสมาคมกับสัตบุรุษ

[๒๗๘] ข้าพเจ้าได้สดับมาแล้ว อย่างนี้ :-

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระวิหารเชตวัน อาราม
ของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี กรุงสาวัตถี ครั้งนั้น เมื่อล่วงปฐมยามแล้ว
สิวเทพบุตร มีวรรณงามยิ่งนัก ทำพระวิหารเชตวันให้สว่างทั่วแล้ว เข้าไป
เฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าถึงที่ประทับ ครั้นแล้ว จึงถวายอภิวัตพระผู้มีพระภาคเจ้า
แล้วได้ยืนอยู่ ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง.

[๒๗๙] สิวเทพบุตร ครั้นยืนอยู่ ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่งแล้ว ได้
กล่าวคาถาเหล่านี้ ในสำนักพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า

บุคคลควรสมาคมกับพวกสัตบุรุษ

เท่านั้น ควรทำความสนิทสนมกับพวก
สัตบุรุษ บุคคลรู้ทั่วถึงพระสัทธรรมของ
พวกสัตบุรุษแล้ว ก็เป็นคนดี ไม่เป็น
คนชั่ว บุคคลควรสมาคมกับพวกสัตบุรุษ
เท่านั้น ควรทำความสนิทสนมกับพวก
สัตบุรุษ บุคคลรู้ทั่วถึงพระสัทธรรมของ
พวกสัตบุรุษแล้ว ย่อมได้ปัญญา ไม่ได้
อย่างอื่น บุคคลควรสมาคมกับพวกสัต-

บุรุษเท่านั้น ควรทำความสนิทสนมกับ
พวกสัตบุรุษ บุคคลรู้ทั่วถึงพระสัทธรรม
ของพวกสัตบุรุษแล้ว ย่อมไม่เศร้าโศก
ท่ามกลางความเศร้าโศก บุคคลควร
สมาคมกับพวกสัตบุรุษเท่านั้น ควรทำ
ความสนิทสนมกับพวกสัตบุรุษ บุคคลรู้
ทั่วถึงพระสัทธรรมของพวกสัตบุรุษแล้ว
ย่อมรุ่งโรจน์ท่ามกลางหมู่ญาติ บุคคลควร
สมาคมกับพวกสัตบุรุษเท่านั้น ควรทำ
ความสนิทสนมกับพวกสัตบุรุษ เหล่าสัตว์
รู้ทั่วถึงพระสัทธรรมของพวกสัตบุรุษแล้ว
ย่อมถึงสุคติ บุคคลควรสมาคมกับพวก
สัตบุรุษเท่านั้น ควรทำความสนิทสนมกับ
พวกสัตบุรุษ เหล่าสัตว์รู้ทั่วถึงพระสัทธรรม
ของพวกสัตบุรุษแล้ว ย่อมดำรงอยู่ได้
ยั่งยืน.

[๒๘๐] ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสตอบสิวเทวบุตรด้วย
พระคาถาว่า

บุคคลควรสมาคมกับพวกสัตบุรุษ
เท่านั้น ควรทำความสนิทสนมกับพวก
สัตบุรุษ บุคคลรู้ทั่วถึงสัทธรรมของพวก
สัตบุรุษแล้ว ย่อมพ้นจากทุกข์ทั้งปวง

นานาติตถียวรรคที่ ๓

อรรถกถาสิวสูตรที่ ๑ แห่งวรรคที่ ๓ มีเนื้อความกล่าวมาแล้วทั้งนั้น.

๒. ขมสูตร

[๒๘๑] เขมเทพบุตร ครั้นยืนอยู่ ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่งแล้วได้กล่าว
คาถาเหล่านี้ ในสำนักพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า

คนพาลผู้มีปัญญาทราวม ย่อมประ-
พตูกับตัวเองดังศัตรู ย่อมทำกรรมชั่วที่
มีผลเผ็ดร้อน บุคคลทำกรรมใดแล้ว ย่อม
เดือดร้อนภายหลัง มีหน้าองด้วยน้ำตา
ร้องไห้อยู่ เสวยผลแห่งกรรมใด กรรม
นั้นทำแล้วไม่ตีเสย บุคคลทำกรรมใดแล้ว
ไม่เดือดร้อนในภายหลัง มีหัวใจเข้มแข็ง
เบิกบานเสวยผลแห่งกรรมใด กรรมนั้น
ทำแล้วเป็นการดี บุคคลรู้กรรมใดว่าเป็น
ประโยชน์แก่ตน ควรลงมือกระทำกรรม
นั้นก่อนทีเดียวน อย่างพยายามเป็นนักปราชญ์
เจ้าความรู้ ด้วยความคิดอย่างพ้อคำเกวียน
พ้อคำเกวียนละหนทางสายใหญ่ที่เรียบเสียด

ไปทางไม่เรียบ เพลากวียนก็หักสะบั้น
ต้องชบเซา ฉันใด บุคคลออกนอกธรรม
หันไปประพฤติดามธรรม ก็ฉันนั้น เป็น
คนเขลาเบาปัญญา ดำเนินไปทางมฤตยู
ต้องชบเซาอยู่ เหมือนพ่อค้ากวียนมีเพลากวียนหัก ฉะนั้น.

อรรถกถาخمสูตร

พึงทราบวินิจฉัยในخمสูตรที่ ๒ ต่อไป :-

บทว่า ปฏิกขเจว แปลว่า ก่อนที่เดียว. บทว่า อกขจฺฉินฺโนว
ฉนยติ ความว่า พ่อค้ากวียน มีเพลากวียนหักเสียแล้ว ช่อมชบเซา คือ
ต้องใช้ความคิดมาก. ในคาถาที่ ๒. บทว่า อกขจฺฉินฺโนว แปลว่า เหมือน
พ่อค้ากวียนมีเพลากวียนหักเสียแล้ว.

จบอรรถกถาخمสูตรที่ ๒

๓. เสรีสูตร

[๒๘๒] เสรีเทพบุตร ครั้นยืนอยู่ ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่งแล้วได้กล่าว
คาถาทูลถวายพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า

เทวดาและมนุษย์ทั้งสองพวก ต่าง
ยินดีข้าวและน้ำด้วยกันทั้งนั้น เออ ก็ผู้
ที่ไม่ยินดีข้าวและน้ำชื่อว่ายักษ์โดยแท้.

[๒๘๓] พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสตอบเสรีเทพบุตร ด้วยพระคาถาว่า

ชนเหล่าใดมีใจผ่องใส ให้ข้าวและ
น้ำนั้นด้วยศรัทธา ข้าวและน้ำนั้นแล ย่อม
พะนอชนเหล่านั้นในโลกนี้และโลกหน้า
เพราะเหตุนั้น พึงเปลื้องความตระหนี่เสีย
ครอบงำมลทินคือความตระหนี่เสีย ให้
ทาน บุญเท่านั้นย่อมเป็นที่พึงของเหล่า
สัตว์ในโลกหน้า.

[๒๘๔] ส. นำอัสจรรยพระเจ้าข้า ไม่เคยมีมา พระเจ้าข้า พระ-
ดำรัสนี้พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสดีแล้วว่า

ชนเหล่าใดมีใจผ่องใส ให้ข้าวและ
น้ำนั้นด้วยศรัทธา ข้าวและน้ำนั้นแล ย่อม
พะนอชนเหล่านั้นทั้งในโลกนี้และโลก
หน้าเพราะเหตุนั้น พึงเปลื้องความตระหนี่

เสียด ครอบงำมลทินคือความตระหนี่เสียด
ให้ทาน บุญเท่านั้นเป็นที่พึงของเหล่าสัตว์
ในโลกหน้า.

[๒๘๕] ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ เรื่องเคยมีมาแล้ว ข้าพระองค์ได้เป็น
พระเจ้าแผ่นดิน มีนามว่าเสียด เป็นทายก เป็นทานบดี เป็นผู้สรรเสริญการ
ให้ทาน. ที่ประตูทั้ง ๔ ด้าน ข้าพระองค์ได้ให้ทานแก่สมณพราหมณ์ คน
กำพร้า คนเดินทางไกล วณิพกและยาจกทั้งหลาย ครั้นต่อมา พวกฝ่ายใน
พากันเข้าไปหาข้าพระองค์ ได้พูดปรารภขึ้นว่า พระองค์ทรงบำเพ็ญทาน แต่
พวกหม่อมฉันไม่ได้ให้ทาน เป็นการชอบที่พวกหม่อมฉันจะได้อาศัยฝ่าพระบาท
ให้ทานกระทำบุญ ข้าพระองค์จึงคิดเห็นว่า เราเองก็เป็นทายก เป็นทานบดี
เป็นผู้สรรเสริญการให้ทาน เมื่อมีผู้พูดว่า พวกหม่อมฉันจะให้ทาน เราจะว่า
อะไร แล้วจึงมอบประตูด้านแรกให้แก่พวกฝ่ายในไป เขาพากันให้ทานในที่
นั้น ทานของข้าพระองค์ก็ลดไป ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ครั้นต่อมา พวก
เจ้าพระราชาวงศ์พากันเข้าไปหาข้าพระองค์ ได้พูดปรารภขึ้นว่า พระองค์ทรง
บำเพ็ญทาน พวกฝ่ายในก็บำเพ็ญทาน แต่พวกข้าพระพุทธเจ้าไม่ได้ให้ทาน
เป็นการชอบที่พวกข้าพระพุทธเจ้าจะได้อาศัยฝ่าพระบาทให้ทานกระทำบุญ ข้า
พระองค์ก็คิดเห็นว่า เราเองก็เป็นทายก เป็นทานบดี เป็นผู้สรรเสริญการให้
ทาน เมื่อมีผู้พูดว่า พวกข้าพระพุทธเจ้าจะให้ทาน เราจะว่าอะไร แล้วจึงมอบ
ประตูด้านที่สองให้แก่พวกเจ้าพระราชาวงศ์ไป พวกเจ้าพระราชาวงศ์ต่างก็พากัน
ให้ทานในที่นั้น ทานของข้าพระองค์ก็ลดไป ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ครั้นต่อ
มา พวกฝ่ายทหาร เข้าไปหาข้าพระองค์ได้พูดปรารภขึ้นว่า พระองค์ก็ทรง
บำเพ็ญพระราชกุศล พวกฝ่ายในก็ทรงบำเพ็ญพระกุศล พวกเจ้าพระราชาวงศ์ก็
ทรงบำเพ็ญพระกุศล พวกข้าพระเจ้านี้มิได้ให้ทานเป็นการชอบที่พวกข้าพระเจ้า

จะได้อาศัยฝ่าพระบาทให้ท่านกระทำบุญ ข้าพระองค์จึงคิดเห็นว่า เราเองก็เป็นทายกเป็นทานบดี เป็นผู้สรรเสริญการให้ทาน เมื่อมีผู้พูดว่า พวกข้าพระเจ้าจะให้ท่าน เราจะว่าอะไรแล้วจึงมอบประตูด้านที่สามให้พวกฝ่ายทหารไป เข้าก็พากันให้ท่าน ในที่นั้น ทานของข้าพระองค์ก็ลัดไป ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ครั้นต่อมา มีพวกพราหมณ์คฤหบดี เข้าไปหาหม่อมฉันได้พูดปรารภขึ้นว่า พระองค์ก็ทรงบำเพ็ญพระราชกุศล พวกฝ่ายในก็ทรงบำเพ็ญพระกุศล พวกเจ้าพระราชาวงศ์ก็ทรงบำเพ็ญพระกุศล พวกฝ่ายทหารก็ให้ท่าน แต่พวกข้าพเจ้าไม่ได้ให้ท่าน เป็นการชอบที่พวกข้าพระเจ้าจะได้อาศัยฝ่าพระบาทให้ท่านกระทำบุญ ข้าพระองค์จึงคิดเห็นว่า เราเองก็เป็นทายก เป็นทานบดี เป็นผู้สรรเสริญการให้ทาน เมื่อมีผู้พูดว่า พวกข้าพระเจ้าจะให้ท่าน เราจะว่าอะไร แล้วจึงมอบประตูด้านที่สี่ให้พวกพราหมณ์คฤหบดีไป เขาต่างก็พากันให้ท่านในที่นั้น ทานของข้าพระองค์ก็ลัดไป ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ พวกเจ้าหน้าที่ทั้งหลายต่างพากันเข้าไปหาข้าพระองค์แล้ว ได้ทูลขึ้นว่า บัดนี้พระองค์จะไม่ทรงบำเพ็ญทานในที่ไหน ๆ อีกหรือ เมื่อเขาทูลอย่างนี้ ข้าพระองค์จึงกล่าวตอบไปว่า ท่านทั้งหลาย ถ้าอย่างนั้น ในท้องถิ่นชนบทนอก ๆ ออกไป มีรายได้ใด ๆ เกิดขึ้น พวกท่านจงรวบรวมรายได้นั้น ๆ ส่งเข้าไปในเมือง (เข้าท้องพระคลัง) เสียกึ่งหนึ่ง อีกกึ่งหนึ่งพวกท่านจงให้ทานแก่สมณพราหมณ์ คนกำพร้า คนเดินทางไกล วนิพกและยากจกทั้งหลายในชนบทนั้นเถิด ข้าพระองค์จึงยังไม่ถึงที่สุดแห่งบุญที่ได้บำเพ็ญไว้ แห่งกุศลที่ได้ก่อสร้างไว้ตลอดกาลนานอย่างนี้ โดยที่จะมาคำนึงถึงว่า เท่านก็เป็นบุญแล้ว เท่านก็เป็นผลของบุญแล้ว หรือเท่านที่เราพึ่งตั้งอยู่ในสามัคคีธรรมได้.

[๒๘๖] ส. นำอัสจรรย พระเจ้าข้า ไม่เคยมีมา พระเจ้าข้า พระคำรัส
นี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสดีแล้วว่า

ชนเหล่าใดมีใจผ่องใส ให้ข้าวและ
น้ำด้วยความศรัทธา ข้าวและน้ำนั้นแล
ย่อมพะนอชนเหล่านั้นทั้งในโลกนี้และโลก
หน้า เพราะเหตุนั้น พึงเปลื้องความตระหนี่
เสีย ครอบงำมลทินคือความตระหนี่เสีย
ให้ทาน บุญเท่านั้นย่อมเป็นที่พึงของเหล่า
สัตว์ในโลกหน้า.

อรรถกถาเสรีสูตร

พึงทราบวินิจฉัยในเสรีสูตรที่ ๓ ต่อไป :-

บทว่า ทายโก แปลว่า ผู้ให้ทานเป็นปกติ. บทว่า ทานปติ ได้แก่
เป็นเจ้าของทานที่ให้แล้วให้ ไม่ใช่เป็นทาส ไม่ใช่เป็นสหาย. จริงอยู่ ผู้ใด
บริโภคน้ำของอร่อยด้วยตนเอง และให้ของไม่อร่อยแก่คนอื่น ผู้นั้น ชื่อว่า เป็น
ทาสแห่งไทยธรรม กล่าวคือทาน ให้ทาน [ทาสทาน]. ก็ผู้ใดบริโภคน้ำของดีด้วย
ตนเองให้ของนั้นนั้นแหละ ผู้นั้นชื่อว่าเป็นสหายให้ทาน [สหายทาน]. ส่วน
ผู้ใดดำรงชีวิตด้วยของนั้นใดด้วยตนเอง และให้ของอร่อยแก่ผู้อื่น ผู้นั้น ชื่อว่า
เป็นเจ้า เป็นใหญ่ เป็นนายให้ทาน [ทานบดี]. เสรีเทพบุตรนั้นกล่าวว่
ข้าพระองค์ได้เป็นเช่นนั้น.

บทว่า จตุสุ ทวารesu ความว่า ได้ยินว่า พระราชาพระองค์นั้น
ได้มีรัฐ ๒ รัฐ คือ สิบทวารัฐ และ โสวีกรัฐ. มินครชื่อโรรวนครที่ประคอง

แต่ละประตูแห่งนครนั้น เกิดทรัพย์แสนหนึ่งทุก ๆ วัน ณ สถานที่วินิจฉัย-
คดี ภายในนคร ก็เกิดทรัพย์แสนหนึ่ง. ท้าวเธอทอดพระเนตรเห็นกองเงิน
กองทองเป็นอันมาก ทำให้เกิดกัมมัฏสาตญาณ โปรดให้สร้างโรงทานทั้ง ๔
ประตู แต่งตั้งอมาตย์เจ้าหน้าที่ไว้สั่งว่า พวกเจ้าจงเอารายได้ที่เกิดขึ้น ณ ประตู
นั้น ๆ ให้ทาน ด้วยเหตุนี้ สตรีเทพบุตรนั้นจึงกล่าวว่า ให้ทานทั้ง ๔ ประตู

ในคำว่า สมณพราหมณ์ภพมฤคิวกนิพุกยกายกานํ นี้ ผู้ถือบวช
ชื่อว่า สมณะ ผู้มีปกติทูลว่าผู้เจริญ ชื่อว่าพราหมณ์ แต่สมณพราหมณ์ที่ว่า
นี้ ไม่ได้ในสมณพราหมณ์ ผู้สงบบาปและผู้ลอยบาป คนเชิงใจ คนยากจน
มีคนตาบอด คนง่อยเป็นต้น ชื่อว่า กบณะ. คนกำพร้า คนเดินทาง ชื่อว่า
อัทธิกะ. คนเหล่าใด เทียวสรรเสริญทานโดยนัยว่า ให้ทานที่น่าปรารถนา นำ
ใคร่ นำพอใจ ให้ตามกาลให้ทานที่ไม่มีโทษ ทำจิตให้ผ่องใส ทานผู้เจริญ
ก็จะไปพรหมโลกดังนี้เป็นต้น ชนเหล่านั้น ชื่อว่า วมิพก. ชนเหล่าใดกล่าว
ว่า โปรดให้สักฟายมือเถิด โปรดให้สักขันจอกเถิด ดังนี้เป็นต้น เทียวขอไป
ชนเหล่านั้น ชื่อว่าซาก. บทว่า อัญญาการสุส ทานํ ทิยตุถ ความว่า
พวกฝ่ายในได้ให้ทานมากกว่าทานที่พระราชาพระราชทาน เพราะเดิมทรัพย์แม่
ส่วนอื่นลงในทรัพย์แสนหนึ่ง ซึ่งเกิดที่ประตูนั้น เพราะได้รับประตูแรก ถอน
อมาตย์ของพระราชาสืบตั้งอมาตย์ของคนทำหน้าที่แทน. สตรีเทพบุตรหมายเอา
ชื่อนั้น จึงกล่าวอย่างนี้. บทว่า มม ทานํ ปฏิกุมมิ ความว่า ทานของ
ข้าพระองค์ที่ให้ ณ ประตูนั้น ก็เปลี่ยนไป แม้ในประตูที่เหลือก็เช่นนี้เหมือน
กัน. บทว่า โกจิ แปลว่า ในที่ไหน ๆ. บทว่า ทิมรตุต ได้แก่ ๘๐,๐๐๐
ปี ได้ยินว่า ทานของพระราชาพระองค์นั้น ปรากฏตลอดกาลประมาณเท่านั้น.

จบอรรถกถาสรีสุตที่ ๓

๔. ฆฎิการสูตร*

[๒๘๗] ฆฎิการเทพบุตร ครั้นยืนอยู่ ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่งแล้ว ได้กล่าวคาถานี้ ในสำนักพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า

ภิกษุ ๗ รูป ผู้เข้าถึงพรหมโลกชั้น
อวิหาเป็นผู้หลุดพ้นแล้ว ลีนราคะโทสะ
แล้ว ข้ามพ้นตัณหาที่ข่านไปในโลกเสีย
ได้แล้ว.

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสถามว่า

ก็ภิกษุเหล่านั้น คือใครบ้างผู้ข้าม
พ้นเครื่องข้องแห่งมัจจุมาร อันแสนยากที่
จะข้ามได้ ละกายของมนุษย์แล้ว ก้าวล่วง
เครื่องประกอบอันเป็นทิพย์.

ฆฎิการเทพบุตรกราบทูลว่า

คือ ท่านอุปกะ ๑ ท่านผลคัณทะ ๑
ท่านปุกกุสาติ ๑ รวมเป็น ๓ ท่าน ท่าน
ภัททियะ ๑ ท่านฉัณฑทเวระ ๑ ท่านพาหุ-
รัคคิ ๑ ท่านสิงคิยะ ๑ (รวมเป็น ๗ ท่าน)
ท่านเหล่านั้นล้วนแต่ละกายของมนุษย์
ก้าวล่วงเครื่องประกอบอันเป็นทิพย์ได้
แล้ว.

* ในอาทิตตวรรคที่ ๕ สูตรที่ ๑๐ เป็นฆฎิการสูตร
ม. เป็นฆฎิการสูตร เหมือนกันทั้ง ๒ สูตร.

[๒๘๘] พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสถามว่า

ท่านเป็นเทพมีความฉลาด กล่าว
สรรเสริญภิกษุเหล่านั้น ผู้ละบ่วงมารได้
แล้ว ภิกษุเหล่านั้นรู้ทั่วถึงธรรมของใคร
จึงได้ตัดเครื่องผูกคือภพเสียได้.

[๒๘๙] ภูมิการเทพบุตรกราบทูลว่า

ท่านเหล่านั้น รู้ทั่วถึงธรรมของผู้ใด
จึงตัดเครื่องผูกคือภพเสียได้ ผู้นั้นนอก
จากพระผู้มีพระภาคเจ้า และธรรมนั้น
นอกจากคำสอนของพระองค์แล้วเป็นไม่มี.

นามและรูปดับไม่เหลือในธรรมใด
ท่านเหล่านั้นได้รู้ทั่วถึงธรรมนั้น จึงตัด
เครื่องผูกคือ ภพได้.

[๒๙๐] พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสถามว่า

ท่านกล่าววาจาฉลาด รู้ได้ยาก
เข้าใจได้แสนยาก ท่านรู้ทั่วถึงธรรมของ
ใคร จึงกล่าววาจาเช่นนี้ได้.

[๒๙๑] ภูมิการเทพบุตรกราบทูลว่า

ครั้งก่อนข้าพเจ้าเป็นช่างหม้อ ทำ
หม้ออยู่ในเวภพิงคชนบท เป็นผู้เลี้ยงดู
มารดาบิดา เป็นอุบาสกของพระกัสสป
พุทธเจ้า เว้นขาดจากเมถุนธรรม ประพฤติ
พรหมจรรย์ ไม่มีอาภิส ไปได้เคยเป็นคน

ร่วมบ้านกับพระองค์ ทั้งเคยได้เป็นสหาย
ของพระองค์ในปางก่อน ข้าพเจ้ารู้จัก
ภิกษุทั้ง ๗ รูปเหล่านี้ ผู้หลุดพ้นแล้ว สิ้น
ราคะโทสะแล้ว ข้าพพันเครื่องข้องต่างๆ
ในโลกได้แล้ว.

[๒๕๒] พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า

แน่ นายช่างหม้อ ท่านพูดอย่างไร
ก็ได้เป็นจริงแล้วอย่างนั้น ในกาลนั้น
ครั้งก่อนท่านเป็นช่างหม้อ ทำหม้ออยู่ใน
เวทพิงคชนบท เป็นผู้เลี้ยงดูมารดาบิดา
เป็นอุบาสกของพระกัสสปพุทธเจ้า งดเว้น
จากเมถุนธรรม ประพฤติพรหมจรรย์
ไม่มีอาภิส ได้เป็นคนเคยร่วมบ้านกันกับ
เราทั้งได้เคยเป็นสหายของเราในปางก่อน.

พระสังคีติกาจารย์กล่าวว่า

สหายเก่าทั้งสอง ผู้อบรมตนแล้ว
ทรงไว้ซึ่งสรีระครั้งสุดท้าย ได้มาพบกัน
ด้วยอาการอย่างนี้แล.

อรรถกถา

ฉกัฏฐสูตโร ๔ มีเนื้อความกล่าวมาแล้วทั้งนั้น.

๕. ชันตุสูตโร

[๒๕๓] ข้าพเจ้าได้สดับมาแล้วอย่างนี้ :-

สมัยหนึ่ง ภิกษุเป็นจำนวนมากอยู่ในกุฏิอันตั้งอยู่ในป่าข้างเขาหิมวันต์ แคว้นโกศล เป็นผู้ฟุ้งซ่าน เย่อหยิ่ง ฟุ้งเฟ้อ ปากกล้า วาจาพล่อยๆ หลงลืม ขาดสัมปชัญญะ ไม่มั่นคง มีจิตคิดนอกทาง ปล่อยตัวเยี่ยงคฤหัสถ์.

[๒๕๔] วันหนึ่งเป็นวันอุโบสถ ๑๕ คำ ชันตุเทพบุตรเข้าไปหาพวกภิกษุเหล่านั้น แล้วจึงได้กล่าวกะภิกษุเหล่านั้นด้วยคาถาทั้งหลายว่า

แต่ก่อน พวกภิกษุสาวกพระโคตม

เป็นอยู่ง่าย ๆ ไม่มักได้แสวงหาบิณฑบาต

ไม่มักได้แสวงหาที่นอนที่นั้ง.

ท่านรู้ว่าสิ่งทั้งปวงในโลกไม่เที่ยง

กระทำที่สุดแห่งทุกขี้ได้.

ส่วนท่านเหล่านี้ ทำตนให้เป็นคน

เลี้ยงยากเหมือนนายบ้านในตำบลบ้าน

กิน ๆ แล้วก็นอน ชอบประจบไปในเรือน

ของคนอื่น.

ข้าพเจ้าขอทำอัญชลีต่อท่าน ขอพุด
ท่านบางพวกในที่นี้ว่า พวกท่านถูกเขา
ทอดทิ้งหมดที่พึ่ง เป็นเหมือนเปרט.
ที่ข้าพเจ้ากล่าวนี้หมายเอาบุคคล
จำพวกที่อยู่ประมาท ส่วนท่านพวกใดอยู่
ไม่ประมาท ข้าพเจ้าขอนมัสการท่านพวก
นั้น.

อรรถกถาชั้นตสุตตร

พึงทราบวินิจฉัยในชั้นตสุตตรที่ ๕ ต่อไป :-

บทว่า โกลเลสุ วิหรนฺติ ความว่า เหล่าภิกษุเป็นอันมาก รับ
กัมมัญฐานในสำนักของพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้ว พวกมันไปอยู่แคว้นโกศล. บทว่า
อุทฺธตา ได้แก่ เป็นผู้มักติฟังชาน เพราะสำคัญในสิ่งที่ไม่ควรว่าควร
สำคัญในสิ่งที่ควรว่าไม่ควร สำคัญในที่ไม่มีโทษว่ามีโทษ สำคัญในสิ่งที่มีโทษ
ว่าไม่มีโทษ. บทว่า อุนฺนพา ได้แก่ มีมานะดุจไม้้อที่ชูขึ้น ท่านอธิบายว่า
ยกมานะที่เปล่า ๆ ขึ้น. บทว่า จปลา ได้แก่ ประกอบด้วยความฟุ้งเฟ้อ
มีแต่บถาตรจิวรเป็นต้น. บทว่า มุขรา แปลว่า ปากกล้า ท่านอธิบายว่า
มีถ้อยคำกร้าว. บทว่า วิภินฺนวาจา ได้แก่ ไม่ประหัดถ้อยคำ [เพื่อเจ้อ]
เจรจาถ้อยคำที่ไร้ประโยชน์ได้ทั้งวัน. บทว่า มุฏฺฐสฺสตี ได้แก่ มีสติหายไป
เว้นจากสติ กิจที่ทำในที่นี้ ภิกษุทั้งหลายก็หลงลืมเสียในที่นี้. บทว่า อสมฺป-
ชานา ได้แก่ ปราศจากความรอบรู้. บทว่า อสมานิตา ได้แก่ เว้นจาก

สมาธิที่เป็นอัปนาและอุปจาระ เสมือนเรือที่ผูกไว้ในกระแสน้ำเชี่ยว. บทว่า
วิพฺภนฺตจิตฺตา ได้แก่ มีจิตไม่มั่นคง เสมือนมฤคภัยที่ขึ้นทาง. บทว่า
ปากตฺนทฺริยา ได้แก่ มีอินทรีย์เปิดเหมือนครั้งเป็นคฤหัสถ์ เพราะไม่มี
ความสำรวม. บทว่า ชนฺตฺตุ ได้แก่ เทพบุตรมีนามอย่างนี้. บทว่า ตทฺหุ
โปกฺสเถ ได้แก่ ในอุโบสถวันนั้น อธิบายว่า ในวันอุโบสถ. ศัพท์ว่า ปณฺณรเส
ห้ามวันอุโบสถ ๑๔ คำเป็นต้นเสีย. บทว่า อุปสฺสํกมิ ได้แก่ เข้าไปหาเพื่อ
ทักท้วง ได้ยินว่า ชนฺตฺเตพฺบุตรนั้นคิดว่า ภิกษุเหล่านี้รับกัมมัญฐานในสำนัก
ของพระศาสดาแล้ว พวกมันออกไป บัดนี้ ก็อยู่เป็นผู้ประมาท ก็แก่ภิกษุเหล่านี้
ถูกราทักท้วงในสถานที่นั่งแยก ๆ กัน จัก ไม่ถือคำเรา จำเราจกทักท้วงในเวลา
ที่มารวมกันถึงวันอุโบสถ รู้ว่าภิกษุเหล่านั้นประชุมกัน แล้วจึงเข้าไปหา. บทว่า
คาลาย อชฺฌภาติ ความว่า เทพบุตรยืนอยู่ท่ามกลางเหล่าภิกษุทั้งหมด
ได้กล่าวด้วยคาลาททั้งหลาย ในคาลาเหล่านั้น เพราะเหตุที่สภาพมิใช่คุณ [โทษ]
ของผู้ไร้คุณ ย่อมปรากฏพร้อมกับการกล่าวคุณ ฉะนั้น เทพบุตรเมื่อกล่าวถึง
คุณก่อน จึงกล่าวคาลาว่า สุขชีวิโน ปุเร อาตุ เป็นต้น. บรรดาบทเหล่านั้น
บทว่า สุขชีวิโน ปุเร อาตุ ความว่า พวกภิกษุแต่ก่อน เป็นผู้บำรุงเลี้ยงง่าย
เทพบุตรกล่าวอย่างนี้ โดยอธิบายว่า พวกภิกษุแต่ก่อน ยังชีพให้เป็นไปด้วย
อาหารคลุกกัน ซึ่งเที่ยวไปตามลำดับตรอกในตระกูลสูงและต่ำได้มา. บทว่า
อนิจฺจา ได้แก่ ปราศจากคันทหา เทพบุตรครั้งกล่าวคุณของเหล่าภิกษุเก่าก่อน
อย่างนี้แล้ว บัดนี้ เมื่อจะกล่าวโทษของภิกษุเหล่านั้น จึงกล่าวว่า ทฺุโปปฺลิตฺติ
เป็นต้น. บรรดาบทเหล่านั้น ด้วยบทว่า คามे คามณฺิกา วีย เทพบุตร
กล่าวอธิบายว่า เปรียบเหมือนนายบ้าน เชื้อมประชาชนในตำบลบ้าน ให้
ลูกบ้านนำนมสดนมส้มข้าวสาร เป็นต้น มากิน ฉันใด แม้พวกท่าน ตั้งอยู่ใน
อนเสนา แสวงหาไม่สมควร มาเลี้ยงชีวิตของพวกท่าน ก็ฉันนั้น. บทว่า

นิปฺขุหฺนฺติ ได้แก่ ไม่ต้องการด้วยการเรียนอุเทศ สอบถาม และใส่ใจ
กัมมัญฺฐาน นอนปล่อยมือเท้าอยู่บนที่นอน. บทว่า **ปราคารเสตุ** ความว่า
ในเรือนของผู้อื่น คือในเรือนสะเกีของตระกูลเป็นต้น. บทว่า **มฺจุจฺจิตา** ได้แก่
หมกมุ่น ด้วยอำนาจกิเลส. บทว่า **เอกจฺเจ** ได้แก่ พวกที่ควรจะกล่าวถึง
นี้แหละ. บทว่า **อปริสุทฺธา** ได้แก่ ที่เขาทอดทิ้งแล้ว. บทว่า **อนาธา** ได้แก่
ไม่มีที่พึ่ง. บทว่า **เปตา** ได้แก่ คนที่ตายแล้ว เขาทิ้งในป่าช้า เปรียบเหมือน
คนตายที่เขาทิ้งไว้ในป่าช้า ย่อมถูกนกต่าง ๆ เป็นต้นจิกกิน แม้เหล่าญาติก็
เป็นที่พึ่งของคนเหล่านั้นไม่ได้ รักษาไม่ได้ ค้ำครองไม่ได้ ฉนฺใด ภิกษุ
ทั้งหลายเห็นปานนั้น ก็ฉนฺนั้นเหมือนกัน ย่อมไม่ได้รับโอวาทและคำพร่ำสอน
แต่สำนักของอาจารย์และอุปัชฌาย์เป็นต้น เพราะฉะนั้น ภิกษุเหล่านั้นจึงถูก
ทอดทิ้งไม่มีที่พึ่ง เป็นเหมือนคนตายที่เขาละทิ้งแล้ว ฉะนั้น.

จบอรรถกถาขันตุสูตรที่ ๕

๖. โรหิตัสสสูตร

[๒๕๕] สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระวิหาร
เชตวัน อารามของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี กรุงสาวัตถี.

ครั้งนั้น เมื่อล่วงปฐมยาม โรหิตัสสเทวบุตรมีวรรณงานยิ่งนัก ทำ
พระวิหารเชตวันให้สว่างทั่วแล้ว เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าถึงที่ประทับ
ครั้น แล้วจึงถวายอภิवाทแล้ว ได้ยืนอยู่ ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง.

โรหิตัสสเทวบุตรยืนอยู่ ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่งแล้วแล ได้ทูลพระ-
ผู้มีพระภาคเจ้าว่า

ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ณ โอกาสใดหนอ บุคคลจึงจะไม่เกิด ไม่แก่
ไม่ตาย ไม่จืด ไม่อุปบัติ ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ อันบุคคลอาจ หรือบรรลु
ที่สุดโลกได้ด้วยการเดินทางได้บ้างไหมหนอ.

[๒๕๖] พระผู้มีพระภาคเจ้า. ผู้มีอายุ โอกาสใดบุคคลไม่เกิด ไม่แก่
ไม่ตาย ไม่จืด ไม่อุปบัติ เราไม่เรียกโอกาสนั้นว่าที่สุดของโลกว่า ที่ควรรู้
ควรเห็น ควรบรรลुด้วยการเดินทาง.

ร. น้าอัศจรรย์ พระเจ้าข้า ไม่เคยมีมา พระเจ้าข้า. พระดำรัสนี้
พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสดีแล้วว่า ผู้มีอายุ โอกาสใดบุคคลไม่เกิด ไม่แก่ ไม่ตาย
ไม่จืด ไม่อุปบัติ เราไม่เรียกโอกาสนั้นว่าที่สุดของโลก ที่ควรรู้ ควรเห็น
ควรบรรลुด้วยการเดินทาง.

[๒๕๗] ร. ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ แต่ปางก่อน ข้าพระองค์เป็นฤาษี
ชื่อโรหิตัสสะ เป็นบุตรของอิสรชน มีฤทธิ์ เหาะไปในอากาศได้ มีความเร็ว
ประคองอาจารย์สอนศิลปวิชา จับธนูมัน ชาญศึกษา ชำนาญมือ เคยประลอง
ยิงธนูมาแล้ว ยิ่งผ่านเงาตาลตามขวางได้ด้วยลูกศรขนาดเบาโดยสะดวกคาย

อย่างเท้าของข้าพระองค์เห็นปานนี้ ประดุจจากมหาสมุทรด้านทิศบูรพา ก้าวถึงมหาสมุทรด้านทิศประจิม ข้าพระองค์มาประสงค้อยู่แต่เพียงว่า เราจักบรรลุดังที่สุดของโลกด้วยการเดินทาง ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ข้าพระองค์ประกอบด้วยความเร็วขนาดนี้ ด้วยอย่างเท้าขนาดนี้ เว้นจากการกิน การขบเคี้ยว และการลิ้มรสอาหาร เว้นจากการถ่ายอุจจาระ ปัสสาวะ. เว้นจากระงับความเหน็ดเหนื่อยด้วยการหลับนอน มีอายุถึงร้อยปี ดำรงชีพอยู่ถึงร้อยปี เดินทางตลอดร้อยปี ก็ยังไม่ถึงที่สุดของโลกได้ แต่มาทำกาลกิริยาเสียในระหว่าง นำ-อศรรักษ์นัก พระเจ้าข้า ไม่เคยมีมา พระเจ้าข้า พระคำรัสนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสดีแล้วว่า ผู้มีอายุ ณ โอกาสใดบุคคลไม่เกิด ไม่แก่ ไม่ตาย ไม่จืด ไม่อุปบัติ เราไม่เรียกโอกาสนั้นว่าที่สุดของโลก ที่ควรรู้ ควรเห็น ควรบรรลุด ด้วยการเดินทาง.

[๒๕๘] พ. คู่ก่อนผู้มีอายุ ณ โอกาสใดบุคคลไม่เกิด ไม่แก่ ไม่ตาย ไม่จืด ไม่อุปบัติ เราไม่เรียกโอกาสนั้นว่าที่สุดของโลก ที่ควรรู้ ควรเห็น ควรบรรลุด ด้วยการเดินทาง ก็ถ้าหากเรายังไม่บรรลุดังที่สุดของโลกแล้ว ก็จะไม่กล่าวถึงการกระทำที่สุดทุกข์ ก็แต่ว่าเราบัญญัติโลก เหตุให้เกิดโลก การดับของโลก และทางให้ถึงความดับโลก ในเรือนร่าง มีประมาณวาหนี่งนี้ และพร้อมทั้งสัญญา พร้อมทั้งใจครอง.

แต่ไหนแต่ไรมา ยังไม่มีใครบรรลุดังที่
สุดโลกด้วยการเดินทาง และเพราะที่ยังบรรลุด
ถึงที่สุดโลกไม่ได้ จึงไม่พ้นไปจากทุกข์.

เหตุนั้นแล คนมีปัญญาดี รู้แจ้งโลกถึง
ที่สุดโลกได้ อยู่จบพรหมจรรย์แล้ว รู้ที่สุดโลก
แล้ว เป็นผู้สงบแล้ว จึงไม่หวังโลกนี้และโลกอื่น.

อรรถกถาโรหิตัสสูตร

ฟังทราบวินิจฉัยในโรหิตัสสูตรที่ ๖ ต่อไป :-

บทว่า **ยตุถ** เป็นสัตตคมีวิภัตติ ลงในโอกาสหนึ่งแห่งโลกจักรวาล.
คำว่า **น จวติ น อุปปชฺชติ** นี้ ท่านถือเอาด้วยอำนาจ การจุติปฏิสนธิ
ในภพต่อ ๆ ไป. บทว่า **คมเนน** ได้แก่ ด้วยการเดินไปด้วยเท้า พระ-
ศาสดาตรัสว่า **นาหนุตฺต โลกสุตฺต อนุตฺต** ดังนี้ ทรงหมายถึงที่สุดแห่งสังขารโลก.
ในบทว่า **ณาคเตยฺย** เป็นต้น ความว่า ฟังรู้ฟังเห็นฟังถึง เทพบุตรทูลถาม
ถึงที่สุดแห่งโลกจักรวาล ด้วยประการฉะนี้ พระศาสดาตรัสถึงที่สุดแห่งสังขาร
โลก. แต่เทพบุตรนั้นร่ำเรียงด้วยสำคัญว่า คำพยากรณ์ของพระศาสดา สมกับ
ปัญหาของตน จึงกล่าวว่า **นาคัสจรรย** เป็นต้น. บทว่า **ทพฺพหฺมโม** แปลว่า
มีธนูมั่น คือประกอบด้วยธนูขนาดเขี่ยม. บทว่า **ธนุคฺคโห** แปลว่า อาจารย์
ฝึกธนู. บทว่า **สุตฺติจฺจโถ** ได้แก่ ศึกษาศิลปธนูมา ๑๒ ปี. บทว่า **กตฺตฺโถ**
ได้แก่ ชื่อว่า ชำนาญมือ เพราะสามารถยิงปลายขนทรายได้ แม้ในระยะ
อุสภะหนึ่ง. บทว่า **กตฺตฺปาสุโน** ได้แก่ยิงธนูชำนาญ ประลองศิลปะมาแล้ว.
บทว่า **อสเนน** ได้แก่ลูกธนู. บทว่า **อติปาเตยฺย** ได้แก่ฟังผ่าน. เทพบุตร
แสดงคุณสมบัติคือความเร็วของตนว่า ลูกธนูนั้นฟังผ่านเงาตาลเพียงใด
เข้าพระองค์ก็ผ่านจักรวาลไปโดยกาล [ชั่วขณะ] เพียงนั้น. ด้วยบทว่า **ปุริมา**
สมฺมุตฺทา ปจฺฉิม เทพบุตรกล่าวว่า ข้าพระองค์ย่างเท้าก้าวได้ไกล ทำนอง
ไกลจากสมุทรด้านตะวันออกจดสมุทรด้านตะวันตก. ได้ยินว่า เทพบุตรนั้น
ยืนที่ขอบปากจักรวาลทิศตะวันออก อย่างเท้าแรกก้าวเลยขอบปากจักรวาลทิศ-
ตะวันตกไป อย่างเท้าที่สองออก ก็ก้าวเลยขอบปากจักรวาลอื่น ๆ ไป. บทว่า

อิฉฉาคตฺตํ แปลว่า ความอยากได้นั่นเอง. เทพบุตรแสดงความไม่ซัดซัดด้วย
บทว่า อญฺญเตจฺจว ได้ยินว่า โรหิตัสสฤณีนั้น ในเวลาไปภิกขาจาร เคี้ยว
ไม้ชำระฟัน ซึ่งนี้คลดาแล้วบ้วนปากที่สระอนาคาด ถึงอุตตรกรูทวิปแล้วออก
หาอาหาร นั่งที่ขอบปากจักรวาล ฉันทอาหาร ณ ที่นั้น พักชั่วคราวก็เหาะไปเร็วอีก.
บทว่า วสุสสตายุโก ได้แก่ บุคนั้น เป็นยุคที่มนุษย์มีอายุยืน. แต่โรหิตัสสฤณี
นี้ เริ่มเดินทางเมื่ออายุเหลือ ๑๐๐ ปี. บทว่า วสุสสทชีวี ได้แก่ เป็นอยู่
โดยไม่มีอันตรายตลอด ๑๐๐ ปีนั้น. บทว่า อนุตฺตราว กาลกโต ได้แก่ ยัง
ไม่ทันถึงที่สุดโลกจักรวาลก็ตายเสียในระหว่าง ก็โรหิตัสสฤณีนั้นแม้ทำกาละใน
ภพนั้น ก็มาบังเกิดในจักรวาลนี้แน่. บทว่า อปฺปตฺตวา ได้แก่ ยังไม่ถึงที่
สุดแห่งสังขารโลก. บทว่า ทฺถุขสฺส ได้แก่ วัฏทุกข์. บทว่า อนุตฺตกริยฺย
ได้แก่ การทำที่สุด. บทว่า กเพวเร ได้แก่ ในอรรถภาพ. บทว่า สสญฺญมฺหิ
สมนเก ได้แก่ มีสัญญา มีจิต. บทว่า โลกํ ได้แก่ ทุกขสัจ. บทว่า โลกสมฺมุทฺย
ได้แก่ สมุทัยสัจ. บทว่า โลกนิโรธํ ได้แก่ นิโรธสัจ. บทว่า ปฏฺธิปทํ
ได้แก่ มรรคสัจ ด้วยประการฉะนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงว่า คุณอน
ผู้มีอายุ เราไม่บัญญัติสัจจะ ๔ นี้ลงในหญ้าและไม้เป็นต้น แต่เราบัญญัติลงใน
กายที่ประกอบด้วยมหาภูตรูป ๔ นี้เท่านั้น. บทว่า สมิตาวิ ได้แก่ สงบเบา.
บทว่า นาสีสตี ได้แก่ ไม่ปรารถนา.

จบอรรถกถาโรหิตัสสสุตฺตที่ ๖

๗. นันทสูตร

[๒๕๕] นันทเทพบุตร ครั้นยืนอยู่ ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง แล้วได้
กล่าวคาถานี้ในสำนักพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า

กาลย่อมล่วงไป ราตรีย่อมผ่านไป
ชั้นแห่งวัยย่อมละลำดับไป บุคคลถึงเห็น
ภัยในขณะนี้ ควรทำบุญอันนำความสุข
มาให้.

[๓๐๐] พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า

กาลย่อมล่วงไป ราตรีย่อมผ่านไป
ชั้นแห่งวัยย่อมละลำดับไป บุคคลถึงเห็น
ภัยในขณะนี้ มุ่งต่อสันติ ควรละโลกา-
มิตเสียด.

๘. นันทวิศาลสูตร

[๓๐๑] นันทวิศาลเทพบุตร ครั้นยืนอยู่ ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่งแล้ว
จึงได้กล่าวคาถาทูลถวายพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า

ข้าแต่พระองค์ผู้เป็นมหาวิหรบุรุษ
สรียยนต์ มีจักร ๔ มีทวาร ๕ เต็มไป
ด้วยของไม่สะอาด ประกอบด้วยความ
โลก ย่อมเป็นประดุจเปลือกถม ไฉนจักมี
ความออกไปจากทุกข์ได้.

[๓๐๒] พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า

บุคคลตัดความผูกโกรธด้วย กิเลส
เป็นเครื่องรัดด้วย ความปรารถนาและ
ความโลภอันชั่วช้าด้วย ถอนค้นหาพร้อม
ทั้งอวิชชาอันเป็นมูลรากเสียได้ อย่างนี้
จึงออกไปจากทุกข์ได้.

อรรถกถา

นันทสูตรที่ ๗ และนันทวิสาขสูตรที่ ๘ มีเนื้อความกล่าวมาแล้วทั้งนั้น.

๕. สุตติมสูตร

[๓๐๓] สาวัตถิณีทาน.

ณ กาลครั้งหนึ่ง ท่านพระอานนท์เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าถึงที่ประทับครั้นแล้วจึงถวายอภิวัต นั่งอยู่ ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง.

พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสกะท่านพระอานนท์ว่า อานนท์ เธอชอบสารีบุตรหรือไม่.

อ. ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ใครเล่าที่ไม่ใช่คนพาล ไม่ใช่คนมุทะลุ ไม่ใช่คนงมงาย ไม่ใช่คนมีจิตวิปลาศ จะไม่ชอบท่านพระสารีบุตร เพราะท่านเป็นบัณฑิต มีปัญญามาก มีปัญญาแน่นหนา มีปัญญาชวนร่าเริง มีปัญญาไว มีปัญญาแหลม มีปัญญาคม มั่นน้อย สันโดษ สงัดกาย สงัดใจ ไม่คลุกคลีด้วยหมู่ ปรารภความเพียร เข้าใจพูด อุดหนุนต่อถ้อยคำ โจทก์ท้วงคนผิด ตำนานคนชั่ว ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ใครเล่าที่ไม่ใช่คนพาล ไม่ใช่คนมุทะลุ ไม่ใช่คนงมงาย ไม่ใช่คนมีจิตวิปลาศ จะไม่ชอบท่านสารีบุตร.

[๓๐๔] พ. อย่างนั้น ๆ อานนท์ ใครเล่าที่ไม่ใช่คนพาล ไม่ใช่คนมุทะลุ ไม่ใช่คนงมงาย ไม่ใช่คนมีจิตวิปลาศ จะไม่ชอบสารีบุตร เพราะสารีบุตรเป็นบัณฑิต มีปัญญามาก มีปัญญาแน่นหนา มีปัญญาชวนร่าเริง มีปัญญาเร็ว มีปัญญาแหลม มีปัญญาคม มั่นน้อย สันโดษ สงัดกาย สงัดใจ ไม่คลุกคลีด้วยหมู่ ปรารภความเพียร เข้าใจพูด อุดหนุนต่อถ้อยคำ โจทก์ท้วงคนผิด ตำนานคนชั่ว อานนท์ ใครเล่าที่ไม่ใช่คนพาล ไม่ใช่คนมุทะลุ ไม่ใช่คนมีจิตวิปลาศ จะไม่ชอบสารีบุตร

[๓๐๕] ณ กาลครั้งนั้น สุสิมเทพบุตร แวดล้อมไปด้วยเทพบุตร บริษัทเป็นอันมาก ขณะที่พระผู้มีพระภาคเจ้าและอานนท์เถระ กำลังกล่าว สรรเสริญคุณท่านพระสารีบุตรอยู่ ได้เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าถวายอภิวัต แล้วยืนอยู่ ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง ทูลพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า จริงอย่างนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้า จริงอย่างนั้น พระสุคต อันใครเล่าที่ไม่ใช่คนพาล ไม่ใช่คน มุทะลุ ไม่ใช่คนงมกาย ไม่ใช่คนมีจิตวิปลาส จะไม่ชอบท่านพระสารีบุตร เพราะ ท่านเป็นบัณฑิต ฯลฯ ดำหนิคนชั่ว ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ เพราะข้าพระองค์ ได้เข้าร่วมประชุมเทพบุตรบริษัทใด ๆ ก็ได้ยินเสียงแน่นอนหนาว่า ท่านพระสารี บุตรเป็นบัณฑิต ฯลฯ ดำหนิคนชั่ว ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ใครเล่าที่ไม่ใช่คนพาล ไม่ใช่คนทะเล่ ไม่ใช่คนงมกาย ไม่ใช่คนมีจิตวิปลาส จะไม่ชอบท่านพระสารี- บุตร.

[๓๐๖] ครั้งนั้น เทพบุตรบริษัทของสุสิมเทพบุตร ขณะที่สุสิมเทพ- บุตรกำลังกล่าวสรรเสริญท่านพระสารีบุตรอยู่ เป็นผู้ปลื้มใจ เบิกบาน เกิด ปิติโสมนัส มีรัศมีแห่งผิวพรรณแพรวพราวอยู่.

[๓๐๗] เปรียบเหมือนแก้วมณีและแก้วไพฑูรย์ อันงาม โชติช่วง แปรเคลี่ยมอันเขาเจียรไนเรียบร้อยแล้ว วางไว้บนผ้ากำพลสีเหลือง ย่อมส่อง แสงแพรวพราวรุ่งเรือง ฉนใด เทพบุตรบริษัทของสุสิมเทพบุตร ขณะที่สุสิม เทพบุตรกำลังกล่าวสรรเสริญท่านพระสารีบุตรอยู่ เป็นผู้ปลื้มใจ เบิกบาน เกิดปิติโสมนัส ก็มีรัศมีแห่งผิวพรรณแพรวพราวอยู่ ฉนนั้น.

[๓๐๘] เปรียบเสมือนแท่งทองชมพูท ที่บุตรนายช่างทองผู้ขยันหมั่น ใส้เข้าหลอมได้ราคินฉนแล้ว วางไว้บนผ้ากำพลสีเหลือง ย่อมขึ้นสีผุดผ่อง เปล่งปลั่ง ฉนใด เทพบุตรบริษัทของสุสิมเทพบุตร ขณะที่สุสิมเทพบุตร กำลังกล่าวสรรเสริญท่านพระสารีบุตรอยู่ เป็นผู้ปลื้มใจ เบิกบาน เกิดปิติ- โสมนัส มีรัศมีแห่งผิวพรรณแพรวพราวอยู่ ฉนนั้น.

[๓๐๙] เปรียบเหมือนดาวประกายพุกฤษ์ ขณะที่อากาศปลอดโปร่ง ปราศจากหมู่เมฆในฤดูสรทกาล ย่อมส่องแสงสุกสกาววาระยับ ฉันไค เทพบุตรบริษัทของสุสิมเทพบุตร ขณะที่สุสิมเทพบุตรกำลังกล่าวสรรเสริญ ท่านพระสารีบุตรอยู่ เป็นผู้ปลื้มใจ เบิกบาน เกิดปีติโสมนัส มีรัศมีแห่ง ผิวพรรณแพรวพราวอยู่ ฉันนั้น.

[๓๑๐] เปรียบเหมือนดวงอาทิตย์ขณะที่อากาศปลอดโปร่ง ปราศจาก หมู่เมฆในฤดูสรทกาล พวยพุ่งขึ้นสู่ท้องฟ้า ขจัดความมืดที่มีอยู่ในอากาศทั้ง ปวง ย่อมแผดแสงแจ่มจ้ารุ่งโรจน์ ฉันไค เทพบุตรบริษัทของสุสิมเทพบุตร ขณะที่สุสิมเทพบุตรกำลังกล่าวสรรเสริญท่านพระสารีบุตรอยู่ เป็นผู้ปลื้มใจ เบิกบาน เกิดปีติโสมนัส มีรัศมีแห่งผิวพรรณแพรวพราวอยู่ ฉันนั้น.

[๓๑๑] ครั้งนั้น สุสิมเทพบุตร ได้กล่าวคาถานี้ในสำนักพระผู้มี พระภาคเจ้าปรารภถึงท่านพระสารีบุตรว่า

ท่านพระสารีบุตรคนรู้จักท่านดีว่า
เป็นบัณฑิตไม่ใช่คนมักโกรธ มักน้อย
สงบเสงี่ยม ฝึกฝนมาดี มีคุณงามอันพระ-
ศาสดาทรงนำมาสรรเสริญ เป็นผู้แสวงคุณ.

[๓๑๒] พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสคาถาตอบสุสิมเทพบุตรปรารภถึง ท่านพระสารีบุตรว่า

สารีบุตรใคร ๆ ก็รู้จักว่าเป็นบัณฑิต
ไม่ใช่คนมักโกรธ มักน้อย สงบเสงี่ยม
อบรม ฝึกฝนมาดี จ้านงอยู่ก็แต่กาลเป็น
ที่ปรินิพพาน.

อรรถกถาสุติมสูตร

พึงทราบวินิจฉัยในสุติมสูตรที่ ๕ ต่อไป :-

บทว่า ตูยหิ ปี โน อานนท สาริปุตโต รุจจติ ความว่า

พระศาสดามีพระประสงค์จะตรัสคุณของพระเถระ ก็ธรรมดาคำว่าคุณนี้ ไม่สมควรกล่าวในสำนักของบุคคลที่ไม่ชอบกัน เพราะว่า คุณที่กล่าวในสำนักของบุคคลที่ไม่ชอบกันนั้น จะกล่าวไม่ทันจบ. จริงอยู่ บุคคลผู้ไม่ชอบกันนั้น เมื่อเขากล่าวคุณว่า ภิกษุชื่อโน้นมีศีล ก็จะกล่าวคำว่า ศีลของภิกษุนั้นเป็นอย่างไร ภิกษุนั้นมีศีลอย่างไร หรือ ภิกษุอื่นที่มีศีลท่านไม่เคยเห็นหรือ เมื่อเขากล่าวคุณว่า ภิกษุชื่อโน้นมีปัญหา ก็จะกล่าวคำเป็นต้นว่า ปัญหาเป็นอย่างไร ภิกษุอื่นที่มีปัญหานั้น ท่านไม่เคยเห็นหรือ ดังนี้ ก็จะทำอันตรายแก่คาถาพรรณนาคุณ. ส่วนพระอานนทเถระ เป็นผู้ขอบพองของพระสารีบุตรเถระ ได้ปัจจัยมีจิวรเป็นต้นอันประณีต ก็ถวายแก่พระเถระ ให้เด็กของอุปัฏฐากตนบรรพชา ให้ถืออุปัชฌาย์ในสำนักพระเถระ. แม้พระสารีบุตรก็กระทำเท่าพระอานนทเถระอย่างนั้นเหมือนกัน เพราะเหตุไร เพราะเลื่อมใสในคุณทั้งหลายของกันและกัน. จริงอยู่ พระอานนทเถระ ดำริว่า พี่ชายของพวกเราบำเพ็ญบารมีมาถึงหนึ่งอสงไขยแสนกัป แหวงตลอดปัญญา ๑๖ อย่าง ดำรงอยู่ในตำแหน่งพระธรรมเสนาบดี แม้ทัฬหกรรม เลื่อมใสในคุณทั้งหลายของพระเถระ จึงชอบใจรักใคร่พระเถระ. ฝ่ายพระสารีบุตรเถระก็ดำริว่า พระอานนททำกิจทุกอย่าง มีถวายน้ำบัวนพระโอยฐ์เป็นต้น ที่เราพึงทำแต่พระสัมมาสัมพุทธะ อาศัยอานนท เราจึงได้เข้าสมาบัติตามที่ปรารถนา ๆ แล้วเลื่อมใสในคุณทั้งหลายของท่าน จึงชอบใจรักใคร่พระอานนทเถระ

เพราะฉะนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้า มีพระประสงค์จะตรัสคุณของพระสารีบุตร-
เถระ จึงทรงเริ่มในสำนักของพระอานนทเถระ. บรรดาบทเหล่านั้น ในบทว่า
คฺยหํ ปี ปิอัฏฐรลงโนรรถว่าประมวลความ. ท่านอธิบายไว้ดังนี้ว่า คู่ก่อน
อานนท สารีบุตรมีอาจารย์ โคจร วิหารธรรม การก้าวไป การถอยกลับ
การแลเหลียว การคู่ การเหยียด ชอบใจเรา ชอบใจพระอสีติมหาสาวก
ชอบใจมนุษย์โลกทั้งเทวโลก ชอบใจแม่แก่เธอ. แต่นั้น พระเถระก็มีใจยินดี
ประหนึ่งนกมวยปล้ำที่มีกำลัง ได้ช่องในช่องผ้า ดำริว่า พระศาสดามีพระ-
ประสงค์จะให้กล่าวคุณของสหยาเรา เราจักได้กล่าวคุณของพระสารีบุตรเถระ
ของพวกเรา เหมือนถอนต้นหญ้าใหญ่ อันเป็นชงแห่งชมพูทวีปเสียในวันนี้
เหมือนนำดวงจันทร์ออกจากช่องพลาหก [เมฆฝน] แสดงอยู่ฉะนั้น เมื่อนำ
คำสนทนาของบุคคลทั้งหลาย ด้วยบททั้ง ๔ ก่อนคำอื่นมา จึงทูลว่า กสฺส หิ
นาม ฆนฺเต อพาลสฺส ดังนี้เป็นต้น จริงอยู่ คนเขลา ชื่อว่า คนโกรธ
เพราะเขลา ชื่อว่า คนหลง เพราะเป็นคนมีโทษะ. ชื่อว่า มีจิตวิปลาส คือ บ้า
เพราะโมหะ ย่อมไม่รู้คุณว่าคุณ โทษว่าโทษ หรือว่า ผู้นี้เป็นพระพุทธเจ้า
ผู้นี้เป็นสาวก. ธรรมดาว่า คนที่ไม่เขลาเป็นต้น ย่อมรู้. เพราะฉะนั้น พระ-
อานนทเถระจึงทูลว่า อพาลสฺส เป็นต้น. บทว่า น รุเจยฺย ความว่า
ก็พระเถระนั้น ไม่เพียงพอใจแก่เหล่าคนเขลาเป็นต้นเท่านั้น พระเถระไม่เพียง
พอใจแก่ใครอื่น พระอานนทเถระ ครั้นนำถ้อยคำสนทนาของบุคคลมาฉะนี้
แล้ว เมื่อจะกล่าวคุณตามเป็นจริง ด้วยบท ๑๖ บท จึงทูลว่า ปญฺธิโต ฆนฺเต
เป็นต้น. บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ปญฺธิโต ได้แก่ ผู้ประกอบด้วยความ
เป็นบัณฑิต คำนี้เป็นชื่อของท่านผู้ตั้งอยู่ในความฉลาด ๔ อย่าง. สมจริงดังที่
พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ดังนี้ว่า คู่ก่อนอานนท โดยเหตุใดแล ภิกษุย่อม
เป็นผู้ฉลาดในธาตุ ๑ เป็นผู้ฉลาดในอายตนะ ๑ เป็นผู้ฉลาดในปฏิจาสัมุปบาท ๑

เป็นผู้ฉลาดในฐานะและอฐานะ ๑ คู่ก่อนอนันท์ ด้วยเหตุเพียงนั้นแล
ภิกษุนี้ ควรเรียกว่า ภิกษุบัณฑิต ดังนี้. ในบทว่า มหาปัญญา เป็นต้น
ความว่า ประกอบด้วยมหาปัญญาเป็นต้น. ความมีปัญญามากเป็นต้น ในบทว่า
มหาปัญญา เป็นต้นนั้น ต่างกันดังนี้. มหาปัญญาเป็นไฉน ชื่อว่า มหาปัญญา
เพราะกำหนดคือศีลชั้นร้อใหญ่ ชื่อว่า มหาปัญญา เพราะกำหนดคือ
สมาธิชั้นร้อ ปัญญาชั้นร้อ วิมุตติชั้นร้อ วิมุตติญาณทัสสนชั้นร้อใหญ่ ชื่อว่า
มหาปัญญา เพราะกำหนดคือฐานะและอฐานะอย่างใหญ่ วิหารสมาบัติอย่าง
ใหญ่ อริยสัจอย่างใหญ่ สติปัญญา สัมมัปปธาน อิทธิบาทอย่างใหญ่
อินทรีย์และโพชฌงค์อย่างใหญ่ อริยมรรคอย่างใหญ่ สามัญญผลอย่างใหญ่
อภิญญาอย่างใหญ่ ปรมัตถนิพพานอย่างใหญ่ ก็มหาปัญญานั้นปรากฏแก่
พระเถระ เมื่อพระศาสดา เสด็จลงจากเทวโลก ประทับยืน ณ ประตู
สังกัสสนคร ตรัสถามปัญหา ชื่อว่า ปุณฺณปัญฺจะ แล้วทูลถวายวิสัชนา
ปัญหานั้น. ปุณฺณปัญฺจะเป็นไฉน. ชื่อว่า ปุณฺณปัญฺเพราะญาณเป็นไปในชั้น
ต่าง ๆ แน่นหนา... เป็นไปในธาตุต่าง ๆ แน่นหนา... ในอรรถต่าง ๆ
แน่นหนา... ในปฏิจสมุปบาทต่าง ๆ แน่นหนา... ในความหวังสุญญตา
ต่าง ๆ แน่นหนา... ในอรรถธรรมนิรุกติปฏิภาณแน่นหนา... ในศีลชั้น
ต่าง ๆ แน่นหนา... ในสมาธิชั้นร้อ ปัญญาชั้นร้อ วิมุตติชั้นร้อ วิมุตติญาณ
ทัสสนชั้นร้อต่าง ๆ แน่นหนา... ในฐานะและอฐานะต่าง ๆ แน่นหนา... ใน
วิหารสมาบัติต่าง ๆ แน่นหนา... ในอริยสัจต่าง ๆ แน่นหนา... ในสติ-
ปัญญา สัมมัปปธาน อิทธิบาท อินทรีย์ พละ โพชฌงค์ต่าง ๆ แน่นหนา...
ในอริยมรรค สามัญญผล อภิญญาต่าง ๆ แน่นหนา... ญาณเป็นไปใน
ปรมัตถนิพพาน ล่วงธรรมที่ทั่วไปแก่ชนต่าง ๆ แน่นหนา. ชื่อว่า หาสปัญญา
เป็นไฉน ชื่อว่าหาสปัญญา เพราะบางคนในโลกนี้ มีความร่าเริง แซ่มนั้น

ยินดี ปราโมทย์ บำเพ็ญศีล บำเพ็ญอินทรีย์สังวร บำเพ็ญโภชนมัตตัญญุต
ชาคริยานุโยค สีสันซ์ สมာธิสันซ์ ปัญญาสันซ์ วิมุตติสันซ์ วิมุตติญาณ
ทัสสนสันซ์. ชื่อว่า หาสปัญญา เพราะเป็นผู้มากด้วยความร่าเริง ปราโมทย์
แทงตลอดฐานะและฐานะ. ชื่อว่า หาสปัญญา เพราะเป็นผู้มากด้วยความร่าเริง
บำเพ็ญวิหารสมาบัติ. ชื่อว่า หาสปัญญา เพราะเป็นผู้มากด้วยความร่าเริง
แทงตลอดอริยสัจ. ชื่อว่า หาสปัญญา เพราะอบรมสติปัญญา สัมมปปธาน
อิทธิบาท อินทรีย์ พละ โภชนงค์ อริยมรรค. ชื่อว่าหาสปัญญา เพราะเป็น
ผู้มากด้วยความร่าเริง กระทำให้แจ้งสามัญญผล แทงตลอดอกัญญา. ชื่อว่า
หาสปัญญา เพราะเป็นผู้มากด้วยความร่าเริง มากด้วยความเข้มแข็ง ยินดี
ปราโมทย์ กระทำให้แจ้งปรมัตถนิพพาน. ชื่อว่า หาสปัญญา ก็เพราะพระเถระ
ครั้งเป็นคาบส ชื่อนารท กระทำความปรารถนาเป็นพระอัครสาวกแทบเบื้อง
พระบาท ของพระผู้มีพระภาคเจ้าพระนามว่า อโนมทัสสี นับตั้งแต่ครั้งนั้นมา
ก็เป็นผู้มากด้วยความร่าเริง กระทำการบำเพ็ญศีลเป็นต้น. ชวนปัญญาเป็นไฉน
ก็เพราะปัญญาพิจารณาเห็นรูป อย่างใดอย่างหนึ่ง ทั้งที่เป็นอดีต อนาคต
ปัจจุบัน ทั้งไกล ทั้งใกล้ รูปทั้งหมดโดยเป็นของไม่เที่ยง แล่นไปเร็ว. ชื่อว่า
ชวนปัญญา ก็เพราะปัญญาพิจารณาเห็นรูป โดยความเป็นทุกข์ แล่นไปเร็ว
โดยความเป็นอนัตตา แล่นไปเร็ว. ชื่อว่า ชวนปัญญา ก็เพราะพิจารณาเห็น
เวทนา ฯลฯ วิญญาณ อย่างใดอย่างหนึ่งทั้งที่เป็นอดีต อนาคต ปัจจุบัน
วิญญาณทั้งหมด โดยความเป็นของไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา แล่นไปเร็ว.
ชื่อว่า ชวนปัญญา ก็เพราะพิจารณาจักขุ ฯลฯ ชรามรณะ ทั้งที่เป็นอดีต
อนาคต ปัจจุบัน โดยความเป็นของไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา แล่น
ไปเร็ว. ชื่อว่า ชวนปัญญา ก็เพราะพิจารณาใคร่ครวญแจ่มชัดจะแจ้งว่า รูป
ทั้งที่เป็นอดีต อนาคต ปัจจุบัน ชื่อว่า ไม่เที่ยง เพราะอรรถสิ้นไป ชื่อว่า

ทุกข์ เพราะอรรถว่าน่ากลัว ชื่อว่า อนัตตา เพราะหาแก่นสารมิได้ แล่นไปเร็วใน
พระนิพพานเป็นส่วนดับแห่งรูป. ชื่อว่า ชวนปัญญา ก็เพราะพิจารณาใคร่ครวญ
แจ่มชัดจะแจ้งว่า เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ จักขุ ฯลฯ ชรามรณะ
ทั้งที่เป็นอดีต อนาคต ปัจจุบัน ชื่อว่าไม่เที่ยงเพราะอรรถว่าสิ้นไป ฯลฯ แล่น
ไปเร็วในพระนิพพาน เป็นส่วนดับแห่งชรามรณะ. ชื่อว่าชวนปัญญาก็เพราะ
พิจารณาใคร่ครวญแจ่มชัดจะแจ้งว่า รูป ทั้งที่เป็นอดีตอนาคตปัจจุบัน ฯลฯ
วิญญาณ จักขุ ฯลฯ ชรามรณะ ไม่เที่ยง อันปัจจัยปรุงแต่ง อาศัยปัจจัยเกิด
ขึ้น มีอันสิ้นไป เสื่อมไป ดับไปเป็นธรรมดา แล่นไปเร็วในพระนิพพานเป็น
ส่วนดับแห่งชรามรณะ. ดิกขปัญญาเป็นไฉน. ชื่อว่า ดิกขปัญญา เพราะตัดกิเลส
ทั้งหลายได้เร็ว. ชื่อว่า ดิกขปัญญา เพราะไม่พัวไว้ซึ่งกามวิตก พยาบาทวิตก
วิหิงสาวิตกที่เกิดขึ้น ไม่พัวกอกุศลบาปธรรมที่เกิดขึ้นอีก ไม่พัว ละ บรรเทา
ทำให้สิ้น ทำให้ไม่มี ซึ่งระคะโทสะโมหะ โภคะ อุปนาหะ มกฺกะ ปลาสะ
อิสสา มัจฉริยะ มายา สาทิโย ถัมภะ สารัมภะ มานะ อติมานะ มทะ ปมาทะ
ที่เกิดขึ้นแล้ว กิเลสทุจริตทั้งหมด อภิสังขารทั้งหมด กรรมที่ให้ถึงสังสารภพ
ทั้งหมด. ชื่อว่า ดิกขปัญญาเพราะปัญญาที่บรรลุ กระทำให้แจ้งสัมพัสมรรค ๔
สามัญญผล ๔ ปฏิสัมภิตา ๔ อภิญญา ๖ ณ ที่นั่งแห่งเดียว. เมื่อพระผู้มีพระ
ภาคเจ้ากำลังทรงแสดงเวทนาปริคคหสูตรแก่ที่มนขปริพาชก หลานชาย พระ
เถระยี่นถวายนพิต ก็ตัดกิเลสได้ทั้งหมด ชื่อว่ามีปัญญาแหลม ตั้งแต่ทาง
ตลอดสาวกบารมีญาณ. ด้วยเหตุนี้ พระอานนตเถระจึงทูลว่า **ติกุขปญฺโณ**
ภนฺเต อายสุมา **สารีปฺตุโต** พระเจ้าข้า ท่านพระสารีบุตรมีปัญญาแหลม
ดังนี้. **นิพเพธิกปัญญา** เป็นไฉน ชื่อว่านิพเพธิกปัญญา เพราะบางคนใน
โลกนี้ มากด้วยความหวาดสะดุ้งเอือมระอาไม่ยินดีนัก เบือนหน้าหนีไม่ไยดี
ในสังขารทั้งปวง เจาะทำลายกองโลภะ ที่ไม่เคยเจาะไม่เคยทำลาย ในสังขาร

ทั้งปวง. ชื่อว่า นิพเพธิกปัญญา เพราะเจาะทำลายกองโทสะกองโมหะ โภคะ
อุปนาหะ ฯลฯ ที่ไม่เคยเจาะไม่เคยทำลายกรรมที่ให้ถึงภพทั้งหมด. บทว่า
อปปิจโจ ได้แก่ เป็นผู้ประกอบด้วยลักษณะอย่างนี้ว่า ปกปิดคุณที่มีอยู่ รู้จัก
ประมาณในการรับ นี้เป็นลักษณะของผู้มีความมักน้อย. บทว่า **สนหตุจโจ** ได้แก่
เป็นผู้ประกอบด้วยสันโดษ ๓ ในปัจฉัย ๔ คือ ยถาลาภสันโดษ ยถาพลสันโดษ
ยถาสารูปสันโดษ. บทว่า **ปวิวิตโต** ได้แก่ผู้ได้วิเวก ๓ เหล่านี้ คือ กายวิเวก
ของผู้มีกายตั้งอยู่ในความสงัด ผู้ยินดีในเนกขัมมะ จิตตวิเวก ของผู้มีจิตบริสุทธิ์
ผู้ถึงความผ่อนคลายอย่างยิ่ง และอุชิวเวก ของเหล่าบุคคลผู้ไร้อุปธิผู้ถึงวิสังขาร.
บทว่า **อสิ สญโจ** ได้แก่ผู้เว้นจากการคลุกคลี ๕ อย่างเหล่านี้ คือ คลุกคลีด้วย
การฟัง คลุกคลีด้วยการเห็น คลุกคลีด้วยการสนทนา คลุกคลีด้วยการบริโภค
คลุกคลีด้วยกาย. การคลุกคลี ๕ อย่างนี้ ย่อมเกิดกับบุคคล ๘ จำพวก คือ พระ-
ราชา อมาตย์ของพระราชา เดียรถีย์ สาวกของเดียรถีย์ อุบาสก อุบาสิกา ภิกษุ
ภิกษุณี ความคลุกคลีแม้ทั้งหมดนั้นไม่มีแก่พระเถระ เหตุฉะนั้น พระเถระจึงว่าผู้ไม่
คลุกคลี. บทว่า **อารทฐวิริโย** ได้แก่ เป็นผู้ประคองความเพียร มีความเพียร
บริบูรณ์ในข้อนั้น ภิกษุผู้ปรารภความเพียร ย่อมไม่ยอมให้กิเลสที่เกิดขณะเดิน
ติดมาถึงขณะยืน ไม่ยอมให้กิเลสที่เกิดขณะยืน ติดมาถึงขณะนั่ง ไม่ยอมให้กิเลส
ที่เกิดขณะนั่ง ติดมาถึงขณะนอน. กิเลสเกิดในที่นั้น ๆ ก็ข่มไว้ได้ในที่นั้น ๆ นั้น
แหละ. ก็พระเถระมิได้เหยียดหลังบนเตียงมาถึง ๔๘ ปี. พระอานนทเถระ
หมายถึงข้อนั้นจึงทูลว่า **อารทฐวิริโย** ผู้ปรารภความเพียร. บทว่า **วตฺตา**
ได้แก่เป็นผู้กล่าวกำจัดโทษ. พระเถระเห็นความประพฤตินามของเหล่าภิกษุ
ก็ไม่ผิดเพี้ยนว่า ค่อยพูดกันวันนี้ พูดกันวันพรุ่งนี้ อธิบายว่า ท่านสั่งสอน
พร่ำสอนในที่นั้น ๆ เลย. บทว่า **วจนกฺขโม** ได้แก่ ย่อมทนฟังคำของผู้
อื่น จริงอยู่ ภิกษุรูปหนึ่งชอบสอนผู้อื่น แต่ตัวเองถูกผู้อื่นสอนเข้า ก็โกรธ.
ส่วนพระเถระให้อโวาทแก่ผู้อื่นด้วย ตัวเองแม้ถูกอโวาท ก็ยอมรับด้วยเสียร

เกล้า เล่ากันมาว่า วันหนึ่ง สามเณรอายุ ๗ ขวบ เรียนพระสารีบุตรเถระว่า ท่านสารีบุตรขอรับ ชายผู้นั่งของท่านห้อยลงมาแน่ะ. พระเถระไม่พูดอะไรเลย ไปณ ที่เหมาะแห่งหนึ่ง นุ่งเรียบร้อยแล้วก็มา ขึ้นประณมมือพูดว่า ท่านนี้ เหมาะไหม อาจารย์ พระเถระกล่าวว่า ผู้บวชในวันนั้น เป็นคนดี อายุ ๗ ขวบ โดยกำเนิด ถึงผู้นั้นฟังสั่งสอนเรา เราก็ยอมรับด้วยกระหม่อมดังนี้. บทว่า โจอทโก ได้แก่สั่งสอนตามแบบธรรมเนียมว่า ธรรมด่าว่าภิกษุ เห็นวิติกกมโทษ ในเมื่อเรื่องเกิดขึ้นแล้วก็ตาม ยังไม่เกิดขึ้นก็ตาม ฟังนุ่งอย่างนี้ ฟังห่มอย่างนี้ เดินอย่างนี้ ยืนอย่างนี้ นั่งอย่างนี้ เคี้ยวอย่างนี้ ถิ่นอย่างนี้. บทว่า ปาปครหิ ได้แก่ไม่เห็นแก่คนชั่ว ไม่ฟังคำคนชั่วเหล่านั้น ไม่ยอมอยู่ในจักรวาลเดียวกับ คนชั่วเหล่านั้น. พระอานนทเถระทูลว่า พระเจ้าข้า ท่านพระสารีบุตรตำหนิ บาป ด้วยเหตุ ๒ ประการ คือ ตำหนิคนชั่วอย่างนี้บ้างว่า

มา เม กทาจิ ปาปิจุโธ กุสิโต หินวีริโย
อปปสุสุโต อนาทาโน สมนุตา กตุลลิจิ อหุ

ในกาลไหน ๆ ขอเพื่อนสพรหมจารี

ของเราอย่าเป็นผู้มีความปรารถนาลามก

เกียจคร้าน หย่อนความเพียร มีสุตะน้อย

ไม่ยึดถือรอบด้านไม่มีในที่ไหน ๆ เลย.

ตำหนิธรรมฝ่ายชั่วอย่างนี้บ้างว่า ธรรมด่าว่าสมณะไม่ฟังตกอยู่ใน อำนาจราคะ ในอำนาจโทสะและโมหะ ราคะโทสะโมหะ ที่เกิดขึ้นแล้ว ฟัง ละเสียด ดังนี้. เมื่อท่านพระอานนทกระทำการประกาศคุณตามความเป็นจริง ของพระเถระด้วยบท ๑๖ บท อย่างนี้แล้ว บุคคลชั่วร้าย ๆ ก็อย่าได้กล่าวว่่า ทำไมพระอานนทไม่ได้กล่าวคุณสหายที่รักของตน คำอะไรที่พระอานนทนั้น

กล่าวแล้ว ก็เป็นอย่างนั้นนั่นแล. พระอนนทนั้นเป็นสัพพัญญู หรือพระ-
ศาสดา เมื่อทรงกระทำการกล่าวคุณนั้น ที่ไม่กำเริบเป็นคำตรัสของพระ
สัพพัญญูพุทธะ ก็เท่ากับประทับแหวนตราชินลัญจกร [ตราพระชินเจ้า] จึง
ตรัสว่า **เอวมตฺ** ดังนี้เป็นต้น. เมื่อพระตถาคตและพระอนนทเถระกำลัง
กล่าวคุณของพระมหาสาวกอยู่ เหล่าภุมมเทวดา เทวดาที่อยู่ภาคพื้นดินก็ลุกขึ้น
กล่าวคุณด้วยบท ๑๖ บทเหล่านั้นเหมือนกัน. แต่นั้นเหล่าอากาศัญญูเทวดา
คือ เทวดาที่อยู่ในอากาศ เทวดาฝนเย็น เทวดาฝนร้อน เทวดาชั้นจาตุม-
มหาราชตลอดถึงอกนิษฐพรหมโลก ก็ลุกขึ้นกล่าวคุณด้วยบท ๑๖ บทเหล่า
นั้นเหมือนกัน. เทวดาในหมื่นจักรวาลตั้งตั้งแต่จักรวาลหนึ่ง ก็ลุกขึ้นกล่าว
โดยอุบายนั้น. ครั้งนั้น สุตติมเทพบุตร สัทธวิหาริกของท่านพระสารีบุตร
ดำริว่า เทพบุตรเหล่านี้ ละภิกษาในงานนักรบของตน ๆ เสียแล้วดำรงอยู่ใน
ที่นั้น กล่าวคุณอุปัชฌาย์ของเราเท่านั้น จำเราจะไปสำนักพระตถาคต กระทำ
การกล่าวคุณนั้นนั่นแหละ ซึ่งเป็นคำของเทวดา. เทพบุตรนั้น ก็ได้กระทำ
อย่างนั้น เพื่อจะแสดงความซื่อมั่น ท่านจึงกล่าวว่า **อถ โข สุตติโม เทวปุตฺโต**
ดังนี้เป็นต้น. ในบทว่า **อุจฺจวจา** ในที่อื่น ๆ ประณิต ท่านเรียกว่าอุจจะ
(สูง) เลวท่านเรียกว่า อวจะ (ต่ำ) แต่ในสูตรนี้ บทว่า **อุจฺจวจา** ได้แก่วรรณะ
และรัศมีของวรรณะ ต่าง ๆ อย่าง. เขาว่า รัศมีแห่งวรรณะของเทวบริษัทนัน
ปรากฏชัดมี ๔ อย่าง คือที่เขียวก็เขียวจัด ที่เหลืองก็เหลืองจัด ที่แดงก็แดง
จัด ที่ขาวก็ขาวจัด ด้วยเหตุนี้ นั่นนั่นแล อุปมา ๔ ข้อจึงมาว่า **เสยฺยถาปินาม**
เป็นต้น. ในอุปมา ๔ ข้อนั้น บทว่า **สุโ** แปลว่าดี. บทว่า **ชาติมา**
แปลว่า ถึงพร้อมด้วยชาติ. บทว่า **สุปริกรมุกโต** ได้แก่เจียรระนัยดีแล้ว
ด้วยบริกรรมมีล้างเป็นต้นวางไว้บนฝ้ากัมพลเหลือง. บทว่า **เอวมว** ความว่า
มณีทั้งหมดเริ่มส่องประกายพร้อมกัน ดังมณีที่วางบนฝ้ากัมพลแดง. บทว่า
เนกฺข ได้แก่เครื่องประดับที่ทำด้วยทองคำเงินเนื้อห้ำ. จริงอยู่ เครื่องประดับ

นั้น ย่อมเหมาะแก่การขำและขัด. บทว่า **ขมุโพทนํ** ได้แก่ทองที่เกิดในแม่น้ำที่ไหลไปทางกิ่งชมพูใหญ่ หรือเมื่อรสผลชมพูใหญ่จมดิน หนองทองคำผุดขึ้น อธิบายว่า เครื่องประดับที่ทำด้วยทองคำนั้น. บทว่า **กมฺมารปฺตุตฺตํ อุกฺกามุ-
เขสุ กุสลํ สมฺปหฺนฺจํ** ได้แก่ที่บุตรช่างทองผู้ฉลาด หลอมทางปากเบ้า
สุกคว้างแล้ว. ในคัมภีร์ราวีรังค์ ท่านถือเอาทองชมพูนุท ที่ยังไม่ทำรูปพรรณ.
แต่ในพระสุตฺตนี้ ท่านถือเอาทองที่ทำรูปพรรณแล้ว. บทว่า **วิทฺเช** แปลว่า
อยู่ไกล. บทว่า **เทเว** ได้แก่ อากาศ. บทว่า **นภํ อพฺภุสฺสุกฺกมาโน**
ได้แก่ โลดขึ้นสู่อากาศ. ด้วยบทนี้ ท่านแสดงภาพดวงอาทิตย์อ่อน ๆ. บทว่า
โสโรโต ได้แก่ ประกอบด้วยความสงบเสงี่ยม. บทว่า **ทนฺโต** ได้แก่
หมดพศ. บทว่า **สตฺถฺวณฺณภโต** แปลว่า มีคุณที่พระศาสดาทรงนำมาแล้ว.
จริงอยู่ พระศาสดาประทับนั่งท่ามกลางบริษัท ๘ ทรงนำคุณของพระเถระมา
โดยนัยว่า คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย พวกเขาจงคบสาร์ิบุตรและโมคคัลลานะ ดังนี้
เป็นต้น. พระเถระก็ชื่อว่า เป็นผู้มียุคุณที่พระศาสดาทรงนำมาแล้ว. บทว่า
กาลํ กงฺขติ ได้แก่ ปราบณากาลเป็นที่ปรินิพพาน. จริงอยู่ พระชินาสพ
ย่อมไม่กระหึ่มยินดีความตาย ไม่มุ่งหมายความเป็น แต่ปราบณา อธิบายว่า
ยื่นคอยดูกาลเวลา เหมือนบุรุษยื่นคอยค่าจ้างไปวันหนึ่ง ๆ. ด้วยเหตุนี้ ท่าน
พระสาร์ิบุตรจึงกล่าววว่า

นาภินนฺทามิ มรณํ

นาภินนฺทามิ ชีวิตํ

กาลํ จ ปาฏิกงฺขามิ

นิพฺพิสฺสํ กติโก ยถา

เราไม่ยินดีความตาย เราไม่ยินดี

ความเป็นอยู่ แต่เรารอเวลา [ปรินิพพาน]

เหมือนลูกจ้าง รอค่าจ้างฉะนั้น.

จบอรรถกถาสุตฺติมสูตรที่ ๕

๑๐. นานาติตถียสูตร

[๓๑๓] ข้าพเจ้าได้สดับมาแล้วอย่างนี้ :-

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระวิหารเวฬุวัน อันเป็นที่ให้เหยื่อแก่กระแต กรุงราชคฤห์ ณ กาลครั้งหนึ่ง เมื่อล่วงปฐมยาม พวกเทพบุตรผู้เป็นสาวกเดิรดิษฐ์ต่าง ๆ เป็นอันมาก คือ อสมเทพบุตร สหลิตเทพบุตร นิกเทพบุตร อาโกฏกเทพบุตร เวฐัมพริเทพบุตร มาณวคามิยเทพบุตร มีวรรณะงามยิ่ง ทำพระวิหารเวฬุวันให้สว่างทั่วแล้ว เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าถึงที่ประทับ ครั้นแล้วจึงอภิวัต แล้วยืนอยู่ ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง.

[๓๑๔] อสมเทพบุตร ครั้นยืนอยู่ ณ ส่วนที่ควรข้างหนึ่งแล้ว ได้กล่าวคาถานี้ในสำนักพระผู้มีพระภาคเจ้า ประารภถึงท่านปุรณะกัสสปว่า

ครูปุรณะกัสสป เพียงแต่มองไม่เห็น

บาปหรือบุญของตน เพราะเหตุทศัตว์ถูกล

พัน ถูกฆ่า ถูกโอบย เสื่อมเสีย ในโลกนี้

เท่านั้น ท่านบอกให้วางใจเสีย ท่านย่อม

ควรที่จะได้รับยกย่องว่าเป็นศาสดา.

[๓๑๕] สหลิตเทพบุตร ได้กล่าวคาถานี้ในสำนักพระผู้มีพระภาคเจ้า ประารภถึงท่านมกขลิโคศล ต่อไปว่า

ครุมกขลิโคศล ตำรวมตนดีแล้ว

เพราะรังเกียจบาปด้วยตบะ ละวาจาที่ก่อ

ให้เกิดความทะเลาะกับคนเสีย เป็นผู้

สม่าเสมอ งดเว้นจากสิ่งที่มีโทษ พุดจริง
ท่านมักขลิโคศาล จัดว่าเป็นผู้คงที่ ไม่
กระทำบาปโดยแท้.

[๓๑๖] นิกเทพบุตร ได้กล่าวคาถานี้ในสำนักพระผู้มีพระภาคเจ้า
ปรารภถึงท่านนิครนถ์ นาฏบุตร ต่อไปว่า

คุณนิครนถ์ นาฏบุตร เป็นผู้เกลียด
บาป มีปัญญารักษาตัว เห็นภัยในสงสาร
เป็นผู้ระมัดระวังทั้ง ๔ ยาม บอกสิ่งที่ตน
เห็นแล้วและฟังแล้ว น่าจะไม่ใช่ผู้หยาบซ้ำ
โดยแท้.

[๓๑๗] อาโกฏกเทพบุตร ได้กล่าวคาถานี้ในสำนักพระผู้มีพระภาคเจ้า
ปรารภถึงพวกเดียรถีย์ต่าง ๆ ต่อไปอีกว่า

ท่านปฤชกัจจายนะ ท่านนิครนถ์
นาฏบุตร และพวกท่านมักขลิโคศาล
ท่านปุณะกัสสปเหล่านี้ ล้วนแต่เป็น
ศาสดาของหมู่ บรรลุผลแห่งสมณธรรม
แล้ว ท่านเหล่านั้นคงเป็นผู้ไม่ไกลไปจาก
สัตบุรุษแน่นอน.

[๓๑๘] เวฐัมพริเทพบุตร ได้กล่าวตอบอาโกฏกเทพบุตรด้วยคาถาว่า

สุนัขจิ้งจอกสัตว์เลว ๆ ใครจะตีตน
เสมอราชสีห์ แม้จะไม่ใช่สัตว์ขี้เรื้อน แต่
ก็มีบางคราวที่ทำตนเทียมราชสีห์ ครูของ
หมู่เปลือยกาย พุดคำเท็จ มีมรรยาทน่า
รังเกียจ จะเทียบกับสัตบุรุษย่อมไม่ได้.

[๓๑๕] ลำดับนั้น มารผู้มีบาปเข้าสิงเวกข์มพิเทพบุตรแล้วได้กล่าว
คาถานี้ ในสำนักพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า

สัตว์เหล่าใด ขวนขวายในความเกลียด
บาปด้วยตะบะ รักษาความสงบสัจอยู่ คิด
อยู่ในรูป ปรรตนาเทวโลก สัตว์เหล่านั้น
ย่อมสั่งสอนชอบ เพื่อปรโลกโดยแท้.

[๓๒๐] ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงทราบว่าเป็นมารตัว
ร้ายกาจ จึงได้ตรัสคาถาตอบมารผู้มีบาปว่า

รูปใด ๆ จะอยู่ในโลกนี้หรือโลกอื่น
และจะอยู่ในอากาศ มีรัศมีรุ่งเรืองก็ตามที่
รูปทั้งหมดเหล่านั้น อันมารสรรเสริญแล้ว
วางดักสัตว์ไว้แล้ว เหมือนเขาใส่เหยื่อล่อ
เพื่อฆ่าปลา ฉะนั้น.

[๓๒๑] ลำดับนั้น มาณวคามิยเทพบุตร ได้กล่าวคาถาเหล่านี้ใน
สำนักพระผู้มีพระภาคเจ้า ปรรตถึงพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า

ภูเขาวายุปะ เขากล่าวกันว่า สูงเป็น
เยี่ยมกว่าภูเขาที่ตั้งอยู่ในกรุงราชคฤห์
เสตบรรพตเป็นเลิศกว่าภูเขาที่ตั้งอยู่ในป่า
หิมวันต์ ดวงอาทิตย์เป็นเลิศกว่าสิ่งทีไป
ในอากาศ มหาสมุทรเป็นเลิศกว่าห้วงน้ำ
ทั้งหลาย ดวงจันทร์เป็นเลิศกว่าดวงดาว
ทั้งหลาย พระพุทธเจ้ากล่าวกันว่าเป็นเลิศ
กว่าประชุมในทั้งโลก พร้อมทั้งเทวโลก.

จบ นานาตติยสูตร

จบ นานาตติยวรรค ที่ ๓

อรรถกถานานาติตถียสูตร

พึงทราบวินิจฉัยในนานาติตถียสูตรที่ ๑๐ ต่อไป :-

บทว่า นานาติตถียสาวกา ความว่า เทพบุตรสาวกของเดียรถีย์
ต่างๆ เหล่านั้น เป็นกัมมวาที นับถือกรรม เพราะฉะนั้น จึงกระทำบุญ
ทั้งหลายมีทานเป็นต้น บังเกิดในสวรรค์ เทพบุตรเหล่านั้น สำคัญว่าเรา
บังเกิดในสวรรค์ เพราะเลื่อมใสในศาสดาของตน จึงมาด้วยหมายใจว่าเราจะ
ไปยืนในสำนักของพระทศพล กล่าวคุณศาสดาของเรา แล้วกล่าวด้วยคาถา
องค์ละ ๑ คาถา. บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ฉินุทิมาริตะ จ หตขานีสุ**
ได้แก่ ในการโอบ และการเชื่อมทรัพย์ทั้งหลาย. ด้วยบทว่า **ปุลญญ์ วา**
ปน อสมเทพบุตร ไม่ตามพิจารณาแม้แต่บุญของตน กล่าวโดยย่อว่า วิบาก
ของบุญและบาปไม่มี ดังนี้. บทว่า **ส เว วิสุตาสมาจิกุจิ** ความ อสม-
เทพบุตรนั้นแล เมื่อกล่าวว่า วิบาก ทั้งของบาปที่ทำแล้ว ทั้งของบุญที่ทำแล้ว
ไม่มี ดังนี้ จึงบอกที่พักอาศัย ที่พึงของสัตว์ทั้งหลาย เพราะฉะนั้น จึงกล่าวว่
ศาสดาปรุณกัสสพ ควรแก่การนับถือ การไหว้ การบูชา. บทว่า **ตโปจิกุจฉาย**
ได้แก่ เพราะเกลียดบาป ด้วยตปะคือการทำกายให้ลำบาก. บทว่า **สุตฺตํ วูโต**
ได้แก่ ประกอบแล้ว หรือปิดแล้ว. บทว่า **เชคุจฺจึ** ได้แก่ เกลียดบาป
ด้วยตปะ. บทว่า **นิปโก** ได้แก่ บัณฑิต. บทว่า **จาตุยามสุตฺตํ วูโต** ได้แก่
สำรวมด้วยดีด้วยยาม ๔ ส่วนทั้ง ๔ เหล่านี้ คือ ผู้ห้ามน้ำทั้งปวง ผู้ประกอบ
ในการห้ามบาปทั้งปวง ผู้กำจัดบาปทั้งปวง ผู้ห้ามบาปทั้งปวงถูกต้อง ชื่อว่า
ยาม ๔. บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **สพฺพวาริวริโต จ** ได้แก่ ห้ามน้ำ
ทั้งหมด อธิบายว่า น้ำเย็นทั้งหมดห้ามขาด เขว่ำนิครนถนาฏบุตรนั้น สำคัญ

ว่ามีสัตว์ในน้ำเย็น เพราะฉะนั้น จึงไม่ใช้น้ำเย็นนั้น. บทว่า **สพฺพวาริ-**
ยตุโต ได้แก่ ประกอบด้วยการห้ามบาปทุกอย่าง. บทว่า **สพฺพวาริรัฐโต**
ได้แก่ กำจัดบาปเสียแล้ว ด้วยการห้ามบาปทุกอย่าง. บทว่า **สพฺพวาริสุญฺโ**
ได้แก่ ผู้อันการห้ามบาปทั้งปวงถูกต้องแล้ว. บทว่า **ทิฏฺฐัง สุตฺตญจ อจิกฺข**
ได้แก่ บอกว่าสิ่งที่เห็นเราเห็นแล้ว ข้อที่ฟัง เราฟังแล้วไม่ปิดเลย. บทว่า
นหิ นฺน กิพฺพิสี ความว่า ศาสดาเห็นปานนั้น ย่อมชื่อว่า เป็นผู้กระทำให้
ความชั่วร้าย. บทว่า **นนานาคิตฺติเย** ความว่า เขาว่า อาโกลุทเทพบุตรนั้น
เป็นอุปัฏฐากของเหล่าเดียรฉิย์ต่าง ๆ นั้นแล เพราะฉะนั้น เขาจึงกล่าวปรารภ
เดียรฉิย์เหล่านั้น. บทว่า **ปฏฺทฺธโก กาคิยาโน** ได้แก่ ศาสดาชื่อปฏฺท-
กัจจายนะ. บทว่า **นิคฺคฺโค** ได้แก่ ศาสดาชื่อนานาบุตร. บทว่า **มกฺขลิตฺตฺตฺต**
ได้แก่ ศาสดาชื่อมกฺขลิต และชื่อปุณณะ. บทว่า **สามญฺญปฺปตฺตา** ได้แก่
ถึงที่สุดนิสมณธรรม. ด้วยบทว่า **นหิ นฺน เต** อาโกลุทเทพบุตรกล่าวว่า
ศาสดาเหล่านั้นไม่ไกลไปจากสัตบุรุษทั้งหลายเลย ศาสดาเหล่านั้นนั้นแล จึง
ชอบที่จะเป็นสัตบุรุษในโลก. บทว่า **ปจฺจภฺตํ** ความว่า เวณฺณปริเทพบุตร
คิดว่า อาโกลุทเทพบุตรผู้นี้ ยืนกล่าวคุณของศาสดาซึ่งเปลือย ผู้ไร้สิริเหล่านี้
ในสำนักของพระทศพล คัจฉินั้น เราจักกล่าวโทษของศาสดาเหล่านั้น แล้วจึง
กล่าวได้ตอบ. บทว่า **สทฺ รจิตฺตมคฺคเตน** ได้แก่ พร้อมด้วยเหตุเพียงแต่
ถ้อยคำ. บทว่า **จโว ลิงฺคาโล** ได้แก่ สุนัขจึงจอกตาบอด คำทราวม.
บทว่า **โกฏฺฐโก** เป็นไวพจน์ของค้ำนั้นนั่นแหละ. บทว่า **สจฺจสฺสราจาโร**
ได้แก่ มีความประพฤติน่ารังเกียจ. บทว่า **น สตฺ สริกฺขโก** ความว่า
ศาสดาของท่านจะเทียมสัตบุรุษผู้เป็นบัณฑิตหาได้ไม่ ท่านก็เสมือนสุนัขจอก
ตาบอด ยังจะทำเดียรฉิย์ให้เป็นราชสีห์หรือ. บทว่า **อนฺนฺวาวิลิตฺตฺวา** ความว่า
มารผู้มีบาป คำริว่า เวณฺณปริเทพบุตรผู้นี้ กล่าวโทษของเหล่าศาสดาเห็น

ปานนั้น ด้วยเหตุที่นั่นแหละ เราจะให้เขากล่าวคุณด้วยปากนั่นแหละ จึงเข้า
สิงในร่างของเวฬุัมพริเทพบุตรนั้น น้อมใจตามไป ชื่อว่า เข้าไปอาศัยอยู่ ด้วย
ประการฉะนี้. บทว่า อายุตฺตา ได้แก่ ขวนขวายขมกขม่น ในอันเกลียดคปะ.
บทว่า ปาลยฺ ปวิเวกฺ แปลว่า รักษาความสงบ ได้ยินว่า เดียรถีย์เหล่านั้น
ถอนผมตนเอง ด้วยคิดว่า เราจักรักษาความสงบจากการแต่งผม เปลือยกาย
เที่ยวไป ด้วยคิดว่า เราจักรักษาความสงบจากผ้า กินอาหารที่พื้นดินหรือที่มือ
คูสุณฺข ด้วยคิดว่า เราจักรักษาความสงบจากอาหาร นอนบนหนามเป็นต้น
ด้วยคิดว่า เราจักรักษาความสงบจากที่นั่งที่นอน. บทว่า รูปํ นวิภูจฺา
ได้แก่ ตั้งอยู่ในรูป ด้วยตณฺหาและทิลฺล. บทว่า เทวโลกาภินนุทฺิโน
ได้แก่ บรรดาเทวโลก. บทว่า มาตฺยา ได้แก่ สัตว์ที่ต้องตาย มารผู้มีบาป
กล่าวว่า เหล่าเดียรถีย์ย่อมสั่งสอนสัตว์ที่จะต้องตายเหล่านั้นแหละ โดยชอบ
เพื่อประโยชน์แก่ปรโลก. บทว่า อิติ วิทฺตุว ความว่า พระผู้มีพระภาคเจ้า
ทรงระลึกว่า เทพบุตรผู้นี้ กล่าวโทษของศาสดาเหล่านี้ก่อนแล้ว บัดนี้ กลับ
มากล่าวคุณ ผู้นี้เป็นใครหนอ แล้วก็ทรงทราบ. บทว่า เย จนฺตลิกฺขสุมิ
ปภาสวณฺญา ความว่า บรรดารูปรัศมีดวงจันทร์ รัศมีดวงอาทิตย์ ประกาย
เพชรพลอย รุ่งกินน้ำ และดวงดาวทั้งหลาย รูปเหล่าใดมีวรรณะสว่างไสว
ในท้องฟ้า. บทว่า สพฺุเพว เต เต ได้แก่ รูปเหล่านั้นทั้งหมด อันท่าน
สรรเสริญแล้ว. พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสเรียกมารว่า นมุจฺิ. ด้วยบทว่า อามิสฺ ว
มจฺุณานํ ุวชย จิตฺตา พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า มารย่อมเหวี่ยงเหยื่อ
ติดปลายเบ็ด เพื่อต้องการฆ่าปลาทั้งหลาย ฉนฺได ทานกล่าวสรรเสริญ
หว่านรูปเหล่านั้นก็เพื่อมัดสัตว์ทั้งหลาย ฉนฺนํ. บทว่า มาณวคามิโย
ความว่า ได้ยินว่า เทพบุตรองค์นี้ เป็นพุทธอุปัฏฐาก. บทว่า ราชคหิยานํ

ได้แก่ ภูเขาในกรุงราชคฤห์. บทว่า เสด็จ ได้แก่ เขาไกรลาส. บทว่า
อหฺมคามินิ ได้แก่ ที่โคจรไปในอากาศ. บทว่า อุทธีนํ ได้แก่ ร่องรับน้ำ.
ท่านอธิบายไว้ดังนี้ว่า ภูเขาวิบูลบรรพตประเสริฐสุด แห่งบรรดาภูเขาที่ตั้งอยู่
ในกรุงราชคฤห์ ภูเขาไกรลาสประเสริฐสุด แห่งบรรดาภูเขาในป่าหิมพานต์
ดวงอาทิตย์ประเสริฐสุด แห่งบรรดาสภาวะที่โคจรไปในอากาศ สมุทฺร [ทะเล]
ประเสริฐสุด แห่งบรรดาสภาวะที่รองรับน้ำ ดวงจันทร์ประเสริฐสุด แห่ง
บรรดาดวงดาวทั้งหลาย ฉนฺได พระพุทธเจ้าก็ประเสริฐสุด แห่งโลกพร้อม
ทั้งเทวโลก ฉนฺนํนั้น.

จบอรรถกถานานาตติยสูตร ที่ ๑๐

วรรคที่ ๓

เทวปุตตสังยุตจบเพียงเท่านี้

พระสูตรในนานาตติยวรรคที่ ๓ นี้ คือ

๑. สิวสูตร ๒. เขมสูตร ๓. เสรีสูตร ๔. ฆฎิการสูตร ๕. ชนฺตสูตร
๖. โรหิตัสสสูตร ๗. นันทสูตร ๘. นันทวิสาฬสูตร ๙. สุสิมสูตร
๑๐. นานาตติยสูตร พร้อมทั้งอรรถกถา.

จบ เทวปุตตสังยุต

โกศลสังยุต

ปฐมวรรค

๑. ทหสูตร

ว่าด้วยของ ๔ อย่างไม่ควรดูหมิ่น

[๓๒๒] ข้าพเจ้าได้สดับมาแล้วอย่างนี้ :-

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระวิหารเชตวัน อาราม
ของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี กรุงสาวัตถี ครั้งนั้นแล พระเจ้าปเสนทิโกศล
ได้เสด็จเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า ครั้นแล้วจึงได้ทรงปราศรัยกับพระผู้มี
พระภาคเจ้า ครั้นผ่านการปราศรัยพอให้ระลึกถึงกันไปแล้ว จึงประทับนั่ง ณ
ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง.

[๓๒๓] พระเจ้าปเสนทิโกศลได้ทูลถามพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า แม้
ท่านพระโคตมทรงบัญญัติหรือไม่ว่า ได้ตรัสรู้พระสัมมาสัมโพธิญาณอย่างยอดเยี่ยม.

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสตอบว่า คุณก่อนมหาบพิตร ก็พระองค์เมื่อจะ
ตรัสโดยชอบก็พึงตรัสถึงอตมภาพว่า ตถาคตได้ตรัสรู้พระสัมมาสัมโพธิญาณ
อย่างยอดเยี่ยม คุณก่อนมหาบพิตร เพราะว่าอตมภาพได้ตรัสรู้สัมมาสัมโพธิญาณ
อย่างยอดเยี่ยมแล้ว.

[๓๒๔] พระเจ้าปเสนทิโกศลทูลถามพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่
พระโคตมผู้เจริญ แม้สมณพราหมณ์บางพวก เป็นเจ้าหมู่ เจ้าคณะ เป็น

คณาจารย์ มีชื่อเสียง มีเกียรติยศ เป็นเจ้าลัทธิ ชนส่วนมากยกย่องว่าดี คือ ปุณณกัสสป มักขลิโคสาล นิครนธนาภูบุตร สัญชัยเวสฐฐบุตร ปุทธกัจจายนะ อชิตเกสสัมพล.

สมณพราหมณ์แม่เหล่านั้น เมื่อถูกข้าพระองค์ถามว่า ท่านทั้งหลาย ย่อมปฏิบัติญาณได้หรือว่า เราได้ตรัสรู้พระอนุตรสัมมาสัมโพธิญาณดังนี้ ก็ยังไม่ปฏิบัติญาณตนได้ว่า ได้ตรัสรู้พระอนุตรสัมมาสัมโพธิญาณ ส่วนพระโคดมผู้เจริญยังทรงเป็นหนุ่มโดยกำเนิดและยังทรงเป็นผู้ใหม่โดยบรรพชา โฉนจึงปฏิบัติญาณได้เล่า.

[๑๒๕] พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสตอบว่า คุณก่อนมหาบพิตร ของ ๔ อย่างเหล่านี้ ไม่ควรดูถูกดูหมิ่นว่าเล็กน้อย ๔ อย่างเป็นไฉน ของ ๔ อย่าง คือ

๑. กษัตริย์ไม่ควรดูถูกดูหมิ่นว่ายังทรงพระเยาว์
๒. ฐ ไม่ควรดูถูกดูหมิ่นว่าตัวเล็ก
๓. ไฟ ไม่ควรดูถูกดูหมิ่นว่าเล็กน้อย
๔. ภิกษุ ไม่ควรดูถูกดูหมิ่นว่ายังหนุ่ม

คุณก่อนมหาบพิตร ของ ๔ อย่างเหล่านี้ ไม่ควรดูถูกดูหมิ่นว่าเล็กน้อย.

[๑๒๖] พระผู้มีพระภาคเจ้าผู้พระสุคตศาสดา ครั้นตรัสไวยากรณคำ ร้อยแก้วนี้จบลงแล้ว จึงได้ตรัสคำร้อยกรองต่อไปอีกว่า

นรชนไม่พึงดูถูกดูหมิ่น กษัตริย์ผู้
ถึงพร้อมด้วยพระชาติ มีพระชาติสูง ผู้
ทรงพระยศว่ายังทรงพระเยาว์ เพราะเหตุ
ว่า พระองค์เป็นจอมมนุษย์ ได้เสวยราช-

สมบัติแล้ว ทรงพระพิโรธขึ้น ย่อมทรงลง
พระราชอาญาอย่างหนักแก่เขาได้ เพราะ
ฉะนั้น ผู้รักษาชีวิตของตน พึงงดเว้นการ
หมิ่นพระบรมเดชานุภาพกษัตริย์นั้นเสีย.

นรชนเห็นงูที่บ้านหรือที่ป่าก็ตาม ไม่ว่า
พึงดูถูกดูหมิ่นว่าตัวเล็ก (เพราะเหตุว่า)
งูเป็นสัตว์มีพิษ (เดช) ไม่ว่าจะเป็นพันธุ์
ไร ๆ งูนั้นพึงฉกกัดชายหญิงผู้เขลาในบาง
คราว เพราะฉะนั้น ผู้รักษาชีวิตของตน
พึงงดเว้นการดูหมิ่นงูนั้นเสีย.

นรชนไม่พึงดูถูกดูหมิ่นไฟที่กินเชื้อ
มาก ลุกเป็นเปลว มีทางดำ (ที่ๆไฟไหม้
ไปดำ) ว่าเล็กน้อย เพราะว่าไฟนั้นได้เชื้อ
แล้วก็ป็นกองไฟใหญ่ พึงลามไหม้ชาย
หญิงผู้เขลาในบางคราว เพราะฉะนั้น ผู้
รักษาชีวิตของตน พึงงดเว้นการดูหมิ่นไฟ
นั้นเสีย.

(แต่ว่า) ป่าใดที่ถูกไฟไหม้จนดำไป
แล้ว เมื่อวันคืนล่วงไป ๆ พันธุ์หญ้าหรือ
ต้นไม้ยังงอกขึ้นที่ป่านั้นได้ ส่วนผู้ใดถูก
ภิกษุผู้มีศีลแผดเผา ด้วยเดช บุตรธิดาและ
ปศุสัตว์ของผู้นั้นย่อมพินาศ ทายาทของ

เขาก็ยอมไม่ได้รับทรัพย์มรดก เขาเป็นผู้

ไม่มีพินธุ ย่อมเป็นเหมือนตาลยอดด้วน.

เพราะฉะนั้นบุคคลผู้เป็นบัณฑิต

พิจารณาเห็นงู ไฟ กษัตริย์ผู้ทรงยศ และ

ภิกษุผู้มีศีล ว่าเป็นภัยแก่ตน ฟังประพฤติ

ต่อโดยชอบทีเดียว.

[๓๒๘] เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสจบลงแล้ว พระเจ้าปเสนทิโกศล ได้ทูลพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ภาสิตของพระองค์แจ่มแจ้งนัก ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ภาสิตของพระองค์แจ่มแจ้งนัก บุคคลหงายของทีลว่า เปิดของที่ปิด บอกทางแก่คนหลงทาง หรือส่องประทีปในที่มืดด้วยหวังว่า ผู้มีจักขุจะได้เห็นรูป ฉันทใด พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ทรงแสดงธรรมโดยปริยายเป็นอันมาก ก็ฉันทนั้นเหมือนกัน ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ข้าพระองค์นี้ขอถึงพระผู้มีพระภาคเจ้า พระธรรมและพระภิกษุสงฆ์ว่าเป็นที่พึ่งที่ระลึกขอพระผู้มีพระภาคเจ้าจงทรงจำข้าพระองค์ว่าเป็นอุบาสก ผู้ถึงสรณคมน์จนตลอดชีวิตตั้งแต่วันนี้เป็นต้นไป.

โกศลสังยุต

อรรถกถาทหฺรสูตร

พึงทราบวินิจฉัยในทหฺรสูตรที่ ๑ ต่อไป:-

บทว่า ภควตา สทุธี สมฺโมทิตี ความว่า แม้พระเจ้าปเสนทิโกศล ก็ทรงมีความยินดีร่วมกับพระผู้มีพระภาคเจ้า โดยอาการอย่างเดียวกับพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสถามถึงขันธปัญจกพอทนได้เป็นต้น ยินดีกับท้าวเธอ คือทรงนำความยินดีเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันเหมือนน้ำเย็นกับน้ำร้อน ฉะนั้น อนึ่ง พระเจ้าปเสนทิโกศลทรงยินดี [บันเทิง] ด้วยถ้อยคำอันใดเป็นต้นว่า ท่านพระโคตม พอทนหรือ พอเป็นไปได้อหรือ ท่านพระโคตมและเหล่าสาวกของพระโคตมมีอาหารน้อย มีโรคน้อย คล่องแคล่ว มีเรี่ยวแรง อยู่เป็นสุขอยู่หรือ ทรงนำถ้อยคำนั้น ที่น่ายินดี นำให้ระลึกถึงกันล่องไป ให้ถึงที่สุด คือจบลงด้วยปริยายเป็นอันมากอย่างนี้ คือ ชื่อว่า สัมโมทนิยะ เพราะให้เกิดความยินดีกล่าวคือ ปิติปราโมทย์ และควรที่จะยินดี ชื่อว่า สาราณียะ เพราะมีอรรถพัญชนะไพเราะ และเพราะเป็นถ้อยคำที่ควรระลึก โดยควรที่จะให้ระลึกถึงตลอดกาลนาน ๆ คือเป็นไปเป็นนิตย์ไม่ทรงทราบความลึก หรือความตื้น โดยคุณและโทษ เพราะไม่เคยพบพระตถาคต จึงประทับนั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง เมื่อประทับนั่งแล้ว ก็ตรัสว่า ภว ปิ โน เป็นต้นเพื่อจะทูลถามปัญหาเรื่องการสลัดออกจากโลกและการลงสู่ภพคือ ความเป็นพระสัมมาสัมพุทธะของศาสดา ที่ท้าวเธอเสด็จมาทำเป็นโอวภัฏิกสารปัญหา คือปัญหาที่มีสาระวถวน ศัพท์ว่า ภวมฺปิ ในคำทูลถามนั้น เป็นนิบาตลงในอรรถว่า ประมวล พระเจ้าปเสนทิโกศลทรงประมวลศาสดาทั้ง ๖ ด้วยศัพท์นั้น อธิบายว่า ท่านพระโคตมก็ปฏิญาณ เหมือนศาสดาทั้ง ๖ มีปุณณกัสปเป็นต้น ที่

ปฎิญาณว่าเราเป็นสัมมาสัมพุทธะหรือ แต่พระราชามีได้ทูลถามปัญหานี้ โดย
ลัทธิต้องพระองค์เอง ตรัสถามโดยอำนาจปฎิญาณที่มหาชนในโลกถือกัน. ครั้ง
นั้น พระผู้มีพระภาคเจ้า เมื่อจะทรงบันลือพุทธลีลนาท จึงตรัสว่า ยี่ หิต
มหाराช ดังนี้เป็นต้น. บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า อหิ หิ มหाराช ความ
ว่า เราตถาคตตรัสรู้ซึ่งซึ่งสัมมาสัมโพธิกล่าวคือพระสัพพัญญุตญาณ อันยอด
เยี่ยม ประเสริฐสุดแห่งญาณทั้งหมด. บทว่า สมณพราหมณา ได้แก่ชื่อว่า
สมณะ เพราะเข้าบวช ชื่อว่าพราหมณ์ โดยกำเนิด. ในบทว่า สงฺฆิโน เป็น
ต้น ที่ชื่อว่า สงฺฆิ เพราะสมณพราหมณ์เหล่านั้น มีสงฆ์กล่าวคือชุมนุมนัก
บวช. ที่ชื่อว่า คณิ ก็เพราะสมณพราหมณ์ มีคณะนั้นนั่นแหละ ที่ชื่อว่า
คณาจารย์ ก็เพราะเป็นอาจารย์ของคณะนั้น โดยให้ศึกษาอาจารย์. บทว่า
ฉาตา แปลว่าที่เขารู้จักกันทั่ว คือปรากฏแล้ว. ที่ชื่อว่า ยสุตฺติ [มียศ]
ก็เพราะสมณพราหมณ์เหล่านั้น มียศ [เกียรติยศ] ฟุ้งขจรอย่างนี้ว่า ท่าน
เป็นผู้มีกน็อย สันโดย ไม่นุ่งแม้แต่ผ้า เพราะเป็นผู้มีกน็อย. บทว่า ติตฺตถรา
แปลว่าเจ้าลัทธิต. บทว่า สาธุสมฺมตา ได้แก่ที่เขาสมมตอย่างนี้ว่าเป็นคนสงบ
เป็นคนดี. บทว่า พหุชนสฺส ได้แก่บุรุษคนอันธพาล ผู้มิได้สดับฟัง
[ศึกษา]. คำว่า ปุรณะ เป็นต้น เป็นชื่อตัวและโคตร [สกุล] ของเจ้าลัทธิต
เหล่านั้น. จริงอยู่ คำว่าปุรณะเป็นชื่อตัวเท่านั้น. คำว่า มกฺขลิต ก็เหมือน
กัน. ก็มกฺขลิตนั้น เรียกกันว่า โคธสาธ ก็เพราะเกิดในโรง [คอก] โค.
บทว่า นาฏปฺตฺโต แปลว่า บุตรของนักรำ. บทว่า เวลฺลภฺจปฺตฺโต แปล
ว่า บุตรของช่างสานเสื่อลำแพน. บทว่า กจฺจายโน เป็นโคตร [สกุล]
ของเดียรถีย์ชื่อ ปกฺกษะ. เรียกกันว่า อชิต เกสกัมพล ก็เพราะครองผ้า
กัมพลทำด้วยผมคน.

บทว่า เตปิ มยา ความว่า หลาหล* มี ๓ คือ กัปหลาหล พุทธหลาหล จักกวัตติหลาหล. บรรดาหลาหลทั้ง ๓ นั้น หลาหลที่ว่า กัปจักปรากฏที่สุดแสนปี ชื่อว่า กัปหลาหล. เหล่าเทวดาเที่ยวป่าวร้องในถิ่นมนุษย์ว่า ในที่สุดแสนปีแต่ไป โลกจักพินาศ ผู้นิรทุกข์ทั้งหลายจงเจริญเมตตา กรุณา มุทิตา อุเบกขา กันเถิด. ส่วนหลาหลที่ว่า พระพุทธเจ้าจักอุบัติ ในที่สุดพันปี ชื่อว่า พุทธหลาหล. เหล่าเทวดาป่าวร้องว่า ในที่สุดพันปีแต่ไป พระพุทธเจ้าจักเสด็จอุบัติขึ้น อันพระสังฆรัตนะผู้ปฏิบัติธรรมสมควรแก่กรรมแวดล้อมแล้ว จักเสด็จจาริกแสดงธรรมโปรด. ส่วนหลาหลที่ว่า ในที่สุดร้อยปี พระเจ้าจักรพรรดิจักอุบัติ ชื่อว่า จักกวัตติหลาหล. เหล่าเทวดาป่าวร้องว่า ในที่สุดร้อยปีแต่ไป พระเจ้าจักรพรรดิ ผู้สมบูรณ์ด้วยรัตนะ ๗ ประการ เป็นใหญ่ในทวีปทั้ง ๔ มีพระราชโอรสกว่าพันองค์เป็นบริวาร เสด็จไปทางอากาศได้ [เหาะได้] จักทรงอุบัติ ดังนี้. ก็ในหลาหลทั้ง ๓ นี้ ศาสดาทั้ง ๖ เหล่านี้ ได้ยินเรื่องพุทธหลาหล ก็เข้าไปหาอาจารย์เล่าเรียนวิชา ว่าด้วยแก้วสารพัดนึกเป็นต้น แล้วก็ปฎิญาณว่า เราเป็นพุทธะ มหาชน ห้อมล้อมจาริกไปตลอดชนบท มาถึงกรุงสาวัตถีตามลำดับ. เหล่าอุปัฏฐากคน บำรุง ของศาสดาเหล่านั้น ก็เข้าไปเฝ้าพระราชา กราบบังคมทูลว่า ข้าแต่พระมหาราชเจ้า ได้ยินว่า ท่านปรุณกัสสป ฯลฯ อชิตเกสกัมพล เป็นพุทธะ เป็นสัพพัญญู.

พระราชาตรัสสั่งว่า พวกท่านจงนิมนต์ศาสดาเหล่านั้นเข้ามา ศาสดา ทั้ง ๖ นั้น อันอุปัฏฐากเหล่านั้นบอก ว่า พระราชานิมนต์พวกท่าน โปรดไป รับอาหารในพระราชวังเถิด ดังนี้ ก็ไม่กล้าไป เมื่อถูกรบเร้าบ่อย ๆ เข้า ก็รับ เพื่อต้องการรักษาน้ำใจของเหล่าอุปัฏฐาก ก็ไปพร้อมกันทั้งหมด พระราชา * คำว่า หลาหล มี ๓ คือ กัปหลาหล พุทธหลาหล จักกวัตติหลาหลนี้ อรรถกถาของพม่า ใช้คำว่า โกลาหล ๓ คือ กัปโกลาหล พุทธโกลาหล จักกวัตติโกลาหล...

โปรดให้จัดปูอาสนะ รับสั่งให้นั่ง. พระราชอำนาจแผ่สร้าไปทั่วหัวเห่า
นิครนถ์. นิครนถ์เหล่านั้น ไม่อาจนั่งเหนืออาสนะที่สมควรอย่างใหญ่ได้ ก็
นั่งบนแผ่นกระดานและพื้นดิน. ด้วยเหตุเพียงเท่านี้แล พระราชาก็ตรัสว่า
ธรรมอันสะอาดภายในของนิครนถ์เหล่านั้นไม่มี จึงไม่พระราชทานอาหาร
ตรัสถามว่า พวกท่านเป็นพุททะ หรือไม่ใช่พุททะ ประหนึ่งทรงเอาค้อนตี
ผลตาลหล่นจากต้นตาล ฉะนั้น นิครนถ์เหล่านั้นคิดว่า ถ้าทูลว่าเราเป็นพุททะ
พระราชตรัสถามในพุททะวิสัย เราก็ไม่อาจทูลตอบได้ ท้าวเธอก็จะตรัสว่า
พวกท่านเที่ยวลวงมหาชนว่าเราเป็นพุททะ ก็จะพึงโปรดให้ตัดลิ้นเสีย พึงทำ
ความพินาศแม้อย่างอื่น ดังนี้แล้ว จึงกล่าวปฏิญญาของตนอย่างเดียวว่า ข้าพเจ้า
ไม่ได้เป็นพุททะ ฉะนั้น พระราชาจึงให้ลากตัวนิครนถ์เหล่านั้น ไปเสียจาก
พระราชวัง. พวกนิครนถ์เหล่านั้น ออกจากพระราชวังแล้ว เหล่าอุปัฏฐาก
ก็พากันถามว่า ท่านอาจารย์ พระราชาตรัสถามปัญหาแล้ว ได้ทรงกระทำ
สักการะและสัมนานะอะไร. เหล่านิครนถ์กล่าวว่า พระราชาตรัสถามว่า พวก
ท่านเป็นพุททะ หรือไม่ใช่พุททะ ต่อฉนั้น พวกเราคิดว่า ถ้าพระราชพระองค์นี้
ไม่ทรงทราบปัญหาที่ตรัสถามในพุททะวิสัย ก็จักขัดพระทัยในพวกเรา จักทรง
ประสพสิ่งที่ไม่ใช่บุญเป็นอันมาก เพราะความเอ็นดูพระราชฯ พวกเราจึงไม่
ทูลว่า พวกเราเป็นพุททะ แต่ความจริงพวกเราก็เป็นพุททะนั้นแหละ ความ
เป็นพุททะของพวกเรา ใคร ๆ ก็ไม่อาจเอาน้ำล้างออกไปได้ ฉะนั้น พวกเรา
จึงเป็นพุททะภายนอก. พวกนิครนถ์ไม่ทูลในสำนักของพระราชฯว่า พวกเรา
เป็นพุททะ พระราชาทรงถือเอาข้อนี้ จึงตรัสอย่างนี้. ในข้อฉนั้น พระราชา
ทรงถือปฏิญญาของพระองค์ จึงตรัสคำนี้ว่า ท่านพระโคดม ยังหนุ่มโดยกำเนิด
และยังใหม่ โดยการบวช ทำไมจึงทรงปฏิญาณว่า ตรัสรู้ยังพระอนุตตระ
สัมมาสัมโพธิเล่า. บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ก็ เป็นคำปฏิเสธ. นิครนถ์

เหล่านั้น โดยกำเนิดก็เป็นคนแก่ และบวชมานาน ยังไม่ปฏิญาณว่าเราเป็น
พุทธะ ท่านพระโคตม โดยกำเนิดก็ยังไม่หนุ่ม และโดยบรรพชาก็ยังใหม่ ทำไม
จึงปฏิญาณ อธิบายว่า ก็อย่าปฏิญาณสิ. บทว่า น อุณฺณตพฺพา ได้แก่
ไม่ฟังคูหมิน. บทว่า น ปริโถตพฺพา ได้แก่ ไม่ฟังคูเคลน. บทว่า
กตเม จตฺตาริ เป็น กตฺตมฺยตสฺสจฺจํ ตามเองตอบเอง. บทว่า
ขตฺติโย ได้แก่ พระราชกุมาร. บทว่า อูโร แปลว่า ฐุพิช บทว่า
อคฺคิ ก็แปลว่า ไฟนั่นแหละ. ก็ในบทว่า ภิกฺขุ นี้ พระผู้มีพระภาคเจ้า
ทรงแสดงถึงบรรพชิตผู้มีศีล ยกพระองค์เป็นภายใน [ตัวอย่าง] เพราะทรง
ฉลาดในเทศนาวิธี. ในสภาวะ ๔ อย่างนั้น บุคคลพบพระราชกุมารหนุ่ม
ทรงดำเนินสวนทาง ไม่ถวายทาง ไม่ลดผ้าห่ม ไม่ลุกจากที่นั่งที่นั่งอยู่ ไม่ลง
จากหลังช้างเป็นต้น กระทบความประพฤตินี้ไม่สมควรเห็นปานนั้นเมื่ออย่างอื่น
โดยคูหมินว่าอยู่ในที่ต่ำ ชื่อว่า คูหมินกษัตริย์. เมื่อกล่าววว่า พระราชกุมาร
ผู้นำรักพระองค์นี้ พระปรางผู้อุทรพลัย จักทรงสามารถระงับโจรผู้ร้าย ทรง
ปกครองราชกิจในตำแหน่งใดตำแหน่งหนึ่งได้หรือ ดังนี้เป็นต้น ชื่อว่า คูเคลน.
เอาดูฐุพิชแม้ขนาดเท่าไม้ป้ายาตามาประดับหูเป็นต้น ให้มันกัดนิ้วมือก็ดี
ลิ้นก็ดี ชื่อว่า คูหมินงู. เมื่อกล่าวคำว่า ฐุพิชตัวนี้น่าเอ็นดูหนอ เหมือนงูน้ำ
จักสามารถกัดอะไร ๆ ได้หรือ จักสามารถแผ่พิชไปในร่างกายของใคร ๆ ได้
หรือ ดังนี้เป็นต้น ชื่อว่า คูเคลนงู. จับไฟแม่เท่าหิ้งห้อย เล่นด้วยมือ
เหวี่ยงไปที่หม้อสิ่งของ เหวี่ยงไปที่มวยผมก็ดี ที่หลังที่นอนผ้ากระสอบเป็นต้น
ก็ดี ชื่อว่า คูหมินไฟ. กล่าววว่า ไฟนี้น่าเอ็นดูหนอ จักหุงต้มข้าวต้มข้าวสวย
อะไรได้บ้างหนอ จักปิ้งปลาและเนื้ออะไรได้บ้าง จักบรรเทาความหนาวของ
ใครได้ ดังนี้เป็นต้น ชื่อว่า คูเคลน. อนึ่ง บุคคลพบภิกษุหนุ่มและสามเณร

เดินสวนทางแล้วไม่ถอยทาง กระทำความประพฤติที่ไม่สมควร ซึ่งกล่าวไว้
แล้วในเรื่องพระราชกุมาร ชื่อว่า คูหมั่นภิกษุ. กล่าวว่ สามเณรรูปนี้หน้า
เอ็นดูหนอ แก้มยุ้ย ท้องพลุ้ย จักสามารถเรียนพระพุทธรจนะอย่างใดอย่าง
หนึ่งได้ จักสามารถยี่ดป่าแห่งใดแห่งหนึ่งอยู่ได้ จักเป็นที่น่าพอใจในเวลาเป็น
พระสังฆเถระได้หรือ ดังนี้ เป็นต้น ชื่อว่า คูแคลน. พระผู้มีพระภาคเจ้า
เมื่อทรงแสดงว่า ข้อนั้นแม้ทุกข้อไม่ควรทำ จึงตรัสว่า ไม่ควรคูหมั่น ไม่ควร
คูแคลน. บทว่า **เอตทโวจ** ความว่า ได้ตรัสคำที่ผู้เป็นคาถานี้ ก็ชื่อว่า
คาถาเหล่านี้ ย่อมแสดงความข้อนั้นบ้าง แสดงความที่แปลกออกไปบ้าง.
บรรดาคาถาเหล่านั้น คาถาเหล่านี้ ย่อมแสดงทั้งความข้อนั้น ทั้งความแปลก
ออกไปทีเดียว. สมจริงดังที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ว่า คุณก่อนวาเสฏฐะและ
ภราทวาทะ ท่านผู้เป็นเจ้าของที่ดินทั้งหลาย เพราะเหตุนั้น จึงเกิดอภขระที่
๒ ขึ้นว่า กษัตริย์ ๆ ดังนี้. บทว่า **ชาติสมุปนฺน** ได้แก่ สนบูรณ์ด้วยชาติ
โดยชาติกษัตริย์ โดยชาติกษัตริย์นั้นแล. บทว่า **อภิชาติ** ได้แก่ เกิดสูง
เกินตระกูลทั้ง ๓ [คือ ชัตติยมहाศาล พราหมณมหาศาล และคหปติมหาศาล].

บทว่า **จान** แปลว่า มีเหตุ. บทว่า **มนุสฺสสินฺโท** ได้แก่ เป็น
หัวหน้ามนุษย์. บทว่า **ราชทณฺฑน** ได้แก่ ด้วยอาชญาที่พระราชายกขึ้น
ราชอาชญา นั้น ไม่ชื่อว่า เล็กน้อย คือ ปรับไหมหมื่นหนึ่ง สองหมื่น
ทีเดียว. บทว่า **ตสฺม** **ปุกฺกมเต** **ภฺต** ได้แก่ พยายามลงโทษอย่างร้ายแรง
ในบุคคลนั้น. บทว่า **รฺกข** **ชีวิตมตฺตโน** ได้แก่ เมื่อรักษาชีวิตตน ก็
พึงละเว้น ไม่กระทบกระทั่งกษัตริย์นั้นเลย.

บทว่า **อฺจฺจาวเจหิ** ได้แก่ ต่าง ๆ อย่าง. บทว่า **วณฺเณหิ** ได้
แก่ ด้วยทรวดทรงทั้งหลาย. จริงอยู่ ฐนั้น เมื่อท่องเที่ยวด้วยเพศอย่างใดอย่าง
หนึ่ง จึงจะได้เหยื่อ ฐทั้งหลายจึงเที่ยวไปด้วยเพศสุธรรมดาบ้าง ฐน้ำบ้าง ฐ

เรือบ้าง โดยที่สุคนธ์ด้วยเพชรกระแต. บทว่า **อาสขุ** แปลว่า ถึง. บทว่า **พาลิ** ความว่า งูถูกคนเขลาผู้ใดกระทบแล้ว ก็พึงกัดคนเขลาผู้นั้นไม่ว่า ชาย หรือหญิง. บทว่า **ปหุตพุกุขิ** แปลว่ามีอาหาร [เชื้อ] มาก. ความจริง ชื่อว่าอาหารของไฟไม่มีดอก. บทว่า **ขาลินิ** แปลว่า ลูกโชน. บทว่า **ปายกั** แปลว่าไฟ. ปาฐะ ว่า **ปายกั** ก็มี. บทว่า **กณฺหวัตถุณี** ความว่า ทางชื่อว่าวัตตณี ทางที่ไฟไปแล้ว ย่อมดำ ๆ เพราะฉะนั้น ไฟท่านจึงเรียกว่า **กณฺหวัตถุณี** ทางดำ. บทว่า **มหา หุตุวา** แปลว่า เป็นของใหญ่ ไฟบางครั้งก็มีขนาดเท่าพรหมโลก. บทว่า **ขายนุติ ตตฺถ ปาโรหา** ความว่า ในป่าที่ไฟไหม้แล้วนั้น ต้นไม้ใบหญ้าย่อมเกิดขึ้น ต้นไม้ใบหญ้าเป็นต้น ท่านเรียกว่า **ปาโรหา**. จริงอยู่ ต้นไม้ใบหญ้าเหล่านั้น ในที่ ๆ ไฟไหม้แล้ว ยังเหลือแม้เพียงหัว กิ่งอก เกิด เจริญได้จากหัวนั้น เพราะฉะนั้นจึงเรียกว่า **ปาโรหา**. อีกนัยหนึ่ง ต้นไม้ใบหญ้าชื่อว่า **ปาโรหา** เพราะอรรถว่างอกได้อีก. บทว่า **อโหฺรตุตามมฺจุเจ** แปลว่าในกาลล่วงไปแห่งวันและคืนทั้งหลาย. แม้เมื่อฝนแล้ง พอฝนตก ต้นไม้ใบหญ้าก็เกิด.

ในบทว่า **ภิกฺขุ ทหติ เตปสฺวา** นี้ ขึ้นชื่อว่าภิกษุ คำตอบภิกษุผู้ดำ ทะเลาะตอบผู้ทะเลาะ ประหารตอบผู้ประหาร ย่อมไม่สามารถเอาเศษเผาภิกษุใดๆ ได้. ส่วนภิกษุรูปใด ไม่คำตอบผู้ดำ ไม่ทะเลาะตอบผู้ทะเลาะ ไม่ประหารตอบผู้ประหาร ไม่ผิดในภิกษุนั้น ด้วยเดชแห่งศีลของภิกษุนั้น ย่อมเผาภิกษุนั้นได้ ด้วยเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า **น ตสฺส ปุตฺตา ปสฺโว** ดังนี้ อธิบายว่า ทั้งบุตรธิดาของผู้นั้น ทั้งโคกระบือไก่อสุกรเป็นต้น ก็ไม่มี พินาศหมด. บทว่า **ทายาทา วินฺทเร ธนั** ความว่า แม้ทายาทของผู้นั้น ก็ไม่ได้ทรัพย์. บทว่า **ตาลวตฺถุ ภวนฺติ เต** ความว่า ชนเหล่านั้น ถูกเศษภิกษุเผาแล้ว ก็เป็นเหมือนต้นตาลขาดยอด คงเหลือเพียงลำต้น คือ ย่อมไม่เจริญด้วยบุตรธิดาเป็นต้น.

บทว่า **ตสฺมา** แปลว่า ก็เพราะชนเหล่านั้น ถูกเดชของสมณะเผาแล้ว มีอันไม่เืองงามเป็นธรรมดา เหมือนต้นตาลขาดยอดฉะนั้น. บทว่า **สมฺมเทว** **สมาเจ** แปลว่า ฟังประพฤติเอื้อเฟื้อโดยชอบ. ถามว่า อะไร อันผู้ประพฤติเอื้อเฟื้อโดยชอบฟังทำ. ตอบว่า ก่อนอื่นเมื่อพิจารณาเห็นอานิสงส์มีตำบลแขวงยานพาหนะเป็นต้นที่ได้มา เพราะอาศัยพระมหากษัตริย์ อานิสงส์มีผ้าเงินทองเป็นต้นที่ฟังได้ด้วยการให้เงินนั้นเล่นกีฬา เพราะอาศัย อานิสงส์มีดื่มหุงข้าวต้มข้าวสวยและบรรเทาความหนาวเป็นต้น ที่ฟังได้ปรารถด้วยอำนาจของไฟนั้น เพราะอาศัยไฟ อานิสงส์มีได้ฟังเรื่องที่ยังไม่ได้ฟัง ทำเรื่องที่ยังไม่ได้ฟังให้แจ่มแจ้ง และการบรรลุมรรคของตนเป็นต้น ที่ฟังถึงด้วยอำนาจภิกษุ นั้นเพราะอาศัยภิกษุ. ฟังละโทษมีประการที่กล่าวมาแต่ก่อน เพราะอาศัยสภาวะทั้ง ๔ เหล่านี้เสีย แต่ไม่ฟังละโดยประการที่ฟังด้วยคิดว่า จะมีประโยชน์อะไรกับสิ่งเหล่านี้ อันผู้ต้องการจะเป็นใหญ่ ไม่ทำการดูหมิ่นดูแคลนดังกล่าวแล้ว ฟังทำชัตติยกุมารให้ทรงยินดีด้วยอุบาย มีต้นก่อนนอนหลังเป็นต้น แต่นั้นก็จักถึงความใหญ่ ด้วยประการฉะนี้. อันหมองู ไม่ฟังทำความสนิทสนมในกู ร่ายวิชามนต์งูเอาไม้สองง่าม [เท้าแพะ] ยันคอ เอรากไม้ถอนพิชล้างเขี้ยวแล้วใส่ไว้ในลึง ให้มันเล่นกีฬา อาศัยงูนั้นก็จักได้อาหารและผ้าเป็นต้น ด้วยประการฉะนี้ อันผู้ประสงค์จะดื่มข้าวเป็นต้น. ไม่ใส่ไฟลงในหม้อใส่ของ ไม่จับต้องด้วยมือ ก่อไฟด้วยโคลมัย [จี๋ได้] ละเอียดเป็นต้น ฟังดื่มข้าวต้มเป็นต้น อาศัยไฟนั้น ก็จักได้รับผลดีด้วยประการฉะนี้. อันผู้ประสงค์จะฟังเรื่องที่ยังไม่ได้ฟังเป็นต้น คู่กันเคยสนิทกับภิกษุ ไม่ใช่ท่านให้ทำตัวเป็นหมอ รับใช้ก่อสร้างเป็นต้น ฟังบำรุงด้วยปัจจัย ๘ โดยเคารพ อาศัยภิกษุ นั้น ก็จักได้พระพุทธรูปที่ไม่เคยฟัง ด้วยประการฉะนี้. บุคคลถึงการวินิจฉัยปัญหาที่ไม่เคยฟัง ประโยชน์ในปัจจุบันและภายหน้า กุลสมบัติ ๓ กามาวจรสวรรค์ ๖ พรหมโลก ๕ แล้วจักได้การเห็นอมตมหานิพพาน พระผู้มี

พระภาคเจ้าทรงหมายถึงประโยชน์ดังกล่าวมานี้ จึงตรัสว่า **สมมเทว สมาจร** ดังนี้.

บทว่า **เอตทโวจ** ความว่า พระเจ้าปเสนทิโกศล ทรงฟังพระธรรมเทศนาแล้วทรงเลื่อมใส จะทรงทำความเลื่อมใสให้ชัดเจนแล้ว จึงตรัสคำว่า **อภิกฺกนฺตุ** เป็นต้น. บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **อภิกฺกนฺตุ** แปลว่า นำใคร่ นำปรารถนา นำพอใจอย่างยิ่ง อธิบายว่า ดีเหลือเกิน. พระเจ้าปเสนทิโกศล ทรงชมเทศนาด้วยอภิกกัณตศัพท์ ๆ หนึ่ง ในคำว่า **อภิกฺกนฺตุ** เป็นต้นนั้นว่า พระเจ้าข้า พระธรรมเทศนาของพระผู้มีพระภาคเจ้าน่าฟังจริง ๆ ทรงชมความเลื่อมใสของพระองค์ ด้วยอภิกกัณตศัพท์อีกศัพท์หนึ่งว่า พระเจ้าข้า นำชื่นใจจริง ๆ ที่ข้าพระองค์อาศัยพระธรรมเทศนาของพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้ว จึงเลื่อมใส.

ต่อจากนั้น ก็ทรงชมพระธรรมเทศนาด้วยอุปมา ๔ ข้อ. บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **นิกฺกฺขชิตฺติ** แปลว่าของที่วางครำหน้าหรือเอาหน้าไว้ล่าง. บทว่า **อุกฺกฺขเขยฺย** แปลว่าพึงทำหน้าไว้ข้างบน [หงาย]. บทว่า **ปฏฺิจฺจนฺนํ** แปลว่าของที่ปิดไว้ด้วยหญ้าเป็นต้น. บทว่า **วิวเรยฺย** แปลว่า พึงเพิก [เปิด]. บทว่า **มฺพฺพหฺสฺส** แปลว่า คนหลงทิศ [ทาง]. บทว่า **มคฺคํ อจฺจิกฺเขยฺย** ได้แก่จับมือบอกว่า นั่นทาง. บทว่า **อนฺธกาเร** ได้แก่ในความมืด ๔ อย่าง คือ แรม ๑๔ ค่ำ, เทียงคีน, ป่าทึบและแผ่นเมฆ ท่านอธิบายไว้ดังนี้ว่า พระผู้มีพระภาคเจ้า ผู้ทรงยกข้าพระองค์ ซึ่งตกไปในอสังขารมหันตหน้าหนีจากสังขารม ไว้ในสังขารม เหมือนใคร ๆ หงายของที่คว่ำ ทรงเปิดพระศาสนาที่การถือมิจฉาทิฎฐิปิดไว้ ตั้งแต่พระศาสนาของพระผู้มีพระภาคเจ้าพระนามว่า กัสสปอันตรธานไป เหมือนทรงเปิดของที่ปิดทรงกระทำทางสวรรค์และนิพพาน ให้ชัดแจ้งแก่ข้าพระองค์ ผู้ดำเนินทางชั่วทางผิด เหมือนทรงบอกทางแก่ผู้หลง

ทาง ทรงชูดวงประทีปคือพระธรรมเทศนาที่กำจัดความมืด คือโมหะอันปิดพระศาสนานั้น แก่ข้าพระองค์ผู้จมลงในความมืด คือโมหะ ผู้ไม่เห็นรูปคือพระรัตนะมีพระพุทธรัตนะเป็นต้น เหมือนทรงส่องประทีปน้ำมัน ในความมืด ทรงประกาศธรรมแก่ข้าพระองค์ โดยปริยายเป็นอันมาก เพราะทรงประกาศด้วยปริยายเหล่านั้น.

พระเจ้าปเสนทิโกศล ครั้นทรงชมพระธรรมเทศนาอย่างนี้แล้วมีพระทัยเลื่อมใสในพระรัตนตรัยด้วยเทศนานี้ เมื่อทรงทำอาการของผู้เลื่อมใส จึงตรัสว่า เอสาหั ดั่งนี้เป็นต้น. บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า เอสาหั แยกสนธิว่า เอโส อหิ แปลว่า ข้าพระองค์นั้น. บทว่า ภควนฺตุ สรณํ กจฺจามิ ธรรมญจ ภิกฺขุสงฺฆญจ แปลว่า ขอถึงพระรัตนตรัยนี้ คือ พระผู้มีพระภาคเจ้า พระธรรมและพระสงฆ์เป็นสรณะ. บทว่า อุปาสกํ มํ ภนฺเต ภวาทเรตุ ความว่า ขอพระผู้มีพระภาคเจ้า โปรดทรงจำ รับรู้ข้าพระองค์อย่างนี้ว่า ผู้นี้เป็นอุบาสก. บทว่า อชฺชตฺตฺกฺเค แปลว่า ตั้งแต่วันนี้เป็นต้นไป. อีกอย่างหนึ่ง. ปาฐะว่า อชฺชตฺตฺกฺเค ดั่งนี้ก็มิ. ทอักษร ทำสนธิบท. ความว่า ตั้งต้นแต่วันนี้ไป. บทว่า ปาญฺเปตฺติ แปลว่า เข้าถึงด้วยปราณคือชีวิต. สังเขปความในข้อนี้เป็นอย่างนี้ว่า ชีวิตของข้าพระองค์ยังดำเนินไปเพียงใด ขอพระผู้มีพระภาคเจ้า โปรดทรงจำข้าพระองค์ว่าเป็นอุบาสก ผู้ทำแต่สิ่งที่สมควร ผู้ถึงสรณะด้วยสรณคมน์ ๓ ไม่นับถือศาสดาอื่น เข้าถึงด้วยชีวิตเพียงนั้น. ส่วนความพิสดาร กล่าวไว้แล้วทุกอาการในสามัญญผลสูตร ในอรรถกถาที่ฉนิกาย ชื่อสมังกลวิลาสินีแล.

จบอรรถกถาทหสูตรที่ ๑

๒. ปุริสสูตร

[๓๒๘] ข้าพเจ้าได้สดับมาแล้วอย่างนี้ :-

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระวิหารเชตวัน อารามแห่งท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี กรุงสาวัตถี.

ครั้งนั้น พระเจ้าปเสนทิโกศลเสด็จเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าถึงที่ประทับ ครั้นแล้วจึงทรงถวายบังคมพระผู้มีพระภาคเจ้า แล้วประทับนั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง.

พระเจ้าปเสนทิโกศลประทับนั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่งแล้วแล ได้ทูลพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ธรรมก็อย่างเมื่อบังเกิดขึ้นในภายในของบุคคล ย่อมบังเกิดขึ้นเพื่อความไม่เป็นประโยชน์ เพื่อความทุกข์ เพื่อความอยู่ไม่สบาย.

[๓๒๙] พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสตอบว่า คู่ก่อนมหาบพิตร ธรรม ๓ อย่าง เมื่อบังเกิดขึ้นในภายในของบุรุษ ย่อมบังเกิดขึ้นเพื่อความไม่เป็นประโยชน์ เพื่อความทุกข์ เพื่อความอยู่ไม่สบาย ธรรม ๓ อย่างเป็นไฉน ธรรม ๓ อย่าง คือ.

๑. โลภะ

๒. โทสะ

๓. โมหะ

ดูก่อนมหาบัณฑิต ธรรม ๑ อย่างนี้แล เมื่อบังเกิดขึ้นในภายในของ
บุคคล ย่อมบังเกิดขึ้นเพื่อความไม่เป็นประโยชน์ เพื่อความทุกข์ เพื่อความ
อยู่ไม่สบาย.

[๓๓๐] พระผู้มีพระภาคเจ้าผู้พระสุคตศาสดา ครั้นตรัสไวยากรณ์
คำร้อยแก้วนี้จบลงแล้ว จึงได้ตรัสกาลาคำร้อยกรองต่อไปอีกว่า

โลภะ โทสะ และโมหะ ที่เกิดขึ้น

ในตนย่อมฆ่าบุคคลผู้ใจบาป เหมือนขุย

ไผ่ย่อมฆ่าต้นไผ่ ฉะนั้น.

อรรถกถาปริสสุตฺต

พึงทราบวินิจฉัยในปริสสุตฺตที่ ๒ ต่อไป :-

บทว่า อภิวัตเตวา ความว่า พระเจ้าปเสนทิโกศล ทรงอภิวัต
ในสุตฺตนี้ ก็เพราะทรงถึงสรณะแล้วในสุตฺตก่อน. บทว่า อหฺมตฺตํ ได้แก่
ภายในตัวเอง อธิบายว่า เกิดขึ้นในสันดานของตน. บรรดาอกุศลมูล ๓ มี
โลภะเป็นต้น โลภะมีลักษณะละโมภ โทสะมีลักษณะขัดเคือง โมหะมีลักษณะ
ลุ่มหลง. บทว่า หีสฺสุติ ได้แก่ เบียดเบียน ทำให้เสียหาย ทำให้พินาศ.
บทว่า อตฺตสมฺภูตา แปลว่า เกิดแล้วในตน. บทว่า ตจฺจสํ วิ สมฺผลํ
ความว่า ผลของตัวเอง ย่อมเบียน คือ ทำต้นไม้ที่มีเปลือกเป็นแก่น ไม่ว่า
ต้นไผ่หรือต้นอ้อให้พินาศ ฉันทฺ อกุศลมูลทั้งหลาย ก็เบียน คือทำให้พินาศ
ฉันทฺ.

จบอรรถกถาปริสสุตฺตที่ ๒

๓. ราชสูตร

[๓๓๑] ข้าพเจ้าได้สดับมาแล้วอย่างนี้ :-

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับ อยู่ ณ พระวิหารเชตวัน อาราม
แห่งท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี กรุงสาวัตถี.

ครั้งนั้น พระเจ้าปเสนทิโกศลเสด็จเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าถึงที่
ประทับ ครั้นแล้วจึงทรงถวายบังคมพระผู้มีพระภาคเจ้า แล้วประทับนั่ง ณ
ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง.

พระเจ้าปเสนทิโกศล ได้ทูลพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่พระองค์
ผู้เจริญ ผู้ที่เกิดมาแล้วที่พ้นจากชราและมรณะมีอยู่บ้างหรือไม่.

[๓๓๒] พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสตอบว่า ดูก่อนมหาบพิตร คนเกิด
มาแล้วที่จะพ้นจากชราและมรณะไม่มีเลย แม้กษัตริย์มหาศาลซึ่งเป็นผู้มั่งคั่ง มี
ทรัพย์มาก มีโภคะมาก มีทองและเงินมากมาย มีทรัพย์เครื่องปลื้มใจมากมาย
มีทรัพย์คือข้าวเปลือกมากมาย ก็ไม่พ้นจากชราและมรณะ แม้พราหมณ์มหาศาล
ซึ่งเป็นผู้มั่งคั่ง ฯลฯ ก็ไม่พ้นจากชราและมรณะ แม้ฤๅษีมหาศาล ก็ไม่พ้นจาก
ชราและมรณะ ภิกษุแม้ทุกรูป ซึ่งเป็นพระอรหันต์ ลีนอาสวะแล้ว อยู่จบ
พรหมจรรย์แล้ว กระทำกรรมะเสร็จแล้ว วางภาระหนักลงได้แล้ว ได้บรรลุ
ประโยชน์ของตนแล้ว ลีนกิเลสเครื่องประกอบไว้ในภพแล้ว หลุดพ้นแล้ว
เพราะรู้โดยชอบ ร่างกายนี้แม้แห่งพระอรหันต์เหล่านั้น ก็เป็นสภาพแตกดับ
ต้องทอดทิ้งเป็นธรรมดา.

[๓๓๓] พระผู้มีพระภาคเจ้าผู้พระสุคตศาสดา ครั้นตรัสไวยากรณ์
คำร้อยแก้วนี้จบลงแล้ว จึงได้ตรัสศาถาคำร้อยกรองต่อไปอีกว่า

ราชรถอันวิจิตรดีเยี่ยมคร่ำคร่าโดยแท้
อนึ่ง แม้สตรีระกีย่อมเข้าถึงชรา แต่ว่า
ธรรมของสัตบุรุษหาเข้าถึงชราไม่ สัตบุรุษ
กับสัตบุรุษเท่านั้น ย่อมรู้กันได้.

อรรถกถาราชสูตร

พึงทราบวินิจฉัยในราชสูตรที่ ๓ ต่อไป :-

บทว่า **อณฺฏคุร ชรามรณา** ความว่า พระเจ้าปเสนทิโกศล
ทูลถามว่า คนที่พ้นจากชรามรณะมีอยู่หรือ. บทว่า **ขตุติยมมหาศาลา** แปลว่า
กษัตริย์มหาศาล คือกษัตริย์ที่ถึงความเป็นผู้มีสารสมบัติมาก. จริงอยู่ กษัตริย์
เหล่าใด มีทรัพย์เก็บไว้ ๑๐๐ โกฏิเป็นอย่างต่ำ มีกหาปณะ ๓ หม้อ จัดกอง
ไว้กลางคฤหะ (เรือน) สำหรับใช้สอย กษัตริย์เหล่านั้น ชื่อว่า กษัตริย์มหาศาล.
พราหมณ์เหล่าใด มีทรัพย์เก็บไว้ ๘๐ โกฏิ มีกหาปณะหม้อครึ่ง จัดกองไว้
กลางคฤหะ สำหรับใช้สอย พราหมณ์เหล่านั้น ชื่อว่า พราหมณ์มหาศาล.
คฤหบดีเหล่าใด มีทรัพย์เก็บไว้ ๔๐ โกฏิ มีกหาปณะหม้อหนึ่ง จัดกองไว้
กลางคฤหะ สำหรับใช้สอย คฤหบดีเหล่านั้น ชื่อว่า คฤหบดีมหาศาล.

บทว่า **อฑฺฐา** ได้แก่ เป็นใหญ่. ชื่อว่า มีทรัพย์มาก ก็เพราะ
ทรัพย์ที่เก็บไว้มีมาก. ชื่อว่า มีโภคะมาก ก็เพราะของใช้สอยมีภาชนะทอง
เงินเป็นต้นมีมาก. ชื่อว่า มีทองและเงินมากพอ ก็เพราะทองและเงินที่ยังไม่
ได้เก็บไว้มีมากพอ. ชื่อว่า มีอุปกรณ์ทรัพย์เครื่องปลื้มใจมากพอ ก็เพราะมี

อุปกรณ์ทรัพย์เครื่องปลื้มใจ คือเหตุแห่งความยินดีมีมากพอ. ชื่อว่า มีทรัพย์ และข้าวเปลือกมากพอ ก็เพราะทรัพย์คือโคเป็นต้น และข้าวเปลือก ๙ อย่าง มีมากพอ. บทว่า **เตสมปี ชาทานํ นตุถิ อญฺญตฺร ชรามรณา** ความว่า อิศรชน ดังกล่าวมาแล้วเหล่านั้น เกิดมาแล้ว คือบังเกิดแล้วจะละเว้นจากชรา มรณะไม่มี คือชื่อว่า พ้นจากชรา มรณะ เพราะเกิดมาแล้วนั้นแต่ไม่มี อิศรชน เหล่านั้น ตกอยู่ภายในชรา มรณะนั้นเทียว.

ในบทว่า **อรหนฺโต** เป็นต้น เหล่าภิกษุชื่อว่า **อรหันต์** เพราะไกลจากกิเลสทั้งหลาย ชื่อว่า **จีณาสพ** ก็เพราะภิกษุเหล่านั้น สิ้นอาสวะ ๔ แล้ว ชื่อว่า **วุติวันตะ** ก็เพราะอยู่ประพฤติพรหมจรรย์แล้ว คือ อยู่จบพรหมจรรย์แล้ว. ชื่อว่า **กตกรณียะ** เพราะภิกษุเหล่านั้น มีกิจที่ควรทำด้วยมรรค ๔ ทำเสร็จแล้ว. ชื่อว่า **โอหิตภาระ** เพราะภิกษุเหล่านั้น ปลงภาระเหล่านี้ คือ ขันธภาระ กิเลสภาระ อภิสังขารภาระ กามคุณภาระเสียแล้ว. ชื่อว่า **อนุปปัตตสทฺตละ** ก็เพราะภิกษุเหล่านั้นบรรลุประโยชน์ของตน กล่าวคือพระอรหันต์แล้ว ชื่อว่า **ภวปริกขีนสังโยชนะ** เพราะภิกษุเหล่านั้นสิ้นภวสังโยชน์ทั้ง ๑๐ แล้ว ชื่อว่า **สัมมัทธัญญาวิมุตตะ** เพราะภิกษุเหล่านั้นหลุดพ้นแล้วเพราะรู้โดยชอบ คือ โดยเหตุ อธิบายว่า รู้สังขารม ๔ ด้วยมรรคปัญญาแล้ว หลุดพ้นโดยผลวิมุตติ. บทว่า **เกทนธฺโม** แปลว่า มีอันแตกไปเป็นสภาพ. บทว่า **นิกฺเขปนธฺโม** แปลว่า มีอันจะพึงทอดทิ้งเป็นสภาพ. จริงอยู่ แม้ธรรม คือความไม่ชราของพระจีณาสพมีอยู่ คือพระนิพพานที่ท่านแทงตลอดโดย อารมณฺ์ แท้จริง พระนิพพานนั้น ย่อมไม่ชรา แต่ในสูตรนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้า เมื่อทรงแสดงธรรม คือความชราของพระจีณาสพนั้น จึงตรัสอย่างนี้. ได้ยินว่า การตั้งพระสูตร มีอรรถปฏิบัติ เหตุเกิดเรื่อง ดังนี้

อาจารย์บางพวกกล่าวว่า เป็นเรื่องที่นั่งพูดกันที่โรงเก็บวอ. ณ ที่นั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงเห็นยาน คือรถเป็นต้น อังคฆาม จึงทรงทำสิ่งที่ ทรงเห็นนั้นแหละ ให้เป็นข้อเปรียบเทียบ ตรัสพระคาถาว่า **ชีรnuti เว ราชธธา สุตตุตา** เป็นต้น.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ชีรnuti** ได้แก่ เข้าถึงชรา. บทว่า **ราชธธา** ได้แก่ รถอังคฆามของพระราชา. บทว่า **สุตตุตา** ได้แก่ อังคฆามดีด้วยทองและเงินเป็นต้น. บทว่า **อโธ สรริรมปิ ชริ อูเปติ** ความว่า เมื่อรถทั้งหลายอันทำด้วยไม้แก่น ไม่มีใจครองเห็นปานนี้ คร่ำคร่าไป คำอะไรๆ ที่จะฟังกล่าวในสรริระ ที่ทำด้วยเนื้อและเลือดเป็นต้น ซึ่งมีใจครองอันเป็น ภายในนี้ คือ สรริระก็ถึงความชราทั้งนั้น. บทว่า **สนุโต หเว สพุทฺธิ ปเวท-ยnuti** ความว่า เหล่าสัตว์บุรุษ ย่อมรู้กันกับเหล่าสัตว์บุรุษอย่างนี้ว่า ธรรมของ เหล่าสัตว์บุรุษไม่ถึงความชรา พระนิพพาน ชื่อว่า ธรรมของเหล่าสัตว์บุรุษ พระนิพพานนั้นไม่ชรา. อธิบายว่า เหล่าสัตว์บุรุษกล่าวอย่างนี้ว่า พระนิพพาน ไม่แก่ ไม่ตาย. อีกอย่างหนึ่ง ก็เพราะอาศัยพระนิพพาน กิเลสทั้งหลายที่มี สภาพจวมจึงแตกไป ฉะนั้น พระนิพพานนั้น ท่านจึงเรียกว่า **สพุทฺธิ**. พระผู้มีพระภาคเจ้า เมื่อทรงแสดงเหตุ ของบทต้น จึงตรัสว่า **สนุโต หเว สพุทฺธิ ปเวทยnuti**. จริงอยู่ ท่านอธิบายไว้ดังนี้ ว่าธรรมของเหล่าสัตว์บุรุษ ย่อมไม่ เข้าถึงชรา. เพราะเหตุไร เพราะเหล่าสัตว์บุรุษ ย่อมประกาศกับเหล่าสัตว์บุรุษ. อธิบายว่า ย่อมบอกกันว่า พระนิพพานที่ไม่แก่ ชื่อว่า ธรรมของเหล่าสัตว์บุรุษ อีกนัยหนึ่ง คำว่า **สพุทฺธิ** นี้ เป็นชื่อที่ดี อธิบายว่า เหล่าสัตว์บุรุษย่อมประกาศ บอกพระนิพพาน ที่เป็นสัพพัตถธรรม สัพพัตถธรรมของสัตว์บุรุษอันใด ธรรมของ เหล่าสัตว์บุรุษอันนั้น ย่อมไม่เข้าถึงความชรา.

ปิยสูตรที่ ๔

[๓๓๔] ข้าพเจ้าได้สดับมาแล้วอย่างนี้ :-

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระวิหารเชตวัน อาราม
แห่งท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี กรุงสาวัตถี.

ครั้งนั้น พระเจ้าปเสนทิโกศลเสด็จเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า
ถึงที่ประทับ ครั้นแล้ว จึงทรงถวายบังคมพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้วประทับนั่ง ณ
ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง.

พระเจ้าปเสนทิโกศลทูลพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ
(วันนี้) ข้าพระองค์เข้าห้องส่วนตัวพักผ่อนอยู่ ได้เกิดความนึกคิดอย่างนี้ว่า ชน
เหล่าไหนหนอแลชื่อว่ารักตน ชนเหล่าไหนชื่อว่าไม่รักตน ข้าพระองค์จึงได้เกิด
ความคิดต่อไปว่า ก็ชนเหล่าใดแลย่อมประพฤตีสุจริตด้วยกาย วาจา ใจ ชน
เหล่านั้นชื่อว่าไม่รักตน ถึงแม้ชนเหล่านั้นจะพึงกล่าวอย่างนี้ว่า เรารักตน ถึง
เช่นนั้น ชนเหล่านั้นก็ชื่อว่าไม่รักตน ข้อนี้เป็นเพราะเหตุไร ก็เพราะเหตุว่า
ชนผู้ไม่รักใคร่กันย่อมทำความเสียหายให้แก่ผู้ไม่รักใคร่กันได้โดยประการใด
ชนเหล่านั้นย่อมทำความเสียหายให้แก่ตนด้วยตนเองได้โดยประการนั้น ฉะนั้น
ชนเหล่านั้นจึงชื่อว่าไม่รักตน ส่วนว่าชนเหล่าใดแล ย่อมประพฤตีสุจริตด้วย
กาย วาจา ใจ ชนเหล่านั้นชื่อว่ารักตน ถึงแม้ชนเหล่านั้นจะพึงกล่าวอย่างนี้
ว่า เราไม่รักตน ถึงเช่นนั้นชนเหล่านั้นก็ชื่อว่ารักตน ข้อนี้เป็นเพราะเหตุไร
ก็เพราะเหตุว่า ชนผู้ที่รักใคร่กันย่อมทำความดีความเจริญ ให้แก่ผู้ที่รักใคร่กัน
ได้โดยประการใด ชนเหล่านั้นย่อมทำความดีความเจริญ ให้แก่ตนด้วยตนเอง
ได้โดยประการนั้น ฉะนั้น ชนเหล่านั้นจึงชื่อว่ารักตน.

[๓๓๕] พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า ถูกแล้ว ๆ มหาบพิตร เพราะว่าชนบางพวกย่อมประพฤติดุจจริตด้วยกาย วาจา ใจ ชนเหล่านั้นไม่ชื่อว่ารักตน ถึงแม้พวกเขาจะกล่าวอย่างนี้ว่า เราทั้งหลายมีความรักตน ถึงเช่นนั้นพวกเขาก็ชื่อว่าไม่มีความรักตน ชื่อนั้นเป็นเพราะเหตุไร ก็เพราะเหตุว่า ชนผู้ไม่รักใคร่กันย่อมทำความเสียหายให้แก่ผู้ไม่รักได้โดยประการใด พวกเขาเหล่านั้นย่อมทำความเสียหายแก่ตนด้วยตนเองได้โดยประการนั้น พวกเขาเหล่านั้นจึงชื่อว่าไม่รักตน ส่วนว่าชนบางพวกย่อมประพฤติดุจจริตด้วยกาย วาจา ใจ พวกเหล่านั้นชื่อว่ารักตน ถึงแม้พวกเขาจะกล่าวอย่างนี้ว่า เราไม่รักตน ถึงเช่นนั้นพวกเขาก็ชื่อว่ารักตน ชื่อนั้นเป็นเพราะเหตุไร ก็เพราะเหตุว่าชนผู้รักใคร่กันย่อมทำความดีความเจริญให้แก่ชนผู้ที่รักใคร่กันได้โดยประการใด พวกเหล่านั้นย่อมทำความดีความเจริญแก่ตนด้วยตนเองได้โดยประการนั้น ฉะนั้น พวกเหล่านั้นจึงชื่อว่ารักตน.

[๓๓๖] พระผู้มีพระภาคเจ้าผู้พระสุคตศาสดา ครั้นตรัสไวยากรณัคำ ร้อยแก้วนี้จบลงแล้ว จึงได้ตรัสคาถาคำร้อยกรองต่อไปอีกว่า

ถ้าบุคคลรู้ว่าตนเป็นที่รักใคร่ ก็ไม่
พึงประกอบด้วยบาป เพราะว่าความสุขนั้น
เป็นผลที่บุคคลผู้ทำชั่วจะไม่ได้โดยง่ายเลย.
เมื่อความตายเข้าถึงตัวแล้ว บุคคล
ย่อมละทิ้งภพมนุษย์ไป ก็อะไรเป็นสมบัติ
ของเขา และเขาจะพาเอาอะไรไปได้ อนึ่ง
อะไรเล่าจะติดตามเขาไปประดุจเงาติดตาม
คนไป ฉะนั้น.

มัจจาผู้ที่มาเกิดแล้วจำจะต้องตายใน
โลกนี้ ย่อมทำกรรมอันใดไว้ คือบุญและ
บาปทั้งสองประการ บุญและบาปนั้นแล
บาปทั้งสองประการ บุญและบาปนั้นแล
และบาปนั้นไป หนึ่ง บุญและบาปนั้นย่อม
เป็นของติดตามเขาไปประดุจเงาติดตาม
คนไป ฉะนั้น.

เพราะฉะนั้น บุคคลพึงทำกัลยาณ
กรรมสะสมไว้เป็นสมบัติในปรโลก ด้วย
ว่า บุญทั้งหลายย่อมเป็นที่พึงของสัตว์ทั้ง
หลายในปรโลก.

อรรถกถาปิยสูตร

พึงทราบวินิจฉัยในปิยสูตรที่ ๔ ต่อไป :-

บทว่า รโหตสุส แปลว่า ไป [อยู่] ในที่ลับ. บทว่า ปฐิสสุ-
ลีนสุส ได้แก่เร้นอยู่ผู้เดียว. พระผู้มีพระภาคเจ้า เมื่อทรงนำสูตรนี้ ให้เป็น
คำตรัสของพระสัพพัญญู จึงตรัสในสูตรนี้ว่า เอวเมตฺติ มหาราช ดังนี้.
บทว่า อนุตเทนาริพนฺนสุส แปลว่า ผู้ถูกความตายครอบงำแล้ว.

จบอรรถกถापิยสูตรที่ ๔

๕. อตตรกจิตสูตร

[๓๓๗] พระเจ้าปเสนทิโกศล ประทับนั่ง ที่ควรส่วนข้างหนึ่งแล้ว ได้ทูลพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ วันนี้ข้าพระองค์ได้เข้าห้อง ส่วนตัวพักผ่อนอยู่ ได้เกิดความนึกคิดอย่างนี้ว่า ชนพวกไหนดนอ ชื่อว่าเป็นผู้รักษาดน ชนพวกไหนดนอ ชื่อว่าเป็นผู้ไม่รักษาดน ข้าพระองค์ได้คิดต่อไปว่า ก็ชนบางพวกย่อมประพฤตินุจริตด้วยกาย วาจา ใจ ชนพวกนั้นชื่อว่า เป็นผู้ไม่รักษาดน ถึงแม้พลข้าง พลม้า พลรถ หรือพลเดินเท้า จะพึงรักษาเขา ถึงเช่นนั้นชนพวกนั้น ก็ชื่อว่าไม่เป็นผู้รักษาดน ข้อนี้เป็นเพราะเหตุไร ก็เพราะเหตุว่า การรักษาเช่นนั้น เป็นการรักษากายนอก มิใช่เป็นการรักษากายใน ฉะนั้น ชนพวกนั้นจึงชื่อว่า เป็นผู้ไม่รักษาดน ส่วนว่าชนบางพวกย่อมประพฤตินุจริตด้วยกาย วาจา ใจ ชนพวกนั้นชื่อว่า เป็นผู้รักษาดน ถึงแม้ว่า พลข้าง พลม้า พลรถหรือพลเดินเท้า จะไม่รักษาเขา ถึงเช่นนั้นชนพวกนั้น ก็ชื่อว่า เป็นผู้รักษาดน ข้อนี้เป็นเพราะเหตุไร ก็เพราะเหตุว่าการรักษาเช่นนั้น เป็นการรักษากายใน มิใช่เป็นการรักษากายนอก ฉะนั้น ชนพวกนั้นจึงชื่อว่า เป็นผู้รักษาดน.

[๓๓๘] พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสตอบว่า ถูกแล้ว ๆ มหาบพิตร ก็ชนบางพวกย่อมประพฤตินุจริตด้วยกาย วาจา ใจ ชนพวกนั้นชื่อว่า เป็นผู้ไม่รักษาดน ถึงแม้ชนพวกนั้นจะมีพลข้าง พลม้า พลรถ หรือพลเดินเท้า คอยรักษา ถึงเช่นนั้นชนพวกนั้นก็ชื่อว่าไม่รักษาดน ข้อนี้เป็นเพราะเหตุไร ก็เพราะเหตุว่าการรักษาเช่นนั้นเป็นการรักษากายนอก มิใช่เป็นการรักษากายใน ฉะนั้น ชนพวกนั้นจึงชื่อว่าไม่รักษาดน ส่วนว่าชนบางพวกย่อมประพฤตินุจริตด้วยกาย

วาจา ใจ ชนพวกนั้นชื่อว่าเป็นผู้รักษาตน ถึงแม้ชนพวกนั้นจะไม่มีพลช้าง พลม้า พลรถ หรือพลเดินเท้า คอยรักษา ถึงเช่นนั้นชนพวกนั้นก็ชื่อว่ารักษาตน ชื่อนั้นเป็นเพราะเหตุไร ก็เพราะเหตุว่าการรักษาเช่นนั้นเป็นการรักษาภายใน มิใช่เป็นการรักษาภายนอก ฉะนั้น ชนพวกนั้นจึงชื่อว่าเป็นผู้รักษาตน.

[๓๓๕] พระผู้มีพระภาคเจ้าผู้พระสุคตศาสดา ครั้นตรัสไววยากรณ์คำ ร้อยแก้วนี้จบลงแล้ว จึงได้ตรัสคาถาคำร้อยกรองต่อไปอีกว่า

การสำรวจทางกายเป็นการดี การ
สำรวจทางวาจาเป็นการดี การสำรวจทาง
ใจเป็นการดี การสำรวจในที่ทั้งปวงเป็น
การดี บุคคลสำรวจในที่ทั้งปวงแล้วมี
ความละเอียดรอบาป เรากล่าวว่าเป็นผู้
รักษาตน.

อรรถกถาอัครกัจฉิตสูตร

พึงทราบวินิจฉัยในอัครกัจฉิตสูตรที่ ๕ ต่อไป :-

บทว่า หตฺถิกายो ได้แก่ หมู่พลช้าง. แม้ในหมู่พลที่เหลือก็เช่นนี้ เหมือนกัน. บทว่า ลํ วโร ได้แก่ ปิด. ด้วยบทว่า สาธุ สพฺพุตฺตลํ ลํ วโร นี้ พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงแสดงความสำรวจแห่งกรรมที่ยังไม่ถึงความแตกแห่งกรรมบถ. บทว่า ลขฺชี แปลว่า ผู้มีหิริละเอียด แม้โอดตปปะ ก็เป็นอันทรงถือเอาแล้วด้วย ลขฺชี ศัพท์ในบทนี้.

จบอรรถกถาอัครกัจฉิตสูตรที่ ๕

๖. อัปภกสูตร

[๓๔๐] ข้าพเจ้าได้สดับมาแล้วอย่างนี้ :-

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระวิหารเชตวัน อาราม
แห่งท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี กรุงสาวัตถี.

ครั้งนั้น พระเจ้าปเสนทิโกศลเสด็จเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า
ถึงที่ประทับ ครั้นแล้วจึงถวายบังคมพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้วประทับนั่ง ณ ที่ควร
ส่วนข้างหนึ่ง.

พระเจ้าปเสนทิโกศลได้ทูล พระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ
วันนี้ หม่อมฉันได้เข้าห้องส่วนตัวพักผ่อนอยู่ได้เกิดความคิดอย่างนี้ว่า สัตว์เหล่า
ใดได้โลกทรัพย์ยิ่ง ๆ แล้ว ย่อมไม่มัวเมา ไม่ประมาท ไม่ติดอยู่ในกามคุณ
และไม่ประพฤติดิในสัตว์ทั้งหลาย สัตว์เหล่านั้นมีจำนวนน้อยในโลก ส่วนว่า
สัตว์เหล่าใดได้โลกทรัพย์ยิ่ง ๆ แล้ว ย่อมมัวเมา ประมาท ติดอยู่ในกามคุณ
และประพฤติดิในสัตว์ทั้งหลาย สัตว์เหล่านั้นแลมีจำนวนมากมายในโลก.

[๓๔๑] พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสตอบว่า ถูกแล้ว ๆ มหาบพิตร สัตว์
เหล่าใดได้โลกทรัพย์ยิ่ง ๆ แล้ว ย่อมไม่มัวเมา ไม่ประมาท ไม่ติดอยู่ในกาม
คุณ และไม่ประพฤติดิในสัตว์ทั้งหลาย สัตว์เหล่านั้นมีจำนวนน้อยในโลก ส่วน
ว่าสัตว์เหล่าใดได้โลกทรัพย์ยิ่ง ๆ แล้ว ย่อมมัวเมา ประมาท ติดอยู่ในกาม
คุณ และประพฤติดิในสัตว์ทั้งหลาย สัตว์เหล่านั้นมีจำนวนมากมายในโลก.

[๓๔๒] พระผู้มีพระภาคเจ้าผู้พระสุคตศาสดา ครั้นตรัสไวยากรณณ์คำ
ร้อยแก้วนี้จบลงแล้ว จึงได้ตรัสสถาภาคำร้อยกรองต่อไปอีกว่า

สัตว์ทั้งหลายเป็นผู้กำหนดกลิ่น
โลกทรัพย์ที่นำใคร่ มักมากหมกมุ่นใน
กามคุณย่อมไม่รู้สีกตัวว่าละเมิด (ประพฤติ
ผิดในสัตว์พวกอื่น) เหมือนพวกเนื้อไม่รู้
สีกตัวว่ามีแร้วโก่งดักไว้ ฉะนั้น ผลเผ็ด
ร้อนย่อมมีแก่สัตว์พวกนั้นในภายหลัง
เพราะว่ากรรมนั้นมีวิบากเลวทราม.

อรรถกถาอัปภกสูตร

พึงทราบวินิจฉัยในอัปภกสูตรที่ ๖ ต่อไป :-

บทว่า อุพारे อุพारे ได้แก่อันประณีตและมาก. บทว่า มชฺชนุตติ
ได้แก่มาด้วยความมาด้วยมานะ. บทว่า อติสาริ ได้แก่ล่วงเข้าไป. บทว่า
อญฺญิ ได้แก่บ่วง. บทว่า ปจฺจนาลํ แยกออกว่า ปจฺจนา เติล .

จบอรรถกถาอัปภกสูตรที่ ๖

๗. อตถกรรมสูตร

[๑๔๓] พระเจ้าปเสนทิโกศล ประทับนั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่งแล้ว ได้ทูลพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ วันนี้ หม่อมฉันได้นั่ง ณ ศาล พิจารณาดี เห็นกษัตริยมหาศาลบ้าง พราหมณมหาศาลบ้าง คฤหบดีมหาศาล บ้าง ซึ่งเป็นผู้มั่งคั่ง มีทรัพย์มาก มีโภคะมาก มีทองและเงินมากมาย มีทรัพย์เครื่องปลื้มใจมากมาย. มีทรัพย์คือข้าวเปลือกมากมาย ยังกล่าวมุสาทั้งที่ รู้สึกอยู่ เพราะเหตุแห่งกาม เพราะเรื่องกาม เพราะมีกามเป็นเค้ามูล หม่อมฉัน ได้เกิดความนึกคิดอย่างนี้ว่า เป็นการไม่สมควรที่เราจะพิจารณาดีในบัดนี้ (เพราะ) บัดนี้ ราชโอรสนามว่าวิฑูทกะผู้มีหน้าขึ้นบาน จักมาพิจารณาดี.

[๑๔๔] พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสตอบว่า ชอบแล้ว ๆ มหาบพิตร กษัตริยมหาศาล พราหมณมหาศาล คฤหบดีมหาศาล แม้บางพวกเป็นผู้มั่งคั่ง มีทรัพย์มาก ฯลฯ มีทรัพย์คือข้าวเปลือกมากมาย ยังจักกล่าวมุสาทั้งที่รู้สึกอยู่ เพราะเหตุแห่งกาม เพราะเรื่องกาม เพราะมีกามเป็นเค้ามูล ข้อนั้นจักเป็นไป เพื่อความเสื่อมประโยชน์ เพื่อความทุกข์แก่พวกเขาตลอดกาลนาน.

[๑๔๕] พระผู้มีพระภาคเจ้าผู้พระสุคตศาสดา ครั้นตรัสไปวากรรม คำร้อยแก้วนี้จบลงแล้ว จึงได้ตรัสถาถาคำร้อยกรองต่อไปอีกว่า

สัตว์ทั้งหลายเป็นผู้กำหนดกล้าใน

โลกทรัพย์ที่นำใคร่ มักมาก หมกมุ่นใน
กามคุณ ย่อมไม่รู้สึกรู้สิดว่าก้าวล่วง เหมือน
พวกปลากำลังเข้าไปสู่เครื่องดัก ซึ่งอ้าดัก
อยู่ ไม่รู้สึกตัวจะนั้น ผลอันเผ็ดร้อน
ย่อมมีแก่สัตว์พวกนั้นในภายหลัง ด้วยว่า
กรรมนั้นมีวิบากเลวทราม.

อรรถกถาอิตถกรรมสูตร

ฟังทราบวินิจฉัยในอิตถกรรมสูตรที่ ๗ ต่อไป :-

บทว่า **กามเหตุ** ได้แก่ มีกามเป็นมูล. บทว่า **กามนิทาน** ได้แก่ มีกามเป็นปัจจัย. บทว่า **กามาริกรณ** ได้แก่มีกามเป็นเหตุ หมดทุกบทนั้น เป็นคำไวพจน์ของกันและกัน. บทว่า **ภทฺธมฺโห** แปลว่า หน้าดี. ได้ยินว่า วันหนึ่ง พระราชาเสด็จออกประทับนั่ง ฟังการพิจารณาคดีความ. ในคดีนั้น พวกอมาตย์รับสินบนเข้ามาก่อนนั่งวินิจฉัยคดี ก็ตัดสินให้ผู้มิใช่เจ้าของทรัพย์สิน กลายเป็นเจ้าของทรัพย์สินไป. พระราชาทรงทราบเรื่องนั้นแล้ว ทรงพระดำริ ว่า ต่อหน้าเราผู้เป็นใหญ่ในแผ่นดิน อมาตย์พวกนี้ยังกระทำถึงเพียงนี้ ลับหลังเรา เขาก็ไม่ทำอะไรได้ บัดนี้ วิทูรยกเสนาบดีจักปรากฏเป็นพระราชาเอง ประโยชน์อะไรของเราจะนั่งที่เดียวกับพวกอมาตย์กินสินบน พุคมดเท็จ เห็นปานนี้ เพราะฉะนั้น จึงตรัสอย่างนี้. บทว่า **จิปฺป** ว **โอะทุทิต** ได้แก่ เหมือนปลาเข้าไปสู่เครื่องดัก อธิบายว่า ปลาทั้งหลายเข้าไปสู่เครื่องดักที่เขา ดักไว้ยังไม่รู้สึกตัวฉันใด สัตว์ทั้งหลายล่วงเข้าไปสู่วัตถุกาม ด้วยกิเลสกาม ก็ไม่รู้สึกตัว ฉะนั้น.

จบอรรถกถาอิตถกรรมสูตรที่ ๗

๘. มัลลิกาสูตร

[๓๘๖] ข้าพเจ้าได้สดับมาแล้วอย่างนี้ :-

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ พระวิหารเชตวัน อาราม
แห่งท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี กรุงสาวัตถี.

สมัยนั้น พระเจ้าปเสนทิโกศลกับพระนางมัลลิกाराชเทวีได้ประทับ
ณ ปราสาทอันประเสริฐชั้นบน.

ครั้งนั้น พระเจ้าปเสนทิโกศลได้ตรัสกับพระนางมัลลิกाराชเทวีว่า
มัลลิกา คนซึ่งเป็นที่รักยิ่งกว่าตน มีแก่เธอบ้างไหม.

พระนางมัลลิกาได้ทูลสนองว่า ข้าแต่พระมหาราชเจ้า คนซึ่งเป็นที่รักยิ่ง
กว่าตน ไม่มีแก่หม่อมฉันดอก มีแก่พระองค์บ้างหรือ.

พระเจ้าปเสนทิโกศลตรัสว่า แน่ะมัลลิกา คนซึ่งเป็นที่รักยิ่งกว่าตน
ย่อมไม่มีแม้แก่ฉัน.

[๓๘๗] ครั้งนั้น พระเจ้าปเสนทิโกศลเสด็จลงจากปราสาทเข้าไปเฝ้า
พระผู้มีพระภาคเจ้าถวายบังคม แล้วประทับ นั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง.

พระเจ้าปเสนทิโกศล ได้ทูลพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่พระองค์
ผู้เจริญ วันนี้ ข้าพระองค์ได้อยู่ที่ปราสาทอันประเสริฐชั้นบนกับพระนางมัลลิกา-
ราชเทวี ได้พูดกับพระนางมัลลิกाराชเทวีว่า แน่ะมัลลิกา คนซึ่งเป็นที่รักยิ่ง
กว่าตน มีอยู่แก่เธอบ้างไหม ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ พระนางมัลลิกाराชเทวี
ได้ตอบว่า ข้าแต่พระมหาราชเจ้า คนซึ่งเป็นที่รักยิ่งกว่าตน ไม่มีแก่หม่อมฉัน
ดอก มีอยู่แก่พระองค์บ้างไหม ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ข้าพระองค์ได้พูดกับ
พระนางมัลลิกाराชเทวีว่า แน่ะมัลลิกา คนซึ่งเป็นที่รักยิ่งกว่าตน ไม่มีแม้
แก่ฉันเหมือนกัน.

[๓๔๘] ครั้งนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงทราบเนื้อความนั้นแล้ว จึง
ได้ตรัสพระคาถานี้ในเวลานั้นว่า

บุคคลค้นหาด้วยจิตตลอดทุกทิศ
ไม่ได้พบใครซึ่งเป็นที่รัก ยิ่งกว่าตนในที่
ไหน ๆ เลย สัตว์ทั้งหลายเหล่าอื่นก็รัก
คนมากเช่นนั้นเหมือนกัน เพราะฉะนั้น
ผู้รักตนจึงไม่ควรเบียดเบียนผู้อื่น.

อรธกถามัลลิกาสูตร

พึงทราบวินิจฉัยในมัลลิกาสูตรที่ ๘ ต่อไป :-

เพราะเหตุไร พระเจ้าปเสนทิโกศลจึงตรัสถามว่า **อตุลฺลิ โข เต**
มลฺลิกา เป็นต้น. ได้ยินว่า พระนางมัลลิกานี้ เป็นธิดาของนายช่างทำดอกไม้
ผู้เชี่ยวชาญ วันหนึ่ง ถูขนมจากตลาด คิดว่าจักไปสวนดอกไม้แล้วจึงจักกินขนม
เดินไปพบพระผู้มีพระภาคเจ้า มีภิกษุเป็นบริวาร เสด็จเข้าไปแสวงหาอาหาร
สวนทางกัน ก็มีจิตเลื่อมใส ได้ถวายขมนั้นแก่พระผู้มีพระภาคเจ้า พระผู้มี-
พระภาคเจ้าทรงแสดงอาการจะประทับนั่ง. พระอานนทเถระจึงได้ปูผ้าถวาย.
พระผู้มีพระภาคเจ้า ประทับนั่ง ณ ที่นั้นแล้วเสวยขนม ล้างพระโอษฐ์แล้ว
ได้ทรงทำความแยมพระโอษฐ์ให้ปรากฏ. พระเถระทูลถามว่า ด้วยการถวาย
ขมนี จักมีผลอะไร พระเจ้าข้า. พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า อานนทฺ วันนี
นี้แหละ นางมัลลิกานั้นได้ถวายโภชนะแก่ตาคตเป็นคนแรก วันนี้นี้แหละ
นางก็จักได้เป็นอัครมเหสีของพระเจ้าโกศล วันนั้นนั้นแล พระราชาผู้อัน

พระเจ้าหลาน (พระเจ้าอชาตศัตรู) ทรงให้ปราชัยในการรบที่หมู่บ้านกาสิ (กาลิกคาม) พ่ายหนีไป กลับมาสู่พระนคร เสด็จเข้าไปยังสวนดอกไม้ ทรงคอย หมู่ทหารกลับมา. นางมัลลิกานั้น ได้ทำการปรนนิบัติถวายท้าวเธอ. พระเจ้าปเสนทิโกศล ทรงเลื่อมใสในข้อวัตรปฏิบัติที่นางทำถวาย จึงโปรดให้นางเข้าไปภายในพระบุรี ทรงสถาปนานางไว้ในตำแหน่งพระอัครมเหสี.

ต่อมาวันหนึ่ง พระเจ้าปเสนทิโกศล ทรงพระดำริว่า เราให้อิศริยยศอย่างใหญ่แก่ธิดาของตระกูลที่เจริญใจผู้นี้ ถ้ากระไร เราจะควรถามนางว่า ใครเป็นที่รักของเจ้า. นางจะตอบว่า พระมหाराชเจ้า พระองค์ทรงเป็นที่รักของหม่อมฉัน แล้วซักถามเรามากกว่า เมื่อเป็นดังนั้น เราจะบอกแก่นางว่า เจ้าคนเดียวเป็นที่รักของเรา ดังนี้. พระเจ้าปเสนทิโกศลนั้น เมื่อจะตรัสพระวาจาที่บันเทิง เพื่อให้เกิดความสนทนากะกันแลกัน จึงถาม. ส่วนพระนางมัลลิกาเทวีนั้น เป็นบัณฑิต เป็นอุปัฏฐายิกาของพระพุทธเจ้า เป็นอุปัฏฐายิกาของพระสงฆ์ มีปัญญามาก เพราะฉะนั้น พระนางจึงทรงดำริอย่างนี้ว่า เราไม่พึงเห็นแก่หน้าพระราชา ตอบปัญหา. ครั้นตรัสตอบตามรสนิมขของตนแล้ว ก็ทูลถามพระราชาบ้าง. พระราชาเมื่อกลับพระวาจาไม่ได้ เพราะพระนางตรัสตามรสนิมขของพระนางเอง แม้พระองค์เองก็ตรัสตามรสนิมขเหมือนกัน ทรงพระดำริว่า จักให้พระนางกราบทูลเหตุนี้แต่พระตถาคต ดังนี้แล้ว ก็เสด็จไปกราบทูลแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า. บทว่า **เนวชฌคคา** แปลว่า ไม่พบ. บทว่า **เอว ปิโย ปุตุ อตุตา ปเรตี** ความว่า คนเป็นที่รักของตนเท่านั้นฉันใด คนอื่นก็เป็นที่รักของคนอื่น ๆ แม้เป็นอันมาก ฉันนั้น.

จบอรรถกถามัลลิกาสุตตที่ ๘

๕. ยัญญสูตร

[๑๔๕] ข้าพเจ้าได้สดับมาแล้วอย่างนี้ :-

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระวิหารเชตวัน อาราม
แห่งท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี กรุงสาวัตถี.

สมัยนั้น พระเจ้าปเสนทิโกศลได้ตระเตรียมการบูชามหาโยคีผู้ ๕๐๐
ตัว ลูกโคผู้ ๕๐๐ ตัว ลูกโคตัวเมีย ๕๐๐ แพะ ๕๐๐ ตัว และแกะ ๕๐๐
ตัว ถูกลงไปผูกไว้ที่หลักเพื่อบูชาโยคี แม้ชนบางคนของพระเจ้าปเสนทิโกศล
นั้น เป็นทาส คนใช้หรือกรรมกรที่มีอยู่ แม้ชนเหล่านั้นก็ถูกอาชญา ถูกภัย
คุกคาม มีหน້านองด้วยน้ำตาร้องไห้พลาถ กระทำบริกรรมไปพลาถ.

[๑๕๐] ครั้งนั้นแล พวกภิกษุหลายรูปครองผ้าเรียบร้อยแล้วในเวลา
เช้าถือบาตรและจีวรเข้าไปสู่กรุงสาวัตถี เพื่อบิณฑบาต กลับจากบิณฑบาตใน
เวลาหลังภัตแล้ว เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าถึงที่ประทับ ถวายบังคมพระ-
ผู้มีพระภาคเจ้าแล้ว ได้นั่งอยู่ ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง.

ภิกษุเหล่านั้น ได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ
วันนี้ พระเจ้าปเสนทิโกศลได้ตระเตรียมการบูชามหาโยคีผู้ ๕๐๐ ตัว ลูกโคผู้
๕๐๐ ตัว ลูกโคตัวเมีย ๕๐๐ ตัว แพะ ๕๐๐ ตัว และแกะ ๕๐๐ ตัว ถูกลง
ไปผูกไว้ที่หลักเพื่อบูชาโยคี แม้ชนบางคนของพระเจ้าปเสนทิโกศลนั้น เป็นทาส
คนใช้หรือกรรมกรที่มีอยู่ ชนแม้เหล่านั้นก็ถูกอาชญา ถูกภัยคุกคาม มีหน້า
นองด้วยน้ำตาร้องไห้พลาถ กระทำบริกรรมไปพลาถ.

[๑๕๑] ครั้งนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงทราบเนื้อความนั้นแล้ว จึง
ได้ตรัสพระคาถาเหล่านี้ในเวลานั้นว่า

มหายัญที่มีการตระเตรียมมาก มีการ

ฆ่าแพะ แกะ โคน และสัตว์ชนิดต่าง ๆ
คือ อัสวเมธ^๑ ปุริสเมธ^๒ สัมมาปาสะ^๓
วาชเปยยะ^๔ นิรัคคะ^๕ มหายัญเหล่านั้น
เป็นยัญไม่มีผลมาก (เพราะ) พระพุทธเจ้า
เป็นต้นผู้แสวงหาคุณอันยิ่งใหญ่ ผู้ดำเนิน
ปฏิบัติให้อันชอบ ย่อมไม่แนะนำยัญนั้น.

๑. อัสวเมธ ได้แก่การฆ่าม้าบูชายัญ แต่ชื่อนี้หมายความกว้างกว่านั้น คือ หมายถึง ยัญที่บูชาด้วยสมบัติทุกอย่าง เว้นที่ดินแดน ซึ่งเขาตั้งเสาศีล ๒๑ เสา สำหรับผูกปศุสัตว์ที่จะต้องฆ่าประมาณ ๕๕๗ ชนิด เพื่อบูชายัญ แล้วทำการบูชาอยู่หลายวันกว่าจะเสร็จพิธี แต่จับฆ่าเพื่อนไปเป็น สสุสมธฺ แปลว่า สัสสมธ เป็นยัญในพระพุทธศาสนาที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงแก่พระเจ้ามหาวชิตราชในกุกกทันตสูตร หมายความว่า การเก็บค่านาตามธัญญาหารที่สำเร็จ ผลสืบส่วน เก็บไว้เป็นส่วนหลวงส่วนหนึ่ง นี่เป็นสังคหวัตถุประการหนึ่งของพระเจ้าจักรพรรดิ ไม่ตรงกับเรื่องในพระสูตรนี้.

๒. ปุริสเมธ ได้แก่การฆ่าคนบูชายัญ แต่ความจริงหมายถึงยัญที่บูชาด้วยสมบัติต่าง ๆ อย่างอัสวเมธนั้น แต่รวมที่ดินเข้าด้วย แต่ในพระพุทธศาสนา หมายถึงการพระราชทานทรัพย์เป็นเบี้ยเลี้ยงและบำเหน็จบำนาญแก่ทวยหาญทุก ๖ เดือน เป็นสังคหวัตถุของพระเจ้าจักรพรรดิประการหนึ่ง.

๓. สัมมาปาสะ ได้แก่การผูกสัตว์บูชายัญ โดยเขาทำพิธีเหยียดท่อนไม้สำหรับค้อน สัตว์เข้าไปที่หลักบูชาเพลิงทั้งคู่ แล้วร่ายเวทตรงที่ท่อนไม้นั้นตก ทำการบูชาตามพิธีผู้บูชาต้องเป็นคนได้เดินทางย้อนไปตามแม่น้ำสวสตีแล้วด้วย จึงจะเข้าพิธีได้ แต่ที่ในพระพุทธศาสนาจัดเป็นสังคหวัตถุของพระเจ้าจักรพรรดิ หมายถึงการเรียกหนังสือสารกรรมธรรม์คู่มือแต่ชาวเมืองที่ขัดสนแล้วพระราชทานทรัพย์ให้กู้ โดยไม่เรียกดอกเบี้ยเป็นเวลา ๑ ปี.

๔. วาชเปยยะ ได้แก่อยัญอีกชนิดหนึ่งซึ่งเขาผูกปศุสัตว์ ๗ ชนิดบูชา แต่ที่เป็นสังคหวัตถุของพระเจ้าจักรพรรดิ หมายถึงการตรัสพระวาจาอันอ่อนหวาน เป็นที่ดูดีมีน้ำใจของประชาชน

๕. นิรัคคะ ได้แก่อยัญที่ไม่ต้องมีหลักยัญสำหรับบูชา หมายถึงพิธีชนิดเดียวกับอัสวเมธ แต่บูชาด้วยสมบัติทุกอย่าง ไม่มียกเว้นอะไร ฉะนั้นจึงมีชื่อเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า สรรพเมธ แต่ที่ในพระพุทธศาสนาจัดเป็นสังคหวัตถุของพระเจ้าจักรพรรดิ หมายถึงผลที่พระมหากษัตริย์สงเคราะห์ด้วยสังคหวัตถุ ๔ ข้างต้นนั้น ที่เป็นเหตุให้รัฐมั่งคั่งสมบูรณ์ ไม่มีโจรผู้ร้ายและประชาราษฎร์บ้านเทิงใจเป็นอยู่ อย่างที่กล่าวว่า ประคองเรือไม่ต้องลงลิ้มกลอนระวังก็ได้ฉะนั้น.

ส่วนยัญใด มีการเตรียมน้อย

ไม่มีการฆ่า แพะ แกะ โค และสัตว์

ชนิดต่าง ๆ ซึ่งบุคคลบูชาสืบทระกูลคุณอัน

พระพุทธเจ้าเป็นต้นผู้แสวงหาคุณอัน

ยิ่งใหญ่ ผู้ดำเนินปฏิบัติชอบ ย่อม

แนะนำยัญนั้น.

ผู้มีปัญญาควรบูชายัญนั้น ยัญนั้น

เป็นยัญมีผลมาก เมื่อบุคคลบูชายัญนั้น

นั้นแหละ ย่อมมีแต่ความดี ไม่มีความ

ชั่วช้าเลวทราม ยัญก็เป็นยัญอย่างไรพุลย์

และเทวดาย่อมเลื่อมใส.

อรรถกถายัญญสูตร

พึงทราบวินิจฉัยในยัญญสูตรที่ ๕ ต่อไป :-

บทว่า อุนฺอุปนีตานิ ได้แก่ นำเข้าไปยังหลัก ผูกไว้กับหลัก. บทว่า
ปริกฺขมฺมานิ กโรหฺนฺติ ได้แก่ ยัญที่พระราชาทรงเริ่ม ถูกภิกษุเหล่านั้น กราบ
ทูลแต่พระตถาคต ด้วยเหตุมีประมาณเท่านี้. ก็เพราะเหตุไร พระราชาจึงทรง
เริ่มยัญนี้. ก็เพราะจะทรงกำจัดฝันร้าย. เล่ากันว่า วันหนึ่ง พระราชาประดับ
เครื่องอลังการทุกอย่าง ประทับบนคอช้างต้นตัวดี เลียบพระนคร ทอดพระ
เนตรเห็นสตรีผู้หนึ่งเปิดหน้าต่างมองดู (กระบวน) มีพระทัยปฏิบัติต่อนาง
เสด็จกลับจากที่นั่นทันทีเข้าสู่พระราชวังตรัสบอกความนั้นแก่ราชบุรุษคนหนึ่ง

แล้วทรงส่งเขาไป สั่งให้สืบว่า สตรีผู้นั้น มีสามีหรือยังไม่มีสามี ราชบุรุษนั้นก็ไปถามสตรีผู้นั้น. สตรีผู้นั้นก็แสดงว่า นั้นสามีของดิฉันนั่งที่ตลาด ราชบุรุษก็กลับมาทูลความนั้นแก่พระราชชา พระราชาโปรดให้เรียกบุรุษผู้ [สามี] นั้นมาสั่งว่า เจ้าจงปรนนิบัติเรา [เป็นองครักษ์] ภูบุรุษนั้นทูล ทักทวนว่า ขอเดชะ ข้าพระองค์ไม่รู้ว่าอะไรจะปรนนิบัติ พระเจ้าข้า รับสั่งว่า ธรรมดาว่าการปรนนิบัติ ไม่จำเป็นต้องเล่าเรียนในสำนักอาจารย์ดอกแล้วทรงให้เขาถืออาวุธและโล่ โดยพลการ ตั้งเขาให้ทำหน้าที่คนปรนนิบัติ บุรุษนั้นพอปรนนิบัติแล้วก็กลับบ้านเลย โปรดให้เรียกเขามาอีก รับสั่งว่า ธรรมดาว่าผู้ปรนนิบัติ จะต้องทำตามคำสั่งของพระราชชา. เจ้าจงไปสระโบกขรณีสำหรับชำระศีรษะของเรา ที่หนทางโยชน์หนึ่งจากที่นี่มีอยู่ จงเอาดินสีแดงเรือและดอกอุบลสีแดงจากสระนั้นมา ถ้าเจ้ามาไม่ทันวันนี้ เราจักลงราชอาชญาเจ้าแล้วทรงส่งเขาไป บุรุษนั้นก็ออกไป เพราะกลัวราชภัย.

เมื่อบุรุษนั้นไปแล้ว แม้พระราชชา ก็ให้เรียกนายประตูเมืองมาสั่งว่า วันนี้ พอดกเข็นก็ปิดประตูเมืองเลย แม้จะมีคนบอกว่า เราเป็นราชทูต หรืออุปทูตก็อย่าเปิด บุรุษนั้น ได้ดินและดอกอุบลแล้วก็มาถึง เมื่อประตูเมืองปิดพอดี แม้จะพูดมากมายอย่างไรก็เข้าไม่ได้ จึงเลยไปยังวัดพระเชตะวัน เพราะกลัวอันตราย. ถึงพระราชชาเองก็ถูกความร้อนอย่างแรงครอบงำ เดี่ยวนั่งเดี่ยวยืน เดี่ยวบรรทม. เมื่อตกลงพระทัยไม่ได้ ก็ประทับนั่ง ณ ที่แห่งใดแห่งหนึ่ง หลับแบบหลับหลับ [ทรงเคลิ้มไป].

แม้ยุคก่อน บุตรเศรษฐี ๔ คนในพระนครนั้นนั้นแหละทำปรทการกรรม บังเกิดในนรกโลกภูมิ ชื่อมันโทปนันทา. สัตว์นรกเหล่านั้นถูกเคี้ยวร่างเป็นฟอง ๓๐,๐๐๐ ปี จึงลงไปถึงก้นหม้ออีก ๓๐,๐๐๐ ปีจึงขึ้นถึงปากหม้อ. วันหนึ่ง พวกเขาเห็นแสงสว่าง ประสงค์จะกล่าวคาถาตนละคาถา

เพราะกลัวกรรมที่ทำชั่ว แต่ก็ไม้อาจจะกล่าวได้ กล่าวได้เพียงคนละอักษร เท่านั้น คนหนึ่งกล่าว ส* อักษร คนหนึ่งกล่าว โส อักษร คนหนึ่งกล่าว น อักษร คนหนึ่งกล่าว พุ อักษร พระราชา จำเดิมแต่ได้ยินเสียงของสัตว์นรก เหล่านั้น ก็ไม่ได้ความสุข ปล่อยเวลาที่เหลือของราตรีนั้นให้ล่วงไป. เมื่อรุ่งอรุณ ปุโรหิตมาทูลถามถึงความบรรทมเป็นสุข. ท้าวเธอก็รับสั่งว่า เราจะมีความสุขได้แต่ที่ไหนเล่า อาจารย์ จึงตรัสเล่าว่า เราฝันว่าได้ยินเสียงอย่างนี้. พราหมณ์คิดว่า เพราะพระสุบินนี้ของพระราชาพระองค์นี้ ความเจริญหรือความเสื่อมคงไม่มี ก็แต่ว่า สิ่งใดมีในเรือนหลวงนี้ สิ่งนั้นก็จักตกแก่พระสมณโคดม ตกแก่สาวกของพระสมณโคดม แม้พวกพราหมณ์ก็จะไม่ได้อะไรๆ เลย จำเราจะทำอาหารให้เกิดขึ้นแก่พวกพราหมณ์ ดังนี้แล้วจึงกราบทูลว่า ข้าแต่พระมหาราชเจ้า พระสุบินร้ายนักในความเสื่อม ๓ อย่าง จักปรากฏความเสื่อมอย่างหนึ่งคือ จักมีอันตรายแก่ราชสมบัติ จักมีอันตรายแก่พระชนมชีพ หรือได้ฝ่าพระบาท จักประทับอยู่ไม่ได้ พระเจ้าข้า. รับสั่งถามว่า ความสวัสดิจะพึงมีได้อย่างไรเล่า อาจารย์ กราบทูลว่า ต้องปรึกษากันจะรู้ได้ พระเจ้าข้า รับสั่งว่า ไปปรึกษากับพวกอาจารย์แล้ว มาทำความสวัสดิแก่เรา.

พราหมณ์ปุโรหิตนั้น ประชุมพวกพราหมณ์ที่โรงเก็บวอ [ยานพาหนะ] บอกความนั้นแล้ว ทำให้เป็น ๓ พวกด้วยตกลงกันว่า ต่างคนต่างไปกราบทูลอย่างนี้. พราหมณ์ทั้งหลายก็ไปเข้าเฝ้า ทูลถามพระราชาถึงการบรรทมเป็นสุข พระราชาก็ตรัสโดยทำนองที่ตรัสแก่พราหมณ์ปุโรหิตนั้นแล้วรับสั่งถามว่า ความสวัสดิจะพึงมีได้อย่างไรเล่า อาจารย์ พวกพราหมณ์ผู้ใหญ่พากันกราบทูลว่า เพราะทรงบุญช้อยอย่างละ ๕๐๐ ทุกอย่าง พระองค์ก็จะพึงมีความสวัสดิ อาจารย์ทั้งหลายกล่าวกันอย่างนี้ พระเจ้าข้า. พระราชาทรงฟังพราหมณ์เหล่านั้นแล้วไม่ทรงรับ ไม่ทรงปฏิเสธ นิ่งเสีย ลำดับนั้น แม้พราหมณ์พวกที่ ๒ ก็มากราบทูลอย่างนั้นเหมือนกัน. แม้พราหมณ์พวกที่ ๓ ก็อย่างนั้น ครั้งนั้นพระราชา

* คาถาสัตว์นรก ๔ คน ในที่อื่นกล่าวว่า พุ. ส. น. โส. ก็มี...

มีพระราชโองการสั่งว่า พวกเจ้าหน้าที่จงจัดทำยัญทั้งหลาย. นับแต่นั้น พวกพราหมณ์ก็ให้นำสัตว์มีชีวิตเช่น โคเป็นต้นมา. ในพระนครก็เกิดเสียงอื้ออึงขนานใหญ่ พระนางมัลลิกาทรงทราบเรื่องนั้นแล้ว ก็ทรงชักนำพระราชินีไปยังสำนักของพระตถาคต ท้าวเธอเสด็จไปถวายบังคมพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้วประทับนั่ง ณ ที่สมควรส่วนหนึ่ง. ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสกะท้าวเธอว่า ถวายพระพร มหาบพิตรเสด็จไปไหนมาแต่วัน. พระราชาทูลว่า พระเจ้าข้า ข้าพระองค์ฝันไป ได้ยินเสียง ๔ เสียง จึงถามพวกพราหมณ์ พวกพราหมณ์บอกว่า ฝันร้าย พวกเขาจะทำการบูชายัญ อย่างละ ๕๐๐ ทุกอย่าง จึงจะแก้ได้ ดังนั้น พวกเขาจึงเริ่มยัญ. ตรัสถามว่า มหาบพิตรได้ยินเสียงว่าอะไร. ท้าวเธอก็ทูลตามที่ทรงได้ยิน ครั้งนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสกะท้าวเธอว่า ถวายพระพร แต่กาลก่อน ในพระนครที่นี้แหละ บุตรเศรษฐี ๔ คน กระทำความผิดในภรรยาผู้อื่น บังเกิดในโลหกุมภินรก ขุนนันทโศปนนทา จมลงสุด ๖๐,๐๐๐ ปี บรรดาสัตว์นรก ๔ คนนั้น คนหนึ่งต้องการจะกล่าวคาถาหนึ่งว่า

สฏฺฐิจิวสฺสสทฺสสถานิ

ปริปฺพลฺลณฺนิ สทฺพโส

นิริเย ปจฺจมานานํ

กทา อนฺโตะ ภวิสฺสติ

เราให้หม้อยู่ในนรกตั้ง ๖๐,๐๐๐ ปีเต็ม

ครบทุกอย่าง เมื่อไร จักสิ้นสุดกันเสียที.

คนที่ ๒ ต้องการจะกล่าวคาถาหนึ่งว่า

โสหํ นฺน อโตะ คนฺตฺวา

โยนี ลทฺธาน มานุสี

วทณฺญ สีสสมฺปนฺโน

กาหามิ กุสลํ พหุ

เรานั้นพ้นไปจากโลหกุมภินี้แล้ว ได้

กำเนิดเป็นมนุษย์ รู้ถ้อยคำของยาจก (ให้

ทาน) มีศีลสมบูรณ์ จักต้องสร้างกุศลไว้ให้

มาก เป็นแน่แท้.

คนที่ ๓ ต้องการจะกล่าวคาถาหนึ่งว่า

นตฺถิ อนุโต กุโต อนุโต   น อนุโต ปฏิทิสฺสตี
ตทา หิ ปกตํ ปาปํ   มม ตุมฺหฺมฺจ มารีสา

ไม่มีสิ้นสุด จะสิ้นสุดได้แต่ที่ไหน
ความสิ้นสุดไม่ปรากฏเลย ดูราพวกเราเอ๋ย
ก็เพราะข้ากับเจ้าทำบาปกรรมไว้มาก ใน
ครั้งนั้น.

คนที่ ๔ ต้องการจะกล่าวคาถาหนึ่งว่า

ทฺฐชฺวีตมชฺวีมฺหา   เยสํ เตน ททฺมฺห เส
วิชฺขมาเนสุ โภเกสุ   ทีปฺนฺนากมฺห อตฺตโน

พวกเราเมื่อมีโภคสมบัติอยู่ ไม่ได้
ให้ทานเลย ไม่ได้ทำที่พึงสำหรับตนเลย
จัดว่ามีชีวิตอยู่อย่างชั่วชาติ.

สัตว์นรกเหล่านั้น ไม่อาจกล่าวคาถาเหล่านี้ได้ กล่าวอักษรได้ตนละ
อักษรเท่านั้นเอง แล้วก็จมหายไปอย่างนั้นนั่นแหละ ถวายพระพร สัตว์นรก
เหล่านั้น พวกมันร้องด้วยประการฉะนี้ เพราะทรงได้ยินเสียงนั้นเป็นเหตุ
ความเสื่อมหรือความเจริญ มิได้มีแก่นหาบพิตรดอก แต่กรรมคือการเช่นฆ่า
ปศุสัตว์เห็นปานนี้สิ หนักนัก พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงชูด้วยภัยในนรกแล้ว
ก็ตรัสธรรมกถา. พระราชาทรงเลื่อมใสในพระทศพล ทูลว่า ข้าพระองค์จะ
ปล่อย จะให้ชีวิตแก่ปศุสัตว์เหล่านั้น คนทั้งหลายจงให้ของเขียวและหญ้า
ปศุสัตว์เหล่านั้น จงให้ดื่มน้ำที่เย็นสนิท ลมจงโชยแก่ปศุสัตว์เหล่านั้นแล้ว ทรง
สั่งคนทั้งหลายให้ไปนำปศุสัตว์ออกไป คนเหล่านั้นไปไล่พวกพราหมณ์ให้หนี
ไปแล้ว ปลดฝูงสัตว์ออกจากเครื่องจองจำแล้วให้ศีธรรมเถรกลองประกาศธรรม
ในพระนคร.

ขณะนั้น พระราชาประทับนั่งในสำนักพระผู้มีพระภาคเจ้า ทูลว่า
พระเจ้าข้า ธรรมดาว่าคืนหนึ่งมี ๓ ยาม แต่วันนี้ ๒ คืน ปรากฏแก่ข้าพระองค์
เหมือนติดต่อกันเป็นคืนเดียว. บุรุษ (สามีนางผู้นั้น) แม้นั้น นั่งอยู่ในที่นั้นด้วย
ก็กราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ธรรมดาว่าโยชน์หนึ่ง ก็มี ๓ คาบ
แต่วันนี้ ๒ โยชน์ปรากฏแก่ข้าพระองค์เหมือนติดต่อกันเป็นโยชน์เดียว. ลำดับ
นั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า คืนหนึ่งปรากฏยาวนานสำหรับคนนอนไม่
หลับก่อนอื่น โยชน์หนึ่งปรากฏยาวไกลสำหรับคนเดินล้ำ แก่สังสารวัฏ ที่มี
เบื้องต้นตามไปไม่รู้แล้ว ยืดยาวส่วนเดียวเท่านั้น สำหรับปุถุชนผู้เขลา ซึ่ง
ตกอยู่ในวิถุณะ ทรงปรารถนาราชชา บุรุษผู้นั้น และเหล่าสัตว์นรกแล้ว
ได้ตรัสคาถานี้ในคัมภีร์พระธรรมบทว่า

ทีฆา ชาครโต รตติ ทีฆิ สนตฺตสฺส โยชนํ

ทีโฆ พาลานํ ตํ สาโร สทฺธมฺมํ อวิชานตํ

คืนหนึ่งยาวนานสำหรับคนนอนไม่หลับ

โยชน์หนึ่งยาวไกล สำหรับคนเมื่อล้ำ

สังสารวัฏยืดยาวสำหรับเหล่าคนเขลาผู้ไม่รู้

พระสัทธรรม ดังนี้.

เมื่อจบพระคาถา บุรุษผู้เป็นสามีของสตรีแม้นั้น ก็ตั้งอยู่ในโศคาปัตติ
ผล. บทว่า **เอตมตฺถํ** วิจิตฺวา แปลว่า ทรงทราบเหตุนั้น.

บทว่า **สฺสฺสเมธิ** ความว่า ได้ยินว่า ในรัชสมัยของพระราชาแต่
โบราณ ได้มีสังคหวัตถุ ๔ คือ สัสสมะระ ปุริสมะระ สัมมาปาสะ วาชเปยยะ
ที่พระราชาทั้งหลายทรงสงเคราะห์โลก. บรรดาสังคหวัตถุ ๔ นั้น การถือเอา
ส่วนที่ ๑๐ จากข้าวกล้าที่สำเร็จแล้ว ชื่อว่า สัสสมะระ อธิบายว่า ความเป็น
ผู้ฉลาดในอุบายอันจะทำข้าวกล้าให้สมบูรณ์. การมอบให้ค่าจ้างบำเหน็จประจำ

๖ เดือน แก่เหล่านักรบใหญ่ ชื่อว่า ปุริสเมธะ อธิบายว่า ความเป็นผู้ฉลาด โดยการสงเคราะห์บุรุษ. การรับหนังสือ (เอกสารการกู้ยืม) จากมือของเหล่าผู้คนที่ยากจน แล้วมอบให้ทรัพย์หนึ่งพันสองพัน ปลอดภัยครบ ๓ ปี ชื่อว่า สัมมาปาสะ. จริงอยู่ ก็จั้นนั้น ย่อมคล่องเหล่าผู้คนไว้โดยชอบ เหมือนผูกใจไว้ เพราะฉะนั้น จึงเรียกว่า สัมมาปาสะ. ส่วนการพูดวาจาไพเราะ โดยนัยว่า พ่อ ลุง เป็นต้น ชื่อว่า วาขเปยยะ อธิบายว่า วาจาน่ารัก (ควรดื่มไว้ในใจ) รัฐคือแคว้นแคว้น ที่สงเคราะห์ด้วยสังคหวัตถุ ๔ อย่างนี้ ย่อมมั่นคง แผ่ขยาย มีข้าวน้ำมาก มีความเกษม ไร้ภัยอันตราย ผู้คนทั้งหลาย ก็ร่าเริงบันเทิงใจ ให้ลูกร่ำร้ออยู่บ่นอก ไม่ต้องปิดประตูบ้านเรือนอยู่กัน. ชื่อที่เรียกว่า นิรัคคพะ เพราะไม่มีลูกกลอนใส่ประตูบ้านเรือน. นี่เป็นประเพณีโบราณ.

แต่ต่อมาครั้งพระเจ้าโอกกากราช พวกพราหมณ์เปลี่ยนสังคหวัตถุ ๔ เหล่านี้ และสมบัติของรัฐเสีย แล้วขนานชื่ออัญญ ๕ มี อัสนเมธะ ปุริสเมธะ เป็นต้น ทำให้มีมูลค่าสูงขึ้น. บรรดาอัญญ ๕ อย่างนั้น ที่ชื่อว่า อัสนเมธะ (อัสวเมธ) เพราะฆ่าม้าในอัญญนั้น คำนี้เป็นชื่ออัญญที่ทำทักษิณาสมาบัติทุกอย่างที่เหลือเว้นที่คืนและบุรุษ มีเสา ๒๑ เสา ที่พึงบูชาด้วยปริษณทั้ง ๒ มีการฆ่าปศุสัตว์ ๕๕๓ ตัวที่นำสะพึงกลัว ในวันกลางวันหนึ่งเท่านั้น. ที่ชื่อว่าปุริสเมธะ เพราะฆ่าบุรุษในอัญญนั้น คำนี้เป็นชื่ออัญญ ที่ทำทักษิณาสมาบัติดังกล่าวแล้วใน อัสนเมธะ พร้อมทั้งที่คืน ที่พึงบูชาด้วยปริษณทั้ง ๔. ที่ชื่อว่า สัมมาปาสะ เพราะคล่องท่อนไม้ในอัญญนั้น. คำนี้เป็นชื่อสัตตยาคะ (ของที่บูชา ๗ อย่าง) ที่คนเหวี่ยงท่อนไม้ กล่าวคือไม้สอดเข้าไปในช่องแอกทุก ๆ วันแล้ว ร่ายเวท ในโอกาสที่ท่อนไม้นั้นตก เดินย้อนกลับตั้งแต่โอกาสที่ตกลงในแม่น้ำสรัสวดี พึงบูชาด้วยเสาเป็นต้น ที่เคลื่อนที่ได้ (ยกเอาไปได้). ที่ชื่อว่า วาขเปยยะ เพราะดื่มวาชะ (กำลังหรือสงคราม) ในอัญญนั้น คำนี้เป็นชื่ออัญญ ที่ทำของ

ทักษิณา มีรส ๗ อย่าง ใช้เสาไม้มะตูม ที่พึงบูชาด้วยเหล่าปศุสัตว์ มีรส ๗ ชนิด ด้วยปรีชญ์อย่างหนึ่ง. ที่ชื่อว่า นิรัคคพะ เพราะไม่มีลิ้มกลอนใน ษัณฺณํ คำนี้เป็นชื่อษัณฺณที่กำหนดไว้ในอัสสเมธะ มีชื่อเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า สรรพเมธะ ที่ทำทักษิณาสมบัติดังกล่าวไว้ในอัสสเมธะ พร้อมทั้งที่ดินและ เหล่าบุรุษ ที่พึงบูชาด้วยปรีชญ์ ๕. บทว่า มหารมฺภา ได้แก่ มีกิจมาก มีกรณียะมาก. บทว่า สมฺมุคฺคตา ได้แก่ ผู้ดำเนินไปโดยชอบ มีพระพุทฺธเจ้า เป็นต้น. บทว่า นิภรฺมฺภา ได้แก่ มีความต้องการน้อย มีกิจน้อย. บทว่า ยชนฺตานุคฺคํ ได้แก่ บูชาตามตระกูล. อธิบายว่า พวกผู้คนไม่เข้าไปตัดทาน มินิตยภัต เป็นต้น ที่บุรพบุรุษตั้งไว้แล้วให้ทานสืบ ๆ ต่อไป.

จบอรรถกถายัญญสูตรที่ ๕

๑๐. พันธสูตร

ว่าด้วยเครื่องจองจำที่มันคง

[๓๕๒] สมัยนั้น หมู่มหาชนถูกพระเจ้าปเสนทิโกศลให้จองจำไว้แล้ว บางพวกถูกจองจำด้วยเชือก บางพวกถูกจองจำด้วยข้อคา บางพวกถูกจองจำด้วยโซ่ตรวน.

ครั้งนั้น ภิกษุหลายรูปครองผ้าเรียบร้อยแล้วในเวลาเช้าถือบาตรและจีวรเข้าไปสู่กรุงสาวัตถี เพื่อบิณฑบาต ครั้นกลับจากบิณฑบาตในเวลาหลังภัตตาหารแล้ว เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าถวายบังคม แล้วได้นั่งอยู่ ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง.

พวกภิกษุเหล่านั้น ได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่พระองค์ ผู้เจริญ วันนี้หมู่มหาชนถูกพระเจ้าปเสนทิโกศลให้จองจำไว้แล้ว บางพวกถูกจองจำด้วยเชือก บางพวกถูกจองจำด้วยข้อคา บางพวกถูกจองจำด้วยโซ่ตรวน.

[๓๕๓] ครั้งนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงทราบเนื้อความนั้นแล้ว จึงได้ตรัสพระคาถาเหล่านั้นในเวลานั้นว่า

นักปราชญ์ทั้งหลายไม่ได้กล่าวว่า

เครื่องจองจำที่ทำด้วยเหล็ก ทำด้วยไม้

และทำด้วยหญ้า (เชือก) เป็นเครื่องจองจำ

ที่มัน นักปราชญ์ทั้งหลายกล่าวว่าความรัก

ใคร่รักในแก้วมณีและกุณฑล และความ

อาลัยในบุตรและภรรยาทั้งหลายว่าเป็นเครื่อง

จองจำที่มัน พาให้ตกต่ำ เป็นเครื่องจองจำที่

หย่อน ๆ แต่ैयाก นักปราชญ์ทั้งหลาย
ตัดเครื่องจองจำแม่เข้มนั้นออกบวช เป็น
ผู้ไม่มีความอาลัย ละกามสุขเสีแล้ว.

จบ ปฐมวรรค

อรรถกถาพันธนสูตร

พึงทราบวินิจฉัยในพันธนสูตรที่ ๑๐ ต่อไป :-

ภิกษุเหล่านั้น ทูลเหตุที่พระอนนทเถระกระทำดีในมนุษย์เหล่านั้น
ดังนี้ว่า อธิ ภนฺเต รณฺญา. ได้ยินว่า แก้วมณี ๘ เหลี่ยม ที่ทำวักกะประทาน
แก่พระเจ้ากุสราช มาสืบ ๆ กัน ตามประเพณี. เวลาทรงประดับ พระราชาตรัส
สั่งให้นำแก้วมณีนั้นมา. มนุษย์ทั้งหลาย กราบทูลว่า พวกข้าพระองค์ไม่พบใน
ที่เก็บ. พระราชาจึงให้จองจำพนักงานที่ปฏิบัติงานภายในพระราชนิเวศน์ไว้ สั่ง
ว่า พวกเจ้าจงเสาะหาแก้วมณีนั้นมาให้. พระอนนทเถระเห็นคนเหล่านั้นแล้ว
ก็ให้กั้นม่านไว้ แล้วบอกอุบายแก่พวกคนเก็บรักษา. คนเหล่านั้น ก็กราบทูล
แต่พระราชา. พระราชารับสั่งว่า พระเถระเป็นบัณฑิต พวกเจ้าจงทำตาม
พระเถระ พวกคนเก็บรักษา ก็ตั้งหม้อน้ำไว้ที่พระลานหลวงกั้นม่านไว้ แล้ว
บอกผู้คนเหล่านั้นว่า พวกท่านจงห่มผ้าแล้วไปที่นั่นจงจุ่มมือลง. คนขโมยแก้ว
มณีคิดว่า เราไม่อาจจำหน่ายหรือใช้สอยของของพระราชาได้กลับไปเรือน เอา
แก้วมณีหนีบริกเร้ห่มผ้ามาแล้วใส่ลงในหม้อน้ำ แล้วก็หลีกไป. เมื่อมหาชน
กลับไปแล้ว พวกคนของพระราชา เอามือควานในหม้อน้ำก็พบแก้วมณีแล้ว
นำไปถวายแต่พระราชา. ได้ยินว่า พระอนนทเถระเห็นแก้วมณี โดยนัยที่แสดง

แล้ว. มหาชนก็โกลาหลแตกตื่น. ภิกษุเหล่านั้น เมื่อกราบทูลเหตุที่พระอานนท์
เถระทำดีนั้น. แต่พระตถาคต จึงกราบทูลเรื่องนี้. พระศาสดาตรัสว่า. คุณก่อน
ภิกษุทั้งหลาย. ไม่อัสจรรย์เลย. ที่อานนท์ให้นำแก้วมณี. ที่ตกอยู่ในมือพวก
มนุษย์มาได้. พวกบัณฑิตแต่ก่อน. ตั้งอยู่ในญาณของตนแล้ว. ก็ให้นำสิ่งของที่
ตกอยู่ในความครอบครอง. แม้ของสัตว์ดิรัจฉานซึ่งบังเกิดในอเหตุกปฏิสนธิ
มาถวายแด่พระราชาก็ได้. แล้วตรัสมหาสารชาดกว่า

อุกกุฏเจ สุรมิจฺจนฺติ   มนุเตสุ อุกฺกุหลํ
ปิยญจ อนฺนปानมฺหิ   อตฺเต ชาเต จ ปญฺชิตํ

ในคราวคับขันต้องการคนกล้า ใน
คราวปรึกษาต้องการคนไม่พูดพาล่าม ใน
คราวมีข้าวน้ำต้องการคนรัก ในคราวเกิด
คดี ต้องการบัณฑิต.

บทว่า น ตํ ทพฺพํ ความว่าปราชญ์ทั้งหลายไม่กล่าววาทะเครื่องจอง
จำนนมั่นคง. บทว่า ยथाยสํ ได้แก่ เครื่องจองจำใดทำด้วยเหล็ก. บทว่า
สารตุตฺตรตฺตา ได้แก่ ยินดีแล้วยินดีเล่าด้วยดี หรือยินดีแล้ว โดยยินดีนัก
แล้ว อธิบายว่า ยินดีแล้วด้วยความสำคัญว่าสิ่งนี้เป็นสาระ. บทว่า อเปกฺขา
ได้แก่ความอาลัย ความเชื่อใจ. บทว่า อาหุ แปลว่ากล่าว. บทว่า โอรฺหารินํ
ได้แก่ คร่าไปในออบาย ๔. บทว่า สิลฺลํ ได้แก่ ไม่ห้ามอิริยาบถ เหมือน
อย่างเครื่องจองจำมีเหล็กเป็นต้น. จริงอยู่ เหล่าคนที่ถูกจองจำด้วยเครื่อง
จองจำนั้น ย่อมไปประเทศอื่นก็ได้ สมุทรอื่นก็ได้ทั้งนั้น. บทว่า ทฺุปฺปมฺมุญฺจํ
ได้แก่ ไม่อาจแก้ได้ เว้นแต่โลกุตระญาณ.

จบอรรถกถาพื้นฐนสูตรที่ ๑๐

จบปฐมวรรค

รวมพระสูตรในปฐมวรรค คือ

๑. ทหรสูตร
๒. ปุริสสูตร
๓. ราชสูตร
๔. ปิยสูตร
๕. อัตตรก-
จิตสูตร
๖. อัปภสูตร
๗. อัคคกรณสูตร
๘. มัลลิกาสูตร
๙. ยัญญสูตร
๑๐. พันธสูตร พร้อมทั้งอรรถกถา.

ทุติยวรรคที่ ๒

๑. ชฎิลสูตร

ไม่ควรวางใจ เพราะเห็นครู่เดียว

[๒๕๔] สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระวิหาร-
บุพพารามปราสาทของมิกคารมารดา กรุงสาวัตถี.

สมัยนั้น ในเวลาเย็น พระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จออกจากที่เรือนแล้ว
ประทับนั่งที่นอกชุ้มประตู.

ครั้งนั้น พระเจ้าปเสนทิโกศลเสด็จเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้ว
ถวายบังคมพระผู้มีพระภาคเจ้า แล้วประทับนั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง.

[๒๕๕] สมัยนั้น ชฎิล ๗ คน นิครนถ์ ๗ คน อเจลก ๗ คน เอก-
สาฎกนิครนถ์ ๗ คน ปริพาชก ๗ คน ผู้มีขนรักแร้ เต็บ และขนยาว ถือ
เครื่องบริขารต่าง ๆ เดินผ่านไปในที่ไม้ไผ่ พระผู้มีพระภาคเจ้า.

ทันใดนั้น พระเจ้าปเสนทิโกศลก็เสด็จลุกจากอาสนะทรงกระทำพระ-
ภุษาเลวียงพระอঙ্গาข้างหนึ่ง ทรงจดพระชานุมณฑลเบื้องขวา ณ พื้นแผ่นดิน
ทรงประณมอัญชลีไปทางชฎิล ๗ คน นิครนถ์ ๗ คน อเจลก ๗ คน เอก-
สาฎก ๗ คน ปริพาชก ๗ คน เหล่านั้นแล้ว ทรงประกาศพระนาม ๗ ครั้งว่า
ท่านเจ้าข้า ข้าพเจ้าคือ พระราชาปเสนทิโกศล... ท่านเจ้าข้า ข้าพเจ้า คือ
พระราชาปเสนทิโกศล.

ลำดับนั้น เมื่อชฎิล ๗ คน นิครนถ์ ๗ คน อเจลก ๗ คน เอก-
สาฎก ๗ คน ปริพาชก ๗ คนเหล่านั้น เดินผ่านไปไม่ได้ไม่นาน พระเจ้า

ปเสนทิโกศล เสด็จเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า ถวายบังคมแล้ว ประทับนั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง.

พระเจ้าปเสนทิโกศล ได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ พวกนักบวชเหล่านั้น คงเป็นพระอรหันต์ หรือท่านผู้บรรลุพระอรหัตมรรคเหล่าใดเหล่าหนึ่งในโลก.

[๓๕๖] พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า คุณ่อมมหาบพิตร พระองค์เป็นคฤหัสถ์บริโภคกาม ครอบครองเรือน บรรทมเบียดพระโอรสและพระชายา ทาจรุณจันทน์อันมาแต่แคว้นกาสิ ทรงมาลาของหอมและเครื่องลูบไล้ ยินดีเงินและทอง ยากที่จะรู้เรื่องนี้ว่า คนพวกนี้เป็นพระอรหันต์ หรือคนพวกนี้บรรลุอรหัตมรรค.

คุณ่อมมหาบพิตร สิลพึงรู้ได้ด้วยการอยู่ร่วมกัน ก็ศีลนั้นจะพึงรู้ได้โดยกาลนาน ไม่ใช่ด้วยกาลเล็กน้อย ผู้ใส่ใจจึงจะรู้ได้ ผู้ไม่ใส่ใจก็ไม่รู้ ผู้มีปัญญาจึงจะรู้ได้ ผู้มีปัญญาทราบดีก็ไม่รู้.

คุณ่อมมหาบพิตร ความสะอาดพึงรู้ได้ด้วยการงาน ก็ความสะอาดนั้นจะพึงรู้ได้โดยกาลนาน ไม่ใช่ด้วยกาลเล็กน้อย ผู้ใส่ใจจึงจะรู้ได้ ผู้ไม่ใส่ใจก็ไม่รู้ ผู้มีปัญญาจึงจะรู้ได้ ผู้มีปัญญาทราบดีก็ไม่รู้.

คุณ่อมมหาบพิตร กำลังใจพึงรู้ได้ในคราวมีอันตราย ก็กำลังใจนั้นจะพึงรู้ได้โดยกาลนาน ไม่ใช่ด้วยกาลเล็กน้อย ผู้ใส่ใจจึงจะรู้ได้ ผู้ไม่ใส่ใจก็ไม่รู้ ผู้มีปัญญาจึงจะรู้ได้ ผู้มีปัญญาทราบดีก็ไม่รู้.

คุณ่อมมหาบพิตร ปัญญาพึงรู้ได้ด้วยการสนทนา ก็ปัญญานั้นจะพึงรู้ได้โดยกาลนาน ไม่ใช่ด้วยกาลเล็กน้อย ผู้ใส่ใจจึงจะรู้ได้ ผู้ไม่ใส่ใจก็ไม่รู้ ผู้มีปัญญาจึงจะรู้ได้ ผู้มีปัญญาทราบดีก็ไม่รู้.

[๒๕๑] พระเจ้าปเสนทิโกศลกราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ นำ
อัครราชย์ ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ เรื่องไม่เคยมีแล้ว ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ เท่า
ที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า คู่ก่อนมหาบพิตร พระองค์เป็นคฤหัสถ์ บริโภค
กาม... ยากที่จะรู้เรื่องนี้... ผู้มีปัญญาจึงจะรู้ได้ ผู้มีปัญญาทรมาก็ไม่รู้ ดัง
นี้ เป็นอันตรัสดีแล้ว.

ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ นักบวชเหล่านั้นเป็นคนของข้าพระองค์ เป็น
จารบรูช เป็นคนสืบข่าวลับ เทียวสอดแนมไปยังชนบทแล้วพากันมา ในภาย
หลังข้าพระองค์จึงจะรู้เรื่องราวที่คนเหล่านั้นสืบได้ก่อน.

ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ บัดนี้คนเหล่านั้น ชำระล้างละอองธุลีนั้นแล้ว
อาบัติ ประเทืองผิวดิ โคนผมและหนวดแล้ว นุ่งห่มผ้าขาว เอบอ้อมเพียบ
พร้อมด้วยเบญจกามคุณ บำเรอข้าพระองค์อยู่.

[๒๕๒] ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงทราบความนี้แล้ว จึงได้
ตรัสพระคาถาเหล่านี้ในเวลานั้นว่า

คนผู้เกิดมาดี ไม่ควรไว้วางใจเพราะ

ผิวพรรณและรูปร่างไม่ควรไว้วางใจเพราะ

การเห็นกันชั่วครู่เดียว เพราะฉะนั้นนักบวชผู้

ไม่ตำราวมทั้งหลาย ย่อมเที่ยวไปยังโลกนี้

ด้วยเครื่องบริวารของเหล่านักบวชผู้ตำราวม

ดีแล้ว ประดุจกมลทลดิน และมาสกโลหะ

หุ้มด้วยทองคำปลอมไว้ คนทั้งหลายไม่

บริสุทธิในภายใน งามแต่ภายนอก แวด

ล้อมด้วยบริวารท่องเที่ยวอยู่ในโลก.

อรรถกถาขุททกสูตร

พึงทราบวินิจฉัยในขุททกสูตรที่ ๑ วรรคที่ ๒ ต่อไป :-

บทว่า ปุพฺพพาราม มิคฺรมาตุปาสาทะ ได้แก่นปรasaทของนางวิสาขา มารดาของมิกฺรเศรษฐี ในวิหารที่ชื่อว่าปุพฺพพาราม. ในเรื่องปุพฺพพารามนั้น ลำดับความดังนี้

เรื่อง ปุพฺพพาราม

ครั้งอดีตกาล เมื่อสุดแสนกัป อุบาสิกาคูหนึ่งนินมิต์พระผู้มีพระภาคเจ้า พระนามว่า ปทุมุตตระ ถวายทานแก่ภิกษุแสนรูป มีพระพุทธเจ้าเป็นประธาน หมอบอยู่แทบเบื้องบาทของพระผู้มีพระภาคเจ้า ทำความปรารถนาว่า ข้าพระองค์ขอเป็นอุปัฏฐายิกาคูผู้เลิศของพระพุทธเจ้า เช่นกับพระองค์ในอนาคตกาลด้วยเถิด. ต่อมา นางทองเทียว [เวียนว่ายตายเกิด] ในเหล่าเทวดา และมนุษย์ถึงแสนกัป ถือบิณฑกฐินในครรณังนางสุมนเทวี ในเรือนของธัญชัยเศรษฐี บุตรเมณฑกเศรษฐีในภัททิยนคร ในกาลของพระผู้มีพระภาคเจ้าของเรา. เวลาเกิดบิดามารดาขนานนามว่า วิสาขา. คราวใด พระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จภัททิยนคร คราวนั้น นางพร้อมด้วยเด็กหญิงห้าร้อยคน ก็จะได้รับเสด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ได้เป็นโสดาบัน ในการพบครั้งแรกเลยทีเดียว. ต่อมานางไปสู่เรือน [มีเรือน] ของปุลณวัตนกุมาร บุตรมิกฺรเศรษฐี กรุงสาวัตถี. ณ ที่นั้น มิกฺรเศรษฐีสถาปนานางไว้ในตำแหน่งมารดา เพราะฉะนั้น นางจึงถูกเรียกว่า มิกฺรมารดา. ในปราสาทที่มิกฺรมารดาสร้างแล้ว.

บทว่า **พหิทวารโกฏฐเก** แปลว่า ภายนอกชุ่มประตูปราสาท ไม่
ใช่ภายนอกชุ่มประตูประวิหาร. ได้ยินว่า ปราสาทนั้นล้อมด้วยกำแพง ซึ่ง
ประกอบชุ่มประตูลวี่ ๔ ประตูลวี่ โดยรอบเหมือนโลหประสาท. บรรดาชุ่มประตูลวี่
ทั้ง ๔ นั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับนั่งเหนือพุทธอาสน์อันประเสริฐตรวจดู
โลกธาตุด้านทิศตะวันออก ที่ร่มเงาของปราสาทภายนอกชุ่มประตูด้านตะวันออก.

บทว่า **ปรุพุกกจฺจนฺขโลมา** ได้แก่มีขนิกรแรงออกแล้ว มีเล็บออก
แล้ว มีขนงอกแล้ว อธิบายว่า มีขนยาวที่รักแร้เป็นต้น และมีเล็บยาว. บทว่า
จารีวิริชฺ แปลว่าบริจารต่าง ๆ ได้แก่สิ่งของที่เป็นบริจารของนักบวชต่าง ๆ
ชนิด. บทว่า **อวิทุเร อติกฺกมฺมุติ** ได้แก่เข้าไปยังพระนครโดยทางนี้ไม่
ไกล. บทว่า **ราชาหิ ฆนฺเต** ความว่า ท่านเจ้าข้า ข้าพเจ้า คือ
พระเจ้าปเสนทิโกศล ขอท่านทั้งหลายจงทราบนามของข้าพเจ้าเถิด.
ถามว่า เพราะเหตุไร พระราชาประทับนั่งในสำนักของบุคคลผู้เลิศแล้ว จึงยัง
ทรงประคองอัญชลีแก่นักบวชเปลี่ยผู้ไร้สิริเห็นปานนั้นเล่า. ตอบว่า เพราะ
เพื่อประโยชน์แก่การสงเคราะห์. แท้จริง พระราชานั้น ทรงพระดำริอย่างนี้
ว่า ถ้าเราจักไม่ทำอัญชลีแม้เพียงเท่านี้แก่นักบวชเหล่านั้นไซ้ นักบวชเหล่านั้น
นั้นก็จักคิดว่า เสียแรงเราละลูกเมียไปเสวยทุกขมีกินลำบากนอนลำบาก
เป็นต้น เพื่อประโยชน์แก่พระองค์ พระราชาพระองค์นี้ก็ยังไม่ทำเพียงอัญชลี
แก่เราดังนี้แล้ว ก็จักปกปิดสิ่งที่เห็นที่ฟังมาด้วยตนเองแล้วไม่ยอมบอก แต่เมื่อ
เราทำอัญชลีอย่างนี้แล้ว พวกเขาก็จักไม่ปกปิดยอมบอก เพราะฉะนั้น พระ-
ราชาจึงทูลอย่างนี้. อีกอย่างหนึ่ง ทรงทำอย่างนี้ ก็เพื่อที่จะทรงทราบอภัยอาศัย
ของพระศาสดา.

บทว่า **กาสิกจฺนุทฺถิ** ได้แก่ พร้อมทั้งจันทน์อันละเอียด. บทว่า
มालาณฺฐวิเลปนํ ได้แก่ ทัดทรงดอกไม้เพื่อประโยชน์แก่สีและกลิ่น ของหอม

เพื่อประโยชน์แก่ความเป็นของหอม และเครื่องลูบไล้ ก็เพื่อประโยชน์แก่สีและกลิ่น.

บทว่า ส วาเสณ แปลว่า โดยการอยู่ร่วมกัน. บทว่า สิลล เวทิตพฺพ ได้แก่เมื่ออยู่ร่วมกัน โกลีชิดกันก็พึงทราบได้ว่าผู้นี้มีศีล คือปกติ หรือปกติชั่ว. บทว่า ตณฺจ โข ทีเมน อทฺธนา น อิตฺร ความว่า ก็ศีลนั้น บุคคลพึงรู้โดยกาลนาน ๆ ไม่ใช่ชนิดน้อย. เป็นความจริง อาการสำรวม และ อาการของผู้สำรวมอินทรีย์ อาจแสดงออกมา ๒-๓ วัน. บทว่า มนสิโกโรตา ความว่า ศีลเมื่อนั้น ผู้ใส่ใจ พิจารณาว่า เราจักกำหนดถือศีลของผู้นั้น ก็อาจรู้ได้ นอกนั้นก็รู้ไม่ได้. บทว่า ปญฺญวตา ความว่า ศีลนั้น อันบัณฑิตผู้มีปัญญาเท่านั้นจึงจะรู้ได้ เพราะว่า คนเขลาถึงใส่ใจก็ไม่สามารถจะรู้ได้.

บทว่า ส โวหารเณ แปลว่า ด้วยการสนทนากัน. โวหารในคำนี้ว่า

โย หิ โกจิ มนุสฺเสสุ   โวหาริ อุปชีวติ
เอว วาเสฏฺฐ ชานาหิ   วาณิซฺโซ โส น พุราหฺมโณ

ในหมู่มนุษย์ ผู้ใดผู้หนึ่ง อาศัยการ

ซื้อขายเลี้ยงชีวิต ดูก่อนวาเสฏฐะ ท่าน

จงรู้อย่างนี้ว่า ผู้นั้นเป็นพานิช ไม่ใช่

พราหมณ์ ดังนี้

ชื่อว่า สังโวหาร. โวหาร ในคำนี้ว่า อริยโวหาร ๔ อนริยโวหาร ๔
ชื่อว่า เจตนาโวหาร. โวหาร ในคำนี้ว่า สังขา การนับ สมัญญา การตั้งชื่อ
บัญญัติโวหาร โวหาร คือการบัญญัติ ชื่อว่า บัญญัติติโวหาร. โวหารใน
คำนี้ว่า ผู้นั้นพึงพูด โดยสักว่าโวหาร ชื่อว่า กลาโวหาร. แม้ในที่นี้
ก็ประสงค์เอากลาโวหารนี้เท่านั้น. จริงอยู่ คำพูดต่อหน้าของคนบางคน ไม่

สมกับคำพูดลับหลัง และคำพูดลับหลังไม่สมกับคำพูดต่อหน้า คำพูดคำก่อนกับ คำพูดคำหลัง และคำพูดคำหลังกับคำพูดคำก่อน ก็เหมือนกัน ผู้^{นั้น} อันผู้พูด ด้วยเท่านั้น อาจรู้ได้ว่าบุคคลนี้ไม่สะอาด. ส่วนคำก่อนกับคำหลังของผู้มีความ สะอาดเป็นปกติ และคำหลังกับคำก่อน ที่เขาพูดต่อหน้าย่อมสมกับคำที่เขาพูด ลับหลัง และคำพูดลับหลัง ก็สมกับคำพูดที่เขาพูดต่อหน้า เพราะฉะนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าเมื่อทรงประกาศว่า ผู้พูดอาจรู้ความเป็นผู้สะอาดได้ จึง ตรัสอย่างนี้.

บทว่า **ถาโม** ได้แก่ กำลังแห่งญาณ. จริงอยู่ กำลังญาณของผู้ใด ไม่มี เมื่อเกิดอุปัทวันตรายขึ้น ผู้^{นั้น}ก็มองไม่เห็นการถือสิ่งที่ควรถือ กิจ ที่ควรทำ ย่อมประพฤติเหมือนดังเข้าไปยังเรือนที่มีดื้อ ด้วยเหตุ^{นั้น} พระ- ผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า ถวายพระพร บุคคลพึงรู้กำลัง [ญาณ] ได้ก็ในคราวมี อันตราย. บทว่า **สากจนาย** ได้แก่ การสนาทนากัน. จริงอยู่ ถ้อยคำ ของคนทรามปัญญา ย่อมเลื่อนลอย เหมือนลูกยางลอยน้ำ ปฏิภาณของผู้มี ปัญญาพูดไม่มีที่สิ้นสุด. เป็นความจริง โดยอาการที่น้ำไหว เขาก็รู้ได้ว่า ปลา ตัวเล็กหรือตัวโต. บทว่า **โอรกา** ได้แก่ ประพฤติเบื้องต่ำ [ได้ดิน] จริงอยู่ พวกจารบุรุษ แม้จะประพฤติอยู่ตามยอดเขา ก็ชื่อว่าประพฤติต่ำทั้ง^{นั้น}. บทว่า **โอรจิตวา** ได้แก่ ประพฤติต่ำ สอดแนม สอดรู้เรื่อง^{นั้น} ๆ. บทว่า **รโฆชลุ** ได้แก่ ฐลีและน้ำ. บทว่า **วณฺณรูปเณ** ได้แก่ โดยวรรณะและทรวดทรง. บทว่า **อิตรทสฺสเนน** ได้แก่ การเห็นกันนิดหน่อย. บทว่า **วียลฺขเนน** ได้แก่ เครื่องบริวาร. บทว่า **ปฏฺฐูปโก มตฺติกกฺขณฺโถ จ** ได้แก่ ตุ่มหู ทองเทียม ตุ่มหูดิน. บทว่า **โลหทุตฺตมาโส** ได้แก่ มาสกทำด้วยโลหะ.

๒. ปัญจราชสูตร

ว่าด้วยยอดกาม

[๑๕๕] พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับ ... กรุงสาวัตถี.

สมัยนั้น พระราชา ๕ พระองค์ มีพระเจ้าปเสนทิโกศลเป็นประมุขผู้
เอิบอ้อมเปรียบพร้อมได้รับบำเรออยู่ด้วยเบญจพิชกามคุณ เกิดกล่าวถามใน
ระหว่างสนทนาขึ้นว่า อะไรเป็นยอดแห่งกามทั้งหลาย.

บรรดาพระราชาเหล่านั้น บางองค์ได้ตรัสอย่างนี้ว่า รูปทั้งหลายเป็น
ยอดแห่งกามทั้งหลาย.

บางองค์ได้ตรัสอย่างนี้ว่า เสียงทั้งหลายเป็นยอดแห่งกามทั้งหลาย.

บางองค์ได้ตรัสอย่างนี้ว่า กลิ่นทั้งหลายเป็นยอดแห่งกามทั้งหลาย.

บางองค์ได้ตรัสอย่างนี้ว่า รสทั้งหลายเป็นยอดแห่งกามทั้งหลาย.

บางองค์ได้ตรัสอย่างนี้ว่า โสภณวัตถุทั้งหลายเป็นยอดแห่งกามทั้งหลาย.

เพราะเหตุที่พระราชาเหล่านั้น ไม่อาจทรงยังกันและกันให้เข้าพระทัย
ได้ พระเจ้าปเสนทิโกศล จึงได้ตรัสกะพระราชาเหล่านั้นว่า มาเถิดท่านสหยา
ทั้งหลาย เราจักเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า จักทูลถามความข้อนี้กะพระผู้มี
พระภาคเจ้า พระผู้มีพระภาคเจ้าจักทรงพยากรณ์แก่เราทั้งหลายอย่างไร เรา
ทั้งหลายพึงจำคำพยากรณ์นั้นไว้อย่างนั้นเถิด.

พระราชาเหล่านั้น ทรงรับพระดำรัสของพระเจ้าปเสนทิโกศลแล้ว.

[๑๖๐] ครั้งนั้น พระราชา ๕ พระองค์เหล่านั้น มีพระเจ้าปเสนทิ
โกศลเป็นประมุข เสด็จเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า ครั้นแล้วก็ถวายบังคม
ประทับนั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง.

พระเจ้าปเสนทิโกศล ได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่
พระองค์ผู้เจริญ ข้าพระองค์ทั้งหลายในที่นี้ เป็นราชาทั้ง ๕ คน เอิบอ้อม
เปรียบพร้อมได้รับบำเรออยู่ด้วยเบญจกามคุณ เกิดกล่าวถกกันระหว่างสนทนา
ขึ้นว่า

อะไรเป็นยอดแห่งกามทั้งหลาย บางท่านกล่าวอย่างนี้ว่า รูปทั้งหลาย
เป็นยอดแห่งกามทั้งหลาย บางท่านกล่าวอย่างนี้ว่า เสียงทั้งหลายเป็นยอดแห่ง
กามทั้งหลาย บางท่านกล่าวอย่างนี้ว่า กลิ่นทั้งหลายเป็นยอดแห่งกามทั้งหลาย
บางท่านกล่าวอย่างนี้ว่า รสทั้งหลายเป็นยอดแห่งกามทั้งหลาย บางท่านกล่าว
อย่างนี้ว่า โสภณวัตถุทั้งหลายเป็นยอดแห่งกามทั้งหลาย ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ
อะไรเป็นยอดแห่งกามทั้งหลาย.

[๑๖๑] พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า คุณก่อนมหาบพิตร ที่สุดแห่ง
ความพอใจนั้นแหละ อาตมาภาพกล่าวว่าเป็นยอดในเบญจกามคุณ คุณก่อน
มหาบพิตร รูปเหล่าใดเป็นที่พอใจของคนบางคน รูปเหล่านั้นไม่เป็นที่พอใจ
ของคนบางคน เขาดีใจ มีความดำริบริบูรณ์ด้วยรูปเหล่าใด รูปอื่นจากรูป
เหล่านั้น จะยิ่งกว่า หรือประณีตกว่า เขาก็ไม่ปรารถนา รูปเหล่านั้นเป็น
อย่างยิ่งสำหรับเขา รูปเหล่านั้นเป็นยอดเยี่ยมสำหรับเขา คุณก่อนมหาบพิตร
เสียงเหล่าใด... คุณก่อนมหาบพิตร กลิ่นเหล่าใด... คุณก่อนมหาบพิตร
รสเหล่าใด... คุณก่อนมหาบพิตร โสภณวัตถุเหล่าใด เป็นที่พอใจของคน
บางคน โสภณวัตถุเหล่านั้น ไม่เป็นที่พอใจของคนบางคน เขาดีใจ มีความ
ดำริบริบูรณ์ด้วยโสภณวัตถุเหล่าใด โสภณวัตถุอื่นจากโสภณวัตถุเหล่านั้น
จะยิ่งกว่า หรือประณีตกว่า เขาก็ไม่ปรารถนา โสภณวัตถุเหล่านั้นเป็นอย่างยิ่ง
สำหรับเขา โสภณวัตถุเหล่านั้นเป็นยอดเยี่ยมสำหรับเขา.

[๑๖๒] สมัยนั้น จันทนังคลิกอุบาสกนั่งอยู่ในบริษัทนั้น.

ลำดับนั้น จันทน์กลิกอุบาสกจากอาสนะ ทำผ้าห่มเฉียงบ่าข้างหนึ่ง ประนมอัญชลีไปทางพระผู้มีพระภาคเจ้า แล้วได้กราบทูลว่า ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า เหตุอย่างหนึ่ง ย่อมแจ่มแจ้งกะข้าพระองค์ ข้าแต่พระสุคต เหตุอย่างหนึ่งย่อมแจ่มแจ้งกะข้าพระองค์.

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า คุณก่อนจันทน์กลิกะ ขอเหตุนั้นจงแจ่มแจ้งเถิด.

ลำดับนั้น จันทน์กลิกอุบาสก ได้สรรเสริญพระผู้มีพระภาคเจ้าเฉพาะพระพักตร์ ด้วยคาถาที่สมควรแก่เหตุนี้ว่า

ดอกปทุมชื่อโกกนุท บานในเวลาเช้า
ยังไม่สิ้นกลิ่น ยังมีกลิ่นหอมอยู่ จันใด
ท่านจงดูพระอังคีรส ผู้ไพโรจน์อยู่จุด
ดวงอาทิตย์ รุ่งโรจน์อยู่ในอากาศ จันนั้น.

[๑๖๖] ลำดับนั้น พระราชา ๕ พระองค์เหล่านั้น ทรงให้จันทน์กลิกอุบาสกห่มด้วยผ้า ๕ ผืน (คือพระราชทานผ้าห่ม ๕ ผืน).

ทันใดนั้น จันทน์กลิกอุบาสก ก็ถวายให้พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงห่มด้วยผ้า ๕ ผืนเหล่านั้น.

อรรถกถาปัญจราชสูตร

พึงทราบวินิจฉัยในปัญจราชสูตรที่ ๒ ต่อไป :-

บทว่า รূปา ได้แก่ อารมณ์คือรูป ต่างโดยรูปสี่เขียวสี่เหลืองเป็นต้น.
บทว่า กามานํ อคฺคํ ความว่า ผู้หนักในรูปก็กล่าวรูปนั้นว่า สูงสุด
ประเสริฐสุดแห่งกามทั้งหลาย แม้ในอารมณ์ที่เหลืองก็เช่นี้เหมือนกัน. บทว่า

ยโต แปลว่า ในกาลใด. บทว่า มนาปปริยหุตฺติ ได้แก่ ทำอารมณ์ที่น่าพอใจให้เสร็จชื่อว่าเป็นยอดอารมณ์ที่น่าพอใจ. ในคำว่า มนาปปริยหุตฺติ นั้น อารมณ์ที่น่าพอใจมี ๒ คือ อารมณ์ที่น่าพอใจของบุคคล อารมณ์ที่น่าพอใจโดยสมมติ สิ่งใด เป็นของที่น่าปรารถนา น่าใคร่ของบุคคลคนหนึ่ง สิ่งนั้นนั้นแหละ ไม่น่าปรารถนา ไม่น่าใคร่ของบุคคลอื่น ชื่อว่าสิ่งที่น่าพอใจของบุคคล. เป็นความจริง ใส่เดือน ย่อมเป็นของที่น่าปรารถนา น่าใคร่ น่าพอใจ ของชาวปัจฉิมประเทศ แต่ชาวมัชฌิมประเทศเกลียดชัง. ส่วนเนื่อนกยุงเป็นต้น เป็นที่น่าปรารถนาของชาวมัชฌิมประเทศเหล่านั้น แต่สำหรับชาวปัจฉิมประเทศนอกนี้เกลียดชัง. นี้คือสิ่งที่น่าพอใจของบุคคล. สิ่งที่น่าพอใจโดยสมมติเป็นอย่างไร.

ชื่อว่า อิฏฐารมณฺ (น่าปรารถนา) และอนิฏฐารมณฺ (ที่ไม่น่าปรารถนา) ที่แยกกันในโลกไม่มีเลย แต่ก็พึงจำแนกแสดง. แต่เมื่อจะจำแนกก็จำต้องยกพระเจ้ามหาสมมติปฐมกษัตริย์ พระเจ้ามหาสุทฺสสนะ และพระเจ้าธรรมาโศกราช เป็นต้น จำแนกแยกแยะ. จริงอยู่ อารมณ์แม้สำเร็จจากทิพย์ ก็ปรากฏว่า ไม่สมพระทัย ของกษัตริย์เหล่านั้น แต่ไม่พึงจำแนก โดยยกเอาข้าวน้ำที่หายาก สำหรับคนเข็ญใจอย่างยิ่ง. จริงอยู่คนเข็ญใจอย่างยิ่งเหล่านั้น เมล็ดข้าวสวयปลายเกวียนก็ดี รสเนื้อเน่าก็ดี ก็มีรสอร่อยเหลือเกิน เสมือนอมฤตรส. แต่พึงจำแนก โดยยกคนปานกลาง เช่นหัวหน้าหมู่ มหาอำมาตย์ เศรษฐี กุฎุมพีและพณิชเป็นต้น ซึ่งบางครั้งก็ได้สิ่งที่น่าปรารถนา บางคราวก็ได้สิ่งที่ไม่น่าปรารถนา ก็แต่ว่า สิ่งที่น่าปรารถนาและสิ่งที่ไม่น่าปรารถนานั้น ก็ไม่อาจกำหนดชวนจิตในอารมณ์ได้. จริงอยู่ ชวนจิต ย่อมยินดีในสิ่งที่น่าปรารถนาก็มี ในสิ่งที่ไม่น่าปรารถนาก็มี ยินร้ายในสิ่งที่น่าปรารถนาก็มี ในสิ่งที่ไม่น่าปรารถนาก็มี. ด้วยว่า วิบากจิต

ข่อมกำหนดอารมณ์ที่น่าปรารถนาและไม่น่าปรารถนา โดยอารมณ์อันเดียวกัน. จริงอยู่ พวกมิจฉาทิฎฐิเห็นพระพุทธเจ้าก็ดี พระสงฆ์ก็ดี อารมณ์อันโอฬารมีมหาเจดีย์เป็นต้นก็ดี ข่อมปิดตา ประสบความเสียใจ ได้ยินเสียงแสดงธรรม ก็ปิดหูทั้งสอง แต่จักขุวิญญาณและโสตวิญญาณ ก็เป็นกุศลวิบากของพวกเขา. สุกรกินคูดเป็นต้น ได้กลิ่นคูดก็เกิดความดีใจว่า เราจักกินคูดดังนี้ ก็จริงอยู่ ถึงกระนั้นจักขุวิญญาณของมันในการเห็นคูด ฆานวิญญาณในการดมกลิ่นคูดนั้น และชีวหาวิญญาณในการลิ้มรส ข่อมเป็นอกุศลวิบากโดยแท้. พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงหมายเอาความเป็นสิ่งที่น่าพอใจของบุคคล จึงตรัสว่า **เต จ มหาราช รูปา เป็นต้น.**

คำว่า **จนฺทนฺจฺลฺโย*** นี้ เป็นชื่อของอุบาสกนั้น. บทว่า **ปฏิกฺขาติ มํ ภควา** ความว่า เหตุอย่างหนึ่ง ข่อมปรากฏแจ่มแจ้งแก่ข้าพระองค์. จันทนัง-คฺลิกอุบาสกนั้น เห็นพระราชาทัง ๕ พระองค์ทรงสวมกนกทลมนิ แม้เสด็จมาด้วยพระอิสริยยศและสมบัติอย่างเยี่ยม ด้วยราชานุกาพอย่างใหญ่ โดยประทับนั่งรวมกัน ณ พื้นทีสำหรับดื่ม ซึ่งจัดไว้ ต่างก็สิ้นสง่าสิ้นความงาม ตั้งแต่ประทับยืน ณ ลำนักของพระทศพลเหมือนดวงประทีปเวลากลางวัน เหมือนถ่านไฟที่เอน้ำรัก และเหมือนหญิงห้อย เวลาพระอาทิตย์ จึงเกิดปฏิกภาพขึ้นว่า ท่านผู้เจริญ ชรรมดาว่าพระพุทธรูท้ทั้งหลายใหญ่หนอ เพราะฉะนั้น เขาจึงกล่าวอย่างนี้.

คำว่า **โกกนทํ** นี้ เป็นไวพจน์ขอมุมนั้นเอง. บทว่า **ปาโต** ได้แก่ ต่อกาลเทียว. บทว่า **สฺยิยา** แปลว่า ฟิงมี. บทว่า **อวิตคฺนุชฺชํ** ได้แก่ ไม่ปราศจากกลิ่น. บทว่า **องฺคฺริสฺสํ** ได้แก่ พระสัมมาสัมพุทธเจ้า. จริงอยู่ พระรัศมีทั้งหลาย ข่อมช่านออกจากพระวรกายของพระผู้มีพระภาคเจ้า เพราะฉะนั้น จึงเรียกว่า **องฺคฺริสฺส** พระอังคีรส. ความย่อในคำนี้ มีดังนี้ว่า

* บาลีเป็น **จนฺทนฺจฺลฺโย**

ดอกปทุม กล่าวคือดอกโกกนท บานแต่เช้าตรู่ ยังไม่ปราศจากกลิ่น หอมระรื่น
ฉันทใด ท่านจงดูพระผู้มีพระภาคเจ้าพระนามว่า อังคีรส ทรงรุ่งโรจน์ดุจดวง
อาทิตย์ ส่องแสงจ้า กลางนภากาศ ฉันทันนั้นเหมือนกัน. บทว่า ภควนุต
อจฺฉาเทติ ความว่า ได้ถวายแด่พระผู้มีพระภาคเจ้า. แต่โดยโวหารโลก
ในข้อนี้ คำก็มีเช่นนี้. ได้ยินว่า อุบาสกนั้นคิดว่า พระราชาเหล่านี้ ทรง
เลื่อมใสในพระคุณทั้งหลายของพระตถาคต พระราชทานผ้าห่มแก่เราถึง ๕ ผืน
จำเราจักถวายผ้าห่มเหล่านั้น แต่พระผู้มีพระภาคเจ้าแต่พระองค์เดียว ดังนี้
จึงได้ถวาย.

จบอรรถกถาปัญจราชสูตรที่ ๒

๓. โทณปากสูตร

คาถากันบริโภคอาหารมาก

[๓๖๔] พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่... กรุงสาวัตถี.

สมัยนั้น พระเจ้าปเสนทิโกศลเสวยพระสุธาหารหุงด้วยข้าวสารหนึ่ง-
ทะนาน เสวยแล้วทรงอืดอืด เสด็จเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าถวายบังคม
พระผู้มีพระภาคเจ้า แล้วประทับนั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง.

[๓๖๕] ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงทราบว่ พระเจ้าปเสนทิ-
โกศลนั้นเสวยแล้วทรงอืดอืด จึงได้ตรัสพระคาถานี้ในเวลานั้นว่า

มนุษย์ผู้มีสติอยู่ทุกเมื่อ รู้จักประมาณ

ในโภชนะที่ได้มา ย่อมมีเวทนาเบาบาง

เขาย่อมแก่ช้า อายุยืน.

[๓๖๖] สมัยนั้น มหาเดเล็กหนุ่มชื่อสุทัสนะ ยืนอยู่เบื้องพระ-
ปฤษฎางค์พระเจ้าปเสนทิโกศล.

ลำดับนั้น พระเจ้าปเสนทิโกศลจึงตรัสเรียกสุทัสนะมาชมพารับสั่งว่ามานี้
สุทัสนะ เจ้าจงเรียนคาถานี้ในสำนักพระผู้มีพระภาคเจ้า แล้วจงกล่าวในเวลา
เราบริโภคอาหาร อนึ่ง เราจะให้ค่าอาหารแก่เจ้าวันละ ๑๐๐ กหาปณะทุกวัน.

สุทัสนะมาชมพารับสนองพระดำรัสพระเจ้าปเสนทิโกศลว่า เป็นพระมหา
กรุณาอย่างยิ่ง พระเจ้าข้า ดังนี้ แล้วเรียนคาถานี้ในสำนักพระผู้มีพระภาคเจ้า
แล้วกล่าวในเวลาทีพระเจ้าปเสนทิโกศล เสวยพระกระยาหารว่า

มนุษย์ผู้มีสติอยู่ทุกเมื่อ รู้จักประ-
มาณในโภชนะที่ได้มา ย่อมมีเวทนาเบา
บาง เขาย่อมแก่ช้า อายุยืน.

[๓๖๗] ครั้งนั้น พระเจ้าปเสนทิโกศล ทรงดำรงอยู่โดยมีพระกระ-
ษาหารหนึ่งทะนานข้างสุกเป็นอย่างมากเป็นลำดับมา.

ในลำดับต่อมา พระเจ้าปเสนทิโกศลมีพระวรกายกระปรี้กระเปร่าดี
ทรงดูพระวรกายด้วยฝ่าพระหัตถ์ ทรงเปล่งพระอุทานนี้ในเวลานั้นว่า พระผู้
มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้น ทรงอนุเคราะห์เราด้วยประโยชน์ทั้ง ๒ คือประโยชน์
ปัจจุบันและประโยชน์ภายหน้าหนอ.

อรรถกถาโทษปากสูตร

พึงทราบวินิจฉัยในโทษปากสูตรที่ ๓ ต่อไป :-

บทว่า โทษปากสูตร ได้แก่ พระกระษะยาหาร คือข้าวสุกแห่งข้าว
สารทะนานหนึ่ง. อธิบายว่า พระเจ้าปเสนทิโกศลเสวยข้าวสุกแห่งข้าวสาร
ทะนานหนึ่ง และแกงกับที่เหมาะสมแก่ข้าวสุกนั้น. บทว่า ภูตตาวี ความว่า
ทรงบรรเทาความเมาในพระกระษะยาหารก่อนแล้วพักผ่อนครู่หนึ่งแล้วจึงเสด็จไป
เฝ้าพระพุทธองค์ แต่วันนั้น ท้าวเธอกำลังเสวย ระลึกถึงพระทศพล ก็ล้าง
พระหัตถ์แล้วเสด็จไป. บทว่า มหุตตาสี ความว่า ท้าวเธอกำลังเสด็จไปก็
เกิดความกระวนกระวายเพราะพระกระษะยาหาร อย่างรุนแรง เพราะฉะนั้น จึง
ทรงหายใจ ด้วยพระอัสสาสะอย่างแรง หยาดพระเสโทก็ไหลออกจากพระวรกาย
ของพระองค์ พวกราชบุรุษต้องยืนประคองทั้งสองข้าง พัดวีพระองค์ด้วยข้าวใบ

ศาลคู่ แต่ท้าวเธอก็ไม่อาจบรรทม เพราะทรงการวาระในพระพุทธรองค์. ท่านหมาย
เอาข้อนี้อธิษฐานว่า มหาสุตาสี. บทว่า อิมิ คาลิ อภาสิ ความว่า พระผู้มี
พระภาคเจ้า ทรงพระดำริว่า พระราชาทรงลำบาก เพราะไม่ทรงรู้จักประมาณใน
โภชนะ เราจักทำพระองค์ให้อยู่ผาสุก ณ บัดนี้ แล้วจึงได้ตรัส [พระคาถานี้].
บทว่า มนุชสูส แปลว่า สัตว์. บทว่า กหาปณสตํ ได้แก่ ๑๐๐ กหาปณะ
อย่างนี้คือ เวลาพระกระยาหารเช้า ๕๐ เวลาพระกระยาหารเย็น ๕๐. บทว่า
ปาปฺปฺลิตฺวา ความว่าไปกับพระราชาได้น้อยหนึ่ง ก็ทูลว่าขอเดชะข้าพระบาท
จะให้พระแสงดาบมงคลเล่มนี้แก่ใคร พระเจ้าข้า เมื่อท้าวเธอรับสั่งว่า ให้แก่คน
โน้น สุกฺกสมานพฺนัณ ก็ให้ดาบนั้น กลับมาสำนึกพระทศพล ยืนถวาย
บังคมแล้วทูลว่า ท่านพระโคดมเจ้าข้า โปรดตรัสพระคาถาแล้วก็เรียนพระคาถา
ที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสแล้ว. ถาว่า ได้ยินว่า สุกฺกสมานพฺกถว่าพระ-
คาถาทุกเวลาที่เทียบพระเครื่องกล่าวอย่างไร. ตอบว่า กล่าวโดยทำนองที่พระ
ผู้มีพระภาคเจ้าทรงสอน. ความจริง พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงสอนมานั้นอย่าง
นี้ว่า คุณก่อนมานพ เจ้าอย่ากล่าวคาถานี้พร่ำเพรื่อ ในที่ไปถึง ๆ (เหมือนนัก
ร้องนักร้อง) จงยืนใกล้ที่เสวยของพระราชา อย่ากล่าวเมื่อเสวยพระกระยาหารก่อน
แรก ฟังกล่าวเมื่อทรงถือก่อนสุดท้าย พระราชาทรงได้ยินแล้ว จักทรงตั้งก่อน
ข้าว เมื่อเป็นดังนั้น เมื่อทรงล้างพระหัตถ์แล้ว ก็พึงชักถาดออกมานับเมล็ดข้าว
[ได้เท่าใด] รู้จักกับเมล็ดที่ผสมกับข้าวนั้น [แยกกับข้าวออก] วันรุ่งขึ้น ก็
พึงลดข้าวสารเสียเพียงเท่านั้น ฟังกล่าวเฉพาะในเวลาเสวยพระกระยาหารเช้า
อย่ากล่าวในเวลาเสวยพระกระยาหารเย็น มานพนั้นรับพระพุทธรดำรัสแล้ว ได้
กล่าวคาถาโดยทำนองที่พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงสอนในเวลาเสวยพระกระยา-
หารเย็น เพราะในวันนั้นพระราชาเสวยพระกระยาหารเช้าเสร็จเสด็จไปเสวย
แล้ว. พระราชาทรงระลึกถึงพระดำรัสของพระทศพล ก็ตั้งก่อนข้าวลงในถาด

นั้นแหละ เมื่อทรงล้างพระหัตถ์แล้ว มาณพก็ชักถาดออกมานับเมล็ดข้าว [ได้เท่าใด] วันรุ่งขึ้น ก็ลดข้าวสารเสียเท่านั้น.

บทว่า นาพิโกทนปรมตาย สณฺฐาติ ความว่า ได้ยินว่า มาณพนั้น ไปสำนักพระตถาคตทุกวันเป็นผู้คุ้นกับพระทศพล. ต่อมาวันหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสถามมาณพนั้นว่า พระราชาเสวยเท่าไร. มาณพนั้นทูลตอบว่า ข้าวสุกทะนานหนึ่ง พระเจ้าข้า ตรัสว่าด้วยปริมาณเพียงเท่านี้ ส่วนของบรูษนี้ นับว่าเหมาะ ตั้งแต่นี้ไป เจ้าอย่ากล่าวคาถาเลย. ตั้งนั้น พระราชาจึงดำรงอยู่ในปริมาณนั้นนั่นแล ในคำว่า ทิฏฺฐธมฺมิเกน เจว อตุเณน สมฺปรายิเกน จ นี้ความที่พระราชามีพระสรีระ สละสลวย ชื่อว่าเป็นประโยชน์ปัจจุบัน. คิดชื่อว่าประโยชน์ภายใน. ด้วยว่า ความเป็นผู้รู้จักประมาณในโภชนะ ย่อมชื่อว่าเป็นองค์ [ส่วน] ของศีลแล.

จบอรรถกถาโทมปากสูตรที่ ๓

๔. ปฐมสังคามวัตตสูตร

ผู้ชนะยอมก่อเวร

[๑๖๘] พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่... กรุงสาวัตถี.

ครั้งนั้น พระเจ้าแผ่นดินมคธอชาตศัตรู เวเทหิบุตร ทรงแต่งตั้งจตุรงคินีเสนา ยกไปปรุกรานพระเจ้าปเสนทิโกศล ทางด้านแคว้นกาสิ.

พระเจ้าปเสนทิโกศลได้ทรงสดับข่าวว่า พระเจ้าแผ่นดินมคธอชาตศัตรู เวเทหิบุตร ทรงแต่งตั้งจตุรงคินีเสนา ยกมารุกรานเราทางแคว้นกาสิ.

ลำดับนั้น พระเจ้าปเสนทิโกศลจึงทรงแต่งตั้งจตุรงคินีเสนา ยกออกไปต่อสู้กับพระเจ้าแผ่นดินมคธ อชาตศัตรู เวเทหิบุตร ป้องกันแคว้นกาสิ.

ครั้งนั้น พระเจ้าแผ่นดินมคธอชาตศัตรู เวเทหิบุตร กับพระเจ้าปเสนทิโกศล ทรงทำสงครามต่อกัน แต่ในสงครามครั้งนั้น พระเจ้าแผ่นดินมคธอชาตศัตรู เวเทหิบุตรทรงชำนะพระเจ้าปเสนทิโกศล.

ฝ่ายพระเจ้าปเสนทิโกศลผู้ปราชัย ก็เสด็จล่าทัพกลับกรุงสาวัตถีราชธานีของพระองค์.

[๑๖๙] ครั้งนั้น เวลาเช้า ภิกษุเป็นจำนวนมากนุ่งห่มแล้ว ถือบาตร และจีวรเข้าไปบิณฑบาตยังกรุงสาวัตถีแล้วในเวลาปัจฉิมภัต กลับจากบิณฑบาตแล้ว เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า ก็ถวายบังคมพระผู้มีพระภาคเจ้า แล้วนั่งอยู่ ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง.

ภิกษุเหล่านั้น ได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ พระเจ้าแผ่นดินมคธอชาตศัตรู เวเทหิบุตร ทรงแต่งตั้งจตุรงคินีเสนา ยกมารุกรานพระเจ้าปเสนทิโกศลทางแคว้นกาสิ พระเจ้าปเสนทิโกศลได้ทรงสดับข่าวว่า พระเจ้าแผ่นดินมคธอชาตศัตรู เวเทหิบุตร ทรงแต่งตั้งจตุรงคินีเสนา

ยกมารุกรานเราทางแคว้นกาสิ ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ลำดับนั้น พระเจ้า-
ปเสนทิโกศล จึงทรงแต่งตั้งจตุรงคินิเสนา ยกออกไปต่อสู้พระเจ้าแผ่นดินมคธ-
อชาตศัตรู เวเทหิบุตร ป้องกันแคว้นกาสิ ครั้งนั้นพระเจ้าแผ่นดินมคธอชาตศัตรู
เวเทหิบุตร กับพระเจ้าปเสนทิโกศลทรงทำสงครามต่อกัน แต่ในสงครามครั้ง
นั้น พระเจ้าแผ่นดินมคธอชาตศัตรู เวเทหิบุตร ทรงชำนะพระเจ้าปเสนทิโกศล
ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ฝ่ายพระเจ้าปเสนทิโกศลผู้ปราชัย ก็เสด็จล่าทัพกลับ
กรุงสาวัตถีราชธานีของพระองค์.

[๓๗๐] พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย พระเจ้า
แผ่นดินมคธอชาตศัตรู เวเทหิบุตร มิมิตรเลวทราม มีสหายเลวทราม มี
พระทัยน้อมไปในคนเลวทราม คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ฝ่ายพระเจ้าปเสนทิโกศล
มิมิตรดีงาม มีสหายดีงาม มีพระทัยน้อมไปในคนดีงาม คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย
วันนี้ พระเจ้าปเสนทิโกศลทรงแพ้มาแล้วอย่างนี้ จักบรรทมเป็นทุกข์ตลอด
ราตรีนี้.

[๓๗๑] พระผู้มีพระภาคเจ้าผู้พระสุคตศาสดา ครั้นตรัสไวยากรณ์คำ
ร้อยแก้วจบลงแล้ว จึงได้ตรัสพระคาถาคำร้อยกรองต่อไปอีกว่า

ผู้ชำนะยอมก่อเวร ผู้แพ้ย่อมนอน
เป็นทุกข์ บุคคลละความชนะและความ
แพ้เสียแล้ว จึงสงบระงับ นอนเป็นสุข.

อรรถกถาปฐมสังคามวัตตสูตร

ฟังทราบวินิจฉัยในปฐมสังคามวัตตสูตรที่ ๔ ต่อไป :-

คำว่า เวเทหิ ในคำว่า เวเทหิปุตุโต นี้ เป็นชื่อของบัณฑิต อธิบายว่า บุตรของสตรีผู้เป็นบัณฑิต. บทว่า จตุรงฺคินี ได้แก่ประกอบด้วยองค์ ๔ กล่าวคือ ทักษิณ ทักษิณ ทักษิณ ทักษิณ [ราบ]. บทว่า สมนฺยหิตฺวา ได้แก่ให้กระทำเกราะด้วยการสวมหนึ่งเป็นต้น. บทว่า สงฺคามเมถุ แปลว่า รบกัน. รบกันเพราะเหตุอะไร. ได้ยินว่า พระเจ้ามหาโกศล [พระชนกของพระเจ้าปเสนทิโกศล] เมื่อยกพระธิดาถวายพระเจ้าพิมพิสาร ได้พระราชทานกาสิคาม [หมู่บ้านกาสิ] ซึ่งมีรายได้เกิดขึ้นวันละแสน ในระหว่างพระราชชาติทั้งสองแก่พระราชธิดา. แต่เมื่อพระเจ้าอชาตศัตรูปลงพระชนม์พระชนกแล้ว แม้พระชนนีของพระองค์ก็ทิวกต ต่อมาไม่นาน เพราะทรงเศร้าเหตุนิโยคพลัดพรากพระราชธิดา. ต่อมา พระเจ้าปเสนทิโกศล ทรงพระดำริว่า เจ้าอชาตศัตรู ทำพระชนกชนนีให้ทิวกตแล้ว หมู่บ้านซึ่งเป็นสมบัติของพระชนกเรา ก็ต้องกลับเป็นของเราดี แล้วทรงก่อคติความเมือง เพื่อต้องการหมู่บ้านนั้น. แม้พระเจ้าอชาตศัตรูก็ทรงเถียงว่า หมู่บ้าน เป็นสมบัติของพระชนนีเรา ก็ต้องเป็นของเราดี. ดังนั้น สองลุงและหลานจึงรบกัน เพื่อต้องการหมู่บ้านนั้น.

พระเจ้าอชาตศรูนันมีมิตรเช่น พระเทวทัตเป็นต้นชั่ว เพราะเหตุนี้ จึงทรงชื่อว่า มีมิตรชั่ว. ทรงมีคนชั่วเหล่านั้นเป็นสหาย เพราะเหตุนี้ จึงชื่อว่า ทรงมีพระสหายชั่ว. ทรงมีพระทัยน้อมคล้อยไปตามชนเหล่านั้นนั่นแล เพราะเหตุนี้ จึงทรงชื่อว่า มีผู้คล้อยตามชั่ว. ฟังทราบว่า พระเจ้าปเสนทิโกศล

ทรงมีมิตรดี [กัลยาณมิตร] ก็โดยยกพระสารีบุตรเถระเป็นต้น [เป็นมิตร].
บพว่า **ทุกขํ เสสฺสตี** ได้แก่เมื่อทรงเสรำโศกถึงข้างเป็นต้นที่พระเจ้าอชาต-
ศัตรทรงชนะไป ก็จักบรรทมเป็นทุกขํ พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงเห็นเหตุแห่ง
ชัยชนะของพระเจ้าปเสนทิโกศลนั้นอีก จึงตรัสคำนี้. บพว่า **ขยํ เวรํ ปสวตี**
ได้แก่ผู้ชนะ ย่อมประสบเวร คือได้บุคคลที่เป็นไพร่.

จบอรรถกถาปฐมสังคามวัตตสูตรที่ ๔

๖. ทูตีสั่งคามวัตตสูตร

[๓๗๒] ครั้งนั้น พระเจ้าแผ่นดินมคธราชาศัตรุ เวเทหิบุตร ทรง
แต่งจตุรงคินีเสนา ยกไปรุกรานพระเจ้าปเสนทิโกศลทางแคว้นกาสิ.

พระเจ้าปเสนทิโกศลได้ทรงสดับข่าวว่า พระเจ้าแผ่นดินมคธราชาศัตรุ
เวเทหิบุตร ทรงแต่งจตุรงคินีเสนา ยกมารุกรานเราทางแคว้นกาสิ.

ลำดับนั้น พระเจ้าปเสนทิโกศลจึงทรงแต่งจตุรงคินีเสนา ยกออกไป
ต่อสู้พระเจ้าแผ่นดินมคธราชาศัตรุ เวเทหิบุตร ป้องกันแคว้นกาสิ.

ครั้งนั้น พระเจ้าแผ่นดินมคธราชาศัตรุ เวเทหิบุตร กับพระเจ้า-
ปเสนทิโกศลทรงทำสงครามต่อกัน แต่ในสงครามครั้งนั้นพระเจ้าปเสนทิโกศล
ทรงชำระพระเจ้าแผ่นดินมคธราชาศัตรุ เวเทหิบุตร และได้ทรงจับพระองค์
เป็นเชลยศึก.

[๓๗๓] ครั้งนั้น พระเจ้าปเสนทิโกศลได้มีพระดำริว่า ถึงแม้พระเจ้า
แผ่นดินมคธราชาศัตรุ เวเทหิบุตรนี้ จะประทุษร้ายเราผู้มีได้ประทุษร้าย แต่
เธอก็ยังเป็นพระภาคิไนยของเรา อย่ากระนั้นเลย เราควรยึดพลช้างทั้งหมด
ยึดพลม้าทั้งหมด ยึดพลรถทั้งหมด ยึดพลเดินเท้าทั้งหมดของพระเจ้าแผ่นดิน
มคธราชาศัตรุ เวเทหิบุตร แล้วปล่อยพระองค์ไปทั้งยังมีพระชนม์อยู่.

ลำดับนั้น พระเจ้าปเสนทิโกศลทรงยึดพลช้างทั้งหมด ทรงยึดพลม้า
ทั้งหมด ทรงยึดพลรถทั้งหมด ทรงยึดพลเดินเท้าทั้งหมด ของพระเจ้าแผ่นดิน
มคธราชาศัตรุ เวเทหิบุตร แล้วทรงปล่อยพระองค์ไปทั้งยังมีพระชนม์อยู่.

[๓๗๔] ครั้งนั้น เวลาเช้า ภิกษุเป็นจำนวนมาก นุ่งแล้ว ถือบาตร
และจีวร เข้าไปบิณฑบาตยังกรุงสาวัตถี เทียบบิณฑบาตไปในกรุงสาวัตถีแล้ว
ในเวลาปัจฉิมภัต กลับจากบิณฑบาตแล้ว เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าถึงที่

ประทับ ครั้นแล้วก็ถวายบังคมพระผู้มีพระภาคเจ้า แล้วนั่งอยู่ ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง.

ภิกษุทั้งหลาย ได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ พระเจ้าแผ่นดินมคธอชาตศัตรู เวเทหิบุตร ทรงแต่งตั้งจตุรงคินีเสนา ยกมารุกรานพระเจ้าปเสนทิโกศลทางแคว้นกาสิ พระเจ้าปเสนทิโกศลได้ทรงสดับข่าวว่า พระเจ้าแผ่นดินมคธอชาตศัตรู เวเทหิบุตร ทรงแต่งตั้งจตุรงคินีเสนา ยกมารุกรานเราถึงแคว้นกาสิ ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ลำดับนั้น พระเจ้าปเสนทิโกศลจึงทรงจัดจตุรงคินีเสนา ยกออกไปต่อสู้พระเจ้าแผ่นดินมคธอชาตศัตรู เวเทหิบุตร ป้องกันแคว้นกาสิ ครั้งนั้น พระเจ้าแผ่นดินมคธอชาตศัตรู เวเทหิบุตรกับพระเจ้าปเสนทิโกศล ทรงทำสงครามกันแล้ว ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ แต่ในสงครามครั้งนั้น พระเจ้าปเสนทิโกศลทรงชำนะพระเจ้าแผ่นดินมคธอชาตศัตรู เวเทหิบุตร และทรงจับพระองค์เป็นเชลยศึกได้ด้วย ครั้งนั้น พระเจ้าปเสนทิโกศลได้มีพระดำริว่า ถึงแม้พระเจ้าแผ่นดินมคธอชาตศัตรู เวเทหิบุตรนี้ จะประทุษร้ายเราผู้มีได้ประทุษร้าย แต่เธอก็ยังเป็นพระภาคิไนยของเรา อย่ากระนั้นเลย เราควรยึดพลช้างทั้งหมด ยึดพลม้าทั้งหมด ยึดพลรถทั้งหมด ยึดพลเดินเท้าทั้งหมด ของพระเจ้าแผ่นดินมคธอชาตศัตรู เวเทหิบุตร แล้วปล่อยพระองค์ไปทั้งยังมีพระชนม์อยู่เถิด ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ลำดับนั้น พระเจ้าปเสนทิโกศลทรงยึดพลช้างทั้งหมด ทรงยึดพลม้าทั้งหมด ทรงยึดพลรถทั้งหมด ทรงยึดพลเดินเท้าทั้งหมด ของพระเจ้าแผ่นดินมคธอชาตศัตรู เวเทหิบุตร แล้วทรงปล่อยพระองค์ไปทั้งยังมีพระชนม์อยู่.

[๓๗๕] ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงทราบเนื้อความนี้แล้วจึงได้ตรัสพระคาถาเหล่านี้ในเวลานั้นว่า

บุรุษจะแย่งชิงเขาได้ ก็ชั่วกาลที่กาล

แย่งชิงของเขายังพอสำเร็จได้ แต่เมื่อใด

คนเหล่านี้ย่อมแย้งชิง ผู้แย้งชิงนั้น ย่อม
กลับถูกเขาแย้งชิงเมื่อนั้น.

เพราะว่า คนพาลย่อมสำคัญว่าเป็น
ฐานะ ทรายเท่าที่บาบยังไม่ให้ผล แต่บาบ
ให้ผลเมื่อใด คนพาลย่อมประสพทุกข์เมื่อ
นั้น.

ผู้ม้าย่อมได้รับการฆ่าตอบ ผู้ขำนะ
ย่อมได้รับการชนะตอบ ผู้ด้าย่อมได้รับการ
ด่าตอบ และผู้ซึ่งเคียดย่อมได้รับความขี้
เคียดตอบ ฉะนั้น เพราะความหมุนกลับ
แห่งกรรม ผู้แย้งชิงนั้น ย่อมถูกเขา
แย้งชิง.

อรรถกถาทุติยสังคามวัตตสูตร

พึงทราบวินิจฉัยในตุติยสังคามวัตตสูตรที่ ๕ ต่อไป :-

บทว่า อพฺภุญฺยาถิ ความว่า พระเจ้าปเสนทิโกศลทรงสั่งว่าพวกเจ้านำ
ดำหนิในการพ่ายแพ้ จงไปวัดฟังการสนทนาของเหล่าพระภิกษุ ทรงสดับเหตุ
แห่งชัยชนะที่ภิกษุพุทธรักจิต ผู้บวชต่อแก่พุดแก่ภิกษุธรรมรักจิต ผู้บวชต่อ
แก่ในเวลากลางคืนว่า ถ้าพระราชาทรงทำอุบายอย่างนี้เสด็จไป ก็จะพึงชนะอีก
แล้วจัดทัพไปรุกราน.

บพว่า ยาวสุส อุปกปติ ความว่า ทรายเท่าความช่วงชิง จะพอสำเร็จได้. บพว่า ยทา จญฺเณ ความว่า ก็เมื่อใด คนอื่น ๆ จะปล้นบุคคลที่ปล้นเขามาแล้วนั้น. บพว่า วิลุมฺปติ ได้แก่ ย่อมถูกเขาปล้น.

บพว่า ฌานญฺหิ มญฺญติ ความว่า ก็ย่อมสำคัญว่ามีเหตุ. บพว่า ยทา แปลว่า ในกาลใด. บพว่า เซตาริ ลกฺเต ชยิ ความว่า บุคคลผู้ชนะ ย่อมได้ผู้ชนะภายหลัง. บพว่า โรเสตาริ ได้แก่ ซึ่งผู้โกรธ. บพว่า โรสโก ได้แก่ ผู้โกรธ. บพว่า กมฺมวิวิญฺเณ ได้แก่ ด้วยความแปรปรวนแห่งกรรม คือด้วยการให้วิบากแห่งกรรมคือการปล้นนั้น. บพว่า โส วิตุตฺโต วิลุมฺปติ ได้แก่ ผู้ปล้นนั้น ก็จะถูกเขาปล้น.

จบอรรถกถาทุติยสังคามวัตตสุตฺตที่ ๕

๖. ธีตุสูตร

ว่าด้วยสตรีก็เป็นผู้ประเสริฐได้

[๓๗๖] สาวัดถีนิทาน.

ครั้งนั้น พระเจ้าปเสนทิโกศลเสด็จเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า ถึงที่ประทับถวายบังคมแล้ว ประทับนั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง.

ลำดับนั้น ราชบุรุษเข้าไปเฝ้าพระเจ้าปเสนทิโกศล แล้วกราบทูล ณ ที่ใกล้พระกรรมของพระเจ้าปเสนทิโกศลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้ประเสริฐ พระนางมัลลิกาเทวีประสูติพระธิดาแล้ว.

เมื่อบุรุษกราบทูลอย่างนี้แล้ว พระเจ้าปเสนทิโกศลก็ไม่ทรงเบิกบาน พระทัย.

[๓๗๗] ครั้งนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงทราบ ว่า พระเจ้าปเสนทิโกศลไม่ทรงเบิกบานพระทัย จึงได้ตรัสพระคาถาเหล่านี้ในเวลานั้นว่า

ดูก่อนมหาบพิตร ผู้เป็นใหญ่ยิ่งกว่า

ปวงชน แท้จริง แม้สตรีบางคนก็เป็นผู้

ประเสริฐ พระองค์จงชুবเลียงไว้ สตรีที่

มีปัญญา มีศีล ปฏิบัติแม่ผู้พ่อผู้ตั้ง

เทวดา จงรักสามี.

บุรุษที่เกิดจากสตรีนั้น ย่อมเป็นคน

แกลั่วกล้า เป็นเจ้าแห่งทิศได้ บุตรของ

ภริยาดีเช่นนั้น ก็ครองแม่ราชสมบัติได้.

อรรถกถาฐิติสูตร

พึงทราบวินิจฉัยในฐิติสูตรที่ ๖ ต่อไป :-

บทว่า **อุปสงฺกมิ** ความว่า พระเจ้าปเสนทิโกศลโปรดให้จัดเรือน
ประสูติ เวลาพระนางมัลลิกาเทวีประสูติ พระราชทานการอารักขาแล้วเสด็จ
ไปเข้าเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า. บทว่า **อนตฺตมโน อโหสิ** ความว่า ทรง
เสียพระทัยว่า เราให้อิสริยะอย่างใหญ่ แก่ธิดาของตระกูลที่เจริญใจ ถ้านาง
ได้ลูกชาย ก็จักประสพสักการะอย่างใหญ่แน่แท้ บัดนี้ นางสูญสิ้นจากสักการะ
นั้นไปเสียแล้ว. บทว่า **เสยฺยา** ความว่า สตรีบางคนถึงจะเสมอกับผู้มีปัญญา
ซกซำ ก็ยังประเสริฐกว่าลูกเป็นใบ้. บทว่า **โปส** แปลว่า โปรดทรงชุบเลี้ยงไว้.
พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสเรียกพระราชผู้ปกครองประชาชนว่า **ชนาธิป**. บทว่า
สลฺลฺสฺสฺสฺสฺสฺสฺส ได้แก่ แม่พี่และพ่อพี่เป็นดังเทวดา. บทว่า **ทิสฺมฺปติ**
ได้แก่ ผู้เป็นใหญ่ในทิศ. บทว่า **ตาทิสฺสา สุภริยา** แปลว่า ของภริยาที่ดี
เช่นนั้น.

จบอรรถกถาฐิติสูตรที่ ๖

๗. ปฐมอัปมาทสูตร

[๓๗๘] พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับ... กรุงสาวัตถี... พระเจ้า-
ปเสนทิโกศล ประทับนั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่งแล้ว ได้ทูลพระผู้มีพระภาคเจ้า
ว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ธรรมอย่างหนึ่งที่ยึดไว้ได้ซึ่งประโยชน์ทั้ง ๒ คือ
ประโยชน์ปัจจุบันนี้ และประโยชน์ในภายหน้า มีอยู่หรือ พระเจ้าข้า.

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า คุณก่อนมหาบพิตร ธรรมอย่างหนึ่งที่ยึด
ไว้ได้ซึ่งประโยชน์ทั้ง ๒ คือ ประโยชน์ปัจจุบันนี้ และประโยชน์ในภายหน้า
มีอยู่.

พระเจ้าปเสนทิโกศลทูลถามว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ธรรมอย่างหนึ่ง
ที่ยึดไว้ได้ซึ่งประโยชน์ทั้ง ๒ คือ ประโยชน์ปัจจุบันนี้ และประโยชน์ใน
ภายหน้า คืออะไร.

[๓๗๙] พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า คุณก่อนมหาบพิตร คือ ความ
ไม่ประมาท.

คุณก่อนมหาบพิตร รอยเท้าของสัตว์ทั้งหลายที่สัญจรไปบนแผ่นดิน
ชนิดใดชนิดหนึ่ง รอยเท้าเหล่านั้นทั้งหมด ย่อมรวมลงในรอยเท้าช้าง รอย
เท้าช้าง ย่อมกล่าวกันว่า เป็นเลิศกว่ารอยเท้าเหล่านั้น เพราะเป็นของใหญ่
ข้อนี้อุปมา ฉนฺได คุณก่อนมหาบพิตร ธรรมอย่างหนึ่งที่ยึดไว้ได้ซึ่งประโยชน์
ทั้ง ๒ คือ ประโยชน์ปัจจุบัน และประโยชน์ในภายหน้า คือความไม่ประมาท
ก็มีอุปมาเช่นนั้น.

[๓๘๐] พระผู้มีพระภาคเจ้าผู้พระสุคตศาสดา ครั้นตรัสไปยาวกรรม
คำร้อยแก้วนี้จบลงแล้ว จึงได้ตรัสคาถาคำร้อยกรองต่อไปอีกว่า

บุคคลปรารถนาอยู่ซึ่งอายุ ความไม่
มีโรค วรรณะ สวรรค์ ความเกิดใน
ตระกูลสูง และความยินดีอันโอฬารต่อ ๆ
ไป พึงบำเพ็ญความไม่ประมาท บัณฑิต
ทั้งหลายย่อมสรรเสริญความไม่ประมาทใน
บุญกิริยาทั้งหลาย บัณฑิตผู้ไม่ประมาท
ย่อมยึดไว้ได้ซึ่งประโยชน์ทั้ง ๒ คือ ประ-
โยชน์ปัจจุบันนี้ และประโยชน์ในภพหน้า
เพราะยึดไว้ได้ซึ่งประโยชน์นั้น ผู้มีปัญญา
ท่านจึงเรียกว่า "บัณฑิต".

อรรถกถาปฐมอัปมาทสูตร

พึงทราบวินิจฉัยในปฐมอัปมาทสูตรที่ ๗ ต่อไป :-

บทว่า สมतिकุคฺคฺห แปลว่า ยึดไว้ได้ อธิบายว่า ถือไว้ได้. อัปมาท
ธรรมที่หนุนให้ทำบุญ ชื่อว่า อัปมาท ความไม่ประมาท. บทว่า สโมธานัน
ได้แก่ ตั้งลงพร้อม คือ รวมลง. ด้วยบทว่า เอวเมว โข พระผู้มีพระภาคเจ้า
ทรงแสดงว่า การapakอัปมาท (ความไม่ประมาทอันอุดหนุนบุคคลผู้กระทำ
ตาม) เหมือนรอยเท้าช้าง กุศลธรรมที่เป็นไปในภูมิ ๔ ที่เหลือ ก็เหมือน
รอยเท้าสัตว์ที่เหลือ กุศลธรรมเหล่านั้น ย่อมประชุมลงในอัปมาทธรรม
เป็นไปภายในอัปมาทธรรม เหมือนรอยเท้าสัตว์ที่เหลือรวมลงในรอยเท้าช้าง

อนึ่ง รอยเท้าช้างเลิศ ประเสริฐสุด ใหญ่กว่ารอยเท้าสัตว์ที่เหลือ ฉนฺได
อัปมาทธรรม ก็เลิศประเสริฐสุด ใหญ่กว่าธรรมทั้งหลายที่เหลือ ฉนฺนํ.
จริงอยู่ อัปมาทธรรมนั้น แม้เป็นโลกียะอยู่ ก็ยังเลิศอยู่นั่นเอง เพราะ
อรรถว่าเป็นเหตุให้ได้ธรรมที่เป็นมหัคคตะและโลกุตระ.

บทว่า **อปฺปมาทํ ปถิ สหฺนฺติ** ความว่า บัณฑิตทั้งหลาย ย่อม
สรรเสริญความไม่ประมาทเท่านั้นว่า ผู้ปรารถนาอายุเป็นต้นเหล่านั้น พึงทำ
ความไม่ประมาทอย่างเดียว. อีกอย่างหนึ่ง ก็เพราะบัณฑิตทั้งหลาย สรรเสริญ
ความไม่ประมาทในการกระทำบุญทั้งหลาย ฉะนั้น ผู้ปรารถนาอายุเป็นต้น
พึงทำความไม่ประมาทโดยแท้. บทว่า **อตฺถาภิสฺมยา** ได้แก่ เพราะได้
ประโยชน์.

จบอรรถกถาปฐมอัปมาทสูตรที่ ๗

๘. ทูตียอัปมาทสูตร

[๑๘๑] พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับ... กรุงสาวัตถี... พระเจ้า
ปเสนทิโกศลประทับนั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่งแล้ว ได้ทูลพระผู้มีพระภาคเจ้า
ว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ความปรวิตถแห่งใจบังเกิดขึ้นแก่ข้าพระองค์ผู้เข้า
ห้องส่วนตัวพักนอนอยู่อย่างนี้ว่า ธรรมที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสดีแล้วนั้นแหละ
สำหรับผู้มีมิตรดี มีสหายดี มีจิตน้อมไปในคนที่ดี ไม่ใช่สำหรับผู้มีมิตรชั่ว
มีสหายชั่ว มีจิตน้อมไปในคนที่ชั่ว.

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า คุณก่อนมหาบพิตร ข้อนี้เป็นอย่างนั้น
คุณก่อนมหาบพิตร ข้อนี้เป็นอย่างนั้น ธรรมที่อาตมาภาพกล่าวดีแล้วนั้นแหละ
สำหรับผู้มีมิตรดี มีสหายดี มีจิตน้อมไปในคนดี ไม่ใช่สำหรับผู้มีมิตรชั่ว
มีสหายชั่ว มีจิตน้อมไปในคนที่ชั่ว.

[๑๘๒] คุณก่อนมหาบพิตร สมัยหนึ่ง อาตมาภาพอยู่ที่นิคมของหมู่
เจ้าสากยะ ชื่อว่านครกะ สักกชนบท ครั้งนั้น ภิกษุอาณนท เข้าไปหาอาตมาภาพ
อภิวัต แล้วนั่งอยู่ ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง คุณก่อนมหาบพิตร ภิกษุอาณนท
ได้กล่าวกะอาตมาภาพว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ความเป็นผู้มีมิตรดี มีสหายดี
มีจิตน้อมไปในคนที่ดี เป็นคุณถึงหนึ่งแห่งพรหมจรรย์ คุณก่อนมหาบพิตร
เมื่อภิกษุอาณนทกล่าวอย่างนี้แล้ว อาตมาภาพได้กล่าวกะภิกษุอาณนทว่า คุณก่อน
อาณนท เธออย่ากล่าวอย่างนั้น คุณก่อนอาณนท ความเป็นผู้มีมิตรดี มีสหายดี
มีจิตน้อมไปในคนที่ดีนี้ เป็นพรหมจรรย์ทั้งหมดเลย คุณก่อนอาณนท นี้ภิกษุ
ผู้มีมิตรดีพึงปรารถนา ภิกษุผู้มีมิตรดี มีสหายดี มีจิตน้อมไปในคนที่ดี จัก
เจริญอริยมรรคมีองค์แปด จักกระทำซึ่งอริยมรรคมีองค์แปดให้มากได้.

[๓๘๓] คุณก่อนอนนทฺ์ ก็ภิกษุผู้มีมิตรดี มีสหายดี มีจิตน้อมไปในคนที่ดี ย่อมเจริญอริยมรรคมีองค์แปด ย่อมกระทำซึ่งอริยมรรคมีองค์แปดให้มากได้อย่างไร.

คุณก่อนอนนทฺ์ ภิกษุในศาสนานี้ ย่อมเจริญสัมมาทิฐิ อันอาศัยวิเวก อาศัยวิราคะ อาศัยนิโรธ น้อมไปเพื่อความสลละคืน ย่อมเจริญสัมมาสังกัปปะ... ย่อมเจริญสัมมาวาจา... ย่อมเจริญสัมมากัมมันตะ... ย่อมเจริญสัมมาอาชีวะ... ย่อมเจริญสัมมาวายามะ... ย่อมเจริญสัมมาสติ... ย่อมเจริญสัมมาสมาธิ อันอาศัยวิเวก อาศัยวิราคะ อาศัยนิโรธ น้อมไปเพื่อความสลละคืน.

คุณก่อนอนนทฺ์ ภิกษุผู้มีมิตรดี มีสหายดี มีจิตน้อมไปในคนที่ดี ย่อมเจริญอริยมรรคมีองค์แปด ย่อมกระทำซึ่งอริยมรรคมีองค์แปดให้มากได้ อย่างนี้แล.

คุณก่อนอนนทฺ์ โดยปริยายแม่นี้ พึงทราบว่ ความเป็นผู้มีมิตรดี มีสหายดี มีจิตน้อมไปในคนที่ดี นี้เป็นพรหมจรรย์ทั้งหมดทีเดียว.

คุณก่อนอนนทฺ์ ด้วยว่อาศัยเราเป็นมิตรดี สัตว์ทั้งหลายผู้มีความเกิดเป็นธรรมดา ย่อมหลุดพ้นจากความเกิดได้ สัตว์ทั้งหลายผู้มีความแก่เป็นธรรมดา ย่อมหลุดพ้นจากความแก่ได้ สัตว์ทั้งหลายผู้มีความเจ็บป่วยเป็นธรรมดา ย่อมหลุดพ้นจากความเจ็บป่วยได้ สัตว์ทั้งหลายผู้มีความตายเป็นธรรมดา ย่อมหลุดพ้นจากความตายได้ สัตว์ทั้งหลายผู้มีความโศก ความร่ำไร ความทุกข์ ความเสียใจ และความคับแค้นใจเป็นธรรมดา ย่อมหลุดพ้นจากความโศก ความร่ำไร ความทุกข์ ความเสียใจ และความคับแค้นใจได้.

คุณก่อนอนนทฺ์ โดยปริยายนี้แล พึงทราบว่ ความเป็นผู้มีมิตรดี มีสหายดี มีจิตน้อมไปในคนที่ดีนี้ เป็นพรหมจรรย์ทั้งหมด.

[๓๘๔] คุณก่อนมหาบพิตร เพราะเหตุนี้แหละ พระองค์พึงทรง
สำเนียงอย่างนี้ว่า เราจักเป็นผู้มีมิตรดี มีสหายดี มีจิตน้อมไปในคนที่ดี
คุณก่อนมหาบพิตร พระองค์พึงทรงสำเนียงอย่างนี้แล.

คุณก่อนมหาบพิตร ธรรมอย่างหนึ่งนี้ คือความไม่ประมาทในกุศลธรรม
ทั้งหลาย พระองค์ผู้มีมิตรดี มีสหายดี มีจิตน้อมไปในคนที่ดี พึงทรงอาศัย
อยู่เถิด.

คุณก่อนมหาบพิตร เมื่อพระองค์ไม่ประมาท อาศัยความไม่ประมาท
หมั่นนางสนมผู้ตามเสด็จจักมีความคิดอย่างนี้ว่า พระราชาเป็นผู้ไม่ประมาท
อาศัยความไม่ประมาท ถ้ากระนั้น แม้พวกเราจักเป็นผู้ไม่ประมาท อาศัย
ความไม่ประมาท.

คุณก่อนมหาบพิตร เมื่อพระองค์ไม่ประมาท อาศัยความไม่ประมาท
แม้กษัตริย์ทั้งหลายผู้ตามเสด็จจักมีความคิดอย่างนี้ว่า พระราชาเป็นผู้ไม่ประมาท
อาศัยความไม่ประมาท ถ้ากระนั้น แม้พวกเราจักเป็นผู้ไม่ประมาท อาศัย
ความไม่ประมาท.

คุณก่อนมหาบพิตร เมื่อพระองค์ไม่ประมาท อาศัยความไม่ประมาท
แม้กองทัพ (ข้าราชการฝ่ายทหาร) ก็จักมีความคิดอย่างนี้ว่า พระราชาเป็นผู้
ไม่ประมาท อาศัยความไม่ประมาท ถ้ากระนั้น แม้พวกเราจักเป็นผู้ไม่
ประมาท อาศัยความไม่ประมาท.

คุณก่อนมหาบพิตร เมื่อพระองค์ไม่ประมาท อาศัยความไม่ประมาท
แม้ชาวนิคมนและชาวชนบทก็จักมีความคิดอย่างนี้ว่า พระราชาเป็นผู้ไม่ประมาท
อาศัยความไม่ประมาท ถ้ากระนั้น แม้พวกเราจักเป็นผู้ไม่ประมาท อาศัย
ความไม่ประมาท.

ดูก่อนมหาบัณฑิต เมื่อพระองค์ไม่ประมาท อาศัยความไม่ประมาท
แม้พระองค์เองก็จักเป็นผู้ได้รับคุ้มครองแล้ว ได้รับรักษาแล้ว แม้หมูนางสนม
ก็จักเป็นผู้ได้รับคุ้มครองแล้ว ได้รับรักษาแล้ว แม้เรือนค้ำก็จักเป็นอันได้
รับคุ้มครองแล้ว ได้รับรักษาแล้ว.

[๓๘๕] พระผู้มีพระภาคเจ้าผู้พระสุคตศาสดา ครั้นตรัสไวยากรณ์
คำร้อยแก้วนี้จบลงแล้ว จึงได้ตรัสคาถาคำร้อยกรองต่อไปอีกว่า

บุคคลผู้ปรารถนาโศกะอันโอฬาร

ต่อๆไป พึงบำเพ็ญความไม่ประมาท
บัณฑิตทั้งหลาย ย่อมสรรเสริญความไม่
ประมาทในบุญกิริยาทั้งหลาย บัณฑิตผู้
ไม่ประมาทย่อมยึดไว้ได้ซึ่งประโยชน์ทั้ง
๒ คือประโยชน์ปัจจุบัน และประโยชน์
ในภพหน้า เพราะยึดไว้ได้ซึ่งประโยชน์
นั้น ผู้มีปัญญาท่านจึงเรียกว่า "บัณฑิต".

อรรถกถาพุทธยอัปมาทสูตร

ฟังทราบวินิจฉัยในที่อัปมาทสูตรที่ ๘ ต่อไป :-

บทว่า โส จ โข กลฺยาณมิตฺตสฺส ความว่า ก็ธรรมนี้นั้น ย่อม
ชื่อว่า สวากขาตธรรมของผู้มีมิตรดีเท่านั้น หาใช่สวากขาตธรรมของผู้มีมิตร
ชั่วไม่ จริงอยู่ ธรรมเป็นสวากขาตธรรม แม้ของทุกคนก็จริง ถึงอย่างนั้น
ย่อมทำประโยชน์ให้เต็มแก่ผู้มีมิตรดี ผู้ตั้งใจฟังด้วยดี ผู้เชื่อถือ เหมือนยา
เป็นประโยชน์แก่ผู้ไข้ หาเป็นประโยชน์แก่คนไข้ไม่ไข้ไม่ ด้วยเหตุนั้น พระผู้มี
พระภาคเจ้าจึงตรัสคำนี้ ฟังทราบวาทสนาธรรมในคำว่า ฆมฺโม นี้.

บทว่า อุปฺปทฺตมิตฺถิ ความว่า ได้ยินว่า พระเถระเจ้าไปในที่ลับคิด
ว่า เมื่อมิตรดีผู้โอวาทพร้าสอนมีอยู่ สมณธรรมนี้ย่อมสำเร็จประโยชน์แก่ผู้ตั้ง
อยู่ในความพยายามเฉพาะตัว ดังนั้น พรหมจรรย์กึ่งหนึ่งมาจากมิตรดี กึ่งหนึ่ง
มาจากความพยายามเฉพาะตัว ครั้นนั้น พระเถระดำริว่า เราอยู่ในประเทศญาณ
(ญาณในธรรมบางส่วน) รู้บางส่วน ไม่อาจคิดได้หมดทุกส่วน จำต้องทูลถาม
พระศาสดา จึงจักหมดสงสัย เพราะฉะนั้น ท่านจึงเข้าไปเฝ้าพระศาสดาแล้ว
กล่าวอย่างนั้น.

บทว่า พุรฺหมจฺริยสฺส ได้แก่ อริยมรรค. บทว่า ยทฺธิทํ กลฺยาณ-
มิตฺตตา ความว่า ความเป็นผู้มีมิตรดีที่ได้ ย่อมมาสู่พรหมจรรย์กึ่งหนึ่ง
จากพรหมจรรย์กึ่งหนึ่ง. ดังนั้น พระเถระจึงกล่าวว่า อริยมรรคมีสัมมาทิฏฐิเป็น
ต้นครั้งหนึ่ง ย่อมมาจากความเป็นผู้มีมิตรดี อีกครั้งหนึ่ง ย่อมมาจากความ
พยายามเฉพาะตัว. ก็จริงอยู่ นี้เป็นความปรารถนาของพระเถระ แท้จริง
แม้ในที่นี้ ธรรมที่แบ่งแยกไม่ได้นี้ ก็ไม่อาจแบ่งแยกได้ว่า บรรดาอริยมรรค

มีสัมมาสัมทิฏฐิเป็นต้น เทำนี้เกิดจากความมีมิตรดี เทำนี้เกิดจากความพยายาม เฉพาะตน เปรียบเหมือนเมื่อคนมากคนยกเสาหิน ก็แบ่งแยกไม่ได้ว่า ที่เท่านี้ คนโน้นยก ที่เท่านี้คนโน้นยก และเหมือนอย่างว่า เมื่อบุตรอาศัยมารดาบิดา เกิดขึ้น ก็แบ่งแยกไม่ได้ว่าเกิดจากมารดาเท่านี้ เกิดจากบิดาเท่านี้ ฉะนั้น. ถึง กระนั้น พรหมจรรย์ชื่อว่าถึงหนึ่ง ตามอรรถาธิบายของพระเถระว่า เพราะเป็นผู้ มีมิตรดี ก็ได้คุณถึงหนึ่ง พรหมจรรย์ชื่อว่าถึงสิ้น ตามอรรถาธิบายของพระผู้มีพระ ภาคเจ้าว่า ก็ได้คุณถึงสิ้น. ก็ดีว่า **กल्याณมิตฺตตา** นี้ท่านถือว่า ชื่อว่า ได้คุณที่เป็นส่วนเบื้องต้น ว่าโดยใจความ ก็ได้แก่ชั้น ๔ คือ สิลชั้น สมาธิ ชั้น วิปัสสนาชั้น อันอาศัยกัลยาณมิตรได้มา อาจารย์บางพวกกล่าวว่า สังฆารชั้นก็มี.

บทว่า **มา เหว อานนุท** ความว่า อยู่ๆพูดอย่างนี้ เธอเป็นพหูสูต บรรลุปฏิสัมภิตาฝ่ายเสขะ รับพร ๘ ประการแล้วอุปัฏฐากเรา เธอผู้ประกอบ ด้วยอัจฉริยพหุธรรม ๔ ประการ ไม่ควรกล่าวอย่างนี้ แก่บุคคลเช่นนั้น. พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสดำนี้ว่า คุณก่อนอานนทฺ์ ความมีมิตรดี ความมีสหชาติ ความมีเพื่อนดี เป็นพรหมจรรย์ทั้งสิ้น ดังนี้ ทรงหมายว่า มรรค ๔ ผล ๔ วิชชา ๓ อภิญญา ๖ ทั้งหมด มีมิตรดีเป็นมูลทั้งนั้น. บัดนี้ เมื่อจะทรงแสดง เหตุ โดยการเปล่งพระวาจาอันแล จึงตรัสดำไว้ว่า **กल्याณมิตฺตสุเสตฺติ** เป็น ต้น. บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ปาฏิทงฺข** ความว่า พึงหวัง พึงปรารถนา ว่ามีอยู่แท้. บทว่า **อิธ** แปลว่า ในศาสนานี้. ก่อนอื่น อาทิบททั้ง ๘ ใน คำว่า **สมฺมาทิฏฺฐิ ภาวติ** เป็นต้น มีพรรณนาสังเขปดังนี้. สัมมาทิฏฐิมี ลักษณะเห็นชอบ สัมมาสังกัปปะ มีลักษณะยกสหชาติธรรมขึ้นสู่อารมณ์ชอบ สัมมาวาจา มีลักษณะกำหนดอารมณ์ชอบ สัมมากรรมันตะ มีลักษณะตั้งตนไว้ ชอบ. สัมมาอาชีวะ มีลักษณะทำอารมณ์ให้ผ่องแผ้วชอบ. สัมมาวายามะ มี

ลักษณะประคองชอบ สัมมาสติ มีลักษณะปรากฏชอบ สัมมาสมาธิ มีลักษณะ
ตั้งมั่นชอบ บรรดาบรรคมีองค์ ๘ นั้น มรรคองค์หนึ่ง ๆ มีกิจ ๓ คือ ก่อนอื่น
สัมมาทิฏฐิ ย่อมละมิจฉาทิฏฐิ พร้อมกับเหล่ากิเลสที่เป็นข้าศึกของตนอย่างอื่น ๆ ๑
ทำนุโรชให้เป็นอารมณ์ ๑ และเห็นสัมปยุตธรรมเพราะไม่ลุ่มหลง โดยกำจัด
โมหะอันปกปิดสัมปยุตธรรมนั้น ๑ แม้สัมมาสังกัปปะเป็นต้น ก็ละมิจฉาสัง-
กัปปะเป็นต้น และทำนุโรชให้เป็นอารมณ์ อย่างนั้นเหมือนกัน แต่โดยเฉพาะ
อย่างยิ่ง ในมรรคมีองค์ ๘ นั้น สัมมาสังกัปปะ ย่อมยกอารมณ์ขึ้นสู่สหชาต-
ธรรม.

สัมมาวาจา ย่อมกำหนดถือเอาชอบ สัมมากัมมันตะ ย่อมตั้งตนไว้
ชอบ สัมมาอาชีวะ ย่อมปล่อยแผ้วชอบ สัมมาวายามะ ย่อมประคองความ
เพียรฯ ชอบ สัมมาสติ ย่อมตั้งไว้ชอบ สัมมาสมาธิ ย่อมตั้งมั่นชอบ.

อนึ่งเล่า ธรรมดาสัมมาทิฏฐินี้ ในส่วนเบื้องต้น ย่อมมีขณะต่าง ๆ มี
อารมณ์ต่าง ๆ แต่ในขณะที่มรรคจิตมีขณะอันเดียว มีอารมณ์อย่างเดียว. แต่
ว่าโดยกิจ ย่อมได้ชื่อ ๔ ชื่อ มี **ทุกฺข ฌาณ** รู้ในทุกข์ดังนี้เป็นต้น แม้
สัมมาสังกัปปะเป็นต้น ในส่วนเบื้องต้น ก็มีขณะต่างกัน มีอารมณ์ต่างกัน แต่
ในขณะที่แห่งมรรคจิต ย่อมมีขณะอันเดียว มีอารมณ์อย่างเดียว. ในมรรคมี
องค์ ๘ นั้น สัมมาสังกัปปะว่าโดยกิจ ย่อมได้ชื่อ ๓ ชื่อ มีเนกขัมมสังกัปปะ
เป็นต้น. สัมมาวาจาเป็นต้น ย่อมเป็นวิริติ ๓ บ้าง เป็นเจตนาเป็นต้นบ้าง
แต่ในขณะที่แห่งมรรคจิต ก็เป็นวิริติเท่านั้น.

สัมมาวายามะและสัมมาสติทั้งสองดังว่ามานี้ ว่าโดยกิจ ก็ได้ชื่อ ๔ ชื่อโดย
สัมมัตถปธาน ๔ สติปฏิฐาน ๔. ส่วนสัมมาสมาธิ ทั้งในส่วนเบื้องต้น ทั้งในขณะที่
แห่งมรรคจิต ก็สมาธิอย่างเดียว. ครั้นทราบการพรรณนาอาทิบททั้ง ๘ ที่ท่าน
กล่าวโดยนัยว่า **สมุมฺหิฏฺฐิ** ดังนี้เป็นต้นอย่างนี้ก่อนแล้ว บัดนี้ ฟังทราบ

ความ ในคำว่า ภาเวติ วิเวกนิสฺสิตํ เป็นต้น ดังนี้. บทว่า ภาเวติ แปลว่าเจริญ. อธิบายว่า ทำให้เกิด บังเกิดในจิตสันดานของตน. บทว่า วิเวกนิสฺสิตํ แปลว่า อาศัยวิเวก. บทว่า วิเวโก ได้แก่ ความเป็นผู้สงัด พึงทราบความดังนี้ว่า ความเป็นผู้สงัดนี้ ได้แก่ วิเวก ๕ อย่างคือ ตทังค-วิเวก วิกขัมภนวิเวก สมุจฺเจทวิเวก ปฏิปัสสัทธิวิเวก นิสสรณวิเวก. วิเวกมี ๕ อย่างดังนี้. บทว่า วิเวกนิสฺสิตํ ก็ ได้แก่ เจริญสัมมาทิฏฐิ ที่อาศัย ตทังควิเวก อาศัยสมุจฺเจทวิเวก และอาศัยนิสสรณจะวก อนึ่งเล่า พระโยคี [โยคาวจร] ผู้ประกอบเนื่อง ๆ ซึ่งอริยมรรคภาวนานี้ ในขณะที่เจริญวิปัสสนา ย่อมเจริญสัมมาทิฏฐิ ที่อาศัยตทังควิเวก โดยกิจ ที่อาศัยนิสสรณวิเวกโดย อหยาอาศัย แต่ในขณะที่แห่งมรรคจิต ย่อมเจริญสัมมาทิฏฐิที่อาศัยสมุจฺเจทวิเวกโดย กิจ ที่อาศัยนิสสรณวิเวกโดยอารมณ์ ในบทว่าที่อาศัยวิระจะเป็นต้น ถิ่นนี้.

ก็วิระจะเป็นต้น ก็มีวิเวกความสงัดเป็นอรรถนั้นแหละ ก็ในที่นี้ อย่าง เดียว โวสัสคคะ มี ๒ อย่างคือ ปริจาคโวสัสคคะ และปิกขันทนโวสัสคคะ. บรรดาโวสัสคคะ ๒ อย่างนั้น การละกิเลสด้วยอำนาจตทังคปหานในขณะที่เจริญ วิปัสสนา และการละกิเลสด้วยอำนาจสมุจฺเจทปหาน ในขณะที่แห่งมรรคจิตชื่อว่า ปริจาคโวสัสคคะ. ในขณะเจริญวิปัสสนา ก็เล่นไปสู่พระนิพพานด้วยความ เป็นผู้น้อมไปในพระนิพพานนั้น แต่ในขณะที่แห่งมรรคจิต ก็เล่นไปสู่พระ- นิพพาน ด้วยการทำพระนิพพานให้เป็นอารมณ์ ชื่อว่าปิกขันทนโวสัสคคะ. โวสัสคคะแม้ทั้งสองนั้น ย่อมควรในอรรถกถานัย ที่ผสมทั้งโลกิยะและโลกุตระ นี้. จริงอย่างนั้น สัมมาทิฏฐินี้ ย่อมสละกิเลสและเล่นไปสู่พระนิพพาน โดย ประการตามที่กล่าวแล้ว ด้วยคำทั้งสี่นี้ว่า โวสฺสคฺคปริณามิ ท่านอธิบายไว้ ดังนี้ว่า กำลังน้อมไปและน้อมไปแล้ว กำลังบ่มและบ่มสุกแล้ว เพื่อโวสัสคคะ. จริงอยู่ ภิกษุผู้ประกอบเนื่อง ๆ ซึ่งอริยมรรคภาวนานี้ ย่อมเจริญสัมมาทิฏฐิ

โดยอาการที่สัมมาทิฏฐินั้น กำลังบ่มเพื่อไวสัคคะคือการสละกิเลส และเพื่อไวสัคคะ คือการเล่นไปสู่พระนิพพาน และโดยอาการที่สัมมาทิฏฐินั้นบ่มสุกแล้ว. ในองค์มรรคที่เหลือก็เช่นนี้.

บทว่า **आकमुम** ได้แก่ปรารถนารวมถึง อาศัยแล้ว. บทว่า **ชาติ-
ธมฺมา** ได้แก่มีการเกิดเป็นสภาวะ คือมีการเกิดเป็นปกติ [ธรรมดา]. บทว่า
ตสุมา ความว่า เพราะเหตุที่เมื่อริยมรรคทั้งสิ้นอาศัยกัลยาณมิตรจึงได้ ฉะนั้น
ศัพท์ว่า **หนุท** เป็นนิบาตลงในอรรถว่าเชื่อเชิญ. บทว่า **อูปฺปมาท**
ปลั สนฺติ ได้แก่ บัณฑิตทั้งหลายย่อมสรรเสริญความไม่ประมาท เพราะฉะนั้น
จึงควรทำความไม่ประมาท. บทว่า **อตฺถาภิสฺมยา** แปลว่า เพราะได้ประโยชน์.

จบอรรถกถาทุติยอัปฺปมาทสูตรที่ ๘

๘. ปฐมปาตกสูตร

[๑๘๖] สาวัตถินิทาน.

ครั้งนั้น พระเจ้าปเสนทิโกศลเสด็จเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า ในเวลาเที่ยงวัน ถวายบังคมแล้วประทับนั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง.

พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสกะพระเจ้าปเสนทิโกศลว่า เชิญเถิดมหาบพิตร พระองค์เสด็จจากไหนมาในเวลาเที่ยงวัน.

พระเจ้าปเสนทิโกศลทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ คฤหบดีผู้เป็น เศรษฐีในกรุงสาวัตถินี กระทำกาลกิริยาแล้ว ข้าพระองค์ให้ชนทรัพย์สมบัติ อันไม่มีบุตรรับมรดกนั้น มาไว้ในพระราชวังแล้วก็มา ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ เฉพาะเงินเท่านั้นมี ๘,๐๐๐,๐๐๐ ส่วนเครื่องรูปียะไม่ต้องพูดถึง ก็แต่คฤหบดีผู้ เป็นเศรษฐีนั้น ได้บริโภคน้ำอาหารเห็นปานนี้ คือบริโภคน้ำขาวกับน้ำส้มพะอูม ได้ใช้ผ้าเครื่องนุ่งห่มเห็นปานนี้ ก็นุ่งห่มผ้าเนื้อหยาบที่ตัดเป็นสามชิ้นเย็บ ติดกัน ได้ใช้ยานพาหนะเห็นปานนี้ ก็ใช้รถเกา ๆ ก็นั่งทำด้วยใบไม้.

[๑๘๗] พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า ดูก่อนมหาบพิตร ข้อนี้นั้น อย่างนั้น ดูก่อนมหาบพิตร ข้อนี้นั้นอย่างนั้น ดูก่อนมหาบพิตร อัสติบุรุษ ได้โศกะอันโอฬารแล้ว ไม่ทำตนให้ได้รับความสุข ให้ได้รับความอึดหนำเลย ไม่ทำมารดาและบิดาให้ได้รับความสุข ให้ได้รับความอึดหนำ ไม่ทำบุตรและ ภรรยาให้ได้รับความสุข ให้ได้รับความอึดหนำ ไม่ทำทาสกรรมกรให้ได้รับความ สุข ให้ได้รับความอึดหนำ ไม่ทำมิตรและอำมาตย์ให้ได้รับความสุข ให้ได้รับความอึดหนำ ไม่ทำทักขิณาอันมีผลในเบื้องบน มีอารมณ์ดี มีวิบาก เป็นสุข เป็นไปเพื่อสวรรค์ ให้ตั้งอยู่ในสมณพราหมณ์ทั้งหลาย โศกะเหล่านั้น

ของเขามิได้ใช้สอยโดยชอบอย่างนี้ พระราชาทั้งหลายเอาไปบ้าง โจรทั้งหลายเอาไปบ้าง ไฟไหม้เสียบ้าง น้ำพัดไปเสียบ้าง ทายาททั้งหลายผู้ไม่เป็นที่รักเอาไปบ้าง.

ดูก่อนมหาบพิตร เมื่อเป็นเช่นนี้ โภคะที่มิได้ใช้สอยโดยชอบของเขาเหล่านั้น ย่อมหมดสิ้นไปเปล่าโดยไม่มีการบริโภคใช้สอย.

ดูก่อนมหาบพิตร ในที่ของมนุษย์ มีสระโบกขรณีซึ่งมีน้ำใส มีน้ำเย็น มีน้ำจืดสนิท ใสตลอด มีท่าดี น้ำรื่นรมย์ น้ำนั้นคนไม่พึงดักเอาไปเลย ไม่พึงดื่ม ไม่พึงอาบ หรือไม่พึงกระทำตามที่ต้องการ ดูก่อนมหาบพิตร ก็เมื่อเป็นเช่นนี้ น้ำที่มิได้บริโภคโดยชอบนั้น พึงถึงความหมดสิ้นไปเปล่าโดยไม่มีการบริโภค แม้ฉันใด ดูก่อนมหาบพิตร อสัตบุรุษได้โภคะอันโอฬารแล้ว ไม่ทำตนให้ได้รับความสุข ให้ได้รับความอึดหนำเลย ฯลฯ ดูก่อนมหาบพิตร เมื่อเป็นเช่นนี้ โภคะที่มิได้บริโภคโดยชอบของเขาเหล่านั้น ย่อมถึงความหมดสิ้นไปเปล่าโดยไม่มีการบริโภค ฉะนั้นเหมือนกัน.

[๓๘๘] ดูก่อนมหาบพิตร ส่วนสัตบุรุษได้โภคะอันโอฬารแล้ว ย่อมทำตนให้ได้รับความสุข ให้ได้รับความอึดหนำ ย่อมทำมารดาและบิดาให้ได้รับความสุข ให้ได้รับความอึดหนำ ย่อมทำบุตรและภรรยาให้ได้รับความสุข ให้ได้รับความอึดหนำ ย่อมทำทาสกรรมกรให้ได้รับความสุข ให้ได้รับความอึดหนำ ย่อมทำมิตรและสหายให้ได้รับความสุข ให้ได้รับความอึดหนำ ย่อมประดิษฐานซึ่งทักษิณอันมีผลในเบื้องบน มีอารมณ์ดี มีวิบากเป็นสุข เป็นไปเพื่อสวรรค์ ไว้ในสมณพราหมณ์ทั้งหลาย โภคะเหล่านั้นของเขา ที่บริโภคโดยชอบอยู่อย่างนี้ พระราชาทั้งหลายก็เอาไปไม่ได้ โจรทั้งหลายก็เอาไปไม่ได้ ไฟก็ไม่ไหม้ น้ำก็ไม่พัดไป ทายาททั้งหลายผู้ไม่เป็นที่รักก็เอาไปไม่ได้.

ดูก่อนมหาบพิตร เมื่อเป็นเช่นนี้ โภคะที่บริโภคนั้นโดยชอบของเขา เหล่านั้น ย่อมมีการบริโภค ไม่หมดสิ้นไปเปล่า.

ดูก่อนมหาบพิตร ในที่ไม่ใกล้คามหรือนิคม มีสระโบกขรณี ซึ่งมี น้ำใส มีน้ำเย็น มีน้ำจืดสนิท ใสตลอด มีท่าดี น้ำรินรมย์ น้ำนั้นคนพึงดื่ก ไปบ้าง พึ่งดื่มบ้าง พึ่งอาบบ้าง พึ่งกระทำตามที่ต้องการบ้าง ดูก่อนมหาบพิตร ก็เมื่อเป็นเช่นนี้ น้ำที่บริโภคนั้นโดยชอบนั้น พึงมีการบริโภค ไม่หมดสิ้นไป เปล่า แม้ฉันใด ดูก่อนมหาบพิตร สัตบุรุษได้โภคะอันโอฬารแล้ว ย่อมยังตน ให้ได้รับความสุข ให้ได้รับความอิมหนา ฯลฯ เมื่อเป็นเช่นนี้ โภคะที่บริโภคนั้น โดยชอบของเขาเหล่านั้น ย่อมมีการบริโภค ไม่หมดสิ้นไปเปล่า ฉะนั้น เหมือนกัน.

[๓๘๕] พระผู้มีพระภาคเจ้าผู้พระสุคตศาสดา ครั้นตรัสไวยากรณ์ คำร้อยแก้วนี้จบลงแล้ว จึงได้ตรัสคาถาคำร้อยกรองต่อไปอีกว่า

น้ำมีอยู่ในถิ่นของอมมนุษย์ คนย่อม
งดน้ำที่ไม่พึงดื่มนั้น ฉนใด คนชั่วได้
ทรัพย์แล้ว ย่อมไม่บริโภคด้วยตนเอง
ย่อมไม่ให้ทาน ฉนนัน ส่วนวิญญูชนผู้มี
ปัญญา ได้โภคะแล้ว เขาย่อมบริโภค
และทำกิจ เขาเป็นคนอาจหาญ เลี้ยงดู
หมู่ญาติ ไม่ถูกตีเตียน ย่อมเข้าถึงแดน
สวรรค์.

อรรถกถาปฐมปาตคกสูตร

พึงทราบวินิจฉัยในปฐมปาตคกสูตรที่ ๕ ต่อไป :-

บทว่า ทิวาทิวสุต แปลว่า วันแห่งวัน อธิบายว่า เวลากลางวัน (เที่ยงวัน). บทว่า สาปเตยฺย แปลว่า ทรัพย์. บทว่า โภ ปน วาโท รุเปยฺยสุต ความว่า ก็จะป่วยกล่าวไปไปถึงสิ่ง ทั้งที่ให้เป็นแห่ง ต่างโดยเป็นเงิน ทองแดง เหล็ก สำริดเป็นต้น ทั้งที่เป็นรูปียภณฺท์ ต่างโดยเป็นภาชนะ ใช้สอยเป็นต้น คือจะพูดกำหนดอะไรกันว่า ชื่อมีเท่านี้. บทว่า กณฺชาภิกํ ได้แก่ ข้าวมีรา (ข้าวกล้อง). บทว่า ทิลงฺคหุติยฺย แปลว่า มีน้ำส้มพะอุมเป็นที่สอง. บทว่า สาณฺ्हํ ได้แก่ ผ้าที่ทำด้วยเปลือกป่าน. บทว่า ติปกฺข-วสณฺ्हํ ได้แก่ ผ้าที่ตัดเป็น ๓ ชั้น เย็บริมทั้งสองติดกัน.

บทว่า อสฺปฺปริโส แปลว่า บุรุษผู้เลว. ทักขิณาชื่อว่า อุกฺขคฺคิกกา ในคำว่า อุกฺขคฺคิก เป็นต้น เพราะมีผลในเบื้องบน (สูง) โดยให้ผลในภูมิสูง ๆ ขึ้นไป. ชื่อว่า โสวคฺคิกกา เพราะเป็นประโยชน์แก่ภูตแก่สวรรค์ เหตุให้อุบัติในสวรรค์นั้น. ชื่อว่า สุขวิปากา เพราะทักขิณานั้นมีสุขเป็นวิบากในที่บังเกิดแล้วบังเกิดเล่า. ชื่อว่า สกฺคธํ วัตฺตนิกา เพราะเป็นที่บังเกิดของวิเศษ มีวรรณะทิพย์เป็นต้นอันเลิศดี. อธิบายว่า ทักขิณาทานเห็นปานนี้ย่อมประดิษฐานอยู่.

บทว่า สาโททกา ได้แก่ มีน้ำรสอร่อย. บทว่า เสตกา ได้แก่ น้ำอันขาว เพราะน้ำในที่คลื่นแตกกระจาย สีขาว. บทว่า สุปฺติตฺตทา แปลว่า มีท่าอันดี. บทว่า ตณฺขโน ความว่า น้ำที่จืดสนิท โดยนำชนิดใด ชนหา

พึงบรรจุน้ำชนิดนั้นใส่ภาชนะนำไปได้ไม่. บทว่า น ยธาปัจจุยฺม กรวย
ความว่า กิจด้วยน้ำใด ๆ บุคคลพึงทำด้วยน้ำ เขาหาพึงทำกิจด้วยน้ำนั้น ๆ
ได้ไม่. บทว่า ตทเปยุยฺมานํ แปลว่า น้ำนั้นเขาคั้นไม่ได้. บทว่า กิจฺจโร
จ โหติ ความว่า ผู้ทำกิจคือกรงาน และผู้ทำกิจคือกุศลของตน ย่อมบริโภค
ย่อมประกอบกรงานและให้ทาน.

จบอรรถกถาปฐมปาตคสูตรที่ ๕

๑๐. ทูติยาปุตตกสูตร

[๓๕๐] ครั้งนั้น พระเจ้าปเสนทิโกศล เสด็จเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าในเวลาเที่ยงวัน ถวายบังคมแล้ว ประทับนั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง.

พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสกะพระเจ้าปเสนทิโกศลว่าเชฎฐะเถตมมหาบพิตร พระองค์เสด็จจากไหนมา ในเวลาเที่ยงวัน.

พระเจ้าปเสนทิโกศลทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ คฤหบดีผู้เป็นเศรษฐี ในกรุงสาวัตถีนี้ กระทำกาลกิริยาแล้ว ข้าพระองค์ให้ขนทรัพย์สมบัติอันไม่มี บุตรรับมรดกนั้น มาไว้ในวังแล้วก็มา ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ เฉพาะเงิน เท่านั้นมี ๑๐,๐๐๐,๐๐๐ ส่วนเครื่องรูปะไม่ต้องพูดถึง ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ก็คฤหบดีผู้เป็นเศรษฐีนั้น ได้บริโภคน้ำอาหารเห็นปานนี้ คือบริโภคน้ำขี้ข้า กับน้ำส้มพะอูม ได้ใช้ผ้าเครื่องนุ่งห่มเห็นปานนี้ คือนุ่งห่มผ้าเนื้อหยาบที่ตัด เป็นสามชิ้นเย็บติดกัน ได้ใช้ยานพาหนะเห็นปานนี้ คือใช้รถเกา ๆ กันร่วมทำ ด้วยไปไม้.

[๓๕๑] พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า คุณก่อนมหาบพิตร ข้อนี้นั้น อย่างนั้น คุณก่อนมหาบพิตร ข้อนี้นั้นอย่างนั้น คุณก่อนมหาบพิตร เรื่องเคยมี มาแล้ว คฤหบดีผู้เป็นเศรษฐีนั้น ได้สั่งให้จัดบิณฑบาตถวายพระปัจเจกสัมพุทธะ นามว่า ตครสิขี ว่าท่านทั้งหลาย จงถวายบิณฑบาตแก่สมณะแล้วลุก จากอาสนะเดินหลีกไป แต่ครั้งถวายแล้ว ภายหลังได้มีความเสียดายว่า บิณฑบาตนี้ ทาสหรือกรรมกรพึงบริโภคยังดีกว่า นอกจากนี้เขายังปลงชีวิต บุตรน้อยคนเดียวของพี่ชาย เพราะเหตุทรัพย์สมบัติอีก คุณก่อนมหาบพิตร การที่คฤหบดีผู้เป็นเศรษฐีนั้น สั่งให้จัดบิณฑบาตถวายพระตครสิขีปัจเจก

สัมพุทธะ ด้วยวิบากของกรรมนั้น เขาจึงเข้าถึงสุคติโลกสวรรค์ ๗ ครั้ง ด้วยวิบากอันเป็นส่วนเหลือของกรรมนั้นเหมือนกัน ได้ครองความเป็นเศรษฐีในกรุงสาวัตถีนี้แหละถึง ๗ ครั้ง.

คู่ก่อนมหาบพิตร การที่คฤหบดีผู้เป็นเศรษฐีนั้นตายแล้วภายหลังได้มีความเสียดายว่า บิณฑบาตนี้ทาหรือกรรมกรพึงบริโภคยังดีกว่า ด้วยวิบากของกรรมนั้น จิตของเขาจึงไม่น้อมไปเพื่อบริโภคอาหารอันโอฬาร จิตของเขาจึงไม่น้อมไป เพื่อใช้ผ้าเครื่องนุ่งห่มอันโอฬาร จิตของเขาไม่น้อมไปเพื่อใช้ยานพาหนะอันโอฬาร จิตของเขาจึงไม่น้อมไปเพื่อบริโภคเบญจกามคุณอันโอฬาร.

คู่ก่อนมหาบพิตร ก็แหละการที่คฤหบดีผู้เป็นเศรษฐีนั้น ปลงชีวิตบุตรน้อยคนเดียวของพี่ชาย เพราะเหตุทรัพย์สมบัติ ด้วยวิบากของกรรมนั้น เขาจึงถูกไฟเผาอยู่ในนรกหลายปี หลายร้อยปี หลายพันปี หลายแสนปี ด้วยวิบากอันเป็นส่วนเหลือของกรรมนั้นเหมือนกัน ทรัพย์สมบัติอันไม่มีบุตรรับมรดกของเขานี้ จึงถูกชนเข้าพระคลังหลวงเป็นครั้งที่ ๗.

คู่ก่อนมหาบพิตร ก็บุญเก่าของคฤหบดีผู้เป็นเศรษฐีนั้นหมดสิ้นแล้ว และบุญใหม่ก็ไม่ได้สะสมไว้.

คู่ก่อนมหาบพิตร ก็ในวันนี้ คฤหบดีผู้เป็นเศรษฐี ถูกไฟเผาอยู่ในมหาโรจวนรก.

พระเจ้าปเสนทิโกศลทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ คฤหบดีผู้เป็นเศรษฐี เข้าถึงมหาโรจวนรกอย่างนั้นหรือ.

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า อย่างนั้น มหาบพิตร คฤหบดีผู้เป็นเศรษฐี เข้าถึงมหาโรจวนรกแล้ว.

[๓๕๒] พระผู้มีพระภาคเจ้าผู้พระสุกตศาสดา ครั้นตรัสไวยากรณ์คำ
ร้อยแก้วนี้จบลงแล้ว จึงได้ตรัสพระคาถาคำร้อยกรองต่อไปอีกว่า

ข้าวเปลือก ทรัพย์ เงินทอง หรือ
ข้าวของ ที่หวงแหนอย่างใดอย่างหนึ่งมีอยู่
ทาส กรรมกร คนใช้ และผู้อาศัยของ
เขา พึงพาเอาไปไม่ได้ทั้งหมด จะต้องละ
ทิ้งไว้ทั้งหมด.

ก็บุคคลทำกรรมใด ด้วยกาย ด้วย
วาจา หรือด้วยใจ กรรมนั้นแหละ เป็น
ของๆเขา และเขาย่อมพาเอากรรมนั้น
ไป อนึ่งกรรมนั้นย่อมติดตามเขาไป
เหมือนเงาติดตามตน ฉะนั้น เพราะ
ฉะนั้น บุคคลควรทำกรรมดี สังสมไว้
สำหรับภายหน้า บุญทั้งหลายย่อมเป็นที่พึง
ของสัตว์ทั้งหลายในปรโลก.

จบ ทุติยาปุตตกสูตร

จบทุติยวรรคที่ ๒

อรรถกถาทุติยาปุตตกสูตร

พึงทราบวินิจฉัยในทุติยาปุตตกสูตรที่ ๑๐ ต่อไป :-

บทว่า **ปิณฑปาเตน ปฏิปาเทติ** ได้แก่ประกอบไว้กับบิณฑบาต

อธิบายว่า ได้ถวายบิณฑบาต. บทว่า **ปกุกามิ** ได้แก่ไปโดยกิจบางอย่างคือ โดยกิจมีเข้าเฝ้าพระราชาราชเป็นต้น. บทว่า **ปจฺจมา วิปฺปฏิสารี อโหสิ** ความว่า ได้ยินว่า เศรษฐีนั้นพบพระปัจเจกสัมพุทธเจ้าพระองค์นั้น แม้ในวันอื่นๆ แต่เขาไม่ได้เกิดจิตคิดจะถวายทาน. ในวันนั้น พระปัจเจกสัมพุทธเจ้าพระนามว่า ตครสีหิ บุตรคนที่ ๓ ของนางปทุมวดีเทวี พระองค์นี้ ยับยังอยู่ด้วยสุข เกิดแต่ผลสมมาบัติ ณ ภูเขาคันธมาทน์ ลูกขึ้น ณ เวลาเช้า บ้วนโษษฐ์ ณ สระอโนดาต นุ่งสบงสีแดงคังน้ำชาด คาดประคคเอน ถือบาตรจีวร เข้าจุดถกถนอันเป็นบาทแห่งอภิญา หะไปด้วยฤทธิ์ลงที่ประตุนครห่มจีวรแล้ว ถือบาตร ถึงประตูเรือนของเศรษฐีตามลำดับ ด้วยอากัปกะอาการมีก้าวไปเป็นต้นที่น่าเลื่อมใสประหนึ่งวางของมีค่าพันหนึ่งที่ประตุนครสำหรับชวานครทั้งหลาย วันนั้น เศรษฐีตื่นแต่เช้าตรู่ บริโภคอาหารอันประณีต ปุอาสนะ ณ ชุ่มประตูเรือน นั่งทำความสะอาดพินอยู่ เศรษฐีนั้นเห็นพระปัจเจกสัมพุทธเจ้าแล้ว เกิดจิตคิดจะถวายทาน เพราะวันนั้นเศรษฐีบริโภคอาหารเช้าแล้วนั่งอยู่ จึงเรียกภรรยาว่า เจ้าจงถวายบิณฑบาตแก่สมณะผู้นี้แล้วก็หลีกไป.

ภรรยาเศรษฐีคิดว่า โดยเวลาถึงเพียงเท่านี้ เราไม่เคยได้ยินคำว่าเจ้าจงถวายทานแก่ผู้นี้ แต่วันนี้ เศรษฐี แม่เมื่อสั่งให้ถวายทาน ก็มีได้สั่งให้ถวายแก่ผู้นี้ผู้นี้ แต่ให้ถวายทานแก่พระปัจเจกสัมพุทธเจ้าผู้ปราศจากราคโทสและโมหะ ผู้คายกิเลส ผู้ปลงภาระแล้ว จ้เราจักไม่ถวายทานสิ่งนั้นสิ่งนี้ แต่จักถวายบิณฑ-

ทบาทอันประณีต นางออกจากเรือนแล้วไหว้พระปัจเจกสัมพุทธเจ้าด้วยเบญจางคประดิษฐ์แล้วรับบาตรนิมนต์ให้นั่งเหนืออาสนะที่จัดไว้ ณ ภายในนิเวศน์ปรุงอาหารด้วยข้าวสารข้าวสาลีอันบริสุทธิ์ดี กำหนดกับที่ควรเคี้ยวและแกงที่พอสวมกับ ประดับของหอมไว้ข้างนอกบรรจงวางไว้ในมือทั้งสองของพระปัจเจกพุทธเจ้าแล้วไหว้ พระปัจเจกพุทธเจ้ายังไม่ฉันด้วยคิดจะทำการสงเคราะห์ พระปัจเจกพุทธเจ้าองค์อื่น ๆ จึงกระทำอนุโมทนาแล้วหลีกไป. เศรษฐีเมื่อนั้นแลกำลังเดินมาแต่ข้างนอกเห็นพระปัจเจกพุทธเจ้าถามว่า เราสั่งให้เขาถวายบิณฑบาตแก่ท่านแล้วหลีกไป ท่านได้บิณฑบาตแล้วหรือ. พระปัจเจกพุทธเจ้าตอบว่า ถูกละ เศรษฐี เราได้แล้ว เศรษฐีหมายใจว่าจะดู จึงชะเง้อคอขึ้นดู. ขณะนั้นเองกลิ่นบิณฑบาตของพระปัจเจกพุทธเจ้านั้นก็พลุ้งขึ้นกระทบโพรงจมูก. เขาไม่อาจสำรวมจิตได้ ภายหลังก็มีวิปปฏิสารร้อนใจ

คำว่า **วรเมต** เป็นต้น เป็นการแสดงอาการของความร้อนใจที่เกิดขึ้น แต่เขาก็ฆ่าบุตรคนเดียวของพี่ชายเสีย เพราะเหตุแห่งทรัพย์สมบัติ. ได้ยินว่า ครั้งนั้น เมื่อกองทรัพย์ยังมีได้แบ่งกัน มารดาบิดาและพี่ชายของเขาก็ตายไป เขาจึงอยู่ร่วมกับภรรยาของพี่ชาย. แต่พี่ชายของเขามีบุตรอยู่คนหนึ่ง. เด็กนั้นกำลังเล่นอยู่ที่ถนน คนทั้งหลายก็พูดกันว่า นี่ทาส นี่ทาสี นี้นาย นี้อัณฑิ เป็นของ ๆ เจ้า เด็กนั้นก็จับคำของคนเหล่านั้นเอามาพูดว่า บัดนี้ นี่เป็นของ ๆ เราดังนี้ เป็นต้น.

ฝ่ายอาของเด็กนั้นคิดว่า เดียวนี้ เด็กนี้ยังพูดอย่างนี้ เมื่อแก่ตัวเขาก็จะพึงตัดกองทรัพย์เสียระหว่างกลาง บัดนี้แน่แหละ เราจำจักต้องทำการที่จะพึงทำแก่เด็กนี้. วันหนึ่ง เขาถือมีดสั่งว่า มานี่แม่ลูก เราจะไปป่ากัน แล้วนำเด็กนั้นไปป่ามาเด็กนั้น ซึ่งกำลังร้องโหยหวน โยนลงในบ่อกลบด้วยฝุ่น. ท่านหมายเอาข้อนี้จึงกล่าวคำนี้. บทว่า **สตตฺถุขตฺตํ** แปลว่า ๗ ครั้ง. ก็ในคำนี้

พึงทราบความ โดยเจตนาต้นและเจตนาหลัง. จริงอยู่ ในการถวายบิณฑบาต ครั้งหนึ่ง เจตนาคราวเดียว ย่อมไม่ให้ปฏิสนธิสองครั้ง. ก็เศษฐินั้น บังเกิด ในสวรรค์ ๗ ครั้ง ในตระกูลเศรษฐี ๗ ครั้ง ก็ด้วยเจตนาต้นและเจตนาหลัง. บทว่า **ปุราณ** ได้แก่ กรรมคือเจตนาในบิณฑบาตทานที่ถวายแก่พระปัจเจก พุทธเจ้า.

บทว่า **ปริคฺคห** ได้แก่ สิ่งของที่หวงแหน. บทว่า **อนุชีวิน** ได้แก่ เหล่าตระกูล จำนวน ๕๐ บ้าง ๖๐ บ้าง อาศัยตระกูลใหญ่ตระกูลหนึ่งเลี้ยงชีพอยู่. ท่านหมายเอาคนเหล่านั้น จึงกล่าวคำนี้.

บทว่า **สพฺพพฺนทาย คณฺตพฺพ** ได้แก่ พาเอาทรัพย์นั้นทั้งหมด ไปไม่ได้. บทว่า **นิกฺขิเปคามิน** ได้แก่ทรัพย์นั้น ทั้งหมดมีอันต้องทิ้งไว้เป็นสภาพ อธิบายว่า มีอันจำต้องสละเป็นสภาวะทั้งนั้น.

จบอรรถกถาทุติยาปุตตกสูตรที่ ๑๐

จบพุทธยวรรคที่ ๒

พระสูตรในวรรคที่ ๒ นี้ คือ

๑. ชฎิลสูตร ๒. ปัญจราชสูตร ๓. โทณปากสูตร ๔. ปฐมสังคาม วัตถุสูตร ๕. ทุติยสังคามวัตถุสูตร ๖. ธีตุสูตร ๗. ปฐมอัปปมาทสูตร ๘. ทุติยอัปปมาทสูตร ๙. ปฐมาปุตตกสูตร ๑๐. ทุติยาปุตตกสูตร พร้อมทั้งอรรถกถา.

ตติยวรรคที่ ๓

๑. บุคคลสูตร

ว่าด้วยบุคคล ๔ ประเภท

[๓๕๓] ข้าพเจ้าได้สดับมาแล้วอย่างนี้ :-

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ในพระเชตวัน อารามของ
ท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี กรุงสาวัตถี.

ครั้งนั้น พระเจ้าปเสนทิโกศล เสด็จเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า
ทรงถวายอภิวัตพระผู้มีพระภาคเจ้า แล้วได้ประทับนั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง.

พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสกะท้าวเธอว่า คู่ก่อนมหาบพิตร บุคคล
๔ จำพวกนี้มีปรากฏอยู่ในโลก บุคคล ๔ จำพวกเป็นไฉน บุคคล ๔ จำพวก
คือ บุคคลผู้มีดมามีดไปจำพวก ๑ บุคคลผู้มีดมากลับสว่างไปจำพวก ๑ บุคคล
ผู้สว่างมาแล้วกลับมืดไปจำพวก ๑ บุคคลผู้สว่างมาแล้วสว่างไปจำพวก ๑.

[๓๕๔] คู่ก่อนมหาบพิตร ก็อย่างไร บุคคลชื่อว่าผู้มีดมืดไป
คู่ก่อนมหาบพิตร บุคคลบางคนในโลกนี้ เกิดมาภายหลังในตระกูลอันต่ำ คือ
ตระกูลจันทรกาล ตระกูลช่างจักสาน ตระกูลพราน ตระกูลช่างรถ หรือตระกูล
คนเทหยากเยื่อ ซึ่งขัดสน มีข้าวน้ำโภชนาหารน้อย เป็นอยู่ฝืดเคือง เป็น
ตระกูลที่หาอาหารและฝ้านุ่งห่มได้โดยยาก และเขาเป็นคนที่มิพิวพรรณทราม
ไม่น่าดูไม่น่าชม เป็นคนเล็กแคระ มีอาพาธมาก เป็นคนเสียจักษุ เป็นง่อย
เป็นคนกระจอกหรือเป็นเปลี้ย^๑ มักหาข้าว น้ำ ฝ้านุ่งห่ม ขวดยาน ดอกไม้
๑. คนกระจอก คือเดินขาเขยง ๆ คนเปลี้ย คือเป็นอัมพาต ตายแถบหนึ่ง

ของหอม เครื่องลูบไล้ ที่นอน ที่อยู่อาศัย เครื่องประทีปไม่ใคร่ได้ เขาฆ่า
ประพตีสุจริตด้วยกาย วาจา ใจ ครั้นเขาประพตีสุจริตด้วยกาย วาจา ใจ
แล้ว ครั้นตายไปย่อมเข้าถึงอบาย ทุคติ วินิบาต นรก คู่ก่อนมหาบพิตร
เปรียบเหมือนบุรุษพึงไปจากความมืดมืดสู่ความมืดมืด หรือพึงไปจากความ
มืดมืดสู่ความมืดมืด หรือพึงไปจากโลหิตอันมีมลทินสู่โลหิตอันมีมลทิน ฉนั้นใด
คู่ก่อนมหาบพิตร ตถาคตกล่าวว่ บุคคลนี้ มีอุปไมยฉนั้นนั้น คู่ก่อนมหาบพิตร
อย่างนี้แล บุคคลชื่อว่เป็นผู้มืดมามีตไป.

[๑๕๕] คู่ก่อนมหาบพิตร ก็อย่างไร บุคคลชื่อว่เป็นผู้มืดมาแล้ว
กลับสว่างไป คู่ก่อนมหาบพิตร บุคคลบางคนในโลกนี้ เป็นคนเกิดมาภายหลัง
ในตระกูลอันต่ำทราม คือตระกูลจัณฑาล ตระกูลช่างจักสาน ตระกูลพราน
ตระกูลช่างรถ หรือตระกูลคนเทหยากเขือ ชัดสน มีข้าวน้ำโภชนาหารน้อย
มีความเป็นอยู่ฝืดเคือง เป็นตระกูลที่หาอาหารและฝ้านุ่งห่มได้โดยยาก และ
เขาเป็นคนมีผิวพรรณทราม ไม่น่าดูไม่น่าชม เป็นคนเล็กแคระ มีอาพาธมาก
เป็นคนเสียดจัญ เป็นคนง่อย เป็นคนกระจอก หรือเป็นคนเปลี้ย มักหาข้าว
น้ำ ฝ้า ขวดยาน ดอกไม้ ของหอมเครื่องลูบไล้ ที่นอน ที่อยู่อาศัย และ
เครื่องประทีปไม่ใคร่ได้ แม้กระนั้น เขาก็ประพตีสุจริตด้วยกาย วาจา ใจ
ครั้นเขาประพตีสุจริตด้วยกาย วาจา ใจแล้ว ครั้นตายไป ย่อมเข้าถึงสุคติ-
โลกสวรรค์ คู่ก่อนมหาบพิตร เปรียบเหมือนบุรุษพึงขึ้นจากแผ่นดินสู่บัลลังก์
หรือพึงขึ้นจากบัลลังก์สู่หลังม้า หรือพึงขึ้นจากหลังม้าสู่คอช้าง หรือพึงขึ้นจาก
คอช้างสู่ปราสาท แม้ฉนั้นใด คู่ก่อนมหาบพิตร ตถาคตย่อมกล่าวว่ บุคคลนี้
มีอุปไมยฉนั้นนั้น คู่ก่อนมหาบพิตร อย่างนี้แล บุคคลชื่อว่เป็นผู้มืดมาแล้ว
กลับสว่างไป.

[๓๕๖] คุณก่อนมหาบพิตร ก็อย่างไร บุคคลชื่อว่าเป็นผู้สว่างมาแล้ว กลับมืดไป คุณก่อนมหาบพิตร บุคคลบางคนในโลกนี้ เป็นผู้เกิดมาภายหลัง ในตระกูลสูง คือตระกูลขัตติยมหาศาล ตระกูลพราหมณมหาศาล หรือตระกูล คฤหบดีมหาศาล มั่งคั่ง มีทรัพย์มาก มีโภคสมบัติมาก มีทองและเงินมากมาย มีของใช้น่าปลื้มใจมากมาย มีทรัพย์คือข้าวเปลือกมากมาย และเขาเป็นคนมี รูปงาม น่าดูน่าชม ประกอบด้วยความงามแห่งผิวเป็นเยี่ยม มักหาข้าว น้ำ ผ้า ยวดยาน ดอกไม้ ของหอม เครื่องลูบไล้ ที่นอน ที่อยู่อาศัย และ เครื่องประทีปได้สะดวก แต่เขากลับประพฤติดุจริตด้วยกาย วาจา ใจ ครั้น เขาประพฤติดุจริตด้วยกาย วาจา ใจแล้ว ตายไป ย่อมเข้าถึงอบาย ทุกคติ วินิบาต นรก คุณก่อนมหาบพิตร เปรียบเหมือนบุรุษลงจากปราสาทสู่คอกช้าง หรือลงจากคอกช้างสู่หลังม้า หรือลงจากหลังม้าสู่บัลลังก์ หรือลงจากบัลลังก์ สู่พื้นดิน หรือจากพื้นดินเข้าไปสู่ที่มีด แม้ฉนั้นใด คุณก่อนมหาบพิตร ตลาคด กล่าวว่าคุณคนนี้มีอุปไมยฉนั้นนั้น คุณก่อนมหาบพิตร อย่างนี้แล บุคคลชื่อว่าเป็นผู้สว่างมาแล้วกลับมืดไป.

[๓๕๗] คุณก่อนมหาบพิตร ก็อย่างไร บุคคลชื่อว่าเป็นผู้สว่างมาแล้ว สว่างไป คุณก่อนมหาบพิตร บุคคลบางคนในโลกนี้ เป็นคนเกิดมาภายหลังใน ตระกูลสูง คือตระกูลขัตติยมหาศาล ตระกูลพราหมณมหาศาล หรือตระกูล คฤหบดีมหาศาล อันมั่งคั่ง มีทรัพย์มาก มีโภคสมบัติมาก มีทองและเงิน มากมาย มีของใช้น่าปลื้มใจมากมาย มีทรัพย์คือข้าวเปลือกมากมาย และเขา เป็นคนมีรูปสวย น่าดูน่าชม ประกอบด้วยความงามแห่งผิวเป็นเยี่ยม มักหา ข้าว น้ำ ผ้า ยวดยาน ดอกไม้ ของหอม เครื่องลูบไล้ ที่นอน ที่อยู่อาศัย และเครื่องประทีปได้สะดวก เขาย่อมประพฤติดุจริตด้วยกาย วาจา ใจ ครั้น เขาประพฤติดุจริตด้วยกาย วาจา ใจแล้ว ตายไป ย่อมเข้าถึงสุคติโลกสวรรค์

ดูก่อนมหาบพิตร เปรียบเหมือนบุรุษพึงก้าวไปด้วยดีจากบัลลังก์สู่บัลลังก์ หรือพึงก้าวไปด้วยดีจากหลังม้าสู่หลังม้า หรือพึงก้าวไปด้วยดีจากคอช้างสู่คอช้าง หรือพึงก้าวไปด้วยดีจากปราสาทสู่ปราสาท แม้ฉันใด ดูก่อนมหาบพิตร ตถาคตย่อมกล่าวว่า บุคคลนี้มีอุปไมยฉันนั้น ดูก่อนมหาบพิตร อย่างนี้แล บุคคลชื่อว่าเป็นผู้สว่างมาแล้วสว่างไป. ดูก่อนมหาบพิตร บุคคล ๔ จำพวกนี้แล มีปรากฏอยู่ในโลก ดังนี้.

[๓๕๘] พระผู้มีพระภาคเจ้าผู้พระสุคตศาสดา ครั้นตรัสไวยากรณ์ คำร้อยแก้วนี้จบลงแล้ว จึงได้ตรัสพระคาถาคำร้อยกรองต่อไปอีกว่า

ดูก่อนมหาบพิตร บุรุษเข็ญใจไม่มี

ศรัทธา เป็นคนตระหนี่เหนียวแน่น มี
ความดำริชั่ว เป็นมิถิลาปฏิฐิ ไม่มี
ความเอื้อเฟื้อ ย่อมด่าย่อมบริภาษสมณะหรือ
พราหมณ์หรือวณิกอื่น ๆ เขาเป็นคนไม่
มีประโยชน์ เป็นคนมักขี้แข็งเคียด ย่อมห้าม
คนที่กำลังจะให้โภชนาหารแก่คนที่ขอ
ดูก่อนมหาบพิตรผู้เป็นใหญ่แห่งประชา
ราชกัณฑ์ คนเช่นนั้นเมื่อตายไป ย่อมเข้า
ถึงนรกอันโหดร้าย นี้ชื่อว่าผู้มีตแล้วมีตไป.

ดูก่อนมหาบพิตร บุรุษ (บางคน)

เป็นคนเข็ญใจ (แต่) เป็นคนมีศรัทธา ไม่
มีความตระหนี่ เขามีความดำริประเสริฐ
มีใจไม่ฟุ้งซ่าน ย่อมให้ทาน ย่อมลูกรับ

สมณะหรือพราหมณ์ หรือวณิพกอื่น ๆ
ยอมสำเหนียกในจรรยาอันเรียบร้อย ไม่
ห้ามคนที่กำลังจะให้โภชนาหารแก่คนที่ขอ
ดูก่อนมหาบพิตรผู้เป็นใหญ่แห่งประชา-
ราชกูร์ คนเช่นนั้นเมื่อตายไป ย่อมเข้าถึง
ไตรทิพสถาน นี้ชื่อว่าผู้มีดีแล้วกลับสว่าง
ไป.

ดูก่อนมหาบพิตร บุรุษ (บางคน)
ถึงหากจะมั่งมี (แต่) ไม่มีศรัทธา เป็นคน
มีความตระหนี่เหนียวแน่น มีความคำริชฉ์
เป็นมิจฉาทิฎฐิ ไม่มีความเอื้อเฟื้อ ย่อมคำ
ยอมบริภาษสมณะหรือพราหมณ์ หรือ
วณิพกอื่น ๆ เขาเป็นคนไม่มีประโยชน์
เป็นคนมักจึ่งเคียด ย่อมห้ามคนที่กำลัง
จะให้โภชนาหารแก่คนที่ขอ ดูก่อน
มหาบพิตรผู้เป็นใหญ่แห่งประชาราชกูร์
คนเช่นนั้นเมื่อตายไป ย่อมเข้าถึงนรก
อันโหดร้าย นี้ชื่อว่า ผู้สว่างมาแล้วกลับ
มืดไป.

ดูก่อนมหาบพิตร บุรุษ (บางคน)
ถึงหากจะมั่งมี ก็เป็นคนมีศรัทธา ไม่มี
ความตระหนี่ เขามีความคำริประเสริฐ
มีใจไม่ฟุ้งซ่าน ย่อมไม่ทาน ย่อมลูกรับ

สมณะหรือพราหมณ์ หรือแม่ฉัพกอื่น ๆ
ยอมสำเหนียกในจรรยาอันเรียบร้อย ไม่
ห้ามคนที่กำลังจะให้โภชนาหารแก่ผู้ที่
ขอ คู่ก่อนมหาบพิตรผู้เป็นใหญ่แห่งประ-
ชาราษฎร์ คนเช่นนั้นเมื่อตายไป ย่อมเข้า
ถึงไตรทิพสถาน นี้ชื่อว่าผู้สว่างมาแล้ว
สว่างไป ดังนี้.

อรรถถาปุคคลสูตร

ฟังทราบวินิจฉัยในปุคคลสูตรที่ ๑ วรรคที่ ๓ ต่อไป :-

บุคคลชื่อว่า **ตมะ** มีคมา เพราะประกอบด้วยความมืดมีชาติเป็นต้น ในภายหลัง ในตระกูลที่ต่ำ ที่ชื่อว่า **ตมปรายณะ** มีคไป เพราะเข้าถึง ความมืดคือนรกซ้ำอีก ด้วยกายทุจริตเป็นต้น. ดังนั้น จึงเป็นอันท่านกล่าว ถึงความมืดคือขันธ แม้ด้วยบททั้งสอง ที่ชื่อว่า **โชติ** สว่างมากก็เพราะ ประกอบด้วยความสว่างมีชาติเป็นต้นในภายหลังในตระกูลมั่งมี. ท่านอธิบายว่า เป็นผู้สว่าง. ที่ชื่อว่า **โชติปรายณะ** สว่างไป เพราะเข้าถึงความสว่างคือการ เข้าถึงสวรรค์อีกต่อ ด้วยกายสุจริตเป็นต้น. ฟังทราบบุคคลทั้งสอง แม้นอกนี้โดยนัยนี้.

บทว่า **เวณกุล** ได้แก่ตระกูลช่างสาน. บทว่า **เนสาทกุล** ได้แก่ตระกูลของพวกพรานล่าเนื้อเป็นต้น. บทว่า **รถการกุล** ได้แก่ตระกูลช่างหนัง. บทว่า **ปุกกุสกุล** ได้แก่ตระกูลคนทิ้งดอกไม้เป็นต้น. บทว่า **กสิรวุตติเก** ได้แก่ดำรงชีพล่าเหยื่อ. บทว่า **ทพฺพญโณ** ได้แก่ มีผิวดังดอกไม้ไหม้ เหมือนปัสสาวะจุกลูกฝู่น.

บทว่า **ทพฺพสุลิโก** ได้แก่ ผู้พบเห็นไม่ชอบใจ แม้แต่แม่บังเกิดเกล้า. บทว่า **โอโกภูมาโก** ได้แก่ เป็นคนเดียว. บทว่า **กาโณ** ได้แก่ เป็นคนตาบอดข้างเดียวหรือตาบอดสองข้าง. บทว่า **กุณิ** ได้แก่ มีง่อยข้างเดียวหรือมีง่อยสองข้าง. บทว่า **ขณฺโฆ** ได้แก่ มีเท้าง่อยข้างเดียวหรือเท้าง่อยสองข้าง. บทว่า **ปกุขหโต** ได้แก่ คนมีสี่ข้าง ถูกลมขจัดเสียแล้ว คือคน

เปลี้ย [อัมพาต]. บทว่า **ปทีเปยฺยสุส** ได้แก่เครื่องอุปกรรมแห่งประทีป มีน้ำและภาชนะน้ำมันเป็นต้น. ในคำว่า **เอว โข มหาราช** นี้ท่านกล่าวว่า บุคคลคนหนึ่ง ไม่ทันเห็นแสงสว่างภายนอกก็มาตายเสียในท้องแม่มันเอง บังเกิดในอบาย ท่องเที่ยวอยู่ตลอดกับแม่ทั้งสิ้น บุคคลแม่นั้น ชื่อว่ามีดมามีตไปแท้. ก็บุคคลผู้มีดมามีตไปนั้น พึงเป็นบุคคลหลอกลวง ด้วยว่าบุคคลหลอกลวง ย่อมได้รับผลิตผลเห็นปานนี้.

ก็ในคำนี้ ท่านแสดงถึงความวิบัติแห่งการมา และความวิบัติแห่งปัจจัยที่เกิดขึ้นในอดีต ด้วยคำว่า **นิจฺกุล ปจฺจนา ชาโต โหติ จณฺฑาล- กุลวา** เป็นต้น. แสดงถึงความวิบัติแห่งปัจจัยในปัจจุบัน ด้วยคำว่า **ทลิตฺเท** เป็นต้น. แสดงถึงความวิบัติแห่งอรรถภาพ ด้วยคำว่า **กสิรวุตฺติเก** เป็นต้น. แสดงถึงการประจบเหตุแห่งทุกข์ ด้วยคำว่า **พหฺวาพาโร** เป็นต้น. แสดงถึงความวิบัติเหตุแห่งสุข และความวิบัติแห่งเครื่องอุปโภค ด้วยคำว่า **น ลภี** เป็นต้น. แสดงถึงการประจบเหตุแห่งความเป็นผู้มีตไป ด้วยคำว่า **กาเยน ทฺวจริตฺ** เป็นต้น. แสดงถึงความเข้าถึงความมืดที่เป็นไปภายภาคหน้า ด้วยคำว่า **กายสุส เกทา** เป็นต้น. พึงทราบฝ่ายขาวโดยนัยตรงข้ามกับฝ่ายดำที่กล่าวมาแล้ว.

บทว่า **อกุโอสติ** ได้แก่ ค่าด้วยเรื่องที่ใช้ค่า ๑๐ เรื่อง. บทว่า **ปริภาสติ** ได้แก่ บริภาษค่ากระทบกระเทียบ ด้วยคำตะคอกว่า เหตุไร พวกเจ้าจึงหยุดงานกสิกรรมเป็นต้นของข้า พวกเจ้าทำกันแล้วหรือดังนี้ เป็นต้น. บทว่า **อพฺยคุมฺนโส** ได้แก่ มีจิตมีอารมณ์อันเดียว.

จบอรรถกถาบุคคลสูตรที่ ๑

๒. อัยยิกาสูตร

[๓๕๕] สāvāditinīṭhan.

ครั้งนั้นเป็นเวลากลางวัน พระเจ้าปเสนทิโกศลเสด็จเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า ถวายอภิวัตแล้ว ประทับอยู่ ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง.

พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสกะท้าวเธอว่า เชิญเถิดมหาบพิตร พระองค์เสด็จจากไหนมาแต่วัน.

พระเจ้าปเสนทิโกศลทูลว่า พระพุทธเจ้าข้า พระอัยยิกาของข้าพระองค์ ผู้ทรงชรา เป็นผู้เฒ่า เป็นผู้ใหญ่ ล่วงกาลผ่านวัย มีพระชนม์ ๑๒๐ พรรษา ได้เสด็จทิวคตเสียแล้ว ท่านเป็นที่รัก เป็นที่พอใจของข้าพระองค์มาก พระเจ้าข้า หากข้าพระองค์จะพึงได้สมหวังว่า ขอพระอัยยิกาเจ้าของเราอย่าได้เสด็จทิวคตเลย ดังนี้ แม้ด้วยใช้ช้างแก้วแลกล้ำไชรี้ ข้าพระองค์พึงให้แม่ซึ่งช้างแก้วเพื่อให้ได้สมหวัง ดังนี้ พระเจ้าข้า หากข้าพระองค์จะพึงได้สมหวังว่า ขอพระอัยยิกาเจ้าของเราอย่าได้เสด็จทิวคตเลย แม้ด้วยใช้ม้าแก้วแลกล้ำไชรี้ ข้าพระองค์พึงให้แม่ซึ่งม้าแก้วเพื่อให้ได้สมหวัง พระเจ้าข้า หากข้าพระองค์จะพึงได้สมหวังว่า ขอพระอัยยิกาเจ้าของเราอย่าได้เสด็จทิวคตเลย ดังนี้ แม้ด้วยใช้บ้านส่วยแลกล้ำไชรี้ ข้าพระองค์พึงให้แม่ซึ่งบ้านส่วยเพื่อให้ได้สมหวัง พระเจ้าข้า หากข้าพระองค์จะพึงได้สมหวังว่า ขอพระอัยยิกาเจ้าของเราอย่าได้เสด็จทิวคตเลย ดังนี้ แม้ด้วยใช้ชนบทแลกล้ำไชรี้ ข้าพระองค์พึงให้แม่ซึ่งชนบทเพื่อให้ได้สมหวัง พระเจ้าข้า. พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสค้ำนี้ไว้ว่า สัตว์ทั้งหลายทั้งปวง มีมรณะเป็นธรรมดา มีมรณะเป็นที่สุด ไม่ล่วงพ้นมรณะไปได้เลย

ดังนี้ พระเจ้าปเสนทิโกศลทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ คำที่ตรัสนั้น เป็น คำครัสที่ชอบ เป็นของอัครรรย์ ไม่เคยมีมาแล้ว.

[๔๐๐] พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า ข้อนั้นเป็นอย่างนั้น มหาบพิตร ข้อนั้นเป็นอย่างนั้น มหาบพิตร สัตว์ทั้งหลายทั้งปวง มีความตายเป็นธรรมดา มีความตายเป็นที่สุด ไม่ล่วงพ้นความตายไปได้เลย คู่ก่อนมหาบพิตร ภาชนะ ดิน ชนิดใดชนิดหนึ่ง ทั้งที่ดิบทั้งที่สุก ภาชนะดินเหล่านั้นทั้งหมด มีความแตกเป็นธรรมดา มีความแตกเป็นที่สุด ไม่ล่วงพ้นความแตกไปได้เลย แม้ ฉันทใด คู่ก่อนมหาบพิตร สัตว์ทั้งหลายทั้งปวง มีความตายเป็นธรรมดา มีความตายเป็นที่สุด ไม่ล่วงพ้นความตายไปได้เลย ฉันทนั้นเหมือนกัน.

[๔๐๑] พระผู้มีพระภาคเจ้าผู้พระสุคตศาสดา ครั้นตรัสไวยากรณ์คำ ร้อยแก้วนี้จบลงแล้ว จึงได้ตรัสพระคาถาคำร้อยกรองต่อไปอีกว่า

สัตว์ทั้งปวงจักตาย เพราะชีวิตมี

ความตายเป็นที่สุด สัตว์ทั้งหลายจักไปตาม
กรรม เข้าถึงผลแห่งบุญและบาป คือผู้มี
กรรมเป็นบาป จักไปสู่นรก ส่วนผู้มีกรรม
เป็นบุญ จักไปสู่สุคติ.

เพราะฉะนั้น เมื่อสั่งสมกรรมอันมี
ผลในภายหน้าพึงทำแต่กรรมงามนี้ บุญ
ทั้งหลายย่อมเป็นที่พึงของสัตว์ทั้งหลาย
ในปรโลก.

อรรถกถาอัยยิกาสูตร

พึงทราบวินิจฉัยในอัยยิกาสูตรที่ ๒ ต่อไป :-

บทว่า **ชิลฺลา** ได้แก่ แก้วเพราะชรา. บทว่า **วฺจฺจมา** ได้แก่
เจริญโดยวัย. บทว่า **มหลฺลิกา** ได้แก่ แก้วเผ่าโดยชาติ. บทว่า **อฑฺฐตา**
ได้แก่ ล่วงกาลไกล คือกาลนาน. บทว่า **วโยนุปฺปตฺตา** ได้แก่ ถึงปัจฉิมวัย.
บทว่า **ปิย มนาปา** ความว่า ได้ยินว่า เมื่อพระชนนีของพระราชาทิวงคต
แล้ว พระราชาก็ทรงสถาปนาพระอัยยิกาไว้ในตำแหน่งพระชนนีแล้วทรงทนุ-
บำรุง ด้วยเหตุนี้ ท้าวเธอจึงทรงมีความรักแรงกล้าในพระอัยยิกา เพราะ
ฉะนั้น จึงตรัสอย่างนี้. บทว่า **หตุริตฺตเนน** ความว่า ช้างมีค่าแสนหนึ่ง
ประดับด้วยเครื่องประดับมีค่าแสนหนึ่ง ชื่อว่า **หัตถิรฺตนะ**. แม้ใน **อัสสรฺตนะ**
ก็นัยนี้เหมือนกัน. แม้บ้านส่วย ก็คือหมู่บ้านที่มีรายได้เกิดขึ้นแสนหนึ่งนั่นเอง.
บทว่า **สพฺพานิ ตานิ เกปนธฺมมานิ** ความว่า บรรดาภาชนะของช่างหม้อ
เหล่านั้น ภาชนะบางอันที่ช่างหม้อกำลังทำอยู่นั้นแหละ ย่อมแตกได้ บางอัน
ทำเสร็จแล้ว เอาออกจากเป็นหมุนก็แตก บางอันเอาออกแล้วพอวางลงที่พื้น
ก็แตก บางอันอยู่ได้เกินไปกว่านั้นก็แตก แม้ในสัตว์ทั้งหลาย ก็อย่างนั้นเหมือน
กัน บางคนเมื่อมารดาตายทั้งกลม ไม่ทันออกจากท้องมารดา ก็ตาย บางคนพอ
คลอดก็ตาย บางคนอยู่ได้เกินไปกว่านั้นก็ตาย เพราะฉะนั้น พระผู้มีพระ-
ภาคเจ้าจึงตรัสอย่างนี้.

จบอรรถกถาอัยยิกาสูตรที่ ๒

๓. โลกสูตร

[๔๐๒] สาวัตถินิทาน.

พระเจ้าปเสนทิโกศลประทับนั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่งแล้วได้ทูลพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า พระเจ้าข้า ธรรมเท่าไรหนอแลเมื่อเกิดขึ้นแก่โลก ย่อมเกิดขึ้นเพื่อไม่เป็นประโยชน์เกื้อกูล เพื่อทุกข์ เพื่อความอยู่ไม่สำราญ.

[๔๐๓] พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า ดูก่อนมหาบพิตร ธรรม ๓ อย่าง เมื่อเกิดขึ้นแก่โลก ย่อมเกิดขึ้นเพื่อไม่เป็นประโยชน์เกื้อกูล เพื่อทุกข์ เพื่อความอยู่ไม่สำราญ ธรรม ๓ อย่างเป็นไฉน.

๑. ดูก่อนมหาบพิตร ธรรมคือโลภะความโลภ เมื่อเกิดขึ้นแก่โลก ย่อมเกิดขึ้นเพื่อไม่เป็นประโยชน์เกื้อกูล เพื่อทุกข์ เพื่อความอยู่ไม่สำราญ.

๒. ดูก่อนมหาบพิตร ธรรมคือโทสะความโกรธ เมื่อเกิดขึ้นแก่โลก ย่อมเกิดขึ้นเพื่อไม่เป็นประโยชน์เกื้อกูล เพื่อทุกข์ เพื่อความอยู่ไม่สำราญ.

๓. ดูก่อนมหาบพิตร ธรรมคือโมหะความหลง เมื่อเกิดขึ้นแก่โลก ย่อมเกิดขึ้นเพื่อไม่เป็นประโยชน์เกื้อกูล เพื่อทุกข์ เพื่อความอยู่ไม่สำราญ.

ดูก่อนมหาบพิตร ธรรม ๓ อย่างนี้แล เมื่อเกิดขึ้นแก่โลก ย่อมเกิดขึ้นเพื่อไม่เป็นประโยชน์เกื้อกูล เพื่อทุกข์ เพื่อความอยู่ไม่สำราญ.

[๔๐๔] พระผู้มีพระภาคเจ้าผู้พระสุคตศาสดา ครั้นตรัสไวยากรณ์คำ ร้อยแก้วนี้จบลงแล้ว จึงได้ตรัสศาสดาคำร้อยกรองต่อไปอีกว่า

โลภะ โทสะ และโมหะ อันบังเกิด

แก้ตนย่อมทำลายบุรุษ ผู้มีใจบาป ดูจ

ขุยไฟทำลายต้นไฟ ฉะนั้น.

อรรถกถาโลกสูตร

ในโลกสูตรที่ ๓ คำทั้งหมดมีเนื้อความง่ายทั้งนั้น.

๔. อีสัตถสูตร

[๔๐๕] สาวัดถีนิทาน.

พระเจ้าปเสนทิโกศลประทับนั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่งแล้ว ได้ทูล
พระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ทาน บุคคลควรให้ในที่ไหนหนอ.

พ. คุณก่อนมหาบพิตร ควรให้ในที่ที่จิตเลื่อมใส.

ป. ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ และทานที่ให้แล้วในที่ไหนจึงมีผลมาก.

[๔๐๖] พ. คุณก่อนมหาบพิตร ทานควรให้ในที่ไหนนั้นเป็นข้อหนึ่ง
และทานที่ให้แล้วในที่ไหนจึงมีผลมาก นั้นเป็นอีกข้อหนึ่ง คุณก่อนมหาบพิตร
ทานที่ให้แล้วแก่ผู้มีศีลแลมีผลมาก ทานที่ให้แล้วในผู้ทุศีลหาจะมีผลมากไม่
คุณก่อนมหาบพิตร ด้วยเหตุนี้ อาตมภาพจักย้อนถามมหาบพิตรในปัญหาข้อ
นั้นบ้าง. มหาบพิตรพอพระทัยอย่างไร พึงพยากรณ์อย่างนั้น

[๔๐๗] มหาบพิตรจะสำคัญความข้อนั้นเป็นไฉน ณ ที่นี้การยุทธ์
พึงปรากฏเฉพาะหน้าแต่พระองค์ สงครามพึงประชิดกัน ถ้าเจ้าหนุ่ม ๆ ผู้ไม่
ได้ศึกษา ไม่ได้หัดมือ ไม่มีความชำนาญ ไม่ได้ประลองการยิง เป็นคน
จีจลาด หวาดสะดุ้ง มักวิงหนี พึงมาอาสาไชร้ พระองค์พึงทรงชুবเลียงบรุษ
นั้นหรือ และพระองค์ยังจะทรงต้องการบรุษเช่นนั้นหรือ.

ป. ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ หม่อมฉันไม่พึงชুবเลียงบรุษเช่นนั้น
และหม่อมฉันไม่ต้องการบรุษเช่นนั้นเลย.

พ. ถ้าว่า พรามณ์หนุ่ม ผู้ไม่ได้ศึกษา ฯลฯ พึงมาอาสาไชร้ ฯลฯ
ถ้าว่าแพศย์หนุ่ม ผู้ไม่ได้ศึกษา ฯลฯ พึงมาอาสาไชร้ ฯลฯ ถ้าว่าสุทรหนุ่ม
ผู้ไม่ได้ศึกษา ฯลฯ พึงมาอาสาไชร้ พระองค์พึงทรงชুবเลียงบรุษนั้นหรือ
และพระองค์ยังจะทรงต้องการบรุษเช่นนั้นหรือ.

ป. ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ หม่อมฉันไม่พึงชুবเลียงบุรุษนั้น และ หม่อมฉันไม่พึงต้องการบุรุษเช่นนั้นแล.

[๔๐๘] พ. คู่ก่อนมหาบพิตร พระองค์จะทรงสำคัญความข้อนั้น เป็นไฉน ณ ที่นี้การขุทพึงปรากฏแก่พระองค์ สงครามพึงประชิดกัน ถ้าว่า เจ้าหนุ่ม ๆ ผู้ศึกษาดีแล้ว ได้หัดมือแล้ว มีความชำนาญแล้ว ได้ประลอง การยิงมาแล้ว ไม่เป็นคนขี้ลาด ไม่หวาดสะดุ้ง ไม่วิงหนี พึงมาอาสาไשר์ พระองค์พึงทรงชুবเลียงบุรุษนั้นหรือ และพระองค์พึงทรงต้องการบุรุษเช่นนั้นหรือ.

ป. ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ หม่อมฉันพึงชুবเลียงบุรุษนั้น และ หม่อมฉันพึงต้องการบุรุษเช่นนั้น.

พ. ถ้าว่าพราหมณ์หนุ่ม ผู้ศึกษาดีแล้ว ฯลฯ พึงมาอาสาไשר์ ฯลฯ ถ้าว่า แพศย์หนุ่ม ผู้ศึกษาดีแล้ว ฯลฯ พึงมาอาสาไשר์ ฯลฯ ถ้าว่า ศูทรหนุ่ม ผู้ศึกษาดีแล้ว ฯลฯ พึงมาอาสาไשר์ พระองค์จะพึงทรงชুবเลียงบุรุษนั้นหรือ และพระองค์จะพึงทรงต้องการบุรุษเช่นนั้นหรือ.

ป. ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ หม่อมฉันพึงชুবเลียงบุรุษนั้น และ หม่อมฉันพึงต้องการบุรุษเช่นนั้น.

[๔๐๙] พ. ฉะนั้นนั้นแล มหาบพิตร แม้หากว่า กุลบุตรออกจาก เรือนไม่มีเรือน บวชจากตระกูลไร ๆ และกุลบุตรนั้น เป็นผู้ละองค์ ๕ ได้ แล้ว เป็นผู้ประกอบแล้วด้วยองค์ ๕ ทานที่ให้แล้วในกุลบุตรนั้น ย่อมมีผลมาก องค์ ๕ อันกุลบุตรนั้นละได้แล้วเป็นไฉน กามฉันทะอันกุลบุตรนั้นละได้แล้ว พยาบาทอันกุลบุตรนั้นละได้แล้ว ถีนมิทธะอันกุลบุตรนั้นละได้แล้ว อุทธัจจ- กุกกุจจะอันกุลบุตรนั้นละได้แล้ว วิจิกิจฉาอันกุลบุตรนั้นละได้แล้ว องค์ ๕ เหล่านี้อันกุลบุตรนั้นละได้แล้ว กุลบุตรนั้นเป็นผู้ประกอบด้วยองค์ ๕ เป็นไฉน

กฤษณนั้นเป็นผู้ประกอบด้วยศีลขันธ ของพระอเสขะ ประกอบด้วยสมาธิขันธ
ของพระอเสขะ ประกอบด้วยปัญญาขันธของพระอเสขะ ประกอบด้วยวิมุตติ-
ขันธของพระอเสขะ ประกอบด้วยวิมุตติญาณทัสสนขันธของพระอเสขะ
กฤษณนั้นเป็นผู้ประกอบแล้วด้วยองค์ ๕ เหล่านี้ ทานที่ให้แล้วในกฤษณผู้
ละองค์ ๕ ได้แล้ว ผู้ประกอบแล้วด้วยองค์ ๕ ดังนี้ ย่อมมีผลมาก.

[๕๑๐] พระผู้มีพระภาคเจ้าผู้พระสุคตศาสดา ครั้นตรัสไวยากรณ์
คำร้อยแก้วนี้จบลงแล้ว จึงได้ตรัสคาถาคำร้อยกรองต่อไปอีกว่า

คิลปะธนู กำลังเข้มแข็ง และความ

กล้าหาญมีอยู่ในชายหนุ่มผู้ใด พระราช
ผู้ทรงการยุทธ์ พึงทรงชบเลี้ยงชายหนุ่ม
เช่นนั้น ไม่พึงทรงชบเลี้ยงชายหนุ่มผู้ไม่
กล้าหาญ เพราะเหตุแห่งชาติ ฉนั้นใด.

ธรรมะคือขันติ และโสรจจะ ตั้งอยู่
แล้วในบุคคลใด บุคคลพึงบูชาบุคคลนั้น
ผู้มีปัญญา มีความประพฤติเยี่ยงพระอริยะ
แม้มาชาติต่ำ ฉนั้นนั่นเหมือนกัน.

พึงสร้างอาศรมอันเป็นที่รื่นรมย์
อาราธนาพระพหูสูตทั้งหลายให้อยู่ ณ ที่นั้น
พึงสร้างบ่อน้ำไว้ในป่าที่กั้นดาร์น้ำ และ
สร้างสะพานในที่เป้นหล่ม พึงถวาย ข้าว
น้ำ ของเคี้ยว ผ้า และเสนาสนะในทาน
ผู้ชื้อตรงทั้งหลาย ด้วยน้ำใจอันผ่องใส

เมฆมีสายฟ้าแลบแปลบปลาบ (เมฆอัน
ประกอบด้วยท้องแควแห่งสายฟ้า) มียอด
ตั้งร้อยกระหึ่มอยู่ ทำแผ่นดินให้โงกชุ่มอยู่
ย่อมทำที่ดอนและที่ลุ่มให้เต็ม แม้ฉันใด.

ทายกผู้มีศรัทธา เป็นบัณฑิตได้ฟัง
แล้ว ตกแต่งโภชนาหารเลี้ยงวณิพก ด้วย
ข้าวน้ำให้อิ่มหนา บันเทิงใจ เทียวไปใน
โรงทาน สั่งว่า ท่านทั้งหลายจงให้ ท่าน
ทั้งหลายจงให้ ดังนี้ และทายกนั้นบันลือ
เสียงเหมือนเสียงกระหึ่มแห่งเมฆ เมื่อฝน
กำลังตก ธารแห่งบุญอันไพบูลย์นั้น
ย่อมหลังรดทายกผู้ให้ฉันนั้น.

อรรถกถาสัตตสูตร

การตั้งขึ้นแห่งอิสัตตสูตรที่ ๔ มีอรรถูปัตติ เหตุเกิดเรื่องดังนี้ :-

ได้ยินว่า ในปฐมโพธิกาล พระผู้มีพระภาคเจ้า และภิกษุสงฆ์มีลาภสักการะเกิดขึ้นเป็นอันมาก. เหล่าเดียรถีย์เสื่อมลาภสักการะ ก็เที่ยวพุดไปในตระกูลทั้งหลาย อย่างนี้ว่า พระสมณโคดมกล่าวอย่างนี้ว่า พึงให้ทานแก่เราเท่านั้น ไม่พึงให้ทานแก่พวกอื่น พึงให้ทานแก่สาวกของเราเท่านั้น ไม่พึงให้ทานแก่เหล่าสาวกของพวกอื่น ทานที่ให้แก่เราเท่านั้นมีผลมาก ทานที่ให้แก่พวกอื่น ไม่มีผลมาก ทานที่ให้แก่สาวกของเราเท่านั้น มีผลมาก ทานที่ให้แก่เหล่าสาวกของพวกอื่น ไม่มีผลมาก. แม้ทั้งที่ตนเองก็ยังอาศัยภิกษาจากรวรรณะหรือที่มาทำอันตรายแก่ปัจเจก ๔ ของพวกอื่น ซึ่งก็อาศัยภิกษาจากรเหมือนกัน พระสมณโคดมทำไม่ถูก ไม่สมควรเลย ถ้อยคำนั้นก็แผ่กระจายไปถึงราชสกุล. พระราชาทรงสดับแล้ว ทรงพระดำริว่า มิใช่ฐานะเลย (เป็นไปไม่ได้) ที่พระตถาคตจะพึงทรงทำอันตรายแก่สาวกของตนพวกอื่น มีแต่คนอื่นเหล่านั้น กระเสือกกระสน เพื่อไม่ให้มีลาภ เพื่อไม่ให้มียศแก่พระตถาคต ถ้าเรายังอยู่ในที่นี้แหละ ก็จะพึงพุดว่า พวกท่านอย่าพุดอย่างนี้ พระศาสดาย่อมไม่ตรัสอย่างนั้น ถ้อยคำนั้น ไม่พึงถึงความไม่มีมลทินโทษ เราจักทำถ้อยคำนั้นให้หมดมลทิน ในเวลาที่มหาชนนี้ชุมนุมกัน จึงทรงนิ่งรอกอขวันมหรสพวันหนึ่งอยู่.

สมัยต่อมา เมื่อมหาชนชุมนุมกัน พระราชาทรงพระดำริว่า เวลานี้เป็นกาลแห่งมหรสพนี้ แล้วโปรดให้ตีกลองประกาศไปในพระนครว่า คนทั้งหลายไม่ว่ามีศรัทธาหรือไม่มีศรัทธา เป็นสัมมาทิฎฐิ หรือมิจฉาทิฎฐิ ยกเว้น

เด็กหรือสตรีเฝ้าเรือน ต้องไปยังพระวิหาร ผู้ใดไม่ไปจะต้องถูกปรับไหม ๕๐ กหาปณะ แม้พระองค์เอง ก็ทรงสงสนานแต่เช้าตรู่ เสวยพระกระยาหาร เข้าแล้ว ทรงประดับพระองค์ด้วยเครื่องประดับทุกอย่าง แล้วได้เสด็จไปยัง พระวิหาร พร้อมด้วยหมู่ทหารหมู่ใหญ่ เมื่อกำลังเสด็จ ทรงพระดำริว่า เราจักทูลถามปัญหาที่ไม่ควรจะถามอย่างนี้ว่า ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า เขาว่า พระองค์ตรัสว่า ฟังให้ท่านแก่เราเท่านั้น ฯลฯ ท่านที่ให้แก่เหล่าสาวกของ คนพวกอื่น ไม่มีผลมาก ดังนี้ ก็พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสตอบปัญหาของเรา ก็จักทรงทำลายวาตะของเหล่าเดียรฉิย์ได้ในที่สุด ท้าวเธอเมื่อทรงทูลถามปัญหา จึงตรัสว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ บุคคลควรให้ท่านในที่ไหนหนอ. บทว่า ยตุถ ความว่า จิตเลื่อมใสในบุคคลใด ฟังให้ท่านในบุคคลนั้น หรือฟังให้ แก่บุคคลนั้น.

เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสอย่างนี้ พระราชาที่ทอดพระเนตรดูเหล่า ผู้คนที่บอกกล่าวคำของเหล่าเดียรฉิย์. ผู้คนเหล่านั้นพอสบพระเนตรพระราชา ก็ก่อกว้าง ก้มหน้ายื่นเอาหัวนิ้วเท้าขุดพื้นดิน. พระราชาเมื่อจะทรงประกาศ แก่มหาชน ก็ได้ตรัสด้วยพระสุรเสียงอันดัง บทเดียวเท่านั้นว่า พวกเดียรฉิย์ถูก ขจัดแล้ว ครั้นตรัสพระดำรัสอย่างนี้แล้ว จึงทูลถามว่า ข้าแต่พระผู้มีพระ- ภาคเจ้า ขึ้นชื่อว่า จิตยอมเลื่อมใสในเหล่านีครนธ้อเจลกและปริพาชกเป็นต้น เหล่าใดเหล่าหนึ่ง ก็ท่านที่ให้แล้วในคนพวกไหนเล่ามีผลมาก. บทว่า อญฺญ โข เอตฺ ความว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า ถวายพระพร มหาบพิตรตรัสถาม ครั้งแรกอย่างหนึ่ง ครั้งหลังก็ทรงกำหนดอีกอย่างหนึ่ง แม้การตอบปัญหานี้ ก็เป็นภาระหน้าที่ของอาตมภาพ จึงตรัสว่า สีลวโต โข เป็นต้น. บรรดาบท เหล่านั้น บทว่า อิธ ตยสุส แยกเป็น อิธ เต อสุส การยุทธ์ฟังปรากฏ ต่อมหาบพิตรในที่นี้. บทว่า สมฺปพฺยุพฺโห แปลว่า ปะทะกันเป็นกลุ่ม ๆ

บทว่า **อสิกฺขิโต** ได้แก่ ไม่ศึกษาในธนูศิลป์. บทว่า **อกตหตุโธ** ได้แก่ มีมือยังไม่พร้อม โดยการพันมือเป็นต้น. บทว่า **อกตโยคุโธ** ได้แก่ ยังฝึกไม่ชำนาญ ในการกองหญากองดินเป็นต้น. บทว่า **อกตฺปลาสน** ได้แก่ ฝีมือยังธนูยังมีได้แสดง [ประลอง] ต่อพระราชามหาอมาตย์ของพระราช. บทว่า **จมฺภี** ได้แก่ มีกายสั้นเตา.

ในบทว่า **กามจฺนุโท ปหิโน** เป็นต้น กามจันตะ เป็นอันละได้ด้วยพระอรหัตมรรค. พยาบาท ละได้ด้วยอนาคามิมรรค. ถีนมิทระและอุทฺธจจะ ก็ละได้ด้วยอรหัตมรรคเหมือนกัน กุกฺกจจะ ละได้ด้วยมรรคที่ ๓ เหมือนกัน วิจิจจจา เป็นอันละได้ด้วยมรรคแรก. บทว่า **อเสกฺขเณ สีสกฺขนฺเชน** ความว่า สีสันธุ์ของพระอเสกจะ ชื่อว่า สีสันธุ์ ฝ่ายอเสกจะ. ในบททุกบท ก็นัยนี้. ก็บรรดาบทเหล่านั้น สีสสมาธิปัญญาและวิมุตติ ทั้งโลกิยะและโลกุตระ ท่านกล่าวด้วย ๔ บทต้น วิมุตติญาณทัสสนะ ย่อมเป็นปัจจุเวกขณญาณ ปัจจุเวกขณญาณนั้น เป็นโลกิยะเท่านั้น.

บทว่า **อิสฺสตุถิ** ได้แก่ ธนูศิลป์. ในบทว่า **พลวิริย** นี้ วาโยธาตุ ชื่อว่า พละ วิริยะก็คือความเพียรทางกายทางจิต. บทว่า **ภเร** แปลว่า ฟิงเลี้ยง. บทว่า **นาสุริ ชาติปจฺจยา** ความว่า ไม่ฟิงเลี้ยงคนไม่กล้า เพราะถือชาติเป็นเหตุ อย่างนี้ว่า ผู้นี้สมบุรณด้วยชาติ.

อธิวาสนขันติ ชื่อว่า ขันติ ในคำว่า **ขมฺภูติโสฺรจฺจ** นี้. บทว่า **โสฺรจฺจ** ได้แก่ พระอรหัต. บทว่า **ชมฺภูมา** ได้แก่ ธรรมทั้งสองนี้. บทว่า **อสฺสเม** แปลว่า ที่อยู่. บทว่า **วิวเน** แปลว่า ที่เป็นป่า อธิบายว่า ฟิงสร้างสระโบกขรณี ๔ เหลี่ยมเป็นต้นในป่าที่ไม่มีน้ำ. บทว่า **ทฺกุเค** ได้แก่ ในที่ขลุขละ. บทว่า **สฺงกฺมนานิ** ความว่า ฟิงทำทางเดิน มีทรายสะอาด เกลี่ยเรียบ ๕๐-๖๐ ศอก.

บัดนี้ เมื่อจะตรัสบอกธรรมเนียมภิกขจาร ของเหล่าภิกษุผู้อยู่ใน
เสนาสนะป่าเหล่านั้น จึงตรัสว่า **อนุนปานิ** เป็นต้น. บรรดาบทเหล่านั้น
บทว่า **เสนาสนานิ** ได้แก่ เตียงและตั้ง เป็นต้น. บทว่า **วิปฺสนุเนน**
ความว่า แม้เมื่อจะถวายแก่พระจีณาสพ ไม่ถวายด้วยจิตมีความสงสัย มีมลทิน
คือกิเลส พึงถวายด้วยจิตที่ผ่องใสเท่านั้น. บทว่า **ถนยิ** ได้แก่ คำราม.
บทว่า **สตกฺกุฏฺฏ** ได้แก่ มีปลายร้อยหนึ่ง อธิบายว่า มียอดเป็นอันมาก.
บทว่า **อภิสงฺขจฺจ** ได้แก่ ประุงแต่ง คือรวบรวมทำเป็นอาหาร.

บทว่า **อนุโมทมาโน** ได้แก่ เป็นผู้มิใจยินดี. บทว่า **ปภิเรติ**
ได้แก่ เทียวในโรงทาน หรือประหนึ่งไปรยให้ทาน. บทว่า **ปฺลฺยฺยธรา** ได้แก่
ธารแห่งบุญที่สำเร็จมาแต่ทานเจตนามิใช่น้อย. บทว่า **ทาทาริ อภิวสุตฺติ**
ความว่า สายน้ำที่หลั่งออกจากเมฆ ซึ่งตั้งในในอากาศ ย่อมตรุดแผ่นดิน
เปียกชุ่ม ฉันทิ ธารแห่งบุญที่เกิดในภายในทายกแม่นี้ ก็หลั่งรดภายในทายก
นั้นให้ชุ่มเต็มเปี่ยม ฉันทันนั้นเหมือนกัน ด้วยเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าจึง
ตรัสว่า **ทาทาริ อภิวสุตฺติ**.

จบอรรถกถาอิสัสตถสูตรที่ ๔

๕. ปัพพโตปมสูตร

[๔๑๑] สāvāditinīṭhan.

ครั้งนั้น พระเจ้าปเสนทิโกศลได้เสด็จเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าในตอนกลางวัน ครั้นแล้วได้ทรงอภิวัต แล้วประทับอยู่ ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง.

พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงได้ตรัสกะท้าวเธอว่า เชิญเถิดมหายาปิตร พระองค์เสด็จไปไหนมา แต่วัน.

ป. ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ พระราชาภคัยตรีษฐ์ได้มูรธาภิเษกแล้ว ผู้มาแล้วเพราะความเมาในความเป็นใหญ่ ถูกความกำหนัดในกามรมแล้ว ถึงแล้วซึ่งความมั่นคงในชนบท ชนะปฐพีมณฑลอันใหญ่แล้วครอบครองอยู่ ย่อมมีราชกรณียะอันใด บัดนี้ ข้าพระองค์ก็ชวนขวายนในราชกรณียะเหล่านั้น.

[๔๑๒] พ. กุก่อนมหายาปิตร พระองค์จะทรงสำคัญความข้อนั้น เป็นไฉน ณ ที่นี้ข้าราชการของพระองค์ ผู้ควรเชื่อถือ มีวาจาเป็นหลักฐาน ฟังมาแต่ทิศตะวันออก เข้ามาเฝ้าพระองค์ แล้วกราบทูลอย่างนี้ว่า ข้าแต่พระมหาราชเจ้า ขอพระองค์พึงทรงทราบฝ่าละอองพระบาท ข้าพระเจ้ามาจากทิศตะวันออก ณ ที่นั้น ได้เห็นภูเขาใหญ่สูงเทียมเมฆ กำลังกลิ้งบดปวงสัตว์มา พระเจ้าข้า สิ่งใดที่พระองค์จะพึงทรงกระทำ ขอได้โปรดกระทำเสีย ลำดับนั้น ข้าราชการคนที่ ๒ ผู้ควรเชื่อถือ มีวาจาเป็นหลักฐาน ฟังมาแต่ทิศใต้ ฯลฯ ต่อจากนั้น ข้าราชการคนที่ ๓ ผู้ควรเชื่อถือ มีวาจาเป็นหลักฐาน ฟังมาจากทิศตะวันตก ฯลฯ ต่อจากนั้น ข้าราชการคนที่ ๔ ผู้ควรเชื่อถือ มีวาจาเป็นหลักฐาน มาจากทิศเหนือ เข้ามาเฝ้าพระองค์แล้ว ฟังกราบทูลอย่างนี้ว่า

ข้าแต่พระมหาราชเจ้า ขอพระองค์ทรงทราบฝ่าละอองพระบาท ข้าพเจ้า
มาจากทิศเหนือ ณ ที่นั้น ได้เห็นภูเขาใหญ่สูงเทียมเมฆ กำลังกลิ้งบดปวงสัตว์
มา พระเจ้าข้า สิ่งใดที่พระองค์จะพึงทรงกระทำ ขอได้โปรดกระทำเสียเถิด.

ดูก่อนมหาบพิตร ครั้นเมื่อมหากัณฑ์อันร้ายกาจ ที่ใหญ่โตถึงเพียงนี้
บังเกิดขึ้นแล้วแก่พระองค์ อะไรเล่า ที่พระองค์จะพึงทรงกระทำในความเป็น
มนุษย์ที่ได้ยาก สมัยจะสิ้นมนุษย์.

ป. ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ครั้นเมื่อมหากัณฑ์อันร้ายกาจ ที่ใหญ่โต
ถึงเพียงนั้น บังเกิดขึ้นแก่หม่อมฉัน อะไรจะพึงเป็นกิจที่หม่อมฉันพึงกระทำ
ในความเป็นมนุษย์ที่ได้ยากสมัยสิ้นมนุษย์เล่า นอกจากประพฤดิธรรม นอกจาก
พระพฤติสมาสมา นอกจากทำกุศล นอกจากทำบุญ.

[๕๑๓] พ. ดูก่อนมหาบพิตร อาตมภาพขอบอกกล่าว ขอเตือน
ให้ทรงทราบ ดูก่อนมหาบพิตร ชราและมรณะย่อมครอบงำพระองค์ ดูก่อน
มหาบพิตรก็และเมื่อชรามรณะครอบงำพระองค์อยู่ อะไรเล่า จะพึงเป็นกิจที่
มหาบพิตรพึงกระทำ.

ป. ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ก็และเมื่อชรามรณะครอบงำข้าพระองค์อยู่
อะไรเล่าจะพึงเป็นกิจที่หม่อมฉันควรจะทำ นอกจากประพฤดิธรรม นอกจาก
พระพฤติสมาสมา นอกจากทำกุศล นอกจากทำบุญ. ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ
พระราชาษัตริย์ ผู้ได้มูรธาภิเษกแล้ว ผู้มาแล้วเพราะความเมาในความเป็น
ใหญ่ ถูกความกำหนัดในกามรุ่มแล้ว ผู้ถึงความมั่นคงในชนบท ผู้ชานะ
ปฐพีมณฑลอันใหญ่ แล้วครอบครองอยู่ ทรงทำการรบด้วยทัพช้างเหล่าใด
ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ เมื่อชรามรณะครอบงำอยู่ ก็ไม่ใช่วิสัยที่จะทำการรบ
ด้วยทัพช้างแม่เหล่านั้น^๑ ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ พระราชาษัตริย์ ผู้ได้มูรธา-

๑. สุกวิสัยที่จะรบด้วยช้าง

ภิแยกแล้ว ผู้มาแล้วเพราะความมาในความเป็นใหญ่ ผู้ถูกความกำหนดใน
การรวมแล้ว ผู้ถึงความมั่นคงในชนบท ผู้ชานะปฐพีมณฑลอันใหญ่แล้วครอบ
ครองอยู่ ทรงทำการรบด้วยทัพม้าแม่เหล่าใด ฯลฯ รบด้วยทัพรถแม่เหล่าใด ฯลฯ
รบด้วยทัพทหารเดินเท้าแม่เหล่าใด ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ เมื่อมณะครอบงำอยู่
ก็ไม่ใช้วิสัยที่จะทำการรบด้วยทัพทหารเดินเท้าแม่เหล่านั้น ข้าแต่พระองค์
ผู้เจริญในราชสกุลนี้ มหาอำมาตย์มีผู้มนต์ ซึ่งสามารถจะใช้มนต์ทำลายข้าศึกที่
ยกมา ก็มีอยู่เหมือนกัน ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ แต่เมื่อชรามณะครอบงำ
ก็ไม่ใช้คติวิสัยที่จะทำการรบด้วยมนต์ แม่เหล่านั้น ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ อนึ่ง
ในราชสกุลนี้ เงินทองทั้งที่อยู่ในพื้นดิน ทั้งที่อยู่ในเวหาส ซึ่งพวกข้าพระองค์
สามารถใช้เป็นเครื่องมืออยู่ แห่ให้ข้าศึกที่ยกมาแตกกันก็มีอยู่เป็นอันมาก ข้า
แต่พระองค์ผู้เจริญ แต่เมื่อชรามณะครอบงำ ก็ไม่ใช้วิสัยที่จะทำการรบด้วย
ทรัพย์แม่เหล่านั้น ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ก็แลเมื่อมณะครอบงำอยู่ อะไรเล่า
จะพึงเป็นกิจที่หม่อมฉันควรทำ นอกจากประพุดิธรรม นอกจากประพุดิ
สม่าเสมอ นอกจากทำกุศล นอกจากการทำบุญ.

[๔๑๔] ป. ถูกแล้ว ๆ มหาบพิตร ก็เมื่อชรามณะครอบงำอยู่
อะไรเล่าจะพึงเป็นกิจที่พระองค์ควรทำนอกจากประพุดิธรรม นอกจาก
ประพุดิสม่าเสมอ นอกจากทำกุศล นอกจากการทำบุญ.

[๔๑๕] พระผู้มีพระภาคเจ้าผู้พระสุคตศาสดา ครั้นตรัสไวยากรณ์คำ
ร้อยแก้วนี้จบลงแล้ว จึงได้ตรัสศาถาคำร้อยกรองต่อไปอีกว่า

ภูเขายิ่งใหญ่ล้วนแล้วด้วยศิลา จดท้อง
ฟ้า กลิ้งบดสัตว์มาโดยรอบทั้ง ๔ ทิศ แม่
ฉันทไฉน ชราและมัจจุก็ฉันทนั้น ย่อมครอบ

ง่าสัตว์ทั้งหลาย คือ พวกกษัตริย์ พวก
พราหมณ์ พวกแพศย์ พวกศูทร พวก
จัณฑาล และคนเทมูลฝอย ไม่เว้นใครๆ
ไว้เลย ย่อมยำยี่เสียสิ้น ณ ที่นั้น ไม่มียูก
กฐิสำหรับพลช้าง ไม่มียูกกฐิสำหรับ
พลรถ ไม่มียูกกฐิสำหรับพลราบ และ
ไม่อาจจะเอาชนะแม้ด้วยการรบด้วยมนต์
หรือด้วยทรัพย์ เพราะฉะนั้นแล บุรุษผู้
เป็นบัณฑิตมีปัญญา เมื่อเห็นประโยชน์คน
พึงตั้งศรัทธาไว้ในพระพุทธเจ้า ในพระ-
ธรรมและในพระสงฆ์ ผู้ใดมีปกติประพฤติ
ธรรมด้วยกาย ด้วยวาจา หรือด้วยใจ
บัณฑิตทั้งหลายย่อมสรรเสริญผู้นั้น ใน
โลกนี้นั้นเทียว ผู้นั้นละโลกนี้ไป ย่อม
บันเทิงในสวรรค์.

จบปัพพโตปมสูตร

จบ โกสลสังยุต

อรรถกถาปิพพโคปมสูตร

ฟังทราบวินิจฉัยในปิพพโคปมสูตรที่ ๕ ต่อไป :-

บทว่า มุทฺธาวิตานํ ได้แก่ ผู้อันเขารคน้ำแล้วบนพระเศียรด้วย
อภิเชกเป็นกษัตริย์ ชื่อว่าผู้อันเขาทำการอภิเชกแล้ว. บทว่า กามเคธปริยฺญูจฺ-
ิตานํ แปลว่า ผู้อันความกำหนัดในกามทั้งหลายกลุ่มรุม คือครอบงำแล้ว.
บทว่า ขนฺปทถาวริยปฺปุตฺตํ แปลว่า ผู้ถึงความมั่นคงในชนบท. บท
ว่า ราชกรณียานิ แปลว่า การงานของพระราชา คือกิจที่พระราชาพึงทรง
กระทำ. บทว่า เตสุวหิ ตตฺเตน เตสุ อหิ . บทว่า อุตฺตูกิ อปฺนุโน
แปลว่า ถึงความขวนขวาย ได้ยินว่า พระราชานั้น เข้าเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า
วันละ ๓ ครั้ง เสด็จไประหว่างนั้น ก็หลายครั้ง เมื่อท้าวเธอเสด็จไปเป็น
ประจำ หมู่ทหารก็มากบ้าง น้อยบ้าง ต่อมาวันหนึ่ง โจร ๕๐๐ คิดกันว่า
พระราชาพระองค์นี้ เสด็จไปเฝ้าพระสมณโคดม โดยหมู่พลจำนวนน้อย ใน
เวลาไม่สมควร จำเราจักตัดระหว่างทางยึดสมบัติ. โจรเหล่านั้นก็พากันไปชุม
ซ่อนอยู่ในป่าอันธวัน. ก็ธรรมดาพระราชาทั้งหลายย่อมเป็นผู้มีบุญญาธิการมาก.
ครั้งนั้น บุรุษผู้หนึ่งออกไปจากกลุ่มโจรเหล่านั้นนั่นแหละ กราบทูลแด่พระราชา.
พระราชาก็พาหมู่ทหารจำนวนมาก ไปล้อมป่าอันธวัน จับโจรเหล่านั้นได้หมด
โปรดให้ปิกหลาวไว้ใกล้สองข้างทางตั้งแต่อันธวันจนถึงประตูพระนคร ให้เหล่า
โจรหวาดเสียวที่หลาวทั้งหลาย โดยประการที่เหล่าโจรได้แต่เอาตาจ้องมอง
ตากันและกัน พระราชาทรงหมายถึงเรื่องนี้ จึงตรัสอย่างนั้น.

ครั้งนั้นพระศาสดาทรงพระดำริว่า ถ้าเราจะกล่าวว่ ถวายพระพร
เมื่อพระสัมมาสัมพุทธเจ้า เช่นเราอยู่ ณ วิหารใกล้ ๆ กรรมอันทารุณที่มหา-

บพิตรทรงทำแล้ว ไม่สมควรมาบพิตรก็ทรงทำเสียแล้ว ดังนี้ เมื่อเป็นดังนั้น พระราชาพระองค์นี้ ก็จะทรงเก้อเขิน ไม่อาจเหนี่ยวรั้งพระทัยได้ เมื่อเรากำลัง กล่าวธรรมโดยปริยายก็จักทรงกำหนดไม่ได้ เมื่อทรงเริ่มพระธรรมเทศนา จึง ครัสว่า **ตัมมิมลลิตฺติ** ดังนี้ เป็นต้น. บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **สทฺธาโย** ความว่า ผู้ที่ท่านพึงเชื่อฟังคำ. คำว่า **ปจฺจโย** เป็นไวพจน์ของคำว่า **สทฺธาโย** นั้นนั่นแหละ อธิบายว่า ผู้ที่ท่านพึงเชื่อถือคำ. บทว่า **อพฺกสมฺ** ได้แก่ เสมออากาศ. บทว่า **นิปฺโปถนฺโต** อคฺจฺจติ ความว่า ภูเขา ใหญ่สูงเทียมเมฆ กลิ้งมาตั้งแต่พื้นแผ่นดินจรดอกนิกรูพรหมโลก บดสั้วทั้ง สิ้นทำให้แหลกละเอียดเหมือนผงงา.

บทว่า **อญฺญตฺร ฐมฺมจฺริยา** ความว่า เว้นธรรมจริยา การ ประพฤติธรรมเสีย ก็ไม่มีกรรมอย่างอื่นที่ควรทำ การประพฤติธรรมกล่าวคือ กุศลกรรมบถ ๑๐ เท่านั้น ควรทำพระเจ้าข้า. บทว่า **สมจฺริยา** เป็นต้นเป็น ไวพจน์ของบทว่า **ฐมฺมจฺริยา** นั้นนั่นแหละ. บทว่า **อาโรเจมิ** แปลว่า บอก. บทว่า **ปฏฺิเวทยามิ** ได้แก่ ให้รู้. บทว่า **อริวตฺตติ** ได้แก่ ท่วมทับ. บทว่า **หตฺถิยฺยฺุชานิ** ได้แก่ กิจที่ควรขึ้นช้างที่ประดับศิระด้วย ข่ายทอง เช่น ช้างนาพาศิริแล้วรบ. บทว่า **คฺติ** ได้แก่ ความสำเร็จ. บทว่า **วิสโย** ได้แก่ โอกาสหรือสมรรถภาพ จริงอยู่ใคร ๆ ก็ไม่อาจต่อต้านชรามรณะ ด้วยทัพเหล่านั้นได้. บทว่า **มฺนุติโน มหามตฺตา** ได้แก่ มหาอำมาตย์ เช่น มโหสถบัณฑิตและวิฑูรบัณฑิต ผู้พร้อมด้วยปัญญา. บทว่า **ภุมิคตฺ** ได้แก่เงินทองที่เขาบรรจุห่อเหล็กใหญ่วางไว้บนดิน. บทว่า **เวหาสฺสุจฺ** ได้แก่ ที่เขาบรรจุในกระสอบหนังแขวนไว้ที่ขื่อและจันทน์ เป็นต้น และที่บรรจุวางไว้ ที่หอคอย เป็นต้น. บทว่า **อุปฺลาเปตฺ** ได้แก่ เพื่อทำลายกันและกัน คือเพื่อทำ โดยอาการที่คนสองคนไม่ไปทางเดียวกัน.

บพว่า นภี อาหจจ ได้แก่ เต็มอากาศ. บพว่า เอวิ ชรา จ
มจจ จ ในสูตรนี้ ทรงถือเอาภูเขา ๒ เท่านั้น ส่วนในราโชวาท ภูเขา ๔
ลูกคือ ชรามรณะ พยาธิ วิบัติ อย่างนี้ว่า ชรามมาถึงแล้วก็ปล้นวัยหนุ่มสาว
เสียสิ้น. บพว่า ตสฺมา ได้แก่ ก็เพราะเหตุที่ใคร ๆ ก็ไม่สามารถเอาชนะชรา
มรณะได้ด้วยการต่อสู้ด้วยทัพช้างเป็นต้น ฉะนั้น. บพว่า สทฺธึ นิเวสเย
ได้แก่ ฟังคำทรงฟังตั้งไว้ซึ่งศรัทธา.

จบอรรถกถาปิพพโตปมสูตรที่ ๕

จบวรรคที่ ๓ โกสลสังยุต

เพียงเท่านี้

รวมพระสูตรในคตियวรรคที่ ๓

๑. ปุคคตสูตร ๒. อัยยิกาสูตร ๓. โลกสูตร ๔. อีสัตถสูตร
๕. ปิพพโตปมสูตร พร้อมทั้งอรรถกถา โกสลสังยุตวรรคนี้มี ๕ สูตร
พระพุทธเจ้าผู้ประเสริฐ สุกตตรัสเทศนาแล้ว.